

IOACHIM LAZĂR

# CRIȘAN

UN SAT ISTORIC DIN ZARAND



2007

Culegere text și corectura: **Ioachim Lazăr, Dorina Dan**

Fotografii: **Eugen Pescaru**

Proiect copertă și aranjare fotografii: **Mircea Cosma**

Volumul a fost tipărit prin contribuția **Muzeului Civilizației Dacice și Romane Deva**

Director general: **Nicolae Marcel Morar**

Toate drepturile sunt rezervate autorului și Muzeului CDR Deva

Nici o parte din acest volum nu poate fi copiată fără permisiunea scrisă a autorului.

Drepturile de distribuție aparțin autorului și Muzeului CDR Deva

908 (498 Crișan)

Copyright © 2007 by Ioachim Lazăr

Copyright © 2007 by Muzeul CDR Deva

All rights reserved

Tehnoredactare și coperta: **Ovidiu Stoian**

Tipărit la TIPOGRAFIA ASTRA DEVA

Bd. Decebal, Bl. N - parter

Tel.: 0254 219 372; Fax: 0254 230 267

ISBN: **978-973-0-05173-5**

## ÎN LOC DE PREFATĂ

Sunt aproape doi ani de când autorul acestei cărți străbate satul, în sus și în jos, de pe Vale din Sus pe Vale în Jos, din Dealul Vacii și Muncel până în Poduri și la Bosel, pentru a culege date despre această localitate. Și iată că, în sfârșit, lucrarea Domnului Ioachim Lazăr a văzut și lumina tiparului.

Cunoașterea trecutului și prezentului satului Crișan s-a impus ca o preocupare constantă a istoricului Ioachim Lazăr care s-a socotit dator, față de satul în care a petrecut vârsta copilăriei, de a recupera urmele materiale și spirituale din diferite perioade istorice, pe temeiul cărora se poate reconstitui evoluția în timp a acestei comunități de pe meleagurile Zarandului.

Lucrarea „Crișan – un sat istoric din Zarand”, deși face referiri speciale la satul cu acest nume, totuși redă și o serie de legături cu celelalte localități cu care se învecinează Ribița, Ribicioara, Dumbrava, Potingani, Valea Bradului, Mesteacăn și în special cu orașul Brad de care a aparținut și către care a pendulat o bună perioadă de timp. Și nici nu putea fi altfel, având în vedere contactele intense, permanente, dintre aceste localități, schimbul de populație prin căsătoriile încheiate, prin exploatarea unor păduri în comun sau chiar prin mai rarele dispute pe diferite probleme care frământau comunitățile.

Contactele între locuitorii din Crișan și cei din satele vecine au o vechime de câteva secole. În secolele XV-XVI credincioșii ortodocși din satul Crișan frecventau Biserica din Ribița, până la trecerea nobililor de aici împreună cu Biserica la religia reformată. Atunci credincioșii din cele două sate își unesc eforturile pentru ridicare unui nou locaș de închinare, ctitorind Mănăstirea Vaca în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

În secolul al XVIII-lea mulți din locuitorii satului lucrau la extragerea și prelucrarea aurului din minele de la Ribița ale colonelului Adam Ribiczei. Exploatarea dar mai ales nemulțumirile lucrătorilor mineri dine cele două sate, și nu numai, au determinat în bună parte, răzbunările cumplite din timpul răscoalei țărănești din 1784 condusă de Horia, Cloșca și Crișan. La atacul asupra curților nemeșilor din Ribița, din dimineața zilei de 3 noiembrie 1784, au participat țărani de pe toată Valea Crișului Alb și în primul rând cei din satele Ribița și Crișan. Dar trecând peste aceste momente tragice ale istoriei, odată cu trecerea timpului aceste legături s-au diversificat și intensificat.

Cu locuitorii din Ribița, vâcenii au colaborat la construirea drumului dintre cele două localități și apoi a podului de lemn de peste Criș, cu cei din Mesteacăn la realizarea drumului și a podului de peste Criș. Nu rare au fost disputele cu cei din Dumbrava pentru repararea drumului dintre cele două localități. Localitățile Crișan, Potingani, Mesteacăn, Valea Bradului și Țărățel a cumpărat împreună sediul notariatului, situat într-un imobil de pe actuala stradă Horia, din municipiul Brad. Și exemplele de legături dintre comunitățile ce se învecinează cu satul Crișan ar putea continua.

Mărturisesc că nu credeam în bogăția mărturiilor arheologice, istorice, etnografice, folclorice, memoriale și de toponimie ale satului Crișan. Și totuși zestrea arheologică constituită din ruinele vechii mănăstiri și ale primei biserici parohiale, cea memorială reprezentată de casele Crișan și Vlaicu Bârna, poate în viitor și a lui Viorel Brana, au făcut din satul Crișan, unul dintre cele mai cunoscute din întregul Zarand.

Am dori ca volumul „Crișan – un sat istoric din Zarand” să fie un pas decisiv și spre întocmirea monografiei comunei Ribîța pe care o datorăm locuitorilor ei. Suntem aici de sute de ani și generațiile care s-au succedat de la începuturi până în prezent au contribuit prin munca, priceperea, dârzenia și tenacitatea lor la susținerea unor momente importante de istorie națională.

Câtă mulțumire sufletească simțim cu toții participând la hramul Mănăstirii Crișan sau la serbările „Omagiu lui Crișan” dedicate eroului de la 1784. Câtă mândrie se citește pe fețele participanților la aceste manifestări când li se vorbește, an de an, și asta de 26 de ani, despre faptele înaintașilor lor. Apariția cărții pe care o prezentăm este un moment deosebit pentru viața culturală a comunei noastre. După părerea noastră cartea aduce o contribuție importantă la cunoașterea, în toată complexitatea ei, a istoriei localității cu oamenii ei harnici și faptele emoționante ale unei colectivități în continuă mișcare și integrare în civilizația începutului celui de-al treilea mileniu.

Suntem convinși că volumul își va găsi locul în fiecare casă, deoarece fiecare familie își va afla în paginile acestei cărți, un părinte, un bunic, un frate sau unchi, alte rude, prieteni sau vecini. Multitudinea de fotografii alb-negru ne reclădesc o lume demult apusă. Sunt cuprinse în paginile cărții și noile valențe ale prezentului. Acest patriotism local, demn de un veritabil moș, este și un act de reparație istorică, pentru că multe din faptele oamenilor prezentați aici, au așteptat de multă vreme să fie cunoscute, prin intermediul cuvântului scris, și de către generațiile viitoare.

De-a lungul timpului comunitatea Crișan a cunoscut o evoluție sinuoasă, cu multe suișuri și coborâșuri. Dar tradiția istorică obligă. Suntem conștienți de măreția trecutului pe care îl veți descoperi citind cartea. În același timp suntem conștienți și de prezent și viitor, probleme care ne preocupă, în căutarea de noi valențe economico-sociale care să corespundă vremurilor actuale. Deja localitățile comunei au îmbrăcat o haină nouă.

Cu aceste gânduri optimiste încheiem aprecierile noastre asupra acestei cărți, dorind autorului noi producții pe tărâmul istoriei, iar cititorilor lectură plăcută.

Ioan Faur  
Primarul comunei Ribîța

## ARGUMENT

Concepția și tipărirea acestei lucrări s-a făcut din dorința de a informa din punct de vedere istoric, etnografic, demografic, cultural și spiritual, sutele de turiști despre satul în care s-a născut Gheorghe Crișan, căpitan al răscoalei țărănești din 1784 alături de Horea și Cloșca. Satul Crișan este unul dintre cele mai bogate sub raportul locurilor istorice: ruinele mănăstirii ctitorite, de către credincioșii ortodocși din comunitățile Ribița și Vaca, la sfârșitul secolului al XVI-lea, Complexul mănăstiresc Crișan, a cărui piatră fundamentală a fost pusă în anul 1992, Casa memorială Crișan, Casa memorială Vlaicu Bârna, Casa Brana, Biserica parohială etc.

Tipărind acest studiu asupra satului Crișan credem că vom contribui la îmbogățirea literaturii monografice, care a luat amploare în ultimii ani, și va constitui un prim pas spre întocmirea monografiei comunei Ribița. Scrierea monografiei satului Crișan se impune cu acuitate având în vedere evenimentele sărbătorite în anii din urmă sau care se vor aniversa sau comemora în anii următori. Astfel, în anul 2004 s-au aniversat împlinirea a 565 de ani de la prima atestare documentară a satului (1439) și 25 de ani de la înființarea Casei memoriale (1979) pentru refacerea căreia s-a folosit imaginea publicată de către istoricul Ioan Lupaș în volumul „Răscoala țăranilor din Transilvania la anul 1784, Cluj, 1934”.

Pe linie bisericească s-au aniversat, în anul 2002, împlinirea a 150 de ani de la sfințirea actualei biserici ortodoxe, ridicată prin eforturile materiale și umane de către credincioșii satului între anii 1844-1852. În vara anului 1852, preotul paroh, Ioan Manea, cerea, prin intermediul protopopului Zarandului, Iosif Bașa, aprobarea episcopului Andrei Șaguna pentru sfințirea noului lăcaș de cult.

Construcția noii biserici, din material solid și de dimensiuni mult mai mari se impunea din mai multe cauze obiective: șubrezenia vechii biserici determinată de arderea ei de către unguri în timpul revoluției de la 1848-1849 și mai ales din cauza sporului demografic al populației comunității. În aceste condiții biserica, existentă înainte de 1848, devenea neîncăpătoare pentru toți credincioșii satului.

Tot în domeniul ecleziastic, în anul 2004, s-au împlinit 245 de ani de la refacerea Sfintei mănăstirii Vaca (1759) aflată într-o stare de degradare accentuată. În urma vizitei canonice a episcopului de la Blaj, Petru Pavel Aron, care a aflat mănăstirea într-o stare deplorabilă încât era așa „de grozăvită și negrijită, cât fără lacrimi nimic am putut de acolo avea de bucurie”. Cauza acestei stări de lucruri era lipsa credincioșilor, mănăstirea fiind greco-catolică, situată într-un sat cu o populație covârșitor ortodoxă. Într-un ultim efort de a menține puținii credincioși la Unirea cu Biserica Romei, episcopul se adresează „poporenilor din Vaca și Ribița și îndemnându-i în Domnul spre întemeierea aceluia bine de obște, cu o inimă și o voie, cu toții s-au făgăduit că or sta în ajutor cu lucrători și cu ce or putea”.

La 19 februarie 1759 se încheia un contract de lucrări cu meșterul zidar Ioan din Zlatna, prin care s-a reparat mănăstirea și s-au construit și două săli pentru școală. În urma cercetărilor arheologice conduse de către Dr. Adrian Andrei Rusu, colectiv din care a făcut parte și autorul acestei cărți, cât și al demersurilor întreprinse pe lângă Episcopia

Aradului și Hunedoarei, s-a decis reactivarea mănăstirii, sfințirea pietrei de temelie a noului lăcaș săvârșindu-se în iunie 1992.

În anul 2005 s-au împlinit 75 de ani de la atribuirea numelui lui Crișan satului în care s-a născut eroul de la 1784. În anul 1930, la inițiativa unuia dintre primii intelectuali ai satului, Viorel Brana, aflat în București la studii și cu acceptul primarului Nistor Magdalena și a consilierilor comunali Virgil Bârna, Ioan Golda, Toader Golda, Ioan Brătila, Ioan Neaga, a preotului Alexandru Fugătă și a notarului Cornel Grădina, autoritățile centrale au acceptat propunerea de schimbare a numelui satului. Primul act în care satul apare cu noul nume este procesul verbal al ședinței Consiliului comunal Crișan din 27 mai 1930.

Monografia satului Crișan se dorește a se constitui într-un omagiu adus zecilor de preoți care au slujit în această parohie, mulți dintre ei ridicându-se din rândul țăranilor iobagi de aici, alții venind din alte localități dar integrându-se acestei comunități, și care au slujit cu evlavie, dăruire și pasiune. Amintim printre cei mai cunoscuți pe acel preot Ioan Tulea, participant la adunarea de la Mesteacăn, Daniil Ilieș alias Danilă Cor, hirotonit, în Transilvania, în anul 1790, Georgie Cor (1815-1819), Iovu Manea (1819-1839), Ioan Manea (1840-1875), Iosif Costea (1875-1918), Ioan Rusu (1918-1919), Alexandru Fugătă (1920-1934), Tiberiu Perian (1935-1965), Iancu Coroi (1966-1999) și până la tânărul și vrednicul preot de astăzi Adorian Lucian Trif.

Dedicăm această carte și zecilor de învățători care prin eforturile lor au răspândit știința de carte în rândul tinerilor și a adulților, contribuind la ridicarea a numeroase generații de intelectuali. Amintim printre cei pe care i-au consemnat documentele sau i-a reținut memoria colectivă a satului, pe acel călugăr Pahomie din Mănăstirea Vaca, pe Petru Lupea, Dănilă Cor, Spiridon Ignaton, Ioan Rusu, Ioan Bârna, Ioan Micu, Marin Popa, Virgil Bârna, Maria Pavelescu, Vasile și Ileana Pop, Silvia Perian, Lilica și Gheorghe Costin, Mariana Popovici și actuala învățătoare Mărioara Lupea, care slujește la catedra acestei școli încă din anul 1973.

Închinăm lucrarea, de asemenea, tuturor celor care au condus și administrat această comunitate, juzi, crainici, birăi, primari, începând cu acel Ioan Crainic amintit, în documente, la anul 1525. Îl urmează la un mare interval de timp și spațiu, din lipsa mărturiilor scrise, judele Lupea Petruț, cel care conducea satul în anii revoluției din 1848.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea jude al satului a fost Ioan Brana. Cu apropierea de timpurile noastre mărturiile despre primarii satului devin tot mai numeroase. În anii premergători primului război mondial și după Unirea din 1918 funcția de primar al comunei a fost îndeplinită de Nicolae Lupea.

Între anii 1926 - 1929 satul Vaca a fost condus de către primarii: Petru Ionuț (Iuonuțiu), urmat apoi de Nistor Magdalena (1929-1931), Ioan Faur (1931-iulie 1932), din nou Nistor Magdalena (1932-1937), Ioan Tulea (1938), Petru Lupea (1939-octombrie 1940), Ilie Iancu (octombrie 1940-ianuarie 1941) și iarăși Petru Lupea (ianuarie 1941-31 ianuarie 1943).

Cu Petru Lupea va înceta activitatea primăriei din satul Crișan. În ședința Sfatului comunal, din 31 ianuarie 1943, desfășurat în prezența Dr. Ștefan Popa, pretorul plasei Brad, la care au luat parte primarul Petru Lupea și reprezentantul satului Athanasie Brana luându-se în discuție menținerea sau desființarea comunei Crișan decid că „în unanimitate avizează la transformarea comunei în sat și a se alipi la comuna Țărățel”.

În aceeași măsură dedicăm cartea miilor de eroi anonimi ai satului care s-au jertfit prin munca lor ca să supraviețuiască această comunitate peste veacuri, precum și celor care și-au vărsat sângele pentru apărarea libertății, dreptății, ființei poporului român în marele încercări din istoria noastră națională: Răscoala lui Horea, Revoluția din 1848-1849, Primul și al Doilea război mondial, în Rezistența împotriva persecuțiilor din perioada instaurării regimului comunist.

Un omagiu se cuvine adus celor care au sporit faima acestei comunități, la loc de frunte situându-se Gheorghe Crișan, conducător al răscoalei din 1784 precum și a căpitanului său Toma Bârna. Lor li se alătură o serie de personalități care au contribuit la dezvoltarea științei și culturii românești între care amintim pe Cornel Tiberiu Crăciun Rusu, primul culegător de folclor din Zarand, pe geologul Dimitrian Laurențiu Viorel Brana, poetul și scriitorul Vlaicu Bârna, profesorul Dr. inginer Cornel Furdui, la care mai adăugăm, dacă ni se permite și pe Ioachim Lazăr, autorul acestei monografii.

Eforturile noastre se îndreaptă spre punerea în valoare a impresionantului număr de documente inedite păstrate în diverse instituții, în primul rând în cadrul Direcției Județene Hunedoara a Arhivelor Naționale, la Primăria comunei Ribița, Școala primară „Vlaicu Bârna” sau la Casa parohială Crișan. Despre satul Crișan s-a scris foarte puțin până în prezent<sup>1</sup>, și aceasta doar în legătură cu mănăstirea<sup>2</sup> ce a funcționat aici, sau despre sat ca fiind locul de naștere al căpitanului răscoalei de la 1784<sup>3</sup>. Pentru completarea materialului documentar s-a stat de vorbă cu o serie de localnici, între care amintim pe Viorel Brana, profesorul Ioan (Ionel) Bârna a Traluții, cu preotul Nicolae David, Iancu și Ioan Avram a lui Cengiuț, Ileana Iancu a Gafi, Florea Bexa, Tănase Bârna a Ioichii și mulți alții. Multe din cunoștințele mele despre sat le-am primit de la mama mea Maria Lazăr, născută Toma (1921-2003).

Așezat la distanțe aproximativ egale de cele două localități mai importante din Zarand, Brad și Baia de Criș, satul Crișan și-a împărțit perioadele de autonomie locală cu pendularea către una sau alta din aceste două localități. Imediat după anul 1918 depindea din punct de vedere administrativ de comuna rurală Brad, apoi a devenit comună aparte, iar din anul 1943 s-a alipit comunei Țărățel. O lungă perioadă de timp a aparținut de notariatul Valea Brad, care își avea sediul în orașul Brad.

---

<sup>1</sup> Ioachim Lazăr, Eugen Pescaru, Crișan – un sat istoric din Zarand, (pliant), Deva, 2004; Ioachim Lazăr, Valorificarea patrimoniului cultural – național în cadrul caselor memoriale “Crișan” și “Vlaicu Bârna”, din satul Crișan (Județul Hunedoara) în Patrimonium Apulense, Vol. IV, Alba Iulia, 2004, p. 393-405.

<sup>2</sup> Augustin Bunea, Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764, Blaj, 1902, p. 328 ; Ștefan Meteș, Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria, Sibiu 1936; Mircea Păcurariu, Istoria mănăstirii Prislop, Arad, 1986, p. 42-43; Adrian Andrei Rusu, Ioachim Lazăr, Gheorghe Petrov, Mănăstirea Vaca, în *Ars Transsilvaniae*, II/1992, p. 145-167; Dana Marcu, Sobele de cahle din Mănăstirea Vaca (Sec. XVII), în *Ars Transsilvaniae*, II/1992, p. 169-194; Adrian Andrei Rusu, Mănăstirea Vaca, în *Steaua*, 2/1993, p. 21-23; Visarion Neag, Ioachim Lazăr, Mănăstirea Crișan, Arad, 1997, 21 pagini + 10 planșe; Idem, Mănăstirea Crișan, Deva, 2001 (pliant).

<sup>3</sup> Nicolae Densușianu, Revoluțiunea lui Horia în Transilvania și Ungaria, 1784-1785, București, 1884; Ioan Lupaș, Răscoala țărănească din Transilvania, Cluj, 1934; Florian Dudaș, Zarandul, chipuri și fapte din trecut, București, 1981, p. 79-85; David Prodan, Răscoala lui Horea, vol. I-II, București, 1984.

După instaurarea regimului comunist satul Crișan a constituit împreună cu localitățile Dumbrava de Sus și de Jos, Ribicioara de Sus și de Jos, Ribița și Uibărești, actuala comună Ribița, situație care se păstrează și în prezent. În timpul regimului comunist locuitorii satului au trecut prin grele încercări. Încă din 1945, la reîntoarcerea trupelor sovietice victorioase, au fost supuși rechizițiilor necontrolate, grupuri izolate de soldați confiscând animale, îmbrăcăminte și alte obiecte din gospodărie locuitorilor satului. Un conflict cu astfel de indivizi izolați aflați în stare de ebrietate l-a avut preotul Tiberiu Perian. Reîntorși a doua zi cu forțe sporite soldații ruși l-au căutat pentru a-l împușca și numai avertizarea din timp și fuga către pădurea dintre hotarele satului Crișan și Ribița l-a scăpat de la moarte<sup>4</sup>.

Urmează un alt șir de deziluzii, maltratări, arestări, bătăi sau chiar închiderea celor care protestau într-un fel sau altul împotriva noii orânduiri. O campanie susținută a fost depusă de către slujitorii noului regim pentru înființarea colectivului în comună. Un mic număr de indivizi, majoritatea cu pământ puțin, fără animale și inventar agricol a pus bazele unei întovărășiri agricole. Marea masă a cetățenilor au preferat să-și lucreze fiecare pământul său opunându-se cu îndârjire înscrierii în colectiv. Echipe de activiști de partid se postau în diverse locuri ale satului pentru a-i aștepta pe cei care lucrau în diverse întreprinderi, și a-i determina să se înscrie în colectiv.

Și în această situație funcționa un sistem foarte simplu de anunțare a lor, „întâmplător” cineva se afla totdeauna la locul potrivit, care să-i avertizeze, și muncitorii coborând din camioane, ocoleau comisia și pe poteci lăturalnice se duceau la casele lor. Dar chiar și atunci când erau chemați și se prezentau în fața comisiei, bărbații își motivau neputința de a se înscrie în colectiv spunând că ei n-au nimic, toată averea este pe numele soțiilor, soacrelor sau a părinților. Până la urmă și întovărășirea a fost desființată, din lipsa pământului, a uneltelor și animalelor de tracțiune.

Totuși, cel mai roditor pământ, aflat în lunca Crișului Alb, a fost trecut în cadrul GAS-ului Mesteacăn, lipsind proprietarii acestor terenuri de o mare parte din pământul arabil. Chiar și înainte de anul 1989 exista temerea printre locuitorii satului privind concentrarea gospodăriilor și înființarea unei ferme pentru creșterea animalelor. În aceeași perioadă a fost afectată însăși viața locuitorilor, obiceiurile tradiționale au început să dispară încetul cu încetul, iar pentru cele care s-au mai păstrat s-au depus mari eforturi. Colindătorilor nu li se mai permitea să-și ia concediu sau recuperări nici pentru orele lucrate suplimentar pentru a colinda în cele două nopți de Crăciun. S-a interzis de asemenea ieșirea la vale cu ocazia zilei de Bobotează pentru sfințirea apei. Situația precară a unor locuitori i-a determinat să ia drumul orașelor pentru a-și câștiga o pâine sau chiar au cerut să fie colonizați în Banat. Are loc o depopulare masivă a satului Crișan.

Proprietarii de mori, prese de ulei, batoze sau cazane de țuică au fost impuși unor taxe insuportabile, iar majoritatea locuitorilor satului obligați să achite cote grele. Cazanele de țuică erau sigilate, funcționând doar atunci când li se acorda autorizația, s-au stabilit timpi pentru fierberea unui cazan de borhot de prune. Dar și în această situație, oamenii se descurcau, folosind lemne uscate și reușind în timpul stabilit să mai fiarbă câte unul-două cazane în plus care nu erau înregistrate, iar atunci când recolta era foarte săracă se foloseau de cazane cu un volum mai mic de 50 litri care nu intrau sub incidența legii penale. Batoza trebuia să funcționeze la arii stabilite de către funcționarii raionului, iar

---

<sup>4</sup> Informație primită de la Maria Lazăr.



delegatul să fie permanent prezent la fața locului, să înregistreze cantitățile treierate de fiecare proprietar și să strângă uiumul ce urma a fi predat statului.

Aceeași societate comunistă a adus și o serie de avantaje pentru locuitori. Elevii au început să primească cărți gratuit, s-au acordat burse pentru ca unii copii mai săraci să poată urma școli medii sau chiar superioare. S-a construit o nouă școală, s-a înființat o grădiniță de copii, a fost ridicat un cămin cultural, a fost electrificat satul.

După o perioadă de stagnare după evenimentele din anul 1989, când o mare parte dintre cei care lucrau în cadrul mineritului din zonă au fost disponibilizați, afectând bugetele familiilor, se ivesc semnele unui reviriment în viața locuitorilor. Aflat într-un cadru natural de o frumusețe deosebită, având oameni harnici, ospitalieri și ambițioși, satul poate beneficia în viitor de avantajele agro-turismului. Pe vale, între satele Crișan și Dumbrava, sunt locuri de o frumusețe rară, unde se pot construi case de vacanță. Această perspectivă se poate materializa prin faptul că miile de credincioși care trec pe la Mănăstirea Crișan, sau care vizitează Casa memorială Crișan și sperăm că în viitor și Casa Vlaicu Bârna, vin în contact direct cu oamenii locului cunoscându-le tradițiile și obiceiurile.

Rămânem pe deplin convingși că publicarea monografiei satului Crișan va face cunoscută moștenirea sa istorică, patrimoniul arheologic, toponimic, onomastic, economic, agricol, etnografic și etnologic. Peisaje, locuri, obiceiuri, întâmplări și fapte, dar mai ales oameni vor fi încrustați pe trunchiul arborelui neuitării. Informațiile culese din documente, coroborate cu datele oferite de toponimie, hidronimie și onomastică vor contribui la aflarea, măcar parțială, a unui răspuns la întrebările privind raporturile sociale, relațiile dintre oamenii satului Crișan.

Locuitorii satului Crișan adresează cele mai calde mulțumiri Primăriei și Consiliul local Ribița, conducerii Muzeului Civilizației Dacice și Romane din Deva, pentru grija ce a manifestat-o pentru repararea Casei memoriale Crișan, pentru solitudinea de care a dat dovadă în cercetările arheologice de la ruinele vechii biserici și pentru realizarea lucrărilor de conservare-consolidare a ruinelor mănăstirii și vechii biserici. De asemenea aducem mulțumirile noastre domnului director general Nicolae Marcel Morar pentru sprijinul acordat în tipărirea monografiei satului Crișan.

Suntem îndatorați să aducem mulțumirile noastre colegilor de la Direcția Județeană Hunedoara a Arhivelor Naționale, Domnului director Dr. Vasile Ionaș, arhiviștilor Dumitru Barna, Viorel Vânătoru, Angela Cerean și Neculai Ciuciu, pentru solitudinea de care au dat dovadă în timpul cercetării noastre, pentru sugestiile pe care ni le-au făcut în abordarea diverselor domenii. Aceleași mulțumiri se cuvine să le aducem doamnei Viorica Bițu de la Biblioteca Astra din Sibiu pentru sprijinul acordat în depistarea unor materiale referitoare la satul Crișan. Mulțumiri deosebite se cuvin preotului actual din satul Crișan, Adorian Lucian Trif, care a ostenit în căutarea unor documente despre trecutul acestei parohii și pentru solitudinea de care a dat dovadă la cererile noastre de a cerceta biblioteca Casei parohiale.

Cartea nu ar fi fost posibil a fi tipărită fără sprijinul Primăriei comunei Ribița, a domnului primar Ioan Faur, a consilierilor din satul Crișan. Un sprijin material deosebit îl datorăm profesorului Dr. Cornel Furdui, precum și domnului director Nistor Magdalena fii ai satului pentru eforturile depuse în vederea tipării cărții. Mulțumirile noastre se îndreaptă și spre obștea călugărilor de la Mănăstirea Crișan, în frunte cu părintele

ieromonah Visarion Neag, care au rupt din puținul lor pentru a sprijini apariția monografiei satului Crișan.

Calde mulțumiri adresăm colegului Eugen Pescaru pentru eforturile de care a dat dovadă în realizarea săpăturilor de la Biserica Veche și mai ales pentru realizarea valoroaselor imagini fotografice ale diferitelor obiective istorice sau peisagistice.

Mulțumiri adresăm tuturor locuitorilor din sat care au contribuit, cu informațiile lor, dar mai ales prin fotografiile puse la dispoziție, pentru încrederea de care au dat dovadă realizarea acțiunii întreprinse de către noi. Aducem cele mai calde mulțumiri succesorilor familiei Magdalena Nistor, Marioara, Vasile și Nistoruț, ai familiei lui Ioan Rusu, celei a lui Petru Lupea, Ilie Iancu, fraților Nicolae și Tănase Bârna, Neaga Ioan, Avram Ilie, Iancu și Ioan Avram lui Cengiuț și mulți alții din sat care ne-au dat un sfat sau ne-au pus la dispoziție fotografii de familie. Tuturor li se cuvine toată gratitudinea noastră.

Crișan la 15 mai 2006

Ioachim Lazăr

## CONDIȚIILE NATURALE

### AȘEZAREA GEOGRAFICĂ

Satul Crișan se află situat în depresiunea Bradului din cunoscuta Țară a Zarandului, la 46° 10' latitudine nordică și 22° 49' longitudine estică și la o altitudine de 300 m față de nivelul mării. Teritoriul satului Crișan ocupă o suprafață de 1328 ha<sup>5</sup>. Este situat la răsărit de centru de comună, Ribița. Aproape ¾ din hotarele satului Crișan vin în contact cu localitățile municipiului Brad, respectiv cu localitățile Mesteacăn, Brad, Valea Bradului și Potingani. În partea de nord, nord-vest și vest se învecinează cu satele Dumbrava de Jos, Ribicioara și Ribița. Căile de acces spre satul Crișan sunt destul de puține. Calea principală este șoseaua comunală, care se desprinde din drumul național și se ramifică la intrarea în Ribița cotind spre dreapta și după 2 km se ajunge în centrul satului. Un alt drum frecventat era cel ce venea de la Mesteacăn, trecea podul de lemn de peste Crișul Alb și intra în sat pe la Lucăcești. Mai sunt o serie de drumuri pentru car sau poteci care permit accesul dinspre Brățișa, Valea Bradului sau Potingani.

### RELIEFUL

Relieful care domină localitatea îl constituie dealurile Bradului, ce se întind la nord de Crișul Alb, între localitățile Vața și Crișcior<sup>6</sup>. Faciesurile vulcanice predominante imprimă reliefului acestei zone caracteristici constând, în primul rând, din ștergerea completă a trăsăturilor piemontane. Eroziunea accentuată a dus la îndepărtarea integrală a depozitelor piemontane, dezvelind structurile vulcanice. Scoase la zi rocile vulcanice imprimă modelării un anumit stil influențat de proprietățile lor litologice și structurale<sup>7</sup>.

În aceste condiții râurile și-au continuat acțiunea de adâncire, creându-se niște văi adânci și înguste, care se situează la 200-250 m sub nivelul culmilor, cu versantul puternic înclinat. În zonele unde văile au intersectat faciesuri mai friabile, s-au lărgit prin eroziune laterală, creându-se niște bazine depresionare cum sunt cele de la Rișculița, Crișan și Valea Bradului<sup>8</sup>.

Satul Crișan este situat de-a lungul Văii Vacii, care în amonte poartă numele de Valea Juncului. Spre nord se pătrunde printr-un defileu, către satul vecin Dumbrava de Jos (fost Juncul de Jos), iar spre sud bazinul se lărgeste, având ieșirea către lunca Crișului Alb. Localitatea Crișan este limitată de așezările dinspre sud-est, est și nord-est prin dealurile „Cireșăt”, „Dealul Vacii”, „Vârful Vancu”, „Vârful Muncelul” și „Teiuș”, a căror înălțime variază, ajungând în punctul cel mai înalt, reprezentat de Vârful Teiuș, la cota de 623,5 m. Pe partea dreaptă a Văii Vacii satul este străjuit de „Vârful Cățelilor”

---

<sup>5</sup> Direcția Județeană Hunedoara a Arhivelor Naționale (în continuare DJHAN), Fond Pretura plasei Brad, Dosar 6/1937, f. 56-57.

<sup>6</sup> Petru Tudoran, Țara Zarandului. Studiu geoecologic, București, 1983, p. 35.

<sup>7</sup> Ibidem.

<sup>8</sup> Ibidem.

(593,2 m), „Dealul lui Bode”, „Dealul Cornăţel” (527,9 m) și „Piatra Albă” (408 m). Până la nivelul văii Vacii, relieful satului în partea sa de răsărit, se caracterizează printr-o serie de terase, formate de-a lungul erelor geologice, în funcție de caracteristicile rocilor.

Spre hotarul cu Valea Bradului se află terasa „Barcuri”, „Rogini” și apoi a „Bexăștilor” și în sfârșit terasa văii principale. Tot în hotarul cu satul Valea Bradului este terasa „La Gizurini”, și Vancu, apoi relieful coboară, în terasa „Sub Ocoliş” și „Gruți”, spre nivelul văii. La răsărit de Biserica satului, există două terase, „Colnic” și a văii Vacii. În schimb relieful în partea de nord, nord-vest și vest este adânc erodat, cu o terasă superioară, mai întinsă „La Bosel”, „Colnicele” și „Poduri”, după care panta coboară mai abrupt sau în unele locuri, lin până la nivelul văii principale.

## HIDROGRAFIA

Procesul de formare a teraselor constituie o continuare a procesului de modelare a dealurilor piemontane, după instalarea rețelei hidrografice pe aliniamentele actuale. Terasese sunt dominante în cazul satului Crișan, în partea sa estică, fiind situate pe partea stângă a văii. Teritoriu din dreapta văii fiind alcătuit din roci mai dure, a dus la crearea unor văi adânci. Bazinul Crișului Alb forma, în perioada care a urmat prăbușirii tectonice, o zonă de adunare a apelor. Stabilirea rețelei de râuri și pâraie, pe terasele de astăzi s-a făcut după perfectarea suprafeței de netezire piemontană, aproximativ la nivelul de 140-160 m altitudine față de albiile actuale<sup>9</sup>. Traseul Crișului Alb și al văilor afluate nu a suferit transformări importante din momentul formării și până astăzi.

Crișul Alb și-a format o primă albie la marginea sudică a depresiunii și datorită straturilor sedimentare, terasele având o înclinare spre nord, nord-est au determinat alunecarea albiei râului în această direcție. În ansamblul elementelor peisajului geografic din Zarand, apa având un rol esențial, în anumite condiții, ea devenind factorul coordonator al interferenței geografice, determinând formarea unor unități de peisaj cu trăsături hidrice. Factorii care determină formarea și regimul resurselor de apă, sunt în primul rând cei climatici și geologo-morfologici la care se adaugă învelișul pedovegetal și al acțiunii umane<sup>10</sup>.

Trebuie remarcat că partea estică a depresiunii Zarandului, unde cantitățile de precipitații se ridică la 700-800 mm, există un permanent exces de umiditate. De asemenea relieful influențează formarea resurselor de apă, fie direct, prin gradul de fragmentare, fie indirect prin rolul jucat în scurgerea apelor. O influență mare o are și vegetația care se manifestă atât asupra scurgerii superficiale, cât și a celei subterane. La acești factori se adaugă și cel al influenței umane. În depresiunea Bradului, deci și a bazinetului Crișan, predomină cultura prășitoarelor, care duc la creșterea evapotranspirației, în comparație cu zonele în care predomină alte culturi (păioase, plante furajere etc.). Dar cea mai mare influență asupra procesului hidrologic o exercită pădurea.

Suprafața ocupată de pădure a satului, deși mult mai redusă în zilele noastre s-a păstrat la o suprafață apreciabilă. Mai mult reducerea efectivului de animale determină abandonarea unor pășuni și an de an pădurea se extinde în detrimentul celorlalte

---

<sup>9</sup> Ibidem, p. 47.

<sup>10</sup> Ibidem, p. 81.

suprafețe, arabil, pășune sau terenuri virane. Satul Crișan este înconjurat de câteva suprafețe importante de pădure cum sunt cele de la „Breaza”, „Brățișa”, „Cocoșu”, pădurea din hotarul satelor Ribița și Crișan, la care se adaugă pădurea din „Grui”, „Dizurini”, de la poalele dealului Muncelul, de la Frăsinei și Teiuș, care influențează procesul hidrologic.

Din punct de vedere al formei geo-morfologice rețeaua hidrologică mai importantă a localității este situată în partea de est, pe partea stânga a colectorului principal Valea Vacii și este reprezentată în primul rând de „Pârâul Bănesc” și „Pârâul Goldesc”. Condițiile de relief, vegetație, înclinația mai mică a terenului a influențat în mod pozitiv formarea acestor influenți. Imediat după pătrunderea Văii Juncului pe teritoriul satului Crișan primul său afluent de pe partea stângă este „Pârâul Subțirelu”, apoi „Valea Mărului” care își are izvoarele la locul numit Obârșa Mărului din dosul dealului Teiuș.

**Pârâul Bănesc** este format dintr-o serie de pârâiașe, adunând apele se suprafață și subterane de o zonă extinsă. Primul său afluent izvorăște de la poalele dealului Teiuș, de la locul numit Băieșag<sup>11</sup>, purtând numele de „Pârâul Teiușului”, apoi adună apele unui pârâiaș cu numele „Valea Căcacea”, ce izvorăște de la Frăsinei, și își continuă cursul către Pădurea Bisericii. Celălalt afluent mai important este „Pârâul Bexăștilor” format la rândul său din două ramuri, „Pârâul Huțului” și a „Dizurinelor”, la care se mai adaugă, în sezonul ploios, „Pârâul Tăstărilor”, cel de la „Barcuri” și „Rogini”. Pârâul Bănesc primește apele **Pârâului Bexăștilor**, în dreptul **Pădurii Bisercii**, după care își continuă drumul, străbătând o parte a satului, vărsându-se în Valea Vacii, la o distanță de circa 250 m de centrul satului.

„Pârâul Goldesc” își adună apele dintr-o serie de afluenți, între care cei mai importanți sunt „Pârâul Vancului” și „Pârâul lui Hoa” sau „Valea Rea”. Pârâul Vancului își are izvorul în locul omonim aflat la o distanță de circa 150 de **Fântâna Huțului**. De aici, la suprafață în sezonul ploios, dar și subteran în timp secetos, coboară la limita inferioară a locului numit **Fața lui Bărcea**. Celălalt afluent își are izvoarele pe la proprietatea Dascălului Marin Popa. Cei doi afluenți se unesc, înaintează pe la limita nord-estică a terasei numită „Colnic” și ajungând la Fundul Lazului, mai primesc apele unui afluent numit „Pârâul Fundu Lazului”, care își are izvorul în tăul aflat pe proprietatea lui Avram Ionel a Samfirii (astăzi moștenitor fiind fiul său Avram Ilie).

Pârâul, de astă dată cu numele **Goldesc**, după numele numeroaselor familii Golda ce locuiau aici, își continuă drumul pe sub proprietățile lui Golda Ioan Fileru și Golda Ioan Bujac (azi înstrăinate) și pe la limita nordică a Colnicului se îndreaptă spre centrul satului și se varsă în Valea Vacii. În ultimii ani atât în apropierea locului numit Fundu Lazului cât și la Vancu au fost amenajate bazine de captare a apei pentru alimentarea unor case izolate (Golcea Mărioara) sau a grupului de case de pe Pârâul Goldesc, ceea ce face ca debitul acestor afluenți să se reducă simțitor.

Tot pe partea stângă afluenții văii Vacii se continuă cu „Valea Oanii”, ce își are izvoarele la Colnic. Urmează „Valea Strijinoasă”, cu originea în zona proprietății lui

---

<sup>11</sup> La locul respectiv se observă cunoscuta “Galiță” specifică locurilor unde există minereuri auro-argentifere.

Culița lui Mironu lui Valenuț. Tot pe partea stângă a colectorului principal se mai află „**Pârâul Fragii**” și apoi „**Pârâul Burcucii**”, ce curge de la Libaia spre vale.

Numeroși afluenți sunt și pe partea dreaptă a văii. Primul dintre ei după intrarea în sat este „**Pârâul Căteilor**”, cu izvorul la poalele dealului Vârful Căteilor. Pe acest pârâu se află hotarul despărțitor dintre satele Crișan și Dumbrava de Jos. Afluenții de pe partea dreaptă a văii Vacii se continuă cu „**Pârâul Jurcoiului**” ce izvorăște de sub Vârful Jurcoiul. Un alt afluent de pe partea dreapta a Văii Vacii este „**Valea Algiosului**” și apoi „**Valea Viermilor**” cu izvoarele în zona Vârfului Algios. „**Pârâul Vlăii**” își are izvoarele sub Dealul Bodii. „**Valea Mare**” își adună apele din trei părți, de la Bosel numită **Valea Pietri**, din Dealul Ribiței și din dealul Fața Bodii. „**Pârâul Itii**” izvorăște din preajma proprietății lui Tănăsuțu Gâbului. Tot pe partea dreapta a văii mai este un afluent sezonier, activ mai ales primăvara și toamna și anume „**Valea Rațelor**” sau „**Pârâul Clocotiși**”. Unul dintre afluenții importanți de pe partea dreapta este „**Pârâul Mănăstirii**” cu izvoarele în zona proprietății Bosel. Un alt nume întâlnit pentru acest afluent este **Pârâul Poieni**. Ultimul afluent de pe partea dreapta a Văii Vacii este „**Pârâul Medri**”<sup>12</sup>.

## CLIMA

Teritoriul satului Crișan este situat în zona tipică a climei temperate, sub influența directă a circulației generale vestică. Valoarea radiației solare totale în bazinul Crișului Alb este de aproximativ 115 kcal/cm<sup>2</sup> an, valorile cele mai mari se produc vara iar cele mai mici iarna. Valoarea maximă aparține lunii iulie (16,43 kcal/cm<sup>2</sup>an) și nu lunii iunie când nebulozitatea este mai ridicată<sup>13</sup>. În funcție de situația terenului valorile radiației variază. Astfel versanții umbriți și semiumbriți au valorile cele mai mici, iar cei însoriți și semiînsoriți primesc anual între 116 și 120 kcal/cm<sup>2</sup>. Masele de aer în Țara Zarandului pătrund prin intermediul centrilor barici care afectează continentul european, respectiv anticiclonele azoric și siberian, a ciclonei islandeze și mediteranean<sup>14</sup>. Pe baza observațiilor făcute până în prezent, urmărind datele din buletinele meteorologice și direcțiile din care s-au deplasat masele de aer, în zona depresionară a Crișului Alb, frecvența cea mai mare o au, în ordine descrescând următoarele tipuri:

Mase de aer polar-maritime, la sfârșitul primăverii și vara „vehiculate” de circulația vestică și nord-vestică, având caracter rece și umed;

Mase de aer polar-continentale, reci și uscate iarna, calde și secetoase vara, ce pătrund dinspre nord-est și est;

Mase de aer arctic-maritim, dinspre Atlanticul de Nord, în cadrul circulației polare, care determină vremea geroasă și umedă iarna, precum și înghețurile târzii, primăvara și timpurii, toamna;

Aerul tropical-continental, din direcția sud, sud-vest, mai frecvent în sezonul cald, când generează zile și nopți cu aspect tropical;

<sup>12</sup> Informații obținute, în anul 2005, de la Bârna Tanase din Crișan, în vârstă de 61 de ani.

<sup>13</sup> Petru Tudoran, Op. cit., p. 60.

<sup>14</sup> Ibidem, p. 61.

Aerul arctic-continental, mai puțin frecvent, ce determină perioade cu geruri mari și uscate<sup>15</sup>.

La rândul său și relieful influențează elementele climatice, prin altitudine și gradul de înclinare și expoziția versanților. La Țebea, media multianuală a temperaturii aerului este de 8,9°C, față de Gurahonț, unde este de 9,9°C<sup>16</sup>. Diferența de altitudine se reflectă și în cantitatea de precipitații. De asemenea relieful exercită o influență și asupra circulației locale a aerului, Depresiunea Crișului Alb fiind un culoar alungit, pe direcția est-vest, ceea ce face ca circulația vestică să fie mult mai activă în sezonul cald, pe când cea estică predomină iarna. Rețeaua hidrografică influențează și ea desfășurarea proceselor topoclimatice. Densitatea rețelei de zone mlăștinoase și ape curgătoare face ca vara să se înregistreze o scădere a temperaturii cu 2-4°C față de terenurile uscate. În satul Crișan, datorită îndelungatei practici agropastorale, alternează terenurile cultivabile, cu pâlcuri de pădure, fânețe și pajiști secundare.

Temperatura medie anuală în depresiunea Bradului, conform înregistrărilor de la stația Țebea oscilează între 9 - 9,5°C<sup>17</sup>. Conform hărții izotermelor anuale întocmită după datele înregistrate la stația Țebea între anii 1964 - 1980, satul Crișan se află situat într-o zonă în care temperatura medie anuală se situează între 8,5 - 9°C. În ceea ce privește temperaturile medii lunare, conform observațiilor, ele se situează între -3,6°C pentru luna ianuarie și 19,4°C în luna iulie<sup>18</sup>. Cea mai mare temperatură medie lunară, în bazinul Bradului, pentru luna ianuarie a fost de 0,5°C în anul 1971, iar cea mai mică s-a înregistrat în anul 1969, când a coborât la - 8°C<sup>19</sup>.

Referitor la luna iulie, cea mai ridicată medie lunară a fost de 21,2°C și s-a înregistrat în 1972 și cea mai mică a fost de numai 17,5°C în 1969<sup>20</sup>. În depresiunea Bradului iernile sunt destul de blânde, temperatura medie fiind de -1,4°C, conform observațiilor de la stația Țebea din perioada 1964-1980. Desprimăvărarea se face pe la mijlocul lunii martie (10 martie) când dispare stratul de zăpadă. Media temperaturilor în lunile de primăvară, în bazinul Bradului este de 9,5°C.

Datorită predominanței maselor de aer vestice, în lunile de vară, temperatura aerului nu este prea ridicată, situându-se la 18,6°C. Începând din luna octombrie, temperaturile descresc brusc, mediile multianuale ale lunilor de toamnă situându-se între 14,3°C în septembrie și 4,2°C în noiembrie, cu o medie de 9°C<sup>21</sup>.

Conform observațiilor de la stația Țebea media pentru anotimpuri este de -1,4°C iarna, 9,5°C primăvara, 18,6°C vara și 9°C toamna, rezultând o amplitudine anuală de 22,9°C<sup>22</sup>. Țara Zarandului, respectiv depresiunea Bradului, se poate afirma că din punct de vedere termic se caracterizează prin ierni blânde și veri moderate, cu primăveri și toamne a căror temperatură depășește cu puțin media multianuală. Cele mai mari fluctuații de temperatură au loc în sezonul rece, când contrastul termic al maselor de aer care se succed este mai evident. Astfel, în luna ianuarie valoarea abaterilor variind între

---

<sup>15</sup> Ibidem.

<sup>16</sup> Ibidem, p. 62.

<sup>17</sup> Ibidem, p. 64.

<sup>18</sup> Ibidem, p. 66. Tabelul nr. 2.

<sup>19</sup> Ibidem. Tabelul nr. 3

<sup>20</sup> Ibidem.

<sup>21</sup> Ibidem, p. 67. Tabelul nr. 2.

<sup>22</sup> Ibidem.

4°C (1971) și -4,5°C (1969), pe când în luna iulie abaterile sunt cuprinse între 1,8°C (1972) și 1,9°C (1969). Temperatura maximă absolută înregistrată în intervalul 1963 - 1980, a fost de 36,6°C înregistrată la 9 iulie 1968 iar temperatura minimă absolută, pentru același interval de timp, a fost de -26,1°C, înregistrată la 10 ianuarie 1968<sup>23</sup>.

O importanță deosebită o prezintă și frecvența zilelor cu îngheț, care pot apărea tot timpul anului cu excepția lunilor de vară. Primul îngheț apare în a doua decadă a lunii octombrie, data medie a primului îngheț înregistrat pentru stația Țebea, pe intervalul 1963 -1980, fiind la 14 octombrie, iar ultimul îngheț la 18 aprilie. Și aici se înregistrează date extreme, cel mai timpuriu îngheț înregistrându-se la 18 septembrie și cel mai târziu la 10 noiembrie<sup>24</sup>. Datele extreme ale ultimului îngheț, cel mai timpuriu a fost la 25 martie, iar cel mai târziu la 12 mai<sup>25</sup>. Durata medie a intervalului fără îngheț este de 183 de zile, dar frecvența anilor în care aceasta depășește 200 de zile este destul de ridicată. Zilele cu temperaturii medii pozitive sunt mai numeroase (300-310) și numai 55-65 zile dintr-un an au valori sub 0°C. Practic iarna începe în jurul datei de 20 decembrie și se termină în ultima decadă a lunii februarie.

### UMIDITATEA AERULUI

Umiditatea aerului respectiv cantitatea de vapori de apă din aerul atmosferic reprezintă un element climatologic cu mare variabilitate în timp și spațiu. Umezeala aerului în Țara Zarandului este influențată de frecvența ridicată a maselor de aer de origine atlantică sau mediteraneană, atingând medii anuale de 79-82 %. Umezeala relativă medie lunară (%) pentru intervalul 1964-1980 înregistrată la stația Țebea a fost următoarea:

Stația	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Anuală
Țebea	88	86	76	75	79	79	77	81	84	85	88	91	82

Evoluția anuală prezintă două maxime și două minime, maximul principal înregistrându-se în luna decembrie și corespunde intensificării activității ciclonice din bazinul nordic al Mării Mediterane, și un maxim secundar ce apare în luna iunie. Minimumul principal se înregistrează în luna aprilie și un minim secundar, în iulie, ce se datorează temperaturilor ridicate.

O importanță ecologică deosebită o prezintă frecvența valorilor mai mari de 80 % sau mai mici de 30 % înregistrată la orele 13 ale zilei. Scăderea umezelii sub 30 %, în perioada de înflorire a plantelor, poate duce la uscarea polenului și la o fecundare incompletă, iar în perioada de umplere a semințelor, la zbârcirea boabelor. Scăderea umezelii atunci când solul este uscat este foarte dăunătoare, ajungându-se la ofilirea plantei sau chiar uscarea ei. În depresiunea Bradului numărul mediu al zilelor cu o umiditate relativă  $\geq 80$  % este de 91,5, în timp ce numărul zilelor cu umiditate relativă  $\leq 30$  %, înregistrată în stația Țebea a fost de 26,9.

<sup>23</sup> Ibidem, p. 70.

<sup>24</sup> Ibidem, p. 71. Tabelul nr. 4.

<sup>25</sup> Ibidem.



## PRECIPITAȚILE ATMOSFERICE

Așezarea geografică și configurația reliefului determină unele particularități pluviometrice proprii Țării Zarandului, respectiv depresiunii Bradului. Adăpostul oferit de Munții Apuseni, în partea estică și larga deschidere pentru circulația maselor de aer mai umede dinspre vest, explică cantitățile anuale de precipitații destul de ridicate. În cadrul observațiilor îndelungate (1896-1915; 1926-1980), efectuate la Baia de Criș (din 1964 la Țebea) au permis afectarea unei analize a precipitațiilor din Țara Zarandului<sup>26</sup>. Media lunară și anuală a precipitațiilor, pe intervalul 1964-1980, înregistrată la Țebea, situată la o altitudine de 260 m a fost:

Stația	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Anuală
Țebea	44,7	55,5	33,0	62,1	72,5	96,4	91,3	81,2	41,7	48,6	54,3	58,7	740,0

Cea mai mare cantitate de precipitații (33 %) din totalul anual, cade vara, iar cea mai redusă iarna (20 %), anotimpurilor de tranziție revenindu-le câte 25 % primăvara și 22 % revine toamnei. Există și aici fluctuații, mai ales vara, determinate de apropierea cadrului montan, înregistrându-se valori mai mari în dealurile piemontane. Se înregistrează în timpul anului două maxime și două minime: maximul principal fiind în lunile mai-iunie și cel secundar în octombrie-noiembrie; minimul principal se înregistrează în ianuarie-martie, din cauza temperaturilor scăzute, iar cel secundar, în septembrie, fiind cauzat de reducerea activității ciclonice<sup>27</sup>. În ultimii 40 de ani luna martie a fost mai secetoasă decât februarie, fenomen datorat unor modificări ale circulației atmosferice. Numărul mediu al zilelor cu ninsoare este destul de scăzut în Țara Zarandului. Astfel, la Baia de Criș, în perioada 1934 - 1980, numărul anual al zilelor cu ninsoare a fost de 21,8. Primele ninsori apar, în medie, în jur de 25 noiembrie, iar ultimele ninsori cad în preajma datei de 16 martie. Se înregistrează și excepții cum a fost cazul ninsorii din noaptea de 14 - 15 aprilie 1996, când stratul de zăpadă a atins peste 5 cm pe Grui ajungând la aproape 10 cm pe Vârful Muncelul. Stratul de zăpadă stabil se instalează în jurul datei de 6 decembrie, la Țebea și dispăre în prima parte a lunii martie (10 martie) în aceeași localitate. La altitudini mai mari, cum e și cazul satului Crișan există a abatere de câteva zile de la aceste date.

Din analiza datelor pentru perioada 1934-1980, rezultă că stratul de zăpadă nu durează mai mult de 30-40 zile:

Stația	I	II	III	IV	V-X	XI	XII	Anual
Baia de Criș, Țebea	15,8	11,7	3,3	0,3	-	1,2	7,7	40,0
Îneu	12,5	9,1	2,2	0,1	-	0,3	5,6	28,8

Grosimea stratului de zăpadă crește în partea de est a depresiunii Zarandului, cu o medie anuală de 49,7 cm la Baia de Criș. Valorile cele mai scăzute ale stratului de zăpadă se întâlnesc în ultima decadă a lunii ianuarie.

<sup>26</sup> Ibidem, p. 73.

<sup>27</sup> Ibidem, p. 77.

## VEGETAȚIA

Grupările vegetale din Țara Zarandului realizează la toate nivelurile spațiale, sinteze concrete și fidele ale combinărilor ecologice (factorii climatici, hidrici și edafici, nuanțați de particularitățile reliefului), marcând, în același timp, toate schimbările impuse de factorul antropic. Îndelungata utilizare agropastorală și forestieră a terenului a determinat permanenta restrângere a vegetației spontane, originale. Doar terenurile improprii pentru agricultură păstrează un covor vegetal foarte apropiat de climaxul local, cu deosebiri cauzate de condițiile ecologice specifice.

Întrucât teritoriul satului Crișan se întinde din lunca Crișului Alb până la cota de 623,5 m atins în vârful Teiușului, și vegetația diferă în funcție de diferențierea altitudinală. Vegetația naturală din această zonă este limitată la mici suprafețe, ea păstrându-se, de regulă, pe stațiunile improprii agriculturii (de obicei versanți împăduriți).

În locul vegetației naturale primare, s-a instalat o vegetație secundară, cu un evident caracter serial. Cea mai puternic afectată de activitatea gospodărească a omului, în ultimele secole, a fost vegetația de luncă. Totuși și din acest tip de vegetație se mai păstrează, pe alocuri, pâlcuri reprezentative cu cenozele naturale de odinioară. O situație mult mai bună o are vegetația din zonele colinare, care și în prezent mai ocupă suprafețe compacte.

Vegetația de luncă este caracteristică luncii Crișului Alb și a colectorului principal din satul Crișan - Valea Vacii. Vegetația lemnoasă este reprezentată de specii de arbori de esență moale. Cenozele reprezentative de salcie (*Salix alba*) și plop (*Populus alba*) se întâlnesc în preajma albiei minore a Crișului Alb, din aval de Brad și până în câmpie. Speciile lemnoase dominante ale stratului arborescent cu înălțimi de 9-10 m, sunt *Salix alba* (salcie), *Salix triandra* și *Populus alba* (plop alb).

În aceste cenoze, stratul arbustiv este slab încheșat și format din exemplare izolate de *Alnus glutinosa* (arin negru), *Rosa canina* (măceș) și *Prunus spinosa* (porumbar). În schimb, stratul ierbos este bine încheșat și compus din elemente higrofile între care amintim: *Calamagrostis epigeios* (trestie de câmp), *Agrostis stolonifera* (iarba câmpului), *Lythrum salicaria* (răchitan), *Lysimachia vulgaris* (urzică neagră, rădăcină de langoare) și *Lysimachia nummularia* (drețe).

Odată cu lucrările de hidroameliotaj, în compoziția floristică s-au infiltrat unele specii caracteristice arinișurilor și anume *Alnus glutinosa* (arin negru), *Fraxinus excelsior* (frasîn) care, în timp, vor edifica noi asociații lemnoase de luncă. Vegetația din lunca Crișului Alb continuă aproximativ în aceeași alcătuire de-a lungul Văii Vacii, unde predomină *Salix alba* (salcia) și *Alnus glutinosa* (arin negru).

Cenozele de arin negru populează în special contactul cu rama montană, unde se interpun adeseori sub forma unor benzi înguste, între pădurile de *Quercus robur* (gorun, goron), *Fagus sylvatica* (fag) și *Carpinus betulus* (carpen), de pe versanți. Stratul ierbos este format din specii mezohigrofile (specii de stațiuni relativ umede): *Lysimachia nummularia* (drețe), *Carex remota* (rogoz), *Poa trivialis* (firuță), care realizează cea mai mare acoperire, cât și din unele specii mezofile (plante care trăiesc în condiții de mediu cu precipitații suficiente tot timpul anului) caracteristice pădurilor de foioase: *Glechoma hederacea* (rotunjoară), *Pulmonaria officinalis* (mierea ursului), *Dryopteris filix-mas* (ferigă), *Potentilla reptans* (buruiană de cinci degete), *Oxalis acetosella* (măcrișul

iepurelui), *Stellaria nemorum* (steluță), *Impatiens nolitangere* (slăbănog), *Urtica dioica* (urzică vie), *Myosotis silvatica* (nu-mă-iuta), *Geranium robertianum* (năpraznic).

În lunca Crișului Alb, în lunca Văii Vacii se întâlnesc și zăvoaie de *Alnus incana* (arin alb). În trecut, arinișele alcătuiau zăvoaie închegate, mai ales de-a lungul Văii Ribița, astăzi supraviețuind doar ca pâlcuri pe toate pâraiele. Compoziția stratului ierbos relevă pe lângă prezența unor elemente de pădure, a numeroase specii ruderales și chiar de eroziune *Tussilago farfara* - podbal - care reflectă în parte influența antropozoogenă, datorită căilor de acces, care le însoțesc. Vegetația versanților este alcătuită din pădurile de *Quercus cerris* (cer), și *Quercus petraea* (gorun), întâlnite pe versanții puternic înșoriți (sudici și sud-vestici) cu înclinare mică și mijlocie, pe soluri brune luvice pseudogleizate. Cele două specii realizează o acoperire medie de 85 % și o închegare a coronamentului de 0,7 - 0,8. În stratul arbustiv se remarcă: *Ligustrum vulgare* (lemn câinesc), *Crataegus monogyna* (păducel), *Cornus mas* (corn), *Cornus sanguinea* (sânger), *Viburnum lantana* (dârmoz), *Rosa canina* (măceș), *Euonymus verrucosus* (salbă râioasă).

Pe versanții umbriți se întâlnesc păduri de carpen cu gorun sau fag, solurile pe care se dezvoltă aceste specii fiind brune eu-mezobazice bogate în humus. Stratul arborescent este dominat de *Carpinus betulus* (carpen), *Quercus petraea* (gorun) și *Fagus sylvatica* (fag) iar stratul arbustiv este format din exemplare izolate de *Crataegus monogyna* (păducel), *Rosa canina* (măceș), *Acer campestre* (arțar), *Euonymus verrucosus* (salbă râioasă), *Corylus avellana* (alun), *Cornus sanguinea* (sânger), *Cornus mas* (corn).

După defrișarea vegetației lemnoase, pe stațiunile rămase libere se instalează, treptat, cenoză de pajiști mezofile sau mezoxerofile, în funcție de expoziția versanților. Stabilitatea în timp și succesiunea cenotică a pajiștilor este condiționată direct de noii factori microclimatici creați, dar mai ales de factorul zooantropogen, în lipsa căruia s-ar instala treptat vegetația naturală potențială.

Speciile de plante care alcătuiesc aceste pajiști sunt: *Festuca rubra* (păiuș), *Bothriochloa ischaemum* (bărboasă), *Anthoxanthum odoratum* (vițelar, parangină), *Danthonia decumbens*, *Thymus pulegioides* (cimbrisor), *Medicago lupulina* (trifoi mărunț), *Agrimonia eupatoria* (turiță), *Luzula campestris*, *Ranunculus polyanthemus* (floare de leac), *Poa angustifolia* (firuță), *Plantago lanceolata* (pătlagină), *Plantago media*, *Pimpinella saxifraga* (petrinjei de câmp), *Cerastium holosteoides* (lâna caprelor), *Carlina vulgaris* (turtă, ciurul zânelor), *Hieracium pilosella* (vulturică), *Teucrium chamaedrys* (dumbăț, buruiană de friguri), *Carex pallescens* (rogoz), *Euphorbia cyparissias* (laptele câinelui), *Centaurea micranthos* (iarbă de plămâni), *Trifolium alpestre* (trifoi roșu), *Genista sagittalis* (grozământ), *Polygala vulgaris* (amăreală), *Leontodon danubialis* (capul călugărului), *Achillea millefolium* (coada șoricelului), *Leucanthemum vulgare* (margarete), *Veronica chamaedrys* (șopârliță), *Lysimachia nummularia* (drețe), *Antennaria dioica*, *Nardus stricta* (țepoșică, iarbă aspră). Această zonă, datorită condițiilor variate de mediu, adăpostește o vegetație bogată și heterogenă, aparținătoare unor cenotaxoni foarte diferiți.

## PĂSĂRI ȘI ALTE ANIMALE

*Salamandra salamandra* (salamandră), *Hyla arborea* (brotăcel), *Lacerta viridis* (gușter), *Anguis fragilis* (șarpe de sticlă, năpârcă), *Buteo buteo* (șorecar comun), *Bubo bubo* (buhă), *Cuculus canorus* (cuc), *Upupa epops* (pupăza), *Oriolus oriolus* (grangur),

Garrulus glandarius (gaiță), Parus major (pițigoi mare), Turdus merula (mierlă), Luscinia megarhynchos (privighetoare), Fringilla coelebs (cinteză), Pica pica (coțofană), Streptopelia decaocto (guguștiuc), Passer domesticus (vrabie), Carduelis carduelis (sticlete), Corvus monedula (stăncuță), Corvus corax (corb), Talpa europaea (cârțiță), Erinaceus europaeus (arici), Mus musculus (șoarece de casă), Putorius putorius (dihor), Lepus europaeus (iepure), Sciurus vulgaris (veveriță), Meles meles (viezure, bursuc), Canis lupus (lup), Vulpes vulpes (vulpe), Sus scrofa (mistreț). Multe dintre aceste animale se întâlnesc tot mai rar în ultimii ani, dar s-au înmulțit porcii mistreți care distrug an de an recoltele sătenilor, în special cele de porumb și cartofi.

## SATUL CRIȘAN ÎNTRU ÎNCEPUTURILE CIVILIZAȚIEI OMENEȘTI ȘI PRIMA ATESTARE DOCUMENTARĂ

Străvechi leagăn de cultură și civilizație Țara Zarandului constituie una dintre zonele de referință ale istoriei naționale. Țara Zarandului, cu microzonele sale între care și Ținutul Bradului, reprezintă locul formării unor străvechi civilizații umane. Săpăturile arheologice sau descoperirile întâmplătoare au scos la iveală dovezile acestor civilizații străvechi. Cele mai vechi urme de locuire din Țara Zarandului datează din paleolitic, vestigiile din această perioadă fiind descoperite pe terasele înalte ale localității Gurahonț, și în primul rând la Iosășel<sup>28</sup>. În perioada paleoliticului mijlociu grupuri de humanoizi locuiau culmile piemonturilor și pe terasele înalte din preajma localităților Zimbru, Răstoci, Valea Mare, Ociu, Brotuna, Beliu și Brad<sup>29</sup>.

La Basarabasa au fost descoperite pe o terasă, înaltă de circa 100 m, urmele unor exploatare de opal, datate din paleoliticul superior<sup>30</sup>. Alte descoperiri, aparținând aceleași perioade istorice s-au făcut și în hotarul satului Prăvăleni, în locul numit „Vârful Cremenii”<sup>31</sup>. La Valea Bradului, în punctele numite „Săcătura” și „Breaza”, unde există mari cantități de opal, J. Malasz, directorul Muzeului din Deva a descoperit urme paleolitice<sup>32</sup>. Lamelele de opal de aici sunt lucrate de mâna omului, deși C. S. Nicolaescu-Plopșor susține că majoritatea se datorează acțiunii naturale<sup>33</sup>. În atelierele de prelucrare a pietrei din preajma acestor așezări, erau cioplite vârfuri de lănci, răzuitoare, dălțițe, toporașe, lame etc.

Epoca neolitică este prezentă prin descoperirile de la Prăvăleni, unde au fost găsite două toporașe din piatră și pe care tânărul arheolog brădean, Nicolae Cătălin Rîșcuța le plasează la sfârșitul perioadei de tranziție spre epoca bronzului sau la începutul epocii fierului<sup>34</sup>. Perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului este ilustrată prin descoperirile de la Baia de Criș, Birtin, Brotuna, Buceș-Vulcan, Bulzești de Sus, Crișcior, Grohot, Mihăileni, Ribicioara, Ruda și Țebea<sup>35</sup>. În peștera Cizmei, din masivul calcaros Grohot, sub un strat de cultură medievală, au apărut fragmente ceramice aparținând

---

<sup>28</sup> Marton Roska, Cercetări preistorice în Ardeal, în ACMIT, 1926-1928, Cluj, 1929, p. 189. Lucian Roșu, Cercetări asupra paleoliticului de la Iosășel, în Revista Muzeelor, București, VI, nr. 3, p. 257-260.

<sup>29</sup> Florian Dudaș, Repertoriul arheologic al Țării Zarandului în lumina ultimilor descoperiri, în Revista Muzeelor, VII, 1970, nr. 5, p. 356.

<sup>30</sup> C.S. Nicolaescu-Plopșor, Cercetări asupra paleoliticului superior, în Materiale, III, 1957, p. 281 și 284-285.

<sup>31</sup> Nicolae Cătălin Rîșcuța, Monografia arheologică a depresiunii Brad, Alba Iulia, 1996, (Lucrare de diplomă), p. 24-25.

<sup>32</sup> Ibidem, p. 25.

<sup>33</sup> Ibidem.

<sup>34</sup> Ibidem, p. 26.

<sup>35</sup> Ibidem, p. 27-33.

culturii Coțofeni<sup>36</sup>. În peștera cu trei intrări din Băița, în urma unui sondaj arheologic s-a relevat existența a trei straturi de cultură, aparținând perioadei de tranziție de la neolitic la epoca bronzului (Cultura Coțofeni), Hallstattului timpuriu și feudalismului timpuriu, cu un bogat material arheologic<sup>37</sup>.

Într-un alt loc numit „Lunca” din Băița, cu ocazia săpării fundației unei case s-a descoperit un topor masiv de andezit negru care poate fi atribuit culturii Coțofeni<sup>38</sup>. În anii din urmă (2004 și 2005) un grup de arheologi condus de către Nicolae Cătălin Rîșcuța a cercetat o nouă stațiune arheologică aflată la Dealul Mare, în punctul numit „Ruști”<sup>39</sup>. Ceramica descoperită aici aparține etapei finale a Culturii Coțofeni de la sfârșitul perioadei de tranziție spre epoca bronzului precum și grupului cultural Șoimuș, datat în bronzul timpuriu<sup>40</sup>. Cu prilejul săpăturilor din 2004 au fost descoperite bucăți de cărbune, o mare cantitate de chirpici cu urme de nuiele, resturi de podină fățuită, fragmente de râșnițe, și o mare cantitate de material ceramic, ceea ce dovedește existența unor structuri de locuire distruse probabil prin incendiere<sup>41</sup>. Ceramica aparținând culturii Coțofeni, precum și topoarele din piatră întregesc zestrea arheologică a Zarandului.

Ceramica grupului Șoimuș a constat din fragmente de străchini, castroane, cești, căni, boluri, amfore, vase cu corpul bombat și vase sac<sup>42</sup>. Pe lângă ceramică a mai fost descoperit un vârf de săgeată din opal și o fusaiolă. Așezarea de la Dealu Mare vine să completeze repertoriul arheologic al județului Hunedoara.

Descoperiri din epoca bronzului au apărut, în urma cercetărilor, la Birtin, Brad, Caraci, Ribicioara și Țebea<sup>43</sup>. La Țebea, pe „Dealul Ruști”, au fost efectuate cercetări arheologice, în cadrul a două campanii, descoperindu-se ceramică aparținând perioadei de tranziție (Cultura Coțofeni) și bronzului incipient (Grupul Șoimuș). Vasele descoperite sunt de diferite forme constând din străchini, castroane, cești, căni, având diferite ornamentații, benzi, butoni, incizii etc.

Dovezile arheologice privind epoca fierului sunt ilustrate prin vestigiile de la Baia de Criș, Brad, Ribița, Tomești etc. La Baia de Criș s-au descoperit întâmplător, în anul 1881, trei statui-menhir. Ele sunt plasate de către arheologul Octavian Floca în prima epocă a fierului<sup>44</sup>. De asemenea în cadrul cercetărilor efectuate în interiorul bisericii din Ribița s-au descoperit câteva „fragmente grosiere cu aspect specific pentru epoca hallstattiană”<sup>45</sup>.

Cea mai bine reprezentată epocă istorică din Zarand, în urma descoperirilor întâmplătoare sau prin săpături sistematice, este epoca romană. Descoperiri de vestigii

---

<sup>36</sup> Ioan Andrițoiu, Contribuții la repertoriul arheologic al județului Hunedoara, în Sargetia, XIV, 1979, p. 20.

<sup>37</sup> Ibidem, p. 21-22.

<sup>38</sup> Ibidem, p. 25.

<sup>39</sup> Nicolae Cătălin Rîșcuța și colaboratorii, Dealu Mare, com. Vălișoara, jud. Hunedoara. Punct Ruști, în Cronica Cercetărilor arheologice din România, Campania 2004, p. 135-136.

<sup>40</sup> Ibidem.

<sup>41</sup> Ibidem.

<sup>42</sup> Ibidem.

<sup>43</sup> Ioan Andrițoiu, Op. cit., p. 26.

<sup>44</sup> Nicolae Cătălin Rîșcuța, Monografia arheologică a depresiunii Brad, ... p. 42.

<sup>45</sup> Adrian Andrei Rusu, Biserica românească de la Ribița (Județul Hunedoara), în Revista Monumentelor Istorice, anul LX, nr. 1, 1991, p. 5.

romane s-au făcut la Baia de Criș, Brad, Bucuresci, Căraci, Crișcior, După Piatră, Mesteacăn, Ribița, Ruda, Stănița, Țebea și Valea Arsului<sup>46</sup>. Sunt vizibile și în zilele noastre vestigiile spălătoriilor de aur de la Baia de Criș, Caraci și Țebea. Una dintre cele mai însemnate descoperiri de epocă romană a fost necropola de la Muncelu-Brad. Cercetarea arheologică sistematică s-a desfășurat, în campanii succesive, în anii 1976-1978 și 1981-1982, sub conducerea arheologului Adriana Rusu Pescaru de la Muzeul din Deva. Au fost dezvelite cu acest prilej, un număr de 129 morminte<sup>47</sup>.

Inventarul arheologic al mormintelor este destul de sărac, cuprinzând fragmente ceramice, căni, ulcioare, fructiere, străchini, opaițe cu un singur arzător, cuie de fier, fragmente de cuarț și silix<sup>48</sup>. Dar cele mai importante sunt cele 4 stele funerare, de diferite dimensiuni și păstrate la Muzeul Aurului din Brad. Din analiza ritului funerar și a materialului arheologic, la Muncelu - Brad este vorba de o necropolă a cărei datare este din secolele II - III d. Chr.<sup>49</sup>

Mărturiile arheologice din Zarand ne indică, în primul rând, o îndelungată activitate în domeniul exploatării și prelucrării aurului, fapt dovedit și prin statuile antropomorfe descoperite la Baia de Criș, activitate ce se intensifică în perioada dacică și apoi în timpul stăpânirii romane în Dacia. Descoperirile arheologice de la începuturile evului mediu confirmă organizarea zonei ca o adevărată „țară românească”, organizată pe baza vechilor instituții românești ale cnezatelor și voievodatelor, cu stăpânitori de sate români ortodocși, care au construit biserici de piatră aflate și astăzi în picioare. În acest cadru social-istoric ne apare atestat, pentru prima dată în documentele istorice medievale, satul Vaca (azi Crișan).

---

<sup>46</sup> Nicolae Cătălin Rișcuța, Op. cit., p. 45-55.

<sup>47</sup> Adriana Rusu, Cercetări în necropola Muncelu-Brad, în *Materiale*, XIII, 1979, p.173-183 ; *Ibidem*, în *Materiale*, 1993.

<sup>48</sup> *Ibidem*.

<sup>49</sup> *Ibidem*.

## **ISTORIA SATULUI CRIȘAN DE LA PRIMA ATESTARE DOCUMENTARĂ LA REVOLUȚIA DIN 1848 - 1849**

La începuturile evului mediu societatea românească transilvăneană era organizată în obști sătești, cele mai multe fiind situate pe văile râurilor sau în depresiunile naturale. Valea Crișului Alb, cu depresiunile Brad și Hălmațiu oferea condiții dintre cele mai prielnice pentru dezvoltarea unor colectivități umane. Aici se afla vestita țară a Zarandului socotită, din punct de vedere al reliefului și funcționalității, drept zona de legătură dintre Țara Hațegului și Țara Moților<sup>50</sup>.

Din punct de vedere geografic, Țara Zarandului este bine delimitată spre nord și sud de masivele Bihorului, Codru Momei și respectiv ale Metaliferilor și Zarandului, iar spre vest se interpătrunde în Câmpia joasă a Crișurilor<sup>51</sup>. Caracterul unitar al regiunii se justifică printr-un singur toponim - Țara Zarandului, care satisface acest deziderat, fără a complica inutil toponimia geografică locală. Țara Zarandului a fost una dintre cele mai puternice vetre de obști românești conduse de voievozi, cnezi, juzi și crainici, și care au rezistat multă vreme în fața expansiunii străine.

La începuturile evului mediu, zona Zarandului era organizată ca o străveche vatră de populație românească, care îngloba o serie de districte, ce se suprapun, în cea mai mare parte culoarului depresionar al Crișului Alb. Formațiunile politice românești din Zarand au rezistat multă vreme expansiunii regatului feudal maghiar și și-au ctitorit excepționale biserici din piatră, cum sunt cele de la Criscior, Ribița și Hălmațiu.

Numele de Țara Zarandului - remarca eminentul arheolog și istoric medieval Radu Popa - provine din amalgamarea a două realități distincte; vechiul comitat al Zarandului, din secolele XII-XIII, situat în jurul localității eponime, aflată în zona de șes din sudul Crișanei și comitatul cu același nume din secolul al XIX-lea, acesta din urmă ajungând efectiv până la izvoarele Crișului Alb<sup>52</sup>. La începuturile evului mediu aceste teritorii făceau parte din Țara Hălmațului, sau „Țara Crișului Alb”<sup>53</sup>.

Cucerirea Transilvaniei de către regatul feudal maghiar a avut drept rezultat organizarea teritoriilor nou cucerite în comitate. Noua realitate administrativă este realizată la începutul secolului al XIII-lea, întrucât la 1214, este amintit Dionisie, fiul lui Ompud, din comitatul Zarand<sup>54</sup>. Comitatul Zarand reușește să înglobeze localitățile situate în zona Hălmațului, Bradului și Băiței abia în prima jumătate a secolului al XV-lea în urma unor acțiuni expansioniste ale statului feudal maghiar.

Această realitate este dovedită de faptul că cele mai multe localități de pe Valea Crișului Alb sunt amintite, în același an 1439, excepție făcând doar Tebea, Ribița,

---

<sup>50</sup> Ștefan Pascu, Voievodatul Transilvaniei, vol. I, Cluj, 1972, p. 35.

<sup>51</sup> Petru Tudoran, Op. cit., p. 15.

<sup>52</sup> Radu Popa, La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului, București, 1988, p. 11.

<sup>53</sup> Ibidem.

<sup>54</sup> Ștefan Pascu, Op. cit., p. 135.



Crișciorul și Baia de Criș<sup>55</sup>. În ciuda acestei realități istorice, districtele continuă să se mențină ca formă politico-administrativă. În Valea Crișului Alb sunt atestate opt districte românești, dintre care șase într-o diplomă din anul 1390: Hălmațiu, Căpâlna, Vârfurile (Ciuci), Izvorul Crișului, Arăneag și Cladova<sup>56</sup>. La începutul secolului al XV-lea este amintit districtul Crișul Alb (1404), urmat de cel al Ribiței, la 1445<sup>57</sup>. Districtele menționate grupau în jurul lor mai multe comunități, ce erau conduse la rândul lor de către cnezi sau juzi sătești. Pisania bisericii din Ribița, datată la 16 iulie 1417, amintește pe ctitorii lăcașului de cult, Vladislav și Miclăuș, care închină biserica Sfântului Nicolae, care o primește, împărțându-le binecuvântarea sa<sup>58</sup>. Nici unul dintre cei doi „jupani” de la Ribița nu este amintit în documentele contemporane păstrate. Abia în anul 1445, Ladislau Marothi, banul de Maciva, se adresează „nobililor bărbați și voievozii săi iubiți, Șorban și Ioan de Ribița”<sup>59</sup>. Un alt document, datând din anul 1461, care menționa familia nobiliară de la Ribița - sublinia istoricul Silviu Dragomir - se păstrează în colecțiile arhivelor din Budapesta.

Acesta este contextul politico-social în care apărea pentru prima dată în documentele medievale satul Vaca (azi Crișan). Localitatea este menționată într-un document din anul 1439, când purta numele Vaca<sup>60</sup>, nume care s-a păstrat, cu o singură excepție<sup>61</sup>, până în anul 1930, când locuitorii au dorit ca localitatea să primească numele eroului Gheorghe Crișan, născut aici în anul 1732. Conform ipotezei susținute de istoricul Ștefan Pascu, numele satului ar deriva dintr-un apelativ<sup>62</sup>. Istoricul Mircea Valea, întărește ipoteza conform căreia satul își primise numele de la apelativul „Vacă”<sup>63</sup>. El aduce în sprijinul ipotezei sale, argumentele lui Alexandru Filipașcu, care susținea că „raritatea toponimului <vacă> nu poate fi înțeleasă dacă ne referim la viața domestică. E posibil ca în toponimie, boul, vaca etc., să înlocuiască numirile mai vechi ale celor două sexe de bou, pentru care poporul avea, ca și în cazul zimbrului, nume precise, după ce amintirea animalului sălbatic începe să se șteargă din memoria locuitorilor din regiune”<sup>64</sup>.

La mijlocul secolului al XV-lea, în Zarand, se impunea stăpânirea voievozilor români din familia Moga de Hălmațiu. Aceștia, prin Moga, fiul lui Șerban și nepotul lui Moga, începând din anul 1445, stăpâneau Hălmațiu, Căpâlna și Băița cu 50 de sate, care la 1451, le sunt confirmate de către rege. Urmașii lui Moga, cel menționat în documente la 1445 și 1451, Ștefan, Ioan și Mihai, stăpâneau 48 de sate pe care le organizează în două

---

<sup>55</sup> Coriolan Suci, Dicționarul istoric al localităților din Transilvania, vol. I-II, București, 1966.

<sup>56</sup> Ibidem, p. 210.

<sup>57</sup> Ibidem.

<sup>58</sup> Silviu Dragomir, Vechi biserici din Zarand și ctitorii lor în sec. XIV-XV, în ACMI, Secția pentru Transilvania pe 1929, Cluj, 1930, p. 249.

<sup>59</sup> Ibidem, p. 254.

<sup>60</sup> Coriolan Suci, Op. cit., vol I, p. 176. În continuare vom folosi acest nume până în preajma anului 1930.

<sup>61</sup> Vezi mențiunea din anul 1854, când este menționat sub numele de Terfalva (Cf. Buletinul Guberniului Provinciale pentru Marele Principat Transilvania. Conspectul anului 1854, p. 103)

<sup>62</sup> Ștefan Pascu, Voievodatul Transilvaniei, vol. II, Cluj-Napoca, 1979, p. 484.

<sup>63</sup> Mircea Valea, Mircea Homorodean, Anghel Nistor, Toponimie hunedoreană, II, în Sargetia, XXV, 1992-1994, p. 496 - 497.

<sup>64</sup> Ibidem.

voievodate: un voievodat mare condus de Ștefan Moga și altul mai mic condus de voievodul Bota<sup>65</sup>.

Pe lângă numărul însemnat de voievozi, în Zarand sunt amintiți și un număr relativ mare de crainici. Instituția crainicilor datează din vremea destrămării obștilor sătești, când încep să se cristalizeze structuri noi de tip feudal mai dezvoltat. Ei îndeplineau atribuții cu rol intermediar între cnezii de obști, fiind mai ales executori ai hotărârilor scaunelor de judecată sau a atribuțiilor fiscale. Dar crainicii mai puteau fi, uneori, și membri ai scaunelor de judecată.

Conscripția domeniului cetății Șiria, din anul 1525, consemna un număr de 10 crainici, între care este menționat și Ioan Crainic din Vaca<sup>66</sup>. Sunt înscrise cu acest prilej un număr de 121 de localități, târguri și sate. Sunt înregistrate majoritatea satelor din Zarand, între care amintim pe cele din depresiunea Bradului și a Băiței: Valea Brad, Potingani, Ribicioara, Ribița Mare, Grohot, Bulzești, Blăjeni, Stănița, Buceș, Dupăpiatră, Mesteacăn, Birtin, Tomnatic etc.

Urbariul înregistrează supușii domeniului, în satul Vaca existând, la 1525, 25 capi de familie, număr care-l situează între satele de mărime mijlocie<sup>67</sup>. Dintre cei 25 capi de familie, 23 sunt iobagi, 1 libertin și 1 jeler. Cei 23 de iobagi sunt înscrși în textul urbariului pe 9 sesii; 7 sesii au câte 2 capi de familie, una cu 3 capi de familie și alta cu 4. În funcție de numărul sesiilor se calculează și censul, satul Vaca plătind 11 florini anual<sup>68</sup>. Satul mai era obligat să dea stăpânului feudal câte 2 porci și 2 miei anual<sup>69</sup>. Libertinul avea o condiție socială superioară iobagului. În cazul satului Vaca, libertinul **Petrus Kovacs** (Covaci) presta stăpânului său serviciul cu meseria sa de fierar<sup>70</sup>. Tot urbariul din 1525 mai consemna și un jeler (inquilinus). Conform legiurii din 1514, care reducea la șerbie și lega de glie întreaga populație iobăgească, se mai menționa și categoria socială de jeler. Acesta presta munca cu brațele și beneficia de dreptul de a se muta de pe o moșie pe alta. Obligațiile de lucru ale iobagilor constau în strânsul recoltei, adică la secerat, cosit strânsul și căratul ei în curtea nobilului. Urbariul nu precizează numărul de zile pe care iobagul trebuia să le presteze stăpânului său. În nici un caz nu se ridică la o zi pe săptămână, cum preciza legea din 1514<sup>71</sup>. Satele aparținătoare voievozilor români prestau în folosul acestora câte o jumătate de zi de coasă, alta jumătate de zi de secerare de fiecare sesie și o jumătate de zi de plug de zece sesii<sup>72</sup>.

Aceste obligații ne indică clar că și voievozii își aveau moșiile lor proprii, obligându-și supușii la muncă sau clacă pentru ei. În plus beneficiau și de o parte din prestațiile sau dările pe care le strângeau de la supușii domeniului, din dreptul de judecată, părți din gloabe, din favoruri etc. Aceste fenomene ne indică tendința de ridicare a voievozilor români de pe domeniul Șiriei, care vor pătrunde în rândurile nobilimii feudale.

---

<sup>65</sup> Ștefan Pascu, Voievodatul Transilvaniei, vol. III, Cluj-Napoca, 1986, p. 523-524.

<sup>66</sup> David Prodan, Domeniul cetății Șiria la 1525, în AIIC, 3, 1960, p. 37-99.

<sup>67</sup> Ibidem, p. 73-74.

<sup>68</sup> Ibidem.

<sup>69</sup> Ibidem.

<sup>70</sup> Ibidem.

<sup>71</sup> Idem, Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea, ... p. 79.

<sup>72</sup> Ibidem, p. 81.

Deci, la începutul secolului al XVI-lea, satul se găsea în cadrul domeniului cetății Șiria făcând parte dintr-un voievodat românesc, pus sub autoritatea lui Ștefan Moga<sup>73</sup>. Voievodatul se bucura de un statut de autonomie, cu nobilime proprie, care acționa în deplinătatea stăpânilor ei. După 1613 domeniul cetății Șiria se destramă, după ce însuși centrul domeniului – cetatea – căzuse în mâna turcilor. În acest an domeniul aparținea soției lui Ștefan Petnehazy<sup>74</sup>.

Ulterior, la o dată neprecizată, Gheorghe IV Kapy, unul dintre credincioșii principelui Mihail Apafy, ce îndeplinea și funcția de comite de Hunedoara, primea cu titlul de danie princiară un grup de sate zărândene între care se afla și Vaca<sup>75</sup>. După moartea lui Gheorghe IV Kapy, fiica sa cea mai mare, Maria, va aduce satul ca zestre soțului său Francisc Gyulai de Mintia<sup>76</sup>. După anul 1680, curând după moartea lui Kapy, satul va rămâne în stăpânirea familiei Gyulai<sup>77</sup>. O altă precizare asupra unor stăpâni ai satului le aduce un document din anul 1813 când pe lângă alte familii nobiliare se găsea și în stăpânirea unor membri ai familiei Gyulai<sup>78</sup>.

Secolul al XVII-lea va înregistra o evoluție a șerbiei în formele stabilite în secolul al XVI-lea. Intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania deschide prilejul de răzvrătire, de fugă, de pe moșiile nobiliare a țăranilor iobagi. Solicitat de nobilimea transilvăneană domnul însuși a trebuit să reafirme legarea iobagului de moșie. După căderea lui Mihai Viteazul nobilimea reacționează foarte dur. Prin Dieta de la Mediaș, din august 1602, se prevedea urmărirea, pentru a fi pedepsiți, a tuturor celor care în timpul intrării lui Mihai Viteazul au jefuit atât oameni nobili cât și pe alții, au căzut asupra caselor nobiliare, au omorât nobili, le-au prădat bunurile, le-au devastat, le-au ars casele și alte tâlhării au făcut<sup>79</sup>. Ridicându-se împotriva țăranimii care s-a răsculat în timpul lui Mihai, dieta interzice purtarea armelor tuturor iobagilor, dar cu deosebire românilor: „Român de acum încolo armă, arc să nu mai poată purta, iar afară de ciobanii care locuiesc la munte, ci sasul și unгурul să poarte arme”<sup>80</sup>.

În Dieta din iunie 1607 se iau noi hotărâri pentru pedepsirea celor care de la intrarea lui Mihai s-au dat la oaste străină, ori s-au făcut haiduci, a celor care au ars, jefuit, omorât, mutilat, au îndrumat, condus dușmani, haiduci, turci, tătari, români asupra cuiva, au păgubit sau orice nelegiuire au făcut, fie el orășean sau sătean, țăran sau nobil, din Ardeal sau din părțile Ungariei aparținând acum Ardealului<sup>81</sup>.

Asemenea hotărâri se mai adoptă și în dietele următoare, mai ales a celor din anii 1614, 1619, 1620 și 1626. În fața presiunilor continue, iobagii din Zarand fug în Bihor, în Partium sau pe domeniile fiscale. Articolul 5 adoptat în Dieta din 1640 pune la întrebarea de unde își ia „episcopul valah autoritatea de a face preoți din iobagii lor neștiutori de scris, care doar ocolesc slujirea domnilor lor. El să nu mai îndrăznească sub nici un motiv

---

<sup>73</sup> Adrian Andrei Rusu, Ioachim Lazăr, Gheorghe Petrov, Op. cit., p. 145-167; Adrian Andrei Rusu, Op. cit., p. 21-23.

<sup>74</sup> Ibidem.

<sup>75</sup> Ibidem.

<sup>76</sup> Ibidem.

<sup>77</sup> David Prodan, Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea, vol. I, București, 1986, p. 106 și 139.

<sup>78</sup> Din trecutul de luptă al țăranimii hunedorene, Deva, 1967, p. 142.

<sup>79</sup> David Prodan, Iobăgia în Transilvania în secolul XVII, vol. I, ... p. 456.

<sup>80</sup> Idem, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1984, p. 113.

<sup>81</sup> Idem, Iobăgia în Transilvania în secolul XVII, vol. I, ... p. 456.

să facă preoți din asemenea iobagi, sub pedeapsa pierderii slujbei. Ba și pe cei popiți până acum să-i despoască și să-i lase la mâna domnului lor”<sup>82</sup>.

Una dintre cele mai discriminatorii hotărâri împotriva românilor aparține Dietei nobiliare din mai-iunie 1632 care preciza că „românimea de acum încolo să nu umble călare, cu pușcă, tolbă, sabie și nici o astfel de armă să nu poarte”<sup>83</sup>. Aceeași lege, conform articolului 11, constatând că țărănimea prea s-a îmbogățit cu arme, hotărăște ca orice domn sau nobil să strângă de la iobagi puștile, săbiile, lăncile, tolbele. De acum încolo românii să nu aibă voie să poarte nici un fel de armă, exceptând pe cei care erau drabanți, libertini și vânători. Păstorii puteau purta doar un pumnal<sup>84</sup>.

Dieta din anul 1683 constata că „tare a luat proporții printre iobagi și slugile țărănești purtarea și a armelor și a hainelor de postav, că slugile au ajuns să întrecă starea gazdelor lor”. Pentru a se evita această stare de lucruri dieta hotărăște din nou ca „în afară de iobagii și dregătorii slujitori la curte, libertinii și pușcașii, țărănimii să nu i se îngăduie să poarte nicidecum nici un fel de armă de fier sau ferecată (doar păcurarilor îngăduindu-li-se lancea), căciulă din blană de jder sau cu coadă de jder, cămăși din giulgiu sau de altele brodate, în afară de aba albă, cizme și haine de postav”<sup>85</sup>.

Iobagii să poarte straie de rând, potrivite sorții lor. Se porunca vice-dregătorilor scaunelor, comitatelor și orașelor, de la toți cei care încalcă prevederile hotărârilor dietei „să li se ia armele și hainele, jumătate din bunurile luate să fie date în folosul eclesiilor și școlilor locului”<sup>86</sup>. Aceste prevederi aveau menirea de a perpetua distingerea iobagului de stăpânul său, precum și de alte categorii sociale ale epocii. Ostilitatea față de români crește odată cu agravarea iobăgiei. Toate legiuirile dietelor nobiliare din secolul al XVII-lea adâncesc mereu separația dintre iobag și omul liber, și cu atât mai mult față de stăpânii de pământ.

Alte obligații grele pentru locuitorii satelor sunt căraușiile pentru trupele care trec prin comitatul Zarandului. Cu prilejul Dietei din iulie 1698 se plâng comitatele Hunedoara, Alba și Zarand, ca și scaunul Orăștiei, de sarcina disproporționată a căraușiei pentru ele<sup>87</sup>. Comunitățile Brad, Ribița și Mesteacăn din Zarand au fost împovărate de cheltuielile cu solii care umblă pe Valea Căianului în sus și în jos, și cer, ca să poată suporta sarcinile, să le vină în ajutor și celelalte sate ale domeniului<sup>88</sup>. Cercul de sus al Zarandului era obligat să presteze muncă gratuit, la Ineu, în vederea clădirii cetății<sup>89</sup>.

În secolul al XVII-lea satul **Vaca** făcea parte din domeniul nobiliar al familiei Kapy. Încă la începutul secolului, după destrămarea domeniului cetății Șiria (1613), stăpâna satului era soția nobilului Ștefan Petnehazy<sup>90</sup>. Apoi printr-o serie de legături matrimoniale între nobili, sau înstrăinări, satul ajunge în posesia mai multor familii

---

<sup>82</sup> Ibidem, p. 455-456.

<sup>83</sup> Ibidem, p. 463.

<sup>84</sup> Ibidem.

<sup>85</sup> Ibidem, p. 465.

<sup>86</sup> Ibidem.

<sup>87</sup> Ibidem, p. 544.

<sup>88</sup> Ibidem, p. 546.

<sup>89</sup> Ibidem, p. 556.

<sup>90</sup> Adrian Andrei Rusu, Ioachim Lazăr, Gheorghe Petrov, Op. cit., p. 145-167.

nobiliare, dintre care cea mai importantă, și care stăpânea cea mai mare parte a sa, era familia nobilului Francisc Gyulai de Mintia<sup>91</sup>.

După anul 1680, satul va rămânea în stăpânirea acestei familii tot restul evului mediu. Totuși, printr-o serie de fenomene, vânzări, căsătorii, în decursul secolului al XVIII-lea și alte familii nobiliare se înstăpânesc aici, întrucât la începutul secolului al XIX-lea sunt consemnate într-un document numele a 9 familii care stăpânesc porțiuni din sat și au ca supuși un număr de iobagi<sup>92</sup>. În anul 1680 sunt amintite mai multe familii de iobagi, ai căror descendenți trăiesc și astăzi în sat. Printre numele consemnate în documente amintim familiile **Mădălina** (azi Magdalina), **Manea**, **Vărguț** și **Lazăr**<sup>93</sup>. În această perioadă era specifică satului familia mare, în care trăiau împreună cu părinții, nu numai fii necăsătoriți, ci și cei căsătoriți. Astfel gospodăria lui **Nistor Madalina** avea înscrise șapte nume, din care trei erau necăsătoriți, ceea ce însemna că aici mai locuia și o familie de tineri căsătoriți. Toți împreună dispuneau abia de o jumătate de moșie<sup>94</sup>. În continuare conscripția mai nota pentru familia **Madalina** următoarele: „Acești șapte fiind pe o slujbă au o jumătate de moșie”<sup>95</sup>. La rândul lor cei patru **Manea**, cu opt copii, au o moșie întreagă, pentru care prestează stăpânului feudal o slujbă<sup>96</sup>.

Familia **Vărguț**, alcătuită din 7 membri, din care doi necăsătoriți, la care se adaugă și un al optulea, fiul căsătorit al unuia dintre ei, are trei sferturi de moșie<sup>97</sup>. Trebuie să menționăm că în perioada evului mediu aceste conviețuiri era frecvente. Aceasta nu numai din cauza preferinței sau al greutăților întemeierii unei noi gospodării, ci și pentru că în acest mod se puteau sustrage de la sarcinile impuse atât de către stat cât și de către stăpânul feudal. Unitatea contribuabilă ce era supusă obligațiilor era gospodăria iobăgească pe care o constituiau toți cei care trăiau „într-o pâine”<sup>98</sup>.

Sarcina prestațiilor fiind stabilită pe gospodărie, adică pe capul familiei și astfel în gospodăria lărgită sarcinile erau suportate mai ușor. Astfel se explică de ce fiul căsătorit trăia „într-o pâine” cu părinții și cu alți frați sau surori. Sistemul acesta de conviețuire reprezintă o reminiscență a vechii comunități familiale, stimulat și de obligațiile iobagului către stat și stăpânul său de pământ. Stăpânul feudal, pentru a-și spori veniturile, căuta să reducă conviețuirile în comun și să constituie cât mai multe unități iobăgești, obligate la prestații în natură sau în bani. Chiar și în condițiile menținerii familiei mari, sarcinile impuse erau apăsătoare.

Astfel pe moșiile din Vaca, Ribița, Mesteacăn, Luncoiul de Jos, Curechiu, Trestia, Balșa, Glod și Vărmaga aparținând moștenitorilor lui Gheorghe Kapy, la 1680, sub titlul de cens sunt trecute vitele de tăiat și găinile de dat. De asemenea se înregistrează și o „dare a pământului”, aceasta constituind censul. Satul Vaca plătea, sub acest titlu, 7 florini anual, având 21 de unități iobăgești<sup>99</sup>. Dacă luăm în considerare faptul că la Trestia și Balșa, aparținând aceluiași stăpâni feudali, se plătea între 1 florin și 25 de dinari, în

---

<sup>91</sup> Ibidem.

<sup>92</sup> DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1928, f. 57

<sup>93</sup> David Prodan, Iobăgia în Transilvania în secolul XVII, I, p. 106 și 375.

<sup>94</sup> Ibidem.

<sup>95</sup> Ibidem.

<sup>96</sup> Ibidem.

<sup>97</sup> Ibidem.

<sup>98</sup> Ibidem.

<sup>99</sup> Ibidem, p. 138-139.

funcție de mărimea moșiei iobăgești, însemna că majoritatea celor 21 de moșii din satul Vaca erau foarte mici, întrucât pentru ele se plătește doar 7 florini.

În cadrul obligațiilor față de stăpânul feudal sunt cuprinse și darurile. Darurile sunt menite să completeze venitul bănesc al nobilului. Satul Vaca era obligat să dea pentru bucătăria stăpânului, anual, o vită de tăiat<sup>100</sup>. Fiecare gospodar mai dă de Crăciun câte o găină, de Paști și 10 ouă, iar de Rusalii, câte doi pui<sup>101</sup>, la fel cum dau și locuitorii din satele Mesteacăn, Curechiu, Balșa, Glod și Dedaci. Pe lângă darurile acestea satul mai dădea stăpânului feudal dijmă din oi, capre, albine și porci. Fiind un sat de munte, el nu dădea dijmă din grâu și din vin<sup>102</sup>. Dijma din oi, capre, albine și porci se ridica la a zecea parte, iar pentru ceea ce nu atingea numărul de zece, era răscumpărat cu doi bani<sup>103</sup>. În cazul porcilor grași, răscumpărarea se făcea cu 4 bani. Redăm mai jos situația numărului de animale a familiilor **Lazăr Toma** și **Mane (Manea n.n.) Simedru**. Aceștia dispun de următorul efectiv de animale:

Familia	Cai	Boi	Junci	Vaci	Oi	Capre	Stupi	Porci
Lazăr Toma	1	13	2	3	-	20	-	15
Mane Simedru	2	15	2	6	13	10	-	19

**Lazăr Toma** era obligat să dea stăpânului său o dijmă constând din 2 capre și 1 porc, răscumpărând cei 5 porci, de peste numărul de zece, cu 10 bani. La rândul său **Mane Simedru** era obligat să dea stăpânului 1 oaie, 1 capră și 1 porc, răscumpărând pe restul animalelor de peste zece (3 oi și 9 porci) cu suma de 24 bani.

La o primă observație poate să ne surprindă numărul mare de animale pe care îl avea o familie. Trebuie să luăm în considerare faptul că familia este numeroasă și produsele obținute în gospodărie, lapte, brânză, carne, asigurau traiul de zi cu zi al familiei. Numărul mare de boi de jug servea la muncile câmpului, știindu-se că plugul medieval era deosebit de greu fiind tras de cel puțin 4 boi. De asemenea boii erau folosiți și la cărașurile pe care iobagul trebuia să le presteze stăpânului feudal. O parte dintre animale era vândută pentru ca țăranul să-și poată plăti obligațiile în bani către stat și nobil. Dar numărul mare de animale ne mai indică faptul că ocupația principală a locuitorilor satului era creșterea vitelor, alături de agricultură, ocupații în care printr-o continuă trudă țăranul iobag își procura strictul necesar pentru supraviețuire.

---

<sup>100</sup> Ibidem, p. 158.

<sup>101</sup> Ibidem.

<sup>102</sup> Ibidem, p. 188.

<sup>103</sup> Ibidem.

## PARTICIPAREA LOCUTORILOR DIN SAT LA RĂSCOALA CONDUSĂ DE HOREA, CLOȘCA ȘI CRIȘAN

Secolul al XVIII-lea se caracterizează printr-o continuă scădere a pământului iobăgesc, prin sporirea pământului alodial al nobilimii. Prin creșterea populației pământul țaranului iobag se divizează tot mai mult. Extinderea suprafețelor cultivabile prin defrișare scade simțitor. În același timp posibilitățile de a lua în folosință pământuri rămase pustii se restrâng. Iobagul legat de pământul propriu e mai puțin tentat să-l părăsească, fiind reținut de utilajul agricol, de gospodărie și de obligațiile multiple. În aceste condiții crește nevoia de pământ, ceea ce duce la o sporire a ostilității supusului față de stăpânul lui.

Dar ceea ce ascute și mai mult această ostilitate e ostentația nobilimii, cu orice prilej, la dreptul ei de proprietate. Dar nici iobagul n-a încetat niciodată de a socoti pământul un drept al său, de-a și-l numi moșie, cu drept de moștenire și a socoti totdeauna un abuz încălcarea acestui drept<sup>104</sup>. Țăranul dependent de nobil nu putea renunța la gândul că pământul pe care l-a lucrat, l-a fertilizat de veacuri cu sudoarea frunții sale, pentru care a purtat toate sarcinile senioriale și publice, e pământul lui, „proprietatea lui”<sup>105</sup>. Iobagul este supus presiunii a două puteri, a statului și a stăpânului feudal. Statul austriac insistă pentru sporirea dărilor din părțile Ungariei și Transilvaniei.

În același timp nobilimea rezistă, întemeindu-se pe Diploma Leopoldină și invocând incapacitatea supușilor de a plăti mai mult. Prin ordonanța din 25 februarie 1747 se stabilește ca iobagul să facă patru zile pe săptămână cu palmele, iar cu vitele să facă trei zile de slujbă săptămânal. Ordonanța mai stabilea ca în zilele de sărbătoare și Duminica să nu facă slujbă<sup>106</sup>. Se mai stabilea ca supusul să nu fie mînat la slujbă în afara moșiei pe care își avea locuința, iar dacă e trimis în virtutea urbariilor sau a vechiului obicei să i se calculeze și zilele de drum.

Pentru iobag ordonanța nu scădea robota, decât doar cu o zi dacă o presta cu vitele. După ce împărăteasa Maria Tereza l-a asociat la domnie pe fiul său, Iosif al II-lea, problema reducerii sarcinilor iobagului față de nobili și sporirea veniturilor devine o gravă problemă de stat. În statul absolutist, luminist, conceput ca un stat deasupra claselor sociale, țărănimea care fusese mai demult o temelie a domeniului trebuia să devină temeliea statului<sup>107</sup>. În acest sens trebuiau întreprinse reforme mari prin stat și în interesul statului, dacă era nevoie chiar peste capul nobilimii.

Prin Dieta din 1764-65, din Pojon, Curtea imperială încerca să rezolve două probleme capitale: reglementarea urbarială a sarcinilor țărănimii și impunerea la dări a nobilimii. Totuși în urma mișcărilor țărănești, a memoriilor, petițiilor și plîngerilor adresate Curții, nobilimea este silită să accepte reglementarea urbarială. Reglementarea urbarială din Ungaria, din 1767, conținea condiții mult mai ușoare decât ordonanța

---

<sup>104</sup> Idem, Răscoala lui Horea, vol. I, ... p. 48.

<sup>105</sup> Ibidem.

<sup>106</sup> Ibidem, p. 49.

<sup>107</sup> Ibidem, p. 51.

imperială pentru Transilvania, din 12 noiembrie 1769, cunoscută sub numele de „Certa Puncta”. Ordonanța din Ungaria stabilea obligațiile țaranului iobag la o zi cu vitele sau două cu palmele pentru o sesie întreagă ce măsoară între 16-40 iugăre. În Transilvania situația ce urma să fie rezolvată era și mai gravă. Țăranul iobag era supraîncărcat de sarcini: arat, semănat, cărat, treierat, cărat la târg, la moară, lucru la vie, cărături de vin, cosit, cărat de fân, tăiat, cărat de lemne, lucru la grajd, în pivniță etc.

Ordonanța din anul 1769 nu aducea prea multe modificări față de cea din 1747, slujba iobagilor e tot de 4 zile cu brațele și 3 cu vitele pe săptămână, dar stabilește condițiile muncii, durata zilei de lucru, muncile la distanță etc. Se precizează doar că iobagilor și jelerilor stăpânul e dator să le defalce, potrivit stării lor, loc de casă îndestulător, pământuri de arătură și fânețe<sup>108</sup>. Doar o mică concesie face Ordonanța în problema judecării iobagului. Dacă stăpânul nu-i face dreptate față de dregătorul său abuziv, supusul să poată apela la Comitat. Ordonanța din 1769 nu aduce modificările așteptate de iobăgime, dar ce este mai grav ea a rămas fără efect.

În plus în Transilvania acționa concepția de repudiere a poporului român și a religiei sale de către națiunile politice, unguri, sași și secui. Față în față stau o nobilime masivă, stăpâna a pământului țării, o orașenime înstărită, stâlpi materiali solizi ai bisericii, ai culturii proprii, o rețea largă de școli de înalt prestigiu, o intelectualitate cu orizontul larg deschis spre cultura europeană, o preoțime instruită, bine dotată, partașe la dijma tuturor cu o nobilime românească fără moșii, o orașenime oprită în suburbii, o intelectualitate proprie cu totul scăzută, cu nici măcar o școală de măsoara acelora, cu o preoțime neinstruită, nedotată și o biserică pe care masa însăși trebuia să o susțină, peste noianul sarcinilor sale, din sărăcia proprie<sup>109</sup>.

În aceste condiții românii sunt lipsiți de o clasă stăpânitoare proprie, care s-a confundat treptat cu nobilimea maghiară ceea ce a făcut ca român să fie aproape sinonim cu iobag, iar stăpân cu ungar. În ochii națiunilor politice din Transilvania (unguri, sași, secui) românii sunt o națiune incultă, barbară, religia ei e oarbă, înecată în superstiții, preoții ei sunt orbii care conduc orbi și nici nu e creștină, e „schismatică”<sup>110</sup>.

Cu prilejul vizitei din Transilvania, întreprinsă în anul 1783, împăratul Iosif al II-lea se convinge încă odată de starea intolerabilă de aici. Călătoria împăratului dă un nou impuls și problemei reglementării urbariale. Câteva decrete ale împăratului încearcă să reglementeze relațiile dintre iobagi și nobili interzicând unele abuzuri ale nobilimii. În iunie 1784 se înainta Curții din Viena o nouă versiune a proiectului de reglementare urbarială. Dar acum un nou eveniment, conscripția militară, avea să atragă atenția tuturor.

În părțile Aradului, Banatului, Zarandului și Bihorului ia proporții de masă haiducia. Un text, din 2 aprilie 1784, vorbește de urmărirea răufăcătorilor din părțile Hălmeagului și aplicarea măsurilor de siguranță luate de comitatul Bihor<sup>111</sup>. La rândul său comitatul Zarand după ce și-a ținut adunarea la Brad, se adresează, la 13 iulie, comitatului Bihor pentru a-și coordona acțiunile în vederea prinderii răufăcătorilor. Un plan detaliat, în 11 puncte, al comitatului Zarand, pentru asigurarea păcii și siguranței publice publicat în toate satele prevedea următoarele:

---

<sup>108</sup> Ibidem, p. 57.

<sup>109</sup> Ibidem, p. 61.

<sup>110</sup> Ibidem.

<sup>111</sup> Ibidem, p. 81.



„Judelui fiecărui sat cu doi jurați li se poruncește aspru, dar așa ca ceilalți locuitori să nu știe nimic, să cerceteze pe locuitorii de sub judecia lor săptămânal de trei sau cel puțin de două ori pe fiecare, așa ca ei să nu bage de seamă, să le examineze bine casa, preajma casei să vadă dacă nu e vreun strein și dacă va fi, și pe găzduit și pe gazdă să-i prindă pe loc și să-i dea pe mâna comisarului Mihail Gál spre a-și lua pedeapsa. Dacă n-ar face-o, și juzii și jurații se pedepsesc cu câte 40 de bâte, în câte două rate, una în târgul de săptămână din Brad, alta în cel din Baia de Criș și pe deasupra vor fi înălțați pe un stativ anume pregătit pentru aceasta, spre văzul întregului târg și spre rușinea lor. Cu aceeași pedeapsă vor fi loviți și dacă nu de la ei se află că a umblat un strein prin sat, și cu atât mai mult că a petrecut noaptea acolo.

În fața întregii comunități adunate s-a poruncit aspru ca nimeni să nu îndrăznească să dea găzduire la om necunoscut și strein fără știrea judeului și juraților. Dacă ar cere cineva, să dea de știre judeului, ca el să-l cerceteze, și numai dacă îl constată om cumsecade, cunoscut și cu bun pașaport, să-l poată găzdui, altfel să-l prindă și să-l aducă în fața comisarului rânduit pentru aceasta, Mihail Gál. Judeului și juraților, în fața întregului sat li s-a poruncit aspru ca din 15 aprilie până la ultima zi a lui octombrie să țină în sat ziua una, noaptea două străji, care să cerceteze oamenii care intră sau care trec prin sat, de unde sunt, au sau nu pașaport, pe cei fără să-i prindă pe loc și, predându-i judeului, acesta să-i predea comisarului. Cea mai mică neglijență în serviciu fie a judeului sau juraților, fie a străjilor se pedepsește cu 20 bâte fără nici o excepție.

Și pentru că oamenii răi ocolind satele se ascund în păduri, în câmpii, se rânduiesc gornici cu puști care să cerceteze potecile ziua, noaptea, să prindă pe cei care se ascund. Dar dacă ar fi în grup, să anunțe numai de cât pe comisar unde se găsesc, ca el să ia măsuri pentru prinderea lor, sau cel puțin pentru împiedicarea în intențiile lor.

Cei ce vor denunța vreun găzduitor de om strein judeului sau dregătorilor va avea drept dar un galben și numele-i va fi ținut secret. Găzduitorul în schimb va lua 60 de bâte împărțite în trei, câte 20 în târgul de săptămână din Brad, din Baia de Criș și din Hălmagiu, și ridicat pe stativ în fiecare. Cel care va denunța vreo mașinație deosebită, vreo pregătire împotriva fie a vreunui domn, fie a vreunui țaran, fie că s-ar întâmpla aici, fie în alt comitat, sau va anunța dinainte venirea tâlharilor și unde vreau să vină, va avea 12 galbeni răsplată, și i se va ține și numele în secret; ba nu va fi supărat cu nimic nici dacă a fost părtaș cu acei oameni răi.

Cum comitatul a hotărât ca nimeni să nu poată umbla fără pașaport, și cum nici celelalte comitate nu vor primi om venit fără pașaport, s-a rânduit și ca nimeni să nu poată ieși din comitat fără pașaport fie de la domnul său, fie de la dregătorii comitatului<sup>112</sup>. Dar toate măsurile preventive luate de către autorități le va spulbera în curând furtuna răscoalei.

Dezvoltarea mineritului va necesita noi investiții ceea ce duce la agravarea raporturilor sociale prin sporirea dărilor, cauză ce va contribui la răscoala din 1784. Mai întâi lupta țăranilor din Zarand și Munții Apuseni i-a forme legale. Plângerile curg din toate părțile către autoritățile locale și centrale, până la Curtea imperială. Câțiva ani la rând țăranii cei mai reprezentativi din Zarand se îndreaptă către Viena cu jalbele lor, călătorii sfârșite deseori la întoarcerea acasă prin opresiuni și bătăi. În anul 1781, Cancelaria imperială ordona opreliști severe în privința organizării și plecării de prin

---

<sup>112</sup> Ibidem, p. 86-87.

satele ținutului ale unor astfel de „deputați țărani” spre Curtea din Viena<sup>113</sup>. În circulara emisă se preciza că pe lângă că fac drumuri zadarnice, agită și îi determină la acțiuni similare și pe locuitorii satelor prin care trec. Totuși, în târgul Bradului zărăndenii strigau revoltați că vor mai merge o dată la Viena și de nu vor afla înțelegere, atunci nația românească va începe să lucreze și altminterlea; românii se vor elibera singuri și vor da de lucru și împăratului, și „dacă domnii de pământ nu ascultă poruncile împăratului, nici noi nu putem asculta de ele”<sup>114</sup>.

Zărăndenii nu sunt străini nici de tulburarea din târgul de la Câmpeni, din 24 mai 1782, când un slujbaș al arendașilor, cu numele Vertan, a călcat cu calul pe niște crișeni și aceștia înțelegându-se numaidecât porniră răzvrătirea<sup>115</sup>. Crișenii din Zarand, fie pentru întâmplarea cu calul, fie pentru că oamenii arendașului au vrut să-i pedepsească și numai pentru rachiul adus de ei ca merinde, s-au aruncat asupra butoaielor, le-au spart pe toate câte se găseau în târg și numai juzii și jurații abia i-au putut opri să nu spargă și pivnița fiscală<sup>116</sup>. Pentru supravegherea tuturor celor care treceau prin Zarand, administrația anunța că între 15 aprilie – 30 octombrie 1784, nu va mai permite nimănui să treacă pe aici fără pașaport. În urma călătoriei împăratului Iosif al II-lea în Transilvania, din vara anului 1783, el a rămas foarte nemulțumit și de situația Regimentului I grăniceresc, pe care-l găsește prea dispersat, cu un șir lung de sate militarizate, amestecate cu altele semimilitarizate. Unele sate sunt prea departe de graniță, iar din unele doar 4, 5 sau 6 oameni sunt grăniceri.

Pentru remedierea situației împăratul emite, la 31 ianuarie 1784, un decret care prevedea efectuarea unei conscripții militare în vederea întregirii regimentelor de graniță. La mijlocul verii anului 1784, comandamentul militar se decide pentru începerea conscrierii satelor. Primul sat a cărui locuitori au pornit spre Alba Iulia să se înscrie la oaste a fost Hăpria. Vestea se răspândește cu iuțeala fulgerului. Rând pe rând satele își trimit delegați la Alba Iulia să se informeze dacă le primește și pe ele să se înscrie. Până la mijlocul lunii august, numai la Alba Iulia, se aflau înscrise 81 de sate<sup>117</sup>. Înscrierea Crișciurului este redată de către Giurgiu Marcu lui Ioan Piuariu, la Brad în 16 noiembrie 1784. „Mergând el în luna iulie cu șlic la Zlatna și sălășluind în birtul lui Varadi din Poiana, birtașul Petru l-a întrebat dacă au fost la Bălgrad ? De nu au fost – i-a zis – să meargă și ei crișciorenii să se înscrie că cine nu va merge va rămâne iobag, iar cine se va scrie va fi cătană și va sluji împăratului”<sup>118</sup>. „Așa s-au scris pre încet toate protesusurile (cererile) de prin prejurul acesta și așa țara toată”<sup>119</sup>, mai declara Giurgiu Marcu.

Cererii comitatului Zarand guvernul îi răspunde, la 31 august, că s-au luat măsuri civile și militare pentru liniștirea populației care aleargă să se înscrie la oaste și dacă cele blânde nu ajung să se recurgă și la măsuri mai severe. Preoții și dascălii să fie serios admonestați, în numele Guvernului, să nu îndrăznească să se mai amestece în conscripția militară, ci mai curând să se străduiască să liniștească tulburarea<sup>120</sup>.

<sup>113</sup> Florian Dudaș, Zarandul. Chipuri și fapte din trecut,... p. 61.

<sup>114</sup> Ibidem.

<sup>115</sup> David Prodan, Răscoala lui Horea, I,...p. 182.

<sup>116</sup> Ibidem.

<sup>117</sup> Ibidem, p. 234.

<sup>118</sup> Ibidem, p. 246.

<sup>119</sup> Ibidem.

<sup>120</sup> Ibidem, p. 275.

La 6 septembrie 1784, episcopul Nichitici răspunde Guvernului că a scris „protopopului Iosif din Trestia și preoților neuniți din Zarand să nu se mai amestece în nici un fel în acea conscripție, ci dimpotrivă să cheme plebea la obligațiile sale și la supunere, să miște toate pietrele instruind norodul să ducă viață pașnică, morală și liniștită, făcându-și serviciile domnilor pământești<sup>121</sup>. Țăranii din Zarand și nu numai, nu puteau fi împăcați cu oprirea conscripției militare de care își legaseră atâtea speranțe. La un târg de săptămână strigară în piața Bradului căci ei se vor duce la vicecolonelul Karp, la Hațeg, căci el le-a promis că în opt zile le dă arme. Dacă nu le dă, îl scot din casă și-l omoară. Apoi vor merge la Sibiu și vor cere arme de la Comanda generală. Dacă nu vor primi nici de acolo vor merge la împăratul Iosif la Viena. Și dacă nici de la împărat nu vor primi, neamul românesc va începe să lucreze și altfel, românii se vor libera singuri „pentru totdeauna și vor da de lucru și împăratului”<sup>122</sup>.

Vicejudele Zarandului, Mihail Gal a solicitat guvernului să intervină ca miliția care se afla acolo să rămână până la sfârșitul iernii. Raportul vicecomitelui Ștefan Hollaki dat din Ociu, în 9 octombrie, e numai relativ liniștitor. Venind miliția spiritele s-au mai liniștit într-atât că nu mai îndrăznesc să profere deschis amenințările ca înainte și își fac slujbele domnești. Vicejudele nobililor, Clemente Kozma, comisar pentru publicarea anulării conscripției, la 12 octombrie, raportează din Baia de Criș că a publicat patenta, cu asistență militară, cu căpitanul Richard, la 7 octombrie în Brad, la 9 în Hălmațiu, în zi de târg de săptămână, la 10 în Ociu, Basarabasa, Birtin, la 11 în Baia de Criș. Publicarea am făcut-o solemn, adunând oamenii cu tragerea clopotelor, declarând în românește conscripția militară a satelor fără valoare<sup>123</sup>.

În această stare de liniște relativă, în ziua de 28 octombrie, are loc târgul de săptămână de la Brad. „La târg sosește și Crișan. Ca să nu fie observat de autorități, el s-a ascuns sub podul de peste Criș. De aici chema, rând pe rând, la sine pe români încredințându-i că Horea ar fi adus de la împăratul poruncă să li se dea arme. Ca să aibă toată încrederea în spusele sale, le arăta o cruce de aur, zicând că Horea a primit-o de la împăratul însăși drept scrisoare de încredințare. Îi chema totodată ca în Duminică următoare, care era ultima zi a lunii octombrie, românii să se adune în număr cât mai mare cu putință la biserica din Mesteacăn, ca cel mai potrivit loc pentru mulțime, să asculte porunca împărătească”<sup>124</sup>.

În acea zi de Duminică, 31 octombrie, se adună la Biserica din Mesteacăn o mulțime neobișnuită de români. Crișan sosește pe la amiază, venind de la Vaca, însoțit de Bârna Toma și Tulea Ion. Aici găsesc o „mulțime adunată nu numai din satele din regiune, ci și un mare număr de români de lângă Mureș, aparținând comitatului Hunedoara, atât de mulți încât împrejurul bisericii și locul aflat mai jos pe drumul țării era plin de oameni cu haine negre (țundre) a căror mulțime a stârnit spaima călătorilor aflați la întoarcere de la târgul de la Deva”<sup>125</sup>. Crișan s-a adresat mulțimii astfel: „Auziți ! Vara v-ați înscris militari; acum veniți cu mine la Alba Iulia să ne dea arme și dacă nu ne-ar da

---

<sup>121</sup> Ibidem.

<sup>122</sup> Ibidem, p. 287.

<sup>123</sup> Ibidem, p. 292.

<sup>124</sup> Ibidem, p. 300.

<sup>125</sup> Izvoarele răscoalei lui Horea, Seria B, Izvoare narative, vol. II, 1786-1860, p. 290.

să ne dea dreptatea noastră”<sup>126</sup>. „Fiecare din voi puteți dacă vreți să slujiți domnului vostru, dar numai o zi pe săptămână sunteți obligat, și aceea domnul pământesc trebuie să v-o plătească cu 30 creițari. Cine însă nu vrea să slujească domnului său pământesc, e poruncă de la împăratul să i se dea arme, poruncă care a și venit la dregătorii din Alba Iulia. Și eu vă dau sfatul să luați armele, prin care veți scăpa și de dare și veți împărți între voi și pământurile alodiale ale domnilor pământești”<sup>127</sup>.

La cuvântul lui Crișan, unul din mulțime exclamă: „Da bine, de unde ne spui asta, ce semn ai ca să credem că astea sunt poruncile Înălțatului împărat, ca să le creadă toată țara”<sup>128</sup>. Atunci Crișan a scos din traista sa o cruce de lemn zugrăvită și aurită și arătând-o a spus: „Credeti în asta?”. La care mulțimea exclamă: Credem. Dacă credeți, veniți și urmați-mă”<sup>129</sup>.

După autorul Kozma Pál, fost comite suprem al Zarandului, din 1834, iar din 1847, consilier gubernial, Crișan după ce a scos crucea din traistă le-ar fi spus: „Iată chipul împăratului și semnul că e voința împăratului ca voi să fiți militari”<sup>130</sup>. „Apoi Crișan a expus sfințenia crucii și a explicat poporului că ei cred în cruce, sunt botezați pe cruce și jură pe cruce, apoi aducând încă altele de acest fel, i-a pus să jure și, în sfârșit, i-a lăsat, ca întorcându-se acasă, să le dea de veste și celor care nu s-au prezentat și a doua zi din fiecare sat să se adune la Curechi 5-6, chiar 10 oameni, în funcție de mărimea localității, pregătiți corespunzător, pentru a porni spre Alba Iulia”<sup>131</sup>.

După ce și preotul din Mesteacăn întări cele spuse de Crișan, hotărâră să plece neîntârziat la Alba Iulia, preotul rosti apoi rugăciuni ca să le fie cu noroc călătoria<sup>132</sup>. Alte mărturii vorbesc misterios, de un om ascuns de preotul din Mesteacăn în biserică, de jurământul care s-a făcut acolo, fără să mărturisească ce jurământ, despre o diplomă aurită, citită de popa, dar fără să vrea nicidecum să spună ce le-a citit<sup>133</sup>. În încheierea adunării Crișan promite celor adunați „că la Curechi va veni și el și întorcându-se în aceeași zi la Vaca, a înnoptat acolo”<sup>134</sup>.

Satul Curechi se afla situat, la marginea răsăriteană a comitatului Hunedoara, într-o vale îngustă și sălbatică, înconjurat de munți, fiind la vreo 15 km de orașelul Brad, drum ce putea fi parcurs în 3-4 ore. S-au hotărât să ocolească acest oraș, fiindcă acolo locuiau mulți nobili și aceștia îi vor opri, ci să treacă prin Vaca, Valea Bradului și Zdrapți. În acest fel ocoleau și Crișciorul unde stăpâneau nobilii din familia Kristyori.

A doua zi luni, 1 noiembrie, țărani din mai multe sate zărândene, se adunară la Curechi, unde înnoptară, pentru a aștepta sosirea și a celor din satele mai îndepărtate. Mulțimea crescuse considerabil, veniră țărani în frunte cu preoții lor și din sate care nu fuseseră reprezentate la Mesteacăn, încât mulțimea nu mai încăpu să doarmă în sat, o parte ieșiră să doarmă pe câmp.

---

<sup>126</sup> Ibidem.

<sup>127</sup> David Prodan, Răscoala lui Horea, vol... I, p. 301.

<sup>128</sup> Ibidem.

<sup>129</sup> Ibidem.

<sup>130</sup> Izvoarele Răscoalei lui Horea, vol. II,... p. 290.

<sup>131</sup> Ibidem.

<sup>132</sup> Ibidem.

<sup>133</sup> David Prodan, Răscoala lui Horea, I,... p. 301.

<sup>134</sup> Izvoarele răscoalei lui Horea, II,... p. 290.

Autoritățile comitatului au auzit doar a doua zi despre adunare. Vicecomitele Ștefan Hollaki ia primele măsuri, alarmând comitatul că o mulțime de români s-au adunat la Mesteacăn, unde s-au conjurat sub conducerea unui anume Horea din Câmpeni „să nimicească neamul unguresc și nobilimea”<sup>135</sup>. Pentru prinderea corifeului a trimis trei vicejuzi ai nobililor, cu nobili din Crișcior, iar pentru împiedecarea tumultului cere „să trimită cât mai grabnic ajutor militar”<sup>136</sup>. După ce-i căutară pe țărani la Mesteacăn, juzii nobililor, Mihail Gal din Baia de Criș și Farkaș Nalaczi din Brad, îi ajunseră noaptea târziu în Curechi. La trecerea prin Crișcior, Ștefan KristSORI le-a zis să nu meargă noaptea, căci acolo românii adunați vor fi mulți și dacă atacă noaptea nici nu vede omul din care parte să se apere, iar dacă trebuie să fugă prin strămoșia de jos de Curechiu nici nu poate<sup>137</sup>. Vicejuzii au luat și câțiva soldați și pentru a iscodi locul unde se afla conducătorul Crișan, trimiseră înainte pe gornicul Petru Cara din Crișcior.

Acesta descoperi locul, căci întors împreună cu cei doi juzi ai nobililor veniră de-a dreptul la casa unde dormea Crișan, cu gândul să-l prindă. „Prevenit - după cum a mărturisit la interogatoriul său - de o femeie de sosirea juzilor și a soldaților, Crișan scapă încercuirii, soldații trag câteva focuri de armă în urma sa. Atunci, oamenii din apropiere dau chiote de alarmă, traseră clopotele bisericii. Mulțimea se adună numaidecât, cu bâte, cu pietre și cu ce apuca tăbărâra asupra celor doi juzi și îi ucise pe loc, iar soldații au fost bătuți, dezarmați, apoi lăsați să plece goi”<sup>138</sup>. În urma acestei întâmplări, în dimineața de marți, 1 noiembrie, are loc o adunare a mulțimii la locul numit „La cruce”. Crișan insistă, arătându-le scrisorile din Mesteacăn, să meargă mai departe la Alba Iulia să primească arme. Dar la această cerință, o parte s-au împotrivit, mai ales cei din Brad, susținând că dacă ei pleacă la Alba Iulia „atunci maghiarii se răscoală și leucid femeile și copiii pentru treaba de la Curechi”<sup>139</sup>.

Atunci Crișan îi conduse la biserica satului, unde le comunică porunca cea nouă, după ce noaptea trecută s-a întâmplat tăbărârea asupra lor și au fost omorâți cei doi juzi ai nobililor și un gornic, poporul să-l urmeze pe el, să ucidă pe toți domnii, nobilii și ungurii și să le prade toate averile și bunurile. „Nu vă speriați, fiindcă eu am poruncă de la împăratul de a prăda și omorî pe toți ungurii” i-a mai vorbit el poporului îngrijorat de omorurile din acea noapte<sup>140</sup>. La noua poruncă mulțimea adunată se întoarse din drumul său și se îndreptă cu iuțea spre Crișcior, unde sosi încă înainte de amiază. Luată prin surprindere nobilimea din Crișcior a căzut victimă furiei dezlănțuite a răsculaților. Curțile nobiliare au fost prădate și incendiate, iar numărul celor uciși s-a ridicat la 17, cei mai mulți fiind din familia KristSORI<sup>141</sup>. În aceeași zi de marți, 2 noiembrie, după amiază, pe la 3 ceasuri, țărani se îndreptară spre Brad, în frunte cu căpitanul Crișan. Au năvălit în oraș strigând: „Veniți, adunați-vă, n-o luați în glumă, căci e poruncă mare, să omorâm pe toți ungurii”<sup>142</sup>. Au fost uciși în Brad 15 nobili, după care au rămas 15 orfani. Au fost

---

<sup>135</sup> David Prodan, Răscoala lui Horea, I, ... p. 304.

<sup>136</sup> Ibidem.

<sup>137</sup> Ibidem.

<sup>138</sup> Nicolae Edroiu, Pe urmele lui Horea, București, 1988, p. 80.

<sup>139</sup> Izvoarele răscoalei lui Horea, II, ... p. 291.

<sup>140</sup> David Prodan, Răscoala lui Horea, I, p. 305.

<sup>141</sup> Nicolae Edroiu, Op. cit., p. 81.

<sup>142</sup> David Prodan, Răscoala lui Horea, I, ... p. 310.

prădați, 15 mai ales cei uciși. Dar mai apar și doi români jefuiți, între care Costa Banci din Brad și Nicula Iancu din Valea Bradului<sup>143</sup>.

Din Brad țărani răsculați pleacă spre Ribița, iar alții spre Mihăileni. Sub conducerea lui Crișan se produce, în dimineața zilei de miercuri, 3 noiembrie, atacul asupra curților nobiliare din Ribița, localitate aflată în imediata apropiere a satului său natal. Înainte de atac a avut loc joncțiunea cetei conduse de Crișan, formată din țărani din Curechi, București, Crișcior, Țărățel, Brad, Valea Bradului, Mesteacăn, Vaca, cu cei sosiți mai înainte, din Ribicioara, Uibărești, Grohot, Bulzești, Tomnatic, Junc, Potingani, la care s-au alăturat și cei din Ribița<sup>144</sup>. În timpul atacului se înregistrează prima opoziție armată a nobilimii și primele pierderi de vieți în tabăra țărănească de la începutul răscoalei. Cea mai mare parte a nobilimii se retrage în grabă în casele percepătorului de comitat Iosif Ribiczei și deschid focul asupra țăranilor, ucigând șapte dintre ei. În cele din urmă țăranii au pus foc anexelor și apoi și casei, ucigând pe cei care se aflau înăuntru. Iosif Ribiczei, împreună cu soția și copiii, ajutați de un iobag al său a reușit să sară pe fereastră și să se ascundă în pădure. Au căzut furiei răsculaților 42 de nobili, din familiile Ribiczei și Nemes<sup>145</sup>.

Cu familia Ribiczei locuitorii Zarandului aveau multe de împărțit. Vicecolonelul Adam Ribiczei fusese principalul acționar la mina Ruda 12 Apostoli din Ribița. În anul 1780, s-a întreprins o anchetă împotriva abuzurilor sale. Cu prilejul anchetei el era acuzat „că plătește prea puțin pentru pământul excavat, încât unii au și părăsit din această pricină mina; că primește mineri din altă parte, expulzați și fără carte de plecare, sau din București și din satele vecine care de nevoie se angajau cu mai puțin și nu primește de cei pricepuți, veniți pentru că aceștia cer salariu mai mare; că ia prețuri abuzive pentru seu și pulbere, că a falsificat registrul de cheltuieli și de salarii; că nu dă socoteală de banii reținuți pentru <Casa frăției>, destinați pentru ajutorarea minerilor bolnavi sau deveniți incapabili de muncă; că a introdus metode noi de exploatare, condiții de muncă mai grele”<sup>146</sup>.

Despre întâmplările de la Ribița pomenesc mai mulți autori, unii chiar exagerându-le. Iosif Benkö ne relatează că „Ladislau Nemes cel Bătrân și cel de Mijloc, Emeric Nemes cu soția și cu două fete au fugit în pădure, dar popa din Vaca i-ar fi convins însă să se întoarcă, încredințându-i că nu li se va întâmpla nimic. Dar apoi românii din Ribița i-au adus la casa lui Adam Iepure, și în afară de Ladislau Nemes cel Mijlociu, care a reușit să le scape din mână, i-au dat pe mâna țiganilor, care i-au târât la marginea satului, au omorât pe Ladislau Nemes, pe Emeric Nemes și pe soția sa. Pe cele două fete ale acestora însă românii le-au luat din mâinile țiganilor și le-au botezat în legea lor”<sup>147</sup>. La răzburarea țăranilor de la Ribița s-au consemnat câteva nume de locuitori din satul Vaca. Gabriel Ribiczei a fost ucis de către **Lupej Onu, Lupei Gabor și Marta Trutz**<sup>148</sup>. Alți doi nobili, Sigismund Balog și Eva Ribiczei au căzut victime mâniei lui

---

<sup>143</sup> Ibidem.

<sup>144</sup> Nicolae Edroiu, Op. cit., p. 82: Izvoarele răscoalei lui Horea, I, ... p. 291.

<sup>145</sup> David Prodan, Răscoala lui Horea, I, ... p. 312.

<sup>146</sup> Ibidem.

<sup>147</sup> Ibidem, p. 313.

<sup>148</sup> Nicolae Edroiu, Op. cit., p. 81.

**Lupej Onu a Florichi, Ilie Ianoș și Tyirika Onul** din Vaca<sup>149</sup>. În uciderea lui Benjamin Nemes rolul principal l-a avut **Toma Bârna**, din același sat, numit căpitan de Crișan<sup>150</sup>. La rândul său Francisc Asztalos este ucis de **Manea Nicolae și fiul**, împreună cu **Lupej George**<sup>151</sup>.

Prin activitatea lui Gheorghe Crișan oastea țărănească a primit o primă organizare, el numind o serie de căpitani și căprari. Între căpitani a numit pe George Marcu din Crișcior, Toma Bârna din Vaca, Ilie Dăncuț din Ociu, Ioan Faur din Tomnatic. Chiar la începutul lui noiembrie 1784, Crișan mai organizează o ceată de țărani călare, o unitate de cavalerie ușoară de vreo 200 de oameni înarmați cu lănci și puști și a cărei mobilitate i-a permis acțiuni fulgerătoare, care au determinat ca răsculații să controleze întreaga parte răsăriteană a Zarandului în numai 3-4 zile<sup>152</sup>.

Răsculații adunați la Ribița, în 4 noiembrie, „când au început din nou să bată clopotele, s-au pus în mișcare, o parte sub căpitania lui Ioan Goltsa din Brad și-a luat drumul spre Șoimuș, din comitaul Hunedoara; o altă parte, condusă de Ioan Suci și Dănilă Tudoran, de asemenea din Brad, distrugea totul în comitatul Hunedoara, dincoace de Mureș, în Jos și spre Iliia; a treia parte, sub conducerea lui Crișan Giurgiu a pornit spre Câmpeni, în comitatul Alba Inferioară...a patra parte a rămas în comitat și și-a luat drumul spre Baia de Criș”<sup>153</sup>.

Căpitanul Crișan a plecat cu o trupă de țărani de la Ribița și a trecut prin Vaca și Valea Bradului, ajungând la Mihăileni, în cursul aceleiași zile de 4 noiembrie. Aici n-a rămas decât puțin timp, întrucât atacul asupra curților nobililor Csiszar avusese loc în aceeași zi cu evenimentele de la Ribița. Crișan a oprit răsculații s-o omoare pe Ecaterina Csiszar, care a fost botezată în legea românească, fiind obligată să se căsătorească cu Toader Cleș<sup>154</sup>.

Un moment dintre cele mai importante ale răscoalei l-a constituit depunerea jurământului de către răsculații de sub conducerea directă a lui Horea, Cloșca și Crișan, ce s-a desfășurat în fața celor trei căpitani, în 4 noiembrie 1784, la Păltiniș, în hotarul satului Blăjeni<sup>155</sup>. După jurământ oastea s-a împărțit în două, una plecând pe Cernița, spre Abrud, în frunte cu Cloșca și Crișan, cealaltă, cu Horea în frunte luând-o spre Câmpeni. În cadrul cetelor conduse de Cloșca și Crișan se găseau țărani din Brad, Zdrapți, Mihăileni, Blăjeni, Vaca, București, Bulzești, Stănița, Baia de Criș, Ribița, Junc, După Piatră, la care s-au mai alăturat cei din Bucium, Abrud și Cărpiniș<sup>156</sup>. În Câmpeni, cetele reunite, conduse de cei trei căpitani au intrat vineri spre amiazi, la 5 noiembrie, în zi de târg.

Conform relatărilor unor martori oculari, în frunte mergea călare un căpitan bătrân, Gheorghe Crișan, purtând ca steag o cruce galbenă și strigând în gura mare, pe ulițe, că e porunca lui Dumnezeu și a împăratului „să stingă pe toți ungurii de orice lege

---

<sup>149</sup> Ibidem.

<sup>150</sup> Ibidem.

<sup>151</sup> Ibidem.

<sup>152</sup> Ibidem.

<sup>153</sup> Izvoarele răscoalei lui Horea, I, ... p. 292.

<sup>154</sup> David Prodan, Răscoala lui Horea, ... I, p. 314.

<sup>155</sup> Ibidem.

<sup>156</sup> Ibidem, p. 388.

ar fi, sau să-i boteze din nou”<sup>157</sup>. Se menționează că aurul împărătesc de care s-a strâns mult în aceea zi, fiind zi de târg, ca și bună parte din lucrurile lui Gheorghe Bisztrai au fost duse de cei de pe Criș<sup>158</sup>. În zilele de 3 și 4 noiembrie 1784, Gheorghe Bisztrai plătișe mai mult de 2.500 florini pentru aurul adus la schimb. În ziua de 5 însă a venit mulțimea de rebeli din Zarand, din satele Junc, Vaca, După Piatră, Stănița, Săliște, Blăjeni, Curechiu și Mihăileni. Mai întâi au venit la el și l-au bătut fără milă, i-au luat tot avutul cu tot aurul, nu i-a rămas nimic, a suferit o pagubă de peste 4.000 florini<sup>159</sup>.

Răscoala se extinde în toate direcțiile, cetele conduse de căpitani ridicați din acele părți lărgind cu repeziciune, în cercuri concentrice, aria răscoalei<sup>160</sup>. Trecând peste Munții Abrudului, în bazinul Arieșului, răscoala cuprinde satele de pe domeniul fiscal al Zlatnei, fiind îndreptată și împotriva aparatului funcționăresc al domeniului. Atacul asupra Abrudului are loc în dimineața zilei de sâmbătă, 6 noiembrie, acțiunea fiind condusă de căpitani Cloșca și Crișan. După încercuirea orașului, cu strigăte puternice, răsculații pătrund în Abrud. Aici au atacat clădirea magistratului, distrugând arhivele și documentele de privilegii ale orașenilor, deschizând închisoarea, eliberând pe toți cei aflați acolo, pradă casele unor orașeni bogați, pivnițele cu băuturi, pe care le varsă din butoaie, biserica reformată<sup>161</sup>.

Încă din seara zilei de 5 noiembrie, după ocuparea Câmpenilor, Horea a trimis pe Cloșca și Crișan cu oștile asupra Abrudului. După tradiția relatată mai târziu „Crișan a ținut mai întâi o adunare la biserica din Cărpiniș, unde au hotărât să plece asupra Abrudului. Aici, ca să câștige mai multă încredere din partea poporului își unse mâinile cu o materie arzătoare și aprinzând-o ridică mâinile în sus pline de flăcări, strigând poporului: Să mergem, să mergem!<sup>162</sup>. Țăranii priveau la el uimiți: „Uitați-vă la el că nu arde”. La Gura Corni, Crișan i-a cerut popii Avram, pe care-l luase cu sila să-i urmeze oastea, să citească poporului cărțile împăratului. Dar popa Avram citea cu totul altceva decât știau țăranii că stă scris în ele. Atunci unul de pe Criș se repezi înfuriat la el, îl lovi cu toporul în cap și căzu mort pe loc<sup>163</sup>.

Atacul asupra Abrudului s-a declanșat în 6 noiembrie, dimineața. Începu o distrugere cumplită, care ținu trei zile și două nopți. La primărie prădară casieria, distruseră, împrăștiară toate scriptele, privilegiile, sigiliul orașului. Sparseră închisoarea și eliberară pe cei închiși acolo pentru delict de drept comun<sup>164</sup>. Casa de schimb din Abrud a fost salvată cu destule eforturi. A apărut-o custodele ei Ștefan Beta, care a chemat în ajutor pe gornicii Ion Luca, Ion Muntiu, Petru Zam, Nanu Simu, Marian Popa și Onu Popa. „Venind răsculații, un corifeu mai principal al lor, care era de obârșie din Vaca, l-a întrebat dacă are la el cheile ? Răspunzând el că nu, acela l-a zorit că vrea nu vrea trebuie să le dea două-trei pungi din banii împărătești, altfel nu va sta piatră pe piatră. Dar i-a răspuns că mai bine moare decât să lase pe cineva să intre, i-a zis să plece, fără să-i dea”<sup>165</sup>.

---

<sup>157</sup> Ibidem.

<sup>158</sup> Ibidem, p. 390.

<sup>159</sup> Ibidem.

<sup>160</sup> Nicolae Edroiu, Op. cit., p. 83.

<sup>161</sup> Ibidem, p. 89.

<sup>162</sup> David Prodan, Răscoala lui Horea, I, ... p. 392.

<sup>163</sup> Ibidem, p. 392-393.

<sup>164</sup> Ibidem, p. 394.

<sup>165</sup> Ibidem, p. 395.



Iosif Kalmán, asesor primar cameral și Ioan Monostari, la 7 ianuarie 1786, adevăresc credința pădurarului Ștefan Beta în timpul răscoalei. El cu șase gornici camerale, care fiind de neam românesc erau mai puțin expuși la persecuții, au făcut continuu de pază, ziua, noaptea, pe lângă casa camerală din Abrud, s-au interpus agresiunii plebei răsculaților asupra casieriei camerale și mai ales a unuia din Zarand, din satul Vaca, numit **Onea**<sup>166</sup>. La atacurile asupra Abrudului și Roșiei au participat țărani din 29 de sate din comitatul Hunedoarei și Zarandului și anume din : Buceș, Blăjeni, După Piatră, Stănița, Mihăleni, București, Curechiu, Almașul Mare, Zdrapți, Crișcior, Țărățel, Brad, Valea Brad, Mesteacăn, Ribița, Baia de Criș, Juncu, **Vaca**, Scroafa, Tomnatec, Ribicioara, Lunca, Bulzești, Grohot, Vața, Rișca, Sârbi, Hălmațiu, Ciuci<sup>167</sup>.

Crescând primejdia generalizării răscoalei în întreaga Transilvanie, guvernul din Sibiu încearcă a câștiga timp, recurgând la diferite mijloace. La cererea guvernului episcopul sârb Nichitici îl trimite pe protopopul Ioan Sânziana să cutreie satele zărândene pentru a domoli, dojeni și amenința ”pe țărani temători de Dumnezeu”<sup>168</sup>. Cu același scop au sosit pe Valea Crișului Alb și emisari ai episcopiei Aradului. Guvernul încearcă împăciuirea țăranilor din Zarand și pe cale civilă. Misiunea de a trata cu țărani fu încredințată doctorului de ochi, Ioan Piuariu-Molnar, care ca român cunoaște nu numai limba ci și mentalitatea lor. La 16 noiembrie acesta sosi la Brad, însoțit de un caporal din regimentul Orosz, Ioan Szerentses și de câțiva husari<sup>169</sup>. Cu Gheorghe Crișan se întâlnește în aceeași zi, pe la patru ceasuri, în Valea Bradului. Crișan îl aștepta cu o parte a trupei sale pe un deal dinaintea satului. Medicul Piuariu se apropie, cu crucea ridicată, însoțit numai de caporal, pe husari îi lasă mai în urmă. Țărani făcură cerc în jurul lui. După o convorbire purtată cu Crișan se întoarse, însoțit de câțiva țărani și câțiva preoți, la Brad, unde în 17 le lua în scris păsurile exprimate mai ales prin Giurgiu Marcu din Crișcior<sup>170</sup>.

Întors la Sebeș, Ioan Piuariu Molnar își întocmi raportul, în două versiuni, una nemțește adresată comisarului Mihail Brukenthal, alta românească către episcopul Nichitici. Conform raportului „pe Crișan l-a găsit în mijlocul unei mulțimi de vreo 600 de oameni, înarmați, parte cu puști, parte cu furci de fier și alte instrumente. La întrebarea „Când și cum s-a început această răzvrățire ? Răspunde Giurgiu Marcu, povestind împrejurările în care au fost îndemnați cei din Crișcior să se înscrie la oaste și cum s-a petrecut adunarea de la Mesteacăn. Îl întreabă apoi care le este dorința ? La această întrebare țărani răspunseră:

- „Cu lacrimi în genunchi de la preînălțatul împăratul nostru ca să ne ierte fărădelegile noastre, mai vârtos că noi ca niște oameni plini de năcazurile domnilor toate acele ce am făcut ne pare rău.

- Ne rugăm ca să se milostivească înălțatul împărat să ne sloboază de jugul domnilor și să ne puie supt slujba împăratului precum ne-am scris la Bălgrad, că dacă ne va pune iar supt domnii care am fost, mai rău ne vor chinui și țara iar se va burzului”.

- „Dară dacă nu vrea împăratul să fiți cătane ?

<sup>166</sup> Idem, Răscoala lui Horea, II, p. 390.

<sup>167</sup> Ibidem, vol. I, p. 405, nota 56.

<sup>168</sup> Florian Dudaș, Chipuri din Zarand...p.74.

<sup>169</sup> David Prodan, Răscoala lui Horea, I, p. 518.

<sup>170</sup> Ibidem, p. 518-519.

- De nu va vrea împăratul să fim cătane, noi și poruncii împărăției sale vom fi supuși, numai iobagi să nu mai fim, și să ne dea tisturi de nemți, de legea împăratului, numai să nu ne dea unguri.

- Dar pentru ce vă lepădați de domnii voștri ?

- Pentru aceea că câte comișii (dispoziții) au venit de la înălțatul împărat de mila săracilor, ei le-au ascuns, și la mai grea slujbă i-a pus domnii.

- Ci la unii și grâu și alte bucate și dijme din toate celea ne-au luat, cât numai apa nu am plătit.

- Și noi cu jurământ toți spunem, că la Paști și la Crăciun ne-au căutat să ducem de frică colac, lumină și găină. Și dacă a avut iobagul doi porci, unul l-a luat domnul său, și de nu au avut au căutat să cumpere de frică în bani ca să-i dea domnului. Și fiește care iobag au căutat să dea în tot anul 2 copuri de unt, au avut vaci, au nu. Iar dacă am dat instanție la înălțatul Gubernium au venit să dăm numai un cop de unt. Și pe un fertar de pământ tot câte 4 zile în săptămână le-am căutat să le lucrăm, și unii domni și în ziua de Crăciun ne-au făcut să-i ducem lemne, ce mi mie de sărbătoarea voastră au zis. Și dacă s-au întâmplat, de au murit iobagul, care au fost avut casă bună, cu toată averea, dacă n-au avut feciori, i-au țipat afară din casă, și pe muiere o a băgat în temniță, ca să spue toate ce au rămas de bărbatul ei, și așa au luat domnii tot ce au avut, și pe ea dimpreună cu copiii cei săraci i-au mânat să se hrănească pe unde au putut, și dacă au crescut copiii care au fost rămași de iobagul, l-au (i-au) pus iar la slujbă, și ce au rămas nu i-a dat nimica.

- Și muierele au căutat să le lucre deosebi, la pânză și la tors, și dacă nu a știut toarce bine, au căutat să plătească cu bani alta.

- Și acestea sunt lucrurile care ne îndeamnă să plângem cu mâni ridicate către împăratul, ca să ne slobozească din robia aceasta.

- Și arenda să nu mai fie pe părțile acestea, ci să le ție împăratul și să le dea fîscușului, că armenii au luat iosaguri în arendă și toți aceia caută iar mare dobândă să ia de pe noi, și noi aceasta nu mai putem răbda.

- Ne rugăm să ne sloboadă toți oamenii cei prinși din umblarea aceasta.

S-au dat în Brad în 17/6 zile lui noiembrie 1784, înaintea al tuturor oamenilor, de la tot Crișul câte un om, eu care am spus cu jurământ, cu porunca căpitanului meu”<sup>171</sup>.

Punând degetul, au semnat în frunte cu Giurgiu (Jorju) Marcu, după el Colcea Ianos, Adămuț Igna, Filip Ioan, Bogdan Ursu. Întăresc cu credința lor, cum că au auzit și au văzut aceste lucruri care s-au scris înaintea lor: Popa Alexandru, Popa Constandin Turdiu (Turcin), Popa Ion Cleș, Samuilă Popovici, Mihail Popovici, Popa Jurju Luncoian, Daniile Popovici<sup>172</sup>. Iar la sfârșit semnează Ioan Molnar și Ioan Serencuis din regimentul Orosz, compania căpitanului Richard<sup>173</sup>.

În urma întâlnirii de la Valea Bradului, Piuariu a convenit cu țărani „ca ei să rămână în liniște până când vor sosi rezoluțiunile la cererile lor pe care el s-a legat să le prezinte guvernului. Caporalul prezent la înțelegere, raporta superiorilor săi că țărani „ar fi cerut să nu mai fie iobagi, nici un ungur să nu mai stăpânească în Transilvania, împăratul să nu-i mai arendeze, să rămână doar supuși ai fîscului și să aibă (să li se dea) arme”<sup>174</sup>.

<sup>171</sup> Ibidem, p. 519-520.

<sup>172</sup> Posibil ca acest Danil Popovici să fi fost tatăl preotului hirotonit la 1790.

<sup>173</sup> David Prodan, Răscoala lui Horea, I... p. 519.

<sup>174</sup> Ibidem, p. 521.

De asemenea caporalul mai menționează că „șăranii au mai convenit ca atât soldații cât și funcționarii civili, care vor trece prin Zarand să aibă pașaport românesc cu pecete împărătească”<sup>175</sup>. Caporalul Szerentses mai menționează că după împăcare, „Crișan a dat poruncă ca toți să rămână în pace, nimeni să nu mai omoare, prade etc., dar la cea dintâi poruncă să fie gata cu toții să se adune și să îndeplinească poruncile”<sup>176</sup>. Din aceeași zi, de 17 noiembrie, datează două scrisori românești provenind din tabăra lui Crișan, una în numele tuturor satelor din Zarand, cealaltă în numele satului de origine a lui Crișan, Vaca, încredințate lui Molnar. În prima scrisoare se scriu următoarele:

„Supt aceasta scrisoare domnul Ioan Monariu, felceriul cinstului scaun din Sibii, noi preoți din varmeghie Zărandului mai cu de dinadins acestor sate care sunt în varmeghie aceasta carele și noi cu sufletul dăm aceste scrisori care dmnu le-au scris cu știre noastră s-au scris și cu a satelor varmeghii aceștie s-au scris, pentru aceia ne rugăm mili înălțatului împărat și la cinstitul guvernium pă pace și pă așăzare ce am făcut și mila care ni să va da iară, pre acesta domnu ne rugăm să ni-l trimitet să ne așeză satele și varmeghe și de împreună toată țara și ne rugăm cinstului guvernium să să milostivească pă cine va pofiti acest domn ca să mai aibă ajutoriu vre un domn de niamț și așa așteptând milostivă ruzuluție și noi rugăm pre milostivul Dumnezău să ajute înălțatului împărat și cinstului guvernium și noi toată varmeghia și toate satele din Criș ne rugăm cu aceasta și eu Crișan Jurj căpitanul”.

Noiembrie în 6 zile

S-a dat în Brad, anul 1784<sup>177</sup>.

Scrisoarea în numele locuitorilor din satul Vaca mărturisește pe scurt cauza ridicării și invocând împăciuirea de la Tibru, în care se socoteau cuprinși și șăranii din Zarand, nu fixează alt termen pentru actul încheiat la Brad. Scrisoarea începe cu invocarea textului biblic „**Fericiți sunt făcătorii de pace căci aceia fiii lui Dumnezeu se vor chema**”<sup>178</sup>.

Apoi urmează textul propriu-zis:

„Noi numiții din satul Vaca...suntem ascultători poruncii împăratului. Înțelegând noi că au venit porunci de la înălțatul Împărat cătră înălțatul Guvern și că înălțatul Guvern le-a dat Tablei din Aiud, la mâna fișpanului (comitelui suprem) din Galda și că ei nu vor să le aducă la cunoștința săracilor, pentru aceasta noi poporul (plebs) am socotit să mergem și să ne căutăm dreptatea la Alba Iulia. Mergând așadar din fiecare sat doi, trei, ni s-au pus împotriva patru solgăbiraie (juzi ai nobililor) și trei soldați în satul Curechui, care s-au răstît la oameni să nu meargă pentru căutarea dreptății. Noi stând locului am protestat să ne dea pace să ne căutăm dreptatea dată de înălțatul Împărat. Ei însă nesocotind aceasta, au prins pe gazdă pe care, legat, cu foc l-au chinuit de moarte. Văzând oamenii că trag și săbiile, a început tulburarea. Din această pricină a cerut poporul dregători nemți nu unguri. A venit în fața noastră căpitanul din Teiuș, cu care am făcut pace până a opta zi, ca să ne dea cele poruncite de Înălțatul Împărat”<sup>179</sup>.

După o altă relatare, din 20 noiembrie, Mihail Brukenthal „a aflat de la Piuariu că acolo s-a întâlnit în câmp, cu vreo 600 de oameni, iar a doua zi dimineața au apărut mai

---

<sup>175</sup> Ibidem, p. 522.

<sup>176</sup> Ibidem.

<sup>177</sup> Ibidem.

<sup>178</sup> Ibidem.

<sup>179</sup> Ibidem, p. 522-523.

mult de 3.000, înarmați cu puști, lănci, cei mai mulți cu furci, din care au ales cu zarvă mare vreo 700 să-i vină în întâmpinare, cu care a început convorbirile. Petrecându-l până la podul de la Brad, acolo a găsit 22 de nobili, care s-au salvat numai trecând la legea răsăriteană<sup>180</sup>. Stratagema guvernului folosită în tratativele de la Brad a dat rezultate și de această dată. Avântul răscoalei s-a domolit, dar țărani nu erau nici dezarmați și nici liniștea instaurată, ambele tabere pregătindu-se pentru o nouă confruntare. Semnele prevestitoare ale reizbucnirii răscoalei, ale întinderii ei sunt tot mai evidente. Țărănimea convenise la o oprire a acțiunilor ei, dar la o oprire temporară, la o pace de opt zile, nu la depunerea armelor. Cetele ei se refac ușor în caz de necesitate.

Ioan Nemegeyi, scriind din Aiud, la 14 noiembrie, știe că cei care-i ridică pe români sunt popii „care le predică credincioșilor că sunt români și că mai demult ei au stăpânit Ardealul, ungurii i-au impus numai cu puterea, e timpul să-și lepede jugul de pe grumaz și aceasta nu o pot face altfel decât dacă pustiesc toată ungurimea. Se și opintesc tare, cară cu ei țigani fierari, îi pun să le bată lănci din vasele de cositor, din farfurii și să le toarne gloanțe<sup>181</sup>. Dezamăgirea țărănilor era cruntă fiindcă și armata îi înșelase. În Zarand agitația a fost impresionantă, țărani fiind lămurii după întâlnirea din munți cu vicecolonelul Schultz, că nici răspunsurile lor prin doctorul Piuariu nu vor mai sosi. Agitația o face cu deosebire Popa Constantin Turcin din Crișcior. El acuză doctorul că n-a fost de bună credință, a fost mai mult spionul ungarilor și oricât de tare i-ar fi fost jurământul nu trebuie să-i dea crezare<sup>182</sup>.

În 17 noiembrie, vicejudele nobililor Efraim Egyedi, relatează că „românii din Stănița, Blăjeni, Mihăleni, Zdrapți și cu cei din satele de pe Criș, atacă pe abrudeni care merg după bucate, nu se uită nici când sunt români. Și până acum au bătut urât pe vreo câțiva, pentru că unii români buni la suflet din Abrud-Sat, cunoscând vitele multora din Roșia, pe care le mânuie prădătorii spre Criș, le-au luat cu puterea de la ei și le-au dat înapoi stăpânilor lor<sup>183</sup>. Același jude informează și la 21 noiembrie că a auzit de la unii care au sosit din Zarand, că crișenii, în fiecare sat, cu soții, cu copii, sunt în arme<sup>184</sup>. Dintr-o altă relatare, din 29 noiembrie, a lui Ștefan Papai aflăm că „Ion Cloșca (desigur Crișan) adună pe românii din Zarand, și a și prădat din nou nouă sate<sup>185</sup>. Și într-adevăr – precizează diversele relatări – în satul Vaca, Crișan cu o oaste grozavă de crișeni e gata<sup>186</sup>.

Funcționarii mineri din Băița, la 29 noiembrie, alarmau Oficiul minier din Zlatna că nu mai pot rămâne acolo, întrucât satele se ridică amenințându-i cu moartea. „La Brad s-a adunat mulțime de țărani care amenință să vină asupra lor. Să li se trimită măcar atâta pază cât să-i escorteze pe ei, cu femeile și copii până la Zlatna, căci aici nu-și simt viața în siguranță nici până mâine. Rebelii aflând că din nici o parte nu le vine ajutor, se pregătesc să-i atace. Să-i salveze până nu e prea târziu<sup>187</sup>. Crișan poruncește aspru chemând pe țărani să se adune înarmați la Homorod. Porunca sa suna astfel:

---

<sup>180</sup> Ibidem, p. 524.

<sup>181</sup> Ibidem, p. 527.

<sup>182</sup> Idem, Răscoala lui Horea, II, ... p. 43.

<sup>183</sup> Idem, Răscoala lui Horea, I, ... p. 527.

<sup>184</sup> Ibidem, p. 532.

<sup>185</sup> Ibidem, p. 592.

<sup>186</sup> Idem, Răscoala lui Horea, II, ... p. 43.

<sup>187</sup> Ibidem, p. 45-46.

**„Eu Gheorghe Crișan, căpitan militar trimit această poruncă din mâinile lui Horea prin acești patru oameni, care sunt trimiși ca să citească porunca aceasta din sat în sat, de la popă la popă, cât ține de la Presaca și până la Homorod, ca toți țărani să vină înarmați la Homorod, și acela care nu va veni să fie legat cu toți copii săi și casa să se aprindă pe ei, și să vină înarmați cu puști, cu bâte și cu furci de fier”<sup>188</sup>.**

În urma acestei mobilizări extraordinare, principalele cete ale răsculaților se aflau grupate în cercul Albacului cu Horea cel Bătrân și în ținutul Brad și Vaca<sup>189</sup>. În același timp autoritățile încearcă prinderea conducătorilor răscoalei. În 23 noiembrie Guvernul emite a patra patentă prin care anunța că „acordă 300 de galbeni pentru prinderea și predarea unuia sau altuia dintre corifeii răscoalei, adică dintr-aceia care sunt căpetenii și îndemnători acesteia răutate”<sup>190</sup>.

După sosirea trupelor imperiale conducătorii țăranilor au devenit mai atenți și și-au strâns luptătorii în două cete. Una se afla în comitatul Zarand, în părțile Bradului și a satului Valea Bradului, iar conducătorul acesteia era Gheorghe Crișan, care se afla în Vaca, și făcea cu ea incursiuni în părțile de acolo și închidea drumul dintre Hălmațiu și Deva<sup>191</sup>. Aceeași mobilizare generală are loc și în Munți. A doua ridicare a țăranilor promite să fie mai violentă decât prima. Dar acum au în față armata însăși, pusă în ordine de bătaie.

Împăratul a primit prima știre despre izbucnirea răscoalei la 12 noiembrie dimineața. Prima reacție a șefului de stat a fost reprimarea răscoalei cu forța armelor și cât mai repede posibil. În baza unei informații ulterioare, împăratul de la Viena dă ordinele de luptă, din 15 noiembrie 1784, către generalii săi din Ungaria și Transilvania, ca zona răscoalei să fie încercuită și cetele răsculaților dispersate prin forța armată și să fie prinși principalii conducători.

Misiunea forțării munților apărați de țăranii răsculați prin pacificarea mai întâi a Zarandului i-a revenit maiorului Stojanich, din Regimentul de infanterie Orosz. El a părăsit Deva în fruntea unei unități de 320 de soldați de infanterie și cavalerie, la 27 noiembrie 1784. După o zi de marș ajunge la Brad, de unde căpitanul Crișan plecase cu câteva ore mai înainte, în fruntea cetelor țărănești de sub comanda sa, îndreptându-se spre Abrud.

Chiar în ziua de 28 noiembrie el dăduse poruncă ca țăranii să se adune la Mihăileni și Buceș, ca de acolo să pornească să ardă din nou Abrudul<sup>192</sup>. Aflând de sosirea armatei se întoarce fulgerător cu vreo 2 - 3.000 de țărani și taie retragerea maiorului Stojanich spre Deva, angajând lupta cu armata imperială. Maiorul Stojanich i-a ieșit în cale, în partea de răsărit a orașului, având în față dealul Lia. Unitatea maiorului Stojanich, deși superioară din punctul de vedere al armamentului, nu a putut echilibra disproporția de efectiv angajat în luptă<sup>193</sup>. Văzându-se în dificultate maiorul Stojanich a

---

<sup>188</sup> Ibidem, p. 70.

<sup>189</sup> Ibidem.

<sup>190</sup> Idem, Răscoala lui Horea, I, ... p. 604.

<sup>191</sup> Izvoarele răscoalei lui Horea, Serie B, Izvoare narative, vol. II, 1786-1860, București, 1983, p. 18 și 40.

<sup>192</sup> David Prodan, Răscoala lui Horea, II, ... p. 57.

<sup>193</sup> Nicolae Edroiu, Răscoala lui Horea 1784-1785, București, 1978, p. 57. Idem, Lupta de la Brad (28 nov. 1784) dintre țărănimea răsculată și trupele de represiune, în Sargetia, XIII, 1977, p. 335-339.

ordonat deschiderea focului, mai mulți țărani căzând răniți sau uciși. Presiunea răsculaților conduși de Crișan era din ce în ce mai puternică, oastei sale nelipsindu-i un număr de arme de foc. S-a ajuns la lupta corp la corp, soldații imperiali încercând să se apere prin mânuirea sabiei<sup>194</sup>.

În fața impetuozității țăranilor, trupele imperiale s-au văzut nevoite să abandoneze lupta și să se retragă. Crișan a dovedit un talent militar deosebit, a prevăzut deznodământul luptei și a ocupat un aliniament în partea de sud-est a orașului, închizând posibilitatea retragerii trupei maiorului Stojanich spre Deva. Acesta a plecat în marș forțat spre Hălmațiu unde spera să facă joncțiunea cu alte unități imperiale. Crișan a pornit în urma sa. Cunoscând foarte bine terenul, Crișan, după ce a trecut de Ocișor, a ocupat dealul de deasupra Hălmațiuului. În același timp, Crișan a trimis porunci în satele din Zarand și până la cele dinspre Mureș, ca țăranii să vină în grabă la Hălmațiu<sup>195</sup>.

Maiorul Stojanich a înaintat până la poalele dealului ocupat de cetele lui Crișan. La distanța de 1.000 de pași și-a oprit unitatea și însoțit doar de câțiva soldați s-a apropiat de aliniamentul ocupat de căpitanul Crișan și a purtat o convorbire cu trimișii țăranilor. Maiorul a recurs la o nouă stratagemă, înlăturând pericolul de a fi atacat de țărani și angajând cu aceștia tratative. Apoi oastea condusă de Crișan a revenit în zona Bradului, de unde putea controla mai bine situația și de unde avea posibilitatea să se retragă, în caz de nevoie peste Crișcior și Mihăileni în zona Blăjeni-Câmpeni-Abrud, unde armata ar fi pătruns mai greu.

Dar, la începutul lui decembrie presiunea unităților militare imperiale devine tot mai puternică. În același timp țăranii suferă de frig și foame, ceea ce duce la dispersarea cetelor lor. Crișan se îndreaptă spre nucleul central al răscoalei Abrud-Câmpeni-Albac, însoțit de o mare parte a luptătorilor săi. Pentru apărarea căii de acces în munți este lăsat căpitanul Micula Bibarț din Blăjeni. În același timp episcopul Nichitici, însoțit de miliție secuiască se îndreaptă spre Zarand pentru liniștirea răsculaților. La 5 decembrie, la Tebea adună preoți și țărani dintr-o serie de sate, care ascultându-i pastorală au răspuns că vor rămâne în pace. La Brad, în 6 decembrie, a chemat preoții și locuitorii din 25 de sate zărândene.

A chemat din satele Bulzești, Ribicioara, Ribița, Luncoiul de Sus, Luncoiul de Jos, Brad, Vaca, Juncu, Valea Bradului, Țărățel, Ruda, Uibărești, Mesteacăn, Bucuresci și Potingani, câte un preot și șase parohieni<sup>196</sup>, îndemnându-i la pace. În drum spre Abrud episcopul avea să contribuie decisiv la înfrângerea de la Mihăileni. Cetele țărănești conduse de Micula Bibarț n-au reușit să oprească înaintarea trupelor imperiale, în ciocnirea care a urmat pierzându-și viața 85 de țărani în frunte cu căpitanul lor. Drumul spre inima munților era deschis, iar la 14 decembrie Horea dizolva, la Câmpeni, ultimul grup țărănesc. Însoțit de Cloșca se va ascunde în pădurea Scorușet, unde vor fi prinși la 27 decembrie. Crișan a umblat travestit prin satele din munți și este prins abia la 30 ianuarie 1785, fiind închis tot la Alba Iulia, dar într-o celulă separată și interogată aparte.

În cursul celor două audieri ale sale, din 2 și 5 ianuarie, Crișan a răspuns la 47 de întrebări făcând dezvăluiri asupra unor momente mai importante ale răscoalei.

---

<sup>194</sup> Ibidem.

<sup>195</sup> Ibidem.

<sup>196</sup> David Prodan, Răscoala lui Horea, II, ... p. 91.

Dar iată răspunsurile la întrebările puse lui Crișan de către membrii comisiei de anchetă<sup>197</sup>:

1. Cum îl cheamă ?

Crișan, alias Marcu Giurgiu, locuitor în Cărpiniș, în etate de 52 ani, iobag cameral.

2. Pentru ce e în arest ?

Fiindcă s-a adunat cu ceva popor la biserica din Mesteacăn și cu acest popor pentru luarea armei a voit să meargă la Alba Iulia.

3. Cum, unde, cu cine și prin cine a fost prins, ce a avut la dânsul și pentru ce folosință ?

El a fost prins singur în Mogoș, într-o casă, prin doi oameni și un popă din Lupșa, căruia îi lipsește un ochi și a fost legat.

4. Unde l-au dus aceștia mai departe ?

Din această casă a fost condus pe un deal, nu departe de sat, unde erau alți oameni; aceștia l-au preluat și l-au dus până la Abrud. O trupă de soldați au mers la oarecare depărtare mai înainte. Afară de hainele sale, n-a avut nimic.

5. El a spus la început că pentru aceea e în arest, fiindcă s-a adunat cu poporul la biserica din Mesteacăn; prin urmare să spună cine a ordonat această adunare a poporului ?

El însuși a ordonat această adunare a poporului.

6. În ce fel a realizat această adunare a poporului ?

Cu ocazia târgului de la Brad, s-a întâlnit cu mai mulți oameni din diferite sate, care i-au spus că este timpul de a se lua arma din Alba Iulia și că el să le fie conducătorul lor. După aceasta, i-a comandat pe toți pentru viitoarea Duminică la biserica din Mesteacăn.

7. Dacă oamenii s-au adunat atunci și s-au consfătuit și ce au hotărât la biserica din Mesteacăn ?

S-au adunat la biserica din Mesteacăn mai mult de o sută de oameni, când el a apărut după masă în fața poporului cu o cruce frumos pictată; poporul l-a primit cu bucurie, cu care ocazie s-a hotărât ca crucea adusă acolo să servească tuturor în loc de steag și că marșul spre Alba Iulia să nu treacă peste Brad, fiindcă acolo locuiau mulți nobili și aceștia îi vor opri, ci peste Vaca, Zdrapți, la Curechi; acolo să stea peste noapte. După aceea drumul lor să fie continuat prin munți până la râul Ampoi și pe urmă pe drumul principal la Alba Iulia și în sfârșit acolo să devină soldați grăniceri și să ceară puști.

8. Ce s-a mai hotărât altceva ?

Încă aceasta: dacă li se va da pușca în Alba Iulia, el să facă instrucția cu poporul în limba română la început, pentru ca acesta să priceapă mai bine cea făcută în limba germană, pentru aceea a hotărât poporul astfel, fiindcă el a fost soldat în Regimentul Contele Gyulay. Pentru osteneala lui să-l răsplătească fiecare comună.

9. Dacă în urma acestei adunări a ajuns la Alba Iulia ?

Nu, poporul a ajuns numai până la Curechi, fiindcă acolo li s-au opus câțiva pretori care aveau cu ei doi sau patru soldați și doi gornici; poporul a fost atacat de aceștia cu arme și poporul a rezistat împotriva lor și, după cât știe el, au fost omorâți doi pretori și un gornic.

---

<sup>197</sup> Ioan Fruma, Horia, procesul și martiriul, Sibiu 1947, p. 169-180.

10. După ce i s-a pus în cale lui și adunării această piedică, ce a hotărât și ce s-a dispus după aceasta ?

S-a hotărât ca, după ce (cum i-a învățat această întâmplare) ungurii se opun să se îndeplinească hotărârea împăratului ca poporul cel înscris să primească arma în Alba Iulia, poporul urmează să meargă înapoi să-i ridice pe unguri, să-i ducă cu ei la Alba Iulia și să se lase confrunțați cu aceștia.

11. Dacă el și poporul adunat în conformitate cu hotărârea luată a luat cu sine pe unguri la Alba Iulia ? Și dacă altceva s-a mai întâmplat ?

Nu au fost luați unguri, fiindcă oriunde au întâlnit unguri, aceștia au refuzat să vină cu ei și ungurii au tras cu pușca în ei; întrucât poporul adunat a observat că nu poate să-i ducă pe unguri cu ei și că aceștia, în cazuri serioase, deschid focul asupra lor, răsculații români au împușcat, jefuit, incendiat și au nimicuit tot ce aparținea ungarilor.

12. Unde s-a făcut începutul asasinatelor, incendiarii, jefuirii și dacă a participat și dânsul ?

În Curechi, în Criscior, pe urmă în Brad, în Ribița, în care localități el a fost întotdeauna prezent.

13. Întrucât a fost prezent, să spună sincer ce s-a făcut în fiecare din aceste localități ?

În Curechi nu s-a întâmplat nimic, afară de omorârea a doi pretori și a unui gornic. În Criscior au fost prădate și jefuite toate curțile domnești și lucrurile ce le aparțineau și cinci sau șase unguri au fost omorâți și caselor lor li s-a dat foc. În Brad au fost jefuite toate curțile nobililor până la una, însă nici una n-a fost incendiată. Au fost omorâți doi sau patru unguri. În Ribița au fost jefuite și devastate toate curțile nobililor. O curte în care au fost soldați și una în care au fost împușcați șapte răsculați, au fost incendiate. Soldaților li s-a dat „salvum conductum”; la Baia de Criș, însă nobilii au fost toți omorâți, dacă omorul acestora s-a întâmplat în casele lor sau pe când se refugiau, nu știe.

14. Fiindcă a fost prezent la atâtea omoruri și jafuri, să spună ce a jefuit și pe cine a omorât ?

El nici n-a jefuit și nici n-a omorât pe cineva; peste tot a avut numai atâta parte că a primit de la un locuitor din Cărpiniș, cu numele Vasile a cărui nume de familie nu-i vine în minte, o cămașă, o pereche de izmene și două perine.

15. Unde au ajuns lucrurile jefuite din curțile nobililor, din moment ce n-a primit în afară de lucrurile mărturisite nimic altceva ?

Toate lucrurile din curțile nobililor amintite au fost duse de acolo de răsculați.

16. Ce fel de haine a avut în timpul răscoalei și cu ce și-a acoperit capul ?

A avut haine obișnuite românești și și-a acoperit capul cu pălăria sa proprie.

17. În timpul jefuirilor amintite, cât de mare era numărul răsculaților care îi erau credincioși ?

Cam cinci sute cinci zeci.

18. Fiindcă a mărturisit că a fost capul acestor jefuitori, pentru ce a îngăduit să se întâmple atâtea jefuiri și omoruri ?

După ce au început fărădelegile, nu l-a mai ascultat nimeni.

19. Dacă în afară de el, la ai săi a mai fost încă altcineva conducător al răsculaților ?

Cei numiți de el însuși în calitate de căpitani: astfel Ion Faur din Tomnatic și Vasile din Cărpiniș, pe urmă Toma din Vaca, al cărui nume de familie nu-i vine în minte.



20. După ce au fost terminate toate jefuirile și omorurile în Ribîța, unde s-a îndreptat cu poporul său ?

După ce a rămas cu poporul patru zile în Ribîța, s-a dus cu aceștia la Valea Bradului, pe urmă la Zdrapți, pe urmă pe drumul țării la Mihăileni, Buceș și în sfârșit la Câmpeni.

21. Ce s-a întâmplat în toate aceste localități amintite la început ?

În aceste localități nu s-a întâmplat nimic, fiindcă erau deja jefuite de către alții; în Câmpeni oameni străini, pe care nu-i cunoaște, au întreprins jefuirea casei camerale și aurul l-a luat Dragi (Draia n. n.) Lup din Tomnatic, care după cum a auzit a fost restituit. Înaintând mai departe din Câmpeni, s-a întâlnit cu Horia și Cloșca pe un câmp deschis.

22. Cine era acest Horia și Cloșca ?

Aceștia erau acei oameni care au fost la Maiestatea Sa la Viena ?

23. Ce s-a înțeles cu Horia și Cloșca cu ocazia întâlnirii și cine a mai fost prezent la aceasta ?

Horia și Cloșca au fost numai singuri, însă s-au înțeles ca el și Horia să prindă pe vechii primari, iar Cloșca să meargă la prefectul din Galda și să ceară extrădarea rezoluțiilor preînalte; acesta a plecat spre Cricău, iar el și acuzatul au plecat după el.

24. El a declarat la punctul 3 din interogatoriul preliminar ce i s-a luat în Abrud, la 30 ianuarie a. c., că după ce s-au întâlnit ei trei: el, Horia și Cloșca, în valea satului Ponor, numită Valea Turcului, au fost făcuți toți trei conducători, cu înțelegerea ca rebeliunea să fie lățită în întreg principatul și întreprinderile hotărâte între ei să fie îndeplinite în modul convenit de ei; acuzatul să spună cu privire la aceasta adevărul.

El a vorbit în Abrud astfel: Horia n-a fost prezent și întâlnirea a avut loc pe un munte și nu într-o vale; acolo n-a fost nimeni căpitan, fiindcă el și Cloșca erau numiți conducători de către răsculați; n-a vorbit în Abrud nimic de lățiri, ci numai că Ioan Cloșca urma să meargă la Galda pentru a pretinde rezoluțiile împărătești, prin urmare s-a întâlnit de două ori cu Cloșca: în Câmpeni și pe acest munte; cu Horia, până în acest timp despre care vorbește acum, numai o singură dată în Câmpeni.

25. Dacă s-a îndeplinit hotărârea luată, primarii au fost luați prizonieri și au fost pretinse rezoluțiile împărătești de la prefect ori s-au întâmplat alte întâmplări ?

Această hotărâre nu s-a dus la îndeplinire, fiindcă dincolo de satul Cricău, pe un câmp deschis le-a ieșit înainte un ofițer, cu care a vorbit Cloșca; totodată a auzit că urmează să li se predea rezoluțiile preînalte, deci oamenii să se liniștească. Între timp Horia a prins pe primarii din Gura Negrei, Gura Albacului, Vidra și mai multe localități.

26. Dacă acest ofițer a venit singur sau cu soldați ?

El avea cu sine 20 oameni.

27. Unde s-a dus el cu răsculații, după ce au primit această informație ?

Deoarece localitatea era jefuită deja de răsculații lui Cloșca, a plecat fiecare spre casa lui.

28. În instrucția care a avut loc cu el la Abrud, a declarat la punctul 6 că atât el cât și Horia și Cloșca, au plecat din Valea Turcului pentru jefuirea localității Valea Turcului; că Horia s-a îndreptat spre Bucium, Cloșca spre Mogoș, iar el a rămas în Cricău, fiindcă chiar el trebuie să vadă deosebirea între declarațiile sale, să spună purul adevăr ?

El n-a spus în Abrud că Horia a fost împreună cu el și cu Cloșca. Cloșca a plecat prin satul Mogoș spre casă, fiindcă drumul lui mergea pe acolo; el însuși n-a rămas în

Cricău, ci a mers la Cărpiniș; acolo n-a rămas de frica să nu fie prins de soldații care sosiseră, ci a mers la Criș.

29. Pentru ce i-a fost teamă că va fi arestat de soldați ?

Fiindcă și-a dat seama că a făcut rău și de aceea a fugit cu cei mai mulți răsculați.

30. El însuși spune că împreună cu poporul celălalt a făcut rău; ce i-a determinat să săvârșească toate aceste fărâdelegi ?

Greutatea serviciului la domni, fiindcă iobagii au trebuit să lucreze în timpul muncii celei mai urgente, de la o Duminică la cealaltă fără să primească cea mică bucățiță de pâine; în celelalte anotimpuri au trebuit să lucreze câte patru zile pe săptămână; afară de aceasta li s-a luat și zeciuiala, pe deasupra acestora contribuțiile erau prea mari: acei care n-aveau pământ, trebuiau să plătească anual 4 până la 5 fiorini, acei cu pământ, 15 până 20 fiorini și dintre oi, fără e zeciuiala mieilor, tot astfel dintre porcii grași trebuiau să dea al zecelea.

31. Dacă în calitate de iobag cameral trebuia și era constrâns să plătească cele de mai sus ?

Aceste dări și munci nu trebuiau să fie plătite de iobagii cameralei, numai de aceia care se înrolau în armată.

32. Pentru ce au încercat să exopereze micșorarea și ușurarea dărilor și muncilor lor pe o cale așa de sălbatică și n-au așteptat rezoluțiile preainalte în liniște ?

Fiindcă nobilii și funcționarii comitatului n-au voit să facă cunoscute poporului sărac rezoluțiile preainalte pe care le aveau deja în mână.

33. De unde putea ști că rezoluțiile preainalte au ajuns în mâinile nobililor și funcționarilor comitatului și sunt ascunse de aceștia ?

Chiar Horia i-a spus aceasta<sup>198</sup>.

Interogatoriul lui Crișan va continua în ziua de 5 februarie 1785. Deoarece au apărut la această comisiune aulică, trei locuitori din Crișcior, Giurgiu Adam, Giurgiu Marcu și Turciu Mihai, care spun că au cunoștință despre turburările întâmplare pe Criș de la început, ei vor fi confrunțați cu acuzatul Crișan. În primul rând i s-a prezentat Giurgiu Adam.

34. Îl cunoaște pe cel prezent ?

Nu-l cunoaște. (Notă. Declarantul Giurgiu Adam, dimpotrivă, îl recunoaște imediat și spune că acesta este Crișan Giurgiu pe care l-a văzut la începerea tulburărilor în regiunea Crisciorilor, la Curechi).

35. Dacă el, Crișan Giurgiu a trimis porunca la Crișcior ca și de acolo să vină trei sau patru oameni în Duminica următoare după Sf. Dumitru, stil vechi, la biserica sin Mesteacăn ?

Da, el a trimis și acestora porunca aceasta.

36. Dacă acolo a poruncit după ce oamenii chemați s-au adunat la biserica din Mesteacăn ca fiecare să se aprovizioneze cu mâncare pentru patru zile și, în ziua următoare, adică Luni (aceasta era la 1 noiembrie 1784), să vină în Curechi, iar de acolo pentru primirea unui ordin împărătesc să meargă la Alba Iulia ?

Da, el a poruncit aceasta.

---

<sup>198</sup> Ibidem, p. 169-175.

37. Dacă în Curechi, după ce cei doi pretori și un gornic au fost omorâți, a poruncit pentru Marți dimineață oamenilor să se adune la o cruce ridicată în afară de sat și le-a făcut cunoscut că, după ce noaptea trecută s-a întâmplat atacul asupra lor și au fost omorâți doi pretori și un gornic, poporul să-l urmeze, toți domnii, nobilii și unгурii să fie omorâți și averea lor să fie jefuită ?

Da, el a poruncit poporului să vină la crucea ridicată în afară de sat, iar când a fost adunat, l-a condus la biserica din localitate și a spus acolo cuvintele amintite. (Notă. Giurgiu Adam mai adaugă că în urma poruncii lui Crișan Giurgiu a fost omorât locuitorul din Crișior, Cara Petru fiindcă a condus pe pretori la Curechi.

38. Dacă acest Cara Petru a fost omorât în urma poruncii sale ?

A fost omorât în urma poruncii sale, fiindcă acesta a adus la cunoștința pretorilor că se pregătește în Curechi o răscoală și i-a condus acolo pe aceștia.

39. Dacă a condus pe răsculați la București și Crișior și dacă acolo, după porunca lui, s-a jefuit și s-a omorât ?

Da ! S-a jefuit și omorât în Crișior, însă nu la București. Și în drumul acela au fost omorâți nobili.

40. Dacă s-au luat puștile de la nobilii omorâți și jefuiți, de la pretorii și soldații veniți în Curechi și unde le-au pus pe acestea ?

Puștile au fost luate, nu știe însă unde au ajuns, fiindcă cei din mulțime care voiau să și le însușească nu puteau fi opriți. (După ce s-a terminat confruntarea cu Giurgiu Adam, a fost chemat al doilea Marcu Giurgiu și întrebat:)

41. Dacă-l cunoaște pe cel prezent ?

Nu-l cunoaște. (Notă: Marcu Giurgiu răspunde imediat că acesta este Crișan Giurgiu, care a poruncit ca poporul din regiunea sa să se adune la biserica din Mesteacăn).

42. Dacă în Mesteacăn sau altundeva a spus în mod public că în Alba Iulia se va publica hotărârea pentru ușurarea contribuției și a muncilor domnești și dacă a ordonat cele întâmplate după porunca lui Horia, fiindcă acest Horia are ordinul de la Maiestatea Sa să omoare pe toți domnii, nobilii și unгурii și să lase să fie jefuite curțile lor ?

La biserica din Mesteacăn a adus la cunoștință în mod public oamenilor adunați acolo: că în Alba Iulia vor deveni grăniceri, vor primi arma, ușurarea contribuției și de serviciile domnești, fiindcă Horia i-a spus că în privința aceasta are în mâinile sale rezoluții de la Maiestatea Sa. În Valea Bradului, dimpotrivă, a spus numai de la sine, fără a fi condus de cineva, că fiindcă unгурii s-au sculat împotriva lor în Curechi, tumultuanții să alunge pe unгурi. (După terminarea confruntării cu Giurgiu Marcu, a fost chemat al treilea declarant Turciu Mihai, iar Crișan Giurgiu a fost întrebat:)

43. Dacă-l cunoaște pe cel prezent ?

Îl cunoaște, fiindcă l-a văzut la Crișior; nu cunoaște numele său. (Mihai Turciu răspunde că-l cunoaște, l-a văzut în Curechi și altundeva în fruntea răsculaților și el se numește Crișan Giurgiu).

44. Dacă a trimis și la Crișior să vină la biserica din Mesteacăn câțiva oameni, pentru a asculta unele porunci ?

Da, el a trimis și la Crișior această poruncă.

45. Dacă la această biserică a poruncit ca și cei din Crișior să vină la Curechi în ziua de Luni, după adunarea ținută la Mesteacăn ?

El a poruncit-o.

46. După ce a aflat că pretorii au sosit la Curechi, a mers la ei și cum s-a întâmplat asasinarea lor ?

El nu a mers la aceștia, dar ei au nimerit chiar la casa unde dormea el; primind știrea de la o femeie că pretorii au venit cu soldați, s-a refugiat imediat; în timpul fugii a mai auzit pe pretori ordonând să se tragă, în urma cărora oamenii lui s-au adunat și au omorât pe cei doi pretori și un gornic. El personal n-a fost prezent la asasinarea lor.

47. Dacă n-a dat porunca la o cruce ridicată în afară de sat ca ungerii să fie toți jefuiți și omorâți ?

La cruce nu a vorbit nimic, la biserica din Curechi însă, unde a condus personal poporul adunat la cruce, a spus că de acum să-i bată pe unguri<sup>199</sup>.

Interogatoriul lui Crișan se oprește după cele 47 de întrebări întrucât câțiva dintre membrii comisiei se îmbolnăvesc. Crișan, conștient de pedeapsa aspră ce-l aștepta și a tratamentului inuman din închisoare, se va sinucide, în celula sa, în 13 februarie 1785, sugrumându-se cu sfoara sau cureaua de la opincă<sup>200</sup>. Sentința s-a pronunțat și asupra corpului său neînsuflețit, a doua zi după moarte, la 14 februarie 1785. Iată textul integral al sentinței:

**„Sentință.** În urma ordinului onorabilei comisiuni cesaro-regale instituite din partea Majestății Sale pentru cercetarea și înfrânarea turburărilor ivite între țărani din Marele Principat al Transilvaniei, s-a pronunțat la data mai jos însemnată următoarea sentință, în contra unui făcător de rele, care a fost supus cercetării dimpreună cu alți capi ai revoluțiunii, anume în contra lui George Crișan, din comuna Cărpiniș, în comitatul Albei, în etate de 52 de ani, de religiune veche și iobag al fiscului, ale cărui crime s-au constatat prin depozițiile martorilor jurați, dar care mai înainte de a i se pronunța sentința s-a sinucis în închisoare. George Crișan, cu ocazia unui târg de țară din comuna Brad, a avut înțelegeri secrete cu poporul care se adunase acolo, apoi a invitat pe oameni să se adune la biserica din Mesteacăn, ca să ia o hotărâre definitivă, spunându-le să comunice aceasta și aceluia care n-au fost prezenți la târg. Și, ca să poată înșela pe oameni cu mai multă siguranță, ca să dobândească încrederea lor nebună și să câștige între ei o partidă mai puternică, s-a dus și dânsul la Mesteacăn, cu o cruce în mână, și acolo s-au înțeles ca această cruce să le servească în viitor ca semn, după care să meargă trupele lor, apoi sub pretextul că la Alba Iulia iobagii se vor face militari, a amăgit poporul să ia merinde suficientă și să-l urmeze pe căi laterale și prin munți. În noaptea dintâi, dânsul a rămas cu poporul în Curechi, și aici a permis oamenilor să ucidă pe doi funcționari și pe doi gornici, dintre slujbașii și servitorii comitatului, care după cum le-a fost datoria și funcția, voiau să-i împiedice în drumul lor.

Iar în ziua următoare, după ce au comis această faptă criminală, el a dat ordin să ucidă în mod crâncen pe iobagul credincios Petru Cara din Curechi, care, după cum i-a fost datoria, denunțase autorității turburarea care începuse. Apoi a înduplecat poporul să pătrundă cu dânsul tot mai adânc în țară, să ucidă toți magnații, toți nobilii și toți iobagii unguri, să le prade și să le devasteze toate averile.

Deciziunile acestea le-a executat dânsul în persoană, în modul cel mai crâncen și neuman, în comunele Crișcior, Brad, Ribița, Câmpeni și în alte locuri. Astfel au urmat

---

<sup>199</sup> Ibidem, p. 177-180.

<sup>200</sup> David Prodan, Răscoala lui Horea, II, ... p. 582.

apoi, după cum se știe, devastări și aprinderi înfiorătoare și diferite omoruri, și acestea în înțelegere totodată cu căpitanii și corifeii, anume cu Horia, numit altcum și Ursu Nicula și cu Ion Cloșca. Și, cu această ocaziune, dânsul n-a cruțat nici chiar trupele cesaro-regale, ce au fost trimise să restabilească liniștea publică; din contră a ordonat să le atace, să le maltrateze și să le nimicească.

Prin faptele acestea George Crișan, ca unul care a turburat liniștea publică cu intențiune și într-un mod malițios ca agitator și amăgitor al poporului de jos, ca aprinzător scelerat și asasin crudel, dânsul s-a făcut culpabil de crimele cele mai grave și neiertate, atât în ce privește persoana lui proprie, cât și pentru crimele ce le-a comis poporul, pe care dânsul l-a revoltat, și în fine, ca să poată scăpa de severitatea meritată a justiției s-a sinucis.

Cu toate că asupra sa, dacă nu se sustrăgea de la pedeapsă prin sinucidere, i s-ar fi aplicat o pedeapsă cu mult mai severă și mai evidentă, totuși, pentru a da o icoană și un exemplu de oroarea acestei pedepse, cadavruul acestui criminal să fie târât la locul de supliciu și acolo, în conformitate cu codul criminal carolin și terezian, articol despre ofensarea Majestății civile, despre rebeliune și articolul despre pedepse în general, gâdele să-i taie capul și să-i despice corpul în patru bucăți, capul să i se pună în țeapă la locul domiciliului său în Cărpiniș, iar celelalte patru bucăți pe roate, anume, o parte de sus a corpului la Abrud, o parte din jos la Bucium, în comitatul Albei de Jos, a doua parte de sus la Brad și a doua parte de jos la Mihăileni în comitatul Hunedoarei.

Această sentință s-a pronunțat la Alba Iulia, în 14 februarie 1785, pentru dânsul ca o pedeapsă binemeritată, iar pentru alții asemenea lui ca să le fie de exemplu și de oroare.

Contele Antoniu Jancovich<sup>201</sup>.

Sentința s-a executat peste două zile, în 16 februarie. Dregătorul Ladislau Málnási scriindu-i, la 23 februarie de la Sibiu, stăpânului său, contelui Iosif Teleki, se arăta zelos în a-i da acum informații mai sigure despre Crișan, despre care îi scrisese înainte că s-a sugrumat. „L-au tăiat nu în patru ci în cinci părți, părțile încărcate pe care le-a dus călăul însuși la Abrud, de acolo în Zarand, la Deva și le-a expus în cinci locuri, ca toată lumea să le vadă”<sup>202</sup>. Două părți ale corpului lui Crișan au fost expuse la Brad și Mihăileni<sup>203</sup>.

Dar sancțiunile nu s-au oprit numai la decapitarea, ridicarea în furci sau alte pedepse ale unor conducători ai răsculaților, ci nobilimea insistă pentru mutarea în masă a românilor și înlocuirea lor cu alte neamuri mai blânde, mai supuse. Împăratul însă hotărăște o deportare individuală a celor mai periculoși. Din satul Vaca urmau să fie deportați în Banat 10 participanți la răscoală împreună cu familiile lor<sup>204</sup>. Într-o altă listă, întocmită la începutul anului 1786, din Zarand sunt înscriși 25, din mai multe sate, între care satul Vaca figura cu 6<sup>205</sup>. Documentele au reținut numele următorilor participanți la răscoală din satul Vaca ce au fost deportați în Banat<sup>206</sup>:

**Trifa Petru** a ațâțat la tâlhării și omoruri.

<sup>201</sup> Ibidem, p. 485-486; Ioan Fruma, Op. cit., p. 206-208.

<sup>202</sup> David Prodan, Răscoala lui Horea, II, ... p. 486.

<sup>203</sup> Ibidem, p. 497.

<sup>204</sup> Ibidem, p. 523.

<sup>205</sup> Ibidem, p. 524.

<sup>206</sup> Ioan Fruma, Op. cit., p. 254.

**Lupea Gheorghe** a omorât pe Francisc Asztalos.

**Lupea Onu, Lupea Gabor și Marta Truț** au omorât pe Gabriel Ribiczei.

**Manea Nicula** a omorât, împreună cu **Lupea Gheorghe** pe Francisc Asztalos.

**Uibar Dumitru**, instigator la tâlhării și omoruri.

**Lupea Ion al Florichii, Ilie Ion, Tivică Onu**, au omorât pe Sigismund Balog și pe soția lui Ribiczei<sup>207</sup>

Pentru cei care urmau a fi deportați din părțile Zarandului, locul de adunare s-a fixat la Brad. Comisia, la 17 februarie 1786, comunica comitatului Caraș, că în luna februarie va trece un grup prin Lugoj, Sinersig, Chenereș, Denta până la Sânmihai, iar celălalt grup prin Caransebeș, Brebul, Călnic, Gornia, Petrovaț, Vârșeț până la Alibunar. Deportarea se face în plină iarnă pentru a împiedica oamenii să fugă prin păduri odată cu venirea primăverii.

Cei rămași sunt obligați să ducă înapoi lucrurile luate de la nobili și să plătească pagubele. O mare parte dintre locuitorii din satul Vaca sunt obligați la aceste despăgubiri, având în vedere aria largă de participare pe teatrul răscoalei, din Zarand până în ținutul Abrudului și Cămpenilor. Numai pagubele celor 37 de nobili din Ribița s-au evaluat la 37.177,47 florini<sup>208</sup>. În cercul Zarandului lista finală totalizează pagubele la 129.996 ½ florini<sup>209</sup>.

Frângerea cu roata a conducătorilor răscoalei au frânt toate nădejtile pe care țărani și le-au pus pentru primăvara lui 1785. La 27 aprilie, magnații și nobilii comitatului Hunedoara și Zarand se plâng de-a dreptul împăratului de mersul greu al despăgubirilor. Ei reclamau că „se restituie puține lucruri și deteriorate. Nu sunt suficiente nici estimările pagubelor, nici jurămintele oamenilor. Așa ei continuă să îndure mizeriile, să nu-și poată hrăni familia domestică, să nu-și poată educa copiii. Prădați, pustiiți cu foc, dezolați, imploră prescrierea unei indemnizații cuvenite”<sup>210</sup>. La rândul său, un om de pe Criș, mergând la Vidra și fiind întrebat de Alexandru Kendi, ce e nou pe la ei, a răspuns: „Să gate numai oamenii de semănat, că numaidecât ne ridicăm din nou împotriva ungurilor, și chiar din tot Crișul”<sup>211</sup>.

Ștefan Kristsori, vicejudele nobililor, la 22 august 1785, alarmează pe vicecomitele Hunedoarei, că „venind un caporal cu doi soldați, în Crișciur, la capătul satului, dintr-un grup de români, unul a tras asupra lor. Năvăleau noaptea asupra lor, a nobililor, dacă nu veneau soldații, căci Popa Costan adună iarăși în jurul său de cei de seama lui. Nu-i plac șușotelile românilor de când a venit el de la închisoare”<sup>212</sup>.

Pentru pacificarea țăranilor au fost aduse în Transilvania numeroase unități militare. Potrivit ordinului Comandamentului armatei austriece, din 2 ianuarie 1785, localitățile Baia de Criș, Brad, Hălmagiu, Abrud și Cămpeni vor fi ocupate de 6 companii ale Regimentului De Vins. Ele vor fi sub comanda generalului Sturm, care și raporta, la 5 ianuarie, punerea în mișcare a celor 6 companii din Regimentul De Vins, cu șase

---

<sup>207</sup> Ibidem.

<sup>208</sup> David Prodan, Răscoala lui Horea, II, ...p. 543.

<sup>209</sup> Ibidem, p. 544.

<sup>210</sup> Ibidem.

<sup>211</sup> Ibidem.

<sup>212</sup> Ibidem, p. 568.

tunuri<sup>213</sup>. După restabilirea ordinii, Transilvania va fi presărată cu unități militare, cu sediile în orașe, dar cu raza de acțiune în ținuturi. Comandamentul cerea Consiliului de Război, să comunice generalului Sturm, ca cele șase companii din Regimentul De Vins să staționeze la Brad, Baia de Criș, Hălmagiu, Abrud și Câmpeni, pentru a putea lăsa acasă grănicerii secui și români<sup>214</sup>. Menținerea armatei în zonă era necesară și pentru a asigura concentrarea și plecarea fără incidente spre Banat a celor deportați. Pentru întreținerea soldaților satele cercului Zarand erau obligate la asigurarea naturalelor, constând din grâu, ovăz, fân, paie și lemne de foc. Satului Vaca, conform unei repartiții făcute, la 19 martie 1785, în Baia de Criș, îi reveneau să asigure 80 metrețe de grâu, 200 metrețe de ovăz, 20 care de fân și 4 stânjini de lemne de foc<sup>215</sup>. Primăvara lui 1785 se manifestă prin intemperii, lipsuri și foamete în rândul populației de la sate. În Munți se înregistrează fenomene de foamete acută, oameni care toată iarna și primăvara s-au hrănit cu pâine din muguri de copaci, măcinați și amestecați cu puțină făină. Ca mugurilor să li se scoată amărala și să fie mai comestibili, îi fierbeau mai întâi în apă și apoi îi uscau și măcinau. Din cauza lipsurilor țărani pot să se ridice din nou. În Hunedoara și în Zarand românii au prădat, ba ici, ba colo grânare, case miniere. Fără îndoială, natura lor de câine a fost incitată de marea lipsă de bucate, de bani, dar ca să se fi întâmplat vreun omor undeva n-a auzit<sup>216</sup>, acuza nobilul Ladislau Málnási.

Armata imperială împânzea toată Transilvania, ținând sub observare orice mișcare. Agitațiile țărănești nu mai erau decât pâlâiri târzii ale mării vâpăi care se stinsese dar încă nu se răcise. Regimul imperial trebuie să tragă concluziile și să găsească remediu pentru a evita o asemenea izbucnire pe viitor. În urma marelui eveniment împăratul nu mai ezită la desființarea iobăgiei.

Patenta de desființare a iobăgiei a fost emisă la 22 august 1785. Chiar de la începutul ei s-a precizat că numele de iobag să fie înlăturat cu totul și în consecință orice țaran, de orice naționalitate, din Ungaria și Transilvania trebuie considerat ca om de liberă strămutare și că aceasta „o pretinde binele public și libertatea personală care i se cuvine oricărui om de la natură și de la stat”<sup>217</sup>. În Patentă se reafirma „dreptul iobagului de a se căsători liber, de a învăța meserii, de a dispune de avutul său, de a nu fi alungat din sesia sa, de a nu fi obligat la prestații peste cele prescrise de ordinile în vigoare, de a fi apărat de procurorul fiscal în pricinile sale urbariale”<sup>218</sup>.

Publicarea Patentei a stârnit un val de migrațiune iobăgească de pe o moșie pe alta. Iobagul înțelege să folosească prevederile patentei ca un nou mijloc de luptă pe care i-l oferea libertatea strămutării. În comitatul Hunedoara, cu părțile sale zărândene, băntuie tâlharii prin păduri. Unii dintre cei mutați în Banat au fugit și ascunzându-se pe domeniile fiscale sau private, mai ales în munții dinspre Cluj, asociindu-se cu alții de teapa lor, se țin de furturi, cu jupuiri de vite, încât mulți își aduc vitele din munți<sup>219</sup>.

---

<sup>213</sup> Ibidem, p. 365.

<sup>214</sup> Ibidem, p. 368.

<sup>215</sup> Informație primită de la Dr. Vasile Ionaș, directorul Direcției Județene Hunedoara a Arhivelor Naționale.

<sup>216</sup> David Prodan, Răscoala lui Horea, II, ...p. 581.

<sup>217</sup> Ibidem, p. 591.

<sup>218</sup> Ibidem, p. 597.

<sup>219</sup> Ibidem, p. 628.

După moartea împăratului Iosif al II-lea, în 1790, libertatea juridică a țaranului iobag a fost mult îngrădită de nobilimea din Transilvania. Nobilimea comitatului Zarand nega complet reformele iozefine într-un limbaj ostil. Ea hotărăște ca registrele cu număratoarea caselor să fie strânse de către juzii nobililor și aduse în fața adunării viitoare. Să se refacă temnița comitatului, care după răscoala trecută a țaranilor a ars<sup>220</sup>. Problema iobăgească va continua să rămână un proces deschis al societății românești și în deceniile următoare. Lupta iobăgimii împotriva calamității vieții iobăgești nu încetează nici un moment. Ea nu mai izbucnește violent ca în răscoala lui Horea, nu se mai încheagă într-o acțiune generală, programatică.

Se fărâmițează în acțiuni locale, presărate de subversiuni, violențe, sancțiuni spectaculoase. Mai spectaculoase, mai primejdioase, sunt mișcările din Zarand, această țară străbătută de cetele lui Horea. Unul dintre cei mai duri stăpâni de pământ din Zarand, este Anton Hollaki, a cărui lăcomie nu cunoaște margini nici în acaparările de pământ iobăgesc, nici în slujirea iobagilor săi<sup>221</sup>. Se remarcă prin abuzurile ei și soția lui Adam Kozma, răpire de pământuri și brutalități, ceea ce a provocat o acțiune violentă din partea supușilor. „În toiul nopții, necunoscuți au ucis-o, ne ridicându-se nimeni în apărarea ei”<sup>222</sup>.

Conscripția din 1785, se efectuează cu intenții urbariale și ea surprinde mulțimea și marea fărâmițare a domeniilor. De aici se remarcă și marea varietate a obligațiilor țaranilor ce oscilează de la sat la sat, de la stăpân la stăpân, și uneori chiar în același sat. Conform unei conscripții efectuate în anul 1813 pe sesiile țărănești aparținând lui Șt., Fr., și Ecat., Gyulai din satul Vaca sunt înregistrate 43 de familii care au animale de tracțiune. Acestea posedă un număr de 54 boi de jug<sup>223</sup>. Conform calcului reveneau unei familii doar 1,25 boi de jug, ceea ce însemna că un număr important de familii dispunea doar de un singur animal. Mult mai bine înzestrate sunt cele 6 familii din Ribița, aparținând acelorași stăpâni, dar care dispun de 12 boi de jug<sup>224</sup>. Potrivit unui document din 21 august 1821, ce se afla pe la începutul secolului al XX-lea în arhiva Bisericii din satul Vaca, sunt înregistrate 95 de familii de iobagi supuse următorilor nobili:

<b>Numele nobilului</b>	<b>Numărul de iobagi</b>
Văduva Grof Gyulai Ferencz	42 iobagi cu familiile lor
Mate Farkas	10 iobagi cu familiile lor
Doboi György	8 iobagi cu familiile lor
Baron Rudolf Imre Marian	2 iobagi cu familiile lor
Baron Nalaczy Joja	5 iobagi cu familiile lor
Baron Nalaczy Istvan	4 iobagi cu familiile lor
Grof Bethlen Farkas	10 iobagi cu familiile lor
Horvath Andras	2 iobagi cu familiile lor
Văd. Barcsai Grof Bethlene	6 iobagi cu familiile lor <sup>225</sup>

<sup>220</sup> Idem, Problema iobăgiei în Transilvania, 1700-1848, București, 1981, p. 219.

<sup>221</sup> Ibidem, p. 73.

<sup>222</sup> Ibidem, p. 74.

<sup>223</sup> Din trecutul de luptă al țărănimii hunedorene, ... p. 142.

<sup>224</sup> Ibidem.

<sup>225</sup> DJHAN, Protopopiatul Ortodox Brad, Dosar 1/1928, f. 57; Parohia ortodoxă Crișan, Casa Parohială, Cronica parohială a parohiei Crișan (Vaca), jud. Hunedoara, p. 5-6.



Cele 95 de familii de iobagi prestau stăpânilor lor de pământ 2.631 zile de slujbă pe fiecare an, revenind unei familii prestarea a 27,69 zile de robotă anual<sup>226</sup>. Iobagii din satul Vaca mai erau obligați să dea stăpânilor lor, în fiecare an, 50 de găini, 54 de pui și 500 de ouă<sup>227</sup>. Mai dădeau 1 ferie și 5 cupe de unt, 1 ferie și 5 cupe de miere<sup>228</sup>. Femeile iobagilor erau obligate să toarcă și să țese pentru stăpânul lor feudal. Celor 95 de familii le revenea predarea anuală a 50 de fuioare de cânepă, 129 fonți de torsură și 40 coți de țesătură de pânză<sup>229</sup>. Iobagii satului Vaca mai erau obligați și la un cens de 417 zloți buni și 20 creițari și să transporte 24 care de lemne la crâșma „Mielu” din Mesteacăn, proprietatea Baronului Nalaczy Iosef<sup>230</sup>. Acum apar, ca o obligație în plus față de secolul al XVIII-lea, darurile în miere de albine și unt. Dijma din animale se răscumpăra în bani, fapt ilustrat prin cei 417 zloți buni și 20 creițari.

Și în această perioadă ocupația de bază a locuitorilor este creșterea vitelor și păsărilor, la care se adaugă și stupăritul. Terenul agricol era puțin și nu permitea practicarea pe scară largă a agriculturii. Revenind la situația din perioada imediat următoare răscoalei lui Horea trebuie să menționăm speranța românilor într-un sprijin extern. Astfel, la 1 decembrie 1800 comitele Zarandului, într-o scrisoare adresată comitatelor învecinate arăta că „norodul țărănesc dorește sosirea francezilor în țara noastră”<sup>231</sup>. Țărănimea din Munții Apuseni spera ca după sosirea trupelor franceze, va putea să scape de obligațiile iobăgești, alungând pe feudali și luându-le pământurile. Agitația țăranilor din Munții Apuseni s-a intensificat, în septembrie 1800, când Napoleon a pornit o campanie de mari proporții împotriva Imperiului habsburgic. Agitația a fost observată de către autorități, mai întâi, în comitatul Zarand, la sfârșitul lui noiembrie 1800, când se constată că „se consumă o cantitate neobișnuit de mare de praf de pușcă, țăranii ținneau adunări în numeroase locuri, trăgăneau sau refuzau slujbele, robota. A crescut mulțimea norodului ce frecventa târgurile. Aici se vorbea chiar deschis despre răscoală”<sup>232</sup>. În situația creată, Ladislau Vallya, comitele de Zarand, a trimis spioni la sate și la bâlciuri. Aceștia au raportat că țărănimea zărândează plănuieste pentru prima jumătate a lunii decembrie un atac general împotriva moșierilor și a slujbașilor fiscali. Ei mai informau „că întreg poporul s-a înarmat, că la răscoala ce va izbucni vor lua parte și iobagii din comitatele vecine și că ei se vor răfui odată pentru totdeauna cu domni, că se vor ridica să ucidă nobilimea”<sup>233</sup>.

La 1 decembrie 1800, comitatul Zarandului a trimis, prin curieri speciali, comiților din fruntea comitatelor vecine (Hunedoara, Arad, Bihor, Turda) scrisori cu următorul cuprins: „Nu de mult a început să umble printre noi o veste rea, potrivit căreia norodul nostru țărănesc ne-ar amenința cu o nouă răscoală generală; acesta dospit cu aluatul stricat al cătanelor reîntoarce, cu ordin de lăsare la vatră, norodul dorește sosirea francezilor în țara noastră... și a hotărât să dezlănțuie o nouă răscoală generală și mai

---

<sup>226</sup> Ibidem.

<sup>227</sup> Ibidem.

<sup>228</sup> Ibidem.

<sup>229</sup> Ibidem.

<sup>230</sup> Ibidem.

<sup>231</sup> Iosif Kovacs, Agitații țărănești în Munții Apuseni după răscoala lui Horea, în volumul Stat, societate, națiune, Interpretări istorice, Cluj-Napoca, 1982, p. 230-243.

<sup>232</sup> Ibidem.

<sup>233</sup> Ibidem.

primejdioasă decât cea din vremurile lui Horea ... și anume, s-o înceapă în ziua de 16 a lunii acesteia; drept aceea am dori frățește și cu deplină încredere să ne îndreptăm către onoratul și nobilul comitat cu această cerere a noastră ca să ia toate măsurile de trebuință, atât pentru păstrarea liniștii în comitatul său propriu, cât și pentru a ne da oarecare ajutor nouă, vecinilor săi, care suntem cei mai expuși primejdiei în acest ținut de margine, într-un comitat compus numai din sate românești și din foarte puțină nobilime. Să binevoiți a face acest lucru cu atât mai mare grabă, cu cât este mai apropiată duminica ce cade după calendarul vechi, în ziua Sfintei Barbara, adică la 16 a lunii acesteia.

Totodată rugăm ca onorabilul și nobilul comitat să binevoiască a recomanda și din partea sa cererea pe care azi o înaintăm după a doua oară Consiliului guvernamental suprem al Maiestății regești spre a ne trimite forțe militare<sup>234</sup>. În paralel cu aceste demersuri comitele Zarandului a dat dispoziții importante pentru dezarmarea țărănimii. El a dublat în fiecare sat străjile înarmate, pe cele care păzeau minele, sediile autorităților și împiedecau incendierile; a chemat sub arme nobilimea, a mobilizat paza la hotarele comitatului compusă din 94 inși, ce-i avea la dispoziție, paza care în aceeași vreme controla transportul sării, asigurându-i drumul de la Partoșul Mureșului prin Valea Crișului Alb spre Arad și Bihor, împărțind această ceată înarmată în grupuri mai mici pe care le-a trimis să cutureiere comitatul în lung și în lat, îndeosebi la bălciurile, care aveau loc la Brad și Hălmagiu<sup>235</sup>.

Comitele a mai interzis și vânzarea prafului de pușcă, întrunirile și libera deplasare a țăranilor de la o localitate la alta<sup>236</sup>. Și intervențiile sale la guvern au dat rezultat. La 8 decembrie 1800, comitele Zarandului putea să înștiințeze comitatul Turda că au și sosit „trupe militare, e adevărat, puține la număr”<sup>237</sup>. Împotriva românilor de aici, comitatele Arad, Hunedoara, Alba de Jos, Turda și Zarand, au înarmat nu mai puțin de 1.500 de soldați.

Comisarii trimiși din partea Guvernului ardelean au arestat pe principalii agitatori: soldatul dezertor Teodor Ghila, soția preotului Onu Chezan (On Kezan)<sup>238</sup> din Mesteacă, Giurca Giurgiu, locuitor din Hălmagiul Mare, Ioan Bota, locuitor din Valea Bradului, precum și pe Simion Moldovan și Antoniu Tobias<sup>239</sup>. Pentru a nu forța lucrurile, autoritățile nu i-au judecat imediat, ci au ordonat efectuarea unei anchete și apoi i-au pedepsit, prea milostiv, să sufere câte 25 de lovituri de bici sau de baston, în piețele locurilor de târg<sup>240</sup>. Cu toate măsurile de prevedere luate de către autorități în „**ținutul satului Vaca, au fost incendiate patru crășme**”<sup>241</sup>. În economia domeniială continuă să domine rutina nobiliară. Iobăgia în prima jumătate a secolului al XIX-lea nu era numai o necesitate urbană ci și o necesitate a progresului, ea devine o problemă politică. În anul 1831, Wesselényi analizând problema ridicării țărănimii în rândurile națiunii, crede că aceasta de bună seamă se va întâmpla. El considera nu numai corect ci și necesar ca

---

<sup>234</sup> Ibidem.

<sup>235</sup> Ibidem.

<sup>236</sup> Ibidem.

<sup>237</sup> Ibidem.

<sup>238</sup> Probabil soția preotului Ioaneș Cazan, cel în fața căruia participații la adunarea din 31 octombrie 1784 au depus jurământul de credință.

<sup>239</sup> Iosif Kovacs, Op. cit., p. 230-243.

<sup>240</sup> Ibidem.

<sup>241</sup> Ibidem.

poporul de jos să se bucure de drepturi naționale și de reprezentare, prin care locuitorii unei țări devin cetățeni și membri ai națiunii. Dar numai dacă va fi cu adevărat maghiar, dacă se va contopi cu națiunea care vrea să devină și la ale cărei drepturi vrea să participe, dacă prin limbă și obiceiuri va deveni una cu ea<sup>242</sup>.

Pentru o atât de mare, de magnifică recompensă, prețul e doar învățarea unei limbi. Cei care acum nu vorbesc ungrește sau nu sunt unguri, pe măsură ce s-ar maghiariza, cu încetul ar primi și drepturi naționale<sup>243</sup>. Obsesia deznaționalizării naționalităților, implicit a românilor, a cuprins și pe cei mai revoluționari maghiari pașoptiști. Dar cuvântul națiunii române din Transilvania va fi exprimat în mod categoric în cadrul Marii Adunări Naționale de la Blaj din 3/15 mai 1848.

---

<sup>242</sup> David Prodan, Problema iobăgiei, ...p. 341.

<sup>243</sup> Ibidem.

## **ISTORIA SATULUI CRIȘAN ÎN PERIOADA AUTONOMIEI SALE ADMINISTRATIVE (1848-1943)**

Revoluția pașoptistă a avut trăsături comune pe plan european vădind un caracter unitar din punct de vedere al ideilor. Ea a urmărit eliberarea țăranilor, afirmarea dezideratelor naționale și libertatea pe plan politic, prin promovarea constituționalismului și parlamentarismului. Revoluția românilor din Transilvania urmărea și alte obiective, specifice situației de aici, între care eliberarea de sub jugul străin, instaurarea unei administrații românești în teritoriile cu populație majoritar românească. Acestor deziderate ale românilor, conducătorii revoluției maghiare le răspund cu execuții prin „tribunalele de sânge” în urma unor procese formale, prin confiscarea de bunuri, schingiuri și bătăi aplicate, a căror obiectiv era pedepsirea participanților români la revoluție, alături de austrieci. La 3/15 mai 1848, românii se adună la Blaj, sub conducerea elitei lor politice și intelectuale. Prezența episcopilor, protopopilor și a sutelor de preoți ortodocși și greco-catolici, conferea adunării un caracter de sacralitate.

Solemnitatea depunerii jurământului este descrisă de tânărul revoluționar, Alexandru Papiu Ilarian: „Toată adunarea își ridică mâinile în sus, după datina depunerii jurământului, iar textul a fost repetat de trei ori”<sup>244</sup>. După votarea „uniunii” Transilvaniei cu Ungaria se înregistrează tot mai multe acte de împotrivire ale românilor față de hotărârile dietei de la Cluj. Pentru a pune în aplicare uniunea Transilvaniei cu Ungaria, hotărâtă la 30 mai 1848, se formează gărzi naționale maghiare care se dedau la tot felul de acțiuni ce terorizau populația românească, îndreptându-se, în primul rând, împotriva intelectualilor, avocați, preoți și învățători.

La Brad, Baia de Criș și Hălmagiu se formează astfel de gărzi alcătuite din membrii familiilor Ribiczey, Kristiory, Brady etc., care terorizau populația românească din satele zărândene. În fața situației critice în care se afla populația românească, la 20 octombrie 1848, Comitetul Națiunii Române se adresa românilor, cerând ridicarea la luptă împotriva celor care îi terorizează. Conținutul acestei proclamațiuni este următorul:

**Fraților români !** Știți bine și voi și istoria încă arată învederat, câte rele au suferit românii de la domnii ungurești și câte suferă până în ziua de astăzi, așa cât putem zice, că în tot decursul timpului, de când locuiesc românii împreună cu ungurii, viața lor n-a fost alta, fără numai o vale de lacrimi, o stare mai rea decât moartea și decât iadul însuși mai nefericită. Românii de atunci și până în ziua de astăzi n-au avut zi bună, n-au avut dreptate, nici milă înaintea domnilor ungurești.

Românii au purtat toate greutatea țării pentru domnii lor, cu mâinile lor i-au hrănit și i-au îngrășat cu sudoarea lor; ei au fost zid de apărare în contra turcilor și a altor vrăjmași și totuși pentru atâta credință către patrie și către domnii lor, ei în locul de dragoste împrumutată n-au dobândit decât numai ura domnilor lor și în loc de

---

<sup>244</sup> Liviu Maior, 1848-1849. Români și unguri, București, 1998, p. 113.

recunoștință, batjocură; căci chiar legile ungurești care ar trebui să apere pe toți locuitorii țării deopotrivă, acelea îi osândesc pe români, ca aceștia cu toată națiunea lor să fie numai suferiți în țara lor însăși.

Numai de când au venit Ardealul sub stăpânirea Augustei case austriace, au început românii a mai răsufli și a se mai îndrepta cei ce se gârboviseră mai înainte sub greutatea jugului unguresc; ei au început a se deștepta pe încetul din somnul cel de moarte, în care-l cufundase tirania ungurească. Împăratul Leopold I, Carol VI, Maria Teresia și nemuritoriul Iosif II și-au întins grija și dragostea cea părintească și spre națiunea română cea batjocorită de legile Aprobatorilor și ale Compilatelor ungurești; acestora au de a le mulțumi românii bunurile episcopicești și școlastice de la Blaj, școlile ridicate de dânsii, dotarea mai multor parohii și toată cultura și luminarea, care se află astăzi în națiunea română. Ungurii din contră nu i-au îndatorat cu nimic pe români de când viețuiesc împreună, căci, chiar și libertatea care o au dobândit în ăst an prin ștergerea iobăgiei celei rușinatoare de umanitate, li o au înveninat cu uciderile și jafurile cele neomeneste, care au început a le face îndată după ce s-a șters iobăgia.

Așa este fraților români ! Înălțatul împărat al nostru Ferdinand I, pe care Dumnezeu să-l ție întru mulți ani, și să-i dea biruința asupra vrăjmașilor, acest părinte prea bun, încă astă primăvară a dat o constituțiune sfântă, că de aici înainte să fie toate națiunile întocmai cinstite și să nu mai asuprească una pe alta, ci să aibă fiecare oamenii săi în dietă, în guvern, în judecăți și limba fiecărei națiuni să aibă cinste înaintea statului și influență în lucrurile țării.

Însă domnii ungurești nu vreau să știe nici de o naționalitate română, ei nu vreau să cunoască cum că sunt și alte națiuni afară de cea ungurească, nici nu vreau să știe de o constituțiune ca aceea, care dă dreptul nu numai națiunii ungurești, ci și altor națiuni. Ei pizmuesc fericirea românilor, care o ar avea sub o constituțiune dreaptă cum este cea împărătească; vreau să fie numai ei singuri domni și de aici înainte, ca să chinuiască pe români în veci, cum i-au chinuit până acum; ei vreau ca românii să nu aibă judecători și apărători din neamul lor, ci să fie pururi ca niște prunci fără părinți, și să rătăcească ca turmele fără de păstori.

Ce e mai mult, ei s-au sculat chiar și împotriva împăratului, calcă în picioare poruncile împărătești, au omorât pe însuși chipul împăratului Feldmareșal Loctiitorul Comitele Lamberg, pe care-l trimisese înălțatul împărat la dieta Pestei cu porunci împărătești și așa au adus țara la primejdie de perire prin nelegiuirilor cele înfricoșătoare, care le-au făcut și le fac în toate zilele.

Frați români ! Numai un mijloc este de a apăra dreptul când îl calcă în picioare cei blestemați, acest mijloc este puterea. Împărăția este în primejdie; toată națiunea română este în primejdie; drepturile tronului sunt călcate; legea noastră cea sfântă este batjocorită de păgâni. La arme dară fraților, la arme ! Ca să faceți o putere de care să se sperie păgânii. Comitetul pe care voi fraților îl cunoașteți și știți că vă voiește binele vă dă de știre, cum că acum însuși binele vostru și toată împărăția pofteste ca să primiți armele de la mai marii oștilor împărătești.

Tinerii aceia care vor lua arme de voia lor, pentru că aici silă nu este, nu vor fi datori a sluji mai mult de trei ani ca ostași împărătești, însă în acești trei ani cu această legătură, că dacă s-ar putea face pace înainte de trei ani, atunci peste trei luni încă vor veni acasă și vor fi liberi de toată slujba ostășească; iar până când vor fi în slujbă, vor căpăta arme, veșminte, hrană și toate cele trebuincioase de la înălțatul împărat. Acum e

timpul frați români „Ca să dați dovada nouă de credință către acel prea bun părinte, care v-a scos din robia ungurească și vă dă aceea ce ați dorit și doriți mai presus de toate în lumea aceasta, adică naționalitatea, ca să nu mai fim străini în țara noastră, cum am fost sub tirania ungurească, ca să nu mai fim scoși ca națiune, cu biserica, cu lege, cu totul, cum eram sub despotismul Aprobatorilor ungurești, ci să fie națiune recunoscută și poporul român având drepturi deopotrivă cu altă naționalitate, fiecare după cum pofteste dreptatea cea veșnică.

Alergați drept aceea la arme români tineri „pentru ca să vă luptați odată și pentru neamul vostru, căci pentru străinii cei nemulțumitori v-ați luptat destul; luați arme câți puteți și câți voiți, pentru ca să apărați părinții și frații și prietenii voștri. Auzita-ți fraților! Cum au ucis la români toată vara o ceată de unguri turbați, cum i-au chinuit și cum i-au spânzurat acum de curând pe acei români nevinovați, care v-au voit binele vostru și n-au voit răul nimănui.

Auzita-ți ! La câtă răutate au ajuns chiar orașele cele mai de frunte ale ungarilor, în care ar trebui să fie cultura cea mai mare. Pesta omora pe chipul împăratului, Clujul și Osorheiul spânzură oamenii nevinovați și călcară în tină sfânta cuminecătură.

La arme dar fraților ! La arme ! Ca să aibă putere de ajuns înălțatul împărat, spre a înfrâna pe acești păgâni fără de Dumnezeu”<sup>245</sup> .

Sibiu 8/20 octombrie 1848.

Comitetul națiunii române:

August Treboniu Laurian, Simion Bărnuțiu, Nicolae Bălășescu,  
Florian Micaș, Timotei Cipariu, Ioan Bran.

Apelul Comitetului Național Român a iritat și mai mult conducătorii revoluției maghiare. Garda națională maghiară din Brad și Baia de Criș și-a continuat terorizarea populației românești neînarmate. Astfel la numai două zile de la lansarea apelului, în 22 octombrie, au fost omorâți 9 locuitori din Brad, uciși chiar în casele lor. Au fost omorâți: Merța Petru (35 ani), Ștefănuț Raveca (25 ani), Golcea Ianoș (80 ani), Golcea Solomon (90 ani), Jendri Iuon (25 ani), Golcea Alexandru (35 ani), Golcea Ignat (9 ani), Călămar Avram (70 ani) și Călămar George (25 ani)<sup>246</sup>. Documentul, din anul 1850, întocmit de către Iosif Sterca Șuluțiu, menționa numele a 529 de victime „ale terorii partidului revoluționar maghiar”. Cei 9 locuitori din Brad amintiți mai sus, se află scriși la pozițiile 369 – 377 și în dreptul lor se menționează „Wurden von den Insurgenten in ihren Wohnungen überfallen und niedergemacht” (Au fost prinși de insurgenți în casele lor și măcelăriți)<sup>247</sup>. Trei zile mai târziu, la 25 octombrie, st. n. au mai fost omorâți alți patru români.

Drept urmare a acestor acțiuni criminale ale nobilimii ungurești din Zarand „în dimineața zilei de 26 octombrie, mulțimea de țărani măcelări între Brad și Mesteacăn, toată familia Brady, proprietarii unguri care i-au împilat în modul cel mai odios”<sup>248</sup>. Protopopul ortodox, Iosif Bașa, din Birtin relatează că în data de 13 (25 st. n.), românii au

<sup>245</sup> George Barițiu, Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă, vol. II, Ediția a II-a, Brașov, 1994, p. 339-341.

<sup>246</sup> Viorel Vânătoru, Elenuța Mărioara Vânătoru, Un document privind revoluția de la 1848-1849, în Sargetia, XXI-XXIV, 1988-1991, p. 241-252.

<sup>247</sup> Ibidem.

<sup>248</sup> Silviu Dragomir, Ioan Buteanu, prefectul Zarandului în anii 1848, București, 1928, p. 20.

înconjurat localitatea Brad „cerându-le unguirilor să predea armele”<sup>249</sup>. Însăpământați, în urma crimelor săvârșite și pentru a scăpa de furia românilor, nobilii unguiri aruncă armele și încearcă să scape din încercuirea mulțimii de români. Documentul din 1850, amintit mai sus, întocmit pe baza relatărilor preoților din satele zărândene, menționează că grupul de nobili și familiile lor „au fost prinși neînarmați de un grup al armatei revoluționare, aflată sub conducerea lui **Ion Ițan** (Iezan n. n.), tribun din Ribița, și fără a opune rezistență au fost uciși pe câmp la Gura Vacii”<sup>250</sup>.

În cronică parohiei Crișan, scrisă de către preotul Alexandru Fugătă, se relatează o altă versiune privind tragedia acestor nobili din Brad. Nobilii familiei Brady s-au refugiat la preotul Ioan Manea, căruia „i-au promis că dacă îi va ascunde bine îi dă bani ca să termine biserica”<sup>251</sup>. Planul de salvare al lor n-a reușit „deoarece venind oameni de la Bulzești și Tomnatic și satele din jur, sub conducerea unui conducător, numit <Maiorul>, au aflat pe toți membrii familiei Brady, vreo 12-13 persoane, i-au prins și i-au dus pe pârăul Mănăstirii și i-au omorât până la unul”<sup>252</sup>.

Publicând un articol despre parohia Crișan, în ziarul „Telegraful român”, preotul Alexandru Fugătă, reia acest episod al revoluției, cu unele modificări. „În revoluția din 1848, parohia a avut să sufere mult din partea unguirilor nemeși, care s-au răzbunat, fiindcă aici au fost omorâți cei 13 membri ai familiei nemeșești Brady din Brad”<sup>253</sup>. „A fost distrus – continuă Alexandru Fugătă – jumătate din sat, cu biserică cu tot, care a ars până în temelie”<sup>254</sup>. „Pe atunci păstora pârintele Ioan Manea, om bine văzut în tot ținutul”<sup>255</sup>.

Preotul Alexandru Fugătă, referitor la episodul prinderii nobililor din Brad, scrie: „Membrii familiei Brady s-au refugiat la el, cerându-i scutul și promițând că după revoluție vor termina actuala biserică. Preotul Manea i-a ținut ascunși mai mult timp, dar într-o zi, când era dus la slujbă la Potingani, au năvălit mai mulți iobagi răsculați din Grohot, Bulzești și Tomnatic, sub conducerea unui șef, căruia îi ziceau <Domnul Maior>. Aceștia au prins pe nemeșii ascunși și ducându-i în capătul comunei, la pârăul Mănăstirii, i-au omorât și îngropat. După potolirea revoluției, membrii familiei rămași în viață, i-au exhumat și i-au îngropat în cimitirul unguresc din Baia de Criș”<sup>256</sup>. În dreptul uneia dintre victimele din satul Vaca, **Cor Marișca**, omorâtă în 13 (25 octombrie st. n.), se menționează că a fost „împușcată în sat” (in Dorfe ist erschassen)<sup>257</sup>.

Se pune întrebarea, nu cumva membrii familiei Brady, au ajuns la Vaca cu alte gânduri, iar **Cor Marișca**, să fie una dintre victimele lor ? Credem că acesta este adevărul, dar istoriografia maghiară în încercarea de a arunca vina crimelor în altă tabără să fi ținut această literatură în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Mai ales că

<sup>249</sup> Ioachim Lazăr, Tragedia clerului și distrugerile suferite de bisericile românești în timpul revoluției din Transilvania de la 1848-1849, în Sargetia, XXXII/2004, p. 57.

<sup>250</sup> Viorel Vânătoru, Elența Mărioara Vânătoru, Un document privind revoluția,...p. 241-252.

<sup>251</sup> Casa parohială Crișan, Cronică parohiei Crișan, ... f. 5.

<sup>252</sup> Ibidem.

<sup>253</sup> Alexandru Fugătă, Din trecutul parohiei Crișan, în protopopiatul Zarand, în “Telegraful român”, nr. 60 din 19 august 1933, p. 1-4. Vezi anexa VI.

<sup>254</sup> Ibidem.

<sup>255</sup> Ibidem.

<sup>256</sup> Ibidem.

<sup>257</sup> Viorel Vânătoru, Elența Mărioara Vânătoru, Un document privind revoluția,...p. 518.

documentul din 1850, întocmit pe baza relatărilor preoților români, deci și ale preotului Ioan Manea nu precizează nimic despre acest episod. De altfel chiar crima insurgenților unguri comisă în satul Hălmăgel, unde au fost omorâți 27 de locuitori, în cele mai sălbatice moduri, și incendiate 161 de case<sup>258</sup>, autorul maghiar Baternay Imre încearcă, fără dovezi bineînțeles, să-l facă responsabil pe preotul ortodox din sat.

Față de documentul din 1850, relatarea lui **Alexandru Fugătă** este mai vag formulată. Dacă în document apare cu certitudine numele conducătorului românilor „tribunul Ion Ițan (Iezan n. n.) din Ribița”, în relatarea lui Alexandru Fugătă, redată după tradiția păstrată, acest conducător este numit „domnul maior” sau „maiorul”. Locul unde se presupune că ar fi fost executați, este străjuit de o cruce de piatră ridicată către sfârșitul secolului al XIX-lea dar care nu pomenește nimic despre această întâmplare. Alexandru Fugătă mai menționează faptul că <maiorul>, care ar fi dat poruncă să fie uciși membrii familiei Brady „a fost osândit la moarte, în anul 1850, de tribunalul din Alba Iulia”<sup>259</sup>. Totodată el mai relatează că la procesul său a fost prezent, în calitate de martor, „**Ioan Brana** - azi mort - tată comerciantului Al. (Athanasie, n. n.) Brana și care mi-a comunicat acest fapt”<sup>260</sup>. Și adevărul despre această relatare este greu de verificat<sup>261</sup>.

Indiferent dacă au fost ascunși de preotul Manea și descoperiți de revoluționarii români, sau au fost prinși întorcându-se de la jefuirea satului Vaca, un singur lucru este cert, locul unde au fost omorâți și îngropați, asupra căruia părerile sunt aceleași. Ei au fost executați la locul numit „Gura Vacii”, de către revoluționarii români pentru fărâdelegile săvârșite împotriva românilor. De altfel, distrugerea unei jumătăți a satului Vaca, împreună cu Biserica și Casa în care s-a născut Crișan, făcea parte din politica de anihilare totală a rezistenței românești.

Prin arderea casei lui Crișan s-a urmărit dărâmarea unui simbol al luptei românilor pentru libertate și dreptate. Alte sate, care n-au „păcătuit” cu nimic în timpul revoluției au fost prădate, arse, iar locuitorii lor uciși, mutilați și jefuiți de către așa zisele trupe revoluționare maghiare<sup>262</sup>. În timpul revoluției de la 1848-1849, aproape toate satele și târgurile din Zarand, au fost pustiite de către trupele invadatoare maghiare. Între cele mai greu lovite s-au numărat târgurile Brad, Baia de Criș, Hălmăgiu, precum și satele Târnavă, Țebea, Luncoiul de Jos și de Sus, Curechiu, Șesuri, Crăciunești, Bucuresci, Crișcior, Zdrapți, Podele, Vața de Sus și de Jos, Cărăstău, Birtin, Lunca, Țărățel, Blăjeni, Rișculița, Hălmăgel, Valea Bradului, Tomnatic, Mesteacăn, Ribicioara, Ribița, Uibărești, Bulzești, Dupăpiatră, Mihăileni, și altele din actualul județ Arad<sup>263</sup>.

Tragedia satului Vaca nu s-a încheiat în toamna anului 1848. Noi distrugeri, furturi de animale, alimente și îmbrăcăminte se vor abate asupra satului în lunile februarie, aprilie și mai a anului 1849, în urma invaziei trupelor maghiare conduse de

<sup>258</sup> Silviu Dragomir, Studii privind istoria revoluției române de la 1848, Cluj-Napoca, 1989, p. 200.

<sup>259</sup> Alexandru Fugătă, Op. cit., p. 2.

<sup>260</sup> Ibidem.

<sup>261</sup> Un Ioan Brana I Zaharie a decedat la 13 noiembrie 1904, la vârsta de 74 ani. Întrucât comerciantul Athanasie Brana era născut în anul 1885, e greu de crezut ca acest Ioan Brana să fie tatăl său, ceea ce ar fi însemnat ca el să fi avut în momentul nașterii comerciantului vârsta de 55 ani.

<sup>262</sup> Ioachim Lazăr, Tragedia din Zarand din toamna anului 1848. Bătălia de la Târnavă (jud. Hunedoara) din 8 noiembrie 1848, în Restituiri V, Deva, 1997, p. 17-43.

<sup>263</sup> Vezi articolele autorilor Viorel Vânătoru, Elenuța Mărioara Vânătoru, publicate în Sargetia vol. XXI-XXIV și XXV.



către Koloman Csutak și Emerik Hatvany. În februarie 1849 sunt uciși alți 5 locuitori ai satului: **Golda Petru** de 30 ani, **Indreu Samson** de 56 ani, **Avram Medrea**, 34 ani, **Cor Nicolae**, 40 ani și **Tulea Constantin** de 26 ani<sup>264</sup>. **Golda Petru** și **Cor Nicolae** au fost uciși cu bâtele (Durch Prügel Gestorben), iar **Indrei Samson** a fost ucis de mai mulți secui (Durch mehrere Sekel)<sup>265</sup>. Cel de-al cincilea locuitor căzut victimă dezlănțuirilor criminale și sălbatice a ungarilor insurgenți, **Tulea Constantin**, căruia i-a fost stinsă viața în felul următor: „În sat, împușcat în casa sa”<sup>266</sup>. Trebuie menționat că în cadrul acestor expediții de pedepsire a românilor nu erau cruțați nici copiii nevinovați și nici oamenii bătrâni sau bolnavi. Crimele săvârșite în Zarand l-au îndreptățit pe reputatul istoric Silviu Dragomir să caracterizeze aceste acțiuni drept un genocid împotriva românilor.

Satul Vaca fiind situat aproape de șoseaua Hălmașiu – Brad – Deva, era ușor accesibil pentru trupele maghiare și a fost invadat, cu certitudine, în lunile octombrie 1848 și februarie 1849, când au fost omorâți locuitorii **Cor Marișca** și **Tulea Constantin**. Atacați și în timpul expedițiilor lui Hatvany și Kemeny, locuitorii și-au organizat echipe de avertizare și prin tragerea clopotelor bisericii, întreaga comunitate era pusă în alertă și se retrăgea în pădure cu animalele și o parte a mijloacelor de trai.

Satul Vaca a ieșit din revoluție, ca și majoritatea satelor din Zarand, cu cea mai mare parte a caselor și anexelor (șuri, grajduri, nutrețuri și alte acareturi) distruse. Numărul relativ mic de victime (6 locuitori) se explică prin așezarea sa în apropiere de dealuri și păduri. De altfel s-ar părea că 4 dintre cele 6 victime au fost ucise în Brad, unde au fost surprinse de invadatori unguri.

Comunitățile din Zarand se plâng, prin intermediul protopopului ortodox, Iosif Bașa, către comisarul imperial, arătând că „în timpul rebeliei, an[ul] 1848-1849, pe dreptate s-ar putea zice, că mai ticăloase soarte ce pe comunitățile din Zarand nu fuseseră, într-o care primejdie nu numai cu slăbiciunile bătrânețelor cuprinși, bătrâni și bătrâne, muieri și fecioare, fuseră împușcați, cu lanți și cu pari omorâți, neallegându-se pe neprihăniți prunci sugători, aceasta era pentru mireni, iar pentru preoții care luminau poporul ca să nu se abată de la Cr. În. Nostru Legiutor Împăr[ărătesc] și să fie cu fașiunea coșutiană, și mai înfiorătoare și grozavă chinuire, eram siliți a îmbrățișa neașteptata peste vreme moarte. Măcar fuseră destul jefuiți, ba mai mulți prin rabalismă, prin foc, la sapă de lemn rămase, numai cu sufletul și trupul și cu muierile și neprihăniții lor pruncuți, sub cerul gol”<sup>267</sup>.

În această situație disperată a clerului din Zarand, protopopul Iosif Bașa cerea ca „preoții să fie scutiți de toate greutățile de obște”<sup>268</sup>. Același protopop raporta că în ceea ce privește conscrierea poporului întâmpină mari dificultăți. Pentru a ilustra greutățile întâmpinate la realizarea recensământului din 1850, dă exemplul localității Blăjeni, unde în cursul revoluției „peste 300 de case s-au ars cu totul nerămânând nici o cocină, din care necăjitul popor abia zeciuiala s-au putut ridica, așa e silit pentru puterea iernii, prin gropi

---

<sup>264</sup> Viorel Vânătoru, Elenuța Mărioara Vânătoru, Un document privind revoluția, ... p. 518.

<sup>265</sup> Ibidem.

<sup>266</sup> Ibidem.

<sup>267</sup> DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1855, f. 50 v.

<sup>268</sup> Ibidem.

și prin crepăturile pământului și multe familii laolaltă, iar altele se duc prin alte sate, unde au mai rămas nefărâmate, pentru iernat”<sup>269</sup>.

Bisericile au suferit și ele pagube însemnate. Într-o adresă către guvernatorul Transilvaniei se raporta că „multe biserici aici în Zarand cum stau și astăzi descoperite de când cu rebelia anilor trecuți se prefăcură în cenușe, ba și de la acelea biserici care nu s-au ars, odăjdiile (hainele bisericesti), cărți și vase sfințite, toate le-au jefuit atunci rebelii”<sup>270</sup>. El cere guvernatorului a da porunci comisarilor subcercurilor Băii de Criș și Bradului, ca juzii comunităților „să stea cu asistența lângă curatorii maicilor biserici pentru scoaterea datoriilor (banilor) bisericesti de pe unde sunt dați cu camătă”<sup>271</sup>.

Conducerii comunității Vaca îi reveneau sarcini deosebite pentru refacerea gospodăriilor distruse în timpul revoluției. Potrivit unui document din anul 1848, primar (jude) al comunei era **Lupea Petruț**, fiind ajutat de jurații **Bârna Petru**, **Neaga Nicolae**, **Golda Ianoș**, **Golda Petru**, **Avram Nicula** și **Bârna Iuon**<sup>272</sup>. Pentru paza pădurii și a hotarului comunei era folosiți gornicii **Trifa Ilie** și **Indrei Lupu**<sup>273</sup>. După încetarea revoluției eforturile locuitorilor din satul Vaca s-au îndreptat cu precădere spre refacerea gospodăriilor și pentru finalizarea lucrărilor la biserică, ale cărei temelii au fost puse prin anii 1844. Cu prilejul stabilirii hotarului comunității Junc (Dumbrava) din partea comunității Vaca au luat parte **Petruț Lupea**, „actuarius și conducători” și alți 6 locuitori din sat: **Petru Rusu**, **Nicula Avram**, **Iuon Bârna**, **Togier Cor**, **Iuon Golda** și **Nicolae Golda**, aceștia fiind oamenii comitetului<sup>274</sup>.

Hotarul comunității Dsunku (Juncu n.n.) să „înceape din **Vârvu Cățelilor**, unde lovește hotarele comunităților Dsunku, Ribicioara și Vaca, și miargie pe Gialu în giosu spre dreapta și ajungie în **Pereu Cățelilor** până unde numere 200 de pași. De aicia miargie tot pe pereu în iosu până în **Gura Cățelilor** lângă Valie unde se află o gomilă, numărându-să 1.645 de pași. De aicia miargie tot pe lângă Gialu în sus, și până aicia au venit spre răsărit, iare de aicia în sus miargie spre miază noapte până în **Gura Juncului**, la izitura **Vliegească**, numărându-să 1.200 pași. De aicia în dreapta spre răsărit și trece Valia până în gura lui **Babu** la un holumb, aflându-să 60 de pași. De aicia miargie în sus pe gialu până în **Dâmbu Illiescu** la o gomilă numărându-să 220 de pași. De aicia se sfârșește marginirea cu Vaca și în miargie cu Potingani”<sup>275</sup>.

Anul 1848 a reprezentat momentul decisiv în procesul de modernizare a economiei Europei Centrale, inclusiv a Transilvaniei. Problema agrară a fost ridicată cu acuitate în spațiul central-european. Legile din 1848 au declarat țărănimea eliberată de obligațiile față de proprietari și a intrat formal în posesia pământurilor folosite de către aceștia<sup>276</sup>. În procesul de realizare a reformei agrare rolul decisiv l-a avut statul austriac, prin adoptarea patentelor din anii 1853-1854.

---

<sup>269</sup> Ibidem, f. 53 v.

<sup>270</sup> Ibidem, f. 56.

<sup>271</sup> Ibidem.

<sup>272</sup> Ibidem, Fond Prefectura județului Hunedoara, Dosar 22/ 1849, f. 128-129. Vezi și vol. Pentru libertate și unitate națională. Documente hunedorene, 1848-1920, București, 1989, p. 69-71. Doc. Nr. 12.

<sup>273</sup> Ibidem.

<sup>274</sup> Ibidem, Fond Inspectoratul tehnic cadastral, Dosar 392/1857.

<sup>275</sup> Ibidem.

<sup>276</sup> Tradiție și modernitate în societatea transilvăneană, 1850-1918, 2003, p. 24.

Eliberarea iobagilor și împrăștierea lor nu au constituit elemente suficiente în crearea premiselor pentru o agricultură modernă orientată spre relații capitaliste. În procesul de elaborare a Legii agrare de la 1854, autoritățile austriece au plecat de la o studiere atentă a premiselor, a fondului și a realităților pe care se putea elabora și aplica o legislație agrară în cazul Transilvaniei<sup>277</sup>.

Patenta din 21 iunie 1854 recunoștea dreptul de proprietate al țăranilor iobagi eliberați și dreptul de a dispune liber de pământurile lor, statua prevederi ce împiedecau fărâmițarea proprietăților țărănești. În proprietatea iobagilor a trecut și partea ce le revenea din pășunea și stufărișul aflate în stăpânire comună. Patenta a dispus organizarea judecătoriilor urbariale pentru reglementarea diferendelor dintre foștii proprietari și țărani. Stăpânirea vrea – explica Ioan Pușcariu – ca o moșie țărănească să o capete numai un copil harnic, iar ceilalți frați ai lui să-și capete părțile moștenire în zestre mișcătoare sau în bani<sup>278</sup>. Pentru români regimul noului absolutism a însemnat un incontestabil progres față de perioada anterioară Revoluției<sup>279</sup>. Acest sistem s-a păstrat mult timp și după unirea din 1918. În cazul satului Crișan, într-o familie cu mulți copii, pământul și casa erau lăsate unui moștenitor, iar ceilalți erau înzestrați cu vite sau cu bani.

În ceea ce privește comasarea pământului pentru realizarea unei exploatare în model capitalist, acest proces nu s-a putut realiza în satul Crișan. În foarte multe cazuri loturile în lățime de 8-10 m și o lungime de 80-100 m abundă. Sunt cazuri, între familiile moștenitorilor lui **Huțiu Iosif** și **Neaga Ioan Dubel** în care aceste fâșii de pământ, proprietate a uneia dintre familii, alternează una după alta, criteriul împărțirii fiind cel al numărului de pomi fructiferi sau al calității pământului. La 7 octombrie 1865 are loc la Baia de Criș adunarea Comitetului comitatului Zarand în care este prezentat rescriptul imperial privind convocarea Dietei Transilvaniei. Conform normelor existente comitatul Zarand avea dreptul de a trimite doi deputați în Dietă<sup>280</sup>. Pentru desfășurarea alegerilor comitatul este împărțit în două cercuri de alegere: Brad și Hălmagiu. Satul Vaca făcea parte din cercul de alegere Brad<sup>281</sup>.

În perioada 1855-1865 a avut loc extinderea maximă a „pământului de hrană”. Creșterea demografică a contribuit și la dezagregarea organizării tradiționale a terenului arabil și a producției, provocând creșterea suprafeței cultivabile și trecerea de la agricultura alternativă la agricultura continuă<sup>282</sup>. Legea LIII din anul 1871 a anulat restricțiile asupra repartizării pășunilor, dar a menținut și pe mai departe principiul indiviziunii pădurilor țărănești. Lipsa unor suprafețe întinse de pășune a dus la lipsa unui izlaz comunal, ceea ce a îngreunat foarte mult ocupația creșterii animalelor, fiecare gospodar fiind nevoit să-și pășuneze animalele doar pe lotul său, în perioada cuprinsă între Sf. Gheorghe și Sf. Dumitru. În cazul unei familii care avea un număr mai mare de animale se recurgea la cumpărarea de pășune și fânețe de la familii care nu aveau animale.

---

<sup>277</sup> Ibidem, p. 51.

<sup>278</sup> Ioan Pușcariu, Comentarii la Preaînalta patentă din 21 iunie 1854 pentru Ardeal, Vol. I, Sibiu, 1857, p. 18.

<sup>279</sup> Istoria Românilor, vol. VII, tom. I, București, 2003, p. 715.

<sup>280</sup> Pentru libertate și unitate națională...p. 163-168. Doc. nr. 89.

<sup>281</sup> Ibidem.

<sup>282</sup> Istoria Românilor, vol. VII, tom. I, București, 2003, p. 721.

Cumpărarea se făcea pe un an de zile, dar de obicei se reînnoia în anul următor. Deși jefuiți în timpul revoluției locuitorii satului au reușit să-și refacă în scurt timp efectivul de animale. Astfel în anul 1850 la cei 542 de locuitori ai satului reveneau un număr de 47 de cai și 302 bovine<sup>283</sup>. La acest număr de animale mari se mai adăugau oile, caprele și porcii, neprecizate în recensământ. Suprafața de pământ deținută de o familie varia între 1 și 5 iugăre<sup>284</sup>. Din această suprafață terenul agricol reprezenta circa 30 %. În aceste condiții toată producția cerealieră, grâu, porumb, secară era destinată consumului propriu al familiei. Chiar și în anii buni, cea mai mare parte a locuitorilor, de multe ori erau obligați să cumpere cereale de pe piața Bradului sau a Băii de Criș.

În acest caz nici nu se putea pune problema existenței unui excedent de produse agricole pentru piață. De altfel pentru stoparea unor speculații cu produse agricole, consiliul parohial al Bisericii ortodoxe din satul Vaca, în adunarea sa, desfășurată în 12 mai 1868, în prezența protopopului Moise Lazăr, decidea să se pună baza „unui magazin de bucate”, pentru ca „oamenii să cumpere bucatele de la biserică și nu de la străini”<sup>285</sup>.

Trebuie să menționăm rolul deosebit al preotului de atunci, **Ioan Manea**, care a dat bucatele, depunându-se în magazin „200 măsuri de cucuruz, cum și 20 fl[orini] v[alută] a[ustriacă]”<sup>286</sup>. Magazinul înființat, pe lângă comercializarea cerealelor, a mai adus și rămători de prăsilă pentru ca „să fie împărțiți oamenilor bine pricepători spre creștere”<sup>287</sup>. Pe lângă cultivarea cerealelor, grâu, porumb, ovăz, alac, un loc de frunte îl ocupa pomăritul. Se cultivau diverse soiuri de pomi, o parte din excedentul de fructe fiind destinate vânzării, obținându-se în acest mod banii necesari pentru achitarea taxelor către stat, biserică și comună.

O donație a părintelui **Ioan Manea** pentru biserica și școala din sat, făcută în anul 1868, ne permite să cunoaștem câteva din soiurile de pomi ce se cultivau aici. Donația cuprindea: 1 cireș, 1 măr altoit, 1 păr, 1 nuc și 6 pruni, bistriți și roșii<sup>288</sup>. Cei mai numeroși erau prunii, în anii cu o recoltă bună, producându-se o cantitate de circa 7-9 vagoane de țuică, din care aproximativ 2 vagoane se consuma de către comunitate, restul fiind destinată vânzării<sup>289</sup>. După revoluție, în urma unor eforturi istovitoare, locuitorii au reușit să-și refacă gospodăriile distruse în urma invaziilor armatei maghiare.

Conform recensământului din anul 1850, cei 542 locuitori trăiau în 130 de case<sup>290</sup>. Șapte ani mai târziu, numărul caselor se ridica la 145<sup>291</sup>. Alte eforturi au fost depuse de către membrii comunității sătești pentru terminarea bisericii aflată în construcție din anul 1844. Aici credincioșii au contribuit mai mult în natură, prestând muncă și asigurând masa pentru meșteri. Pentru ridicarea bisericii oficiul parohial a trebuit să se împrumute, la bănci sau particulari, datoria pe care o mai avea de plătit, se ridica, în anul 1868, la 7.533 florini<sup>292</sup>.

<sup>283</sup> Recensământul din 1850, Cluj, 1996, p. 199.

<sup>284</sup> Un iugăr de pământ era egal cu 0,5 ha.

<sup>285</sup> Alexandru Fugăță, Op. cit., p. 4.

<sup>286</sup> Ibidem.

<sup>287</sup> Ibidem.

<sup>288</sup> Ibidem.

<sup>289</sup> Ibidem.

<sup>290</sup> Recensământul din 1850, ...p. 198.

<sup>291</sup> Recensământul din 1857, Cluj-Napoca, 1997, p. 308-311.

<sup>292</sup> Alexandru Fugăță, Op. cit., p. 4.

În urma reformei agrare, din anul 1854, numărul proprietarilor de pământ din sat s-a mărit. Astfel, în anul 1857, existau aici un număr de 130 proprietari de pământ, 16 agricultori și 1 industriaș<sup>293</sup>. Numărul mare de proprietari de pământ presupunea ridicarea unor instalații pentru prelucrarea cerealelor, în primul rând, mori pentru măcinat. Prima moară din sat, este și una dintre cele mai vechi din tot Zarandul, fiind înființată încă din anul 1782<sup>294</sup>. Ea aparținea familiei **Rusu Nicolae**<sup>295</sup>. Împroprietărirea țăranilor la 1854 și evoluția progresivă a agriculturii, ca urmare a refacerii efectivului de animale de tracțiune și a procurării de unelte de producție mai perfecționate, a determinat ridicarea a noi instalații de măcinat.

Valea Vacii, cu un debit de apă suficient de mare pentru a pune în mișcare numeroase mori, va permite ridicarea unor asemenea instalații pe toată lungimea sa. În anul 1857 este ridicată a doua moară din sat, aparținând lui **Ciocan Tănase**<sup>296</sup>. În anii următori vor mai fi construite morile lui **Avram Salvina** (1883) și a lui **Magdalena Tanase** (1884)<sup>297</sup>. Existența morii lui **Rus Nicolae** determină conscriptorii recensământului din 1857 să menționeze și existența unui „meseriaș”, care nu putea fi altul decât proprietarul morii familiei Rusu<sup>298</sup>.

Deși viața locuitorilor satului înregistrează o îmbunătățire în urma împroprietării cu pământ, nu se poate vorbi despre un nivel de trai îndestulător, care să-i ferească de numeroasele boli sau chiar de molimele ce se declanșează la diverse intervale de timp. În anul 1873, a izbucnit holera, care în perioada iulie-august, a secerat viețile a 38 de locuitori, de la copilul în vârstă de 4 luni, **Indrei Trina**, și până la bătrânul de 76 de ani, **Indrei Gheorghe**<sup>299</sup>. Alți 15 copii cu vârsta cuprinsă între 2 și 15 ani au murit din cauza „durerii de grumazi”<sup>300</sup>. În luna decembrie 1873 au mai decedat 3 copii suferind de „angină”<sup>301</sup>. În anul 1873, numai în perioada iulie-decembrie s-au înregistrat un număr de 56 decese<sup>302</sup>, populația satului suferind o diminuare apreciabilă. Astfel se explică că într-o perioadă de 23 de ani, populația înregistra o creștere de numai 26 de persoane, de la 602 persoane în 1857 la 628 în anul 1880<sup>303</sup>.

Cu toate acestea populația Transilvaniei, în general, și implicit a satului Vaca a crescut considerabil, în pofida epidemiilor de holeră din anii 1866, 1872-1873 și a fenomenului emigrației în SUA și România. Un număr considerabil de locuitori din satul Vaca pleacă spre cele două țări în căutarea unui trai mai bun pentru ei și familia lor. Unii dintre aceștia se vor stabili definitiv acolo, dar cei mai mulți după ce vor aduna o sumă de bani vor reveni în sat. Cel mai reprezentativ exemplu este cel a lui **Nistor Magdalena**,

<sup>293</sup> Recensământul din 1857,...p. 308-311.

<sup>294</sup> DJHAN, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 3/1948, f. 44.

<sup>295</sup> Ibidem.

<sup>296</sup> Ibidem.

<sup>297</sup> Ibidem.

<sup>298</sup> Recensământul din 1857,... p. 308-311. Un Rus Petru, din satul Vaca, se căsătorește la 1812, cu o tânără din Ribița, numită Marișca, iar fiul său Rus Nicolae lua în căsătorie, în anul 1840, pe Epure Ilina din Ribița (Cf. Registrului căsătoriților din satul Vaca).

<sup>299</sup> DJHAN, Fond Registre de stare civilă, Protocolul pentru înșămnarea morților.

<sup>300</sup> Ibidem.

<sup>301</sup> Ibidem.

<sup>302</sup> Ibidem.

<sup>303</sup> Recensământul din 1880, Cluj, 1997, p. 212-215.

care va rămâne în SUA circa 17 ani<sup>304</sup>. În anul 1920, în SUA se mai aflau un număr de 16 cetățeni din sat, cei mai mulți revenind în țară după Unirea Transilvaniei cu România. Aceștia donează bani și cumpără un prapur pentru biserica din sat<sup>305</sup>.

În perioada 1850-1918 se înregistrează și o modernizare a sistemului de construcție a caselor, încep să se folosească noi materiale, între care amintim, piatra, cărămida și țigla. În anul 1900 existau în satul Vaca un număr de 188 case, dintre care 169 erau acoperite cu paie sau trestie și numai 19 cu șindrila<sup>306</sup>. Peste zece ani recensământul înregistra 203 case, dintre care 16 sunt acoperite cu țiglă, 22 cu șindrila și 165 cu paie sau trestie<sup>307</sup>. În anul 1884 se instalează linia telegrafică pe traseul Băița, Brad, Baia de Criș<sup>308</sup>, ceea ce duce la comunicarea mai rapidă cu Deva, localitatea de reședință a județului Hunedoara.

După încheierea dualismului austro-ungar, la 1867, în ideea transformării cetățenilor Ungariei în maghiari, statul a promovat o politică intervenționistă și în domeniul cultural-educativ, care devine tot mai agresivă după anul 1875. Față de această politică se încheagă și a rezistență a românilor care devine din ce în ce mai evidentă. Un episod al acestei rezistențe este consemnat și în satul Vaca. În anul 1898, necunoscuți din satul Vaca „**au pus mâna pe steagul unguresc ce arbora la primărie și l-au sfârtecat în bucăți**”<sup>309</sup>.

Urmare a acestei înfruntări a autorităților maghiare, ziarele ungurești – nota Revista Orăștiei – publicau un articol provocator la adresa moșilor, intitulat „**Moșii criminali**”<sup>310</sup>. „Foile ungurești - continua corespondentul Revistei Orăștiei - țipă foc și pară din gură că autoritatea de stat e pe ducă, deoarece simbolul lui, steagul unguresc, a ajuns să fie sfârtecat de moși, tocmai în ziua Sf. Ștefan”<sup>311</sup>.

Dar amenințau ziarele, „pe urma acestor criminali s-a pus jandarmeria și au nădejdea că-i vor prinde și apoi nu glumă, dar au să guste amara pedeapsă pentru această faptă”<sup>312</sup>. În satul Vaca nu s-au găsit trădători care să divulge autorităților măcar câteva indicii despre acțiunea „necunoscuților”, deși cu siguranță că o mare parte dintre săteni îi cunoșteau pe autori sau cel puțin îi bănuiau. Și în acest caz locuitorii satului au dat dovadă de solidaritate cum vor proceda de mai multe ori și în perioadele următoare.

În domeniul economic intervenția statului a fost mai redusă, ceea ce a permis funcționarea liberei inițiative, permițând dezvoltarea asociaționismului de natură economică în cadrul comunităților transilvănene. Obiectivul românilor era să apere și consolideze proprietățile existente, să formeze țărănimea în sensul producției/valorificării produselor agricole precum și reinvestirea profiturilor obținute sau măcar a economiilor realizate cu grele eforturi..

O serie de intelectuali ai comunei Vaca iau parte activă la activitatea Despărțământului Brad al Astei. La 12 ianuarie 1906, în sala Direcțiunii Băncii

<sup>304</sup> Casa parohială Crișan, Cronica parohiei Vaca,...p. 12.

<sup>305</sup> Ibidem.

<sup>306</sup> Recensământul din 1900, Cluj, 1999, p. 377.

<sup>307</sup> Recensământul din 1910, Cluj, 1999, p. 359.

<sup>308</sup> DJHAN, Fond Prefectura județului Hunedoara, Rola 336, cadrul 275-285.

<sup>309</sup> Revista Orăștiei, Anul IV, nr. 34 din 22 august – 3 septembrie 1898, p. 135.

<sup>310</sup> Ibidem.

<sup>311</sup> Ibidem.

<sup>312</sup> Ibidem.

„Crișana” din Brad, s-a desfășurat ședința Comitetului Despărțământului Brad al Astei, care a stabilit planul de conferințe pentru anul 1906. Învățătorul din Vaca, **Ioan Bârna** urma să conferențieze „Despre cultura pomilor”<sup>313</sup>. Conform programării, învățătorul Ioan Bârna era programat să țină conferința la Ribița (1 aprilie), Blăjeni (13 mai), După Piatră (20 mai) și Stănița (27 mai)<sup>314</sup>.

În anul 1913, în Transilvania, funcționau 72 cooperative de credit românești<sup>315</sup>. Până în anul 1915, Astra a reușit să mai fondeze 24 noi asocieri, inaugurând o veritabilă coordonare de eficiență politică economică<sup>316</sup>. În anul 1913, un grup de cetățeni de frunte ai satului Vaca au pus bazele unei bănci populare numită „**Fraga**”<sup>317</sup>. În același an conferențiarul cooperatist al Astei raporta Comitetului central că a înființat „o Bancă populară în Vaca și că a mai pus la cale și înființarea altor tovărășii”<sup>318</sup>. Dar în ședința Comitetului cercual Deva al Astei, din 7 iulie 1913, se hotărăște că „înființarea Băncilor populare s-a amânat pentru timpuri mai prielnice”<sup>319</sup>.

Intervenind o înrăutățire a climatului politic din imperiu și apoi declanșarea Primului Război Mondial a făcut ca Banca din satul Vaca să fie singura înființată în lumea satului românesc de până la 1918. Înființarea Băncii din satul Vaca s-a datorat inițiativei Astei, în primul rând a conferențiarului ei economic, care a găsit înțelegerea unui grup de frunțași ai satului în frunte cu intelectualii lor, preotul **Iosif Costea** și învățătorii **Ioan Micu** și **Ioan Bârna**<sup>320</sup>. Un grup de inițiativă alcătuit din **Ioan Bârna**, **Lupea Nicolae**, **Athanasie Brana**, **Iosif Costea**, **Ioan Micu**, **Nistor Cor**, **Toader Golda**, **Cor Miron**, **Petru Manea** și **Petru Bârna** au lansat invitația, chemând la „adunarea generală de constituire, pe toți aderenții acestei idei, pe ziua de 2 august, ora 12, în localul școlii”<sup>321</sup>.

Adunarea generală de constituire s-a desfășurat la data și ora fixată la ea participând un număr de 56 locuitori din sat, bărbați și femei<sup>322</sup>. Dintre cei 56 de participanți la adunare, 35 au și achitat, în aceeași zi, taxa de membru, în valoare de 2 coroane<sup>323</sup>. Alți 8 locuitori și anume **Ioan Bârna**, negustor, **Marea Bârna**, **Lupea Nicolae** (primarul satului), învățătorul **Ioan Micu**, **Rozalia Micu**, învățătoare, **Solomon Clesiu**, **Neaga Ioan Negău** și **Bârna Iosif** au mai achitat și câte 2 coroane „pentru părtășii”<sup>324</sup>.

În aceeași zi, de 2 august 1913, se înaintau către autoritățile administrative și judecătorești, actele pentru aprobarea asocierii. Membrii Băncii populare „**Fraga**” îi împuternicesc, pentru a le reprezenta interesele, pe avocații Iustin Pop, Virgil Olariu,

<sup>313</sup> Pentru libertate și unitate națională...p. 291-295. Doc. nr. 161.

<sup>314</sup> Ibidem.

<sup>315</sup> Istoria Românilor, vol. VII, tom. II, București, 2003, p. 296.

<sup>316</sup> Ibidem.

<sup>317</sup> DJHAN, Fond Tribunalul județului Hunedoara, Dosar 1/1913, f. 13-15.

<sup>318</sup> Transilvania, Anul XLIV, nr. IV-V, iulie-septembrie 1913, p. 393.

<sup>319</sup> Ibidem, p. 394.

<sup>320</sup> DJHAN, Fond Tribunalul județului Hunedoara, Dosar 3/1913, f. 13-15.

<sup>321</sup> Ibidem, f. 12.

<sup>322</sup> Ibidem, f. 7-9.

<sup>323</sup> Ibidem.

<sup>324</sup> Ibidem.

Oncu Nerva și Pop Ioan<sup>325</sup>. În urma depunerii actelor de înființare, împreună cu proiectul de statute, Tribunalul din Deva aprobă înființarea băncii sub numele de „Fraga”, la 8 septembrie 1913<sup>326</sup>.

Declanșarea primului război mondial a dereglat viața cotidiană a satului. Prin mobilizarea învățătorului **Ioan Micu** și a unui mare număr de bărbați, aflați în floarea vârstei, activitatea școlii încetează iar lucrările agricole și gospodărești stagnează. În același timp se reduc sau chiar încetează prestațiile cetățenilor către comună și stat. Activitatea bisericii cunoaște dificultăți în urma rechiziționării celor două clopote. Copii de școală din clasele superioare sunt reținuți acasă pentru a fi folosiți la muncile din gospodărie, iar ceilalți sunt angrenați în tot felul de acțiuni pentru colectarea unor materiale pentru economia de război, frunze de mur, de gorun, de dud etc. La 10 septembrie 1914, preotul Iosif Costea întocmea un tabel cu bărbații satului care urmau să fie mobilizați. Tabelul care se intitula „**Conspect despre toți cei îndatorați la serviciul militar și sunt chemați sub arme din parohia gr[eco] or[todoxă] Vaca, pretura Brad, comitatul Hunedoarei**” cuprindea numele următorilor 42 de bărbați<sup>327</sup>:

Nr. crt.	Numele și prenumele	Vârsta	Căsătorit sau nu	Numărul copiilor	Obs.
1	Avram Petru l Crăciun	36	căsătorit	5	
2	Brăcila Ioan	28	Da	2	
3	Lupea Tănase	22	Nu	-	
4	Lupea Ioan l Todor	26	Căsătorit	-	
5	Trifa Ioan	27	Da	1	
6	Stanciu Petru	30	Da	5	
7	Golda Nicolae l Nicolae	26	Da	-	
8	Manea Petru l Petru	28	Da	1	
9	Manea Ioan l Ioan	30	Da	1	
10	Manea Petru l Ioan	24	Nu	-	
11	Cor Petru	24	Da	1	
12	Cor Tănase	27	Da	1	
13	Magdalena Ioan	26	Nu	-	
14	Avram Nicolae	27	Da	1	
15	Vișa Petru l Petru	21	Nu	-	
16	Filip Nicolae	28	Da	1	
17	Bucium Nicolae	28	Da	-	
18	Nița Ioan	24	Nu	-	
19	Ianc Nicolae	36	Da	-	
20	Bracila Petru	23	Nu	-	
21	Lupea Petru l Ioan	21	Nu	-	
22	Dan Ioan	30	Da	4	
23	Neaga Ioan l Ioan	22	Nu	-	
24	Bârna Iosif	27	Căsătorit	1	
25	Golda Ioan l Ioan	26	Nu	-	
26	Vlad Tănase	23	Nu	-	

<sup>325</sup> Ibidem, f. 14-15.

<sup>326</sup> Ibidem, f. 18.

<sup>327</sup> DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 3/1914, f. 31.



27	Faur Ioan	42	Căsătorit	5	
28	Cleșiu Ioan	36	Da	4	
29	Manea Ioan recte Neaga	32	Da	2	
30	Ionuț Petru	21	Nu	-	
31	Golda Lazăr	25	Nu	-	
32	Micu Ioan, învățător	28	Căsătorit	-	
33	Avram George I Dănilă	25	Da	1	
34	Indrei Nicolae	25	Nu	-	
35	Indrei Ioan	35	Căsătorit	2	
36	Indrei Petru	27	Nu	-	
37	Cor Nicolae	27	Căsătorit	1	
38	Avram Ioan I Dănilă	30	Da	3	
39	Faur George	30	Da	2	
40	Tulea Lazăr	40	Da	-	
41	Alexa Nicolae	27	Da	1	
42	Cor Miron	28	Da	-	

Dintre cei 42 de bărbați mobilizați și trimiși pe fronturile de luptă din Italia și Galiția, în septembrie 1914, și alții mobilizați în anii următori, 22 au căzut uciși de gloanțele inamicului pe diferite câmpuri de luptă. Din păcate, idealul pentru care au luptat era străin poporului din care făceau parte. Numele lor a fost consemnat în cronica parohiei Crișan de către preotul Alexandru Fugătă. Au căzut eroic pe diferitele fronturi: **Bârna Iosif a Culăiții, Neaga Ioan I Concel, Faur Ioan I Fauruț, Vlad Tănase a Medri, Magdalena Ioan I Ioan, Cor Nicolae I Gheorghe, Bârna Lazăr I Cocoș, Avram Antonie I Pista, Avram Gheorghe I Pista, Bârna Petru I Cocoș, Lazăr Gheorghe a Dolichi, Lup Nicolae I Avram, Indrei Lazăr I Ioan, Indrei Ioan I Iov, Josan Tănase I Petru, Indrei Petru I Iov, Avram Petru a Samfiri, Iosif Bârna I Costan, Vișa Petru I Dumancu și Avram Todor a Ani**<sup>328</sup>.

Numele lor a fost înscris pe soclul Monumentului lui Gheorghe Crișan, ridicat de către comunitatea satului în anul 1929. Pe soclul Monumentului lui Crișan este scris numele următorilor eroi: **Avram Antonie, Avram Petru, Avram Gheorghe, Avram Teodor, Bârna Ioan, Bârna Lazăr, Bârna Iosif, Bârna Petru, Cor Nicolae, Faur Ioan, Indrei Lazăr, Indrei Ioan, Indrei Petru, Josan Tănase, Lazăr Gheorghe, Lup Nicolae, Magdalena Ioan, Neaga Ioan, Vișa Petru și Vlad Tănase**. În fiecare an de Ziua eroilor preotul din sat organiza o ceremonie religioasă, la care luau parte membrii familiilor celor căzuți și un mare număr de credincioși. După instaurarea comunismului comemorarea lui Gheorghe Crișan și a eroilor din primul război mondial s-a interzis a se mai comemora în acest mod. După anul 1989, din nou pentru comemorarea lor se ridică un parastas și se săvârșește o slujbă de pomenire.

Un moment istoric deosebit pentru satul Crișan a fost cel al primului război mondial și apoi al pregătirii Marii Adunări Naționale, din 1 Decembrie 1918, de la Alba Iulia. Zărăndenii au participat în număr mare la lupta pentru realizarea Marii Uniri. În satul Vaca, în toamna anului 1918 s-a format Consiliul Național avându-l ca președinte pe **Tănase Cor**<sup>329</sup>. Acțiunea revoluționară a locuitorilor din sat a avut de suferit din cauza

<sup>328</sup> Casa parohială Crișan, Cronica parohială, ... p. 15.

<sup>329</sup> DJHAN, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 102/1931, f. 2.

îmbolnăvirii preotului titular Iosif Costea<sup>330</sup> cât și a mobilizării învățătorului Ioan Micu. Nici preotul înlocuitor Ioan Rusu nu stătea mai bine cu sănătatea, fiind bătrân și bolnav. De altfel el va înceta din viață la 12 ianuarie 1920<sup>331</sup>. În această situație rolul de mobilizator al cetățenilor satului pentru mărețul eveniment a revenit unuia dintre cei mai destoinici gospodari, lui **Tănase Cor**.

În aceeași toamnă a anului 1918 s-a format în sat și o Gardă Națională alcătuită din soldații reveniți de pe front și al cărei comandant a fost același Tănase Cor<sup>332</sup>. Cor Tănase a fost mobilizat în septembrie 1914, la vârsta de 27 ani, fiind născut în anul 1887. Era căsătorit și avea 1 copil<sup>333</sup>. După desființarea Consiliilor și a Gărzilor naționale, Cor Tănase a continuat să activeze în cadrul comunei, numărându-se printre gospodarii de frunte. Nu era atât de bine situat din punct de vedere material încât să-și poată plăti garanția cerută pentru postul de casier comunal. Drept urmare Comisia interimară a comunei îl considera demisionat „pe D-1 Cor Tănase pe data de 20 iulie 1931<sup>334</sup>. Documentele îl mai amintesc și la 3 ianuarie 1941, când îl însoțea pe Bârna Viorel, la sediul preturii din Brad, pentru a depune plângerea împotriva primarului Iancu Ilie<sup>335</sup>.

După lăsarea la vatră a foștilor voluntari urma să se plătească acestora așa zisa primă de demobilizare. În august 1919, pretura din Baia de Criș cerea prefecturii județului „a se lua dispoziții pentru plățirea primei de demobilizare”<sup>336</sup>. Prefectul județului Hunedoara, Toma Vasinca, notează pe adresa preturii „a se comunica că am intervenit la Sibiu”<sup>337</sup>. Dar pretorul Oncu, cere urgent, printr-o telegramă: „Vă rog a lua dispoziții ca, competențele soldaților pentru demobilizare să se solvească numaidecât pentru liniștea publică”<sup>338</sup>.

În fața cererilor imperative ale preturilor din județ, prefectura se adresează Consiliului Dirigent, la 19 august 1919, rugând a se lua măsuri pentru trimiterea banilor „de demobilizare și ajutoarelor de război din județul Hunedoara, căci din cauza aceasta sunt mari nemulțumirile. Dacă din cauza aceasta vor degenera nemulțumirile, eu nu pot lua responsabilitatea pentru urmări. Prefect, Dr. Vasinca”<sup>339</sup>.

La 18 septembrie 1919, Directorul financiar al prefecturii, Dr. Velțianu, îl informa pe prefectul Vasinca că în răspunsul Consiliului Dirigent, resortul finanțelor, s-a comunicat că „pentru spesele de demobilizare, suma cerută nu s-a putut acorda”<sup>340</sup>. Într-un timp, Comanda din Sibiu înștiința prefectul județului Hunedoara că „prin mandat poștal s-au trimis astăzi, suma de coroane 18.200, care sumă, conform tabloului anexat să o

---

<sup>330</sup> Ibidem, Colecția Registre de stare civilă. Protocolul pentru înșămnarea morților pe sama bisericii neunite din Vaca, Sibiu, 1811, p. 68. Preotul Iosif Costea a încetat din viață la 17 noiembrie 1918.

<sup>331</sup> Ibidem, p. 71.

<sup>332</sup> Ibidem, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 102/1931, f. 2.

<sup>333</sup> Ibidem, Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 3/1914, f. 31.

<sup>334</sup> Ibidem Pretura plasei Brad, Dosar 2/1931, f. 34-35.

<sup>335</sup> Ibidem, Dosar 1/1940, f. 57.

<sup>336</sup> Ibidem, Fond Prefectura județului Hunedoara, Dosar 180/1919, f. 1.

<sup>337</sup> Ibidem.

<sup>338</sup> Ibidem, f. 2.

<sup>339</sup> Ibidem, f. 3.

<sup>340</sup> Ibidem, f. 5.

distribuiți prin forurile administrative, celor cuprinși în tablou”<sup>341</sup>. Tabelul anexat de Comanda din Sibiu cuprindea următoarele plase: Deva (1.800 coroane), Hațeg (2.200), Hunedoara (800), Orăștie (3.800), Geoagiu (2.200), Ilia (4.000), Pui (2.200), Brad (600) și Baia de Criș (400)<sup>342</sup>. La 27 septembrie 1919, prefectul Toma Vasinca expedia către pretorii din județ, copia adresei Batalionului de Etape nr. 2 Alba Iulia, prin care se cerea „încunoștințarea tuturor voluntarilor demobilizați din Regimentul 2 Alba Iulia, făcându-i atenți că neprezentarea la termen aduce cu sine pierderea dreptului la primirea primei de demobilizare”<sup>343</sup>.

Batalionul de Etape nr. 2 Alba Iulia revine cu o nouă adresă către prefectura județului prin care comunica că în urma aprobării de către Consiliul Dirigent a plății „primei de demobilizare să se comunice primăriilor ca toți voluntarii demobilizați din Regimentul 2 Alba Iulia să se prezinte la sediul Corpului Deva cu biletul de demobilizare, pentru a primi suma de 360 coroane, și anume județul Hunedoara de la 1-5 octombrie”<sup>344</sup>. Cu toate aceste demersuri banii nu erau plătiți nici la sfârșitul lunii octombrie 1919. Comandantul Batalionului de Etape nr. 2 Alba Iulia, maiorul Muțiu, expedia o telegramă către Prefectura județului Hunedoara, în care anunța că „termenul pentru achitarea primei de demobilizare a foștilor voluntari în Regimentul nr. 2 Alba Iulia se prelungește până la 10 noiembrie 1919”<sup>345</sup>.

După război familiile celor căzuți pe front cât și a celor mobilizați au fost propuse pe listele de împrumut. Cercetând aceste liste vom afla noi date referitoare la familia celor mobilizați, situația lor materială etc. La începutul lui aprilie 1922, Comisia de Ocol pentru împrumut Brad, alcătuită din Dr. Cornel Glava, președinte, Atanasiu Vasiliu, agronomul regional și Cantemir Boneu, reprezentantul Casei centrale a împrumutării și-a început activitatea.

Din partea comisiei s-a deplasat în comuna Vaca Dr. Cornel Glava, pentru întocmirea proceselor verbale individuale de împrumut a celor îndreptățiți<sup>346</sup>. Comisia și-a „început lucrările în ziua de 6 aprilie 1922, la 9 ore a[nte] m[eridian] și continuând până la ora 3 p[ost] m[eridian] a dresat de tot 38 procese verbale individuale și anume 1-38, dintre care 37 și 38 nu cad sub incidența legii”<sup>347</sup>.

În 8 aprilie 1922, după deschiderea ședinței, „președintele Glava prezintă tabloul celor îndreptățiți la împrumut din comuna Vaca, pregătit de către Comitetul local împreună cu procesele verbale individuale și procesul verbal general, luate la fața locului, din partea președintelui în zilele de 6 aprilie 1922 și comunicând că în contra nici unei poziții nu s-a insinuat protest și pune în dezbateră acest tablou, împreună cu toate datele adunate la fața locului și cere enunțarea hotărârii în chestia tabloului”<sup>348</sup>.

La 12 aprilie 1922, Comisia de Ocol comunica Primăriei Vaca, hotărârea sa, pentru a fi afișată 15 zile, conform articolului 137 din Regulamentul de aplicare al Legii

---

<sup>341</sup> Ibidem, f. 11.

<sup>342</sup> Ibidem.

<sup>343</sup> Ibidem, f. 6.

<sup>344</sup> Ibidem, f. 7.

<sup>345</sup> Ibidem, f. 8.

<sup>346</sup> Ibidem, Fond Judecătoria Brad, Dosar 16/1922, f. 2-3.

<sup>347</sup> Ibidem.

<sup>348</sup> Ibidem, f. 3.

pentru Reforma Agrară<sup>349</sup>. După expirarea termenului de afișare de 15 zile, Primăria urma să trimită Comisiei de Ocol pentru împrumut Brad „un proces verbal prin care se va constata data și durata afișării”<sup>350</sup>. Eventualele contestații contra hotărârii Comisiei de Ocol se vor face sub formă de apel și vor fi adresate către Comisiunea Județeană pentru împrumut<sup>351</sup>. În continuare vom prezenta cele 36 de procese individuale de împrumut a familiei eroilor și a veteranilor de război, din comuna Vaca, întocmite, la 6 aprilie 1922, de către Dr. Cornel Glava:

### 1. Filip Nicolae I Irimie.

1. Locul unde domiciliază:	Vaca.
2. Profesiunea	Econom.
3. Etatea	35 ani.
4. A luat sau nu parte la război	Da.
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Da
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	3 (soția și 2 copii).
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	Este, document n-a se va arăta prezentat.
8. Este sau nu capabil a munci pământul	Este.
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată voluntar în armată ?	-
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjeni pătrați ca:	
a. Proprietate personală	1 iugăr
b. Proprietatea soției	nu are
c. Proprietatea părinților îndreptățitului	2 iugăre
18. Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă	Casă cu 1 odaie 1 șură cu grajd
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât	-
22. Dacă nu s-ar putea împrumutări, ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu

Se certifică de noi că datele cuprinse mai sus, luate de la fața locului, împreună cu oamenii de încredere, corespund adevărului, drept care am dresat prezentul proces verbal, semnat de doi oameni de încredere și cel interesat.

Președintele comisiei  
Dr. Glava

Interesatul  
Nu s-a prezentat

Oameni de încredere  
Ioan Golda, Trifa Ioan

<sup>349</sup> Ibidem, f. 4.

<sup>350</sup> Ibidem.

<sup>351</sup> Ibidem.

## 2. Filip Petru

- |   |                               |
|---|-------------------------------|
| 1. Locul unde domiciliază:  | Vaca.                         |
| 2. Profesiunea  | Econom.                       |
| 3. Etatea   | 38 ani.                       |
| 4. A luat sau nu parte la război  | Da.                           |
| 5. Starea civilă (căsătorit sau nu)   | Da                            |
| 6. Numărul membrilor familiei susținuți de el   | 4 (soția și 3 copii).         |
| 7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului | Este, document n-a prezentat. |
| 8. Este sau nu capabil a munci pământul   | Este.                         |
| 9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani   | -                             |
| 10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii   | -                             |
| 11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol  | -                             |
| 12. A fost sau nu voluntar în armată voluntar în armată ?   | Nu                            |
| 13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui  | -                             |
| 14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război   | -                             |
| 15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors   | -                             |
| 16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor                         | -                             |
| 17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjeni pătrați ca:  |                               |
| a. Proprietate personală  | 2 iugăre                      |
| b. Proprietatea soției  | nu are                        |
| c. Proprietatea părinților îndreptățitului  | -                             |
| 18. Câte vite posedă pe specii  | nu are                        |
| 19. Ce unelte agricole posedă   | nu are                        |
| 20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă   | Casă cu 1 odaie               |
| 21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât   | -                             |
| 22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ? ?  | -                             |
| 23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament   | Nu                            |

Se certifică de noi că datele cuprinse mai sus, luate de la fața locului, împreună cu oamenii de încredere, corespund adevărului, drept care am dresat prezentul proces verbal, semnat de doi oameni de încredere și cel interesat.

Președintele comisiunii  
Dr. Glava

Interesatul  
Nu s-a prezentat

Oameni de încredere  
Ioan Golda, Trifa Ioan

## 3. Magdalina Ioan I Ioan Dispărut în război

- |   |                               |
|---|-------------------------------|
| 1. Locul unde domiciliază:  | -                             |
| 2. Profesiunea  | -                             |
| 3. Etatea   | 37 ani                        |
| 4. A luat sau nu parte la război  | Da.                           |
| 5. Starea civilă (căsătorit sau nu)   | Da                            |
| 6. Numărul membrilor familiei susținuți de el   | 1 (soția).                    |
| 7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului | Este, document n-a prezentat. |

8. Este sau nu capabil a munci pământul Este.
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani -
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii -
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol -
12. A fost sau nu voluntar în armată voluntar în armată ? Nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui -
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război -
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors -
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții -  
 minori au sau nu susținători și care este numele lor
17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjani pătrați ca:
- a. Proprietate personală 2 iugăre
- b. Proprietatea soției 800 st. p.
- c. Proprietatea părinților îndreptățitului -
18. Câte vite posedă pe specii nu are
19. Ce unelte agricole posedă nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă Casă cu 1 odaie
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât -
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ? ?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament Nu

Interesatul  
 Dispărut

#### 4. Descendenții minor ai lui Bârna Iosif lui Nicolae Căzut în război.

1. Locul unde domiciliază: Vaca
2. Profesiunea Econom.
3. Etatea -
4. A luat sau nu parte la război -
5. Starea civilă (căsătorit sau nu) -
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el -
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta  
 autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului
8. Este sau nu capabil a munci pământul -
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani -
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii -
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol -
12. A fost sau nu voluntar în armată voluntar în armată ? -
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război  
 și numele tutorelui – Bârna Viorel de 8 ani, tutore mama lui,  
 născută Salvina Ianc -
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război -
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors -
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori  
 au sau nu susținători și care este numele lor -
17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjani pătrați ca:
- a. Proprietate personală 1 iugăr
- b. Proprietatea soției -
- c. Proprietatea părinților îndreptățitului -

18. Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă	Casă cu 1 odaie
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât	-
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu
	Interesatul
	Nu s-a prezentat

#### **5. Descendenții minori ai lui Doț Iuon Căzut în război.**

1. Locul unde domiciliază:	Vaca
2. Profesiunea	Economi.
3. Etatea	-
4. A luat sau nu parte la război	-
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	-
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	-
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	-
8. Este sau nu capabil a munci pământul	-
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată voluntar în armată ?	-
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui – Sunt 4 copii minori, tutore mama lor.	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjeni pătrați ca:	
a. Proprietate personală	6 iugăre
b. Proprietatea soției	-
c. Proprietatea părinților îndreptățitului	-
18. Câte vite posedă pe specii	1 vacă
19. Ce unelte agricole posedă	1 car, plug, grapă
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă	Casă cu 1 odaie, 1 șură cu grajd
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât	-
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu
	Interesatul
	Nu s-a prezentat

#### **6. Manea Petru I Petru**

1. Locul unde domiciliază:	Vaca
2. Profesiunea	Econom.
3. Etatea	35 ani
4. A luat sau nu parte la război	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Da

6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	3 (soția și 2 copii)
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul	este
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată voluntar în armată ?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjeni pătrați ca:	
a. Proprietate personală	3 iugăre
b. Proprietatea soției	nu are
c. Proprietatea părinților îndreptățitului	-
18. Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă	Casă cu 1 odaie, 1 șură cu grajd
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât	-
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu
	Interesatul
	Nu s-a prezentat

## 7. Avram Gheorghe

1. Locul unde domiciliază:	Vaca
2. Profesiunea	Econom.
3. Etatea	34 ani
4. A luat sau nu parte la război	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Da
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	2 (soția și 1 copil)
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul	este
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată voluntar în armată ?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor	-



17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjeni pătrați ca:	
a. Proprietate personală	4 iugăre
b. Proprietatea soției	2 iugăre
c. Proprietatea părinților îndreptățitului	-
18. Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă	Casă cu 1 odaie, 1 șură cu grajd
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât	-
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu
	Interesatul
	Nu s-a prezentat

### 8. Brătii Ioan

1. Locul unde domiciliază:	Vaca
2. Profesiunea	Econom.
3. Etatea	35 ani
4. A luat sau nu parte la război	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Da
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	2 (soția și 1 copil)
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul	este
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani-	
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii-	
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată voluntar în armată ?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjeni pătrați ca:	
a. Proprietate personală	3 iugăre
b. Proprietatea soției	nu are
c. Proprietatea părinților îndreptățitului	-
18. Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă	Casă cu 1 odaie, 1 șură cu grajd
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât	-
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu
	Interesatul
	Nu s-a prezentat

### 9. Trifa Ioan I Petru

1. Locul unde domiciliază:	Vaca
2. Profesiunea	Econom.
3. Etatea	34 ani
4. A luat sau nu parte la război	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Da
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	3 (soția și 2 copii)
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul este	
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată voluntar în armată ?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjani pătrați ca:	
a. Proprietate personală	2 iugăre
b. Proprietatea soției	nu are
c. Proprietatea părinților îndreptățitului	-
18. Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă	Casă cu 1 oadaie, 1 șură cu grajd
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât	-
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	Voiește a se coloniza
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu

Interesatul  
Trifa Ioan I Petru

### 10. Golda George I Gligor

1. Locul unde domiciliază:	Vaca
2. Profesiunea	Econom.
3. Etatea	29 ani
4. A luat sau nu parte la război	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Da
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	2 (soția și 1 copil)
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	
8. Este sau nu capabil a munci pământul este	
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată voluntar în armată ?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui	-

14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjani pătrați ca:	
a. Proprietate personală	2 iugăre
b. Proprietatea soției	nu are
c. Proprietatea părinților îndreptățitului	-
18. Câte vite posedă pe specii	2 juninci
19. Ce unelte agricole posedă	1 car
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă	Casă cu 1 odaie, 1 șură cu grajd
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât	-
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu
	Interesatul
	Nu s-a prezentat

### 11. Clej Iuon a Istini

1. Locul unde domiciliază:	Vaca (de prezent dus în Vechiul Regat)
2. Profesiunea	Econom.
3. Etatea	45 ani
4. A luat sau nu parte la război	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Da
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	7 (soția și 6 copii)
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul	este
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată voluntar în armată ?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjani pătrați ca:	
a. Proprietate personală	3 iugăre
b. Proprietatea soției	nu are
c. Proprietatea părinților îndreptățitului	-
18. Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă	Casă cu 1 odaie, 1 șură cu grajd
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât	-
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu
	Interesatul
	Nu s-a prezentat

## 12. Huț Iosif

1. Locul unde domiciliază:	Vaca
2. Profesiunea	Econom.
3. Etatea	34 ani
4. A luat sau nu parte la război	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Da
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	3 (soția și 2 copii)
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul	este
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată voluntar în armată ?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre și stâneni pătrați ca: a. Proprietate personală b. Proprietatea soției c. Proprietatea părinților îndreptățitului	3 iugăre - -
18. Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă	Casă cu 1 odaie, 1 șură cu grajd
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât	-
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu
	Interesatul Nu s-a prezentat

## 13. Trifa Petru

1. Locul unde domiciliază:	Vaca
2. Profesiunea	Econom.
3. Etatea	34 ani
4. A luat sau nu parte la război	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Da
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	3 (soția și 2 copii)
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul	este
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată voluntar în armată ?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui	-

14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjeni pătrați ca:	
a. Proprietate personală	3 iugăre
b. Proprietatea soției	-
c. Proprietatea părinților îndreptățitului	-
18. Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă	Casă cu 1 odaie, 1 șură cu grajd
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât	-
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu
	Interesatul
	Nu s-a prezentat

#### 14. Magdalina Tanase

1. Locul unde domiciliază:	Vaca
2. Profesiunea	Econom.
3. Etatea	29 ani
4. A luat sau nu parte la război	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Nu
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	-
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	Este. Acte doveditoare n-a produs.
8. Este sau nu capabil a munci pământul	Nu, deoarece n-are o mână
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată voluntar în armată ?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjeni pătrați ca:	
a. Proprietate personală	2 iugăre
b. Proprietatea soției	-
c. Proprietatea părinților îndreptățitului	-
18. Câte vite posedă pe specii	2 boi
19. Ce unelte agricole posedă	1 car
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă	Casă cu 1 odaie, 1 șură cu grajd
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât	-
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu
	Interesatul
	Nu s-a prezentat

### 15. Pavelesc George

1. Locul unde domiciliază:	Vaca
2. Profesiunea	Econom.
3. Etatea	44 ani
4. A luat sau nu parte la război	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Nu
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	-
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	Este. Acte doveditoare n-a produs.
8. Este sau nu capabil a munci pământul	este
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată voluntar în armată ?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjeni pătrați ca: a. Proprietate personală	Nu are
b. Proprietatea soției	-
c. Proprietatea părinților îndreptățitului	-
18. Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă	Casă cu 1 odaie.
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât	-
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu
	Interesatul
	Nu s-a prezentat

### 16. Costina Iuon I Mihăilă

1. Locul unde domiciliază:	Vaca
2. Profesiunea	Econom.
3. Etatea	33 ani
4. A luat sau nu parte la război	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Nu
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	-
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	este
8. Este sau nu capabil a munci pământul	este
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată voluntar în armată ?	nu

13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjeni pătrați ca:	
a. Proprietate personală	Nu are
b. Proprietatea soției	-
c. Proprietatea părinților îndreptățitului	2 iugăre
18. Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă	nu are
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât	nu are
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu
	Interesatul
	Nu s-a prezentat

### 17. Grof George

1. Locul unde domiciliază:	Vaca. De prezent în Vechiul regat
2. Profesiunea	Econom.
3. Etatea	60 ani
4. A luat sau nu parte la război	Nu
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Da
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	2 (soția și 1 copil)
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul	este
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată voluntar în armată ?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjeni pătrați ca:	
a. Proprietate personală	nu are
b. Proprietatea soției	nu are
c. Proprietatea părinților îndreptățitului	nu are
18. Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă	nu are
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât	nu are
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu
	Interesatul
	Nu s-a prezentat

### 18. Iezan Iuon I Dumitru

1. Locul unde domiciliază:	Vaca. De prezent în Vechiul Regat
2. Profesiunea	Econom.
3. Etatea	58 ani
4. A luat sau nu parte la război	Nu
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Da
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	3 (soția și 2 copii)
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul	este
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată voluntar în armată ?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjeni pătrați ca: a. Proprietate personală b. Proprietatea soției c. Proprietatea părinților îndreptățitului	1 iugăr 2 iugăre -
18. Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă	Casă cu 1 odaie.
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât	-
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu
	Interesatul Nu s-a prezentat

### 19. Golda Nicolae I Adam

1. Locul unde domiciliază:	Vaca
2. Profesiunea	Ziler
3. Etatea	25 ani
4. A luat sau nu parte la război	Nu
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Nu
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	Nu
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul	este
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată voluntar în armată ?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui	-



14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjeni pătrați ca:	
a. Proprietate personală	Nu are
b. Proprietatea soției	-
c. Proprietatea părinților îndreptățitului	2 iugăre
18. Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă	nu are
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât	-
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu
	Interesatul
	Nu s-a prezentat

## **20. Andrei Iuon I Iov Dispărut în război**

1. Locul unde domiciliază:	-
2. Profesiunea	-
3. Etatea	45 ani
4. A luat sau nu parte la război	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Da
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	2 (soția și 1 copil)
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul	nu
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată voluntar în armată ?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	Da
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	1 (soția)
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul	este
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată voluntar în armată ?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjeni pătrați ca:	

a. Proprietate personală	nu are
b. Proprietatea soției	800 stj. p.
c. Proprietatea părinților îndreptățitului	-
18. Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă	nu are
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât	-
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu

Interesatul

Dispărut

### 21. Avram George I Petru Dispărut în război

1. Locul unde domiciliază:	-
2. Profesiunea	-
3. Etatea	33 ani
4. A luat sau nu parte la război	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Nu
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	-
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul	nu
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată voluntar în armată ?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjeni pătrați ca:	
a. Proprietate personală	nu are
b. Proprietatea soției	-
c. Proprietatea părinților îndreptățitului	nu are
18. Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă	nu are
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât	-
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu

Interesatul

Dispărut

**22. Avram Antoniu I Petru  
Dispărut în război**

1. Locul unde domiciliază:	-
2. Profesiunea	-
3. Etatea	26 ani
4. A luat sau nu parte la război	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Nu
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	-
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul	este
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată voluntar în armată ?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjeni pătrați ca:	
a. Proprietate personală	nu are
b. Proprietatea soției	-
c. Proprietatea părinților îndreptățitului	-
18. Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă	-
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât	-
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu
	Interesatul Dispărut

**23. Bârna Lazăr I. Iuon  
Dispărut în război**

1. Locul unde domiciliază:	-
2. Profesiunea	-
3. Etatea	26 ani
4. A luat sau nu parte la război	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Nu
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	-
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul	nu
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată voluntar în armată ?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui	-

14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjeni pătrați ca:	
a. Proprietate personală	nu are
b. Proprietatea soției	-
c. Proprietatea părinților îndreptățitului	-
18. Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă	-
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât	-
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu
	Interesatul
	Dispărut

#### **24. Vișa Petru I Petru Dispărut în război**

1. Locul unde domiciliază:	-
2. Profesiunea	-
3. Etatea	30 ani
4. A luat sau nu parte la război	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Nu
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	-
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul	nu
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată voluntar în armată ?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjeni pătrați ca:	
a. Proprietate personală	nu are
b. Proprietatea soției	-
c. Proprietatea părinților îndreptățitului	-
18. Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă	-
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât	-
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu
	Interesatul
	Dispărut

**25. Lazăr Nicolae I Nicolae  
Dispărut în război**

1. Locul unde domiciliază:	-
2. Profesiunea	-
3. Etatea	26 ani
4. A luat sau nu parte la război	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Nu
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	-
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul	nu
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată voluntar în armată ?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjeni pătrați ca: a. Proprietate personală	nu are
b. Proprietatea soției	-
c. Proprietatea părinților îndreptățitului	2 iugăre
18. Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă	-
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât	-
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu
	Interesatul Dispărut

**26. Josan Tănase I Nicolae  
Dispărut în război**

1. Locul unde domiciliază:	-
2. Profesiunea	-
3. Etatea	26 ani
4. A luat sau nu parte la război	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Nu
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	-
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul	nu
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată voluntar în armată ?	nu

13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjeni pătrați ca:	
a. Proprietate personală	nu are
b. Proprietatea soției	-
c. Proprietatea părinților îndreptățitului	2 iugăre
18. Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă	nu are
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât	nu are
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu
	Interesatul
	Dispărut

### **27. Bârna Iuon I Iuon Dispărut în război**

1. Locul unde domiciliază:	-
2. Profesiunea	-
3. Etatea	30 ani
4. A luat sau nu parte la război	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Nu
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	-
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul	nu
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată voluntar în armată ?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjeni pătrați ca:	
a. Proprietate personală	nu are
b. Proprietatea soției	-
c. Proprietatea părinților îndreptățitului	2 iugăre
18. Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă	nu are
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât	nu are
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	-
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu
	Interesatul
	Dispărut

**28. Bârna Petru I Petru  
Decedat fără descendenți**

**29. Neaga Ioan I. Ioan Concel  
Dispărut în război**

1. Locul unde domiciliază:	-
2. Profesiunea	-
3. Etatea	30 ani
4. A luat sau nu parte la război	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Nu
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	-
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul	nu
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată voluntar în armată ?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjeni pătrați ca: a. Proprietate personală	nu are
b. Proprietatea soției	-
c. Proprietatea părinților îndreptățitului	800 stj. p.
18. Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă	nu are
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât	nu are
22. Dacă nu s-ar putea împrumuta ar voi să se colonizeze ?	-
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu
	Interesatul Dispărut

**30. Avram Petru I Nicolae  
Dispărut în război**

1. Locul unde domiciliază:	-
2. Profesiunea	-
3. Etatea	28 ani
4. A luat sau nu parte la război	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Nu
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	-
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul	nu
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-

10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată voluntar în armată ?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjani pătrați ca:	
a. Proprietate personală	nu are
b. Proprietatea soției	-
c. Proprietatea părinților îndreptățitului	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă	nu are
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât	nu are
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu

Interesatul  
Dispărut

### **31. Vlad Tănase I Iuon Dispărut în război**

1. Locul unde domiciliază:	-
2. Profesiunea	-
3. Etatea	30 ani
4. A luat sau nu parte la război	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Nu
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	-
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul	nu
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată voluntar în armată ?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjani pătrați ca:	
a. Proprietate personală	nu are
b. Proprietatea soției	-
c. Proprietatea părinților îndreptățitului	2 iugăre
18. Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă	nu are
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât	nu are
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?



23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu
	Interesatul
	Dispărut

### 32. Pavel Iuon I Iuon – Necunoscut

#### 33. Descendenții minori a lui Cor Nicolae I George Căzut în război

1. Locul unde domiciliază:	-
2. Profesiunea	econom
3. Etatea	-
4. A luat sau nu parte la război	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Da
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	-
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul	nu
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată voluntar în armată ?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui:	Cor Nicolae de 8 ani, tutore mama lui n.Sima Salvina
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjeni pătrați ca:	
a. Proprietate personală	2 iugăre
b. Proprietatea soției	-
c. Proprietatea părinților îndreptățitului	5 iugăre
18. Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă	nu are
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât	are, 500 stj. p.
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	?
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu
	Interesatul
	Nu s-a prezentat

### 34. Lupesc Nicolae I. Avram – necunoscut

#### 35. Golda Iuon I Ambrozie

1. Locul unde domiciliază:	Vaca
2. Profesiunea	Econom
3. Etatea	38 ani

4. A luat sau nu parte la război	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Da
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	2, soția și 1 copil
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	nu
8. Este sau nu capabil a munci pământul	Este
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată voluntar în armată ?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor	-
17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjeni pătrați ca:	
a. Proprietate personală	nu are
b. Proprietatea soției	800 stj. p.
c. Proprietatea părinților îndreptățitului	800 stj. p.
18. Câte vite posedă pe specii	nu are
19. Ce unelte agricole posedă	nu are
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă	Casă cu 1 odaie
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât	nu are
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	Voiște a se coloniza
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu
	Interesatul
	Golda Ioan

### 36. Golda Iuon I Nicolae

1. Locul unde domiciliază:	Vaca
2. Profesiunea	econom
3. Etatea	39 ani
4. A luat sau nu parte la război	Da
5. Starea civilă (căsătorit sau nu)	Da
6. Numărul membrilor familiei susținuți de el	4, soția și 3 copii
7. Este sau nu invalid de război ? În caz afirmativ se va arăta autoritatea de la care emană actul doveditor, nr. și data actului	Este, Comisia 10 med. milit. Corp 7 armată, Bilet de reformă definitivă, nr. 239 din 25 decembrie 1919.
8. Este sau nu capabil a munci pământul	Este
9. Pe ce moșie a lucrat înainte de mobilizare, în ultimii 2 ani	-
10. Pe ce moșie a lucrat în timpul exproprierii	-
11. În ce calitate a lucrat pe moșie, ca servitor sau muncitor agricol	-
12. A fost sau nu voluntar în armată voluntar în armată ?	nu
13. Numele descendenților minori a celui căzut în război și numele tutorelui	-
14. Numele văduvei fără copii a celui căzut în război	-
15. Dacă a fost emigrat și de când s-a întors	-
16. Dacă emigrantul reîntors este mort, descendenții minori au sau nu susținători și care este numele lor	-

17. Cât pământ posedă, în iugăre și stânjeni pătrați ca:	
a. Proprietate personală	5 iugăre
b. Proprietatea soției	nu are
c. Proprietatea părinților îndreptățitului	-
18. Câte vite posedă pe specii	2 boi, 1 vacă
19. Ce unelte agricole posedă	1 car, plug, grapă
20. Are sau nu gospodărie întemeiată și din ce clădiri constă	nu are
21. Dacă n-are casă clădită, are loc de casă și cât	nu are
22. Dacă nu s-ar putea împroprietări ar voi să se colonizeze ?	Voiește a se coloniza
23. Cade sau nu sub prevederile art. 124 din Regulament	Nu
	Interesatul
	Ioan Golda

Dintre cei 36 participanți la război, înscriși în listă, 2 sunt necunoscuți, Pavel Iuon I Iuon și Lupesc Nicolae I. Avram<sup>352</sup>. Dintre restul de 34, veterani sau membri ai familiilor celor căzuți pe front s-au prezentat în fața comisiei doar **Trifa Ioan I Petru, Golda Ioan I Ambrozie și Golda Ioan I Nicolae**, care au răspuns că „voiesc a se coloniza”<sup>353</sup>.

Din cercetările comisiei se desprinde concluzia că satul Vaca (Crișan) nu dispunea de pământul necesar pentru aplicarea reformei agrare. Situația materială a celor cuprinși în listă era dintre cele mai mizere. Un număr de 16 persoane nu dispuneau de casă, 7 aveau câte o casă cu o singură odaie, și numai 11 persoane, dispun, pe lângă casa cu o singură odaie, și de șură cu grajd. La fel de gravă era situația lor și în ceea ce privește proprietatea pământului.

Suprafața de pământ ce revenea unei familii era insuficientă pentru a-i asigura un trai decent. Dintre cei 34 (din totalul de 38 chestionați, 2 fiind necunoscuți iar alți doi morți fără urmași), 16 nu dispun de pământ, 3 au câte un iugăr, 7 câte 2 iugăre și alți 4 câte 3 iugăre. Doar 4 familii dispun de o suprafață de pământ mai mare de 3 iugăre. Aceștia sunt: **Avram George** (4 iugăre, plus 2 iugăre soția), **Indrei Iuon I Iov și Golda Iuon I Nicolae** (câte 5 iugăre) și numai descendenții lui **Doț Iuon** dispuneau de 6 iugăre.

La fel de gravă este situația lor și din punct de vedere al animalelor de tracțiune și al atelajelor (car, plug, grapă). Dintre cei 34, un număr de 30 nu dispuneau de asemenea mijloace pentru lucrul pământului. Doar 4 familii aveau asemenea unelte dintre care două dispuneau de câte un car (**Golda George I Gligor, Magdalena Tănase**), iar alte două, respectiv descendenții lui **Doț Iuon și Golda Iuon I Nicolae**, aveau car, plug și grapă.

Aceeași situație gravă rezultă și în urma chestionării animalelor de care dispun. Un număr de 30 nu au nici un fel de vite, o familie are o vacă, alta 2 juninci, și numai două familii dispun de animale de tracțiune. Este cazul lui **Magdalena Tănase** ce are doi boi și a lui **Golda Iuon I Nicolae** ce dispune de 2 boi și 1 vacă<sup>354</sup>.

Comisia de Ocol pentru împroprietărire din Brad verifică tabelul celor îndreptățiți la împroprietărire cu unele modificări. „Se omit **Indrei Petru I Iov și Bârna Petru I Petru**, conscriși în procesele verbale individuale nr. 21 și 30, pe motivul că în răstimp au

<sup>352</sup> DJHAN, Fond Judecătoria Brad, Dosar 16/1922, f. 38 și 40.

<sup>353</sup> Ibidem, f. 13, 41 și 42.

<sup>354</sup> Ibidem, f. 18 și 42.

decedat fără descendenți<sup>355</sup>. Apoi Comisia întocmește următorul tablou de împrumut care va suferi unele modificări ulterior:

### Tablou de împrumut<sup>356</sup>

#### Categoria I.

Golda Iuon l Nicolae  
Descendenții minori a lui Doț Iuon  
Descendenții minori ai lui Cor Nicolae l George  
Descendenții minori ai lui Bârna Iosif l. Nicolae

#### Categoria a II-a

Clej Iuon a Istini  
Trifa Petru  
Filip Petru  
Filip Nicolae l Irimie  
Manea Petru l Petru  
Trifa Iuon l Petru  
Huț Iosif  
Indrei Iuon l Iov  
Golda Iuon l Ambrozie  
Brățila Iuon  
Avram George  
Golda George l Gheorghe  
Magdalena Iuon l Iuon  
Bucium Nicolae

#### Categoria a IV-a

Pavelesc George  
Avram George l Petru  
Costina Iuon l Mihăilă  
Vișa Petru l Petru  
Neaga Iuon l Iuon Concel  
Bârna Iuon l Iuon  
Vlad Tănase l Iuon  
Magdalena Tănase  
Avram Petru l Nicolae  
Avram Antoniu l Petru  
Bârna Lazăr l Iuon  
Lazăr Nicolae l Nicolae  
Josan Tănase l Nicolae

#### Categoria a VI-a

Iezan Iuon l Dumitru  
Grof George

#### Categoria a VII-a

Golda Nicolae l Adam.

---

<sup>355</sup> Ibidem, f. 49.

<sup>356</sup> Ibidem, f. 50.

Comisia Județeană pentru împrăprietărire, alcătuită din judecătorul Emil Cămărășescu, președinte, Teodor Oroveanu, consilier agricol și Romul Popa, secretar, definitiva „tabloul de împrăprietărire a sătenilor din comuna Vaca, întocmit de Comisia de Ocol pentru împrăprietărire din Brad<sup>357</sup>. Comisia județeană „stabilește în mod definitiv tabloul de împrăprietărire al sătenilor din comuna Vaca, care se încheie cu următoarele categorii și numere de înscriși”<sup>358</sup>:

Categoria I-a	4	Categoria a VI-a	2
Categoria a II-a	14	Categoria a VII-a	1
Categoria a III-a	-	Categoria a VIII-a	-
Categoria a IV	13	Categoria a IX-a	-
Categoria a V-a	-		

Comisia de Ocol, în ședința din 10 noiembrie 1925 fixa lotul tip în comuna Vaca la 2 iugăre, din cauză „că este puțin pământ la dispoziție pentru împrăprietărire”<sup>359</sup>. Hotărârea comisiei este comunicată primăriei din satul Vaca la 13 noiembrie 1925<sup>360</sup>. Peste 5 ani Comisia de Ocol pentru împrăprietărire Brad, mai primește o solicitare și din partea lui **Golda Toader I Lepădat** pentru a fi inclus în lista de împrăprietărire.

„D-le agronom, Brad.

Subsemnatul vă rog să binevoiți a mă trece și pe mine pe tabloul de împrăprietărire a comunei Vaca deoarece când s-a întocmit nu mă aflam în comună. Rămân în speranța că îmi veți satisface cererea, semnez.

Vaca 28 mai 1927.

Cu deosebită stimă,  
Golda Todor Lăpădat<sup>361</sup>.

**Golda Todor I Lepădat** își motiva absența prin faptul că între anii 1913-1921 a fost în America<sup>362</sup>. Luând în discuție cererea sa, Comisia de ocol hotărâște „înscrierea în tabloul îndreptățiților pentru împrăprietărire a Comunei Vaca, pe Golda Todor I Lepădat, în categoria a VIII-a, sub nr. curent 1”<sup>363</sup>. Beneficiind de prevederile legii și învățătorul **Marin Popa** cerea ca în baza articolului 159 din Legea învățământului primar, promulgată din 24 iulie 1924, să se exproprieze de la „**Golda Lina, Magdalina Petru** și Biserica din Vaca pentru împrăprietărire mea cu 10 ha pământ”<sup>364</sup>. La rândul său, învățătorul **Marin Popa** solicita cele 10 ha de teren în virtutea faptului că s-a angajat

<sup>357</sup> Ibidem, f. 52.

<sup>358</sup> Ibidem.

<sup>359</sup> Ibidem, f. 73.

<sup>360</sup> Ibidem.

<sup>361</sup> Ibidem, f. 70.

<sup>362</sup> Ibidem, f. 68.

<sup>363</sup> Ibidem, f. 67.

<sup>364</sup> Ibidem, Dosar 1/1922, f. 85.

pentru „totdeauna că rămân în ținutul Ardealului”<sup>365</sup>. Tot acum și Direcțiunea școlii din sat solicită să fie împrumutată școala cu un teren pentru „construcții și experiență”<sup>366</sup>.

Aceeași Comisie de împrumutare analizează și posibilitatea înființării unor pășuni comunale. Din partea sătenilor participă la aceste discuții, primarul Lupea Nicolae și Golda Iuon<sup>367</sup>. După o analiză amănunțită a tuturor posibilităților de înființare a unor astfel de pășuni, președintele comisiei, Dr. Cornel Glava, aduce la cunoștința sătenilor că în această comună „nu sunt pășuni comunale existente ca atari”<sup>368</sup>.

Comisia a luat în considerare că „această comună este situată în regiune de deal, iar ocupația principală a locuitorilor este creșterea vitelor” și ajunge la concluzia că pentru fiecare dintre cele 180 familii ar fi necesare câte „10 iugăre pășune, așa că întreaga suprafață necesară ar fi de 1.800 iugăre”<sup>369</sup>. În consecință, Comisia enunța că „pe teritoriul comunei neexistând terenuri prescrise în articolul 24 al legii, izlaz comunal nu se poate înființa”<sup>370</sup>. Totuși propune exproprierea terenurilor sterile de la „Aldiosul”, „Spinerosul”, „Jurconi”, „Pestravul”, „Urzicos”, „Dealul Mărului” și „Teiuș”, pentru a fi împădurite.

Delegații sătenilor, primarul **Lupea Nicolae** și **Ioan Golda** nu acceptă această variantă și cer ca să li se „permită ca în timp de 10 ani să împădurească fiecare proprietar însăși terenul său neproductiv și numai întrucât nu ar îndeplini careva proprietar împădurirea să se aplice față de acela articolul 18 din Lege”<sup>371</sup>. La 9 iunie 1922, cu ocazia adunării datelor pentru evaluarea prețului pământului, Comisia a stabilit următoarele categorii de pământ și păduri:

<b>Arător.</b>	Calitatea I-a	pe iugăr	800 lei
	Calitatea a II-a	pe iugăr	400 lei
	Calitatea a III-a	pe iugăr	200 lei
	Calitatea a IV-a	pe iugăr	100 lei
<b>Fânaș.</b>	Calitatea I-a	pe iugăr	800 lei
	Calitatea a II-a	pe iugăr	400 lei
	Calitatea a III-a	pe iugăr	200 lei
	Calitatea a IV-a	pe iugăr	100 lei
<b>Pășune</b>	Calitatea I-a	pe iugăr	-
	Calitatea a II-a	pe iugăr	-
	Calitatea a III-a	pe iugăr	50 lei
	Calitatea a IV-a	pe iugăr	25 lei

#### **Categoria I, Pădure de gorun**

Calitatea prima, mai veche de 40 ani, de la 1.500-2.000 lei/iugăr

Calitatea a II-a, de la 20- 40 ani de la 1.000 – 1.500 lei/iugăr

Calitatea a III-a, între 5 la 20 ani, de la 120 – 1.000 lei/iugăr

Calitatea a IV-a, sub 5 ani, de la 80 – 120 lei/iugăr

<sup>365</sup> Ibidem.

<sup>366</sup> Ibidem, f. 116.

<sup>367</sup> Ibidem, Dosar 16/1922, f. 42-43.

<sup>368</sup> Ibidem.

<sup>369</sup> Ibidem.

<sup>370</sup> Ibidem.

<sup>371</sup> Ibidem.

### **Categoria a II-a, Pădure de fag**

Calitatea prima, mai veche de 40 ani, de la 1.000 – 1.400 lei/iugăr

Calitatea a II-a, între 20 – 40 ani, de la 600 – 1.000 lei/iugăr

Calitatea a III-a, între 5 – 20 ani, de la 100 – 600 lei/iugăr

Calitatea a IV-a, sub 5 ani, de la 60 – 100 lei/iugăr

### **Categoria a III-a, Alte păduri, fără gorun și fag**

Calitatea prima, mai veche de 40 ani, de la 500 – 800 lei/iugăr

Calitatea a II-a, între 20 – 40 ani, de la 120 – 500 lei/iugăr

Calitatea a III-a, între 5 – 20 ani, de la 50 – 120 lei/iugăr

Calitatea a IV-a, sub 5 ani, de la 30 – 50 lei/iugăr

**Terenuri neproductive, 5 lei/iugăr**<sup>372</sup>.

În cazuri de arendare a unor terenuri sau păduri se va avea în vedere „suma corespunzătoare al prețului propus după calități”<sup>373</sup>. Aceeași Comisie ia în discuție, încheind, la 10 iunie 1922, un proces verbal privind chestiunea înființării pădurilor comunale. Președintele comisiei, Dr. Cornel Glava aduce în dezbatere problema înființării pădurilor comunale pentru comuna Vaca, arătând că din datele aflate la dispoziția comisiei cât și din informările celor prezenți, se constată că „în această comună nu sunt păduri comunale existente”<sup>374</sup>. Din analiza datelor se constată că în această comună sunt 180 fumuri și conform articolului 33 din Regulament „pentru fiecare cap de familie este necesar 5 iugăre pădure, așa că întreaga suprafață necesară ar fi de 900 iugăre pădure”<sup>375</sup>.

Comisia mai constată că pe teritoriul comunei nu există „nici pădure comună, nici urbarială, nici posesorală și nici păduri care au caracterul de pădure comună”<sup>376</sup>. „Nu există, mai departe nici păduri care să se poată expropria, conform articolului 6 și nici păduri ale statului, ba nici a particularilor care ar întrece limita prescrisă în articolul 32, punctul 6 al Legii pentru reforma agrară și al Regulamentului”<sup>377</sup>.

În situația aceasta cei prezenți, din partea Comisiei, Dr. Glava, I, Stănciulescu și C. Boneu, iar din partea satului, primarul **Lupea Nicolae** și **Golda Ioan**, cad de acord că singura pădure care ar cădea „sub expropriere și de unde ar fi prevăzută această comună”, este pădurea erariului de pe teritoriul comunei Valea Brad și cer ca „din acea pădure să fie prevăzută comuna cu un teritoriu potrivit”<sup>378</sup>. Această hotărâre a Comisiei de Ocol este afișată la Primăria comunei Vaca de la 23 aprilie până la 7 mai 1922. Întrucât nu s-au adus nici un fel de obiecțiuni sau apeluri s-a întocmit procesul verbal, din data de 8 mai 1922, semnat de către Ludovic Szabo, secretarul comitetului local și **Lupea Nicolae** în calitate de Președinte al Comitetului local<sup>379</sup>.

La 4 martie 1925 s-a împroprietărit comuna Vaca cu o suprafață de 15 iugăre, 1.504 stânjini pătrați, corespunzând numărului topografic 3.002 din comuna Valea

<sup>372</sup> Ibidem, f. 45-46.

<sup>373</sup> Ibidem.

<sup>374</sup> Ibidem, f. 47.

<sup>375</sup> Ibidem.

<sup>376</sup> Ibidem.

<sup>377</sup> Ibidem.

<sup>378</sup> Ibidem.

<sup>379</sup> Ibidem.

Brad<sup>380</sup>. Suprafața de pădure era insuficientă ceea ce determină conducerea comunei să continue să solicite obținerea unei suprafețe mai mari de pădure. Abia la 15 mai 1941, primarul din Valea Brad și notarul înaintau o adresă prin care aducea la cunoștință Judecătoriei rurale Brad despre împroprietărirea cu diferite suprafețe de pădure a comunelor<sup>381</sup>:

Nr. crt.	Numele comunei	Suprafața împroprietărită	Observații
1	Valea Brad	190 iugăre pădure	
2	Țărățel	50 iugăre pădure	
3	<b>Crișan</b>	<b>100 iugăre pădure</b>	
4	Potingani	40 iugăre pădure	
5	Brad	400 iugăre pădure	
6	Zdrapți	250 iugăre pădure	

Notariatul Valea Brad solicita judecătoriei Brad repartizarea pe iugăr a competenței „fiecărei comune pentru a depune banii”<sup>382</sup>, în vederea acoperirii cheltuielilor de diurnă, deplasare și transport pentru întocmirea dispozițiilor de parcelare și punerea comunelor în posesie. Se arăta de către notariat faptul că orașul Brad „primește mai multă pădure decât toate comunele din notariat, apoi a repartiza și pe aceasta, cota ei de plată precum și pe comuna Zdrapți, după cele 250 iugăre”<sup>383</sup>. Adeverința de punere în posesie a fost înmănată primarului **Petru Lupea**, la 10 decembrie 1941, prin **Golda Petru**, agent de înmanare<sup>384</sup>.

În perioada interbelică, respectiv între anii 1918-1943 (perioadă în care satul a avut primărie proprie) problemele comunei vor fi rezolvate de către primar și Consiliul comunal. Problemele cele mai des întâlnite se referă la aprovizionarea cu lemne de foc și de construcție a locuitorilor, procurarea unor animale pentru reproducere (taur și vier), menținerea drumului comunal în stare de circulație, amenajarea și întreținerea drumurilor de hotar, asigurarea bugetului necesar, aprobarea unor permise de vânat și pescuit etc.

De asemenea Pretura plasei Brad și implicit Primăria comunei este preocupată de starea de sănătate a populației, precum și de aspectul gospodăriilor cetățenilor din sat. Încă de la ședința din 25 septembrie 1926, primarul comunei cerea Consiliului să-l sprijine ca fiecare locuitor al satului să-și facă „vatra sa” fiindcă drumul e împărțit în vetre<sup>385</sup>, și cere să aprobe pedeapsa pentru cei care nu-și fac drumul la timp. Astfel, cu sumele încasate din amenzi să fie angajați alți locuitori să lucreze la drum<sup>386</sup>. Pentru reabilitarea drumurilor comunale și a celor de hotar se stabilesc obligații precise pentru

<sup>380</sup> Ibidem, Dosar 1/1922, f. 15.

<sup>381</sup> Ibidem, Dosar 2/1927, f. 16.

<sup>382</sup> Ibidem.

<sup>383</sup> Ibidem.

<sup>384</sup> Ibidem, f. 31.

<sup>385</sup> Ibidem, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 1/1926, f. 2-4.

<sup>386</sup> Ibidem.



fiecare locuitor, iar pentru cei care nu-și îndeplinesc prestația suma amenzii va fi de 300 lei<sup>387</sup>.

În anul 1928, parohia ortodoxă din sat pune în discuția Consiliului comunal problema intabulării parcelei pe care era zidită școala pe numele parohiei, întrucât figura pe numele comunei politice Vaca<sup>388</sup>. O altă preocupare curentă a primarului și Consiliului comunal era cea legată de gospodărirea comunei. Astfel, în ședința din 14 martie 1929, se ia decizia de a obliga pe **Rus Medre** și ortacii să-și facă pod peste iaz<sup>389</sup>. Consiliul comunal avea competența de a lua hotărâri în cele mai importante probleme, cum ar fi statutul comunei conform cu dispozițiile Legii organizării administrative locale.

Consiliul comunal are competența să hotărască în cele mai importante probleme ale comunității cum ar fi statutul comunei în conformitate cu dispozițiile Legii organizării administrative locale. Potrivit Legii administrației locale, din 1929, comunele erau unități administrative teritoriale scoase de sub ierarhia autorităților administrative centrale și organizate potrivit principiului descentralizării.

Comunele erau de două categorii: rurale și urbane<sup>390</sup>. În dorința de a organiza o administrație locală, potrivit cu resursele financiare și de a o adapta necesităților locale, legea a organizat satul, centrul natural de populație, în unitate administrativă autonomă<sup>391</sup>. În concordanță cu prevederile Legii, administrația comunei este chemată să se pronunțe asupra categoriei comunei. Astfel, în ședința din 8 septembrie 1929, Consiliul comunal hotărăște ca satul „să-și păstreze și pe mai departe caracterul de comună rurală”<sup>392</sup>.

Pentru a face față numeroaselor cheltuieli, primarul și consiliul comunal caută să valorifice materialul lemnos din pădurea „Cocoșu”. În 22 octombrie 1929, Consiliul comunal hotărăște să se „ceară Ocolului silvic Baia de Criș să se delimiteze parchetul scadent, pe iarna anului 1929-1930 din pădurea comunală Cocoșu pentru ca din valoarea lemnului să se plătească toate taxele pădurii și datoriile ce le are comuna pentru această pădure și casa notarială”<sup>393</sup>.

Potrivit Legii pentru unificarea administrativă, din iunie 1925, aproape jumătate din membrii Consiliilor comunale, nu erau aleși ci erau membri de drept, numiți dintre reprezentanții de frunte ai comunității. Condiția pentru a fi ales era să ai vârsta de 25 de ani, să domiciliezi de cel puțin un an în localitate și să fii știutor de carte<sup>394</sup>.

La 31 ianuarie 1926 un număr de 25 de alegători din comuna Vaca desemnați de către comunitate se adresau Judecătoriei din Brad, înaintând „lista de candidați pentru a fi aleși consilieri comunali ai comunei noastre la alegerea ce urmează a se efectua în ziua de 18 februarie 1926”<sup>395</sup>. Lista cuprindea următorii candidați:

---

<sup>387</sup> Ibidem.

<sup>388</sup> Ibidem, f. 7.

<sup>389</sup> Ibidem, p. 8 v.

<sup>390</sup> Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, România după Marea Unire, vol. II, Partea I, 1918-1933, București, 1986, p. 894.

<sup>391</sup> Ibidem.

<sup>392</sup> DJHAN, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 1/1926, f. 20

<sup>393</sup> Ibidem, p. 21.

<sup>394</sup> Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, Op. cit., p. 786.

<sup>395</sup> DJHAN, Fond Prefectura județului Hunedoara, Dosar 276/1926, f. 97-98.

Nr. crt.	Numele candidatului	Funcția	Nr. din listă	Observații
1	Brana Athanasie	consilier	50	
2	Iuonuț Petru	"	132	
3	Bârna Ioja Cocoșu	"	32	
4	Cor Lazăr	"	55	
5	Avram Nicolae a Teni I [Ioan]	"	22	
6	Neaga Ioan Urs	"	184	
7	Bârna Ioan I Nicolae	"	45	
8	Faur Ioan	"	96	
9	Golda Ioan Fileru	"	111	
10	Pavel Ioan	supleant	191	
11	Ianc Ioan	"	116	
12	Golda Ioan a Marinii	"	105	

Conform articolului 177 din Legea pentru unificarea administrativă se mai propuneau ca alegători asistenți, **Magdalena Nistor** și **Tulea Ioan I Lazăr**, înscriși în listele electorale la nr. 169 și 202, iar ca delegați **Golda Toader** și **Cor Petru I Lazăr**, înscriși la nr 113 și 56, toți locuitori ai comunei noastre Vaca<sup>396</sup>. „Totodată însărcinăm pe **Iuonuț Petru** ca mandatar al nostru spre a depune propunerea de față la Judecătoria de Ocol<sup>397</sup>. Ca semn electoral se alege „o linie neagră verticală de 1 cm<sup>398</sup>. Din cei 25 desemnați de către comunitate semnează lista următorii 18 delegați: **Avram Nicolae I Ioan, Brătila Ioan, Neaga Ioan I Negău, Bârna Nicolae I Nicolae, Avram Ioan I Dănilă, Avram Ioan I Nicolae, Bârna Lazăr, Golda George, Costina Nicolae, Avram Ioan I Ar[senie], Avram George, Constantin Bârna, Ioan Lupea, Nicolae Popovici, Petru Neaga, Rus Nicolae, Lupea Petru I Ioan și Magdalena Tănase<sup>399</sup>**.

Propunerile sunt confirmate de către notarul Cornel Grădina, care atestă „atât identitatea propunătorilor mai sus arătați cât și faptul că ei sunt înscriși în listele electorale ale comunei<sup>400</sup>. La rândul lor cei propuși declară că acceptă candidaturile ce li s-au „propus de cei 25 alegători mai sus arătați, pentru ca să fim aleși consilieri comunali ai comunei Vaca, precum și supleanți ai aceleași comune<sup>401</sup>.

La 1 februarie 1926, la sediul Judecătoriei mixte Brad, în prezența Dr. Cornel Glava, asistat de greșiera Ersilia Ciur, a delegaților comunei, Cornel Grădina și Ionuț Petru, are loc depunerea listei de candidare „referitoare la alegerea membrilor Consiliului comunal al comunei rurale Vaca, prin care listă se propun și asistenții și delegații, precum și declarația candidaților că primesc această candidatură<sup>402</sup>. În data de 18 februarie 1926,

<sup>396</sup> Ibidem, f. 174.

<sup>397</sup> Ibidem.

<sup>398</sup> Ibidem.

<sup>399</sup> Ibidem.

<sup>400</sup> Ibidem, f. 176 v.

<sup>401</sup> Ibidem.

<sup>402</sup> Ibidem.

candidații propuși au fost aleși în unanimitate. La 9 martie 1926, în prezența pretorului Iosif Popoviciu, a avut loc depunerea jurământului de către cei aleși după următorul ceremonial. Pretorul invită consilierii aleși, ca în baza articolului 27 din Legea pentru unificarea administrativă, să se constituie sub prezidiul celui mai în vârstă consilier, să se pronunțe asupra cazurilor de incapacitate, nedemnitate și incompatibilitate<sup>403</sup>.

După acest moment, sub președinția lui **Cor Lazăr**, se constituie Consiliul comunal al comunei Vaca, alcătuit din următorii membri ordinari: **Brana Athanasie, Ionuț Petru, Bârna Ioja Cocoșu, Cor Lazăr, Avram Nicolae a Teni I I[oaan], Neaga Iuon Urs, Bârna Ioan I Nicolae, Faur Ioan și Golda Ioan Fileru**, la care se adaugă supleanții **Pavel Ioan, Ianc Ioan și Golda Ioan a Marinii**<sup>404</sup>. În componența consiliului mai intră și preotul **Alexandru Fugătă**, membru de drept<sup>405</sup>. După îndeplinirea acestor formalități, constatându-se că toți cei aleși îndeplinesc condițiile cerute prin lege, pretorul invită pe consilieri să depună jurământul. Fiecare consilier depune jurământul în mod individual „punând mâna dreaptă pe cruce, în prezența preotului”<sup>406</sup>.

Noul primar, **Iuonuț Petru** și notarul C. Grădina, se preocupă apoi de pregătirea alegerilor județene ce se vor desfășura în anul 1927. Ei vor urmări afișarea listelor electorale județene, care începând cu 16 ianuarie 1927 „s-au pus la vedere publică”<sup>407</sup>. Apoi trec la întocmirea registrului de alegători ce urma a fi înaintat spre confirmare Judecătoriei mixte Brad. Registrul de alegători cuprinde 209 nume de alegători (bărbați) din satul Vaca. Redăm mai jos numele alegătorilor:

Nr. crt.	Numele și prenumele alegătorului	Ocupația	Vârsta	Observații
1	Avram Ioan I Iosiv	"	25	
2	Avram Petru I Crăciun	"	53	
3	Avram Tănase a Niculi	"	38	
4	Avram Ioan I Petru	"	50	
5	Avram Ștefan	"	59	
6	Avram Ilie I Todor	"	27	
7	Avram Nicolae I Ioan	"	39	
8	Avram Ioan a Marișcuții	"	25	
9	Avram Ioan I Arsene	"	59	
10	Avram Nicolae I Arsene	"	34	
11	Avram Tănase	"	41	
12	Alexa Pasc	"	75	
13	Alexa Tănase	"	43	
14	Avram Iov I Ioan	"	56	

<sup>403</sup> Ibidem, f. 97-98.

<sup>404</sup> Ibidem.

<sup>405</sup> Ibidem.

<sup>406</sup> Ibidem.

<sup>407</sup> Ibidem, Fond Judecătoria Brad, Dosar 3/1927, f. 50.

15	Avram Iosif I Crăciun	"	54	
16	Avram Nicolae I Gerleanu	"	68	
17	Avram George I Nicolae	"	36	
18	Avram Ioan I Nicolae	"	59	
19	Avram George	"	41	
20	Avram Nicolae I Veselie	"	48	
21	Avram Nicolae I Iov	"	62	
22	Avram Ioan I Nicolae a Treji	"	28	
23	Avram Ioan I Dănilă	"	51	
24	Alexa Nicolae	"	40	
25	Avram Petru a Chiseni	"	71	
26	Avram Ioan I Ioan Totului	"	22	
27	Brătîla Ioan	"	41	
28	Bârna Petru I Nistor	"	27	
29	Bârna Ioja Cocos	"	71	
30	Bârna Ioan Turta	"	35	
31	Bârna Nicolae I Filip	"	58	
32	Bârna Ioan I Nicolae	"	28	
33	Bârna Petru Turta	"	33	
34	Bârna Nicolae Turta	"	46	
35	Bârna Veselie	"	66	
36	Bârna Ioan I Costan	"	62	
37	Lup Ioan Tănăsel	"	66	
38	Bârna Iosif	"	48	
39	Bârna Nicolae I Iosif	"	46	
40	Bârna Nicolae I Nicolae	"	42	
41	Bârna Nicolae Traluța	"	77	
42	Bârna Ioan Boltașu	"	43	
43	Bârna Tănase a Juji	"	48	
44	Brătîla Nicolae	"	66	
45	Bexa Ioan	"	27	
46	Brana Tănase	comerciant	42	
47	Bexa Ioachim	plugar	29	
48	Bârna Virgil	învățător	24	
49	Bârna Constantin	plugar	50	
50	Bârna Lazăr	"	48	
51	Ciocan Petru	"	52	
52	Cazan Tănase	"	30	
53	Cor Lazăr	"	76	
54	Cor Petru I Lazăr	"	55	
55	Cor Ioan	"	67	

56	Cor Ioan a Marti	"	62	
57	Cor Ioan I Ioan	"	24	
58	Cor Tănase	"	40	
59	Cor Nistor	"	56	
60	Cor Petru	"	78	
61	Cor Ioan I Petru	"	48	
62	Cor Iosiv	"	41	
63	Cor Ioan I Ambrozie	"	65	
64	Cor Ioan I Ioan	"	38	
65	Cor Ioan I Ioan Dumitraș	"	53	
66	Cor Ioan Dumitraș	"	75	
67	Cor Petru I Ioan	"	43	
68	Clej Solomon	"	67	
69	Costina Mihăilă	"	61	
70	Costina Ioan I Mihăilă	"	34	
71	Doț Ioan I Alexandru	"	45	
72	Doț Ioachim	"	39	
73	David Ioan I Filip	"	59	
74	David Petru I Ioan	"	31	
75	David Nicolae Orbu	"	25	
76	Dan Ioan	"	46	
77	David Ioan	"	37	
78	David George I Adam	"	60	
79	David Petru I George	"	35	
80	David Lazăr I George	"	27	
81	David George I Ioan	"	26	
82	Doț George I Candin	"	53	
83	Doț Candin	"	55	
84	Doț Toader	"	64	
85	Fugătă Alexandru	preot	41	
86	Faur Petru I Tănase	plugar	24	
87	Filip Nicolae	"	43	
88	Filip Nicolae I Petru	"	54	
89	Filip Visalon I Irimie	"	46	
90	Faur Nicolae Maistoru	"	36	
91	Faur Ioan Maistoru	"	62	
92	Filip Petru	"	40	
93	Faur Ioan	"	54	
94	Faur Nicolae	"	27	
95	Faur George Giuna	"	31	
96	Grof George	"	56	

97	Golda Nicolae I Nicolae	"	39	
98	Golda Ioan I Ambrozie	"	38	
99	Golda Ioan I Ioan Dubuț	"	39	
100	Golda George I Gligor	"	35	
101	Golda Tănase	"	27	
102	Golda Ioan Dubuț	"	66	
103	Golda Ioan a Marinii	"	27	
104	Golda Petru	"	41	
105	Golda Ioan I Nicolae	"	27	
106	Golda Ioan Filăru	"	45	
107	Golda Nicolae	"	26	
108	Golda Lazăr I Nicolae	"	36	
109	Golda Toader	"	47	
110	Huiet Iosiv	"	37	
111	Ianc Ioan	"	58	
112	Iezan Tănase	"	59	
113	Ianc Ioan Bătrânu	"	78	
114	Indrei Nicolae	"	48	
115	Indrei Miron	"	36	
116	Josan Nicolae Puiu	"	75	
117	Ianc Nicolae	"	48	
118	Iezan Nicolae	"	61	
119	Iezan Lazăr	"	29	
120	Indreș Petru	"	27	
121	Iezan Tănase I Tănase	"	25	
122	Iezan Ioan I Nicolae	"	24	
123	Ionuț Tănase	"	27	
124	Ionuț Nicolae	"	25	
125	Ioan Petru	"	50	
126	Indrii Ioan I Visalon	"	43	
127	Indrii Nicolae I Visalon	"	38	
128	Indrii Visalon	"	33	
129	Ionuț Petru	primar	33	
130	Lupea Todor a Nichi	plugar	72	
131	Lupea Ioan I Ioan	"	32	
132	Lupea George I Todor a Nichi	"	33	
133	Lupea Petru a Nichi	"	68	
134	Lupea Toma a Nichi	"	33	
135	Lupea George a Nichi	"	28	
136	Lupea Ioan Turcu	"	42	
137	Lupea Tămaș Finanțu	"	24	

138	Lup Ioan	"	56	
139	Lup Ioan I Ioan	"	26	
140	Lup George	"	48	
141	Lup Ioan I George	"	28	
142	Lazăr Ioan Junior	"	50	
143	Lupea Petru I Iovu	"	33	
144	Lupea Ioan I Petru	"	58	
145	Lupea Nicolae I Petru	"	56	
146	Lupea Ioan a Stanci	"	26	
147	Lupea Nicolae I Ioan a Culi	"	24	
148	Lupea Nicolae I Gavrilă	"	66	
149	Lupea Petru Culici	"	61	
150	Lazăr Toader Sperluț	"	49	N. 1880
151	Lupea Nicolae I Culici	"	62	
152	Lupea Nicolae Hodoaș	"	64	
153	Lupea Ioan a Culi	"	64	
154	Lup George	"	31	
155	Lupea Nicolae a Tici	"	57	
156	Lupea Nicolae Jidovel	"	38	
157	Lupea Ioan Sili	"	67	
158	Lupea Petru I Ioan	"	38	
159	Lupea Petru I Aron	"	28	
160	Lup Tănasă	"	26	
161	Lupea Nicolae I Nicolae Ticuș	"	23	
162	Manea Petru I Ioan	"	41	
163	Magdalina Petru I Nistor	"	76	
164	Magdalina Petru I Petru	"	45	
165	Magdalina Nistor	"	38	
166	Magdalina Tănase	"	30	
167	Magdalina Ioan	"	64	
168	Manea Petru I Nicolae	"	38	
169	Manea Petru I Todor	"	28	
170	Neaga Lazăr I Urs	"	26	
171	Neaga Petru Găiuț	"	67	
172	Neaga Ioan Concel	"	62	
173	Niță Ioan	"	50	
174	Neaga Nicolae	"	27	
175	Neaga Tănase	"	31	
176	Neaga Ioan	"	77	
177	Neaga Nicolae Negău	"	49	
178	Neaga Ioan I Urs	"	45	

179	Neaga Petru Visalon	"	25	
180	Neaga Nicolae Gaiuț	"	75	
181	Neaga Tănase	"	36	
182	Neaga Ioan I Negău	"	49	
183	Pârva Petru	"	65	
184	Pârva Iosiv	"	69	
185	Pârva Petru I Petru	"	29	
186	Pavel Ioan	"	28	
187	Popovici Tănase	"	78	
188	Popovici Nicolae	"	37	
189	Rus Petru	"	73	
190	Rus Medrea	"	71	
191	Rus Nicolae a Medri	"	44	
192	Rus Victor	"	28	
193	Sima Ioan	"	56	
194	Trifa Ioan a Sofi	"	40	
195	Trifa Nicolae	"	68	
196	Tulea Todor	"	56	
197	Tulea Ioan I Lazăr	"	33	
198	Trifa Nicolae	"	50	
199	Trifa Ioachim	"	26	
200	Trifa Petru I Petru	"	58	
201	Trifa Petru I Toader	"	67	
202	Trifa Nicolae I Petru	"	26	
203	Tulea Lazăr	"	51	
204	Tulea Nicolae a Safti	"	26	
205	Tulea Petru Maior	"	80	
206	Vișa George	"	49	
207	Vlad Todor	"	39	
208	Vișa Ioan	"	65	
209	Vlad Dionisie	"	25	

Prezentul registru se încheie cu 209 alegători la județ.

Vaca la 15 ianuarie 1927

Primar  
**Ionuț Petru**

Notar  
**C. Grădina**<sup>408</sup>.

---

<sup>408</sup> Ibidem, f. 45-49.



Conform unui document din anul 1927, numărul capilor de familie din satul Vaca, aparținând notariatului din Brad, era de 216<sup>409</sup>. În anul 1930, până la instalarea Consiliilor comunale rezultate în urma alegerilor, prefectul județului Hunedoara, Dr. Iacob Oncu, numește „comisiunile interimare care vor gira afacerile respectivelor comune”<sup>410</sup>. Comisia interimară din satul Crișan era formată din **Magdalena Nistor**, președinte și **Brătila Ioan, Cor Petru, Neaga Ioan I Nicolae și Ianc Ioan**, membri<sup>411</sup>.

În câteva rânduri se înregistrează și unele neînțelegeri la predarea gestiunii de către vechiul primar. La 26 februarie 1930 se prezenta la biroul preturii din Brad, Nistor Magdalena, primarul comunei Vaca, care reclama faptul că „deși este președinte de comisie interimară din 23 ianuarie 1930 și a somat în repetate rânduri pe fostul primar Ionuț Petru să-i predeie, pe lângă inventar, întreaga avere mobilă și imobilă a comunei, numitul a refuzat”<sup>412</sup>.

Prim-pretorul plasei Brad, Nistor Vasile, hotărăște ca „predarea și preluarea pe lângă inventar, a averii mobile și imobile a comunei Crișan se va face în prezența noastră, în ziua de 28 februarie, ora 9, a. m. când ne vom deplasa în comună pentru acest fapt. Invităm pe fostul primar **Ionuț Petru** din Crișan și pe **Magdalena Nistor**, președintele Comisiei interimare, precum și pe D-l notar Grădina Cornel, ca pe ziua și ora fixată să fie prezenți la locuința actualului președinte de comisie interimară”<sup>413</sup>.

La 3 aprilie 1930 se constituia Consiliul comunei Crișan alcătuit din: **Nistor Magdalena** – primar; **Faur Ioan** – ajutor primar; **Golda Teodor, Cor Petru, Neaga Ioan și Brătila Ioan** – membri. Tot cu această ocazie se constituie și comisiile Consiliului: Comisia specială de verificare (**Bârna Virgil, Cor Petru, Neaga Ioan**); Delegația Consiliului (**Fugătă Alexandru, Golda Teodor, Brătila Ioan**). Casier al primăriei este **Cor Petru**<sup>414</sup>. În anul 1931, prin ordinul 3.980, prefectul județului ordona achitarea sumei de 2.479 lei „drept cheltuieli de alegeri comunale efectuate în anul 1930”<sup>415</sup>.

De regulă, în perioada interbelică comuna Crișan era condusă de către un primar și Consiliul comunal alcătuit din 7 - 9 membri. Consiliul comunal cuprindea ca membri de drept, preotul comunei și directorul școlii. În anul 1928 consilierii erau **Brană Atanasie, Avram Nicolae, Faur Ioan, Cor Lazăr, Bârna Ioja, Alexandru Fugătă, paroh și Golda Ioan**<sup>416</sup>. Începând din anul 1929 la ședințele Consiliului comunal era prezent și notarul. Consilierii se schimbau cu ocazia alegerilor comunale, într-o proporție mai mică decât în orașe. Sunt cazuri când un consilier câștigă 2 sau 3 mandate.

Astfel în anul 1930 sunt aleși trei noi consilierii: **Cor Petru, Golda Toader și Brătila Ioan**<sup>417</sup>. În preajma alegerilor, vechiul Consiliu era dizolvat și se constituia o comisie interimară, alcătuită dintr-un președinte și 2-4 membri. La ședința Comisiei interimare, din 24 iulie 1931, luau parte: **Faur Ioan**, președinte, **Paul Pavel**, notar și

---

<sup>409</sup> Ibidem, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 1/1927, f. 41.

<sup>410</sup> Ibidem, Dosar 1/1930, f. 19-23.

<sup>411</sup> Ibidem.

<sup>412</sup> Ibidem, f. 29.

<sup>413</sup> Ibidem.

<sup>414</sup> Ibidem, Dosar 105/1931, f. 6.

<sup>415</sup> Ibidem, Dosar 1/1926, f. 38

<sup>416</sup> Ibidem, p. 9 v.

<sup>417</sup> Ibidem, p. 22 și 26.

**Golda Toader** și **Brana Atanasie**, membri<sup>418</sup>. Un an mai târziu, Comisia interimară era alcătuită din **Golda Ioan I Ioan**, **Golda Nicolae**, **Golda Ioan a Marinii** și **Neaga Ioan**, iar președinte era **Nistor Magdalena**<sup>419</sup>.

În anul 1929 se adopta Legea pentru reglementarea circulației pământurilor cultivabile, dobândite prin legile de împrăștiere, care a avut un impact deosebit în lumea satului. Alte legi ce au influențat viața de zi cu zi din lumea satului au fost: Legea pentru plantarea drumurilor publice, a pășunilor și hotarelor lor (aprilie 1930) și Legea pentru ameliorarea terenurilor degradate (iunie 1930).

Comuna Crișan (Vaca) făcea parte din pretura Brad, alături de alte 28 de comune. Prin legea din 1929, în fruntea preturii era un primpretor ajutat de unul sau mai mulți pretori. Pretorul avea și atribuția de șef al poliției administrative și de ofițer al poliției judiciare. El avea obligația să îndrume, să supravegheze și să controleze administrația comunelor. În anul 1930 s-au asociat și comunele în vederea formării circumscripțiilor notariale. Comuna **Crișan** urma să facă parte din notariatul Valea Brad, alături de comunele Valea Brad, Țărățel, Mesteacăn și Potingani.

Comuna	Nr. loc.	Venit	Cotă adiț.	Total	Chelt.	Salariu notar	Total chelt.	Deficit
V. Brad	942	20.265	5.107	25.372	55.764	17.280	73.074	47.672
Crișan	787	24.292	11.746	36.038	44.000	17.280	61.280	25.242
Țărățel	1.050	77.000	25.245	102.245	81.084	25.920	107.004	4.759
Mesteacăn	678	16.000	7.365	23.365	55.714	21.600	77.314	53.949
Potingani	160	1.691	840	2.531	2.400	4.320	6.720	4.189

În comuna Crișan, pretorul din Brad a efectuat numeroase acțiuni de control și îndrumare. În urma controlului pretorul întocmea un raport pe care-l înainta prefectului județului Hunedoara. La 15 mai 1931, pretorul Vasile Nistor înainta un raport în care descria situația generală din pretura Brad. Referindu-se la starea administrativă a preturii el arăta că aceasta se compune din 30 comune, toate alcătuite din câte un singur sat. În fiecare comună funcționează consilii locale, primari, ajutoari de primari și casieri, care administrează comunele<sup>420</sup>.

Din punct de vedere financiar comunele se află într-o „stare financiară deplorabilă, salariile notarilor și a celorlalți funcționari comunali, nu sunt achitate de luni de zile, ba chiar de un an”<sup>421</sup>. Pretorul motiva că această stare se „datorează lacunelor diferitelor legi de organizare administrativă, care au îngrădit dreptul comunelor de a mai percepe aruncuri comunale cu care locuitorii acestor ținuturi erau obișnuiți din timpurile vechi”<sup>422</sup>. De aici - susținea pretorul - a plecat „anul trecut ordinul ca bugetele comunelor să se încheie cu deficit, urmând ca statul să acopere lipsurile comunelor”<sup>423</sup>.

<sup>418</sup> Ibidem, p. 34-35.

<sup>419</sup> Ibidem, p. 45-46.

<sup>420</sup> Ibidem, Dosar 2/1931, f. 17-20.

<sup>421</sup> Ibidem.

<sup>422</sup> Ibidem.

<sup>423</sup> Ibidem.

Dar starea financiară grea a statului nu a permis acoperirea deficitelor și în această situație s-au „înființat cotizațiuni, în runde, arătate în tablou și în procentele arătate acolo, care deși mari, altă modalitate nu a fost”<sup>424</sup>. O altă cauză a deficitelor constă în faptul că statul „s-a desărcinat de plata notarilor și a ajutorilor lor, trecând-o în sarcina comunelor. De asemenea s-au impus funcțiuni inutile, ca ajutorii de primari și casierii, care nu pot presta nici un serviciu, în schimb împovărează bugetele”<sup>425</sup>.

Starea materială a locuitorilor din comunele preturii este slabă. „Parte din locuitori se ocupă cu agricultura și creșterea vitelor, iar starea acestora se înrăutățește mereu, deoarece vitele, unica sursă de venituri a lor, sunt astăzi la prețuri discriminatorii, iar articolele de primă necesitate se mențin încă la prețuri ridicate”<sup>426</sup>. Pretorul se mai referă apoi și la starea drumurilor care nu se pot întreține în mod satisfăcător, „iar prin Legea drumurilor s-a desființat munca publică”<sup>427</sup>.

În raportul său, nr. 2 din 1931, pretorul Vasile Nistor sublinia și o altă cauză a degradării stării populației, care constă în obiceiul de a se „împrocesua unii pe alții cu cea mai mare ușurătate, pricinuindu-și uneori și pentru 10-20 lei pagubă, mii de lei speze și pierdere de timp în dezbateri”<sup>428</sup>. În acest raport, pretorul sublinia că situația materială a populației s-ar putea îmbunătăți prin: intensificarea exportului de vite, împrumuturi de amortizare pe termen îndelungat, prin construirea șoselelor județene și vicinale, creându-se artere principale pe care să poată comunica transportându-și obiectele sale de comerț cu ușurință”<sup>429</sup>.

La 20 iulie 1931, pretura Brad stabilea câteva măsuri pentru redresarea situației din comune. „Salariul primarului să nu treacă de 2.000 lei, oricare ar fi venitul comunei”<sup>430</sup>. Notarii vor „fi datori a inspecta tot la 2 săptămâni fiecare comună, vor aviza publicul despre zilele de inspecție și despre avizare se va întocmi proces verbal cu Consiliul comunal”<sup>431</sup>. Prefectul județului Hunedoara, prin Ordonanța 20.889/1932, a convocat, pentru data de 14 decembrie, alegătorii să participe la alegerea „numărului de consilieri și primari”<sup>432</sup>. La Crișan urmau să fie aleși 8 consilieri. Tot acum au fost aleși și membrii Comitetului agricol local, în persoana lui **Brana Athanasie** și **Golda Toader**<sup>433</sup>.

Noua Comisie interimară depune eforturi pentru reactivarea surselor de venituri ale comunei în vederea echilibrării bugetului. La 19 septembrie 1932, Comisia interimară a comunei Crișan, sub președinția lui Nistor Magdalena, reînnoia Contractul de arendare a dreptului de vânătoare de pe teritoriul comunei. În conformitate cu dispozițiile articolului 8 din Legea pentru protecția vânatului și reglementarea vânătoarei, membrii comisiei autorizează pe **Nistor Magdalena** să arendeze „dreptul de vânătoare de pe teritoriul

---

<sup>424</sup> Ibidem.

<sup>425</sup> Ibidem.

<sup>426</sup> Ibidem.

<sup>427</sup> Ibidem.

<sup>428</sup> Ibidem, f. 24-26 și 27-29.

<sup>429</sup> Ibidem.

<sup>430</sup> Ibidem, f. 146-147.

<sup>431</sup> Ibidem.

<sup>432</sup> Ibidem, Dosar 1/1931, f. 32.

<sup>433</sup> Ibidem.

comunei, prin licitație publică, sau în cazul când se va prezenta numai un licitant, [și] oferta lui va fi favorabilă, prin bună învoială”<sup>434</sup>.

Trebuie să amintim că din satul Crișan doar doi locuitori, **Rusu Petru și Avram Tănase**, posedau arme de vânătoare, cu două țevi, de calibrul 16 mm<sup>435</sup>. Dar la licitație mai puteau participa și vânători din satele învecinate, Ribița, Valea Bradului, Junc sau Potingani. Printr-o licitație reușită comuna putea beneficia de o importantă sumă de bani, necesară constituirii bugetului, care an de an se prevedea cu un deficit important. Timp de câțiva ani în comuna Crișan a funcționat și un Post de jandarmi, care împovăra și mai mult bugetul. În ședința din 1 mai 1933, Consiliul comunei este nevoit să prevadă în buget suma de 2.200 lei, „drept cotă de chirie a localului ocupat de Postul de jandarmi Crișan”<sup>436</sup>. Un alt venit pe care-l putea realiza comuna provine din arendarea „dreptului de pescuit, în apa Crișului Alb, pe teritoriul comunei Crișan”<sup>437</sup>. În cazul discutării unor probleme deosebite pentru comună, la lucrările Consiliului lua parte și pretorul plasei Brad. Astfel la ședința din 9 octombrie 1936, când se discuta problema ridicării unui pod peste Crișul Alb, pentru a înlesni legătura comunei cu orașul Brad, prin Mesteacăn, este prezent și pretorul Vasile Nistor. Realizarea podului respectiv și amenajarea drumului ar fi scurtat distanța dintre cele două localități cu peste 3 km<sup>438</sup>.

O altă sursă de venit pentru comună se realiza din vânzarea de lemn din cele două păduri comunale „Cocoșu” și „Breaza”. La 3 noiembrie 1936, Consiliul comunal Crișan aproba vinderea a 10 fire de stejar din pădurea exploatată de firma „Bereteu”, lui Jorza Ștefan din satul Dupăpiatră<sup>439</sup>. Prețul firului de stejar se stabilea la 500 lei ceea ce însemna că numai din această tranzacție se realiza o sumă de 5.000 lei. În anul următor, 1937 se aproba vinderea a 20 fire de stejar firmei din Brad a lui **Rusu Cornel**, la același preț de 500 lei firul<sup>440</sup>.

Instaurarea dictaturii regale a lui Carol al II-lea a impus noi alegeri. Alegerile comunale din satul Crișan ele s-au desfășurat la 24 februarie 1938. Încă la 20 ianuarie 1938, în urma dizolvării Consiliilor județene și comunale, prefectura județului Hunedoara numește ca membri în Comisia interimară a comunei Crișan pe: **Tulea Ioan I Lazăr** – președinte; **Golda Ioan Filăru** – vicepreședinte; **Perian Tiberiu, Popa Marin, Filip Nicolae I Irimie, Magdalina Nistor, Lupea Nicolae I Nicolae și Cor Petru I Lazăr**, membri<sup>441</sup>. Prefectura Hunedoarei cere preturii din Brad, să se deplaseze de urgență în comune „pentru desemnarea unei comisii din 3 membri dintre gospodarii recunoscuți ca oameni cinștiți, cu autoritate și de preferință din cei ce nu au participat la luptele politice, urmând a indica pe unul din cei 3 membri ca primar”<sup>442</sup>.

Pentru comuna Crișan, a fost propus, la 17 februarie 1938, pentru a fi numit primar, **Tulea Ioan**, agricultor, fără politică, născut în anul 1894<sup>443</sup>. El a fost înscris pe

---

<sup>434</sup> Dosar 1/1926, f. 47 v.

<sup>435</sup> Ibidem, Dosar 2/1941, f. 7.

<sup>436</sup> Ibidem, Dosar 1/1926, f. 53.

<sup>437</sup> Ibidem, f. 59.

<sup>438</sup> Ibidem, f. 81 V.

<sup>439</sup> Ibidem, f. 82 v.

<sup>440</sup> Ibidem, f. 84.

<sup>441</sup> Ibidem, Dosar 1/1938, f. 155 și 165.

<sup>442</sup> Ibidem, f. 118.

<sup>443</sup> Ibidem, f. 115.

lista primarilor din pretură, după ce cu o zi înainte, semnase următoarea declarație: „Subsemnatul Tulea Ioan, din comuna Crișan, declar că nu fac nici un fel de politică de partid și mă oblig a îndeplini funcțiunea ce mi s-a încredințat, așa după cum autoritățile superioare vor cere”<sup>444</sup>.

La 18 februarie 1938, colonelul C. Bengliu, prefectul județului Hunedoara, decide: „Art. 1. Numim pe **Tulea Ioan** ca primar al comunei rurale Crișan”<sup>445</sup>. Câteva zile mai târziu primarul și membrii Consiliului vor lua măsuri pentru organizarea plebiscitului din 24 februarie 1938. Organizarea plebiscitului din Crișan s-a făcut de către primar și un grup de locuitori de frunte ai satului. Procesul verbal încheiat după terminarea acțiunii de votare preciza următoarele: „Subsemnatul Tulea Ioan, primar al comunei Crișan, asistat de Paul Pavel, notar și de către pr[etoul] Tiberiu Perian, învățătorul Marin Popa, Brana Atanasiu și Golda Ioan Filăru, locuitori cu știință de carte, constituiți în biroul secțiunii de votare din comuna Crișan, pentru plebiscitul din 24 februarie 1938, privitor la noua Constituție:

Totalul cetățenilor votanți	229
Au votat pentru constituție cu Da	229
Au votat împotriva constituției cu Nu	-

Crișan 24 februarie 1938<sup>446</sup>.

Și totuși unul dintre locuitorii comunei a votat împotriva Constituției. Este vorba de **Avram Nicolae**, de profesie agricultor, născut în anul 1890, care a votat la plebiscit cu „nu”<sup>447</sup>. În urma cercetării sale de către Judecătoria Brad a răspuns că a vrut să „știe ce reiese dacă votează cu Nu”<sup>448</sup>. Alți doi dintre locuitorii satului, **Ionuț Petru** și **Ionuț Tănase** nu s-au prezentat la votul din 24 februarie 1938<sup>449</sup>. La 16 martie 1938, pretorul plasei Brad, Vasile Nistor, îi comunica prefectului județului Hunedoara că „tabloul celor care nu au fost la vot s-a înaintat judecătoriei Brad, pentru a fi sancționați”<sup>450</sup>.

Un alt fiu al satului, geologul **Viorel Brana**, funcționar la Societatea „Mica”, a participat la plebiscit, dar a votat împotriva Constituției<sup>451</sup>. Dintre cei 8.453 votanți din Plasa Brad, 8.426 au votat pentru Constituție iar 27 împotriva ei. Cei 27 de aparțineau Partidului Totul pentru Țară (17), Frontului Plugarilor (5), iar social democraților (2)<sup>452</sup>. Marc Alexandru din Buceș și Guga Emilian din Căinelul de Sus au votat împotriva Constituției pentru că nu li s-a „pus primar pe gustul lor”<sup>453</sup>.

În luna iulie 1938, primăria comunei Crișan este înștiințată de către pretorul plasei „că M[ajestatea] S[a] Regina a încetat din viață, la 18 iulie 1938, orele 17,38 în

---

<sup>444</sup> Ibidem, f. 138.

<sup>445</sup> Ibidem, f. 138.

<sup>446</sup> Ibidem, Dosar 2/1938, f. 23.

<sup>447</sup> Ibidem, Dosar 7/1941, f. 3 și 6.

<sup>448</sup> Ibidem.

<sup>449</sup> Ibidem, Dosar 2/1938, f. 56.

<sup>450</sup> Ibidem, f. 53.

<sup>451</sup> Ibidem, f. 1.

<sup>452</sup> Ibidem.

<sup>453</sup> Ibidem, f. 1 și 64-65.

Castelul Pelisor. Guvernul a ordonat doliu național până în ziua înmormântării. Toate edificiile publice vor avea drapelul Țării cernit. În biserici se va oficia servicii religioase în fiecare zi, clopotele se vor trage zilnic între orele 17 și 18<sup>454</sup>.

În toamna anului 1938, reprezentanții ai comunității sunt chemați pentru a se pronunța asupra statutului localității lor. În prezența pretorului, Vasile Nistor și a notarului Paul Pavel, delegații obștii, arătând condițiile vitrege în care se desfășoară activitatea primăriei, se pronunță, în unanimitate, pentru declararea comunei ca sat. Comuna Crișan făcea parte dintre comunele din pretură care nu dispunea de clădire proprie pentru primărie după cum se preciza în raportul pretorului din 28 noiembrie 1938<sup>455</sup>. În aceste împrejurări, în concordanță cu opinia delegaților sătenilor, primarul Tulea Ioan emite, la 14 septembrie 1938, următoarea decizie:

„Art. 1. Comuna noastră cu numele Crișan se declară de noi sat, potrivit art. 194 și 4 din Legea administrativă, aparținând la comuna rurală Țărățel.

Art. 2. D-l notar se însărcinează cu executarea prezentei deciziuni<sup>456</sup>. Au votat pentru noul statut al localității Crișan, delegații sătenilor, **Marin Popa, Nistor Magdalena, Bârna Nicolae, Golda Ioan Filăru, Avram Ioan, Bârna Viorel, Magdalena Tănase, David Petru, Avram Nicolae, Avram Miron, Pavel Ioan, Golda Ioan, David Gheorghe, Neaga Ioan, Bârna Ioan I Nicolae, Neaga Tănase, Bârna Petru**, precum și primarul **Tulea Ioan**<sup>457</sup>.

Începând din anul 1938 se intensifică inspecțiile pretorului și ale notarului în comuna Crișan. Una din aceste inspecții a avut loc la 7 iunie 1938, la sfârșitul căreia s-a încheiat un proces verbal. Referindu-se la activitatea primarului Tulea Ioan, pretorul Vasile Nistor consemnează următoarele: „Primarul **Tulea Ioan** se achită în mod îndestulitor de îndatoriri. Ordinele primite sunt executate și se îngrijește ca legile să fie respectate<sup>458</sup>. În ceea ce privește starea morală și materială a populației, este considerată de către pretor ca satisfăcătoare<sup>459</sup>. În schimb drumurile comunale și cele de câmp sunt mediocre. În finalul procesului verbal pretorul dă dispoziții pentru repararea drumului comunal **Ribița-Crișan-Junc**, și marcarea lui în km și sute de metri<sup>460</sup>.

Cere de asemenea să se pună pietriș pe drum, care va fi transportat, de către cei aflați la distanțe mai mari de drum, cu vitele, iar de cei din apropiere cu roabele. Să se pună lucrători care să sape șanțurile, pentru ca apa să nu băltească pe drum. O parte din locuitori care n-au vite sau roabe, să fie folosiți la împrăștierea prismelor sau să dea ajutor celor cu vitele<sup>461</sup>. Pentru stabilirea distanței până unde vor lucra cei din Crișan, la drumul

<sup>454</sup> Ibidem, f. 183-184.

<sup>455</sup> Ibidem, f. 97. Celelalte comune care nu dispuneau de local propriu pentru primărie sunt Valea Brad, Mesteacăn, Potingani, Luncoiul de Sus, Podele, Stejărel, Ormindea, Căinelul de Sus, Peștera, Crăciunești, Săliște, Trestia, Hărțăgani, Dupăpiatră, Stânița, Mihăileni, Curechiu, București, Rovina Șesuri și Zdrapți.

<sup>456</sup> Ibidem, f. 113. Nu se cunoaște motivul pentru care decizia primarului nu a fost pusă în aplicare, desființarea comunei și alipirea satului la comuna rurală Țărățel având loc abia la începutul anului 1943.

<sup>457</sup> Ibidem.

<sup>458</sup> Ibidem, Dosar 3/1938, f. 60-61 și 62-63.

<sup>459</sup> Ibidem.

<sup>460</sup> Ibidem.

<sup>461</sup> Ibidem.

spre Junc, să se înțeleagă, în caz contrar se va raporta Preturii pentru a se interveni la prefect „pentru stabilirea distanței fiecărei comune”<sup>462</sup>.

I se mai ordonă primarului să viziteze fiecare gospodărie din Crișan, pentru a cere fiecărui gospodar să participe la înfrumusețarea comunei. Se avea în vedere ca în dreptul fiecărei gospodării, drumul să fie pietruit, cu șanțuri și săptămânal să fie curățat. La fel curtea fiecărui cetățean să fie curată, casa spoită (văruiată n.n.) în interior și exterior de două ori pe an<sup>463</sup>. Se intervenea până la cele mai intime aspecte ale conviețuirii umane. În fiecare gospodărie latrina (WC-ul) să fie situată la loc potrivit, de regulă în spatele casei, departe de fântână și să nu lipsească din nici o curte<sup>464</sup>. De asemenea gunoiul vitelor să nu fie așezat lângă drum, ci în interior, după grajduri, care și ele trebuiau să fie ținute în curățenie, la fel și cotețele de porci și găini<sup>465</sup>.

În urma controlului din decembrie 1938, pretorul considera că primarul „nu dovedește nici un fel de zel în executarea ordinelor”<sup>466</sup>. Pretorul nu este mulțumit nici de starea drumurilor din comună, „măsurile necesare nu sunt luate de primar pentru îndreptarea lor”<sup>467</sup>. Se concluziona că starea materială a populației comunei „e bună, venitul lor principal îl au din ocupațiunea lor ca muncitori mineri, din cultura grădinăritului și al viticulturii”<sup>468</sup>. În dispozițiile date pentru sfârșitul anului 1938 și primul trimestru al anului următor se referă la executarea ordinelor primite de către primar pentru „repararea drumului comunal Ribița-Crișan”<sup>469</sup>.

De asemenea se pune pentru prima dată problema ridicării unei clădiri pentru sediul primăriei. În acest sens pretorul cere a se „pregăti planul unei primării comunale, materialul de lemn necesar la edificare și designarea locului de ridicare a edificiului”<sup>470</sup>. Raportul pretorului către prefectul județului, întocmit în iunie 1938, menționa că semănăturile sunt destul de bune, ca urmare a ploilor, dar inundațiile din primăvară au provocat pagube importante în „Juncul de Jos și de Sus, în Podele, Stejărel, Mesteacăn și Crișan”<sup>471</sup>.

Drept urmare porumbul a trebuit să fie semănat pentru a doua oară<sup>472</sup>. Se menționează în raport importanța cultivării porumbului, căruia i se dă o „atenție deosebită, mălaiul și măcălișca fiind articolul lor de primă necesitate și nu lipsește din casa nici unui locuitor”<sup>473</sup>. În primăvara lui 1938 timpul a fost nu numai ploios ci și deosebit de rece. În aprilie, a căzut zăpada ca în luna decembrie. Bruma căzută chiar în zilele Sf. Paști a cauzat însă pagube mai puțin însemnate livezilor cu pruni, meri, peri

---

<sup>462</sup> Ibidem.

<sup>463</sup> Ibidem.

<sup>464</sup> Ibidem.

<sup>465</sup> Ibidem.

<sup>466</sup> Ibidem, f. 39.

<sup>467</sup> Ibidem.

<sup>468</sup> Ibidem.

<sup>469</sup> Ibidem.

<sup>470</sup> Ibidem.

<sup>471</sup> Ibidem, f. 259-267.

<sup>472</sup> Ibidem.

<sup>473</sup> Ibidem.

etc<sup>474</sup>. Dintr-o schiță întocmită pentru o viitoare monografie a comunei Crișan<sup>475</sup>, aflăm o serie de date dintre cele mai importante referitoare la această localitate:

### Tabloul monografiei comunei Crișan

Cum s-a numit înainte comuna	Vaca
Ce nume are acum	Crișan
Numărul locuitorilor, români - 824, minoritari -	
Câte locuințe sunt	195
Câți oameni înstăriți	56
Câți oameni săraci	139
Școli - 1; Biserici - 1; Dispensare - ; Băi populare - ; Cămine culturale -	
Câți cai are - 13; Câți boi de jug - 42; Câte vaci - 90; Câți porci - 15; Câte oi – 310	
Ce întindere semănată cu grâu -	134 ha
Ce întindere semănată cu porumb -	149 ha
Ce întindere semănată cu orz, ovăz -	13 ha
Ce întindere semănată cu cânepă, in -	6 ha
Ce producție are: În grâu, 53.600 kg; porumb, 104.300 kg; ovăz, 5.200 kg; fân, 80 vagoane; lână, 400 kg; în fructe (mere, pere, nuci), 1.500 kg	
Disponibil: în grâu - , porumb - , ovăz - , fructe - , fân - 4 vagoane	
Dacă are moară de apă sau cu motor - 4 mori cu apă particulare	
De ce lucrări necesare are nevoie satul, (drumuri, poduri, școli, biserici, dispensar, baie populară, cuptor de uscat prune, grajd comunal) – 1 pod peste vale și construirea unui drum nou spre Brad, prin Mesteacăn de 1 km.	
Data la care trebuie terminate lucrările -	1 aprilie 1940
Din ce fond se execută – prin muncă obștească – drumul prin muncă publică	
Cu bani de la buget – podul cu bani de la buget	
Câți tauri are și ce rasă: comunali - , autorizați 1	
Câți armăsari și ce rasă - ; Câți vieri și ce rasă –	
Starea morală a populației – bună	
Câți s-au înscris în Frontul Renașterii Naționale – 214	
Sunt curente extremiste –	

În noile condiții social politice din țară sunt numiți noi primari. Primarul din Crișan, **Ioan Tulea** și-a cerut demisia, fiind înlocuit cu **Petru Lupea**, care și-a luat funcția în primire la 5 februarie 1939<sup>476</sup>. Ajutor de primar a fost numit **Golda Ioan a Marini**, absolvent al învățământului primar, născut în anul 1894<sup>477</sup>. La 11 aprilie 1939 se face un inventar al resurselor umane și agricole din Plasa Brad. Comuna Crișan se prezintă în felul următor:

<sup>474</sup> Ibidem.

<sup>475</sup> Ibidem, Dosar 4/1938, f. 55-56.

<sup>476</sup> Ibidem, Dosar 1/1939, f. 49. Petru Lupea era în vârstă de 33 de ani, fiind fiul lui Nicolae Lupea, ce îndeplinise funcția de primar al comunei în anii imediat Unirii din 1918.

<sup>477</sup> Ibidem.



Bărbați mobilizabili	124	
Bărbați nemobilizabili	148	
Femei	230	
Copii până la 16 ani	339	
Grâu – existent	5.000 kg, necesar	60.000 kg
Porumb – existent	8.000 kg, necesar	80.000 kg
Ovăz – existent	1.000 kg, necesar	10.000 kg
Fân nepresat – existent	20.000 kg, necesar	250.000 kg
Paie nepresate – existent	5.000 kg, necesar	100.000 kg
Vite mari de tăiere	40 bucăți	
Vite mari de tăiat pt. armată	10 bucăți	
Vite mari de tracțiune, existent	30 capete, necesar	30 capete
Viței, existent	21 capete, necesar	16 capete
Viței pentru armată	5 capete	
Oi și capre – existent	110 capete, necesar	60 capete
Pentru armată	50 bucăți	
Porci, existent	35 bucăți, necesar	25 bucăți
Pentru armată	10 bucăți	
Țuică, existent	300 l, necesar	300 l <sup>478</sup> .

La 17 aprilie 1939, pretorul Vasile Nistor inspectează notariatul Valea Brad, urmărind printre alte probleme și evoluția populației pe comune. El ajunge la concluzia tristă că mișcarea populației lasă de dorit, exemplul cel mai concludent fiind „comuna Crișan unde natalitatea este foarte mică în comparație cu numărul morților”<sup>479</sup>. În anul 1938 s-au născut în Crișan 2 copii, s-a înregistrat o singură cununie și au fost 10 morți<sup>480</sup>. Cu prilejul inspecției efectuate în comună, la 22 august 1939, pretorul era dezamăgit de starea drumului comunal, care era deteriorat în mai multe locuri în urma ploilor torențiale din luna iulie.

Locuitorii comunei Crișan erau ocupați cu strângerea recoltei. Singura nemulțumire a locuitorilor comunei se datora faptului că din cauza „regimului nesigur al fabricării țuicii, comercianții nu cumpără prunele, astfel că țăranii neavând vase îndestulătoare spre a le aduna, se văd în situația de a nu-și putea valorifica această supraproducție de prune”<sup>481</sup>. Sunt date dispoziții ajutorului de primar, **Golda Ioan a Marini**, întrucât primarul **Petru Lupea** era concentrat, să ia măsuri pentru repararea drumului, curățirea și înfrumusețarea gospodăriilor și valorificarea producției de prune<sup>482</sup>. În septembrie 1939, populația comunei este zguduită de trista veste a asasinării primului ministru Armand Călinescu. La sediul primăriei este arborat drapelul îndoliat, iar în ziua de 24 septembrie 1939, la biserică s-a oficiat un serviciu religios de înmormântare a defunctului fost prim ministru Armand Călinescu<sup>483</sup>.

<sup>478</sup> Ibidem, Dosar

<sup>479</sup> Ibidem, Dosar 3/1939, f. 69.

<sup>480</sup> Ibidem.

<sup>481</sup> Ibidem, f. 93.

<sup>482</sup> Ibidem.

<sup>483</sup> Ibidem, Dosar 5/1938, f. 6-7.

Situația politică internațională este marcată de izbucnirea celui de-al doilea război mondial. În interiorul țării sunt luate măsuri de restricționare a adunărilor publice. La 25 octombrie 1939, prefectul județului Hunedoara transmitea Preturii din Brad ordinul Ministrului Ordinii Publice, general Gabriel Marinescu prin care cere: „Luați măsuri ca să nu se mai elibereze nici o autorizație pentru întruniri și congrese care pot avea loc numai cu aprobare specială a Ministerului Ordinii Publice. Se exceptează întrunirile asociațiilor profesionale și a tuturor formațiilor încadrate în Frontul Renașterii Naționale”<sup>484</sup>.

Noul pretor, Ștefan Popa, efectuează inspecția comunei Crișan la 8 decembrie 1939. Și cu acest prilej se constata starea necorespunzătoare a drumurilor. Măsuri de reparare s-au luat puține din cauza concentrării bărbaților apti de muncă și a rechiziționării cailor<sup>485</sup>. Este mulțumit de recolta de grâu și porumb obținută de săteni. Comuna are un taur pentru reproducere, care este particular, dar este bine întreținut. Pretorul remarcă faptul că locuitorii comunei, pe lângă practicarea agriculturii, creșterea vitelor și pomărit, se mai ocupă și cu mineritul, parte fiind angajați la minele de cărbuni de la Țebea, parte la minele de aur ale Societății Mica Brad<sup>486</sup>.

Ca urmare a acestor posibilități de câștiguri suplimentare, starea materială a populației din comuna Crișan este bună<sup>487</sup>. Se cere locuitorilor ca în primăvară „să-și curețe pomii de omizi și să facă încă de acum gropi pentru plantarea pomilor fructiferi ce urmează a se planta în primăvara anului viitor”<sup>488</sup>. Conform unei situații, întocmite de către notariatul Valea Brad, în comuna Crișan era nevoie de 150 meri, 150 peri, 150 nuci, 200 pruni bistriți și 100 de cireși<sup>489</sup>. Tot aici se impunea împădurirea a 28 iugăre de teren și procurarea unei pompe pentru stropit pomii pe 200 iugăre<sup>490</sup>.

În anul 1940 mișcarea legionară își face simțită tot mai mult prezența pe scena politică a României. Încă la 10 februarie 1939, pretorul plasei Brad transmitea către tipografiile „Moșilor” și „Zarandul”, ordinul Ministrului de Interne de a lua măsuri ca în „chestiunea dizolvării Gărzii de Fier și a foștilor legionari să nu se mai scrie nimic în ziarele ce apar în circumscripția noastră”<sup>491</sup>. În anul 1940, șeful mișcării legionare din Plasa Brad devine profesorul Cornel Rusu de la Liceul „Avram Iancu” din Brad, care îl înlocuiește pe geologul **Viorel Brana**<sup>492</sup>.

Urmează apoi înlocuirea primarilor cu aderenți ai mișcării legionare. În comuna Crișan este numit primar **Iancu Ilie**, un membru activ al mișcării legionare din sat<sup>493</sup>. Îndată după numire, Ilie Iancu este concentrat în cadrul Regimentului 10 Călărași Sibiu<sup>494</sup>. Notariatul Valea Brad întocmește, la cererea organelor superioare, o statistică privind numărul de animale și disponibilul de tăiat pentru armată, în caz de război. Astfel într-un raport din 23 februarie 1940, notarul Pavel Paul înscria în dreptul comunei Crișan

---

<sup>484</sup> Ibidem, Dosar 6/1939, f. 2.

<sup>485</sup> Ibidem, Dosar 3/1939, f. 109.

<sup>486</sup> Ibidem.

<sup>487</sup> Ibidem.

<sup>488</sup> Ibidem.

<sup>489</sup> Ibidem, Dosar 1/1940, f. 37.

<sup>490</sup> Ibidem.

<sup>491</sup> Ibidem, Dosar 7/1939, f. 4.

<sup>492</sup> Ibidem, Dosar 1/1940, f. 5 și 6.

<sup>493</sup> Ibidem, f. 27 și 32.

<sup>494</sup> Ibidem, Dosar 5/1940, f. 111.

următoarele date: Populație (824 locuitori), grâu (14.000 kg), porumb (20.000 kg), ovăz (700 kg), dovleac (1.200 kg), fasole (2.000 kg), cartofi (3.000 kg), fân (70.000 kg), paie (8.000 kg), animale de tăiat (bovine - 12 și oi - 26)<sup>495</sup>.

În iulie 1940, raportul pretorului din Brad consemna pentru comuna Crișan următorul efectiv de animale: 43 boi, 143 vaci, 84 mânzați, 15 viței. Animale necesare la munca câmpului, 53, necesare pentru reproducție, 219. Disponibil, vite mari, 13. Se mai adaugă la efectivul de animale al locuitorilor din Crișan, 486 oi, 23 capre și 140 porci<sup>496</sup>. În urma recensământului pentru necesitățile armatei se iau în evidență 6 cai, 2 hamuri și 1 căruță<sup>497</sup>. La 18 octombrie 1940, notarul Pavel Paul informa pretura Brad despre însămânțarea, până la acea dată, în comuna Crișan, a 7 ha cu grâu și că localitățile din notariatul Valea Bradului ar avea nevoie de ½ vagon, grâu de sămânță, adus în gara Brad<sup>498</sup>. El informa pretura că „aprovizionarea populației din cele 5 localități ale notariatului se face din depozitele din Brad<sup>499</sup>

O situație statistică generală, întocmită în același an, înregistra pentru comuna Crișan următoarele date:

Locuitori, 865 (români), ortodocși (865), familii, 196, case de locuit, 196.

Suprafața: arabil, 446 ha, pășune, 189 ha și pădure, 342 ha.

Grâu – existent, 4.000 kg, necesar 50.000 kg, însămânțat, 5.000 kg.

Porumb – existent, 70.000 kg, necesar 120.000 kg, însămânțat, 5.000 kg.

Orz – existent, 1.000 kg, necesar, 1.000 kg, însămânțat, 500 kg.

Ovăz – existent, 3.000 kg, necesar 4.000 kg, însămânțat, 600 kg.

Cartofi – existent, 20.000 kg, necesar 30.000 kg, însămânțat 6.000 kg.

Mazăre – existent 2.300 kg, necesar 1.600 kg. Însămânțat 500 kg.

Animale: 36 boi, 6 cai, 94 vaci, 96 viței, 260 oi, 62 capre, 190 porci.

Mori – 4, prăvălii – 1, cârciumi – 1, școli – 1, săli de învățământ – 2, biserici - 1<sup>500</sup>.

Din punct de vedere al conviețuirii sociale, sunt consemnate 3 perechi care trăiesc în concubinaj: **Cor Iosif** cu **Avram Marica**, **Avram Tănase** cu **Golda Elena** și **Bârna Petru** cu **Josan Maria**<sup>501</sup>.

Încă înainte de intrarea României în război contra Uniunii Sovietice se face simțită o acută lipsă de alimente și cereale. În 29 martie 1941, pretorul din Brad raporta prefecturii că „am avut o criză de alimente, când mai multe persoane, îndeosebi femei, circa 35-40, s-au prezentat la pretură, la cooperativă și la primăria din localitate. Li s-a distribuit, încă în aceeași zi, 4.000 kg porumb. Din această cantitate au fost îndeustulate, circa 550 familii, primind fiecare 10 litre porumb<sup>502</sup>. Și la notariatul Valea Bradului s-a repartizat, în 5 aprilie 1941, 1.000 kg porumb<sup>503</sup>. Pentru aprovizionarea populației din pretura Bradului s-au eliberat autorizații pentru a cumpăra bucate de la Hălmagiu, ce au fost trimise prefecturii din Arad. Dar locuitorii sunt nemulțumiți din cauza prețurilor prea

<sup>495</sup> Ibidem, Dosar 5/1940, f. 45.

<sup>496</sup> Ibidem, f. 54.

<sup>497</sup> Ibidem, f. 60.

<sup>498</sup> Ibidem, Dosar 5/1940, f. 111.

<sup>499</sup> Ibidem.

<sup>500</sup> Ibidem, Dosar 6/1940, f. 6 și 12.

<sup>501</sup> Ibidem, f. 61.

<sup>502</sup> Ibidem, Dosar 11/1941, f. 14.

<sup>503</sup> Ibidem.

mari, o măsură de porumb s-a vândut cu 220-250 lei, iar măsura de grâu cu 300-350 lei<sup>504</sup>.

La 25 mai 1941, în sala cercului civilo-militar s-a desfășurat prima ședință a Consiliului de pretură al plasei Brad la care au luat parte și primarii din comunele Țărățel, După Piatră, Ruda Brad, Luncoiul de Sus, Podele, Ormindea, Crăciunești, Hărțăgani, Trestia, Căinelul de Sus, **Crișan**, Zdrapți, Bucuresci, Șesuri, Stănița, Peștera și Crișcior<sup>505</sup>. Consiliul de pretură era chemat să coordoneze și să armonizeze activitatea tuturor serviciilor, să înlăture dificultățile ce s-ar ivi în aplicarea legilor și regulamentelor, și să asigure aplicarea pe teren a tuturor măsurilor luate de puterea centrală<sup>506</sup>. Primarii trebuie să raporteze despre dificultățile ce se ivesc și să propună și măsurile de luat în vederea ameliorării. Protopopul Ioan Indrei arată că „aprovizionarea populației trebuie să se aibă, în primul rând, în vedere”, căci nu se poate „lua nici o măsură și nu se poate rezolva nici o chestiune dacă, în primul rând, nu se rezolvă problema atât de arzătoare și de mare însemnătate a aprovizionării populației”<sup>507</sup>.

În luna decembrie 1941, pentru sprijinirea primarului și a ajutorului de primar în desfășurarea activității, se alege sfatul sătesc, care, conform ordinului prefectului, trebuia să fie compus din 2 localnici, destoinici gospodari și cu știință de carte. În sfatul sătesc al comunei Crișan sunt aleși **Neaga Ioan I Urs** și **Popovici Nicolae**<sup>508</sup>.

Intrarea României în războiul contra Uniunii Sovietice a dus la o agravare a vieții locuitorilor din pretura Brad. Conferința administrativă a Preturii Brad, desfășurată la 19 august 1941, consemna scumpirea vieții, în general, precum și lipsa de materii prime. Lipseau „cerealele, făina, fierul, cuiele pentru potcoave, talpa și opinca. Nu se găsește țigla, ciment și bumbac”<sup>509</sup>.

După înăbușirea rebeliunii legionare din ianuarie 1941, primarii numiți în toamna anului 1940 au fost revocați din funcție. La 28 ianuarie 1941, la primăria comunei Crișan este numit din nou **Petru Lupea**, iar ajutor de primar **Neaga Ioan**<sup>510</sup>. Vor fi doi dintre cei mai grei ani pentru activitatea Primăriei din comuna Crișan. Dar chiar și în condițiile excepționale de război, locuitorii trec la ridicarea unei băi populare, a cărei piatră fundamentală a fost pusă la 6 august 1941<sup>511</sup>.

Cu prilejul inspecției din 27 martie 1942, pretorul constata o serie de lipsuri în organizarea prestației de către locuitori, pietrișul pentru repararea drumului nefiind recepționat. Cu aceeași ocazie pretorul ridică problema reparării podului de peste Crișul Alb, din comuna Ribiața, la care participă și comuna Crișan cu 5 fire de lemn de stejar<sup>512</sup>. Pentru populația comunei, constata pretorul, la 21 august 1942, lipsea porumbul și încălțăminte<sup>513</sup>.

---

<sup>504</sup> Ibidem, f. 18.

<sup>505</sup> Ibidem, Dosar 2/1941, f. 25-26.

<sup>506</sup> Ibidem.

<sup>507</sup> Ibidem.

<sup>508</sup> Ibidem, Dosar 1/1941, f. 56 și 71.

<sup>509</sup> Ibidem, f. 56.

<sup>510</sup> Ibidem, f. 32.

<sup>511</sup> Ibidem, Dosar 3/1942, f. 52 și 184.

<sup>512</sup> Ibidem.

<sup>513</sup> Ibidem, Dosar 2/1942, f. 9.

Asupra locuitorilor comunei s-a abătut și o altă tragedie. În lunile ianuarie și februarie 1942 „s-au îmbolnăvit mai multe oi, de călbează, sucombând, circa 120”<sup>514</sup>. Pentru a reduce ceva din pagubă, din oile moarte s-a fabricat săpun. Prin această pierdere s-a redus aproape la jumătate numărul de oi, dar s-a redus drastic și consumul de lapte și carne a locuitorilor. Pentru sprijinirea țăranilor, conducerea Preturii ia măsura aprovizionării cu semințe de orz, livrându-se 1.600 kg și cu grâu de primăvară<sup>515</sup>. În toamna anului 1941 s-au semănat 176 ha cu grâu și 12 cu orz, iar în primăvara lui 1942, în cadrul semănăturilor de primăvară, grâu pe 26 ha, orz 12 ha, ovăz, 22 ha, lucernă, 15 ha, trifoi, 36 ha, fasole, 3 ha, ceapă, 2 ha, cartofi, 5 ha, varză, 6 ha, dovleci, 38 ha, câneapă, 6 ha și in, 1 ha<sup>516</sup>. Pentru munca din agricultură locuitorii din comună dispuneau, în anul 1942, de 178 pluguri, 155 grape, 452 greble simple, 112 furci de lemn, 168 furci de fier, 164 coase, 435 seceri, 356 sape, 170 hârlețe, 42 tânăcoape, 171 lopeți de fier și 178 securi<sup>517</sup>. În același an locuitorii mai dispuneau de o serie de atelaje și piese componente, înregistrându-se 26 care cu boi, 4 căruțe cu cai, 1 trăsură, 1 sanie de lux, 10 sănii de lemn simple, 2 sănii pentru cai, 5 harnașamente pentru cai, 7 șei de lemn și 156 juguri<sup>518</sup>.

Mai existau în Crișan și 3 mașini de treierat, a lui **Ionuț Tănase și Trifa Ioachim** cu o capacitate de prelucrare de 20.000 kg/24 ore și a lui **Neaga Petru**, având o capacitate de prelucrare de 25.000 kg/24 ore<sup>519</sup>. În localitate mai existau 4 mori aparținând lui **Ciocan Petru, Magdalina Tănase, Rusu Ioan și Indrei Gheorghe**<sup>520</sup>. A crescut și efectivul de animale care consta din: 52 boi, 56 viței până la 2 ani, 118 vaci, 8 cai, 5 iepe, 380 oi, 1 țap, 36 capre, 2 vieri, 96 masculi, 62 scroafe, 6 câini ciobănești, 4 câini lup, 6 câini de oierit, 1 câine de lux, 32 câini de alte specii, 18 stupi și 1 iepure de casă<sup>521</sup>. În comună existau 142 grajduri, 132 șuri, 3 pivnițe, 118 fântâni și 38 closete<sup>522</sup>.

În satul Crișan trăiau 819 locuitori, toți români, dispunând de 192 case de locuit și 186 gospodării<sup>523</sup>. Ei aveau de întreținut 9 drumuri comunale și 16 de hotar. În grădinile și livezile din comună existau 1.280 meri, 400 peri, 6.308 pruni, 316 nuci, 121 piersici, 112 cireși și 56 gutui<sup>524</sup>. Tot acum se înregistrează, fără a preciza deținătorul, și un aparat de radio<sup>525</sup>. Existau în comună și doi funcționari comunali, preotul **Tiberiu Perian** cu 2 membri și învățătorul **Vasile Pop**, cu 2 membri<sup>526</sup>.

Intrarea României în război ridică noi probleme pentru locuitorii din Zarand. Se înregistrează primele familii care au de suferit tragedii în urma războiului. În satul Crișan se înregistrează 2 orfani, 4 invalizi și 4 văduve<sup>527</sup>. Se înaintează liste de subscripții pentru

<sup>514</sup> Ibidem, Dosar 3/1942, f. 52 și 184.

<sup>515</sup> Ibidem.

<sup>516</sup> Ibidem, Dosar 6/1942, f. 188.

<sup>517</sup> Ibidem, f. 184.

<sup>518</sup> Ibidem.

<sup>519</sup> Ibidem, f. 34.

<sup>520</sup> Ibidem, f. 179.

<sup>521</sup> Ibidem, f. 185.

<sup>522</sup> Ibidem, f. 90, 190 și 209.

<sup>523</sup> Ibidem.

<sup>524</sup> Ibidem, f. 191.

<sup>525</sup> Ibidem.

<sup>526</sup> Ibidem, f. 64. Învățătorul Vasile Pop și familia erau refugiați din Ardealul de Nord.

<sup>527</sup> Ibidem, f. 185.

locuitorii din Bucovina și Basarabia afectați de război, prin valorificarea unor stegulețe. În comuna Crișan sunt trimise un număr de 10 stegulețe, ce au fost cumpărate de preotul **Tiberiu Perian**, primarul **Petru Lupea**, **Nistor Magdalina**, **Ionuț Tănase**, **Popovici Nicolae**, **Petru Rus**, care au plătit câte 50 lei, **Indrei Ioan**, **Moț Nicolae** și **Avram Ioan Cengiuiț**, au plătit câte 20 lei, iar **Atanasie Brana** contribuie cu 100 lei, strângându-se suma de 465 lei<sup>528</sup>. Cu anul 1942 se încheie o etapă importantă din istoria comunității Crișan, întrucât la 1 ianuarie 1943, după câteva secole de administrare proprie, localitatea Crișan este retrogradată la statutul de sat și este atașată comunei și primăriei din Țărățel.

---

<sup>528</sup> Ibidem, Dosar 19/1941, f. 35.

## SATUL CRIȘAN SUB ADMINISTRAȚIA COMUNEI ȚĂRĂȚEL (1943-1950)

La 31 ianuarie 1943, în cadrul ședinței Sfatului comunal, la care a luat parte și pretorul Ștefan Popa, s-a hotărât în unanimitate „transformarea comunei în sat [și] a se alipi la comuna Țărățel”<sup>529</sup>. Perioada de transfer a funcțiilor și actelor Primăriei Crișan către comuna Țărățel urma a se face într-un interval de două luni și se încheia la 1 aprilie 1943, când comunele Valea Brad (cu satul Potingani), Mesteacăn, Crișan și Țărățel, independente până atunci „se vor contopi, formându-se sate, iar Țărățel va rămânea comună”<sup>530</sup>.

Perioada 1943-1950 a fost una dintre cele mai grele pentru locuitorii satului Crișan: încă doi ani și jumătate de război, fraudarea alegerilor din 1946, instaurarea comunismului, controlul întregii vieți economico-sociale de către statul totalitar, în curs de instaurare etc. Încet, dar din ce în ce mai sigur, aceste fenomene își fac simțită prezența și în viața de zi cu zi a omului de rând de la sat. La acestea s-a adăugat criza continuă de alimente și materii prime, fenomen pe care conducerea Preturii Brad și apoi a Raionului nu vor reuși s-o elimine în totalitate.

În ziua de 13 februarie 1943, pretorul Ștefan Popa a inspectat satul Crișan pentru a vedea dacă toate obiectivele prevăzute, cu ocazia inspecțiilor anterioare, au fost duse la îndeplinire. Au fost inspectate: Primăria, care se afla instalată în casa primarului, Școala, Biserica, care au fost aflate în stare corespunzătoare<sup>531</sup>. Au fost verificate actele și registrele de contabilitate ale primăriei care au fost bine și corect întocmite.

S-a constatat, la nivelul unui segment al populației, mai ales al populației sărace, lipsa porumbului, care din lipsă de bani nu se putea aproviziona pentru un timp mai îndelungat, ci doar pentru maximum 2-3 săptămâni „iar în depozite nu avem nici un bob de porumb”<sup>532</sup>.

O altă constatare a pretorului este lipsa furajelor pentru vite, din care cauză locuitorii „sunt nevoiți a le vinde cu duiumul sau a le tăia în mod clandestin și a vinde carnea printre locuitori”<sup>533</sup>. Cu toată situația grea din timpul războiului locuitorii satului fac eforturi pentru ridicarea unor construcții indispensabile. Numai în ultimul an (1943) a fost pusă în funcțiune Baia populară și a fost construită o punte peste Crișul Alb în valoare de 37.000 lei<sup>534</sup>. Puntea avea o lungime de 14 m și o lățime de 1 m, fiind folosită, în primul rând de muncitorii de la Societatea Mica<sup>535</sup>. Pretorul stabilește luarea unei serii

---

<sup>529</sup> DJHAN, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 1/1943, f. 43.

<sup>530</sup> Ibidem, Dosar 2/1943, f. 41-43.

<sup>531</sup> Ibidem, Dosar 3/1943, f. 5-6.

<sup>532</sup> Ibidem.

<sup>533</sup> Ibidem.

<sup>534</sup> Ibidem.

<sup>535</sup> Ibidem, Dosar 2/1943, f. 41-43.

de măsuri pentru încasarea tuturor veniturilor comunale și încheierii formelor de angajare a cheltuielilor la Baia populară<sup>536</sup>.

Raportul notarului comunei Țărățel, Aurel Adam, din 13 martie 1943, adresat Preturii din Brad, menționa existența în satul Crișan a doi orfani de război, copii Teodor și Aurel Lupea<sup>537</sup>. Se precizează că cei doi orfani au fost plasați la Centrul pentru ocrotirea copiilor din Timișoara, iar centrul i-a repartizat spre a fi întreținuți de rudele lor<sup>538</sup>. Cei doi copii „primesc și pensie în urma morții tatălui lor pe câmpul de luptă”<sup>539</sup>. Raportul notarului preciza faptul că din satul Crișan sunt doi morți și unul dispărut pe câmpul de luptă<sup>540</sup>. În timpul celui de-al doilea război mondial din satul Crișan au căzut pe câmpul de luptă un număr de 10 bărbați și alți 4 au devenit invalizi de război în urma rănilor primite<sup>541</sup>.

Cu prilejul inspecției, din luna decembrie 1943, pretorul remarca înrăutățirea situației școlare, faptul că elevii duc lipsă de încălțăminte, iar cantina școlară nu a funcționat în bune condițiuni din lipsă de fonduri<sup>542</sup>. Între prioritățile satului Crișan, pentru anul 1944, se înscrie „schimbarea traseului drumului comunal ce duce de la Mesteacăn la Crișan pe o distanță de 200 m”<sup>543</sup>. La sfârșitul anului 1944, lipsa unor articole de primă necesitate pentru populație se simte din ce în ce mai acut. Raportul pretorului, din decembrie 1944, consemna lipsa de petrol, chibrituri și încălțăminte<sup>544</sup>. Activitatea primăriilor comunale s-a desfășurat, în această perioadă, după „Instrucțiunile pentru întocmirea planurilor de activitate ale Administrațiilor Locale”, elaborate de către Oficiul de Studii, Documentare și Statistică, la 4 februarie 1943<sup>545</sup>. Conform Instrucțiunilor, Primăria trebuia să-și întocmească planul său pe baza planurilor satești. Pentru a avea o perspectivă a activității, planul trebuia întocmit pe o perioadă de 5 ani și cuprindea toate activitățile locale – drumuri, școli, biserici, cultură, salubritate, acțiuni culturale, sanitare etc<sup>546</sup>.

Unul dintre cele mai importante puncte ale planului era sprijinirea agriculturii. „Soarta agriculturii trebuie să preocupe în primul rând administrația comunală, căci primăria comunei rurale este primăria sătenilor agricultori”<sup>547</sup>. În acest scop primăria va organiza: „câmpuri și livezi demonstrative, pepiniere, prisăci, cuptoare pentru uscat prune, topitorii sistematice pentru in și cânepă, grădini de zarzavat, iazuri cu pește, brutării comunale și cooperative, împădurirea părților râpoase, curățirea și îngrijirea izlazurilor”<sup>548</sup>. În temeiul acestor instrucțiuni se vor întocmi planurile anuale ale comunei Țărățel în viitorii ani. De asemenea primării vor urmări în cadrul activității de îndrumare

<sup>536</sup> Ibidem, Dosar 3/1943, f. 5-6.

<sup>537</sup> Ibidem, Dosar 2/1943, f. 41-43.

<sup>538</sup> Ibidem.

<sup>539</sup> Ibidem.

<sup>540</sup> Ibidem.

<sup>541</sup> Informație de la Ioachim David din satul Crișan, în vârstă de 81 de ani, culeasă în anul 2006.

<sup>542</sup> DJHAN, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 1/1943, f. 102.

<sup>543</sup> Ibidem, f. 167.

<sup>544</sup> Ibidem, Dosar 3/1944.

<sup>545</sup> Ibidem, Dosar 1/1943, f. 32-37.

<sup>546</sup> Ibidem.

<sup>547</sup> Ibidem.

<sup>548</sup> Ibidem.



și control din sate mersul lucrărilor agricole. Cu prilejul inspecției, din 5 august 1944, pretorul Ștefan Popa și primarul comunei Țărățel, Nicolae Grama, constată că „muncile agricole decurg în condițiuni bune și la timp”<sup>549</sup>. Pretorul recomanda primarului ca să evite „scoaterea oamenilor la diferite corvezi până după terminarea secerișului și treieratului”<sup>550</sup>.

După instaurarea guvernului Petru Groza activitatea Primăriei se va desfășura mai mult după Dispozițiile și Deciziile emise de acest guvern. Primăria comunei Țărățel își întocmea un tabel nominal cu producătorii de cereale din satul Crișan. Întocmirea sa se făcea conform Deciziei ministeriale nr. 2339/1945 și cuprindea 34 de producători de cereale din satul Crișan<sup>551</sup>:

Nr. crt.	Numele și prenumele producătorului	Suprafață însămânțată		Producție obținută		Obs
		Grâu/iug.	Ovăz/iug.	Grâu/kg	Ovăz/kg	
1	Alecxe Tănase	1	½	250	50	
2	Lup Ioan	1	½	250	50	
3	Stânga Lazăr	1	½	250	50	
4	Tulia Lazăr	1	½	250	50	
5	Bârna Petru	1	½	250	50	
6	Ionuțiu Petru	2	-	500	-	
7	Golda Giorgie	1	½	250	50	
8	Faur Nicolae	2	1	500	100	
9	Josan Nicolae	1	½	250	50	
10	Avram Nicolae	½	½	125	50	
11	David Giorgie	½	½	125	50	
12	Avram Ioan	2	1	500	100	
13	Golda Toader	2	1	500	100	
14	Popovici Nicolae	2	1	500	100	
15	Niaga Ioan Urs	1	1	250	100	
16	Brana Tănase	3	2	750	200	
17	Golda Ioan Marini	1	1	250	100	
18	Golda Elena	2	1	500	100	
19	Golda Ioan Adam	2	1	500	100	
20	Vlad Dionisie	2	1	500	100	
21	Faur Ioan	2	1	500	100	
22	Golda Ioan Filăru	1	½	250	50	
23	Niaga Ioan	2	1	500	100	
24	Ianc Ilie	1	½	250	50	
25	Bexa Ioan	1	½	250	50	

<sup>549</sup> Ibidem, Dosar 2/1944, f. 114-116.

<sup>550</sup> Ibidem.

<sup>551</sup> Ibidem, Dosar 3/1945, f. 51.

26	Avram Ioan I Ioan	1	½	250	50	
27	Lupia Petru	1	½	250	50	
28	Avram Tănase	2	1	500	100	
29	Avram Ioan	1	½	250	50	
30	Doțiu Ioan	1	½	250	50	
31	Rus Petru	1	½	250	50	
32	Magdalena Nistor	1	½	250	50	
33	Josan Tănase	1	½	250	50	
34	Ciocan Petru	1	½	250	50	

De altfel pe întreaga comună Țărățel, în toamna anului 1945, s-au însămânțat 46 iugăre cu grâu și 24 ½ iugăre cu ovăz, obținându-se o producție de 11.500 kg grâu și 2.400 kg ovăz<sup>552</sup>. În același an se întocmea un alt tabel, mult mai complet, care cuprindea toți producătorii de porumb din comuna Țărățel. Din satul Crișan sunt cuprinși următorii agricultori, producători de porumb:

Nr. crt.	Numele și prenumele producătorului	Suprafață cultivată cu porumb	Producția medie obținută la ha	Cantitatea de porumb obținută	Cotă obligatorie de predat
79	Lup Ioan	½	250-300	150	
80	Stânga Lazăr	½	250-300	150	
81	Tulea Lazăr	½	250-300	150	
82	Avram Petru	½	250-300	150	
83	Bârna Petru	1	250-300	300	
84	Ionuț Petru	1	250-300	300	
85	David Gheorghe	½	250-300	150	
86	Avram Ioan	½	250-300	150	
87	Avram Nicolae	1	250-300	300	
88	Golda George	½	250-300	150	
89	Faur Nicolae	1	250-300	300	
90	David Loghin	½	250-300	150	
91	Josan Nicolae	½	250-300	150	
92	Golda Teodor	1	250-300	300	
93	Indrei Petru	1	250-300	300	
94	Popovici Nicolae	1	250-300	300	
95	Neaga Ioan	½	250-300	150	
96	Pavel Ioan	½	250-300	150	
97	Brana Atanasie	1	250-300	300	
98	Golda Ioan	½	250-300	150	
99	Tiberiu Perian	½	250-300	150	
100	Ianc Ilie	½	250-300	150	
101	Niaga Ioan	½	250-300	150	

<sup>552</sup> Ibidem, Dosar 3/1946, f. 46.

102	Ionuț Miron	½	250-300	150	
103	Golda Ioan Fileru	½	250-300	150	
104	Faur Ioan	½	250-300	150	
105	Golda Ioan I Adam	1	250-300	300	
106	Golda Elena	½	250-300	150	
107	Avram Ioan	½	250-300	150	
108	Avram Ioan Cengiuț	½	250-300	150	
109	Vlad Teodor	½	250-300	150	
110	Avram Tănase	½	250-300	150	
111	Lupea Petru	½	250-300	150	
112	Avram Nicolae	½	250-300	150	
113	Lazăr Gheorghe	½	250-300	150	
114	Ioan Avram	¼	250-300	75	
115	Tulea Ioan	1	250-300	300	
116	Tulea Teodor	1	250-300	300	
117	Dan Ioan	1	250-300	300	
118	Bârna Nicolae	¼	250-300	75	
119	Bexa Ioan	½	250-300	150	
120	Bexa Ioachim	½	250-300	150	
121	Ionuț Tănase	½	250-300	150	
122	Bârna Ioan	½	250-300	150	
123	Indrieș Petru	½	250-300	150	
124	Răm. Rus Ioan	1	250-300	300	
125	Lup Gheorghe	¼	250-300	75	
126	Indrei Ioan	¼	250-300	75	
127	Cor Petru	¼	250-300	75	
128	Alexe Tănase	½	250-300	150	
129	Avram Ioan	½	250-300	150	
130	Avram Tănase	1	250-300	300	
131	Văd. Maria Bârna	½	250-300	150	
132	Văd. Doțiu Ana	½	250-300	150	
133	Neaga Lazăr	½	250-300	150	
134	Filip Ioan	½	250-300	150	
135	Filip Nicolae	½	250-300	150	
136	Filip Visalon	½	250-300	150	
137	Dan Roman	½	250-300	150	
138	David Ioachim	½	250-300	150	
139	Bârna Petru	½	250-300	150	
140	Cor Ioan	1	250-300	300	
141	Indrei Miron	½	250-300	150	
142	Lazăr Petru	½	250-300	150	
143	Avram Nicolae	½	250-300	150	
144	Rus Petru	½	250-300	150	
145	Lupea Nicolae	½	250-300	150	
146	Avram Nicolae	½	250-300	150	

147	Magdalina Nistor	1	250-300	300	
148	Bârna Ioan	1	250-300	300	
149	Cor Ioan	½	250-300	150	
150	Avram Ioan	½	250-300	150	
151	Manea Petru	½	250-300	150	
152	Indrei Ioan	½	250-300	150	
153	Josan Tănase	½	250-300	150	
154	Ianc Tănase	½	250/300	150	
155	Neaga Petru	½	250/300	150	
156	Lupea Tănase	½	250/300	150	
157	Ciocan Petru	1	250/300	300	
158	Brățila Ioan	½	250/300	150	
159	Comșa Marcu		250/300	150	
160	Lupea Gheorghe	1	250/300	300	
161	Lupea Tănase	½	250/300	150	
162	Avram Petru	½	250/300	150	

Din cei 84 cultivatori de porumb, 19 au fost obligați să însămânțeze câte un ha, 59 o jumătate de ha iar un număr de 6 familii (respectiv familiile Ioan Avram, Bârna Nicolae, Lup Gheorghe, Indrei Ioan, Cor Petru și Comșa Marcu) au însămânțat numai câte un sfert de ha. Cea mai mare parte a gospodarilor din satul Crișan nu dispuneau de pământ suficient pentru a cultiva grâu și porumb. De altfel, pe întreaga comună Țărățel, compusă din 5 localități (Crișan, Mesteacăn, Potingani, Țărățel și Valea Brad) erau înregistrați doar un număr de 332 producători de porumb care obțineau o producție de 43.550 kg porumb<sup>553</sup>.

Reforma agrară dispusă de guvernul Petru Groza avea puține șanse să se concretizeze în Plasa Brad, după cum raporta pretura Brad la 10 iunie 1946<sup>554</sup>. „În cuprinsul acestei plăși nu avem nici un caz de expropriere sau împrăștierea individuală”<sup>555</sup>. Totuși – aprecia pretorul, nou numit, Radu Victor - în cuprinsul acestei plase sunt „un număr de 1.300 îndreptățiți la împrăștiere”<sup>556</sup>. Întocmirea definitivă a listelor celor îndreptățiți la împrăștiere, sunt în curs de executare, însă n-au putut fi terminate „din cauza timpului scurt de la primirea ordinelor în acest scop, precum și din faptul că obștea satelor nu poate fi adunată decât numai Duminica și sărbători, restul zilelor fiind ocupați cu muncile agricole”<sup>557</sup>.

Lipsa pământului pentru împrăștiere a determinat autoritățile să îndemne țăranii fără pământ sau cu pământ puțin să se colonizeze în Banat. Până la 10 iunie 1946 un număr de „800 locuitori au fost colonizați în Banat”<sup>558</sup>. Din satul Crișan mai mulți locuitori au optat pentru colonizarea în Banat. Conform unei liste întocmite de către

<sup>553</sup> Ibidem, Dosar 3/1945, f. 2-7.

<sup>554</sup> Ibidem, Dosar 1/1946, f. 59-62 și 95-98.

<sup>555</sup> Ibidem.

<sup>556</sup> Ibidem.

<sup>557</sup> Ibidem.

<sup>558</sup> Ibidem.

Primăria comunei Țărățel, la 2 aprilie 1945, din satul Crișan au plecat în Banat următorii locuitori<sup>559</sup>:

Nr. crt.	Numele și prenumele	Localitatea de origine	Numărul membrilor	Localitatea unde au fost colonizați
1	Lupea Tănase	Crișan	4	Sânpetru German
2	Nichici Emanoil	„	1	„
3	Filip Ioan	„	5	„
4	Trifa Ioan	„	-	„
5	Lup Gheorghe	„	-	„
6	Filip Nicolae	„	3	„
7	Miheț Teodor	„	-	„
8	Indrei Visalon	„	5	„
9	Iezan Tănase	„	-	„
10	Avram Nicolae	„	6	„

În anii următori și alte familii din sat vor lua drumul Banatului sau spre alte zone, pentru a-și procura cele necesare traiului. Conform unui document din 1947 alte zeci de familii vor fi nevoite să ia drumul Banatului<sup>560</sup>. Astfel, la 1 aprilie 1947 un alt grup de 25 de locuitori din sat își exprimau dorința de a fi împrăștiți în alte părți ale țării<sup>561</sup>.

Nr. crt.	Numele și pronumele	Satul	Ocupația	Etatea	Nr. membri	Dacă are vite	Invent. agricol
1	Golda Ioan	Crișan	Agricultor	65	2	2 boi	nu
2	Tomesc Salvina	„	„	21	2	nu	nu
3	Lup Petru I Gh.	„	„	26	-	1 vacă	nu
4	Gavrilă Ioan	„	„	34	4	nu	nu
5	Neaga Nicolae	„	„	47	4	nu	nu
6	Lupea Ioachim	„	„	26	4	nu	nu
7	David Lazăr	„	„	35	6	nu	nu
8	Avram Nicolae	„	„	34	5	1 vacă	nu
9	Indrei Miron	„	„	54	5	nu	nu
10	Drăghici Nicolae	„	„	32	4	nu	nu
11	Lupea Petru I Nic.	„	„	31	1	nu	nu
12	Avram Nicolae Cocu	„	„	56	3	2 vaci	nu
13	Manea Ioan	„	„	44	3	nu	nu
14	Tomesc Ioan	„	„	38	3	nu	nu
15	Indrieș Petru	„	„	49	5	1 vacă	nu
16	Lazăr Ioan	„	„	39	5	nu	nu
17	Indrei Ioan	„	„	56	6	1 vacă	nu
18	Văd. Adaș Maria	„	„	25	3	nu	nu
19	Lup Ioan I Aron	„	„	50	7	2 boi	nu

<sup>559</sup> Ibidem, Dosar 7/1945, f. 15 și 16.

<sup>560</sup> Ibidem, Dosar Dosar 6/1947, f. 7-8.

<sup>561</sup> Ibidem.

20	Faur Nicolae	"	"	52	3	nu	nu
21	Cazan Salvina	"	"	43	3	nu	nu
22	Pârva Petru	"	"	51	5	nu	nu
23	Golda Gh. I Gligor	"	"	57	6	nu	nu
24	Avram Viorel	"	"	33	3	nu	nu
25	Manea Petru	"	"	60	4	2 vaci	nu

Conform procesului verbal întocmit la 25 martie 1946, membrii adunării parohiale au constatat că au „plecat și s-au colonizat în Banat 40 de familii și la Primăria comunei noastre s-au mai pregătit un nou tablou cu 35-40 familii”<sup>562</sup>. Plecările masive în Banat au afectat puternic economia satului Crișan și în primul rând agricultura și creșterea animalelor.

Cantitățile de grâu, porumb, ovăz și zarzavaturi obținute pe familie vor fi insuficiente, locuitorii fiind siliți să-și procure cantități importante din aceste produse de pe piața orașului Brad, dar de multe ori sunt obligați să se deplaseze pentru procurarea lor la Hălmagiu, Ineu sau chiar Arad. Începe să se pună în aplicare noua politică agrară a guvernului Petru Groza, locuitorii fiind obligați să însămânțeze cerealele stabilite la nivel central. La 9 decembrie, primarul comunei Țărățel, Vanciu Dumitru, ajutorul de primar Ioan Avram și membrii comisiei de însămânțări, Lean Adam, Tod Vasile și Ana Ioan au efectuat, la ordinul pretorului, recensământul agricol general în satul Crișan. Membrii comisiei de însămânțări au mers din casă în casă, întocmind tabele semnate de fiecare proprietar, „terenurile fiind calculate în suprafețe ce au fost însămânțate, pe baza declarațiilor și a sămânței întrebuițate, calculat la 4 măsuri la iugăr”<sup>563</sup>. Au fost stabilite definitiv „suprafețele care au fost însămânțate cu grâu, iar din suprafețele arate pentru primăvară și rămase să fie arate în primăvara anului viitor se vor însămânța cu porumb, ovăz, orz și zarzavaturi diferite”<sup>564</sup>. În satul Crișan au fost recenzați următorii producători agricoli<sup>565</sup>:

Nr. crt.	Numele și prenumele locuitorului	Supr. arabilă	Însăm. cu grâu	Însăm. în 1947	Arată	De arat
1	Alecsa Nicolae	¼	-	-	-	¼
2	Lup Ioan	2	1	1	-	1
3	Stânga Lazăr	1 ½	½	½	-	1
4	Tulea Lazăr	2	1	1	-	1
5	Ionuț Ioan	1	½	½	¼	¼
6	Neaga Avram	½	-	-	-	½
7	Neaga Nicolae	½	¼	¼	1/8	1/8
8	Colța Gheorghe	¾	¼	¼	-	2/4
9	Trifa Nicolae	½	¼	¼	1/8	1/8
10	Lupea Nicolae Jidovel	½	¼	¼	1/8	1/8
11	Bârna Petru	3	1	1	1	1

<sup>562</sup> Casa parohială Crișan, Protocol de ședințe a Consiliului și adunării parohiale,...p. 71.

<sup>563</sup> DJHAN, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 4/1947, f. 190.

<sup>564</sup> Ibidem.

<sup>565</sup> Ibidem, f. 194-196.

12	Bârna Ioachim	1	½	½	-	½
13	Avram Ioan Ciovac	1	½	½	-	½
14	Avram Ioan a Teni	2	1	1	½	½
15	Ionuț Petru	2	½	½	-	½
16	Avram Nicolae Cocu	3	1	1	-	2
17	Golda George I Petrică	1	½	½	-	½
18	Țișca Crăciun	2	1	1	-	1
19	Faur Nicolae	2	1	1	½	½
20	David Petru	1 ½	½	½	½	½
21	Josan Nicolae	1	½	½	¼	¼
22	Golda Ioan I Toader	2	1	1	¼	¾
23	Trifa Ioachim	1	½	½	-	½
24	Neaga Ioan	½	¼	¼	-	¼
25	Indrei Petru	3	1	1	1	1
26	Avram Petru	½	¼	¼	-	¼
27	Popovici Nicolae	3	1 ½	1 ½	1 ½	-
28	Pavel Ioan	2	1	1	-	1
29	Neaga Ioan	2 ½	1 ½	1 ½	-	1
30	Brană Tănase	3	1 ½	1 ½	½	1
31	Tiberiu Perian	1	½	½	¼	¼
32	Golda Ioan	1	½	½	-	½
33	Ianc Ilie	2 ½	1	1	-	½
34	Neaga Ioan Negău	3	2	2	1	½
35	Ionuț Miron	1	½	½	½	½
36	Lup Georghe	½	¼	¼	-	¼
37	Huț Iosif	1	½	½	-	½
38	Lupea Petru	1	½	½	-	½
39	Lazăr Ioan	1	-	-	-	1
40	Golda Ioan Filăru	1 ½	1	1	-	½
41	Golda Ioan Bujac	1	½	½	-	½
42	Golda Gherasim	½	¼	¼	1/8	1/8
43	Faur Ioan	1	½	½	-	½
44	Vlad Dionisie	2	1	1	-	1
45	Golda Ioan I Adam	2 ½	1	1	½	1
46	Manea Petru	1 ½	1	1	¼	¼
47	Golda Elena	2	1	1	½	½
48	Faur Petru	1	½	½	¼	¼
49	Lupea Nicolae	1	½	½	-	½
50	Golda Ioachim	½	¼	¼	-	¼
51	Lupea Ioachim	½	¼	¼	-	¼
52	Lup Petru	½	¼	¼	-	¼
53	Avram Miron	½	½	¼	½	½
54	Josan Nicolae	1	½	½	-	½
55	Avram Ioan Cengiuț	1	½	½	-	½

56	Golda Nicolae	2	1	1	¼	1/3
57	Avram Ion I Iosif	2	1	1	-	1
58	Avram Tănase	1	½	½	-	½
59	Bârna Mărioara	½	¼	¼	-	¼
60	Bârna Ruzalea	1	½	½		½
61	Neaga Nicolae	½	¼	¼	-	¼
62	Bârna Viorel	½	¼	¼	-	¼
63	Becsa Ioan	2	1	1	1	-
64	Becsa Ioachim	1 ½	½	½	½	½
65	Pârva Petru	¼	-	-	-	¼
66	Lazăr Nicolae	½	¼	¼	-	¼
67	David Nicolae	½	¼	¼	-	¼
68	David Lazăr	½	¼	¼	-	¼
69	Clej Solomon	1	½	½	-	½
70	Golda Tănase	1 ½	½	½	-	1
71	Neaga Tănase	¼	¼	¼	-	-
72	Dan Ioan	2	1	1	-	1
73	Lupea Petru	1 ½	1	1	-	½
74	Adaș Pasc	1 ½	½	½	½	½
75	Avram Nicolae I Ilie	1 ½	½	½	½	½
76	Lazăr George	1	½	½	-	½
77	Avram Iov	1	½	½	-	½
78	Tulea Ion I Lazăr	2	½	½	½	1
79	Tulea Todor	1 ½	½	½	-	1
80	Magdalena Tănase	½	¼	¼	-	¼
81	Bârna Ion a Vechi	1 ½	½	½	½	½
82	Golda George	¼	1/8	1/8	-	1/8
83	Bârna Tănase	¼	1/8	1/8	-	1/8
84	Ionuț Tănase	1	½	½	¼	¼
85	Indreș Petru	½	½	½	-	-
86	David Nicolae I Nic.	1	½	½	-	½
87	Lupea Ion a St.	1	½	½	-	½
88	Indrei Ion Coja	1	½	½	-	½
89	Cor Petru Dumitreș	1	½	½	-	½
90	Alecsa Ioan	1	½	½	-	½
91	Avram Ion Tot.	2	1	1	-	1
92	Avram Tănase	2	1	1	½	½
93	Filip Maria	1 ½	½	½	½	½
94	David Traian	1 ½	-	-	1	½
95	Doțiu George	1 ½	½	½	½	½
96	Doțiu Saveta	2	1	1	½	½
97	Lup Ion I Aron	1	½	½	-	½
98	Ianc Nicolae	1 ½	½	½	½	½
99	Bârna Maria	1 ½	1	1	-	½



100	Cor Tănase Dtr.	1	½	½	-	½
101	Cor Ion Dtr.	1	½	½	-	½
102	Faur Nicolae	1	½	½	¼	¼
103	Neaga Lazăr	1 ½	½	½	½	½
104	Filip Ioan	1	½	½	-	½
105	Tulea Nicolae	1	½	½	-	½
106	Bârna Petru	1	½	½	-	½
107	Cor Tănase	1	½	½	-	½
108	Cor Ioan Bosel	2	1	1	-	1
109	David Ioachim	1 ½	¾	¾	¼	½
110	Dan Roman	1 ½	½	½	½	½
111	Indrei Miron	1	¼	¼	2/4	¼
112	Lazăr Petru	1 ½	1	1	¼	¼
113	Avram Salvina	1	½	½	-	½
114	Rusu Nicolae	1 ½	1	1	-	½
115	Vișa Gheorghe	½	¼	¼	-	¼
116	Lupea Nicolae	1 ½	½	½	-	1
117	Avram Nicolae	1 ½	¾	¾	¼	¼
118	Avram Tănase	¼	¼	¼	-	-
119	Magdalena Nistor	4	1	1	½	2 ½
120	Bârna Ioan Bot.	½	¼	¼	-	¼
121	Filip Lucreția	1	½	½	-	½
122	Cor Tănase	1	¼	¼	¼	½
123	Cor Ion a Martei	1	½	½	-	½
124	Avram Ioan	2	1	1	-	1
125	Cor Ion	1	½	½	-	½
126	Cor Petru	½	¼	¼	-	¼
127	Bârna Ion I Ion	1	½	½	-	½
128	Manea Petru	1 ½	½	½	½	½
129	Colța Nicolae	¾	¼	¼	-	½
130	Doțiu Ioachim	1	½	½	-	½
131	Lupesc Ion	1	½	½	¼	¼
132	Indrei Ion	1	½	½	-	½
133	Ezan Tănase	1 ½	½	½	-	1
... <sup>566</sup>	...	...	...	...	...	...
171	Iancu Miron	1 ½	½	½	-	1
172	Neaga Tănase	1	½	½	-	½
173	Lupea Ioan	1 ½	½	½	½	½
174	Nița Ioan	½	¼	¼	1/8	1/8

<sup>566</sup> De la poziția 134 la 170 lipsesc datele.

175	Ciocan Petru	3	1 ½	1 ½	1	½
176	Neaga Petru	½	¼	¼	-	¼
177	Avram Maria	1	½	½	-	½
178	Brătila Ioan	1	½	½	-	½
179	Brătila Petru	1 ½	½	½	-	1
180	Trifa Nicolae	½	¼	¼	1/8	1/8
181	Lupea Gheorghe I P.	1	½	½	-	½
182	Lupea Gheorghe I T.	1	½	½	-	½
183	David Andron	1 ½	½	½	½	½
184	Avram Nicolae	½	¼	¼	-	¼
	Total general	184	83 ¼	83 ¼	23 ¾	76 ½

Din suprafața arabilă de 184 iugăre s-a însămânțat cu grâu 83 ¼ iugăre, lucrare executată în toamna anului 1947. S-au mai arat în aceeași toamnă și 23 ¾ iugăre ce urmau a fi însămânțate în primăvara lui 1948 și au mai rămas de arat încă 76 ½ iugăre<sup>567</sup>. În urma muncii de mobilizare dusă de către conducerea Preturii Brad și a Primăriei Țărățel, campaniile agricole și pomicole sunt executate în întregime. Prin introducerea cotelor obligatorii, organele locale ale statului erau interesate să se însămânțeze toată suprafața planificată și a se strânge cotele de cereale.

La nivelul comunei Țărățel s-a obținut în urma treieratului o cotă de 22.312 kg la grâu și 3.176 kg ovăz, și un uium de 17.486 kg grâu și 3.965 kg ovăz<sup>568</sup>. Din uiumul realizat, 10 % urma să se predea personalului de la batoze. Și totuși din uiumul de 1.748 kg s-a predat personalului de la batoze doar 979, diferența de 709 kg fiind predată de către batozari la bazele de recepție și nu a mai putut fi repartizat<sup>569</sup>.

În urma încheierii acțiunii de recoltare și treierare a păioaselor din satul Crișan, rezulta o producție medie de 6-700 kg grâu la ha și 700 kg ovăz<sup>570</sup>. Comuna Țărățel a predat la Romcereale, în toamna anului 1948, o cotă de grâu de 22.312 kg, ovăz 3.176 kg și uium din grâu, 17.486 și din ovăz 3.966 kg<sup>571</sup>. Conform tabelului întocmit de către Primăria comunei Țărățel, în satul Crișan existau 1.169 parcele.

Terenul arabil al satului se întindea pe 157 ha, 6.273 m<sup>2</sup>, fânaș 53 ha, 4.897 m<sup>2</sup>. S-au însămânțat cu grâu de toamnă (60 ha, 4.897 m<sup>2</sup>), cu grâu de primăvară (6 ha, 6.137 m<sup>2</sup>), secară (500 m<sup>2</sup>), orz de primăvară (2.800 m<sup>2</sup>), ovăz (19 ha, 8.276 m<sup>2</sup>), lucernă (3 ha, 7.597 m<sup>2</sup>), trifoi (1 ha, 1.177 m<sup>2</sup>), borceag (1.000 m<sup>2</sup>), cânepă (210 m<sup>2</sup>), porumb (52 ha, 567 m<sup>2</sup>), cartofi (1 ha, 2.775 m<sup>2</sup>), diferite legume (3.100 m<sup>2</sup>), trifoi vechi (11 ha, 4.334 m<sup>2</sup>) și lucernă veche (2.000 m<sup>2</sup>)<sup>572</sup>. Locuitorii din satul Crișan, într-o proporție considerabilă, făceau parte din rândul proprietarilor săraci. Suprafața totală constituind proprietatea locuitorilor satului era de 480 ha 6193 m<sup>2</sup> și era alcătuită din 2.062 parcele<sup>573</sup>.

<sup>567</sup> Ibidem, Dosar 4/1947, f. 194-196.

<sup>568</sup> Ibidem, Dosar 3/1948, f. 46.

<sup>569</sup> Ibidem.

<sup>570</sup> Ibidem, f. 45.

<sup>571</sup> Ibidem.

<sup>572</sup> Ibidem, f. 25.

<sup>573</sup> Ibidem, f. 102.

Dintre locuitori cuprinși în tabel, 6 erau fără pământ agricol, 38 aveau până la 5.000 m<sup>2</sup>, 52 între 5.000 m<sup>2</sup> - 1 ha, 103 de la 1 ha - 2 ha, 38 între 2 - 3 ha, 37 între 3 - 5 ha, iar două familii dispuneau de o proprietate cuprinsă între 5 - 10 ha<sup>574</sup>. Dintre cei 178 locuitori recenzați doar 7 nu se ocupă cu agricultura. Ceilalți 171 capi de familie exploatează 419 ha, 6.480 m<sup>2</sup>, împărțite în 2.036 parcele<sup>575</sup>. Suprafața de 419 ha, 6.480 m<sup>2</sup> reprezenta: 163 ha, 6.509 m<sup>2</sup> teren arabil, 65 ha, 3.724 m<sup>2</sup> fânețe și 139 ha, 4.825 m<sup>2</sup> pășuni<sup>576</sup>.

La această suprafață se mai adaugă 91 ha, 4.464 m<sup>2</sup> pădure și 17 ha, 5.739 m<sup>2</sup> teren ocupat de curțile gospodăriilor și 7 ha, 9.228 m<sup>2</sup> teren neproductiv<sup>577</sup>. Din terenul exploatat 450 ha, 6.636 m<sup>2</sup> era situat în hotarul satului iar 40 ha, 7.844 m<sup>2</sup> în hotarul altor sate. Pentru exploatarea terenului arabil, fânețelor și pădurii, locuitorii satului dispunea de 107 pluguri, 2 semănători, 2 ½ batoze, 1 trior, 1 pompă stropit, 1 tocătoare de nutreț, 3 prășitoare, 84 grape și 109 care și căruțe<sup>578</sup>.

Criza de cereale determină Prefectura județului Hunedoara să ia măsuri drastice împotriva celor care fabricau spirt din cereale. Prefectul Augustin Almășan transmitea, la 21 iunie 1945, primarilor din Pretura Brad, ordinul potrivit căruia toate „cazanele vor fi sigilate, dacă nu sunt sigilate conform instrucțiunilor date de organele Matului și vor fi preluate cu dovadă”<sup>579</sup>. Se ordonă pretorilor să se îngrijească ca „toate aceste cazane să fie depuse într-o cameră aparte a Preturii și bine îngrijite”<sup>580</sup>. În satul Crișan dispuneau de cazane de fabricat țuca 4 locuitori: Brana Atanasie 1 cazan capacitate 150 l, Neaga Ioan, 1 cazan de 120 l, și Magdalina Nistor, 1 cazan de 110 l capacitate<sup>581</sup>. Lor li se adaugă Rusu Cornel care era proprietarul unui cazan de 319 l<sup>582</sup>. Toate cazanele deținătorilor din Plasa Brad, în număr de 42, printre care și cele ale deținătorilor din Crișan, au fost depuse la pretură, după cum raporta pretorul Ștefan Popa la 20 iulie 1945<sup>583</sup>.

O deosebită dezvoltare a înregistrat pomicultura. În anul 1948 satul Crișan dispunea de un important fond pomicol constând din 200 peri, 10.000 pruni, 150 nuci, 1 cais, 30 piersici, 400 meri și 30 gutui<sup>584</sup>. Când e recolta bună de prune – preciza preotul Alexandru Fugătă – se produc 7-9 vagoane de țuca (vinars, „palincă”) <sup>585</sup>. Fondul pomicol din satul Crișan s-a constituit în mare parte prin acțiunea întreprinsă de autorități în anii premergători celui de-al doilea război mondial.

După Plenara CC al PMR, din 3-5 martie 1949, asupra agricultorilor români se îndreaptă întreaga furie a comunismului. Încă înainte de plenară, la 8 ianuarie 1949, notarul comunei Țărățel, informa pretura Brad despre zvonurile care circulă și care „sunt cele mai intense în legătură cu colhozurile și colectivizarea proprietății individuale”<sup>586</sup>.

---

<sup>574</sup> Ibidem.

<sup>575</sup> Ibidem.

<sup>576</sup> Ibidem.

<sup>577</sup> Ibidem.

<sup>578</sup> Ibidem,

<sup>579</sup> Ibidem, Dosar 4/1945, f. 33.

<sup>580</sup> Ibidem.

<sup>581</sup> Ibidem, f. 34.

<sup>582</sup> Ibidem.

<sup>583</sup> Ibidem.

<sup>584</sup> Ibidem, Dosar 3/1948, f. 82.

<sup>585</sup> Alexandru Fugătă, Op. cit., p. 1-4.

<sup>586</sup> DJHAN, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 1/1949, f. 16.

De asemenea, „categoriile de locuitori care sunt lezați în interesele lor, desigur că au efecte de nemulțumire, cum a fost cazul așezării cotelor din acest an”<sup>587</sup>. „Ici, colea - continua notarul comunei - câte o nemulțumire în legătură cu predarea diferitelor cote sau în executarea muncii voluntare. Toate acestea sunt soluționate pe loc de primărie în colaborare cu organele politice locale sau centrale”<sup>588</sup>.

Cei mai destoinici și harnici țărani au fost incluși în categoria chiaburilor, fiind supuși la tot felul de șicane. Medicul primar veterinar, dr. Stiasni S. propunea, în 1949, mărirea fermei de la Mesteacăn „prin exproprierea de terenuri de la chiaburi”<sup>589</sup>. În Darea de seamă a Comitetului executiv al raionului Brad la loc central era situată „lupta de clasă, sarcina de bază a Sfaturilor populare, împotriva chiaburimii, să se insuflă poporul muncitor ura față de acești hrăpăreți, care în trecut au stors vloga poporului nostru muncitor”<sup>590</sup>. În același timp se iau măsuri pentru ca „acțiunea treierii și a secerii să poată fi dusă la îndeplinire în cele mai bune condițiuni”<sup>591</sup>. Toți proprietarii de batoze, care aproape fără excepție făceau parte din rândul chiaburimii, au fost convocați „într-o ședință de consfătuire la Raion”<sup>592</sup>. Acolo li s-a vorbit despre necesitatea de a executa toate „reparațiunile necesare a mijloacelor de treierii pentru ca ele să poată fi puse în stare de funcționare la timpul cerut”<sup>593</sup>.

De asemenea, în scopul de a atrage masele de țărani producători la treierii colectiv s-au înființat: 3 arii electrice (1 la Baia de Criș, 2 la Țebea), 8 arii iluminate cu electricitate (2 la Brad, 2 la Zdrapți, 1 la Crișcior, 3 la Bucuresci) și 89 arii simple (7 la Brad, 6 la Baia de Criș, 9 la Buceș, 12 la Bucuresci, 2 la Crișcior, 6 la Luncoiul de Jos, 18 la Ribița, 2 la Rișculița, 14 la Tomești, 1 la Țărățel și 13 la Vața)<sup>594</sup>. Și în satul Crișan, aparținător de comuna Ribița au fost înființate arii simple, mai ales pe vale, unde producătorii dintr-o anumită zonă își aduceau grâul și ovăzul la treierat. Pentru impulsivarea muncii, la Raion s-a format un colectiv de instructori care au și plecat pe teren, înarmați cu directivele necesare pe această linie<sup>595</sup>.

La raionul Brad, în cursul lunii aprilie 1949 s-au întocmit „acte de dare în judecată chiaburilor Ghilea Arsene din satul Lunca și Ghilean Nicolae din comuna Bucuresci, satul Rovina, primului pentru manifestare împotriva planului special legumicol și celui de-al doilea pentru nerespectarea planului de cultură”<sup>596</sup>.

Darea de seamă a Comitetului Provizoriu al plasei Brad, pentru perioada 1 iulie - 31 decembrie 1949, informa despre încheierea campaniei de recoltare și treierat. Se aprecia faptul că „prin aplicarea unei juste repartizări a cotelor, în cea mai mare parte, în spiritul luptei de clasă, din cota de 142.510 kg grâu s-a putut realiza cantitatea de 139.490 kg, diferența urmând a se obține prin treierii care continuă cu îmblăciul în comunele

---

<sup>587</sup> Ibidem.

<sup>588</sup> Ibidem.

<sup>589</sup> Ibidem, Dosar 6/1949, f. 6-7.

<sup>590</sup> Ibidem, f. 1-5.

<sup>591</sup> Ibidem.

<sup>592</sup> Ibidem.

<sup>593</sup> Ibidem.

<sup>594</sup> Ibidem.

<sup>595</sup> Ibidem.

<sup>596</sup> Ibidem.

Blăjeni și Buceș”<sup>597</sup>. Și celelalte sectoare ale agriculturii sunt supuse planului de producție și controlului de stat. Instrucțiunile din 1943 stabileau pentru primari o serie de acțiuni pentru dezvoltarea sectorului zootehniei-veterinare. Administrația comunală urma să construiască în comune: un dispensar veterinar, înzestrat cu farmacie veterinară, o stație de montă, un grajd comunal încăpător pentru tot felul de reproducători (armăsari, tauri, vieri, berbeci)<sup>598</sup>. De asemenea Instrucțiunile mai prevedeau ridicarea de abatoare comunale, o măcelărie, cimitir de animale, atelier de potcovit, platformă comunală pentru gunoi și groapa de nutreț murat<sup>599</sup>. Desigur, doar o mică parte din aceste proiecte s-au putut realiza în satele comunei Țărățel. Alte acțiuni urmăreau să încurajeze dezvoltarea acestui important sector, între care amintim premiarea celor mai buni gospodari crescători de vite, porci, păsări, albine, precum și a gospodăriilor cu cele mai bune adăposturi pentru vite<sup>600</sup>. Datorită stării de război și apoi a situației economice dezastruoase a țării, s-a produs o micșorare considerabilă a efectivelor de animale. Astfel, la 1 iulie 1945, în Plasa Brad existau 548 cabaline, 9.550 bovine, 13.436 ovine și 2.229 porcine<sup>601</sup>. Până la 30 septembrie, același an, numărul lor a scăzut la 533 cabaline, 9.431 bovine și 2.204 porcine<sup>602</sup>. Doar numărul ovinelor a crescut cu 1.945 capete<sup>603</sup>.

La celelalte animale scăderea în numai două luni a fost de 15 cabaline, 119 bovine și 95 porcine. La 7 iunie 1945 se iau noi măsuri pentru asigurarea controlului statului asupra creșterii și sacrificării animalelor și dirijarea lor prin Sindicatul pentru Organizarea Exportului de animale pentru URSS. La această dată, pretorul din Brad și primarii comunelor primesc copia Ordinului Subsecretariatului de Stat al Aprovizionării, care stabilea prețurile de cumpărare ale animalelor. Conform Ordinului se stabileau următoarele prețuri:

**Bovine.**

- De la 200 – 350 kg greutate, lei 390/kg.
- De la 351 – 500 kg greutate, lei 430 /kg.
- De la 501 – 600 kg greutate, lei 550/kg.
- De la 601 – 700 kg greutate, lei 630/kg.
- De la 701 în sus kg greutate, lei 720/kg.

**Porcine.**

- De la 90 – 110 kg greutate, lei 1.300/kg.
- Porcine măcelărie, de la 111 – 140 kg greutate, lei 1.410/kg.
- Porci îngrășați peste 141 kg greutate, lei 1.480/kg.
- Reproducția, 1.480 lei/kg.
- Sunt oprite tăierile de porcine sub 90 kg greutate.

---

<sup>597</sup> Ibidem, f. 16-21.

<sup>598</sup> Ibidem, Dosar 1/1943, f. 32-37.

<sup>599</sup> Ibidem.

<sup>600</sup> Ibidem.

<sup>601</sup> Ibidem, Dosar 3/1945, f. 33.

<sup>602</sup> Ibidem, f. 32.

<sup>603</sup> Ibidem.

### **Ovine.**

Oi cu lână de la 25 – 30 kg greutate, lei 20.000 bucata.

De la 31 – 35 kg greutate, 21.000 bucata.

De la 36 în sus kg greutate, 22.000 bucata.

Oile tunse se socotesc cu 4.000 lei mai puțin la bucată.

Deva la 25 mai 1945.

La 1 august 1946, în comuna Țărățel existau un număr de 17 cabaline, 789 bovine, 841 ovine și 162 porcine<sup>604</sup>, situându-se printre comunele cu cel mai mic număr de animale. În situația dată locuitorii din satele Crișan și Valea Bradului refuză predarea cotei de unt, motivând că nu sunt producători de unt, iar laptele obținut de la vacile lor, este insuficient pentru hrana familiilor lor<sup>605</sup>. În anul 1948, în satul Crișan exista următorul efectiv de animale: 3 cai și 1 mânz, 46 boi, 127 vaci, 70 tineret bovin, 565 oi, 13 capre, 24 stupi și 616 păsări<sup>606</sup>. Reveneau în medie pe o familie 1,3 bovine, 0,3 porcine și doar 3,4 păsări.

Dintre satele comunei Țărățel doar satul Potingani se situa în urma sa. Autoritățile județului iau o serie de măsuri pentru sporirea numărului de animale sau pentru a limita reducerea efectivelor. Astfel, se interzic tăierile de vite și se atrage atenția medicilor veterinari de a nu mai autoriza „tăieri pentru motive presupuse de rupere de picioare, prin care sistem se abuzează în mod tendențios”<sup>607</sup>. Pentru stoparea vânzărilor se introduc de către primărie o serie de taxe. Cu începere de la 1 ianuarie 1949 primăria comunei Țărățel stabilea următoarele taxe de vânzare:

Pentru o vită mare (boi, vaci, cai, catâri, măgari, bivoli, tauri) 90 lei.

Pentru oi, capre, berbeci 15 lei de cap.

Pentru purcei, iezi, miei, de cap 15 lei.

Pentru iepuri de casă, mânzați, de cap 20 lei<sup>608</sup>.

O altă cauză a scăderii efectivelor de animale a constituit-o jafalul armatei sovietice de ocupație. Numai de la locuitori – raporta notarul comunei către Pretură, la 2 septembrie 1945 – s-au ridicat „direct și fără nici o formă de către soldații armatei sovietice, 60 bucăți păsări diferite, 3 cai, 34 oi, 11 bovine și 9 porci<sup>609</sup>. Și din satul Crișan a fost colectată o vită pentru obligațiile Convenției de armistițiu<sup>610</sup>.

În cursul anului 1949 s-a terminat construcția grajdului comunal din Crișan<sup>611</sup>. Tot acum se iau măsuri prin Comitetul Provizoriu de plasă pentru îmbunătățirea raselor animalelor, prin procurarea și creșterea de reproducători de rasă<sup>612</sup>. Acțiunea de ameliorare a raselor urma a se realiza prin Stațiunea experimentală zootehnică Mesteacăn, unde au fost crescuți „un număr permanent de 30 tauri, rasa Pintzgau”<sup>613</sup>. Construcția

<sup>604</sup> Ibidem, Dosar 6/1946, f. 6.

<sup>605</sup> Ibidem, Dosar 12/1946, f. 28.

<sup>606</sup> Ibidem, Dosar 3/1948, f. 102.

<sup>607</sup> Ibidem, Dosar 2/1950, f. 207.

<sup>608</sup> Ibidem, Dosar 7/1949, f. 13-14.

<sup>609</sup> Ibidem, Dosar 12/1946, f. 38.

<sup>610</sup> Ibidem, Dosar 9/1945, f. 93

<sup>611</sup> Ibidem, Dosar 6/1949, f. 16-21.

<sup>612</sup> Ibidem.

<sup>613</sup> Ibidem.

grajdului din Crișan a permis adăpostirea unui taur, renunțându-se la sistemul practicat anterior, prin care taurul era întreținut de un particular din sat. „Grajdul din Crișan – raporta Comitetul provizoriu al comunei Țărățel, la 20 decembrie 1949, către Comitetul provizoriu al Plasei Brad – este terminat, taurii comunei au fost mutați în acest grajd”<sup>614</sup>.

## STAREA DE SPIRIT A POPULAȚIEI

Situația excepțională din anii 1943-1945 și perioada ce a urmat era favorabilă răbufnirii unor nemulțumiri în rândul populației. Rapoartele notarilor menționează, cu multă rețineră, existența unei astfel de stări. În sânul populației mocnește o nemulțumire pe care și-o reprimă cu greu din cauza fricii de represiune din partea noilor autorități instalate după 6 martie 1945. Agresiunea asupra satului românesc a început o dată cu adoptarea primelor măsuri „democratice” ale guvernului Groza.

Reforma agrară a fost legiferată la scurt timp după instalarea executivului, iar aplicarea ei pe cale „revoluționară” urmărea ruperea echilibrului real și tradițional al satului românesc, distrugând solidaritatea sa internă. Aplicarea reformei a început chiar mai devreme, datorită unei propagande care îndemna mai degrabă la nesupunere. Amenințați permanent cu contravenții și sancțiuni, conform prevederilor Legii de mobilizare agricolă și a sabotajului economic, țărani sunt timorați și nu-și manifestă deschis nemulțumirile. În raportul Preturii, pe luna aprilie 1944, se menționa că în satul Crișan se face simțită lipsa de opinci<sup>615</sup>. Câteva luni mai târziu nemulțumirea locuitorilor din satul Crișan viza lipsa petrolului, chibriturilor și încălțăminte<sup>616</sup>.

La 7 iulie 1945, prefectul Augustin Almășan, emitea Ordonanța nr. 5 prin care atrăgea atenția producătorilor agricoli că cei ce nu respectă dispozițiile date privind treieratul și achitarea obligațiilor către stat vor fi sancționați conform „prevederilor Legii de mobilizare agricolă și a sabotajului economic”<sup>617</sup>. Chiar unii membri ai Frontului Plugarilor, cum e cazul lui Ioan Moga din Hărtăgani reclamă Ministerului Agriculturii și Domeniilor, la 9 iulie 1945, că la „Societatea de vânătoare din Brad” toți membrii sunt „foști legionari și care își înscriu pe zi ce trece noi membri, tot din foștii legionari de prin comunele vecine, ceea ce înseamnă că în scurt timp ei se vor înarma sub masca că sunt vânători și vor avea o bandă de legionari înarmată”<sup>618</sup>.

În finalul reclamației sale, Ioan Moga Fileru cerea ministrului „desființarea acelei societăți de vânătoare și confiscarea armelor spre o mai bună siguranță a viitorului”<sup>619</sup>. Reclamația afecta și activitatea vânătorilor Rusu Petru și Avram Tănase din satul Crișan<sup>620</sup>. Ancheta deschisă a dovedit că reclamația lui Ioan Moga Fileru era neîntemeiată și bazată pe zvonuri. Este o reclamație care are la bază lupta pentru putere din interiorul

---

<sup>614</sup> Ibidem, Dosar 2/1949, f. 205.

<sup>615</sup> Ibidem, Dosar 3/1944, f. 98.

<sup>616</sup> Ibidem, f. 114.

<sup>617</sup> Ibidem, Dosar 3/1945, f. 87.

<sup>618</sup> Ibidem, f. 97.

<sup>619</sup> Ibidem.

<sup>620</sup> Ibidem, Dosar 2/1941, f. 7.

organizației „Frontul Plugarilor”, președintele societății, avocatul Traian Ivan din Brad, fiind în același timp și membru marcant al „organizației politice Frontul Plugarilor”<sup>621</sup>.

Nemulțumirile locuitorilor satului Crișan se accentuează și din cauza obligațiilor predării unor produse agricole pentru armata sovietică. La 7 noiembrie 1945, primăria comunei Țărățel comunica preturii Brad că locuitorii nu cultivă „ceapă, morcovi, pătrunjel și varză, locuitorii fiind în majoritate muncitori mineri sunt aprovizionați prin cantinele de aprovizionare a Societății Mica, iar numai o mică parte din ei își cultivă, în cantități insuficiente unele din aceste zarzavaturi, iar restul și le procură de pe piața Bradului”<sup>622</sup>.

Se menționează, în aceeași informare, că locuitorii comunei au mai predat 2.000 kg subcercului de colectare Brad care i-a predat armatei sovietice”<sup>623</sup>. Întrucât comunele nu făceau față predării de produse pentru armata sovietică, Societatea Mica a sprijinit cu fonduri achiziționarea de pe piață a diverse produse agricole în contul comunelor. Comuna Țărățel a fost creditată în acest scop cu suma de 120.000 lei<sup>624</sup>. Cererea Prefecturii Hunedoara de a preda 20 de porci pentru armata de ocupație ridică noi dificultăți. Răspunzând prefectului, pretorul Ștefan Popa preciza, la 27 martie 1945, că a predat deja 14 porci dar pentru ceilalți 6 va fi nevoit să predea vite întrucât „porci de la 100 kg în sus și nici de la 60 kg nu sunt în Brad”<sup>625</sup>. La rândul său și satul Crișan este nevoit să contribuie la cumpărarea unei bovine, în contul obligațiilor Convenției de armistițiu<sup>626</sup>. Prefectul comunist al județului, Augustin Almășan este nemulțumit de activitatea primarilor din comunele Merișor, Buceș și Țărățel care vor fi înlocuiți cu alții de încredere. Primarul comunei Țărățel, **Nicolae Grama** era înlocuit, la 5 ianuarie 1945, cu **Gruieț Ioan**<sup>627</sup>.

Pe lângă animale locuitorii satului sunt obligați să predea și diferite cantități de fân pentru hrana cailor armatei sovietice. Prefectura județului Hunedoara solicita Preturii plasei Brad să predea, până la 1 septembrie 1945, 15 vagoane pentru Frontul 3 Ucrainean, din care comunei Țărățel îi reveneau 20.000 kg fân<sup>628</sup>. Au loc însă și o serie de abuzuri din partea trupelor sovietice de ocupație. Un grup de locuitori din satul Crișan declarau, în fața primarului Ioan Gruieț și a martorilor **Magdalena Nistor** și **Ana Tulea** că le-a fost ridicate „fără nici o formă de plată de către soldații sovietici, în cursul lunii iunie – iulie 1945, cantitățile de fân scrise în dreptul fiecăruia”<sup>629</sup>. Prezentăm tabelul locuitorilor cărora li s-au ridicat de către armata sovietică următoarele cantități de fân:

Nr. crt.	Numele și prenumele	Cantitatea de fân/kg
1	Comșa Marc	900
2	Avram Ioan	1.200
3	Lup Ioan	1.200

<sup>621</sup> Ibidem, Dosar 3/1945, f. 91 și 92.

<sup>622</sup> Ibidem, Dosar 9/1945, f. 3.

<sup>623</sup> Ibidem.

<sup>624</sup> Ibidem, f. 42.

<sup>625</sup> Ibidem, f. 47.

<sup>626</sup> Ibidem, f. 93.

<sup>627</sup> Ibidem, Dosar 1/1945, f. 37.

<sup>628</sup> Ibidem, Dosar 9/ 1945, f. 144.

<sup>629</sup> Ibidem.



4	Stânga Lazăr	1.200
5	Tulea Lazăr	1.500
6	Tiberiu Perian	1.500
7	Ionuțiu Tănase	1.200
8	Vlad Dionisie	1.100
9	David Maria	-
	Total fân ridicat	9.800

De parcă n-ar fi fost suficiente presiunile din exteriorul comunității și locuitorii din sat se pierd în dispute pe care trebuie să le stingă oficialii Preturii Brad și ai Primăriei Țărățel. La 27 iulie 1945 pretorul Popa Ștefan, notarul Andrei Coza și primarul Ioan Gruiet se deplasau în satul Crișan „în cauza unui drum vicinal, în care cauză sunt înproceșuați **Huț Iosif și Avram Tănase** contra lui **Golda Ioan a Măriuții**”<sup>630</sup>. Sunt convocați locuitorii satului care au declarat că „drumul vechi pe unde au umblat ei, este cel îngrădit de locuitorul **Golda Ioan a Măriuții** și că a fost lăsat să-l îngrădească numai cu condiția ca să țină în stare de circulație, astfel că drumul prezent este impracticabil, iar locuitorii interesați în acea parte nu au pe unde aduce recolta de pe hotar”<sup>631</sup>.

Ordinele restrictive curg neîncetat de la prefectul Augustin Almășan către pretură și comune. La 19 aprilie 1945, printr-un astfel de ordin, se interzice fabricarea de „brânză telemea din lapte de vacă între 30 aprilie – 1 noiembrie 1945”<sup>632</sup>. Un alt ordin, din 19 iunie 1945, interzicea morarilor să macine făină albă, împotriva celor găsiți vinovați „aplicându-se pedepse severe infractorilor”<sup>633</sup>. La rândul lor proprietarii de teascuri sunt obligați să rețină și să achite imediat locuitorilor 50 % din cantitatea de semințe aduse. Se lua această măsură, preciza dispoziția, din 6 iunie 1945 „pentru a putea colecta și prelucra cât mai multe semințe de floarea soarelui în fabrici”<sup>634</sup>. Se iau măsuri și împotriva etnicilor germani din zona Bradului. Bunurile grupului etnic german din Crișcior au fost „predate Sindicatului muncitoresc, Domnului Roncea Nicolae”<sup>635</sup>.

De asemenea pretorul din Brad primește dispoziția de „conservare a cazanelor de fiert țuca de la deținătorii inamici”<sup>636</sup>. În 20 iunie 1945, Prefectura județului transmitea o notă telefonică pretorului din Brad potrivit căreia până în dimineața zilei de „21 iunie 1945, orele 8,00 să fie depuse la pretură toate cazanele de fiert țuca”<sup>637</sup>.

Era o dispoziție aberantă dacă ne gândim la ce distanțe de Brad erau situate unele localități și la faptul că aceste cazane urmau a fi aduse cu mijloace de transport cu tracțiune animală. Imposibilitatea respectării acestui termen ne este confirmată de faptul că abia în 13 iulie 1945 pretorul raporta prefectului că toate „cazanele de fiert rachiu din Brad au fost sigilate”<sup>638</sup>.

<sup>630</sup> Ibidem, Dosar 1/1945, f. 114.

<sup>631</sup> Ibidem.

<sup>632</sup> Ibidem, Dosar 4/1945, f. 21.

<sup>633</sup> Ibidem, f. 23.

<sup>634</sup> Ibidem, f. 26.

<sup>635</sup> Ibidem, Dosar 9/1945, f. 153.

<sup>636</sup> Ibidem, Dosar 4/1945, f. 30.

<sup>637</sup> Ibidem, f. 31.

<sup>638</sup> Ibidem.

Dacă până în anul 1946 singurul tablou al conducătorului statului care era prezent în instituțiile publice era cel al regelui Mihai I, iată că prefectura ordona pretorilor și primarilor, la 14 iunie 1946, să ia toate măsurile pentru achiziționarea contra sumei de 5.000 lei a tabloului primului ministru Dr. Petru Groza și „să fie afișat în birou la locul cuvenit”<sup>639</sup>. În lumea satului se declanșează o campanie înverșunată împotriva foștilor primari, a țăranilor mai înstăriți, pentru izolarea lor, a reducerii influenței lor în comunitate. Zona Bradului era puțin accesibilă forțelor de stânga, dovedindu-se una dintre cele mai conservatoare. Din această cauză și măsurile luate de către conducerea județului Hunedoara, în frunte cu prefectul comunist, Augustin Almășan, au vizat anihilarea și reducerea influenței elitei politice și intelectuale de aici.

În primul rând au fost atrași o serie de învățători care urmau, la rândul lor, să influențeze sătenii despre binefacerile noului regim. Au fost atrași învățătorii care au participat la războiul împotriva Uniunii Sovietice. Este și cazul învățătorului director **Sârbu Aron** din Valea Brad care aduce grave acuzații împotriva unor locuitori din sat pe care-i numește „borfași” și „bătăuși”.

Apoi echipe aparținând Frontului Plugarilor cutreieră localitățile pentru a impune primari care să înfăptuiască fără șovăire politica noului guvern. Până în luna martie 1946 schimbările de primari din Pretura plasei Brad se încheiase. La 13 martie 1946 Pretura plasei Brad raporta Prefecturii județului că în **„comuna Crișcior și Țărățel primarii fac parte din Partidul Comunist, în celelalte comune primarii fac parte din organizația Frontul Plugarilor. Orientarea spre partidele democratice, Frontul Plugarilor prinde teren tot mai mult în masele poporului”**<sup>640</sup>. Cu toată politica pe care o propovăduiesc la sate funcționarii noului regim, în unele locuri mocnesc și chiar izbucnesc nemulțumirile. Astfel, la 31 mai 1946, primăria comunei Țărățel raporta pretorului din Brad „că locuitorii din Valea Brad și Crișan nu voiesc a preda untul, motivând că nu sunt producători de unt, iar laptele ce-l obțin de la vacile lor este insuficient pentru hrana familiilor lor”<sup>641</sup>.

În mod abuziv sunt îndepărtați din funcții primarul orașului Brad, avocatul Mircea Tisu și pretorul Ștefan Popa. În urma intervenției sale la Ministerul Afacerilor Interne prefectura județului Hunedoara este nevoită să-l reîncadreze pe Ștefan Popa. La 4 octombrie 1946, subprefectul județului îi comunica noului pretor să-l anunțe pe Ștefan Popa că „în urma reintegrării sale în serviciu”, găsindu-se „la dispoziția acestei Prefecturi urmează a se prezenta la noi unde va presta serviciul”<sup>642</sup>. Îndepărtarea din funcție a celor doi oameni politici din Brad avea să netezească și mai mult drumul spre câștigarea alegerilor din toamna anului 1946.

În timpul alegerilor influența unor locuitori de frunte ai satului, a preoților și învățătorilor a fost redusă, ei fiind izolați de marea masă a locuitorilor. Grupuri de tineri cutreierau ulițele satului strigând lozinci ale noii puteri. Un rol important pentru atitudinea tinerilor din satul Crișan l-a avut Avram Ioan I Totiș care îndeplinea funcția de ajutor de primar la primăria Țărățel.

---

<sup>639</sup> Ibidem, Dosar 1/1946, f. 53.

<sup>640</sup> Ibidem, Dosar 6/1946, f. 82.

<sup>641</sup> Ibidem, Dosar 12/1946, f. 13.

<sup>642</sup> Ibidem, Doasr 1/1946, f. 13.

Raportul pretorului Radu Victor, în urma alegerilor, este ilustrativ pentru climatul în care a avut loc scrutinul de la 19 noiembrie 1946. Desfășurate în acest climat, reușita forțelor „democratice” a fost cvasitotală. În fruntea secțiilor de votare au fost plasați oameni de încredere ai noului regim. Rezumând rezultatul alegerilor pretorul comunist Radu Victor informa că în plasa Brad n-a fost nici o secție care „să învingă cu mai puțin de 83 %, ceea ce denotă că în această plasă, cetățenii devotați, sinceri și patrioți și-au îndeplinit pe deplin misiunea cu care au fost însărcinați”<sup>643</sup>.

Rezumând rezultatul acestei reușite depline pretorul menționa că „nu s-a precupețit nici timp, nici interese personale, cu un cuvânt absolut nimic, ci au luptat zi de zi pentru binele poporului”<sup>644</sup>. Totuși opoziția în unele sate a fost prea evidentă pentru a putea fi trecută cu totul sub tăcere. Sunt înfierăți ca fiind reacționari o serie de preoți și învățători din diferite localități ale preturii. Se aduc astfel de acuzații la adresa unor preoți sau învățători din Căinelul de Sus, Hărțăgani, Ormindea, Ruda Brad, Blăjeni, Mihăileni, Curechiu, Șesuri, București, Săliște, Trestia și Crișcior<sup>645</sup>. În orașul Brad „o parte dintre funcționari și liber profesioniști, la care s-a alăturat și fostul pretor Ștefan Popa mai propaga curentul că alegerile nu vor fi recunoscute și se va proceda la noi alegeri”<sup>646</sup>.

În urma alegerilor desfășurate sub teroare și fraudate s-au creat condițiile pentru a se trece la o nouă etapă a instaurării comunismului prin îndepărtarea regelui Mihai I, proclamarea Republicii populare, Naționalizarea din iunie 1948 și colectivizarea agriculturii.

---

<sup>643</sup> Ibidem, f. 29-31.

<sup>644</sup> Ibidem.

<sup>645</sup> Ibidem.

<sup>646</sup> Ibidem.

## SATUL CRIȘAN ÎN PERIOADA 1950 – 2006

După trecerea satului Crișan în componența comunei Ribîța, urmează o perioadă de tranziție pentru încadrarea obștii satului la noua unitate administrativă. Era pentru prima dată, după o lungă perioadă de timp, în care satul Crișan avusese autonomie proprie, după Unirea din 1918, aparținuse de comuna rurală Brad, de notariatul Valea Brad și de comuna Țărățel, când el este alipit unei alte unități administrative. Acum toate problemele urmau a fi rezolvate la Primăria Ribîța<sup>647</sup>.

Pentru a face cât mai rapidă această tranziție odată cu satul a trecut la conducerea Primăriei din Ribîța și fostul Vicepreședinte al Comitetului Provizoriu al comunei Țărățel, Ioan Avram I Totiș. Pe lângă problemele legate de adaptarea comunității și a oamenilor ei la noua structură administrativă, fenomenul cu un impact deosebit asupra vieții satului și a locuitorilor săi l-a constituit presiunea continuă a autorităților comuniste pentru colectivizarea agriculturii.

În analiza acestui fenomen la nivelul satului Crișan, trebuie să ținem seama de faptul că majoritatea locuitorilor săi se ocupau cu agricultura, chiar dacă capul familiei lucra la minele sau întreprinderile din Țebea, Brad, Barza sau Gurabarza. Mașina de propagandă comunistă, teroarea instaurată de noile autorități, au creat o atmosferă tensionată, ce era afectată și de pe urma războiului. Ea se manifestă prin pământul nelucrat datorită lipsei forței de muncă masculină, rechizițiile forțate, transformate în cote obligatorii, jafuri, distrugerii etc. Sub lozinca „înfrățirii dintre țărani și muncitori” în sat vin tot mai des activiști de partid, care organizează și aici o celulă, în care sunt atrase persoane dispuse să devină colaboratori ai noii puteri, mai ales pe cei dornici să parvină. Germenii noii ideologii este ilustrat și de către acel grup de tineri care reclamase Prefecturii județului Hunedoara pe părintele Tiberiu Perian sau de către acei tineri uteciști care au demolat mai târziu crucea din fața casei lui Atanasie Brana. Unul dintre propovăduitorii noului regim este și Ioan Avram I Totiș, care ocupa o funcție de conducere în cadrul Primăriei Țărățel încă din anul 1945.

Conducătorii tradiționali ai satului, preotul și învățătorul pierd tot mai mult teren în fața activistului de partid și a milițianului. Unii dintre cei care înainte făcuseră parte din mișcarea legionară, caută să-și ascundă trecutul și se înrolează în munca de partid. Este și cazul lui Golda Ioachim a Marinii, fost legionar care apoi a slujit partidul comunist până la sfârșitul vieții<sup>648</sup>. Pe aceste elemente se va baza noul regim în înfăptuirea politicii sale.

În satul Crișan existau diferențe în privința proprietății, evidente fiind proprietățile mici și mijlocii, care predominau. Astfel, în anul 1948 exista un număr de 193 de proprietari ce posedau o proprietate ce era cuprinsă între 5.000 m<sup>2</sup> și 2 ha, 75 cu proprietăți între 2 și 5 ha și numai 21 dispuneau de o suprafață de pământ între 5 - 10 ha<sup>649</sup>. La

---

<sup>647</sup> Deși unitățile administrative au purtat diverse denumiri - Sfatul Popular, Consiliul Popular – pentru o mai ușoară înțelegere de către cititori vom folosi termenul actual de Primărie și Primar.

<sup>648</sup> Informație Ileana Iancu, 2005.

<sup>649</sup> DJHAN, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 3/1948, f. 102.

aceștia se mai adăugau 6 familii fără pământ agricol<sup>650</sup>. Suprafața totală agricolă a satului Crișan se ridica la 480 ha și era fărâmițată în 2.036 parcele<sup>651</sup>.

În această situație era destul de ușor pentru organele raionale și comunale să influențeze, în primul rând, pe cei mai săraci despre avantajele colectivizării. Numărul celor fără pământ și a celor cu pământ de până la 1 ha se ridica la 86 familii<sup>652</sup>. Cele 21 de familii ce dispuneau de suprafețe agricole de peste 5 ha, au fost trecute, cu mici excepții, în rândurile chiaburimii și asupra lor s-a exercitat o gamă largă de măsuri de constrângere. În sistemul comunist procesul colectivizării urma să se desfășoare după modelul sovietic. În concepția acestui sistem proprietatea particulară trebuia să dispară. În acest fel se poate explica lipsa de scrupule și menajamente prin care organele sistemului comunist au acționat în direcția îngrădirii și apoi a desființării proprietății particulare.

După Naționalizarea din 1948, agricultura nu putea rămâne în afara controlului statului. Procesul colectivizării agriculturii a debutat o dată cu Plenara CC al PMR din 3-5 martie 1949, dar primele semne al acestui proces începuseră să fie evidente încă din anul anterior. La 27 decembrie 1948 Comitetul Provizoriu al județului Hunedoara transmitea un ordin confidențial Comitetului provizoriu al plasei Brad prin care se cerea aplicarea normelor trasate de Partid și Guvern. Potrivit ordinului, comitetele de plasă, orașe și comunale au sarcina de a da concursul organelor fiscale pentru încasarea taxelor și amenzilor. „Urmărirea se va face de sus în jos, începând cu chiaburii, apoi salariații statului, preoți, învățători, medici, funcționari fiscali, membrii Comitetului provizoriu, apoi țărani mijlocași și pe urmă țărani săraci”<sup>653</sup>. „Față de chiaburi urmărirea va fi cât mai severă și la acei ce opun rezistență și de fapt cu posibilități de plată, se vor dresa acte de dare în judecată, iar în caz că este pericol de a sustrage și face să dispară obiecte de valoare se va aplica sechestru cu ridicata”<sup>654</sup>. În sat se lățise vestea încă din timpul războiului despre concentrarea bunurilor gospodărești, folosirea lor în comun și servirea mesei la cazan. Așa că nu erau ușor de lămurit locuitorii dârzi ai satului în care se născuse eroul de la 1784.

Raportul confidențial al Preturii Brad către prefect menționa că Plenara a avut un ecou favorabil în rândul țăranimii sărace care este „convinsă că a fost și că mai este încă exploatată de chiaburime și este hotărâtă să termine cu această exploatare, ducând lupta contra chiaburilor”<sup>655</sup>. Dar în ceea ce privește „transformarea socialistă a agriculturii, adică unirea țăranimii sărace și mijlocașe, pentru cultivarea pământului în comun, aceasta a produs oarecare îngrijorare în rândurile mijlocașilor”<sup>656</sup>.

Li s-a explicat însă că „înființarea gospodăriilor colective nu se va face acum ci în viitor, după ce țăranii săraci și mijlocași vor fi convinși de superioritatea și randamentul cultivării pământului în comun, cu mijloace științifice, când vor fi convinși de necesitatea constituirii de mari gospodării agricole, de a dobândi o bună stare materială și de a scăpa de exploatarea chiaburului”<sup>657</sup>. Totodată se mai informa că organizațiile de

---

<sup>650</sup> Ibidem.

<sup>651</sup> Ibidem.

<sup>652</sup> Ibidem.

<sup>653</sup> Ibidem, Dosar 2/1949, f. 198.

<sup>654</sup> Ibidem.

<sup>655</sup> Ibidem, Dosar 1/1949, f. 42-44.

<sup>656</sup> Ibidem.

<sup>657</sup> Ibidem.

plasă ale PMR ajută efectiv pentru ducerea la îndeplinire a tuturor măsurilor de ordin economic și de interes obștesc, prin conferințe și prin îndrumătorii ce se trimit în comunele și satele din plasă, în fiecare sărbătoare și Duminică<sup>658</sup>.

Abuzurile comise de către autoritățile locale s-au bazat pe forță. Unde era activistul de partid era prezent și milițianul. Pentru comuna Ribița a rămas întipărită în memoria locuitorilor activitatea brutală a fostului șef de post Frățuț. Abuzurile comise de către autoritățile locale vor fi recunoscute oficial în august 1953, la Plenara CC al PMR: „Măsurile provocatoare față de unele gospodării chiaburești prin impuneri exagerate și ilegale în domeniul impozitelor, cotele de colectare și a altor obligații care au dus la scăderea producției acestor gospodării, la lăsarea lor în paragină și chiar la părăsirea lor de către proprietari, ceea ce a dăunat economiei naționale”<sup>659</sup>. Aceasta determină regimul comunist să reducă presiunile asupra țăranilor. Constatând că atragerea țăranilor în GAC-uri nu a dat roade, regimul comunist a adoptat tactica întovărășirilor ca o etapă intermediară, menită să atenueze reticențele țăranilor față de agricultura colectivistă. Chiar înainte de Plenară, la 8 ianuarie 1949, notarul comunei Țărățel informa autoritățile despre teama pe care o aveau țăranii față de perspectiva pierderii proprietății.

Spiritul populației este frământat „în special de problema colectivității proprietăților individuale, așa după cum se poate observa din felul de comportament în munca pe care o depune în gospodăria sa”<sup>660</sup>. La aceste temeri ale locuitorilor satului se mai adaugă și furia naturii. În ziua de 23 aprilie 1949, o ploaie torențială a provocat alunecarea unui teren care a distrus 2 ha de semănături<sup>661</sup>.

În cea de a doua etapă a colectivizării (1953-1956) s-au pus bazele și în satul Crișan unei întovărășiri agricole. Ea era o asociație liberă între țărani, ei păstrându-și animalele și uneltele agricole. Neajunsul întovărășirii din satul Crișan consta în faptul că era compusă din locuitori ai satului, care dispuneau de suprafețe de pământ reduse, iar loturile erau răspândite în diverse părți ale satului. La aceasta se mai adăuga neajunsul că nu dispuneau de uneltele și animalele necesare lucrării pământului. Pentru impunerea cu forța a întovărășirii s-a procedat și la schimburi de terenuri. Cel ce era înscris dacă avea teren slab, situat pe deal, primea terenul celui care avea proprietatea la Criș sau pe vale, dacă acesta nu se înscrisese în întovărășire.

Cert este că întovărășirea din satul Crișan a însemnat un eșec lamentabil pentru regimul comunist. După 1956 se trece la faza finală a colectivizării în vederea încheierii ei. Această etapă a fost și cea mai brutală și adânc resimțită de către locuitorii din sat. Colectivele de activiști erau mereu prezenți în sat unde erau sprijiniți și de către membrii organizației de bază în frunte cu secretarul Ioachim Golda a Marinii. Mașinile care îi aduceau pe muncitori de la lucru erau așteptate de aceste colective în centrul satului pentru a-i îndupleca să se înscrie în colectiv. La asemenea procedee se răspundea adecvat și de către muncitori. Totdeauna se afla cineva din sat la locul potrivit pentru a-i avertiza pe muncitori de prezența comisiei și aceștia părăsind mașina, pe căi ocolite, se duceau acasă evitând întâlnirile cu acești musafiri nepoftiți.

---

<sup>658</sup> Ibidem.

<sup>659</sup> Octavian Roske, *Colectivizarea agriculturii în România, 1949-1962*, în *Arhivele totalitarismului*, an. I, nr. 1/1993, p. 161.

<sup>660</sup> DJHAN, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 1/1949, f. 16.

<sup>661</sup> Ibidem, f. 55.

Dar chiar și atunci când vreunul dintre capii de familie era nevoit să se prezinte în fața comisiei el declara că nu este proprietarul, că totul se află pe numele soției, a părinților, bunicilor etc. În fața presiunii organelor colectivizării, grupuri de țărani au adresat plângeri către organele centrale ale statului. Cert este că în jurul anului 1960, presiunea asupra proprietarilor din Crișan a încetat. Cerbicia și încapățânarea locuitorilor din satul lui Crișan a dat peste cap planurile autorităților comuniste de a colectiviza și acest sat. Constatând imposibilitatea colectivizării în satul Crișan cel mai roditor pământ situat în lunca Crișului Alb a fost răpit proprietarilor și încadrat în GAS Mesteacăn. De altfel chiar de prin anul 1949 exista o propunere ca Ferma din Mesteacăn să se dezvolte „prin exproprierea de terenuri de la chiaburi, creând o Gospodărie de Stat cu caracter pur zootehnic”<sup>662</sup>.

O altă pacoste care apăsa pe umerii țăranilor din Crișan a constituit-o sistemul cotelor împovărătoare. Premisele aplicării lor au apărut o dată cu înființarea „Oficiilor Economice Județene”, care aveau menirea de a colecta produse agricole ce urmau a fi livrate către URSS în contul despăgubirilor de război. Sistemul cotelor urmărea ruina proprietarilor particulari, mai ales a celor cu pământ mult și înscrierea lor în GAC-uri. În funcție de suprafața de pământ deținută se dădea un plan de cultură și se stabilea o anumită cantitate de produse ce urma să fie predată statului. De la raion se stabilea, pentru fiecare ha de pământ, cultura ce trebuia însămânțată și o cotă în care se preciza cât din produsul obținut trebuia dat statului.

Regimul cotelor a fost impus printr-o serie de legi draconice menite să constrângă populația. Decretul 183, din 30 aprilie 1949, privind sancționarea infracțiunilor economice prevedea pedepse celor care se opun colectivizării, deși dispozițiile sale nu prevăd explicit acest lucru<sup>663</sup>. Decretul 89/1958 considera rezistența la colectivizare ca un atac împotriva regimului comunist<sup>664</sup>. Prin Decretul din 7 ianuarie 1951 se stabilea că gospodăriile individuale de la 8 ha în sus dau cote obligatorii de lapte, chiar dacă oamenii nu aveau vite<sup>665</sup>. Proprietarii mai bine situați primeau denumirea de chiaburi, după bunul plac al autorităților locale. Dacă aveau peste 10 ha de teren, dețineau o batoză sau o moară deveneau chiaburi. Este cazul și în satul Crișan a familiilor **Brana, Ionuț Tănase** și alții care au avut acest statut. Chiar și cei mai săraci locuitori au fost obligați să dea cote. Apoi a devenit o practică sistemul contractelor. O familie chiar dacă nu deținea porci, era obligată să se însoțească cu o alta și să cumpere un porc, să-l crească până la o anumită greutate și să-l dea statului la contract. Spre exemplu, familia **Lazăr Ioan I Teodor**, alcătuită din 5 persoane, ani de-a rândul, împreună cu **Avram Viorel a Huțului** a predat asemenea animale la contract. În general familiile din sat mai reușeau să crească un număr mic de animale, porci, oi, capre, găini etc. iar cei mai bine situați material chiar și vite mari. Câteva familii aveau chiar boi de jug.

În anul 1949 medicul veterinar, Dr. Stiasni S. preciza că efectivul de animale din Pretura plasei Brad se poate ameliora numai printr-o „îngrijire mai bună și selecție a

---

<sup>662</sup> Ibidem, Dosar 6/1949, f. 6-7.

<sup>663</sup> Octavian Roske, Op. cit., p. 151.

<sup>664</sup> Idem, Colectivizarea agriculturii. Represiunea totală 1957-1962, în Arhivele totalitarismului, an. III, nr. 1/1995.

<sup>665</sup> Buletinul oficial, nr. 7 din 13 ianuarie 1951, p. 107-108.

materialului existent<sup>666</sup>. Plasa Brad – preciza medicul – fiind situată într-o „regiune de munte cu pământ puțin și foarte slab și ceea ce produce pământul nu ajunge nici pentru a asigura hrana populației”<sup>667</sup>.

El propune renunțarea la diferitele culturi și transformarea acestor terenuri în „pășuni naturale și artificiale și prin cultivarea de plante furajere s-ar mări producția animalelor, atât din punct de vedere numeric cât și calitativ”<sup>668</sup>. Că agricultura în zona Bradului era puțin rentabilă s-a constatat „și de organele de specialitate, ingineri agronomi și organele politice” care au propus ca plasa Brad să devină „un centru de creșterea de animale și ca ramură a agriculturii să rămână numai pomicultura”<sup>669</sup>.

În această situație Bradul fiind un centru muncitoresc, produsele animale, laptele cu derivatele sale, carnea și ouăle s-ar putea desface pe loc<sup>670</sup>. Satul Crișan era socotit un centru de producție animală alături de localitățile Brad, Țărățel și Mesteacăn „care aprovizionau orașul Brad cu toate produsele de origine animală, ca: lapte, unt, smântână și ouă”<sup>671</sup>. Și în plan administrativ se fac o serie de schimbări menite să intensifice procesul de instaurare a noii puteri.

La 6 iulie 1949, primarul Vanciu Dumitru și notarul Coza Andrei au predat treburile Primăriei către Comitetul Provizoriu al Comunei Țărățel, alcătuit din Matieș Maria, președinte, **Avram Ioan**, vicepreședinte și Birău Nicolae, secretar<sup>672</sup>.

La 22 decembrie, același an, Comitetul provizoriu înainta Darea de seamă către Comitetul provizoriu al Plasei Brad referitoare la activitatea depusă în perioada 6 iulie - 25 decembrie 1949<sup>673</sup>. Între realizările Comitetului se înscrie și construcția grajdului din satul Crișan pentru care s-au cheltuit 300.000 lei<sup>674</sup>. Pe lângă suma cheltuită în numerar, se mai raporta că locuitorii au mai contribuit cu 250 zile cu brațul și 85 zile cu carul<sup>675</sup>. În primul raport, din 26 iulie, Comitetul provizoriu al comunei Țărățel se plângea Comitetului plasei Brad că întâmpină mari greutăți în procurarea materialelor, în special cărămida „pe care nu o putem procura la un preț convenabil, iar timp ca să o fabricăm nu avem, termenul prevăzut prin plan fiind 22 august 1949”<sup>676</sup>. Guvernul a introdus pedeapsa cu moartea, lege care viza în primul rând pe oponenții noului regim. La 25 ianuarie 1949, notarul comunei Țărățel îl informa pe pretorul Bradului că legea este bine primită de populația muncitoare și puțin contrariați sunt doar cei înstăriți. Notarul este convins că prin aplicarea legii s-au „închis gurile celor care colportau diferite zvonuri tendențioase, în legătură cu dispozițiile și ordinele date de Guvern”<sup>677</sup>.

Notarul comunei Țărățel informa, din nou la 9 aprilie 1949, Pretura Brad despre principalele probleme din comună. Referindu-se la starea de spirit a populației el spune

---

<sup>666</sup> DJHAN, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 6/1949, f. 6-7.

<sup>667</sup> Ibidem.

<sup>668</sup> Ibidem.

<sup>669</sup> Ibidem.

<sup>670</sup> Ibidem, Dosar 6/1949, f. 6-7.

<sup>671</sup> Ibidem.

<sup>672</sup> Ibidem, Dosar 3/1949, f. 1.

<sup>673</sup> Ibidem, Dosar 2/1949, f. 256-257.

<sup>674</sup> Ibidem.

<sup>675</sup> Ibidem.

<sup>676</sup> Ibidem, Dosar 1/1949, f. 85.

<sup>677</sup> Ibidem, f. 4.



că se observă la „locuitorii comunei o îngrijorare în legătură cu zvonurile care circulă în rândurile populației în legătură cu înființarea colhozurilor”<sup>678</sup>. La 26 iulie 1949, președintele Comitetului provizoriu al comunei Țărățel raporta Comitetului plasei Brad despre începerea secerișului în satele Mesteacăn, Crișan și Valea Bradului<sup>679</sup>.

Din anul 1950 satul Crișan trecea în componența comunei Ribița. Până la alegeri, în funcția de președinte al comunei Ribița este adus, începând cu data de 1 octombrie 1950, de la Țărățel **Avram Ioan I Totiș**<sup>680</sup>. Trecerea la noua unitate administrativă impunea organizarea de alegeri. Pentru funcția de președinte al Sfatului Popular al comunei Ribița, candidează și este ales **Avram Ioan I Totiș**. Experiența de vicepreședinte al Comitetului provizoriu al comunei Țărățel a fost decisivă în alegerea sa. Dar problemele comunei Ribița erau legate, în primul rând, de lupta împotriva chiaburimii și colectivizare. Fără a putea rezolva toate sarcinile trasate de către organele de partid el va fi schimbat din funcție la 9 iulie 1952<sup>681</sup>. Cu prilejul alegerilor, autoritățile comuniste iau o serie de măsuri pentru a evita unele surprize. Comitetul Provizoriu al raionului Brad, condus de tov. Papai Ioan, președinte și secretarul Luca Octavian întocmeau un tabel nominal cu indivizii care potrivit art. 5 din Legea nr. 6 din 7 septembrie 1950 „nu pot să fie alegători sau aleși”<sup>682</sup>.

Tabelul confidențial cuprindea un număr de 96 de „nedemni” din raionul Brad, cărora le era refuzat dreptul de a-și exercita votul. Din satul Crișan sunt trecuți în tabel **Ionuț Tănase și Brana Tănase**<sup>683</sup>. În dreptul numelui lui **Ionuț Tănase** se notează: „Posedă avere imobilă și mobilă, are inventar agricol și un cazan de fiert țuică, a avut servitori, actualmente are un servitor. Are mijloace de exploatare mecanizate, Este reacționar”<sup>684</sup>. **Brana Tănase** se face vinovat de faptul că „posedă avere mobilă și imobilă pe care o lucră cu muncă salariată. A avut mijloace de exploatare, comerț și transformarea materiei prime”<sup>685</sup>.

Un alt tabel cuprindea pe cei incapabili, care nu pot să fie alegători sau aleși. Sunt cuprinși aici cei bolnavi sau cu alte defecte fizice. Aici se încadrau cei care intrau în categoria „nebun”, „tântălău”, „mut”, „nătărău”, „paralizat”, „oarbă”, „infirmă” sau „bolnavă, zace la pat”<sup>686</sup>. Din fericire asemenea indivizi nu s-au înregistrat pentru satul Crișan. O dată eliminați cei care puteau provoca neplăceri în timpul campaniei electorale, Comitetul provizoriu al raionului Brad ia măsuri pentru a fi numiți în cadrul birourilor circumscripțiilor electorale persoane de încredere, devotate noului regim. În Biroul circumscripției 22, la care erau arondați și locuitorii din Crișan, este numit președinte, **Obădău Iosif**, secretar, **Clej Ioan și Sârbu Șăruța**, membru<sup>687</sup>.

În acest cadru „democratic” s-au desfășurat alegerile pentru Sfaturile populare. Candidații, firește, erau propuși de către Comitetul provizoriu al orașului Brad și al

---

<sup>678</sup> Ibidem, f. 56.

<sup>679</sup> Ibidem.

<sup>680</sup> Cartea de muncă a lui Avram Ioan I Totiș aflată în posesia fiicei sale.

<sup>681</sup> Ibidem.

<sup>682</sup> DJHAN, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 1/1950, f. 4-12.

<sup>683</sup> Ibidem.

<sup>684</sup> Ibidem.

<sup>685</sup> Ibidem. Ulterior s-a notat cu creionul; Brana Tănase nu pe lista ultima.

<sup>686</sup> Ibidem, f. 13-14.

<sup>687</sup> Ibidem, f. 15-20.

comunelor. În circumscripția 26 din care făcea parte și comuna Ribița, candidat de deputat pentru Sfatul popular regional este propus Bolcu Mihai, din partea ARLUS<sup>688</sup>. Pentru Sfatul raional, în circumscripțiile din comuna Ribița erau propuși Stoica Dumitru din Brad (Circumscripția 21, Ribița 1) și Pavel Ioan din Brad (Circumscripția 22, Ribița 2)<sup>689</sup>. În circumscripția 22, Ribița 2 vor vota și alegătorii din satul Crișan. Pentru a cunoaște mecanismul prin care se făceau propunerile de candidați să urmărim cazul lui Stoica Dumitru. Activul PMR, pentru propunerea deputaților, se întrunește sub președinția tov. Gorcea Gherasim și a secretarului Iancu Ioachim și cei prezenți, în număr de 53 au aprobat în unanimitate propunerea făcută de Roman Gheorghe ca în „circumscripția nr. 21 să fie propus candidat tov. Stoica Dumitru, apartenența politică PMR, de profesie fierar, domiciliat în Brad, str. Cuza Vodă, nr. 24”<sup>690</sup>. Alegerile s-au desfășurat în 3 decembrie 1950 și la secția de votare nr. 21 Ribița, din cei 310 înscriși în liste, au votat pentru Stoica Dumitru un număr de 286 votanți<sup>691</sup>.

Un detașament de avangardă al noului regim l-au reprezentat foștii prizonieri de război întorși din URSS. Din cei 20 foști prizonieri reveniți la Băița, toți sunt considerați atașați regimului<sup>692</sup>. O excepție o fac doar cei din Blăjeni, unde din 22 de foști prizonieri, doar 7 erau atașați regimului<sup>693</sup>. Pentru reușita alegerilor președintele Papai a întocmit și un plan de acțiune menit să asigure succesul.

Comitetele provizorii ale comunelor primeau sarcina să se îngrijească de curățenie, pavoazare cu drapele și lozinci mobilizatoare. De asemenea era interzisă vânzarea băuturilor în perioada 2-4 decembrie 1950<sup>694</sup>. Pentru cazul de forță majoră urma să se constituie un grup de 20 cetățeni „buni membri de partid și organizațiilor de masă care nu sunt încă introduși în alte munci pentru a putea conta pe ei în caz de nevoie”<sup>695</sup>.

În aceste condiții nu se ridică nici o problemă privind alegerea lui **Avram Ioan I Totiș**. După alegeri s-a desfășurat sesiunea de constituire a Sfatului Popular al comunei Ribița, programată pentru data de 21 decembrie 1950. Pentru desfășurarea în bune condiții a sesiunii s-a constituit o comisie formată din 5 membri, activiști ai PMR și delegați ai Sfatului raional, de care urma să răspundă Pavel Ioan<sup>696</sup>. În urma sesiunii comunale, în funcția de Președinte a fost ales **Avram Ioan I Totiș** din satul Crișan<sup>697</sup>. Societatea comunistă fusese instalată pentru multă vreme, ceea ce obligă locuitorii satului Crișan să se adapteze regulilor ei. Mai întâi cei care au făcut politică de dreapta în perioada anterioară și nu și-au luat măsuri de siguranță prin manifestarea loialității față de noul regim au fost închiși pentru diferite perioade. S-a făcut simțită și activitatea securității unul dintre tinerii satului, **Golda Avram I Gligor**, fiind acuzat de furt de aur, a fost arestat, schingiuit și omorât în beciurile acestei instituții. A fost cedat familiei pentru a fi îngropat fără a i se permite să se deschidă sicriul pentru a fi pregătit creștinește.

---

<sup>688</sup> Ibidem, f. 1-3.

<sup>689</sup> Ibidem.

<sup>690</sup> Ibidem, f. 83.

<sup>691</sup> Ibidem, f. 86.

<sup>692</sup> Ibidem, Dosar 2/1950, f. 193.

<sup>693</sup> Ibidem, f. 196.

<sup>694</sup> Ibidem, Dosar 1/1950, f. 53.

<sup>695</sup> Ibidem.

<sup>696</sup> Ibidem, f. 54-57.

<sup>697</sup> Cartea de muncă a lui Avram Ioan I Totiș păstrată de fiica sa.

Același șef de post **Frățuț** a vegheat pentru ca dispozițiile mai marilor săi să fie respectate cu strictețe.

În anul 1961, președintele **Nicolae Obădău**, **Niță Iosif**, secretar, **Iosif Cotuț**, directorul școlii de 4 ani, **Cleșiu Gherasim**, președintele GAC, **Basa Petru**, tehnician agricol și **Comșa Vasile**, funcționar, s-au întrunit „în comisie pentru delimitarea vetrei satului Crișan”<sup>698</sup>. Cu acest prilej comisia a constatat că satul Crișan are 189 de gospodării, iar ocupația de bază a locuitorilor este mineritul și în parte agricultura. Gradul de răspândire al construcțiilor este de 240 km<sup>2</sup>. Materialele de bază folosite în construcția caselor este cărămida și în parte lemnul. Gradul de conservare al construcțiilor este următorul: 40 % bune, 35 % mediocre iar restul de 25 % rele<sup>699</sup>.

În consecință Comisia stabilește perimetrul satului Crișan pe următorul traseu: De la colțul proprietății lui **Neaga Nicolae**, traversează drumul comunal pe limita proprietății lui **Trifa Nicolae**, de unde în linie dreaptă până la colțul proprietății lui **Lupea Gheorghe**, în continuare urmărește traseul drumului comunal la distanța de 200 m până la limita proprietății lui **Alexa Nicolae**, în continuare pe după proprietatea acestuia ocolește proprietatea lui **Pavel Ioan**, apoi terenul bisericii, pe după proprietatea lui **Lupea Nicolae** și mergând pe traseul drumului spre deal până la colțul proprietății lui **Lupea Roman**.

De aici în linie dreaptă până la colțul proprietății lui **Muțiu Nicolae**, unde coboară la limita drumului până în dreptul proprietății lui **Golda Gheorghe**, ocolește proprietatea acestuia și în linie dreaptă până la colțul proprietății lui **Neaga Maria**, de unde continuă paralel cu drumul comunal la distanța de 250 m până la colțul proprietății, spre deal, a lui **David Ana**, pe limita proprietății acesteia coboară în jos spre drumul comunal până la colțul proprietății lui **Bârna Tănase**.

În continuare traseul urmărește drumul comunal la distanța de 100 m spre Juncu de Jos, pe după proprietatea lui **Lup Ioan**, pe limita proprietății acestuia până la colțul proprietății lui **Rusu Ioan**, pe limita proprietății acestuia spre deal până la punctul care marchează distanța de 100 m, pe deal paralel cu drumul până la colțul proprietății spre deal a lui **Indrei Sabin**. Apoi pe limita proprietății acestuia spre drumul comunal, traversează drumul comunal în dreptul proprietății lui **Faur Nicolae**, colțul spre deal, paralel cu drumul comunal spre Ribița, pe partea dreaptă la distanța de 100 m, pe după proprietatea lui **Golda Ioachim**, pe după proprietatea lui **Rusu Petru**, până la colțul proprietății lui **Ștefan Ioan**, de unde în linie dreaptă până la colțul proprietății lui **Cor Ioan**, continuă până la colțul proprietății lui **Avram Ioan**, proprietatea lui **Miron Ioan**, pe limita proprietății lui **Miron Ioan** și pe limita proprietății acestuia, continuă de-a lungul proprietății lui **Stânga Ioan**, până la colțul spre drum, continuă traseul drumului comunal până la colțul proprietății lui **Neaga Tănase**, pe după proprietatea acestuia și proprietatea lui **Lupea Iliana**, colțul spre drum, de aici în linie dreaptă până la colțul proprietății lui **Trifa Nicolae**, pe limita proprietății acestuia, în linie dreaptă până la colțul proprietății lui **Neaga Ilie**<sup>700</sup>.

Stabilirea acestui perimetru avea drept scop să restrângă pe viitor construcțiile doar în acest perimetru. Se avea în vedere faptul că aproape 80 % dintre construcțiile

---

<sup>698</sup> Proces verbal încheiat la 5 ianuarie 1961, copie aflată în posesia lui Ioachim Lazăr.

<sup>699</sup> Ibidem.

<sup>700</sup> Ibidem.

existente erau clasificate în categoria „mediocre și rele”, fiind necesară, mai devreme sau mai târziu refacerea lor. De altfel procesul verbal încheiat prevedea că „se interzice executarea de construcții de locuințe cât și eliberarea de autorizații pentru acestea”<sup>701</sup>. Pentru construcțiile situate în afara perimetrului stabilit se admitea doar „executarea de construcții anexe cu caracter provizoriu”, iar la casele de locuit „lucrări de reparații curente”<sup>702</sup>. Din fericire smulgerea unor familii din locurile unde viețuiau de generații nu s-a pus în practică.

Din punct de vedere al clădirilor de utilitate publică, satul Crișan se prezenta modest: Școala cu o sală de clasă unde se desfășura învățământul de 4 ani, Baia comunală, Căminul cultural<sup>703</sup> și Cooperativa<sup>704</sup>. La instituțiile de utilitate publică trebuie să includem și Biserica ortodoxă din sat, care din motivele cunoscute era omisă de către regimul comunist.

În anii următori unele dintre clădirile de utilitate publică se vor moderniza, prin construirea de noi sedii. Astfel în deceniul 1961-1970 se vor construi Căminul cultural și Școala. Apoi în anul 1979 va apărea o nouă instituție publică, Casa memorială Crișan. În urma construirii și punerii în circulația turistică a Casei memoriale Crișan s-a asfaltat și porțiunea drumului de la ramificația de la Ribița și până la Casa Crișan care a fost modernizat și acoperit cu covor asfaltic. În continuare, din centrul satului și până la Dumbrava de Jos drumul a rămas cu îmbrăcămintea din piatră de carieră. Drumurile de hotar a ajuns într-o stare deplorabilă, restrângerea activității agricole și zootehnice de pe loturile aflate pe deal a dus la neglijarea amenajării lor.

Până prin anii 1960, satul era plin de holde de grâu, porumb, cartofi, plante furajere etc. Spre exemplificare în fiecare an drumul de pe Gruș era amenajat pentru ca batoza lui Ionuț Tănase Rigăl să poată fi urcată până la Bexăști, La Ionel a Samfirii, la Viorel, ginerele Huțului, la Mărioara Bexi sau la Ticuș. La fel se proceda și cu drumul de pe Colnic pentru a ajunge la Ilie a Gafi, a Sâlvi sau la Mironul lui Valenuț.

Astăzi, agricultura s-a restrâns la terenurile aflate în apropiere de vatra satului sau în lunca Crișului Alb, culturile de porumb și cartofi de pe deal fiind distruse an de an de către porcii mistreți. Se cultivă grâu, porumb, cartofi, legume și plante furajere. O îngrijorătoare restrângere a suferit și zootehnia, puțini locuitori mai cresc vite mari, majoritatea rezumându-se la câte o vacă de lapte, câteva oi sau capre. Restrângerea creșterii animalelor se datorează îmbătrânirii populației care se preocupă de creșterea animalelor, iar tinerii care au mai rămas în sat, au alte preocupări, telefonul mobil, calculatorul, televiziunea prin satelit etc.

În anul 1992 satul Crișan mai avea 168 de gospodării, cu 174 clădiri ce corespundeau aceluiași număr de locuințe și numărau 412 camere<sup>705</sup>. În sat existau 5 locuințe cu o singură cameră, 154 cu 2 camere, 12 cu 3 camere și doar 3 case aveau câte 4 camere. Ponderea locuințelor cu 2 camere era covârșitoare, reprezentând 88,50 %. Din cele 174 locuințe, 151 aveau bucătărie, 47 baie sau duș și 53 cu apă curentă și canal<sup>706</sup>. O

---

<sup>701</sup> Ibidem.

<sup>702</sup> Ibidem.

<sup>703</sup> Căminul cultural funcționa într-o sală din casele lui Brana Viorel.

<sup>704</sup> Cooperativa funcț

<sup>705</sup> PUG-ul comunei Ribița, Nota de fundamentare, p. 6

<sup>706</sup> Ibidem.

caracteristică a gospodăriilor din satul Crișan, mai ales la cele situate pe vale, este plasarea grajdului și a șurii la drum, iar locuința este retrasă de la drum.

Planul general de sistematizare al satului Crișan, etapa I, 1990, înregistra câteva date interesante despre localitate. Numărul populației va înregistra o scădere îngrijorătoare, fiind consemnați doar 579 locuitori, care ocupau o zonă de locuit în suprafață de 32 ha din suprafața totală a intravilanului de 65,55 ha<sup>707</sup>.

Revoluția din 1989 a pus capăt planului diabolic de sistematizare a satului Crișan aprobat în anul 1987. Conform acestui plan suprafața în perimetrul ocupat de construcții se restrângea de la 24,50 la 10,80 ha, zona de locuit de la 13,20 la 4,60 ha. Străzile și drumurile urmau a ocupa o suprafață de 1,50 ha față de 4,85 cât era în anul 1987<sup>708</sup>. Reducerea prevăzută la terenul ocupat de locuințe era de 13,70 ha, ceea ce însemna în procente 55,92 %<sup>709</sup>. Acest plan urma să afecteze un număr de 141 gospodării, rămase în afara perimetrului constructibil, din totalul de 190<sup>710</sup>. Creșteri erau prevăzute doar la zona de dotări (0,40 la 0,45 ha) și spații verzi (de la 0,70 la 1,25 ha)<sup>711</sup>. Conform acestui plan de sistematizare în câteva decenii gospodăriile din afara perimetrului constructibil trebuiau să dispară, locul lor fiind transformat în teren de pășunat pentru animale și livezi de pomi.

Mai mult, planul prevedea și măsuri imposibile de realizat, între care și creșterea populației satului Crișan de la 565 locuitori la 600<sup>712</sup>, în condițiile reducerii dramatice a natalității și în ciuda faptului că în perioada 1978-1987 dinamica populației a fost negativă, cu excepția anilor 1980 și 1986 când creșterea a fost egală cu 0 și a anului 1985 când s-a înregistrat o creștere de + 5<sup>713</sup>. În prezent locuitorii satului pot să-și renoveze sau să-și construiască alte locuințe acolo unde-și au proprietatea, desigur cu obținerea autorizației necesare. Se deschide astfel posibilitatea stopării migrării locuitorilor spre alte zări, stabilizându-i în vatra unde au trăit părinții, moșii și strămoșii lor.

---

<sup>707</sup> Copia hărții din 1990, aflată în posesia lui Ioachim Lazăr.

<sup>708</sup> Copia hărții din 1987, aflată în posesia lui Ioachim Lazăr.

<sup>709</sup> Ibidem.

<sup>710</sup> Ibidem.

<sup>711</sup> Ibidem.

<sup>712</sup> Ibidem.

<sup>713</sup> Vezi anexa XV.

## PRIMARII SATULUI CRIȘAN

În îndelungata sa existență comunitatea satului s-a bucurat întotdeauna de conducători, aleși din rândul celor mai harnici locuitori ai săi. Rolul acestor conducători, care erau și ei la rândul lor țărani ceva mai răsăriți și cu o anumită stare materială, era de a păstra legătura între obște și stăpânul feudal. Unul dintre primii conducători ai satului Vaca, amintit la 1525, a fost **Jowan** crainic<sup>714</sup>. La 1680 rolul de jude al satului îl îndeplinea unul dintre membrii familiilor amintite acum, **Madalina, Manea, Lazăr** sau **Vărguț**<sup>715</sup>. În timpul răscoalei lui Horea, jude al satului trebuie să fi fost Toma Bârna, care a fost ridicat la rangul de căpitan de către Crișan.

Imediat după revoluția din 1848-1849 în fruntea obștii satului este amintit judele **Lupea Petruț**<sup>716</sup>. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea judele sau primarul satului era un membru al familiei **Brana**. Astfel, la 16 ianuarie 1877, **Brana Ioan**, jude din Vaca, era nașul de cununie a lui Avram Nicolae I Petru, de 22 ani și al tinerei Golda Maria de 18 ani<sup>717</sup>. Funcția de primar avea o mare importanță și o îndeplineau unii dintre cei mai destoinici gospodari ai satului și având o anumită cotă de popularitate în rândul membrilor comunității. În cazul nostru această funcție este îndeplinită, de-a lungul anilor, de membri ai familiilor **Lupea, Brana, Magdalina, Ionuț, Tulea, Iancu, Avram**, iar în prezent de către actualul primar **Ioan Faur**.

## NICOLAE LUPEA

Primul dintre primarii satului despre care există date mai multe este Nicolae Lupea. El a îndeplinit funcția de primar în anii anteriori unirii din 1918 și până în 1926. Cu ocazia înființării Băncii populare „Fraga” din sat, în anul 1913, Petru Lupea îndeplinea funcția de primar. Este amintit cu certitudine îndeplinind această funcție, în anul 1922, cu ocazia lucrărilor pentru aplicarea Reformei agrare în satul Vaca. Că a îndeplinit funcția de primar înainte de 1918 ne-o dovedește și supranumele „birău”. De altfel fiului său Petru Lupea care va fi primar, era cunoscut ca Pătru birăului.

Nicolae Lupea contribuie la întocmirea listei cuprinzând cele 38 de persoane îndreptățite de a fi împrăștiate. Nicolae Lupea, în calitatea sa de primar și Golda Ioan, din partea partidelor politice, participă ca reprezentanți ai sătenilor la lucrările Comisiei de împrăștiere care analizau și posibilitatea înființării pășunilor comunale din sat. La 9 iunie 1922, Nicolae Lupea, în numele locuitorilor din sat, se opune proiectului membrilor Comisiei de Ocol de a expropria terenurile sterile pentru a fi împădurite, cerând un răgaz de 10 ani, timp în care fiecare proprietar să facă împădurirea terenului

---

<sup>714</sup> David Prodan, Domeniul cetății Șiria,... p. 73.

<sup>715</sup> Idem, Iobăgia în Transilvania în sec. XVII,... p. 106.

<sup>716</sup> Pentru libertate și unitate națională,... p. 76.

<sup>717</sup> DJHAN, Colecția stare civilă, Protocolul căsătoriilor din satul Vaca (Crișan).

său<sup>718</sup>. Nicolae Lupea este cel care face demersurile necesare pentru împrumutarea satului cu 15 iugăre și 1.504 stânjini pătrați de pădure de la „Cocoșu”<sup>719</sup>.

## PETRU IONUȚ

(1926-1929)

Primul primar despre care există un număr suficient de documente, a fost **Petru Ionuț** care a îndeplinit această funcție în perioada 1926-1929. Petru Ionuț (Iuonuț) s-a născut în anul 1893, fiind fiul lui Ioan Ionuțiu I Nicolae și al Rusaliei, născută Faur. Nașa copilului a fost preoteasa Eufemia Costea, iar moașă Treja Huiiețiu I George din Valea Bradului<sup>720</sup>. În momentul în care ocupa funcția de primar al satului avea vârsta de 33 ani. Membri ai Consiliului comunal erau Athanasie Brana, Cor Lazăr, Faur Ioan, Bârna Ioja, Ioan Neaga I Urs, Ioan Bârna I Nicolae și Alexandru Fugătă<sup>721</sup>. În ședința din 25 septembrie 1926, primarul Ionuț Petru supune analizei Consiliului comunal cererile pentru lemne ale locuitorilor Filip Nicolae I Irimie, Ioan Neaga I Negău, Ioan Cor I Ambrozie și a comitetului școlar din satul Crișan.

Primarul informa de asemenea membri Consiliului despre starea rea a drumului comunal și a drumurilor de hotar. El cere Consiliului să adopte o pedeapsă contra acelor care nu-și fac drumul la timp<sup>722</sup>. Proiectul primarului de a se construi un pod peste vale este amânat de către Consiliu, deoarece „comuna e foarte săracă și nu are banii necesari” și îi cere acestuia să intervină la Prefectură și la Ministrul comunicațiilor pentru a se obține un ajutor în bani<sup>723</sup>. În ședința Consiliului din 26 octombrie 1926, primarul Petru Ionuț reia problema drumurilor și a ulițelor din țarină care se află într-o stare foarte rea. Cu toate amenințările făcute „nici un locuitor nu-și îndeplinește zilele de muncă prescrite în natură”, respectiv cele „4 zile de muncă cu brațele, iar cei ce dispun de tracțiune animalică cel puțin 4 zile cu carul”<sup>724</sup>. În ședința Consiliului comunal, din 26 martie 1927, primarul Ionuț Petru aduce în dezbateri cererea pentru casă a învățătorului Virgil Bârna, care în luna următoare „urmează să se căsătorească”<sup>725</sup>. Consiliul hotărăște să i se dea „casele lui Golda Gheorghe, prin Rus Medrea, tutore la domnul învățător”<sup>726</sup>.

Primarul Petru Ionuț aduce în discuția consiliului, la ședința din 5 februarie 1928, problema intabulării terenului pe care este zidită școala confesională, „parcelă care din eroare se află intabulată pe comuna politică Vaca”<sup>727</sup>. În aceeași ședință primarul este mandatat să-l atenționeze pe Rus Medrea să-și facă podeț peste iaz<sup>728</sup>.

---

<sup>718</sup> Ibidem, Fond Judecătoria Brad, Dosar 16/1922, f. 43-44.

<sup>719</sup> Ibidem, Dosar 1/1922, f. 15.

<sup>720</sup> Ibidem, Colecția stare civilă, Protocolul botezaților din satul Vaca.

<sup>721</sup> Ibidem, Pretura plasei Brad, Dosar 1/1926, f. 1-3.

<sup>722</sup> Ibidem.

<sup>723</sup> Ibidem.

<sup>724</sup> Ibidem, f. 4-6.

<sup>725</sup> Ibidem, f. 5.

<sup>726</sup> Ibidem, f. 6.

<sup>727</sup> Ibidem, f. 7-8.

<sup>728</sup> Ibidem, f. 8 v.

În anul 1929, Societatea Mica avertiza comunele notariatului Valea Brad să achite prețul caselor cumpărate pentru notariat<sup>729</sup>. Pentru acoperirea celor 75.000 lei ce reveneau satului Crișan, Consiliul hotărăște ca această sumă să fie repartizată „pe toți proprietarii de pământ ce posedă realități pe teritoriul comunei Vaca indiferent unde domiciliază, în proporția venitului agricol”<sup>730</sup>. La 8 septembrie 1929, primarul Ionuț Petru informează Consiliul despre dispozițiile legii pentru organizarea administrativă locală. Consiliul comunal hotărăște în unanimitate ca satul să-și păstreze mai departe caracterul de comună rurală<sup>731</sup>. În Consiliul comunal din 22 octombrie 1929, primarul ridică problema lemnelor de foc pentru unii locuitori din sat. Consiliul hotărăște să se ceară de la Ocolul silvic din Baia de Criș delimitarea „parchetului scadent pentru iarna 1929-1930”<sup>732</sup>. Ședința Consiliului din 22 octombrie 1929 a fost ultima pe care a prezidat-o primarul Petru Ionuț.

**NISTOR MAGDALINA**  
(1930-1931; 1932-1937)

**Nistor Magdalena** provine dintr-o familie foarte veche a satului. Un strămoș al familiei, cu același prenume, este amintit încă din anul 1680, fiind liderul unei familii formate din 7 membri majori<sup>733</sup>. Nistor Magdalena s-a născut la 13 decembrie 1888, fiind fiul lui Ioan Magdalena și a soției sale Veca n. Fărău<sup>734</sup>. Școala primară o urmează în satul natal. Spiritul de aventură al tânărului Nistor Magdalena îl determină să plece în America alături de alți tineri din sat pentru a se realiza din punct de vedere material. Pleacă spre Statele Unite ale Americii, în anul 1904, unde rămâne timp de 17 ani<sup>735</sup>.

Nistor Magdalena este unul dintre membri cei mai importanți ai coloniei românilor din America. La apelul preotului Alexandru Fugătă de a se strânge fonduri pentru procurarea a 2 clopote necesare bisericii din sat, în locul celor confiscate de către armata maghiară, Nistor Magdalena răspunde cu entuziasm. În lista donatorilor se situează primul, strângându-se suma de 27.600 lei<sup>736</sup>. Împreună cu alți șapte confrăți, Nistor Magdalena se preocupă de confecționarea unui prapur tricolor pe care-l donează bisericii din satul natal. Cei 8 locuitori din sat plecați în America donează fiecare câte 12,50 dolari. În lista donatorilor, alături de Nistor Magdalena, mai apare numele lui Teodor Golda, Ioan Lazăr, Tănase Iezan (pe prapur este scris Josan), Nicolae Neaga, Niță Dumitru, Ioan Indrei și Ioan Golda<sup>737</sup>.

În anul 1921, Nistor Magdalena se îmbarcă pe vapor pentru reîntoarcerea în țară. Avea aproape 33 de ani și era timpul să-și întemeieze o familie. La 18 februarie 1922 se căsătorește cu Anica Golda, o fată din sat, în vârstă de 21 de ani. Se pare însă că tânăra

---

<sup>729</sup> Ibidem, f. 17-18. Notariatul Valea Brad era format din comunele Vaca, Mesteacăn, Valea Brad, Tărățel și Potingani.

<sup>730</sup> Ibidem.

<sup>731</sup> Ibidem, p. 20.

<sup>732</sup> Ibidem, p. 21.

<sup>733</sup> David Prodan, *Iobăgia în Transilvania*, I, ... p. 106 și 375.

<sup>734</sup> DJHAN, *Colecția stare civilă, Protocolul botezaților din satul Crișan*.

<sup>735</sup> Casa parohială Crișan, *Condica parohială*, p. 12. Vezi anexa V.

<sup>736</sup> Ibidem, p. 11.

<sup>737</sup> Ibidem, p. 12.



soție a încetat din viață după câțiva ani deoarece la 8 noiembrie 1925, Nistor Magdalena se căsătorește, pentru a doua oară, cu Elena Rus a Medri. Familia întemeiată este printre cele mai de frunte din sat. Între anii 1927-1930 se vor naște cei patru copii ai lor, trei fete și un băiat: Maria (1927), Mihai Victor (1928), Maria-Silvia (1930) și Viorica, căsătorită Avram<sup>738</sup>. Numele familiei Magdalena s-a continuat prin cei doi copii ai lui Mihai-Victor, Vasile-Petru născut la 1 ianuarie 1959 și Nistoruț născut la 10 noiembrie 1955.

În anul 1930 Nistor Magdalena va fi ales primar al satului Crișan. La 28 mai 1930, el prezidează ședința Consiliului comunal care discută și fixează salariile funcționarilor primăriei. La propunerea lui Toader Golda, Consiliul aprobă următoarele salarii: pentru primar (3.000 lei), ajutor primar (1.000 lei), casier (2.000 lei), înmânatori și străji de noapte câte 1.000 lei anual<sup>739</sup>. De numele primarului Nistor Magdalena se leagă, într-o oarecare măsură, și schimbarea numelui satului din Vaca în Crișan<sup>740</sup>. Problemele discutate în ședința Consiliului din 17 iunie 1930 se referă la situația drumurilor din comună. Consiliul comunal în urma discuțiilor purtate „hotărăște în unanimitate clasarea drumurilor naturale neclasate din comuna Crișan în drumuri comunale și anume : „**La Baltă**”, „**Libaia**”, „**Fraga**”, „**Măgurele**”, „**Colnic**”, „**Gruiu-Farca**”, „**Bunea-Slatina**”, „**Valea Mărului**”, „**Valea Mare-Colnicele**”, „**Coastea Mori**” și „**Peste Părău**”<sup>741</sup>.

Câteva zile mai târziu, la 24 iunie, Consiliul comunal este convocat pentru a fi informat asupra hotărârii Delegației Consiliului județean privind formarea „notariatului **Valea Brad**, cu sediul în Brad, compus din comunele **Valea Brad**, **Crișan**, **Țărățel**, **Potingani** și **Mesteacăn**”<sup>742</sup>. La 14 octombrie 1930, primarul Nistor Magdalena prezintă principalele puncte ale Ordinii de zi, între care: aprobarea bugetului pe anul 1930, sistemizarea postului de secretar comunal, edificarea locuinței necesare învățătorului director<sup>743</sup>. Printre hotărârile cele mai importante ale Consiliului comunal amintim:

„Înființarea unui post de secretar comunal care să funcționeze în biroul circumscripției notariale Valea Bradului. Comuna Crișan se asociază cu comunele Valea Brad, Mesteacăn, Potingani și Țărățel pentru a plăti în comun retribuțiile acestui secretar. În ce privește locuința învățătorului se decide ca el să rămână în școală până se vor primi banii pentru pădurea vândută, din care 70.000 de lei se vor preda bisericii pentru ridicarea locuinței învățătorului director”<sup>744</sup>.

Ședința din 20 ianuarie 1931 este condusă de ajutorul de primar Ioan Faur. Se rezolvă cererile pentru lemne ale locuitorilor Bârna Ioan, Popa Marin și ale Primăriei din Mesteacăn<sup>745</sup>. Împotriva primarului Nistor Magdalena - informa membrii consiliului, Ioan Faur - s-a făcut „la Prefectura jud[eu]ului] un denunț anonim, prin care se pretinde că ar fi

---

<sup>738</sup> DJHAN, Colecția stare civilă, Protocolul botezațiilor din satul Crișan.

<sup>739</sup> Ibidem, Parohia ortodoxă Crișan, Registrul de procese verbale, p. 22 v.

<sup>740</sup> Ibidem, p. 21 și 22. Cf. Procesului verbal din 22 octombrie 1929 satul încă mai purta numele Vaca, dar la 27 mai 1930 primise deja numele de Crișan.

<sup>741</sup> Ibidem, p. 23.

<sup>742</sup> Ibidem, p. 23-24.

<sup>743</sup> Ibidem, p. 26-27.

<sup>744</sup> Ibidem.

<sup>745</sup> Ibidem, p. 28.

administrat incorect averea, adică pădurea comunală, prin faptul că a permis ca Dl. Brana Atanasie să facă din pădurea comunei traverse, pe care le vinde la prețuri mari”<sup>746</sup>.

La pădurea Breaza s-au deplasat Golda Nicolae și Ionuț Tănase și au constatat că Brana Atanasie a prelucrat 20 care de crengi, din care a plătit doar 10, iar 2 le avea primite gratuit ca locuitor al comunei. În consecință Consiliul comunal aprobă, cu 5 voturi pentru, contra 1, decizia ca Brana Atanasie să plătească 500 lei despăgubire pentru lemnele folosite în plus<sup>747</sup>. Primarul Nistor Magdalena revine la conducerea comunei prezidând ședința din 3 martie 1931, când se discută bugetul pe anul 1931<sup>748</sup>.

În cadrul ședinței consiliului, din 24 martie 1931, el ridică problema distrugerii omizilor și curățirea locurilor cultivabile de mărarăcini. Cine nu execută lucrările cerute, primăria va forma echipe pentru efectuarea lor în contul celui neglijent, iar respectivul este obligat să achite costul lucrărilor<sup>749</sup>.

Se pare că reclamația anonimă a avut rezultatul dorit de către autori, întrucât primarul Nistor Magdalena a fost înlocuit cu Ioan Faur. Conducerea comunei în acest an se face prin Comisia interimară, alcătuită din Ioan Faur, președinte, Paul Pavel, notar, Golda Toader și Atanasie Brana, membri<sup>750</sup>.

Dar valoarea și calitățile de bun gospodar au determinat readucerea lui Nistor Magdalena în fruntea comunei Crișan. Comisia interimară, în ședința sa din 11 iulie 1932, este condusă de președintele **Nistor Magdalena**<sup>751</sup>. Membri ai comisiei interimare sunt **Golda Ioan I Ioan Dubel, Golda Nicolae, Golda Ioan a Marinii și Neaga Ioan**<sup>752</sup>.

La 17 septembrie 1932, președintele Nistor Magdalena solicită comisiei să aprobe „înlocuirea pădurarului Duma Ioan din Zdrapți de la pădurea comunală <**Cocoșu**> și numirea unui alt pădurar”<sup>753</sup>. Într-o altă ședință, din 19 septembrie 1932, Comisia interimară împuternicește pe Nistor Magdalena să „arendeze dreptul de vânătoare de pe teritoriul comunei prin licitație publică, sau în cazul în care se va prezenta numai un licitant și oferta lui va fi favorabilă, prin bună învoială”<sup>754</sup>. Comisia interimară, în frunte cu președintele Nistor Magdalena, acordă diferite cantități de lemne, din pădurile „**Cocoșu**” și „**Breaza**”, unui număr de 15 locuitori ai satului. Cetățenii cărora li se acordă lemn de construcție sunt: **Iezan Tănase, Manea Petru I Ioan, Magdalena Tănase, Huț Iosif, Golda Toader, Bârna Lazăr, Neaga Ioan I Nicolae, David Gheorghe I Ioan, Golda Nicolae, Bârna Ioan I Nicolae, Magdalena Nistor, Bucur Alexandru, Vișescu Ioan** (plutonier) și preotului **Alexandru Fugăta**<sup>755</sup>.

În ședința din 12 decembrie 1932 Comisia aprobă adjudecarea licitației de vânătoare pe teritoriul comunei Crișan „**Societății de vânătoare <Fazanul> din Brad**”<sup>756</sup>. Una dintre cele mai agitate ședințe s-a desfășurat la 8 mai 1933 când se discută;

---

<sup>746</sup> Ibidem, p. 29.

<sup>747</sup> Ibidem.

<sup>748</sup> Ibidem, p. 30-32.

<sup>749</sup> Ibidem, p. 32-33.

<sup>750</sup> Ibidem, p. 33 v.

<sup>751</sup> Ibidem, p. 45.

<sup>752</sup> Ibidem.

<sup>753</sup> Ibidem, p. 46.

<sup>754</sup> Ibidem, p. 47 v.

<sup>755</sup> Ibidem, p. 48-49.

<sup>756</sup> Ibidem, p. 49.

chiria pentru localul ocupat de Postul de jandarmi și problema terenului ocupat abuziv de către consilierul Avram Nicolae<sup>757</sup>.

Comisia constată inutilitatea postului de jandarmi, deoarece locuitorii comunei Crișan și a celorlalte două sate afiliate la acest post, Valea Bradului și Potingani, sunt „pașnici și supuși îndeajuns legilor și regulamentelor”<sup>758</sup>. Mai mult, locuitorii satelor Potingani și Valea Brad aveau accesul mai ușor spre Brad și în această situație Consiliul comunal cere Prefecturii desființarea postului și atașarea comunei la Postul de jandarmi din Brad. În ceea ce-l privește pe Avram Nicolae se constata că acesta a ocupat o porțiune de teren din drumul comunal pe care a împrejmuit-o fără autorizarea primăriei. Consiliul decide ca în termen de 8 zile să-și retragă împrejmuirea „în caz contrar se va proceda contra lui conform art. 96 din legea drumurilor”<sup>759</sup>.

La 1 mai 1933 comuna este inspectată de către pretorul plasei Brad, care aprobă lucrările făcute de locuitorii comunei de pe malul stâng al văii, aceștia aducând drumul într-o stare practicabilă, cu excepția lui Avram Nicolae care trebuie să deschidă „drum pe marginea locului său până la pârăul **Urzicos**”<sup>760</sup>.

Se constata de asemenea că și alți doi locuitori, **Iancu Nicolae** și **Bârna Gheorghe** de pe malul drept al văii „care au pus sălcii și plopi pe zona drumului și au ridicat împrejmuiți, sunt obligați ca în termen de 15 zile să execute lucrările ordonate: Iancu Nicolae să-și retragă împrejmuirea cu 2 m înăuntrul grădinii sale” iar Bârna Gheorghe să „deschidă drum pe lângă grădina sa, mutând sălciile cu 3 m”<sup>761</sup>. În caz contrar primarul Nistor Magdalena se autorizează a „înainta actele dresate contra lor la Judecătoria rurală Brad spre a fi pedepsiți conform art. 96 din legea drumurilor”<sup>762</sup>. În ședința din 19 august 1933, Consiliul a răspuns afirmativ cererii Primăriei din Mesteacăn, acordându-i 20 bucăți lemne de stejar pentru „construirea unui pod peste Crișul Alb”<sup>763</sup>.

Acordarea lemnelor se face punându-se condiția ca Primăria Mesteacăn „să deschidă locuitorilor din Crișan un drum direct la pod prin imobilul proprietatea lui Florea Sabin din Mesteacăn”<sup>764</sup>. În aceeași ședință de consiliu se decide să se dea „în arendă dreptul de pescuit în apa Crișului Alb pe raza comunei Crișan”<sup>765</sup>. În ședința din 19 septembrie 1933 se aprobă licitația, ținută în 5 septembrie, „privind arendarea dreptului de pescuit în apa Crișului Alb, pe teritoriul comunei Crișan și se adjudecă definitiv asupra Soc[ietății] Miniere <Mica> din Brad cu o arendă anuală de lei 1.310 și pe 10 ani”<sup>766</sup>.

Consiliul comunal îl delegă, la 25 octombrie 1933, pe Nistor Magdalena, ca împreună cu ajutorul de primar, Avram Nicolae, și cu delegatul Ioan Faur să intervină la banca „Crișana” pentru retranscrierea pe primărie a unui libel (libret) pentru fondul pădurii „Cocoșu”, trecut din greșeală pe Biserica ortodoxă Crișan. Modificarea actului era

---

<sup>757</sup> Ibidem, p. 53 v.

<sup>758</sup> Ibidem, p. 53.

<sup>759</sup> Ibidem, p. 54.

<sup>760</sup> Ibidem, p. 54 v.

<sup>761</sup> Ibidem.

<sup>762</sup> Ibidem.

<sup>763</sup> Ibidem, p. 58 v.

<sup>764</sup> Ibidem.

<sup>765</sup> Ibidem.

<sup>766</sup> Ibidem, p. 59.

necesară pentru a folosi din banii respectivi o sumă în scopul procurării lemnului de foc pentru școală<sup>767</sup>.

La 16 februarie 1934, Consiliul comunal aprobă lemne din pădurile „Cocoșu” și „Breaza” la mai mulți locuitori din comună. Invalizii de război, **Magdalena Tanase**, **Golda Ioan** și **Tulea Ioan** primesc câte un fir de stejar din pădurea „Breaza” în mod gratuit<sup>768</sup>. Locuitorul Avram Nicolae este somat din nou, la 10 iulie 1934, pentru a-și îndepărta împrejmuirea de pe drumul comunal, în termen de 5 zile. Primarului Nistor Magdalena i se cere ca în caz contrar să sesizeze „Postul de jandarmi” spre a constata contravenția, iar actele întocmite să fie înaintate Judecătoriei rurale Brad<sup>769</sup>.

Una dintre problemele cele mai arzătoare de pe agenda primarului era procurarea resurselor financiare pentru construirea unui pod peste vale. Până la urmă s-a obținut un ajutor financiar din partea deputatului **C. Tisu**. La 10 martie 1935, prin bătaia tobei, s-a anunțat licitația pentru ziua de 12 martie. Anunțul licitației s-a făcut și la Valea Brad și Potingani. S-au prezentat **Pavel Ioan** din Crișan care a cerut 15.000 lei și **Bortos Alexandru** din Sohodol care a pretins doar 9.500 lei<sup>770</sup>.

Comisia de licitație formată din **Faur Ioan** și **Brătila Ioan** consideră că și această sumă este prea mare și continuă licitația oral până ce suma este coborâtă la 6.900 lei iar lucrarea este adjudecată provizoriu de către Bortos Alexandru din Sohodol<sup>771</sup>. Dar la 18 martie licitanții se prezintă în fața membrilor consiliului și a primarului, renunțând la lucrare. Apare un al treilea concurent, **Roba Ioan** și ortacii din Sohodol, căruia i se încredințează lucrarea la prețul de 15.000 lei, incluzându-se și piesele din fier necesare podului<sup>772</sup>. Piatra necesară se încredințează lui Faur Petru, care trebuie să pregătească 10 stânjani de piatră pentru suma de 1.700 lei<sup>773</sup>.

Consiliul comunal îl împuternicește pe Nistor Magdalena să susțină cauza comunei în procesul cu Avram Nicolae, cerând judecătorului să fie ascultați toți membrii consiliului. Dacă nu i se acceptă cererea să dea procură Dr. Cornel Glava, avocat din Brad, spre a susține interesele comunei Crișan<sup>774</sup>. Întrucât și Iancu Nicolae a ocupat un teren din zona drumului se cere sesizarea Postului de jandarmi Brad spre a se constata și a se întocmi actele de contravenție conform legii drumurilor<sup>775</sup>.

Sedința Consiliului comunal, din 23 iulie 1935, se desfășoară în prezența primprezătorului plasei Brad, Dr. Ștefan Popa. Consiliul ia în discuție cererea Primăriei Blăjeni prin care solicita 8 bucăți lemn de stejar din pădurea „Cocoșu” pentru construcția unui pod. Întrucât numărul lemnului de stejar este redus, consiliul nu poate onora cererea Primăriei din Blăjeni<sup>776</sup>. Se dezbate apoi cererea lui Avram Petru și Avram Ioan de a se lua măsuri față de Iancu Nicolae care în loc să-și retragă împrejmuirea de lângă vale, a

---

<sup>767</sup> Ibidem, p. 59-60.

<sup>768</sup> Ibidem, p. 64 v.

<sup>769</sup> Ibidem, p. 67-68.

<sup>770</sup> Ibidem, p. 72 v.

<sup>771</sup> Ibidem.

<sup>772</sup> Ibidem.

<sup>773</sup> Ibidem, p. 73.

<sup>774</sup> Ibidem.

<sup>775</sup> Ibidem.

<sup>776</sup> Ibidem, p. 74 v.

ocupat încă un metru lățime și 150 m din țărnul văii „făcând o întăritură din stâlpi cu nuiile, iar după ea umplând cu pietre”<sup>777</sup>.

Membrii consiliului, împreună cu primpretorul și primarul s-au deplasat la fața locului și constată adevărul despre cele relatate. Se mai constată că și locuitorii **Bârna Veselie, Bârna Gheorghe și Cor Petru I Dumitru** au ocupat din terenul comunal ce servește ca zonă a drumului și albiei văii<sup>778</sup>. În consecință Consiliul decide continuarea procesului cu Iancu Nicolae și trimiterea în judecată și a lui Bârna Veselie, Bârna Gheorghe și Cor Petru I. Dumitru. La rândul său **Avram Nicolae** dă dovadă de o tenacitate rară, demnă de o cauză mai bună. Pierzând procesul la Judecătoria din Brad el face apel la Tribunalul Hunedoara, ce urma să se dezbată la 11 decembrie 1935. În ședința din 9 decembrie, primarul Nistor Magdalena informează consiliul cerând delegarea unui membru care să reprezinte interesele comunei în fața tribunalului, întrucât dânsul fiind mult timp plecat nu cunoaște situația „așa precum a fost mai demult”<sup>779</sup>. Este delegat consilierul **Golda Ioan Fileru** căruia i se plătește transportul și diurna în sumă de 170 lei<sup>780</sup>.

Pentru situațiile excepționale, incendii, inundații, înzăpeziri, Consiliul comunal hotărăște, la 12 mai 1936, să înființeze „prestațiunea în natură, obligatorie pentru toți locuitorii comunei”<sup>781</sup>. Cei care nu pot sau nu vor să presteze munca o vor plăti în bani achitând câte 200 de lei cei care au vite trăgătoare și 40 lei cei cu brațele<sup>782</sup>. Pentru repararea drumurilor locuitorii cu vite trăgătoare sunt obligați a lucra 2 zile, iar cei cu brațele 5 zile pe an<sup>783</sup>.

La 9 octombrie 1936 are loc o ședință extraordinară a Consiliului comunei Crișan, la care participă și pretorul plasei Brad, Dr. Ștefan Popa. Sunt prezenți toți consilierii: preotul **Tiberiu Perian, Popa Marin**, învățător, **Rusu Cornel, Faur Ioan, Golda Ioan, Golda Toader, Brătîla Ioan, Tulea Ioan, Popovici Nicolae, Tulea Lazăr și Ionuț Tănase**. Se discută cererea comunei Mesteacăn pentru lemne necesare la construcția podului de peste Criș. Sunt solicitate 40 fire de stejar din pădurea Breaza<sup>784</sup>. Consilierii, în frunte cu primarul Nistor Magdalena, analizând cererea, consideră necesar acest pod și pentru locuitorii comunei Crișan, întrucât vor circula peste locul unde „se pune podul, scurtându-se drumul astfel cu peste 3 km”<sup>785</sup>. Dar, stejarul este destul de puțin numeros în această pădure și în consecință se aprobă tăierea a 20 fire de la „Breaza” și 10 de la „Cocoșu”<sup>786</sup>. Pentru cumpărarea terenului necesar deschiderii unui nou drum de acces la pod, comuna Crișan va contribui cu o sumă de până la 1.500 lei<sup>787</sup>.

În ședința consiliului din 16 ianuarie 1937 se aprobă tăierea a 10 fire de stejar din cele 20 cerute din pădurea „Cocoșu” la prețul de 500 lei firul, punându-se condiția de a

---

<sup>777</sup> Ibidem.

<sup>778</sup> Ibidem, p. 75.

<sup>779</sup> Ibidem, p. 77-78.

<sup>780</sup> Ibidem.

<sup>781</sup> Ibidem, p. 78-79.

<sup>782</sup> Ibidem.

<sup>783</sup> Ibidem.

<sup>784</sup> Ibidem, p. 81 v. – 82.

<sup>785</sup> Ibidem.

<sup>786</sup> Ibidem.

<sup>787</sup> Ibidem.

transporta până în comuna Crișan 6 fire de stejar necesare la „construirea podului peste vale”<sup>788</sup>. În ședința din 14 septembrie 1937 se aprobă planul și devizul pentru construirea drumului comunal Mesteacăn-Crișan și se decide ținerea unei licitații publice pentru aprovizionarea cu 80 m<sup>3</sup> piatră brută și 200 m<sup>3</sup> pietriș și construirea podului peste vale<sup>789</sup>. Problema lucrărilor pentru construirea podului se reia în ședința din 13 decembrie 1937, când se fixează prețul pentru transportul pietrei de către locuitorii comunei. În funcție de distanță se aprobă pentru transportul pietrei următoarele prețuri:

- Pentru 1 stângen transportat până la **Alexa Nicolae**, 200 lei.
- Pentru 1 stângen transportat până la puntea de peste **Criș**, 400 lei.
- Pentru 1 stângen până la **Dobârcău Gheorghe**, 600 lei<sup>790</sup>.

Cu ședința din 13 decembrie 1937 se încheie și misiunea de primar a lui Nistor Magdalena. Timp de 6 ani și aproape 3 luni el a condus primăria din satul Crișan fiind unul dintre cei mai vrednici și dovedindu-se un bun organizator al activității primăriei. Desigur că cei 17 ani petrecuți în America, experiența acumulată l-au ajutat de a deveni unul dintre cei mai apreciați cetățeni ai satului Crișan. După încheierea mandatului de primar, Nistor Magdalena se dedică problemelor frumoasei sale gospodării, familiei și creșterii copiilor.

Nistor Magdalena activează și în cadrul Bisericii ortodoxe, în calitate de reprezentant al adunării parohiale, unde îl întâlnim începând din 17 ianuarie 1941<sup>791</sup>. Pentru corectitudinea dovedită în timpul îndeplinirii mandatului de primar, adunarea parohială îl împuternicește a face parte din comisia verificatoare, calitate pe care o îndeplinește până la 16 februarie 1949. După instaurarea regimului comunist, o persoană care a locuit în Statele Unite ale Americii atâția ani nu mai era bine văzută de către conducătorii Primăriei comunei Țărățel și apoi ai Primăriei comunei Ribița, fiind încetul cu încetul dat la o parte. De altfel, și vârsta înaintată îl obligă să-și restrângă activitatea publică. Se rezervă la cântatul în strana bisericii până la sfârșitul vieții. La 6 februarie 1964, fiul său Mihai Victor Magdalena cerea să intre în strana dreapta ca stabil în locul rămas vacant de la tatăl său Magdalena Nistor<sup>792</sup>. Nistor Magdalena a încetat din viață la 21 martie 1963<sup>793</sup>, la vârsta de 75 de ani, fiind înmormântat în cimitirul bisericii din satul natal, pe care o slujise cu atâta devotament.

## **IOAN FAUR** (1931-1932)

Ioan Faur apare pentru prima dată în postura de primar al comunei Crișan cu ocazia ședinței din 24 iulie 1931. El conducea ședința Comisiei interimare a comunei Crișan alcătuită din primarul (președintele) **Ioan Faur**, notarul **Paul Pavel** și membri **Golda Toader** și **Brana Atanasie**<sup>794</sup>. La ordinea de zi sunt 6 puncte, trei însă de mare

---

<sup>788</sup> Ibidem, p. 84.

<sup>789</sup> Ibidem, p. 88-88 v.

<sup>790</sup> Ibidem.

<sup>791</sup> Casa parohială Crișan, Protocolul de ședințe a Consiliului și adunării parohiale, 23 IV 1940-1982, p. 11.

<sup>792</sup> Ibidem, p. 207.

<sup>793</sup> Ibidem, Protocolul morților 1930-2005.

<sup>794</sup> DJHAN, Fond Parohia ortodoxă Crișan, Registrul de procese verbale, p. 33 v.

importanță pentru localitate. Aceste puncte sunt: Statutul viitor al comunei; situația casierului comunal și paza de noapte în comună<sup>795</sup>. Președintele Ioan Faur informa comisia despre dispozițiile noii legi pentru modificarea unor articole ale Legii Organizării Administrației Locale, prin care „autoritățile locale sunt în drept a se pronunța din nou asupra viitoarei lor formațiuni administrative, ținând seama de situația materială a comunei și de situația din anul 1925<sup>796</sup>. Analizând situația expusă de președintele Ioan Faur, comisia decide: „Comuna Crișan își păstrează și mai departe caracterul de comună rurală independentă”<sup>797</sup>.

Pentru salarizarea notarului, a celorlalți funcționari, comuna Crișan „se asociază cu comunele Mesteacă, Valea Brad, Potingani și Țărățel” și formează împreună „o circumscripție notarială sub denumirea de circumscripția notarială Valea Brad, cu sediul în Brad”<sup>798</sup>. Întrucât casierul nu a depus garanția, comisia îl consideră „demisionat din funcția de casier comunal pe Cor Tănase, pe data de 20 iulie”<sup>799</sup>. În ceea ce privește paza de noapte comisia decide ca „înmanuatorii Trifa Ioachim și Iezan Tănase vor îndeplini și serviciul de străjeri de noapte în comună”<sup>800</sup>.

În cadrul ședinței Comisiei interimare, din 5 august 1931, se adoptă recomandările Comisiei interimare județene în privința bugetului pe anul 1931<sup>801</sup>. La 13 octombrie 1931, comisia interimară aprobă numirea, în funcția de grefier la circumscripția notarială Valea Bradului, a lui Jula Ioan, începând cu data de 1 martie 1931<sup>802</sup>. În aceeași ședință se stabilesc și aprobă diurnele de deplasare a președintelui și a celorlalți funcționari ai primăriei. Primarul (președintele) primea pentru deplasarea în vederea estimărilor unor pagube, la locurile din afara grădinilor, 15 lei iar delegatul însoțitor avea dreptul tot la 15 lei<sup>803</sup>. Pentru deplasarea la locurile numite „în grădini” vor primi câte 10 lei<sup>804</sup>.

Dacă mai făceau estimări și la alți locuitori în aceeași parte de hotar și dacă depărtarea dintre locuri era mai mare de 200 m „taxele de deplasare stabilite mai sus se vor împărți proporțional pe toți proprietarii cărora li se face estimarea adăugându-se de fiecare o taxă în plus de 15 lei”<sup>805</sup>. Pentru redactarea certificatului de estimare primarul putea încasa o taxă de 10 lei<sup>806</sup>. Cu ocazia diferitelor deplasări în comună primarul „mai avea dreptul la o diurnă sau taxă de deplasare de lei, 30 iar membri delegați, lei 20 fiecare”<sup>807</sup>. Pentru deplasarea efectuată în zilele de Duminică sau alte sărbători legale se încasa o taxă suplimentară de ½ parte din taxele stabilite<sup>808</sup>. În finalul ședinței, comisia, în

---

<sup>795</sup> Ibidem, p. 34.

<sup>796</sup> Ibidem.

<sup>797</sup> Ibidem.

<sup>798</sup> Ibidem.

<sup>799</sup> Ibidem.

<sup>800</sup> Ibidem.

<sup>801</sup> Ibidem, p. 35.

<sup>802</sup> Ibidem, p. 36 v. –37.

<sup>803</sup> Ibidem.

<sup>804</sup> Ibidem.

<sup>805</sup> Ibidem.

<sup>806</sup> Ibidem.

<sup>807</sup> Ibidem.

<sup>808</sup> Ibidem.

frunte cu primarul Ioan Faur, votează decizia d-lui prefect privind modificarea bugetului care prevedea la:

Venituri normale și periodice, lei..... 87.351.

Cheltuieli normale și periodice, lei..... 87.351<sup>809</sup>.

Primarul Ioan Faur convoacă ședința din 4 decembrie 1931, pentru a discuta și aproba deschiderea unui credit extraordinar de 2.479 lei, pentru achitarea cheltuielilor prilejuite de „alegerile comunale din anul 1930”<sup>810</sup>. Cu ocazia ședinței, din 23 decembrie 1931, se discuta numirea impiegatului la notariat, întocmirea și votarea proiectului de buget pe anul 1931<sup>811</sup>. În ședința din 21 ianuarie 1932 sunt aduse în discuția comisiei două dintre problemele majore ale comunei: numirea înmanuatorilor comunali și cererea lui Vas Carol din Abrud prin care solicită un fir de stejar din pădurea de la Cocoșu<sup>812</sup>. Pentru funcția de înmanuatori comunali și-au depus cereri Magdalina Tănase și Manea Petru. Analizând cererea lor și ținând seama de prevederile bugetare pentru anul 1932, comisia decide următoarele:

- „Se numesc în serviciul de înmanuatori comunali Magdalina Tănase și Manea Petru pe ziua de 1 ianuarie 1932.

- Numiții sunt datori a se deplasa de trei ori pe săptămână la sediul circumscripției notariale din Brad, sau ori de câte ori se va simți nevoie pentru a aduce corespondența privind locuitorii comunei, de a înmanua actele administrative și judecătorești, de a înapoia la timp filele de înmanuare funcționarului de la notariat însărcinat cu manipularea lor”<sup>813</sup>.

- Numiții vor răspunde materialmente de orice întârziere în ridicarea actelor și remiterea filelor de înmanuare, precum și de orice pierdere de acte și corespondențe<sup>814</sup>.

- De asemenea cererea lui Vas Carol din Abrud este soluționată în mod favorabil, acordându-i-se „1 fir stejar, de 70 cm gros și 10 m lung din pădurea comunei de la Cocoșu” cu prețul ce se va stabili de către delegatul Ocolului silvic<sup>815</sup>.

În ședința convocată de către primarul Ioan Faur pe 26 februarie 1932, sunt aprobate conturile de gestiune din anii 1928-1931<sup>816</sup>. Ultima ședință pe care o prezidează Ioan Faur în calitate de președinte al Comisiei interimare a comunei Crișan se desfășoară la 11 aprilie 1932<sup>817</sup>. Acum se discută de către membrii comisiei interimare, alcătuită din Ioan Faur, președinte, Paul Pavel, notar, Brana Atanasie și Golda Todor, membri, cererea lui Jula Ioan, de-a i se plăti salariul de impiegat notarial începând cu data de 15 octombrie 1931<sup>818</sup>. Analizând cererea lui Jula Ioan, se decide ca până la numirea definitivă a impiegatului să i se acorde o indemnizație lunară de 3.000 lei (perioada 1 octombrie-31 decembrie 1931) și de 2.500 lei lunar de la 1 ianuarie 1932<sup>819</sup>.

---

<sup>809</sup> Ibidem.

<sup>810</sup> Ibidem, p. 38-38 v.

<sup>811</sup> Ibidem, p. 39- 39 v.

<sup>812</sup> Ibidem, p. 41-42.

<sup>813</sup> Ibidem.

<sup>814</sup> Ibidem.

<sup>815</sup> Ibidem.

<sup>816</sup> Ibidem, p. 42-44.

<sup>817</sup> Ibidem, p. 44 v.

<sup>818</sup> Ibidem.

<sup>819</sup> Ibidem.



Cu această acțiune se încheie activitatea de primar al comunei Crișan desfășurată de către Ioan Faur. În tradiția majorității primarilor el își va continua activitatea în cadrul Consiliului parohial al Bisericii ortodoxe Crișan, unde a îndeplinit funcția de epitrop vreme de peste 40 de ani începând din anul 1910<sup>820</sup>. La 20 iunie 1939 Ioan Faur semna contractul de închiriere a localului școlii, încheiat între Parohia ortodoxă Crișan și primăria din aceeași localitate<sup>821</sup>.

Conform registrului de procese verbale al Consiliului și adunării parohiale din Crișan, Ioan Faur este prezent neîntrerupt la toate ședințele și adunările Consiliului parohial din perioada 23 aprilie 1940 – 6 august 1949<sup>822</sup>. Conform procesului verbal din 15 iunie 1949, Ioan Faur îndeplinea funcția de prim epitrop al bisericii<sup>823</sup>. La 6 august vechii epitropi **I. Faur**, **I. Golda** și **M. Iancu** predau noului epitrop M. Iancu „întreaga avere bisericească, mișcătoare și nemișcătoare, conform inventarului bisericii din 31 XII 1948, precum și schimbările abvenite de atunci”<sup>824</sup>. Cu acest prilej, preotul Tiberiu Perian, în numele Consiliului parohial „mulțumește fostului epitrop Ioan Faur, care a ținut această slujbă 40 ani”<sup>825</sup>.

Ioan Faur și-a îndeplinit cu cinste și onoare, atât funcția bisericească cât și pe cea administrativă încredințată de către locuitorii comunei Crișan. Mai ales funcția bisericească și-a desfășurat-o în cele mai grele momente ale istoriei României, Dualismului austro-ungar (1910-1918), a României întregite (1918-1940), a celui de-al doilea război mondial (1941-1945) și a instaurării comunismului în România (1945-1949).

## IOAN TULEA

(1938 - 1939)

**Ioan Tulea (Nuțu lui Lazăr)** s-a născut la 22 mai 1894, fiind fiul lui Lazăr Tulea și Flurie n. Iezan. Nașă de botez i-a fost **Marta Bârna I Iosif** iar moașă **Sofia Lupea I Nicolae**<sup>826</sup>. Tatăl său Tulea Lazăr se căsătorise, la 28 ianuarie 1876, la vârsta de 23 de ani cu Flurie Iezan din Ribicioara, în vârstă de 15 ani<sup>827</sup>. Nașul tinerilor a fost **Neaga Ioan** din Vaca iar preotul cununătoriu Ioan Popovici din Ribicioara<sup>828</sup>. Tulea Lazăr a fost unul dintre locuitorii de frunte din satul contemporan lui, el și familia ridicând o frumoasă cruce din piatră la „Colnic”, care a fost sfințită la 25 martie 1895. Ioan Tulea provenea dintr-o familie dintre cele mai importante din satul Crișan, din rândul ei ridicându-se o serie întreagă de preoți, cantori, cântăreți în strana bisericii. Un **Constantin Tulea** a fost omorât de către rebelii unguri la 3 februarie 1849<sup>829</sup>.

---

<sup>820</sup> Ibidem, p. 109.

<sup>821</sup> DJHAN, Parohia ortodoxă Crișan, Dosar 1/1939, f. 3.

<sup>822</sup> Casa parohială Crișan, Protocolul de ședințe, ... f. 5-109.

<sup>823</sup> Ibidem, f. 5.

<sup>824</sup> Ibidem, f. 109.

<sup>825</sup> Ibidem.

<sup>826</sup> DJHAN, Fond Colecția Stare Civilă, Protocolul botezaților din satul Vaca pentru perioada 1864-1888.

<sup>827</sup> Ibidem, Protocolul căsătoriților din Ribicioara, f. 19.

<sup>828</sup> Ibidem.

<sup>829</sup> Ibidem, Protocolul morților din satul Vaca.

Ioan Tulea a urmat școala primară în satul natal avându-l ca învățător pe Ioan Bârna. După terminarea școlii îl ajută pe tatăl său în treburile gospodăriei. În timpul primului război mondial este mobilizat participând la operațiunile unui război ale cărui țeluri, erau străine de interesele naționale ale românilor din Transilvania. Este rănit devenind invalid de război alături de alți tineri din sat între care amintim pe Tănase Magdalena și Ioan Golda Fileru. Beneficiind de situația sa de invalid, Ioan Tulea primea, în 1934, în mod gratuit, un fir de stejar din pădurea „Breaza”<sup>830</sup>.

La vârsta de 25 de ani pășește la întemeierea unei familii, căsătorindu-se, la 5 iunie 1919, cu **Ana** fiica lui **Nicolae Avram** din satul Crișan<sup>831</sup>. Ana era născută la 26 martie 1901, tatăl său având, la nașterea sa, vârsta de 36 de ani iar mama, Avram Maria, 28 de ani<sup>832</sup>. Au avut trei copii **Ioan**, **Lazăr** și **Mărioara**. Fiul mai mare, Ioan s-a născut la 19 martie 1923 și s-a căsătorit la 26 octombrie 1948 cu **Lucreția**, fiica lui **Ioan Cor**, născută la 2 mai 1922.

Fiul său cel mai mare Ioan a decedat, la vârsta de numai 27 de ani, la 21 mai 1950. Cel de-al doilea fiu a murit în urma unui accident la pădure, iar fata arsă, luând foc hainele de pe ea. A fost una din cele mai mari tragedii ale unei familii din satul Crișan. După câțiva ani de văduvie, Lucreția, nora lui Ioan Tulea lui Lazăr se va căsători cu **Ioan Lupea (Onița Mărișcuții)**, fiul lui Nicolae Lupea și Sofia, născut la 22 iulie 1930<sup>833</sup>.

Prima ședință pe care **Ioan Tulea** o conduce în calitate de președinte al Comisiei interimare a comunei Crișan are loc la 1 februarie 1938<sup>834</sup>. La ședință au mai participat Paul Pavel, în calitate de notar, și consilierii **Tiberiu Perian**, **Popa Marin**, **Magdalena Nistor**, **Golda Ioan Filăru** și **Lupea Petru**, absenți fiind **Filip Nicolae I Irimie** și **Cor Petru I Lazăr**. La ordinea de zi au avut de discutat trei puncte:

- Aprobarea listei parțiale de lucrări la drumul **Crișan - Mesteacăn** în contul unei cotizații speciale.

- Cererea învățătoarei **Conta Aneta** pentru lemne de foc la școală.

- Cererea locuitorilor **Stânga Lazăr**, **Indrieș Petru** și **Brățila Petru** pentru lemne de construcție din pădurea comunală<sup>835</sup>.

Comisia interimară aprobă lista de lucrări la drumul Crișan - Mesteacăn în contul cotizațiunii speciale în valoare de 6.296 lei, sumă ce urmează a fi scăzută din debitul locuitorilor care au executat acele lucrări<sup>836</sup>. Cererea învățătoarei se aprobă acordându-se 2 care de lemne de foc din parchetul Școlii primare din pădurea „Breaza”, în mod gratuit<sup>837</sup>. Cererea celor trei locuitori pentru lemne de construcție se amână întrucât la 23 februarie urmează a se alege consiliul comunal, care are autoritatea de a decide în această chestiune<sup>838</sup>.

În funcția de primar a fost ales Ioan Tulea. Chiar a doua zi după alegerile din 23 februarie, primarul Ioan Tulea organizează plebiscitul din 24 februarie privitor la noua

<sup>830</sup> Ibidem, Parohia ortodoxă Crișan, Registrul de procese verbale, p. 59.

<sup>831</sup> Ibidem, Vezi Certificatul de căsătorie păstrat la urmașii familiei lui Ioan Tulea.

<sup>832</sup> Ibidem.

<sup>833</sup> Ibidem.

<sup>834</sup> Ibidem, Fond Parohia ortodoxă Crișan, Registrul de procese verbale, p. 91 v.

<sup>835</sup> Ibidem, p. 91 v. - 92.

<sup>836</sup> Ibidem.

<sup>837</sup> Ibidem.

<sup>838</sup> Ibidem.

Constituție. S-au prezentat la urne 229 votanți și toți au votat pentru constituție cu Da<sup>839</sup>. Conform dispoziției 867 din 15 februarie 1938, toate actele juridice și administrative care erau de competența Consiliilor comunale se decid de către primari. În consecință primarul Ioan Tulea aproba, la 28 aprilie 1938, proiectul de buget pe anul 1938/39 și înființează „prestațiunea în natură”, pentru „repararea drumurilor comunale, stabilind pentru fiecare bărbat, între 18 - 60 ani, 6 zile de prestațiune cu brațul și 3 zile pentru locuitorii având vite trăgătoare, iar echivalentul acestora la lei 50 pentru o zi cu brațele și lei 200 pentru o zi cu carul”<sup>840</sup>.

Primarul Ioan Tulea emite Decizia, din 5 august 1938, prin care în comuna Crișan, cu începere de la 1 octombrie va funcționa 1 debit de băuturi<sup>841</sup>. Debitul vacant se va scoate la licitație conform celor hotărâte de Comisiunea specială<sup>842</sup>. La 24 octombrie 1938 el mai aprobă proiectul de modificare a bugetului pe anul financiar 1938/1939. În urma modificărilor bugetul comunei Crișan arăta în felul următor:

Venituri și cheltuieli ordinare.....	38.584 lei.
Venituri și cheltuieli extraordinare.....	-
Venituri și cheltuieli cu destinație specială.....	11.000 lei.
Total.....	49.584 lei <sup>843</sup> .

La 23 ianuarie 1939, primarul Ioan Tulea decide angajarea lui **Golda Ioan a Marinii** din Crișan în „serviciu de înmanuator comunal, pe ziua de 1 februarie 1939, cu un salariu lunar de 200 lei”<sup>844</sup>. Se preciza că sus-numitul „va aduce corespondența de la notariat de 3 ori pe săptămână și este responsabil de orice întârziere în înmanuarea actelor judecătorești sau orice pierdere de corespondență privind locuitorii comunei”<sup>845</sup>. Este ultima decizie a primarului Ioan Tulea, întrucât după modificarea administrativă, prin înființarea ținuturilor, se instalează noi primari. Deși a condus puțin timp primăria, 1 februarie 1938 - ianuarie 1939, Ioan Tulea s-a angajat cu responsabilitate în toate problemele ce necesitau o rezolvare urgentă.

După perioada petrecută la primărie Ioan Tulea continuă tradiția familiei, apropiindu-se tot mai mult de problemele bisericii din satul Crișan. Activitatea din cadrul Consiliului parohial al Bisericii ortodoxe din Crișan îi va aduce mari satisfacții. Pe o serie de cărți va rămâne înscris numele lui Ioan Tulea. Astfel pe un Minei, tipărit la Sibiu, în anul 1855, se află însemnarea „**Cantor Tulea Ioan năs[cut] la [1]894**”<sup>846</sup>. Pe „Mineiul” lunii decembrie, tipărit la Sibiu, în 1856, a fost scrisă, de mâna sa, însemnarea „**Legat de Ioan Tulea, cantor năs[cut] 21 mai [1]894**”<sup>847</sup>.

Activitatea sa în cadrul bisericii din satul Crișan a început imediat după așezarea aici a preotului Alexandru Fugătă. Ioan Tulea a făcut parte din Consiliul parohial al

<sup>839</sup> Ibidem, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 2/1938, f. 23.

<sup>840</sup> Ibidem, Fond Parohia ortodoxă Crișan, Registrul de procese verbale, p. 93.

<sup>841</sup> Ibidem, p. 94 v.

<sup>842</sup> Ibidem, p. 94.

<sup>843</sup> Ibidem, p. 94.

<sup>844</sup> Ibidem, p. 95.

<sup>845</sup> Ibidem.

<sup>846</sup> Biblioteca Casei parohiale Crișan.

<sup>847</sup> Ibidem.

Bisericii care l-a sprijinit pe Alexandru Fugăță în toate acțiunile întreprinse pentru repararea bisericii și mai ales a ridicării monumentului lui Gheorghe Crișan<sup>848</sup>. În cadrul adunării parohiale din 11 februarie 1945, Ioan Tulea este ales membru al comisiei de verificare alături de Avram Ioan lui Nicolae<sup>849</sup>. În martie 1947, Ioan Tulea a condus una din cele 10 echipe formate și care au acționat pentru colectarea de produse agricole, acțiune ordonată de către autorități prin Oficiul protopopesc<sup>850</sup>.

Începând din anul 1947, Ioan Tulea este ales membru în cadrul Consiliului parohial al Bisericii ortodoxe din Crișan<sup>851</sup>. În această calitate ia parte la ședințele pentru licitarea diverselor lucrări ce se execută pentru biserică sau la acordarea în arendă a terenurilor parohiei. În anul 1948 Ioan Tulea este ales din nou Consilier și împreună cu ceilalți aleși, desemnează ca epitrop pe **Iancu Miron**<sup>852</sup>. La 16 aprilie 1950 are loc ședința extraordinară a Consiliului parohial pentru arendarea pământului bisericesc „Gruiu”.

La epitropia bisericii s-au prezentat doi pretendenți, **Ioan Lazăr I Teodor** și **Nicolae Bârna** care au oferit câte 1.800 lei<sup>853</sup>. Membrii prezenți, **Ioan Tulea, Ioan Golda, Nicolae Cor, Petru Brătila** și **Miron Iancu**, în prezența președintelui consiliului, preotul Tiberiu Perian, după ce au dezbătut situația materială a celor doi consăteni au hotărât să dea pământul în arendă lui **Ioan Lazăr** pentru suma de 1.800 lei, plătiți în două rate<sup>854</sup>.

Cu ocazia adunării generale electorale, din 7 martie 1954, Ioan Tulea nu mai intra în vederea bărbaților de încredere **Avram Tănase** și **Alexa Ioan**, a secretarului organizației de bază, **Golda Ioachim** și în consecință nu mai este propus pentru un alt mandat<sup>855</sup>. Acum sunt propuși și votați prin aclamațiune **Avram Petru I Ioan T[otiș]**, **Rus Petru, Cor Nicolae a Bosi, Iancu Miron, Avram Tănase, Stânga Lazăr** și **Bârna Viorel**, iar ca supleanți **Avram Nicolae I Iov** și **Cor Ioan a Gâb[ului]**<sup>856</sup>. Se constată că de data aceasta tehnica alegerii consilierilor a fost impusă de către secretarul **Golda Ioachim**.

**Ioan Tulea** se va bucura și în continuare de totală stimă și încredere a credincioșilor din sat care-l aleg ca reprezentant al lor la diversele adunări parohiale. La 16 martie 1954 este secretarul consiliului parohial care desemna un delegat în colegiul electoral mirenesc ce urma să aleagă pe cei doi membri mireni în Adunarea eparhială<sup>857</sup>. La sfârșitul ședinței s-a constatat că toți membrii Consiliului parohial l-au votat ca delegat pe Ioan Tulea care a obținut 10 voturi<sup>858</sup>.

---

<sup>848</sup> Inscricțiunea de pe monument privind componența Consiliului parohial.

<sup>849</sup> Biblioteca Casei parohiale Crișan, Protocolul de ședințe, p. 56.

<sup>850</sup> Ibidem, p. 82.

<sup>851</sup> Ibidem. Se pare că alegerea sa este determinată și de apropierea de noii protagoniști ai puterii. De altfel el va deveni membru al Partidului Comunist conform unei fotografii păstrate la mai multe familii din sat.

<sup>852</sup> Ibidem, p. 106.

<sup>853</sup> Ibidem, p. 113.

<sup>854</sup> Ibidem. Ioan Lazăr era fiul lui Teodor Lazăr și Macinica, fiind născut în noiembrie 1908.

<sup>855</sup> Ibidem, p. 133.

<sup>856</sup> Ibidem.

<sup>857</sup> Ibidem, p. 136-137.

<sup>858</sup> Ibidem.

Ioan Tulea a primit un exemplar din procesul verbal al ședinței, întărit cu sigiliul parohiei, urmând să se prezinte în orașul Brad și să predea procesul verbal delegatului eparhial și în calitate de membru al colegiului mirenesc să ia parte la alegere<sup>859</sup>. În anul 1955 îl găsim din nou membru al Consiliului parohial participând la ședința din 9 februarie, în care se discuta situația financiară a parohiei<sup>860</sup>. La 17 martie 1957 analizându-se colecta ordonată de către episcopia Aradului, este prezentă și soția sa Ana, care luase parte la acțiune<sup>861</sup>. Ioan Tulea participă, la 8 septembrie 1957 la recepția lucrărilor de zidărie executate la biserica din Crișan<sup>862</sup>.

Cu ocazia alegerii noului Consiliu, în 9 martie 1958, Ioan Tulea este ales bărbat de încredere, alături de Bârna Viorel<sup>863</sup>. În octombrie 1958 este ales din nou delegat pentru alegerea membrilor mireni ai Eparhiei Aradului<sup>864</sup>. În calitate sa de membru a Consiliului parohial a trăit și clipele amare ale decăderii parohiei la statutul de filie a bisericii din Mesteacăn și apoi la revenirea, în anul 1964 la statutul de parohie.

Ioan Tulea face parte și din Consiliul parohial din primii ani de activitate ai noului preot Iancu Coroi<sup>865</sup>. În calitate de secretar al adunării parohiale, din 8 noiembrie 1967, Ioan Tulea ia parte la aprobarea proiectului de buget pe anul 1968<sup>866</sup>. Dar în toată această perioadă Ioan Tulea este cântăreț în strana bisericii. În decembrie 1967, alături de el mai cântau în strană **Petru Lupea, Avram Ioan Cengiuiț, Avram Ioan I Ioan Cengiuiț, Avram Ioan I Iov, Avram Nicolae I Iov, Golda Viorel, Bota Ioan, Trifa Ioan a Varvarii, Trifa Ioan I Nicolae, David Sabin și Magdalina Mihai**<sup>867</sup>.

La 8 noiembrie 1969 ia parte la ședința Consiliului parohial pentru întocmirea și aprobarea proiectului de buget pe anul 1970<sup>868</sup>. Ședința din 29 octombrie 1972 este ultima la care a mai luat parte în calitate de secretar al adunării. Cantorul Ioan Tulea înceta din viață după o perioadă de activitate de peste 50 de ani puși în slujba comunității Crișan.

#### **ILIE IANCU** (1940 - 1941)

Pentru o scurtă perioadă de timp, în acele grele împrejurări politice din toamna anului 1940 și iarna lui 1941, funcția de primar al comunei Crișan a fost îndeplinită de către Ilie Iancu. România era în pragul dispariției sale ca stat după rapturile teritoriale din 1940. **Ilie Iancu** a fost membru al mișcării legionare, la fel cum au fost mulți alții din satul Crișan. S-a născut la 3 octombrie 1911 fiind fiul lui **Ioan Iancu I Ioan și Salvina**<sup>869</sup>. A urmat școala primară în satul Crișan avându-l ca învățător pe Ioan Micu din Blăjeni.

---

<sup>859</sup> Ibidem.

<sup>860</sup> Ibidem, p. 150.

<sup>861</sup> Ibidem, p. 162.

<sup>862</sup> Ibidem, p. 170-171.

<sup>863</sup> Ibidem, p. 174-175.

<sup>864</sup> Ibidem, p. 184-185

<sup>865</sup> Ibidem, p. 213-215.

<sup>866</sup> Ibidem, p. 224.

<sup>867</sup> Ibidem, p. 227.

<sup>868</sup> Ibidem.

<sup>869</sup> Acte aflate în posesia familiei Iancu.

Fiind un tânăr chipeș și înalt el a fost încadrat militar în cadrul Gărzii regale. După terminarea stagiului militar, la vârsta de 27 de ani se căsătorește cu **Ileana Neaga**, fiica lui **Neaga Nicolae** din satul Crișan și a **Gafiei n. Dușan**<sup>870</sup>. Au doi copii, **Parmina-Mărioara**, născută la 8 iunie 1945 și **Ioan-Nicolae**, născut la 19 octombrie 1947. După izbucnirea războiului ia parte la luptele pentru eliberarea Basarabiei ca soldat în cadrul Regimentului 10 Călărași Sibiu<sup>871</sup>.

Prin actul nr. 23.229 al Cancelariei prefectului județului Hunedoara sunt numiți primari provizorii într-o serie de comune din județ. Pentru primăria Crișan este numit Ilie Iancu începând cu data de 4 octombrie 1940<sup>872</sup>. La 16 decembrie 1940 comuna este inspectată de către pretorul plasei Brad. Inspecția se face în conformitate cu dispozițiile art. 106 din Legea administrativă, în prezența primarului și a notarului comunei<sup>873</sup>.

Verificând starea agricolă a comunei s-a constatat că s-a însămânțat întreaga suprafață pentru grâu și s-au ajutat și soțiile concentraților cu premilitari și legionari<sup>874</sup>. În ceea ce privește starea sanitară a populației nu s-a semnalat nici o boală în ultimii ani. Majoritatea fiind muncitori mineri au asigurată asistența din partea medicului Societății Mica. Se mai constata lipsa unei moașe calificate, asistența la nașteri făcându-se de moașele din sat, în mod empiric.

Din punct de vedere veterinar nu s-au semnalat boli între animale, taurul reproducător folosit este cel din satul Mesteacăn, iar cimitirul de animale nu era îngrădit<sup>875</sup>. Drumurile trebuie reparate imediat ce se desprimăvărează accentuându-se asupra drumului dintre Crișan și Mesteacăn<sup>876</sup>. Se cere primarului să se ocupe de aprovizionarea cu lemne de foc a școlii și îngrădirea cimitirului de animale. De asemenea, în înțelegere cu comuna Ribîța să se refacă și drumul spre Ribîța<sup>877</sup>. Pregătirea lemnului pentru școală provoacă un incident între primarul Ilie Iancu și Viorel Bârna. Acesta din urmă îl reclama Preturii din Brad că a fost înjurat și îmbrâncit de el<sup>878</sup>. „În ziua de 8 ianuarie 1941, pe la orele 4 după masa m-am întâlnit cu primarul comunei Crișan, Ilie Iancu, la cârciuma D[omnu]lui Brana A[tanase] și m-a luat la ceartă, că de ce nu am fost la tăiat de lemne la școală, eu i-am răspuns că mama este capul familiei și să se adreseze ei deoarece eu sunt la serviciu într-una la Soc[ietatea] Mica și nu pot lipsi, mai ales că suntem săraci”<sup>879</sup>. Atunci, scrie Viorel Bârna, primarul m-a înjurat cu cuvintele „Dumnezeu și soarele tău să piei din fața mea și m-a prins cu mâinile sale de piept și m-a îmbrâncit azvârlindu-mă de era să cad”<sup>880</sup>. „Primarul a mai zis către mine că îmi dă cu piciorul în fund și are drept să-mi dea două palme și să mă abzică din serviciul

---

<sup>870</sup> Ibidem.

<sup>871</sup> DJHAN, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 5/1940, f. 111.

<sup>872</sup> Ibidem, Dosar 1/1940, f. 27.

<sup>873</sup> Ibidem, Dosar 2/1940, f. 178.

<sup>874</sup> Ibidem.

<sup>875</sup> Ibidem.

<sup>876</sup> Ibidem.

<sup>877</sup> Ibidem.

<sup>878</sup> Ibidem, Dosar 1/1940, f. 57.

<sup>879</sup> Ibidem.

<sup>880</sup> Ibidem.

societății”<sup>881</sup>. În sprijinul reclamației sale Viorel Bârna îi cheamă ca martori pe Brătîla Petru, Trifa Ioan și Cor Ioan.

La 16 ianuarie 1941, notarul Aurel Adam, la ordinul primit din partea pretorului, cheamă părțile în cauză să fie ascultate. Primarul Ilie Iancu, de 30 de ani declară: „Am pus în vedere lui Bârna Viorel ca să meargă la Breaza la tăiat de lemne, ceea ce m-a refuzat, că nu are timp și m-a îndrumat să trimit pe mama sa. I-am spus că mama sa este văduvă de război și nu poate face prestația în natură. La aceasta m-a refuzat și a declarat că acestea legi le facem noi legionarii. Numitul este un element rău și nici la facerea drumului nu vrea să meargă la prestație, totdeauna o trimite pe mama sa. Nu ascultă nici un fel de lege în comună”<sup>882</sup>.

Dintre cei trei martori chemați de Viorel Bârna s-a prezentat doar Trifa Ioan I Nicolae. Acesta a declarat următoarele: „Știu atâta că au venit doi băieți și au cerut de la primar, că au fost la pădure, costul zilei de lucru, în care timp a venit Bârna Viorel căruia primarul i-a zis, plătește la băiatul acesta care a fost la pădure de a tăiat lemne în locul tău, la care individul Bârna Viorel i-a comunicat să-l trimită la mama sa să plătească pentru că eu nu am copii la școală. În cazul că nu vrea să plătească primarul i-a spus la Bârna Viorel ca să plece din fața Domnului primar, la care nu a vrut să plece din fața primarului. Știu și aceea că din această cauză s-a scandalizat toată lumea și oamenii nu mai vreau să facă munca publică”<sup>883</sup>.

Din declarația lui Trifa Ioan I Nicolae nu se desprind acuze grave la adresa primarului Ilie Iancu pentru a fi destituit din funcție. După rebeliune legionară urmată de evenimentele tragice din ianuarie 1941 au avut loc o serie de schimbări în administrație, printre care și înlocuirea unor primari. La primăria din Crișan va reveni fostul primar Petru Lupea.

Ilie Iancu își va vedea de familie, de treburile gospodărești, de creșterea și educarea în spiritul moralei creștine a celor doi copii ai săi, Parmina și Ioan. Va fi urmărit toată viața de spectrul acuzării pentru convingerile sale politice din tinerețe. El va da dovadă de o tărie de caracter deosebită și de o discreție totală față de foștii săi camarazi. Atunci când unul dintre ei, Golda Ioachim, se va orienta spre noua ideologie comunistă, Ilie Iancu nu va ezita să-l protejeze pentru a-și urma noua cale politică.

Când Ilie Iancu va cărti contra cotelor introduse, acesta nu va ezita să-l denunțe organelor de represiune comuniste. Pe scările clădirii din Brad unde a fost cercetat, Ilie Iancu se întâlnește întâmplător (?!!!) cu Golda Ioachim, care-l întreabă, prefăcându-se uimit de prezența lui acolo: Moșule ce faci aici ? La care Ilie Iancu i-a răspuns sec: *Am venit unde m-ai trimis tu !*<sup>884</sup> Comentariile acestei întâmplări sunt de prisos. Cert este că Ilie Iancu a rămas până la moartea sa un om de o moralitate deosebită, un exemplu pentru mulți alți locuitori din sat.

---

<sup>881</sup> Ibidem.

<sup>882</sup> Ibidem.

<sup>883</sup> Ibidem.

<sup>884</sup> Informație de la soția sa Ileana, august 2005.

**PETRU LUPEA**  
(1939 - 1940; 1941 - 1943)

Petru Lupea provenea dintr-o familie ce era una dintre cele mai vechi și importante din satul Crișan. Unii din membrii familiei Lupea (sau Lupej cum sunt consemnați în documentele de epocă) au luat parte la atacul țăranilor răsculați asupra curțiilor nobiliare din Ribița, fiind implicați în omorârea unor nobili, între care îi amintim pe **Lupej Onu, Lupej Gabor și Lupej George**<sup>885</sup>. Patru dintre participanții familiei Lupe și anume **Lupea Gheorghe, Lupea Onu, Lupea Gabor și Lupea Ioan a Florichi** au fost deportați în Banat<sup>886</sup>. Deși documentele nu vorbesc despre cei care au reușit să revină din Banat, în satul lor natal, acest fapt e mai mult ca sigur, având în vedere numărul extrem de mare al familiilor cu numele Lupea. După revoluția din 1848-1849, un **Lupea Petruț** este jude al satului Vaca, acesta fiind probabil stră-străbunicul lui Petru Lupea, primarul despre care vorbim.

**Petru Lupea** s-a născut la 19 august 1906, fiind fiul lui **Nicolae Lupea I Gavrilă** și **Marta Lupea n. Zeri**<sup>887</sup>, originară din satul Tebea. Nașă de botez i-a fost preoteasa Sofia Rus, iar moașă Marta Bârna I Iosif<sup>888</sup>. Petru Lupea s-a căsătorit la vârsta de 25 de ani cu tânăra și frumoasa **Catalina**, de 17 ani, fiica lui Nicolae Avram și Marica n. Golda<sup>889</sup>. Căsătoria civilă a avut loc la Brad, în data de 5 februarie 1931<sup>890</sup>. La 5 iunie 1951, Sfatul popular al Orașului Brad elibera o dovadă prin care certifica oficial că „tov[arășul] Lupea Petru este născut în comuna Crișan, regiunea Hunedoara, la data de 19 august 1906, din părinți Lupea Nicolae și Zeri Marta. Drept pentru care am eliberat prezenta dovadă spre a-i servi la obținerea Buletinului de identitate”<sup>891</sup>. Prin căsătorie s-au pus bazele unei frumoase și trainice familii, prin cei doi copii **Nicolae** (Culița) și **Mărioara**. Petru Lupea a fost numit primar pentru primul mandat, la începutul anului 1939. La 9 februarie 1939 el emitea prima Decizie, referitoare la întocmirea bugetului pe anul financiar 1939/40<sup>892</sup>. Pentru echilibrarea bugetului comunei era necesară suma de 52.673 lei care nu se puteau acoperi „decât prin înființarea cotelor adiționale suplimentare”<sup>893</sup>. În consecință el emite următoarea decizie:

„Art. 1. Pentru echilibrarea bugetului administrațiunii comunale pe anul financiar 1939/40 se înființează cote adiționale suplimentare în limita sumei de lei 52.672.

Art. 2. Această sumă se va impune în felul următor:

- 25 % după venitul exploatărilor agricole.
- 5 % după venitul exploatărilor comerciale și industriale.
- - % după venitul din –

---

<sup>885</sup> Numele lor era Lupea așa cum îi prezintă și istoricul Ioan Fruma în cartea sa.

<sup>886</sup> Ioan Fruma, Horia, procesul și martiriul ,...p. 254

<sup>887</sup> Actele aflate în posesia urmașilor familiei.

<sup>888</sup> DJHAN, Fond Colecția Stare Civilă, Protocolul născuților din satul Crișan.

<sup>889</sup> Acte aflate în posesia urmașilor familiei Lupea din Crișan.

<sup>890</sup> Ibidem.

<sup>891</sup> Ibidem.

<sup>892</sup> Ibidem, Fond Parohia ortodoxă Crișan, Registrul de Procese verbale, p. 95 v.

<sup>893</sup> Ibidem.



Art. 3. Această deciziune va deveni executorie numai după încuviințarea și aprobarea Ministerelor de Interne și Finanțe<sup>894</sup>.

La 23 februarie 1939 primarul Petru Lupea emitea Decizia nr. 4/1939, prin care se aproba acordarea dreptului de „exploatare, din cariera proprie, a 10 stânjeni de piatră brută, necesară la drum, lui **Faur Gheorghe** și **Avram Petru** pentru suma de lei 4.000<sup>895</sup>. Lui Avram Petru i se mai achita și o despăgubire de 200 lei pentru locul pe unde va trebui să treacă carele „locuitorilor, atunci când se va transporta piatra<sup>896</sup>. Prin Decizia nr. 5/1939 primarul Petru Lupea aproba pentru **Ioan Golda** a **Marinii**, o indemnizație de lei 600 pentru „însărcinarea de înmanuator pe lunile februarie și martie 1939 și pentru supravegherea lucrărilor de reparare a drumurilor comunale de către locuitori prin prestație în natură<sup>897</sup>. La 18 august 1939 aproba plata următoarelor activități:

„Procurarea furniturilor de birou la notariat pe anul 1939/40 în valoare de 2.000 lei.

Procurarea a 22 m. c. lemne de foc pentru notariat.

Amenajarea camerei și instalarea băii la locuința notarială, în valoare de lei 54.200.

Procurarea mobilierului necesar birourilor notariatului și repararea celui existent în valoare de lei 1.500.

Construirea unui pod peste vale în valoare de lei 8.000.

Furnizarea ălor 12 stânjeni de piatră brută, necesară construcției de drum în valoare de lei 6.800<sup>898</sup>.

În perioada primului mandat de primar a lui Petru Lupea, respectiv la 4 ianuarie 1939, comunitatea satului Crișan număra 803 locuitori cu 213 capi de familie<sup>899</sup>. Satul avea cam aceeași mărime cu satele Mesteacăn (811), Luncoiul de Jos (814), Șesuri (850), București (785) sau Rovina (789)<sup>900</sup>.

La 8 decembrie 1939, notarul Paul Pavel întocmea o listă cu toți funcționarii administrativi aparținând Ministerului de Interne de pe raza notariatului Valea Brad. În comuna Crișan<sup>901</sup> se aflau următorii funcționari: **Petru Lupea**, primar, **Golda Ioan**, curier poștal, **Bârna Nicolae** și **Avram Miron**, paznici de noapte, **Ana Ioan** și **Popa Simedrea**, pădurari. De regulă trimestrial comuna era inspectată de către pretorul Dr. Ștefan Popa. O astfel de inspecție are loc și la 11 mai 1940, când pretorul, însoțit de secretarul plasei, Adam Aurel și de către primarul Petru Lupea s-au deplasat în comună pentru a constata starea sanitară, veterinară, agricolă, pomicolă și condițiile de trai ale populației.

Cu ocazia inspecției s-a constatat că starea sanitară a populației este bună, întrucât nu s-au ivit boli contagioase, locuitorii sunt buni gospodari și locuințele s-au aflat văruițe și curțile curate<sup>902</sup>. Din punct de vedere al stării veterinare, este nevoie de un reproducător, întrucât oamenii sunt „nevoiți să se deplaseze cu vacile la reproducător în

---

<sup>894</sup> Ibidem.

<sup>895</sup> Ibidem, p. 97.

<sup>896</sup> Ibidem.

<sup>897</sup> Ibidem, f. 97 v – 98.

<sup>898</sup> Ibidem, f. 99 v.

<sup>899</sup> Ibidem, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 1/1939, f. 150.

<sup>900</sup> Ibidem.

<sup>901</sup> Ibidem, f. 97.

<sup>902</sup> Ibidem, Dosar 2/1940, f. 81.

comuna Mesteacăn și Ribîța”<sup>903</sup>. „Starea semănăturilor este bună iar grădinile de zarzavaturi ale locuitorilor se prezintă în condiții foarte bune. Creșterea grâului și a porumbului însă întâmpină dificultăți din cauza timpului extrem de răcoros, iar în ceea ce privește poamele vor fi puține din cauza brumei ce a căzut în săptămâna trecută și care a distrus, în special, recolta de prune”<sup>904</sup>. Pretorul este mulțumit de frumusețea livezilor de pomi fructiferi, dar căroră nu li se dă atenția cuvenită, mulți dintre pomi nu sunt văruiți. Drumurile sunt bune, dar în unele locuri drumul ar trebui ridicat în raport cu nivelul văii, iar lucrările de la podul înspre Brad și Mesteacăn încă nu sunt terminate<sup>905</sup>.

Condițiile de trai ale locuitorilor sunt bune. În urma controlului efectuat pretorul transmite primarului Petru Lupea și notarului să se intereseze „de procurarea unui reproducător pentru această comună, sau va invita un gospodar mai cu stare să țină un reproducător, fixându-i o taxă de montă corespunzătoare”<sup>906</sup>. De asemenea să ia „măsuri pentru terminarea podului amintit și refacerea drumului în unele părți”<sup>907</sup>. În toamna anului 1940 în activitatea primarului va interveni o scurtă vacanță de câteva luni, fiind înlocuit cu Ilie Iancu.

La 28 ianuarie 1941, Petru Lupea a fost numit primar. Conform deciziei de numire el era o persoană căsătorită și avea drept pregătire 6 clase primare<sup>908</sup>. Ca ajutor de primar a fost instalat, la aceeași dată, **Neaga Miron**<sup>909</sup>. La 28 martie 1941, primarul Petru Lupea se adresează Preturii plasei Brad, reclamându-l pe fostul primar, Nistor Magdalina, cerând să fie chemat la ordine pentru data de 3 aprilie 1941<sup>910</sup>. Se preciza în plângere că Nistor Magdalina nu „voiește a-și face vatra de drum” și în „ziua de 27 III 941, la ora 7 seara, veni ca despre cârciuma Domnului Atanasiu Brana, beat și striga în gura mare, căci cinie m-au pus pe mine primar și înjura pe tăta conducerea”<sup>911</sup>. Primarul Petru Lupea îl ruga pe pretorul Ștefan Popa să „cerceteze cauza fiindcă ieu nu m-am atins de această persoană nici când, dar și fiind un bețiv”<sup>912</sup>.

La 28 iulie, primarul primește ordin din partea preturii Brad să organizeze o listă de subscripții pentru ajutorarea populației nevoiașe din Basarabia și Bucovina, strângându-se suma de 465 lei pe care Petru Lupea o și înainta preturii la 30 iulie 1941<sup>913</sup>. La 19 septembrie 1941 este redactat și aprobat de către consiliu un „Regulament de înființarea taxelor pentru uzul excepțional al drumurilor comunale și pentru înființarea prestației în natură în cazurile de calamități și facerea drumurilor”<sup>914</sup>. Regulamentul are 3 capitole și 18 articole și cuprinde o serie de măsuri obligatorii pentru locuitorii comunei. Pe lângă locuitorii cu domiciliu în comună sunt obligați „să execute 2-3 zile de prestație

---

<sup>903</sup> Ibidem.

<sup>904</sup> Ibidem.

<sup>905</sup> Ibidem.

<sup>906</sup> Ibidem.

<sup>907</sup> Ibidem.

<sup>908</sup> Ibidem, f. 229.

<sup>909</sup> Ibidem.

<sup>910</sup> Ibidem, Dosar 1/1941, f. 7.

<sup>911</sup> Ibidem.

<sup>912</sup> Ibidem.

<sup>913</sup> Ibidem, Dosar 19/1941, f. 35.

<sup>914</sup> Ibidem, Dosar 2/1940, f. 156-158. Vezi anexa VI.

pe an și locuitorii din alte comune care au proprietăți imobile pe raza comunei”<sup>915</sup>. În cazuri de calamități naturale „fiecare locuitor al comunei este obligat să presteze în natură, cu uneltele sale proprii serviciile excepționale ce vor fi necesare în aceia împrejurare și cari se vor ordona de către organele primăriei”<sup>916</sup>.

Prin ordinul 39.706/1941 prefectul județului Hunedoara a ordonat delegarea în sfaturile sătosești a doi destoinici gospodari și cu știință de carte<sup>917</sup>. În baza acestui ordin pretorul Gheorghe Pop, aprobă, la propunerea notarului, cooptarea în sfatul sătesc din Crișan a lui Neaga Ioan I Urs și a lui Popoviciu Gheorghe<sup>918</sup>. Inspecțiile noului pretor Gheorghe Pop vor continua și în lunile următoare ale anului 1941. Cu prilejul inspecției din 8 decembrie 1941, se constata că aproape toți locuitorii, cu excepția a 5 familii au tăiat porc de Crăciun, dar porcii de slănină „în această regiune sunt mai mult porcei și care foarte rareori ajung la greutatea de 60 kgr”<sup>919</sup>.

Au fost vizitate și controlate biserica, școala, cimitirul, baia populară, aprovizionarea populației cu alimente etc<sup>920</sup>. Pentru a se convinge de nivelul de trai al locuitorilor, au fost vizitate gospodăriile familiilor Ana Lupea și a ginerelui său, Miheț Teodor, situate în centrul comunei. În gospodăria Anei Lupea s-a constatat o „sărăcie pronunțată, în singura cameră locuită de dânsa și de 3 copii, numita făcea pâine din mălai cumpărat din orașul Brad. Într-o doniță erau câteva kgr făină de grâu măcinată la o moară țărănească”<sup>921</sup>. În podul casei s-au aflat doi saci de porumb mucegăit pe care agronomul Trofin Guja l-a declarat neconsumabil<sup>922</sup>.

În casa lui Teodor Miheț, miner la mina Țebea, situația alimentară era alta, mult mai bună. El primea de la Societatea Minieră Mica, pe lângă salariul de 110 lei zilnic și 11 kg făină pentru fiecare membru al familiei<sup>923</sup>. După terminarea inspecției comunei pretorul Gheorghe Pop, notarul Aurel Adam, primarul Petru Lupea, inginerul agronom Trofin Guja, subinspectorul școlar Ioan Casian, ajutorul de primar Nistor Magdalena și Atanasie Brana, ultimii doi fiind membri în Sfatul sătesc, analizează cele constatate și întocmesc o listă de măsuri ce cuprinde următoarele obiective:

„Înființarea cantinei școlare; Procurarea de burlane pentru sobele de la școală; Combaterea pelagrei care amenință populația în urma consumării porumbului necopt; Sfătuirea populației de a însămânța porumb cicantin, lăpușneac și moldovenesc; Însămânțări cu grâu de primăvară; Aprovizionarea populației și transportul gunoiului la câmp”<sup>924</sup>.

În urma inspecției pretorului și a funcționarilor preturii, primarul **Petru Lupea**, notarul **Aurel Adam**, membrii Sfatului sătesc, preotul **Tiberiu Perian**, învățătorul **Vasile Pop**, **Atanasie Brana** și **Nistor Magdalena**, se întrunesc într-o ședință, ce a avut loc la 23 decembrie 1941, cu scopul de a analiza modul în care măsurile trasate se pot duce la

---

<sup>915</sup> Ibidem.

<sup>916</sup> Ibidem.

<sup>917</sup> Ibidem, Dosar 1/1941, f. 71.

<sup>918</sup> Ibidem.

<sup>919</sup> Ibidem, f. 33-34.

<sup>920</sup> Ibidem.

<sup>921</sup> Ibidem.

<sup>922</sup> Ibidem.

<sup>923</sup> Ibidem.

<sup>924</sup> Ibidem.

îndeplinire. Primarul Petru Lupea expune situația cantinei școlare, care se poate deschide la data de 8 ianuarie 1942, întrucât grâul pentru pâine este asigurat, dar mai rămâne de procurat laptele necesar și a fondului în acest scop<sup>925</sup>.

Sfatul comunal îi cere învățătorului să aleagă „un număr de 20 copii care să fie aprovizionați cu pâine și lapte”<sup>926</sup> și să organizeze „serbări școlare pentru a strânge un fond pentru procurarea laptelui necesar”<sup>927</sup>. Tot în acest scop, de Crăciun, primarul va organiza, ceva serbări, pentru strângerea fondului necesar<sup>928</sup>. În ceea ce privește podul peste vale se considera că trecerea la finalizarea lui este inoportună, din lipsa materialelor și a forței de muncă<sup>929</sup>. La ședința din 25 ianuarie 1942 a Sfatului comunal au participat: primarul Petru Lupea, preotul Tiberiu Perian, învățătoarea Elena Pop și proprietarii Nistor Magdalina și Tănase Popovici<sup>930</sup>. La ordinea de zi au figurat următoarele probleme:

„Funcționarea cantinei școlare, procurarea unui reproducător în comună, procurarea unor burlane pentru școală și recensământul animalelor din comună”<sup>931</sup>. La primul punct al ordinii de zi, învățătoarea Elena Pop aduce la cunoștința membrilor Sfatului comunal că, începând din 10 ianuarie, cantina funcționează „în mod mulțumitor și sunt alimentați cu lapte și pâine toți elevii în fiecare zi”<sup>932</sup>.

În ceea ce privește procurarea unui taur de reproducere, se decide ca în urma recensământului animalelor să se facă un tabel cu proprietarii de vaci, iar în noul buget să se prevadă suma necesară pentru procurarea lui. Până atunci notarul să ia legătura cu medicul veterinar pentru a afla „taurul necesar spre cumpărare”<sup>933</sup>. Referitor la procurarea burlanelor primarul Petru Lupea informa membrii Sfatului că nu sunt prevăzute fonduri în bugetul comunei și este necesar să se prevadă în viitor. Recensământul animalelor se va face și dânsul personal se va deplasa „la fiecare locuitor în curte pentru conscriere”<sup>934</sup>. O nouă inspecție din partea preturii are loc la 27 martie 1942.

Obiectivul principal al inspecției era refacerea drumurilor comunale prin prestație publică, conform articolului 167 din legea administrativă. Se constată, cu această ocazie, că locuitorii scot nisip și prund din albia văii, în loc de piatră sau pietriș trecut prin ciur<sup>935</sup>. Podul de la Ribița, în deschidere de 14 m se afla în construcție, și la el a participat și comuna Crișan cu 5 fire, lemn de stejar, de 8 m lungime și 40 cm grosime<sup>936</sup>.

Baia populară a fost terminată „în roșu” și pusă sub acoperiș, urmând să fie dată în folosința populației. S-au distribuit 1.200 kg orz de sămânță și grâu de primăvară pentru a fi însămânțat<sup>937</sup>. La 2 iunie 1942 pretorul Gheorghe Pop face o nouă vizită în

---

<sup>925</sup> Ibidem, f. 179.

<sup>926</sup> Ibidem.

<sup>927</sup> Ibidem.

<sup>928</sup> Ibidem.

<sup>929</sup> Ibidem.

<sup>930</sup> Ibidem, Dosar 2/1941, f. 94.

<sup>931</sup> Ibidem.

<sup>932</sup> Ibidem.

<sup>933</sup> Ibidem.

<sup>934</sup> Ibidem.

<sup>935</sup> Ibidem, Dosar 3/1941, f. 52-53.

<sup>936</sup> Ibidem.

<sup>937</sup> Ibidem.

comună. În urma celor constatate el se declară mulțumit de starea comunei și a populației de aici. Ca măsuri de îndreptare a neregulilor constatate el cere următoarele:

Primăria va proceda de urgență la facerea a două podețe comunale, pe drumul din interiorul comunei și va obliga pe locuitorul **Ciocan Petru** și **Magdalena Tănase** de a-și face podurile. Primăria se va îngriji de închirierea unui local. De asemenea, primăria va pune la dispoziția comitetului școlar suma necesară pentru procurarea lemnului necesare școlii și pentru curățirea localului<sup>938</sup>.

În urma inspecției din 2 iunie, primarul Petru Lupea convoacă, la 28 iunie, Sfatul comunal pentru a discuta problemele comunei ce trebuie rezolvate, având în vedere starea excepțională în care se afla țara. La ordinea de zi: curățitul șanțurilor, împietruirea de drumuri și prevenirea incendiilor<sup>939</sup>. La primul punct primarul menționează că prășitul porumbului s-a terminat, iar până la seceriș mai sunt 2 săptămâni, timp în care „*fiecare locuitor să-și curețe șanțurile de scaieți, de pe marginea drumului și în dreptul casei sale*”<sup>940</sup>. Referitor la amenajarea drumurilor, sfatul decide ca primarul să întocmească o listă a locuitorilor ce urmează a executa prestația, și aceștia să fie somați să „*înceapă executarea lucrărilor atât cu carele, cât și cu brațele*”<sup>941</sup>. Fiind o vară secetoasă, cu temperaturi ridicate, în vederea combaterii incendiilor, primarul propune ca fiecare locuitor să țină „*în curtea sa, în imediata apropiere a casei, câte un butoi, eventual bute, plină cu apă pentru prevenirea incendiilor*”<sup>942</sup>.

Revenit în fruntea Preturii plasei Brad, Dr. Ștefan Popa întreprinde o inspecție amănunțită a comunei Crișan, la 21 august 1942<sup>943</sup>. Inspecția cuprinde toate domeniile activității comunei, de la situația sanitară, alimentară, școlară, demografică, la problemele de administrare și de respectare a legislației. Cinci zile după această inspecție, primarul Petru Lupea convoacă Sfatul comunal pentru a găsi soluțiile de rezolvare a problemelor trasate de către pretor. Acestea se referă la repararea drumurilor, curățitul șanțurilor și aratul miriștilor<sup>944</sup>.

Inspecțiile pretorului Ștefan Popa din 13 octombrie și 28 decembrie 1942 urmăresc cam aceleași probleme ca și în cazul celor întreprinse anterior: Inspecția din teren, afișajul, cuvântul mareșalului și cutia cu reclamații, localul școlii, comitetul școlar, cantina școlară, căminul cultural, biserica, cimitirul, cimitirul de animale, monumentul eroilor, sănătatea publică, cooperația, locuințele țărănești, pompierii, grajdul comunal, abatorul, oborul comunal, islazul comunal, localuri de consumație, drumuri, locuri virane, inspecția primăriei, starea civilă, sfatul comunal, planul de cultură etc<sup>945</sup>.

La 20 decembrie 1942, primarul Petru Lupea convoca membrii Sfatului comunal spre a discuta modul de folosire a băii populare de către populație și copii de școală<sup>946</sup>. Acesta decide ca baia să funcționeze pentru copii de școală atunci când „*învățătorul află de cuviință*”, iar pentru populație în fiecare zi de miercuri și sâmbătă, iar pentru mineri în

<sup>938</sup> Ibidem, Dosar 3/1942, f. 186-189.

<sup>939</sup> Ibidem, Dosar 2/1942, f. 99.

<sup>940</sup> Ibidem.

<sup>941</sup> Ibidem.

<sup>942</sup> Ibidem.

<sup>943</sup> Ibidem, Dosar 4/1942, f. 197-201.

<sup>944</sup> Ibidem, Dosar 2/1942, f. 105.

<sup>945</sup> Ibidem, Dosar 4/1942, f. 292-295 și Dosar 3/1942, f. 200-202.

<sup>946</sup> Ibidem, Dosar 2/1942, f. 89.

fiecare sâmbătă după masă<sup>947</sup>. Pentru încălzitul apei lemnele se aduc de la școală pentru copii iar particularii fiecare să-și aducă lemnele. Taxele pentru baie se vor introduce din anul financiar viitor.

Situația financiară tot mai grea în care se afla țara, din cauza războiului, va duce la o serie de modificări ale situației administrative. La 31 ianuarie 1943, pretorul plasei Brad se deplasează la Crișan, unde convoacă Sfatul comunal în ședință pentru a se pronunța „dacă este cazul de a se menține sau a se desființa comuna”<sup>948</sup>. Pretorul este însoțit de notarul – secretar Aurel Adam, iar comuna este reprezentată de către primarul Petru Lupea și reprezentantul satului, Atanasie Brana<sup>949</sup>.

Sfatul comunal, luând în discuție situația creată și „ținând seama de mijloacele financiare reduse ale comunei, în unanimitate, avizează transformarea comunei în sat și a se alipi la comuna Țărățel”<sup>950</sup>. Cu această decizie, luată de către o minoritate, fără a fi consultată întreaga populație, comuna Crișan își încetează existența administrativă independentă și se coboară la rolul unui sat oarecare, afiliat la o altă entitate administrativă, aflată la mare distanță. Primarul Petru Lupea și Atanasie Brana sunt cei care, independent de voința lor, își leagă numele de încetarea statutului de comună al localității Crișan. Atașarea mai durează câteva săptămâni, până la încheierea bilanțului financiar și predarea arhivei și documentelor. La 13 februarie 1943, pretorul Ștefan Popa, însoțit de către notarul Aurel Adam și primarul Petru Lupea efectuează o ultimă inspecție „în comuna Crișan”<sup>951</sup>. Este inspecția de verificare a execuției bugetare în vederea predării și preluării de către Primăria comunei Țărățel.

Petru Lupea își va continua activitatea în cadrul Bisericii ortodoxe. Încă la 17 ianuarie 1941, el era ales, din partea adunării parohiale, în comisia de verificare a contului de gestiune al parohiei pe anul 1940<sup>952</sup>. La 6 aprilie 1941, Petru Lupea licitează și câștigă contra sumei de 505 lei, doi frăgari din curtea școlii<sup>953</sup>. El este apoi cooptat în comisia de verificare a contului de gestiune al parohiei și în anul 1942<sup>954</sup>.

Adunarea parohială, din 11 iulie 1943, îl alege ca notar, pentru a participa la discutarea lucrărilor de reparare a casei parohiale și a devizului întocmit de arhitectul A. Șortan<sup>955</sup>. Bucurându-se de o reputație și o stimă deosebită în rândul locuitorilor din sat, Petru Lupea este ales membru în comisiile verificatoare și în anii 1944<sup>956</sup>, 1945<sup>957</sup>, 1946<sup>958</sup> și 1947<sup>959</sup>. În ședința adunării parohiale din 24 ianuarie 1954, care aprobă gestiune financiară a parohiei Crișan pentru anul 1953 și unele lucrări de reparație ale

---

<sup>947</sup> Ibidem.

<sup>948</sup> Ibidem, Dosar 1/1943, f. 43.

<sup>949</sup> Ibidem.

<sup>950</sup> Ibidem.

<sup>951</sup> Ibidem, Dosar 3/1943, f. 5-6.

<sup>952</sup> Casa parohială Crișan, Protocolul de ședințe, p. 11.

<sup>953</sup> Ibidem, p. 16.

<sup>954</sup> Ibidem, p. 20.

<sup>955</sup> Ibidem, p. 45.

<sup>956</sup> Ibidem, p. 46.

<sup>957</sup> Ibidem, p. 53.

<sup>958</sup> Ibidem, p. 69.

<sup>959</sup> Ibidem, p. 78.

bisericii, Petru Lupea este ales notar al adunării<sup>960</sup>. În aceeași calitate de notar este ales și în ședința din 29 ianuarie 1956<sup>961</sup>.

În cadrul adunării generale extraordinare din parohia Crișan, din 19 februarie 1967, Petru Lupea este ales din nou secretar<sup>962</sup>. Preotul Iancu Coroi pune în discuția adunării problema ridicării unei case parohiale în locul vechii bucătăriei. Activitatea cea mai importantă în cadrul parohiei Petru Lupea o desfășoară cântând în strană. În anul 1967 este trecut în fruntea listei cântăreților, care mai cuprindea pe Avram Ioan Cengiuț, Avram Ioan (Nelu) I Ioan Cengiuț, Avram Ioan I Iov, Avram Nicolae I Iov, Golda Viorel (Ionic al Marinii), Bota Ioan, Trifa Ioan a Varvarii, Trifa Ioan I Nicolae, Tulea Ioan, David Sabin și Magdalina Mihai<sup>963</sup>.

Continuă în același timp să fie cooptat membru în comisia verificatoare a execuției bugetare a parohiei Crișan pentru anii 1968<sup>964</sup>, 1969<sup>965</sup>, 1970<sup>966</sup>, 1973<sup>967</sup> și 1974<sup>968</sup>. La întocmirea procesului verbal, din 10 martie 1974, privind încheierea colectei pentru Fondul Central Misionar, între membrii consiliului parohial care-l semnează apare și numele lui Petru Lupea<sup>969</sup>. La 13 aprilie 1975, numele lui Petru Lupea este scris imediat după cel al parohului Iancu Coroi și a episcopului Ianc Miron, îndeplinind funcția de cantor<sup>970</sup>. De aici înainte este prezent la toate ședințele Consiliului parohial Crișan, spunându-și punctul de vedere asupra tuturor hotărârilor adoptate.

În anul 1978 Petru Lupea depune jurământul în calitate sa de cantor al bisericii luându-și sarcina de a administra „cu cea mai deplină cinste toți banii bisericii precum și tot avutul bisericii și lucrând cu toată râvna pentru păstrarea și sporirea întregului venit al bisericii din Crișan”<sup>971</sup>. La 3 octombrie 1978 este ales delegat și în calitate de membru al colegiului mirenesc să ia parte la alegerile din cadrul Eparhiei<sup>972</sup>.

La 23 mai 1982, la vârsta de 76 de ani, Petru Lupea și-a încheiat misiunea de cantor al bisericii din Crișan<sup>973</sup>. El a încetat din viață la 13 mai 1986, cu aproximativ trei luni înainte de împlinirea vârstei de 80 de ani, fiind înmormântat în cimitirul Bisericii ortodoxe din Crișan. În memoria colectivă a satului Petru Lupea a rămas ca unul dintre cei mai corecți și intransigenți oameni, un priceput gospodar și mai ales ca unul dintre cei mai pricepuți crescători de animale, pe care se pricepea să le trateze de anumite boli, ceea ce l-a făcut renumit prin satele din jur.

---

<sup>960</sup> Ibidem, p. 131.

<sup>961</sup> Ibidem, p. 156.

<sup>962</sup> Ibidem, p. 219.

<sup>963</sup> Ibidem, p. 227.

<sup>964</sup> Ibidem, p. 231-232.

<sup>965</sup> Ibidem, p. 242.

<sup>966</sup> Ibidem, p. 248.

<sup>967</sup> Ibidem, p. 280.

<sup>968</sup> Ibidem, p. 285.

<sup>969</sup> Ibidem, p. 286.

<sup>970</sup> Ibidem, p. 300.

<sup>971</sup> Ibidem, p. 331.

<sup>972</sup> Ibidem, p. 333-334.

<sup>973</sup> Ibidem, p. 366-367.

## AVRAM IOAN L. IOAN TOTIȘ

(1945 - 1950; 1956 - 1960)

Între anii 1943-1950 satul Crișan a fost administrat de către Primăria comunei Țărățel. În această perioadă primar al comunei a fost **Gramă Nicolae**, care va fi înlocuit, începând cu data de 10 ianuarie 1945, de către **Ioan Gruieț**<sup>974</sup>. După ofensiva forțelor de stânga, sprijinite de către URSS, și aducerea la putere a guvernului condus de Petru Groza, și în cadrul administrației locale ale comunei Țărățel au loc o serie de schimbări. De altfel schimbarea primarului și ajutorului de primar din comuna Țărățel s-a făcut întrucât nu au fost consultați și „reprezentanții partidelor politice care compun guvernul”<sup>975</sup>, își motiva gestul, la 5 ianuarie 1945, prefectul Augustin Almășan.

În funcția de Vicepreședinte al Comitetului provizoriu al comunei Țărățel a fost numit, începând cu data de 1 august 1945, **Avram Ioan I Ioan Totiș** originar din satul Crișan. Era născut la 29 decembrie 1904. Urmează școala primară în satul natal avându-l ca învățător pe Ioan Micu, originar din comuna Blăjeni. După absolvire învață meseria de dulgher. Este încorporat militar, la 11 februarie 1927, și după un stagiu de 1 an și opt luni, respectiv la 18 octombrie 1928, este lăsat la vatră<sup>976</sup>. La 8 noiembrie 1928 se căsătorește cu Ana, fiica lui Avram Iov, născută la 10 octombrie 1909<sup>977</sup>. Își continuă meseria de dulgher până la intrarea României în război împotriva U.R.S.S. Este concentrat, la 22 iunie 1941, dar după numai cinci luni este lăsat la vatră. Este trimis din nou pe front la 25 martie 1942 și lăsat la vatră la 2 februarie 1943. Din motive mai puțin cunoscute își încheie participarea la cel de-al doilea război mondial. În această perioadă ia contactul cu ideologia comunistă.

În calitatea sa de Vicepreședinte al Comitetului provizoriu al comunei Țărățel este nevoit să ordone acțiuni la care credem că nu a aderat cu toată convingerea. Strângerea de produse de la o populație sărăcită de cei patru ani de război pentru trupele sovietice de ocupație se făcea cu mare greutate. Întreaga comună Țărățel, alcătuită din 5 sate abia a reușit să adune 2.000 kg cartofi care au fost predați subcentrului de colectare din Brad<sup>978</sup>. Tot în cadrul convenției de armistițiu au mai fost predate diferite animale, între care vite și porci. Satului Crișan i-a revenit sarcina să predea 1 bovină<sup>979</sup>.

Încet dar sigur politica guvernului este pusă în aplicare prin ordinele date de către prefectul Augustin Almășan. La 12 septembrie 1945, prefectul cerea pretorilor să oblige „proprietarii de batoze la predarea imediată a uiumului, controlați morile țărănești, cunoscând că nu se poate măcina fără autorizații, că se vor emite bonuri de măciniș, iar plata uiumului în bani este interzisă, iar morile vor preda uiumul chiar dacă au încasat bani, se vor dresa procese de sabotaj morilor contraveniente cu concursul centrelor de exploatare și chiar santinele la morile importante. Controlați transportul de cereale prin echipe volante și posturi fixe”<sup>980</sup>. Sunt primele măsuri luate de către noua putere care va

<sup>974</sup> DJHAN, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 9/1945, f. 144.

<sup>975</sup> Ibidem, Dosar 1/1945.

<sup>976</sup> Acte personale aflate în posesia fiicei sale Mărioara Jorza.

<sup>977</sup> Ibidem.

<sup>978</sup> DJHAN, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 9/1945, f. 3.

<sup>979</sup> Ibidem, f. 93.

<sup>980</sup> Ibidem, Dosar 4/1945, f. 11.



urmări controlarea totală a activității cetățenilor. Se interzice fabricarea de telemea din lapte de vacă în perioada 30 aprilie – 1 noiembrie 1945<sup>981</sup>. La 19 iunie 1945 prefectul Augustin Almășan ordona interzicerea „măcinării de făină albă. Se va intensifica controlul aplicându-se pedepse severe infractorilor”<sup>982</sup>.

Cazanele de fiert țuică se vor conserva de la deținătorii „inamici”<sup>983</sup>. Celelalte cazane au fost sigilate la deținători, după cum raporta pretorul către prefect, la 13 iunie 1945, menționând: „Cazanele de rachiu din plasa Brad au fost sigilate”<sup>984</sup>. Prefectul n-are încredere în această măsură și ordonă concentrarea lor. Prin nota telefonică, din 20 iunie 1945, prefectura ordona ca până „în dimineața zilei de 21 iunie 1945, orele 8, să fie depuse la pretură toate cazanele de fiert țuică”<sup>985</sup>. Din satul Crișan și-au depus cazanele **Brana Atanasie** (150 litri capacitate), Neaga Ioan (120 l), **Magdalina Nistor** (110 l) și **Rusu Cornel** (319 l)<sup>986</sup>. Apar și primele semne ale rezistenței din partea locuitorilor satelor.

La 31 mai 1946 primăria comunei Țărățel reclama noului pretor, Radu Victor, că „locuitorii satelor Valea Brad și Crișan nu voiesc a preda untul motivând că nu sunt producători de unt, iar laptele ce obțin de la vacile lor le este insuficient pentru hrana familiilor lor”<sup>987</sup>. Primarii și notarii sunt numiți din rândurile partidului comunist sau fac parte din organizații apropiate de acesta.

În comunele Criscior și Țărățel primarii fac parte din partidul comunist, în celelalte comune primarii fac parte din organizația Frontul plugarilor, raporta pretura plasei Brad la 13 martie 1946<sup>988</sup>. Notarul Paul Pavel, în februarie 1945, s-a înscris și a activat în cadrul Uniunii patrioților<sup>989</sup>. Acesta manifestă atitudine democratică, este înscris în Partidul Național Popular și a solicitat înscrierea în Partidul comunist, raporta primarul Bradului, Vlad Ioan, la 17 decembrie 1947<sup>990</sup>. Itinerariul său prin aceste organizații a dus la promovarea sa în funcția de notar al orașului Brad. Schimbări de funcționari s-au produs și la nivelul preturii plasei Brad, unde la 10 aprilie 1946, în funcția de prim pretor apare Radu Victor în locul lui Ștefan Popa<sup>991</sup>. La 6 iulie 1948, primarul **Vanciu Dumitru** a predat toate agendele primăriei Comitetului provizoriu al comunei Țărățel, compus din Matieș Maria, președintă, **Avram Ioan**, vicepreședinte și **Birău Nicolae**, secretar<sup>992</sup>. Prin promovarea unor oameni fideli noului regim se putea aplica fără crâcnire politica sa. Măsurile restrictive împotriva populației continuă și în anii următori.

În august 1948 primpretorul Radu Victor verifică dacă a fost pusă în funcțiune batoza pentru treierat cerealele. În satul Crișan constata că încă din 9 august „a început a

---

<sup>981</sup> Ibidem, f. 21.

<sup>982</sup> Ibidem, f. 23.

<sup>983</sup> Ibidem, f. 30.

<sup>984</sup> Ibidem, f. 36.

<sup>985</sup> Ibidem, f. 31.

<sup>986</sup> Ibidem, f. 33 și 34.

<sup>987</sup> Ibidem, Dosar 12/1946, f. 28.

<sup>988</sup> Ibidem, Dosar 6/1946, f. 82.

<sup>989</sup> Ibidem, Dosar 2/1947, f. 87.

<sup>990</sup> Ibidem. Paul Pavel era născut la 18 ianuarie 1907 în satul Căzănești.

<sup>991</sup> Ibidem, Dosar 2/1946, f. 19.

<sup>992</sup> Ibidem, Dosar 3/1948, f. 1.

fi pusă în funcțiune una batoză a locuitorului Ionuț Tănase, repartizată în acel sat<sup>993</sup>. O nouă inspecție a primpretorului în satul Crișan cu scopul de a „verifica la fața locului mersul acțiunilor de treier și colectare”<sup>994</sup>, are loc la 16 septembrie 1948. În satul Crișan pretorul este mulțumit că aici „funcționează două batoze. Delegații sunt prezenți la batoze. Controlând registrele de treier, au constatat înregistrările la zi. Se va cerceta de către comisia comunală poziția Golda Elena care de pe 0,58 ha a produs o cantitate de 837 kg grâu, având numai o cotă de 34 kg grâu pentru predat”<sup>995</sup>. „De asemenea se vor lua măsuri de către comisia comunală ca toți acei locuitori care au avut cotele majorate să predea imediat diferența de cereale la Romcereale Brad raportând de executare în termen de 24 ore”<sup>996</sup>.

O panică deosebită a stârnit între locuitorii satelor zvonul că „statul va prelua întreaga cantitate de țuică. Din această cauză locuitorii neglijează culesul prunelor, care din cauză că nu sunt adunate la timp, putrezesc pe jos”<sup>997</sup>. Pentru a evita eventualele nemulțumiri, Comitetul provizoriu al plasei Brad precizează că „pentru fiecare familie se vor lăsa 120 litri de țuică iar restul o va ține la dispoziție M.A.T. la prețul oficial”<sup>998</sup>. „Veți sfătui locuitorii ca să adune prunele și să nu le lase să se piardă, căci prisosul ce-l vor avea îl vor putea valorifica prin vânzarea țuicii la preț bun, celor ce cu rea voință vor lăsa prunele să se piardă le puteți dresa acte”<sup>999</sup>. Comitetul provizoriu al comunei Țărățel își dă silința și reușește să obțină încrederea superiorilor de la pretură și județ.

Problema care frământa cel mai mult primăria și pretura, aceea a finalizării grajdului comunal din Crișan nu era rezolvată nici în anul 1950. Medicul veterinar Stasni Sigfrid cere ieșirea la fața locului a unei comisii pentru a lua măsurile necesare pentru terminarea definitivă a grajdului. „Fondurile – preciza el – au fost terminate, dar grajdul nu este terminat”<sup>1000</sup>. Măsurile luate și-au dovedit eficiența. La 1 martie 1950 se menționa că în ce privește Stațiunea de montă de la Crișan, situația este următoarea: „Grajdul nou adăpostește 2 tauri, urmează să-i aducă completări. S-au trimis directive pentru amenajarea unui stand de montă și îngrădirea unui loc rezervat preumblării taurilor”<sup>1001</sup>.

În aceste evenimente din satul Crișan un rol de frunte l-a jucat și președintele (în unele perioade vicepreședinte) Comitetului provizoriu al Comunei Țărățel, Avram Ioan I. Ioan Totiș. În urma noii organizări administrative lui Ioan Avram i se încheie activitatea în cadrul Primăriei Țărățel, cu data de 1 octombrie 1950<sup>1002</sup>. Cu aceeași dată este încadrat în funcția de președinte al Sfatului popular al Comunei Ribița<sup>1003</sup>, comună căreia i-a fost atașat satul Crișan. În anul 1950 el căsătorește pe tinerii Tisu Lazăr și Șăruța Lazăr din Mesteacăn<sup>1004</sup>. „Noi Avram Ioan, ofițer al stării civile, după ce față fiind martorii, am

<sup>993</sup> Ibidem, Dosar 1/1948, f. 1-2.

<sup>994</sup> Ibidem, f. 3.

<sup>995</sup> Ibidem.

<sup>996</sup> Ibidem.

<sup>997</sup> Ibidem, Dosar 1/1949, f. 129-130.

<sup>998</sup> Ibidem, f. 139.

<sup>999</sup> Ibidem.

<sup>1000</sup> Ibidem, Dosar 2/1950, f. 13.

<sup>1001</sup> Ibidem, f. 102.

<sup>1002</sup> Cartea de muncă a lui Avram Ioan.

<sup>1003</sup> Ibidem.

<sup>1004</sup> Primăria comunei Ribița, Plasa Baia de Criș, Registru pentru căsătorii, vol. I pe anul 1950, f. 15.

întrebat pe rând pe viitorii soți prezenți, împreună și în persoană dacă voiesc să se căsătorească unul cu celălalt, la răspunsurile lor afirmative, în numele legii, i-am declarați uniți prin căsătorie”<sup>1005</sup>.

Punerea în practică a politicii partidului era mai greu de realizat în satele acestei comune. Locuitorii satelor Ribița, Crișan, Dumbrava, Ribicioara și Uibărești se arată recalcitranți, chiar dacă nu în mod fățiș. Sistemul de cote devine tot mai apăsător, se pun sechestre pe bunurile celor care nu și le predau la timp. În această funcție Ioan Avram nu este menținut decât până la 9 iulie 1952, de la această dată fiind încadrat ca responsabil la Întreprinderea Cinematografică<sup>1006</sup>. În acest nou loc de muncă Ioan Avram are ocazia să fie într-un permanent contact cu politica statului comunist, prin intermediul jurnalelor de actualități și a legăturilor cu alți activiști de partid. La conducerea Sfatului Popular al Comunei Ribița sunt aduse persoane străine de această comună între care amintim pe **Tod Maxim**, originar din Luncoiul de Jos și **Verejan Arhip**<sup>1007</sup>.

Într-o nouă încercare de-al folosi pe Ioan Avram, care cunoștea locuitorii comunei, să-și impună politica, autoritățile comuniste îl readuc în funcție începând cu data de 15 martie 1956<sup>1008</sup>. În fața sa se ridicau probleme mult mai complicate, legate de colectivizarea satelor comunei Ribița. În această acțiune Ioan Avram devine din ce în ce mai autoritar, se distanțează de oameni comunei și ai satului de origine.

Cotelor obligatorii oamenii comunei le fac față tot mai greu. Traiul lor se înrăutățește din ce în ce mai mult Mămăliga pentru cei mai săraci, devine un aliment la ordinea zilei. Pâinea neagră devenise un lux. Când se termina rația de pe cartelă, mai ales în cazul familiilor cu mulți copii, se procura cu greu, câte un sfert de persoană de la Brad. Aici cozile erau interminabile, iar atunci când o persoană ajungea de două ori la rând, procurându-și o jumătate de pâine, se considera fericită. Nici copii nu erau scutiți de acest supliciu. Așezați la rând erau în pericolul de a fi striviți de forța mulțimii înfometate și dezlănțuite<sup>1009</sup>.

Părerile locuitorilor din sat despre Ioan Avram l Totiș sunt împărțite. Unii sunt de acord că ar fi tergiversat cât mai mult cu putință înființarea colectivului. Dar sunt și păreri care acuză comportarea dură a președintelui, chiar și față de unele fețe bisericești. Obligarea unui preot să amâne slujba în zi de sărbătoare pentru a-și curăța șanțul și a mătura drumul din fața casei sale este una dintre acuzele cele mai grave.

Cert este că președintele se amestecă tot mai mult și în problemele parohiei Crișan, luând parte la ședințele Consiliului parohial. La ședința din 5 mai 1960, participa la ședința Consiliului parohial ca invitat „Ioan Avram l Ioan, președintele Sfatului popular Ribița”<sup>1010</sup>. În această calitate ia parte la demarcarea pământului bisericii de la „Fierărie”, de proprietatea lui Ioan Neaga l Ioan l Urs<sup>1011</sup>.

---

<sup>1005</sup> Ibidem.

<sup>1006</sup> Cartea de muncă a lui Avram Ioan.

<sup>1007</sup> Informație de la Nicolae Obădău din Ribița, fost președinte al Consiliului popular al Comunei Ribița între anii 1960-1979.

<sup>1008</sup> Cartea de muncă a lui Avram Ioan.

<sup>1009</sup> În câteva rânduri, la vârsta de 10-12 ani, când nu eram la școală am fost dus de mama mea la Brad pentru a sta la rând să cumpăr câte un sfert de pâine neagră, cunoscând direct calvarul acelor ani.

<sup>1010</sup> Casa parohială Crișan, Registrul de procese verbale, p. 196-200.

<sup>1011</sup> Ibidem.

Înființarea unei întovărășiri agricole în satul Crișan, în care s-au înscris doar cei mai săraci, fără pământ, animale și atelaje, dar dornici de a parveni, n-a reușit să-i înduplece pe ceilalți gospodari ai satului să-i urmeze. Chiar și amenințarea cu darea afară din serviciu sau a copiilor din școală nu mai impresiona pe oameni.

Se pare că din cauza eșecului președintelui Ioan Avram de a colectiviza satul natal Crișan se va trage și înlocuirea sa din funcție, la 13 decembrie 1960<sup>1012</sup>, fiind trimis în producție la Exploatarea minieră Barza. De aici a fost transferat, la 3 ianuarie 1964, la Atelierele Centrale Crișcior, de unde se propune pensionarea sa, începând cu data de 1 ianuarie 1965<sup>1013</sup>. În ultima parte a vieții a fost grav bolnav, și după decesul său a fost înmormântat în cimitirul din sat.

### NICOLAE OBĂDĂU (1960 - 1979)

După îndepărtarea din funcție a lui Ioan Avram I Ioan Totiș, ca președinte al Consiliului comunal Ribița este promovat **Nicolae Obădău**. Nicolae Obădău a fost unul dintre cei mai longevivi președinți ai comunei Ribița. Originar din centrul de comună, Nicolae Obădău s-a născut la 13 decembrie 1933, fiind fiul lui Iosif Obădău și Anei n. Iepure<sup>1014</sup>. Școala primară o urmează la Ribița, fiind absolvent de 7 clase. În perioada 1952-1955 lucrează la Sfatul popular având funcția de referent agricol, după care este angajat în producție, la mina Țebea, unde își desfășoară activitatea timp de doi ani (1955-1957).

În anii 1958-1958 urmează o Școală specială pentru cadre de conducere în industria minieră. Se reîntoarce la mina Țebea, în funcția de șef serviciu personal. În anul 1960 este promovat în funcția de Președinte al Sfatului popular Ribița, unde lucrează până către sfârșitul anului 1979. Din anul 1980 s-a angajat la I. M. Barza de unde a și fost pensionat în anul 1990<sup>1015</sup>. Din punct de vedere familial Nicolae Obădău a avut două căsătorii: prima, la 3 octombrie 1959, cu Salvina Furdui din satul Crișan și a doua, încheiată în anul 1971, cu Maria Piț, o tânără în vârstă de 27 ani. Din a doua căsătorie are doi copii, Nicoleta-Mărioara și Marian-Nicolae<sup>1016</sup>.

La 26 august 1968, președintele Nicolae Obădău, în calitate de Ofițer al Stării civile căsătorește pe Lazăr Ioan, născut la 16 ianuarie 1947, fiul lui Lazăr Ioan și Maria, cu Tomesc Viorica, născută la 17 mai 1952, din Dumbrava de Sus, nr. 13, fiica lui Tomesc Avram și Maria<sup>1017</sup>.

În primii ani ai funcției sale s-au făcut ultimele încercări de colectivizare a satului Crișan. În timpul mandatului lui Nicolae Obădău s-au ridicat câteva edificii culturale în satul Crișan: Căminul cultural (1968), Casa Crișan (1979) și a fost electrificat satul în anii 1962-1963. Pentru activitatea sa, Nicolae Obădău, a fost decorat cu Steaua Republicii,

---

<sup>1012</sup> Cartea de muncă a lui Ioan Avram.

<sup>1013</sup> Ibidem.

<sup>1014</sup> Acte personale aparținând lui Nicolae Obădău.

<sup>1015</sup> Ibidem.

<sup>1016</sup> Ibidem.

<sup>1017</sup> Primăria comunei Ribița, Registrul de stare civilă pentru căsătoriți, vol. II, anul 1965-1969, actul nr. 16.

clasa a II-a (1971) și cu alte ordine și medalii. În prezent trăiește ca pensionar în localitatea Ribița. După Nicolae Obădău în funcția de președinți sau primari ai comunei Ribița au mai fost **Roman Nicolae**, **Aron Medrea**, **Roman Nicolae**, **Iulian Comșa**, și **Ioan Paulin Budău**.

#### **IOAN FAUR** (2004 – prezent)

Până la alegerea unui primar care să fie legat de satul Crișan au fost numiți sau aleși în această funcție persoane din alte sate ale comunei sau chiar din afara ei. Între cei care au condus primăria după **Ioan Avram I Totiș** s-au numărat **Nicolae Obădău** (Ribița), **Nicolae Roman** (Uibărești), **Aron Medrea** (Brad), **Iulian Comșa** (Ribița) și **Paul Ioan Budău** (Ribița). În anul 2004 a fost ales în funcția de primar, **Ioan Faur**, originar din Dumbrava de Jos, dar cu domiciliul în satul Crișan unde s-a stabilit începând din anul 2003<sup>1018</sup>.

Ioan Faur s-a născut, la 23 octombrie 1957, în satul Juncul de Jos (azi Dumbrava). A urmat Școala primară de patru ani în satul natal iar clasele V-VIII la Școala generală Ribița, în perioada 1968-1972. Se înscrie apoi la Școala profesională Gurabarza unde învață meseria de electrician. În perioada 1978-1981 frecventează cursurile Liceului Industrial Minier din Moldova Nouă.

Continuă să-și ridice pregătirea profesională și în perioada 1986-1988 urmează Școala de Maiștri Electromecanici Gurabarza. A lucrat la Întreprinderea Minieră Barza, profilat pe activitatea sportivă, la Oravița, Moldova Nouă și apoi din nou la Brad. S-a căsătorit, în anul 1986, cu Mărioara-Lenuța n. Tomesc, originară din satul vecin Potingani. Au o fată ce poartă numele Ioana, născută în anul 1988 și care este elevă în cadrul Liceului „Avram Iancu” din Brad.

A debutat în politică începând din anul 2001, ca membru al Partidului Democrat. În cel de-al doilea tur de scrutin al alegerilor din iunie 2004, a ieșit învingător, devenind primarul comunei Ribița. În cei doi ani petrecuți în fruntea Primăriei, Ioan Faur a izbutit câteva realizări notabile, între care amintim: reabilitarea școlilor din Ribița, Crișan și Dumbrava de Jos, a căminelor culturale, modernizarea sediului Primăriei, amenajarea arenei sportive, deschiderea unei farmacii și a unei brutării. De asemenea a realizat deschiderea unui serviciu de gospodărie comunală prin cumpărarea unui buldoexcavator și a tractor cu remorcă. Desigur că nu toate proiectele primarului Ioan Faur a putut căpăta o concretizare, în calea multora dintre ele, cum e cazul reabilitării drumurilor existând numeroase piedici. Dar cu tenacitatea care-l caracterizează, cu sprijinul consilierilor comunei Ribița care se vor gândi doar la interesele comune, va izbuti și realizarea acestora.

Primarul Ioan Faur are în gând și realizarea altor proiecte în viitor cuprinse într-un plan de dezvoltare a localităților comunei pentru perioada 2007-2013. După modul favorabil în care este apreciat de locuitorii din comună suntem convinși că Ioan Faur va mai obține mandate de primar și la viitoarele alegeri locale

---

<sup>1018</sup> Curriculum vitae pus la dispoziția noastră de către Ioan Faur.

## **IANCU-PETRU AVRAM**

(1971-2001)

Tot din satul Crișan este originar unul dintre cei mai vechi secretari de primărie Iancu Petru Avram. S-a născut la 10 iulie 1939, fiind al doilea copil a lui Avram Ioan Cengiuț și al Gafiei n. Faur, originară din Dumbrava de Jos. Tatăl său, Ioan era născut la 12 ianuarie 1909 și s-a remarcat printre locuitorii satului, ca un vornic neîntrecut și unul dintre cei mai buni cântăreți din strana bisericii<sup>1019</sup>. Bunicul său purta supranumele „Maioru”, și era născut în anul 1875. Din căsătoria lui Avram Ioan Cengiuț cu Faur Gafia, încheiată la 8 noiembrie 1935, s-au născut cei doi copii, Ioan și Petru Iancu. Fiul cel mai mic Petru Iancu a urmat școala primară în satul natal și apoi gimnaziul la Brad. Urmează apoi o școală cu profil administrativ și de la 1 februarie 1970 este încadrat în funcția de secretar la Primăria Ribița.

La 4 septembrie 1970, Nicolae Obădău, în calitate de Ofițer al Stării civile căsătorește pe Avram Petru Iancu cu Drăghici Maria, născută la 14 martie 1947, în comuna Țărățel, fiica lui Drăghici Nicolae și Maria<sup>1020</sup>. Din căsătoria lor au rezultat doi băieți, Eugen Iancu, născut la 5 septembrie 1971 și Daniel Ioan, născut la 3 octombrie 1973. În timpul activității sale de secretar al Primăriei Ribița, Iancu Petru Avram a fost părtaș la toate realizările din comună și mai ales la cele din satul Crișan. A fost pensionat, 1 septembrie 2001, după o activitate desfășurată în cadrul primăriei de peste 31 de ani<sup>1021</sup>. În prezent este pensionar, locuind într-o frumoasă gospodărie, ridicată prin eforturile proprii, situată la intrarea pe pârâul Bănesc din satul Crișan.

## **ALEXANDRINA MIRON**

(1968 – 2005)

Primăria comunei Ribița a beneficiat de serviciile îndelungate ale Alexandrinei Miron care a îndeplinit funcția de contabil vreme de peste 37 de ani. Se cuvine să menționăm și numele ei în monografia satului Crișan, deoarece în tot acest timp și-a dat concursul, mai ales din punct de vedere financiar pentru realizarea unor lucrări de investiții sau în organizarea acțiunii cultural-științifice „Omagiu lui Crișan” ce se desfășoară fără întrerupere din anul 1979. Alexandrina Nicoleta s-a născut, la 6 iulie 1946, în localitatea Ribița, fiind prima fiică a soților Zachei Cleșiu (1916-2001) și Roma (1924), născută Iezan. A mai avut o soră, Lia Diana decedată în anul 1966 în urma unui stupid accident, în plină tinerețe.

Alexandrina (Sanda cum obișnuiesc colegii sau prietenii s-o numească) a învățat la Școala generală din localitatea natală după care a urmat Liceul Avram Iancu din Brad. Începând cu data de 14 iunie 1968 a devenit salariată a Primăriei (fost Consiliu Popular) din Ribița. Un an mai târziu, în 1969, s-a căsătorit cu Ștefan Miron, având profesia de medic veterinar. Are doi băieți căsătoriți, Lucian Ștefan (n. 1969) și Valentin Alexandru (n. 1974).

---

<sup>1019</sup> Informații de la fiul său Iancu Petru Avram, pensionar din satul Crișan

<sup>1020</sup> Primăria comunei Ribița, Registrul de stare civilă pentru căsătorii, vol. I, 1969-1974, actul nr. 8.

<sup>1021</sup> Datele privind-l pe Iancu Petru Avram au fost culese de la titular.

Alexandrina Nicoleta Miron și-a desfășurat activitatea sub 6 primari: Nicolae Obădău, Nicolae Roman, Aron Medrea, Iulian Comșa, Ioan Paul Budău și Ioan Faur, fără ca vreunul dintre ei să-i poată reproșa ceva referitor la îndeplinirea funcției sale. A căutat să se perfecționeze continuu ajungând la funcția de referent superior<sup>1022</sup>. După o activitate îndelungată și plină de satisfacții Alexandrina Nicoleta Miron a fost pensionată începând cu data de 1 iulie 2005. A mai fost reținută în funcție și după pensionare pentru a sprijini la integrarea în munca a celei care i-a urmat pe postul de contabil.

Alexandrina Nicoleta Miron rămâne un exemplu de fidelitate față de aceeași instituție, calitate care se poate întâlni din ce în ce mai rar în zilele noastre.

---

<sup>1022</sup> Legitimația nr. 4 eliberată de Primăria comunei Ribița pe numele Alexandrina Miron.

## VIATA SPIRITUALĂ ȘI MORAL - RELIGIOASĂ A LOCUIITORILOR SATULUI CRIȘAN

Viața religioasă a românilor din Transilvania a cunoscut în decursul derulării ei numeroase presiuni exercitate din partea bisericilor aparținând unor stăpâniri străine. Religia creștină a fost introdusă în Dacia încă înainte de cucerirea ei de către împăratul Traian. Scriitorul latin Tertulian consemna că în cei dintâi ani ai veacului al III-lea că numele lui Hristos și credința în el a ajuns la toate neamurile între care înșira pe britani, sciți, sarmați, daci<sup>1023</sup>. În secolul al VI-lea daco-romanii erau cu toții creștini consolidându-se viața creștină tot mai mult în secolul următor, când se poate vorbi și de o oarecare organizare bisericească. Dovada vechimii creștinismului la români ne-o atestă și numeroșii termeni bisericești de origine latină: Dumnezeu, cruce, creștin, lege, biserică, preot, Santa Scriptură, crez, botez, cuminecătură, altar, tâmplă, rugăciune, închinăciune, înger etc<sup>1024</sup>.

De asemenea strămoșii noștri aveau biserici în care creștinii se rugau lui Dumnezeu. Religia cea nouă pentru ei era lege. Țineau sărbătorile: Duminica, Crăciunul, Floriile, Rusaliele și cunoșteau cultul sfinților creștini, Ioan, Nicolae, Dimitrie, Petru, Gheorghe etc<sup>1025</sup>.

În urma invaziei slavo-bulgarilor contactul între populațiile de același neam au fost întrerupte. În urma stabilirii slavilor în Dacia aureliană, românii din sudul Dunării au fost încetul cu încetul slavizați. Contactul creștinilor români de la nordul Dunării cu lumea latină s-a întrerupt. Chiar Bizanțul a devenit imperiu de limba greacă, pe la 606 limba latină fiind înlocuită cu cea greacă chiar și în armată și justiție. După creștinarea ungarilor, aceștia veneau cu spada și crucea pe meleagurile românești cu misiunea de catolicizare a ereticilor, a păgânilor. În această calitate ei au cucerit, în etape succesive, Transilvania, amenințând însăși libertatea religioasă a românilor. După creștinarea bulgarilor, în anul 864, limba slavonă a devenit și limba bisericii, cu îngăduința papei care a autorizat pe Ciril și Metodie, creștinătorii slavilor din Moravia și Bohemia. Prin filiera bulgară limba slavonă pătrunde și în biserica românească. În secolele VIII-X credința creștină însoțea pe români pretutindeni. Ea îl îndemna la fapte bune creștinești, îl mângâia în nenorocirile zilnice și le dădea speranța zilei de mâine, când Dumnezeu va risipi nenorocirile și norul greu de barbari căzut asupra capetelor lor.

Semnul crucii se făcea iar cuvintele „Doamne ajută” se ziceau tot mai des. Rugăciunile „Tatăl nostru, „Credeul”, „Împărate ceresc” și altele, învățate încă din perioada romană și în care nu se află nici un cuvânt slav, ci numai latinești, se rosteau zilnic de mai multe ori, când românul se așeza sau ridica de la masă, când se culca sau

---

<sup>1023</sup> Ștefan Meteș, Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Ardeal și Ungaria până la 1700, vol. I, Arad, 1918, p. 3.

<sup>1024</sup> Henric Stahl, Țările românești până în preajma timpurilor moderne, București, 1922, p. 15.

<sup>1025</sup> Ștefan Meteș, Op. cit., p. 15.



trezea din somn, când pleca la lucru sau război, datoria de bun creștin nu și-a uitat-o, înălțând câte o rugăciune pioasă către tatăl ceresc<sup>1026</sup>.

Sărbătorile și posturile le țineau cu sfințenie, o mulțime de sărbători, posturi, credințe și obiceiuri păgâne se strecoară pe nesimțite în legea creștină, pe care o primiseră și românii și le păstrează și astăzi, între care amintim obiceiurile păgâne păstrate la Crăciun, colinda la Sf. Vasile (Anul nou), punerea de bani pe cosciugul morților, sunt uzanțe păgâne care dovedesc vechimea creștinismului românesc, primit în epoca dacoromană<sup>1027</sup>.

La începutul mileniului II au loc evenimente care vor influența și viața religioasă a românilor. În anul 1018 statul bulgar era desființat, în urma unui groaznic măcel săvârșit de către armatele împăratului bizantin Vasile al II-lea supranumit Bulgaroctonul (ucigătorul de bulgari). În urma înfrângerii și a rușilor lui Sviatoslav, care și-a avut pentru o vreme capitala la Silistra, pe tot lungul Dunării s-a întins iarăși împărăția bizantină, de limbă greacă și în același timp rivala Ungariei catolicizante<sup>1028</sup>.

În urma gravelor înfrângeri suferite de bulgari în fața oștilor conduse de împăratul bizantin, Vasile al II-lea, o bună parte a populației se refugiază la nordul Dunării. Între acești refugiați au fost și foarte mulți clerici, care au întărit la noi biserica în ritul slavon. Românii din Transilvania se bucurau de aceleași drepturi, ca și noii veniți, până către mijlocul secolului al XIV-lea. Dar presiunea bisericii catolice asupra românilor și a instituțiilor lor religioase se accentuează după ce cuceritorii maghiari își revin din șocul mării invazii tătare din anul 1241. Religia ortodoxă a românilor era o piedică puternică în realizarea planurilor papale de extindere a catolicismului spre est. La 14 noiembrie 1234, Papa Grigore al IX-lea adresa o scrisoare regelui Ungariei, Bela al IV-lea, în care se spune: „Am înțeles că în episcopatul cumanilor, se află niște popoare care se numesc români și cu toate că se socotesc a fi creștini, totuși au diferite rituri și datine, ce sunt contrare cu numele de creștin. Disprețuiesc biserica romană, nu primesc tainele de la episcopul cumanilor din acea dieceză ci de la niște pseudo-episcopi de ritul grecilor și mulți unguri, teutoni (sași) și alții trec la dânsii, făcându-se un popor cu românii și primind prescisele taine de la ei”<sup>1029</sup>.

La sinodul episcopilor unguri ținut la Buda, în anul 1279, se cerea să se „interzică ortodocșilor construirea de biserici și de a lua parte la slujbă”<sup>1030</sup>. Ortodocșii din Transilvania, considerați „schismatici”, au fost persecutați atât de către puterea de stat cât și de biserica catolică. Ludovic de Anjou ordona dregătorilor din comitate să prindă preoții ortodocși, împreună cu familiile lor și să-i scoată din țară<sup>1031</sup>. La 1366, același rege a pus criteriul confesional la baza politicii sale de transformare a românilor transilvăneni în populație tolerată, fără drepturi politice. El condiționează dreptul de a poseda pământ al cnezilor și nobililor români de îmbrățișarea catolicismului.

În a doua jumătate a secolului al XIV-lea și prima jumătate a secolului al XV-lea, o atenție deosebită pentru problemele bisericești ale românilor din Transilvania este

---

<sup>1026</sup> Ibidem, p. 21-22.

<sup>1027</sup> Ibidem, p. 22.

<sup>1028</sup> Ibidem, p. 19.

<sup>1029</sup> Ibidem, p. 36.

<sup>1030</sup> N. Dobrescu, Istoria bisericii române, București, 1926, p. 14.

<sup>1031</sup> Ibidem.

manifestată de către mitropolitul Țării Românești, având și însărcinarea specială a Patriarhiei din Constantinopol. În locul preoților ortodocși izgoniți sau exterminați își fac apariția călugării franciscani care construiesc convente la Orșova, Hațeg, Cuvin Sebeș, Ineu și în alte localități din Banat și Transilvania. Politica prozelită continuă cu o intensitate sporită și fără întrerupere folosind toate modalitățile, de la propagarea catolicismului de către călugări și preoți, la construirea de biserici și înzestrarea acestora, mergând până la scutirea de dijme a celor convertiți la catolicism. Se folosesc din ce în ce mai des măsuri de constrângere, între care interzicerea bisericilor schismatice (ortodoxe) și a slujbei religioase ortodoxe, prinderea preoților, a copiilor, soțiilor preoților și confiscarea bunurilor acestora.

În anul 1428, Sigismund de Luxemburg adăuga noi dispoziții care prevedeau „că nobililor și cnezilor români li se interzice să posede moșii, de a întreține preoți de altă religie decât catolică, preoții care încercau să-i atragă pe catolici la biserica ortodoxă erau arestați și bunurile lor confiscate. Copiii nobililor și ai cnezilor nu puteau fi botezați decât de preoți catolici, iar cei ce se converteau la religia ortodoxă își pierdeau bunurile etc”. Români din Ardeal și Ungaria au avut până în veacul al XV-lea o organizare bisericească în frunte cu episcopi, protopopi, preoți. După întemeierea Mitropoliilor Țării Românești și Moldovei influența lor asupra fraților de același sânge și credință din Transilvania crește, biserica de aici ajungând dependentă de ele, dependență care s-a păstrat, cu mici întreruperi până la 1700<sup>1032</sup>.

Menționarea unor preoți români, chiar dacă sunt mai rar întâlniți în documentele oficiale, presupune existența de protopopiate în întreaga Transilvanie, din Hațeg până în Bihor, din Banat în Maramureș. O serie de cnezi români ridică biserici din piatră, între care îi amintim pe Bâlea din Crișcior, jupanii Vladislav și Miclăuș din Ribița. Într bisericiile ridicate în Zarand amintim pe cele de la Crișcior, Ribița și Hălmagiu care au slujit nevoilor spirituale ale creștinilor ortodocși din satele apropiate. Primele piedici în folosirea bisericii de către credincioșii ortodocși, apar după mijlocul secolului al XVI-lea, odată cu răspândirea Reformei.

Nici nu scăpase bine de prigoana catolicismului și Biserica română ortodoxă va fi pândită de aceleași intenții prozelite, de astă dată a bisericilor reformate, luterană și calvină. Lipsa de susținere de care s-a izbit hotărârea Conciliului florentin în întreaga lume ortodoxă, în special după căderea Constantinopolului, a creat drum liber Reformei. Puterea absolută a catolicismului în Transilvania a fost înlăturată pe la mijlocul secolului al XVI-lea. Dieta Transilvaniei, desfășurată la Cluj, în anul 1556, desființa Episcopia catolică de Alba Iulia și secularizează averile bisericii catolice<sup>1033</sup>. În același timp confesiunea ortodoxă era considerată idolatră și trebuie să se stârpească din țară<sup>1034</sup>.

Deci noul val de prozelitism calvin din secolul al XVI-lea a pus la grea încercare rezistența elementului românesc. Mai ales principele pune mult zel pentru câștigarea românilor pentru calvinism, spre a lărgi baza puterii centrale și a ușura lupta în exterior. În acest scop el a căutat să dea bisericii românești din Transilvania o ierarhie proprie ruptă de cea a țărilor române, Muntenia și Moldova, să supună aparatul bisericesc românesc episcopilor calvini, să câștige prin avantaje și promisiuni preoțimea, și apoi prin

---

<sup>1032</sup> Ștefan Meteș, Op. cit., p. 38.

<sup>1033</sup> George Popoviciu, Uniunea românilor din Transilvania cu Biserica romano-catolică sub împăratul Leopold I, Lugoș, 1901, p. 13.

<sup>1034</sup> Ibidem.

ea, poporul. Reacția preoților români este, în oarecare măsură, favorabilă acestui nou curent religios. La 1526, castelanul cetății Hunedoara, Georg Scholcz, adept al înnoirilor religioase, mergând la casa unui preot român, deși era vreme de post a mâncat carne împreună cu românii<sup>1035</sup>. Pasul decisiv către Reformă a orașului Oradea s-a făcut în anul 1557, când cea mai mare parte a locuitorilor au renunțat la catolicism<sup>1036</sup>. Apoi după trecerea la calvinism a comunei Voivodeni (Bihor) propaganda calvină se îndreaptă pe Crișul Alb în sus, străbătând munții locuiți de români, ajungând până la Vârfuri și în satele din jur.

Reforma transilvană s-a propagat cu repeziciune. Invocarea repunerii creștinătății pe făgașul creștinismului primar a fost și în Transilvania, ca și în restul Europei, un deziderat frumos dar imposibil de realizat. Reforma venea în contradicție cu pretențiile nobilimii de a-și însuși averile Bisericii catolice, probând prin acest gest însăși apartenența sa la Reformă. Din anul 1560, maghiarii erau de orientare calvină, câștigându-l de partea lor și pe principele Transilvaniei, Ioan Sigismund Zapolya<sup>1037</sup>.

În secolul al XVII-lea absolutismul princiar calvin a dus la construirea unui absolutism episcopal calvin, caracterizat de multe ori, prin conservatorism, dar și prin reacții de anihilare a altor confesiuni. În scopul organizării administrative a vieții bisericești s-au constituit episcopatele, senioratele-protopopiatele și parohiile. Un astfel de seniorat a fost constituit și în Zarand de către principele Transilvaniei, Gheorghe Rakoczy I. Era un seniorat calvinesc de rit grecesc, purtând numele de protopopiatul Crișului, cum este amintit în Diploma de numire a episcopului Simion Ștefan din 10 octombrie 1643<sup>1038</sup>. Protopopul numit al acestui protopopiat român-calvin a fost instituit pe lângă anumite condiții și era supus superintendentului calvin. Principele s-a înșelat privind persoana numită întrucât la 15 decembrie 1648, încunoștințază comitatul Zarandului, că a întărit pe Petru din Ciuci (Vârfuri) în protopopiatul românesc al Zarandului, pe care înaintașul său nu l-a condus cu vrednicie<sup>1039</sup>.

Condițiile numirii sale a fost predicarea „cuvântului lui Dumnezeu românește și tot așa să facă preoții supuși lui, cuvântul lui Dumnezeu, să răspândească Catehismul calvin și să părăsească boscoanele de la botez și cununii”<sup>1040</sup>. „Întru toate să asculte de episcopul ungar calvin și să i se supună. Deoarece răutatea a început să se răspândească pretutindeni, îi îngăduie să cerceteze bisericile care îi sunt supuse și vizitațiunile acestea să le facă după obiceiul vechi recunoscut”<sup>1041</sup>. Pentru a-și întări autoritatea, principele poruncește tuturor preoților din numitul protopopiat să-l recunoască și să asculte de protopopul Petru, căci la din contră își pierde slujba<sup>1042</sup>. Dar Principele Transilvaniei nu numeau numai preoți și protopopi calvini ci și episcopi. La 30 septembrie 1641, Gheorghe Rakoczy I numește pe Avram Burdanfalvi în funcția de episcop în Bihor, cerându-i „să predice ca și preoții săi, în limba poporului ca astfel și bieții valahi să-și poată câștiga zilnic hrana sufletească, atât în religia cât și în știința mântuitoare și din zi în

---

<sup>1035</sup> Relații interconfesionale româno-maghiare în Transilvania, Alba Iulia, 2000, p. 15.

<sup>1036</sup> Ibidem, p. 25.

<sup>1037</sup> Ibidem, p. 29.

<sup>1038</sup> Ștefan Meteș, Op. cit., p. 195.

<sup>1039</sup> Ibidem.

<sup>1040</sup> Ibidem.

<sup>1041</sup> Ibidem.

<sup>1042</sup> Ibidem.

zi, scoțându-se din întunericul rătăcitor, să fie conduși spre lumină”<sup>1043</sup>. Pentru convertirea cât mai grabnică a românilor sunt tălmăcite cărțile calvine în românește. În anul 1648 se tipărește Catehismul calvinesc în românește cu litere latine și ortografie ungurească. Principele Gheorghe Rakoczy al II-lea îi cere lui Petru Ciuci să primească și să impună și altora Catehismul calvinesc. I se mai cerea să „nu despartă pe cei căsătoriți fără știrea episcopului calvin maghiar”. El trebuia să se țină de instrucțiunile date de principele Transilvaniei înainte cu 5 ani.

Impactul calvinismului asupra românilor ortodocși poate fi ilustrat prin prevederile decretului din 1662 prin care românii din Deva sunt opriți a mai pune cruci la morminte, de a mai da pomeni după morți, de a folosi ceremonii la slujbele bisericești, lucruri care se împotrivesc cuvântului dumnezeiesc și obiceiurilor creștine<sup>1044</sup>. Românii au constituit adevărata provocare pentru misionarii calvini. În 1566 Dieta Transilvaniei îi conferea lui Gheorghe de Sângeorz titlul de episcop reformat, permițându-i să acționeze pretutindeni între români pentru care i se dădea voie să organizeze dispute publice cu oricine se împotriveau, fie vlădică, fie preot, fie călugăr<sup>1045</sup>. Cu toate eforturile, dar mai ales presiunile dietei, principelui și clerului superior calvin, Reforma a prins rădăcini, aproape exclusiv în mediul nobiliar.

După ani de trudă, episcopul Gheorghe de Sângeorz concluziona că „lucrul de căpetenie”, de care a reușit să-i convingă pe preoții români era, să facă în Sfânta Biserică toată slujba în limba română ca obștea să înțeleagă<sup>1046</sup>. Momentul Mihai Viteazul a însemnat un reviriment pentru ortodocșii Transilvaniei. În tratatul încheiat cu Sigismund Bathory, la 20 mai 1595, se prevedea că „toate bisericile românești care sunt în ținuturile Craiului vor fi sub jurisdicția și dispusul Arhiepiscopiei din Târgoviște, potrivit cu dreptul bisericesc și rânduielile acelei țări muntene, și-și vor avea veniturile obișnuite”<sup>1047</sup>.

În condițiile unor noi presiuni făcute de către principele Mihail Apafi I (1679-1688), care a impus preoțimii române ortodoxe contribuții grele, situația credincioșilor ortodocși se deteriorează și mai mult. Chiar o serie de familii nobiliare române sunt decăzute din statutul lor, diplomele nobilitare fiind anulate. Dar cea mai gravă încălcare a drepturilor naturale ale românilor a constat din osândirea capului bisericii lor, mitropolitul Sava Brancovici. Sinodul desfășurat la 2 iulie 1680, îl declara pe mitropolit criminal, urmând a fi întemnițat și osândit la pierderea întregii sale averi<sup>1048</sup>.

Însăși starea Bisericii ortodoxe era cumplită. Autonomia sa era o iluzie, mitropolitul și sinodul erau despuiți de drepturile lor fiind supuși superintendentului calvin, care purta și titlul de episcop român<sup>1049</sup>. Nici situația clerului ortodox nu era mai bună. Cu un cuvânt românii aflați sub o cruntă exploatare socială, erau persecutați și din punct de vedere al vieții moral-religioase. Clerul ortodox a fost împins până la treapta cea mai de jos a culturii. Educația preoților cuprindea simple noțiuni de scris-citit, iar de o cultură teologic-științifică nici nu putea fi vorba. În întreaga Transilvanie nu exista un

---

<sup>1043</sup> Ibidem, p. 196.

<sup>1044</sup> Ibidem, p. 347.

<sup>1045</sup> Relații interconfesionale...p. 43.

<sup>1046</sup> Ibidem, p. 46.

<sup>1047</sup> Ibidem, p. 49.

<sup>1048</sup> George Popoviciu, Op. cit., p. 19.

<sup>1049</sup> Ibidem.

singur institut de educație pentru preoții ortodocși, sumara lor instrucțiune o primeau pe la mănăstiri, înainte de hirotonire<sup>1050</sup>.

Îmbrățișarea Reformei de către descendenții maghiarizați ai jupanilor români Vladislav și Miclăuș însemna totodată și adaptarea bisericii ortodoxe la noua religie. Picturile excepționale sunt acoperite cu tencuială și dintr-o dată credincioșii români, adoratori ai icoanelor, sunt puși în situația de a nu mai avea la ce se închina. În mentalitatea religioasă a românilor, pe lângă ținerea postului, un sens similar îl avea venerarea icoanelor și troițelor ridicate la răspântii de drumuri. În aceste împrejurări grele, fiind în situația de a renunța la tradițiile religiei strămoșești, locuitorii din cele două sate, Ribița și Vaca au pus bazele unei mănăstiri, ctitorită pe la sfârșitul secolului al XVI-lea și dezvoltată în primele decenii ale secolului al XVII-lea<sup>1051</sup>. Mănăstirea Vaca a devenit astfel un centru religios ortodox în jurul căruia s-au grupat comunitățile ortodoxe din Zarand pentru a rezista propagandei calvine. Vreme de aproape un secol și jumătate ea a servit nevoilor spirituale ale românilor ortodocși din Zarand.

La sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea asupra românilor din Transilvania s-a abătut o nouă furtună, Unirea cu Biserica Romei. După trecerea provinciei sub stăpânirea habsburgică, Curtea din Viena și Papalitatea tind să-și subordoneze comunitățile de rit bizantin. Prin atragerea elementului românesc la catolicism se intenționa întărirea partidei catolice care în timpul principilor calvini, aproape dispăruse cu totul. Chiar în perioada instaurării stăpânirii habsburgice asupra Transilvaniei, generalul Rabutin primise instrucțiuni de la monarh „ca să poarte de grijă, cum că românii să nu se unească cu o altă confesiune, decât numai cu cea catolică”<sup>1052</sup>.

Odată cu trecerea Transilvaniei sub stăpânirea habsburgică se ridică noi probleme în fața națiunii române și a bisericii sale. Curtea din Viena considera că o stăpânire de durată asupra Transilvaniei se putea baza pe întărirea catolicismului. Pentru a-și atinge acest scop era necesară atragerea elementului românesc la catolicism. Calea cea mai rapidă în realizarea acestui scop consta în crearea unor avantaje materiale pentru clerul ortodox, prin care apoi s-ar atrage și credincioșii. În același timp propaganda catolică încerca să demonstreze că diferența între biserica catolică și cea ortodoxă ar fi neînsemnată, mărgininu-se numai la „primat”. Celelalte, între care adaosul de „filioque”, azima și purgatoriu ar fi numai niște lucruri secundare<sup>1053</sup>.

Avantajele materiale promise clerului ortodox cât și slaba sa cultură, au facilitat calea spre unirea cu biserica catolică. La sinodul, din 7 octombrie 1698, de la Alba Iulia, care dezbătea Unirea cu Biserica Romei, participă și protopopul Ilie de la Criș<sup>1054</sup>. După moartea mitropolitului Teofil, este convocat un nou sinod, de către mitropolitul Atanasie, care se desfășoară, în zilele de 4-5 septembrie 1700, tot la Alba Iulia. De această dată participă protopopul Teodor din Criș împreună cu 20 de preoți<sup>1055</sup>. Între participanții la sinod a fost prezent și călugărul de la mănăstirea Vaca, **Pahomie**.

---

<sup>1050</sup> Ibidem.

<sup>1051</sup> Adrian Andrei Rusu, Ioachim Lazăr, Gheorghe Petrov, Mănăstirea Vaca, în *Ars Transsilvaniae*, 2/1992, p. 162-163. Despre istoricul mănăstirii și reactivarea ei în anul 1992 vom vorbi într-un subcapitol aparte.

<sup>1052</sup> George Popovicu, Op. cit., p. 31.

<sup>1053</sup> Ibidem, p. 23.

<sup>1054</sup> Ibidem, p. 87.

<sup>1055</sup> Ibidem, p. 127.

Istoricul Nicolae Densușianu, fiul preotului greco-catolic Vizantie Pop din Densuș, scria că „românii din Transilvania, după lungi și grele suferințe dorind, în fine să scape de mizeriile unei servituți insuportabile, ca și de persecuțiile religioase, se hotărâra să-și schimbe religionea și în modul acesta să ajungă la o stare politică mai fericită”<sup>1056</sup>. În actul Unirii din 5 septembrie 1700, erau înscrise 54 nume de protopopi, iar alături de numele fiecăruia, numărul preoților eparhiei lor, socotiți aderenți, în total 1563<sup>1057</sup>. Împotriva unirii românilor s-au ridicat chiar Stările privilegiate ale Transilvaniei care au înaintat un protest spunând: „Să dea Dumnezeu ca această națiune barbară și prolifică să nu se încumete la timpul său la răsturnarea celorlalte națiuni”<sup>1058</sup>.

Dar reacția cea mai puternică împotriva unirii venea din Țara Românească, din partea domnitorului Constantin Brâncoveanu, a Cantacuzinilor, a sfetnicilor lui și a înaltului cler. Unirea era nesigură chiar în Transilvania. În rândul țărănimii române stăruia o adevărată confuzie. Cât timp nu li se schimba ritul ei nu fac o deosebire clară între unit și neunit. O statistică a clerului românesc din anul 1716 înregistra 2260 preoți uniți și 456 neuniți<sup>1059</sup>. Cu toată această stare de confuzie încep revoltele și nemulțumirile românilor. În anul 1720 s-au răsculat românii din comitatul Hunedoarei, luând cu asalt cetatea Deva. O altă răscoală s-a dezlănțuit, în anul 1727, în ținutul Abrudului<sup>1060</sup>. Ambele răscoale au fost înăbușite după lupte sângeroase.

Înlăturarea episcopului Inochentie Micu a declanșat noi mișcări în părțile Dobrei, Devei, Orăștiei, Sebeșului, Miercurei, Săliștei și Sibiului. „Rechizitele, odăjdiile, cărțile și alte lucruri bisericești au fost lăpădate afară din bisericile gr. catolice de poporul înfuriat și chiar pământul a fost săpat de un cot și aruncat afară și adus altul în loc. Au spălat icoanele din biserici. Toate acestea le-au făcut fiindcă considerau că atât locurile cât și vasele au fost pângărite și spurcate de preoții greco-catolici. Chiar și unele persoane înmormântate cu preoți uniți au fost dezgropate și îngropate cu preoți ortodocși”<sup>1061</sup>.

În anul 1759 călugărul ortodox Sofronie din Cioara a început să agite împotriva unirii credincioșii din comitatul Hunedoarei. La 12 noiembrie 1759, guvernul trimitea comitatului copia unei proclamații pe care Sofronie a adresat-o către orășenii din Brad, cerând să cerceteze dacă mai sunt asemenea tulburători să-i prindă și să înștiințeze guvernul. În proclamația care purta data de 6 octombrie 1759, Sofronie aducea la cunoștința locuitorilor din Brad faptul că regina s-a îndurat „prea grațios a lăsa în voia liberă a oricui, de-a îmbrățișa sau nu unirea, de-a se declara unit sau neunit”<sup>1062</sup>. Dacă vor să rămână în legea și ritul grecesc „să adune toți locuitorii orașelului Brad și publicând aceasta să se întrebe unii pe alții și să stabilească în scris într-o listă, cine ce fel de lege vrea să urmeze. Cu scrisoarea de la oraș și cu banii pentru vlădica, să-l caute pe Sofronie în săptămâna următoare la Deva, unde, dacă vor mai avea și alte treburi, le va îngriji și pe acelea. În urmă îi îndeamnă să ia cheile bisericilor de la preoții uniți, pe care să-i socotească de acum ca pe alți oameni simpli”<sup>1063</sup>.

---

<sup>1056</sup> Ibidem, p. 197.

<sup>1057</sup> David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*,... p. 144.

<sup>1058</sup> Ibidem, p. 146.

<sup>1059</sup> Ibidem, p. 150.

<sup>1060</sup> George Popoviciu, *Op. cit.*, p. 185.

<sup>1061</sup> Ibidem, p. 188-189.

<sup>1062</sup> Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, Vol. II, Sibiu, 1930, p. 154.

<sup>1063</sup> Ibidem.

Prins de către autoritățile Sofronie este închis în temnița castelului din Bobâlna. La aflarea veștii o mulțime de români înarmați fiecare cu măciucă, năvăliră în curtea comitelui Ladislau Balog din Geoagiul de Jos, cerând eliberarea călugărului. Intenția guvernului de a-l transfera pe Sofronie la temnița din Alba Iulia a fost zădărnicită de mulțimea de români. În ziua de 13 februarie 1760, vreo 5-600 de țărani din părțile Abrudului, din Zarand, din comitatul Hunedoarei și cei mai mulți din jurul Geoagiului îl eliberară pe Sofronie. Apoi au intrat în Rapolt, unde a doua zi dimineața intrând în biserică au dat mulțămăită lui Dumnezeu că au izbutit să scape pe călugărul lor<sup>1064</sup>. Apoi Sofronie trece munții și se adăpostește în Zarand. Comitele suprem al comitatului Zarand, raportând guvernului spunea că Sofronie „amăgește poporul, dar nimeni nu se poate apropia de el, fiindcă românii îl apără în tot chipul”<sup>1065</sup>.

Țăranii adresau Congregației de primăvară a comitatului Hunedoara un memoriu în care afirmă drepturile omenești călcați în picioare spunând: „Cinstiți prin Dumnezeu aleși și de înaltul Guvern crăiesc așezați domni ai măritului comitat al Hunedoarei, mărite comite și jude suprem ai nobililor și către voi ceilalți. Iată noi țărani din principat facem de știre Mărilor Voastre, anume din acest județ al Hunedoarei, al Albei, al Zarandului, împreună cu scaunele cele mai îndepărtate, despre acest lucru, că noi așa poftim de la cel mai mare până la cel mai mic. Dacă vreți să scoateți de la noi ceva, sub cuvânt de contribuire ori altă trebuință a principatului, noi suntem gata la toate, dar religia nu ne-o părăsim, până când trăim.

Toate neamurile își au legea lor și au pace în legea lor. Și prorocul Moise a dat lege jidanilor și ei o țin în pace, iar noi suntem prizonieri neîncetat pentru legea noastră. De ce nu ne dați pace, ca să ne odihnim ? De ce să dăm uniților bisericile, pe care bieții de noi le-am zidit, cu cheltuiala și cu mâinile noastre ? Nu, niciodată până ce suntem vii ! Dar să fim scurți, cinstiți domni: când va sosi episcopul și stăpânul legii noastre și va face judecată și asupra bisericilor, care să se dea uniților, le vom da, până atunci însă nu. Că e păcat mare să rămână bisericile închise în acest post. Nu-i cu cuviință, nici Dumnezeu nu vrea și nici românii n-o îngăduie. Căci prea îndeajuns ne-am rugat cu toată cuviința și n-am primit nici un răspuns, ca și când niciodată nu ne-am rugat. Nici noi nu suntem vite, cum cred Măriile Voastre, ci avem biserică noastră. Iar bisericile nu de aceea sunt clădite, ca să rămână goale și nici noi nu ne vom mai închina în grajduri, ci ne vom duce la biserică, ca să ne rugăm acolo și ca să nu rămână goale. Căci postul fără rugăciune e lucru mort. Până atunci protestăm înaintea Mărilor Voastre, oprindu-vă de a ne mai tulbura, până ce nu va veni vlădica. Vom face atunci, cum ne va porunci el, căci e stăpânul legii noastre. Iar noi rămânem în veci prea supuse slugi ale înaltei împărății”<sup>1066</sup>.

În curând pilda din Zarand s-a întins și în alte părți. Poporul a început să-și facă singur dreptate, ocupând bisericile pe care le-a cerut mai înainte. Comisarilor guvernamentali trimiși pentru a publica „patenta” reginei, au fost nevoiți a se întoarce, fără de nici o ispravă și a raporta, că în cele mai multe sate românești n-au găsit uniți, decât pe popi<sup>1067</sup>. Timp de două luni a stat călugărul Sofronie în ținutul Zarandului, unde

---

<sup>1064</sup> Ibidem, p. 156.

<sup>1065</sup> Ibidem.

<sup>1066</sup> Ibidem, p. 157-158.

<sup>1067</sup> Ibidem, p. 158-159.

a izbutit să întoarcă pe toți românii la biserica strămoșească<sup>1068</sup>. Evenimentele revoluționare au cuprins și satul Vaca. În această perioadă satul făcea parte din protopopiatul Brad, care număra 37 de comunități. În anul 1733, conform conscripției realizate din porunca episcopului Inochentie Micu, satul avea trei preoți uniți, Surca (Jurca n.n.) Petru și Iuon, care păstoreau 25 de familii<sup>1069</sup>. În urma mișcărilor produse de prezența în Transilvania a călugărului sârb Visarion Serai, conscripția realizată în anul 1750, din ordinul episcopului Petru Pavel Aron, înregistra 220 de locuitori, care aveau o biserică și erau păstoriți de 3 preoți și 1 cantor, desigur toți uniți<sup>1070</sup>.

De altfel, în urma decretului Mariei Tereza, din 9 septembrie 1743, s-a limitat numărul preoților și se stabilea ca preoților uniți să li se dea, fie din teritoriul comunal, fie din domeniile nobiliare, porțiune canonică, adică teren arabil și fânețe, din a căror venituri să poată trăi<sup>1071</sup>. Trebuie să menționăm că parohia din satul Vaca apare înregistrată încă din anul 1733 că dispunea de teren arabil (arabiles cubulorum) de 2 gălete (1 găleată fiind egală cu 4 feldere) și fânețe (foeneta currum) de 2 care de fân<sup>1072</sup>. La 1750, însă, parohia nu mai apare înregistrată ca dispunând de acest teren. În urma mișcării lui Sofronie, Conscripția ordonată de către generalul Buccow și realizată în anii 1760-1762, înregistrează alte cifre pentru satul Vaca. Acum există în sat 2 preoți uniți și 115 familii neunite<sup>1073</sup>. Aceeași conscripție înregistra existența și a mănăstirii rămasă în continuare unită. În urma revenirii în totalitate a locuitorilor satului la religia strămoșească, însăși mănăstirea decade, devenind aproape o ruină, cum o afla episcopul Petru Pavel Aron, în anul 1759, cu ocazia vizitațiunii canonice din Zarand<sup>1074</sup>.

Conform Statisticii românilor ortodocși din Transilvania, realizată în anul 1766, de către Biserica Ortodoxă transilvană, se înregistrau pentru satul Vaca un număr de 458 credincioși, din care 218 bărbați și 240 femei<sup>1075</sup>. Din punct de vedere al autorității bisericești parohia Vaca aparținea protopopiatului Trestia, din comitatul Zarand<sup>1076</sup>. Cu excepția unor încercări de prozelitism înregistrate la mijlocul secolului al XIX-lea, viața credincioșilor ortodocși și-a continuat cursul fără alte evenimente deosebite.

Ortodoxia ieșise biruitoare peste tot în Munții Apuseni. Călugărul Sofronie convocă un sinod, ce s-a desfășurat la Alba Iulia, între 14 și 18 februarie (st. v.). Cu această ocazie el îndemna poporul să-și plătească darea cuvenită la domni, dar credința să și-o păstreze cu statornicie și dacă pe cineva care ar vrea să-l convertească cu forța la unire, să se pună toți împotriva, dându-i știre și lui despre aceasta. Dezbaterile sinodului au fost comunicate guvernului de către Sofronie însuși, care le-a redactat în 19 puncte:

1. Să vedem dacă țara cere episcop sau ba și dacă nu, ce-i de făcut.

<sup>1068</sup> Ibidem, p. 159.

<sup>1069</sup> Augustin Bunea, Episcopul Ioan Inochentie Klein (1728-1751) în Transilvania, nr. 9-10, 1898.

<sup>1070</sup> Idem, Statistica românilor din Transilvania în anul 1750, în Transilvania, anul XXX, nr. 9, Sibiu, noiembrie 1901, p. 281.

<sup>1071</sup> Ibidem, p. 238.

<sup>1072</sup> Ibidem.

<sup>1073</sup> Virgil Ciobanu, Statistica românilor ardeleni din anii 1760-1762, în AIN, III, 1924-1925, Cluj, 1926, p. 666.

<sup>1074</sup> Despre starea mănăstirii vom vorbi într-un subcapitol aparte.

<sup>1075</sup> Statistica românilor ortodocși din Transilvania din anul 1766, în Mitropolia Ardealului, nr. 7-9, an. XXII, iulie-septembrie, p. 535.

<sup>1076</sup> Ibidem.



2. Să ceară pe niște prizonieri, care sunt arestați nu se știe unde pentru țară și pentru lege, anume Oprea Micleuș din Săliște, popa Măcinic din Sibiel, popa Ioan din Galeș și popa Ioan din Sadu.
3. Să fie înștiințat cinstitul guvern, să facă de știre și să poruncească tuturor funcționarilor și domnilor din această țară, cum și episcopului Aron și preoților săi uniți, să nu se mai răscoale împotriva noastră, nici să nu se mai amestece în treburile țării noastre, căci de nu vor conțeni, ne temem că nu vom putea să restabilim dragostea dintre popor și ei.
4. Ai noștri de asemenea să fie blânzi și cuminți, să nu hulească pe nimeni, nici să facă vreun rău. Să plătească darea împărătească și să îndeplinească celelalte servicii care se cuvin. Altfel să nu facă, ci să fie și de acum ascultători.
5. Ne-au venit plângeri, că umblă mulți oameni răi în țară și înșeală, afirmând, că sunt trimiși de sinodul nostru, dând porunci fără cadere și adunând pe nedrept bani. Unii ca aceștia să fie arestați, până își vor da socoteală.
6. În ce privește contribuția preoților și crâșnicilor neuniți, ce zice țara, le îngăduie sau ba să plătească ?
7. Să fie înștiințat episcopul Aron, să restituie antimisele, pe care le-a luat din biserici și să și-le adune pe ale sale.
8. Despre banii și celelalte lucruri confiscate de la dieci, în Buia, comitatul Dobâca și de la călugărul Sofronie din Bobâlna prin comitele suprem.
9. Dacă țara vrea, să înlocuiască în toate districtele protopopești pe protopopi cu câte un preot harnic ca inspector al districtului.
10. Preoții însărcinați cu asemenea inspecție să comunice hotărârile sinodului celorlalți preoți și laicilor.
11. Să rețină pe preoți de la cercetarea crâșmelor și de la beutură.
12. Preoții să îngrijească de biserici.
13. Preoții să învețe rânduiala slujbelor.
14. Mirenii să se spovedească negreșit.
15. Oamenii să cumpere cele ce sunt de lipsă în biserici și să-și câștige cimiterii.
16. Cercetează oamenii totdeauna biserica și ce se întâmplă cu aceia, care nu o vor cerceta.
17. Oamenii să învețe rugăciunile și să nu înjure.
18. Care lucruri sunt necesarii la cununie și căsătorie să se facă cu știrea satului și a părinților și alte multe.
19. Ce pedepse va da biserica, dacă toate acestea nu vor fi respectate și ținute”<sup>1077</sup>.

Sinodul reprezintă triumful desăvârșit al ortodoxiei, care a reușit să scuture lanțurile robiei după șase decenii de suferințe grele și lupte necurmăte<sup>1078</sup>. Întinderea mișcării în toată Transilvania obligă Curtea din Viena să ia măsuri energice pentru a pune stavilă mișcării românești. Baronul Kemeny, guvernatorul Transilvaniei, raporta Cancelariei aulice, în primăvara anului 1761, următoarele: „Innoirile și excesele lui Sofronie cresc zilnic și reclamă din zi în zi atenție tot mai mare. Ni-e rușine că un

<sup>1077</sup> Silviu Dragomir, Op. cit., p. 195-196.

<sup>1078</sup> Ibidem, p. 197.

asemenea om rău stăpânește guvernul și toată țara și că lui singur i se îngăduie orice, fără să fie pedepsit, spre marea piedică a serviciului crăiesc și spre stricăciunea patriei. Deoarece însă Excelentia Voastră și Curtea Majestății Sale se va informa în mod special despre aceste, nu vă rețin mai pe larg cu ele. De altminteri toți credem ca sigur că această scânteie ce a izbucnit sub pretextul religiunii, se va preface în foc mare”<sup>1079</sup>.

În situația creată, în funcția de comandant al forțelor militare austriece din Transilvania a fost numit Adolf, baron de Buccow, căruia i se încredințează misiunea de pacificare a țării. La 30 martie 1761, generalul Buccow trece frontiera în Transilvania și la 5 aprilie își face intrarea în Sibiu. La 7 aprilie se prezintă în fața sa o delegație de 40 români, condusă de protopopul Ioan din Săliște, Irimie Stoica din comitatul Alba de Jos, Opre Mosan și Miclăuș Popa din scaunul Săliștei, care spuneau că reprezintă pe toți românii din Ardeal<sup>1080</sup>. După ce îi urează bun venit, în numele a tuturor românilor din „Ardeal de legea grecească, neuniți”, îl roagă cu lacrimi să le fie milostiv și să le asculte plângerile și necazurile, ce le pătinesc de 17 ani, pentru credința lor<sup>1081</sup>.

Ei îi spun că „noi nu disprețuim sfânta unire, nici nu o surpăm, ci numai nu voim să o ținem, căci nu o înțelegem. Preoții uniți să o țină în numele Domnului, dar noi niciodată nu am știut că suntem uniți”<sup>1082</sup>. De asemenea ei cer să li se lase bisericile, locurile și pământurile bisericesti „căci cu multă sudoare am zidit bisericile, iar locurile și pământurile cu banii noștri le-am cumpărat. Până și bisericile nu de mult zidite, nu le-au făcut popii cei uniți cu banii lor, ci noi le-am ridicat cu multă sărăcie. Bisericile mai vechi au fost clădite de strămoșii noștri, de fiii și nepoții lor, când nu se știa încă nimic în Transilvania despre unire”<sup>1083</sup>.

În finalul memoriului lor îl roagă pe general să le stea în ajutor să obțină un episcop neunit, de legea grecească. Candidații la preoție n-au unde să se hirotonească, deoarece domniile nu le dau pașapoarte să treacă în alte țări, iar dacă trec munții, sunt prinși și prigonți. Cer pașapoarte pentru a căuta să se hirotonească în alte țări, până ce regina se va îndura să le trimită, episcop neunit, de legea grecească. După primele investigații generalul Buccow înainta împărătesei un raport nefavorabil. Aceasta îi răspunde, la 4 iunie 1761, că deoarece constată cu durere că în cele mai multe comune nu rămân decât vreo câțiva puțini uniți, va trebui cu atât mai vârtos să fie cu grijă. Pacificarea românilor ortodocși se desfășura astfel în deplin acord cu instrucțiunile ce s-au dat de la Viena. La început generalul manifestase oarecare blândețe, dar cu cât trecea timpul necesar consolidării unirii, devenea tot mai dur.

Pentru pacificarea Munților Apuseni generalul trimite numeroase trupe. În fața noii situații, moșii au acceptat condițiile impuse de către Buccow, întărindu-le cu jurământul juzilor și al juraților. În Zarand au fost anchetate 91 de comune și nu s-a aflat nici un suflet care să îmbrățișeze unirea. Între comunele curat ortodoxe amintim: Hărțăgani, Bucuresci, Ormindea, Valea Bradului, Buceș, Brad, Mesteacăn, Vaca, Juncul, După Piatră, Blăjeni, Bulzești, Tebea și Risculița<sup>1084</sup>.

---

<sup>1079</sup> Ibidem, p. 220.

<sup>1080</sup> Ibidem, p. 222.

<sup>1081</sup> Ibidem, p. 223.

<sup>1082</sup> Ibidem, p. 223-224.

<sup>1083</sup> Ibidem, p. 224.

<sup>1084</sup> Ibidem, p. 277.

Cu toate măsurile luate au continuat legăturile cu Muntenia și Moldova. O serie de preoți au fost sfințiți aici. În anul 1759 au fost sfințiți Mihai Popovici din Mânerău și Simion din Teliuc. În 1760 Avram Stănculeț din Sulighete, Dumitru Crișan din Fornădie, Solomon Popovici din Banpotoc, Simion Popovici din Strei-Săcel, Mihai și David Popovici din Cinciș<sup>1085</sup>.

Împăratul Iosif al II-lea (1780-1790) a voit să pună capăt tulburărilor religioase și a emis Edictul de toleranță. În 1783 îl denumește pe Nichitici episcop al ortodocșilor, și din 1786 se stabilește o dare pentru fiecare familie constând din 1-2 ferdele de cucuruz pentru a asigura existența preoților<sup>1086</sup>. În anul 1805 se iau noi măsuri pentru organizarea parohiilor. Astfel Guvernul cere Consistoriului ortodox să cheme pe toți protopopii la Sibiu pentru a face o dare de seamă despre bisericile și preoții de sub supravegherea lor.

În această perioadă tractul Zarandului era condus și administrat de către protopopul Ioan Mariș<sup>1087</sup>. Protopopiatul era unul foarte întins fiind alcătuit din 45 de eclesii, matre și filii<sup>1088</sup>. Parohia ortodoxă Vaca consta din 110 familii ce erau păstorite de către preotul Daniil Ilieș, hirotonit în Transilvania în anul 1790<sup>1089</sup>. Abia în anul 1810, după o vacanță de 13 ani, Biserica ortodoxă își primește conducătorul său, fiind numit episcop Vasile Moga.

## **BISERICI ȘI MĂNĂSTIRI FOLOSITE DE CREDINCIOȘII ORTODOCȘI DIN SAT**

În îndelungata sa existență comunitatea credincioșilor din satul Vaca a fost nevoită să-și satisfacă setea de credință strămoșească în mai multe biserici sau mănăstiri. La începuturile sale comunitatea fiind foarte redusă ca număr de familii se găsea în situația imposibilă de a-și putea ridica singură un lăcaș de cult, mai ales că pământurile și pădurile se aflau în proprietate nobiliară. Din această cauză credincioșii au fost nevoiți să-și îndrepte pașii spre bisericile ridicate de către voievozii, cnezii sau jupanii români din Zarand. În cazul comunității ortodoxe din satul Vaca cea mai apropiată biserică pentru a-și satisface nevoile spirituale se afla în localitatea vecină Ribița.

### **BISERICA DIN RIBIȚA**

Biserica din Ribița se află situată în apropierea râului care străbate localitatea și este una dintre cele mai frumoase și mai vechi biserici din Transilvania. Edificiul de cult de la Ribița este construit din piatră brută, doar la muchii meșterii au folosit piatra de talie. Ea este construită după un plan des întâlnit la monumentele românești de cult din secolele XIII-XIV, fiind o navă unică cu un altar patrulater și cu un turn alipit în partea de vest<sup>1090</sup>.

---

<sup>1085</sup> Ibidem, p. 292.

<sup>1086</sup> Ibidem.

<sup>1087</sup> Matei Voileanu, Op. cit., p. 74-75.

<sup>1088</sup> Ibidem, p. 74-79.

<sup>1089</sup> Ibidem.

<sup>1090</sup> Liana Tugearu, Biserica Sf. Nicolae din com. Ribița (Jud. Hunedoara), în Pagini de veche artă românească, vol. V, București, 1985, p. 129-148.

Asupra datării monumentului de la Ribița au fost emise mai multe ipoteze, vehiculându-se anii 1404, 1414 și 1417. Biserica a fost ridicată de către cnezii români din Ribița, cunoscuți din Tabloul votiv și din inscripția pictată pe peretele sudic al monumentului<sup>1091</sup>. Ctitorii lăcașului și ai picturii sunt doi frați, jupanii Vladislav și Miclăuș cu soțiile lor Stana și Sora<sup>1092</sup>. În urma cercetărilor întreprinse, Dr. Adrian Andrei Rusu susține că data ridicării Bisericii din Ribița este anul 1417<sup>1093</sup>. Unul dintre cnezii ribițeni, Neacșa Teodor a primit, în anul 1369, confirmarea moștenirii asupra satelor Ribița, Mesteacănul de Jos, Mesteacănul de Sus, Brad și Țebea.

În anul 1404 însă, fiul lui Neacșa, Vladislav a fost pedepsit cu pierderea moșiilor de către regele Sigismund de Luxemburg pentru infidelitate<sup>1094</sup>. În același an, fiii lui Vladislav, Matia, Vratislav și Miclăuș au primit înapoi moșiile<sup>1095</sup>. Prima mențiune documentară a Ribiței, în afara pisaniei, este din anul 1439, când ea era parte a domeniului cetății Șiria, aparținător despotului sârb Gheorghe Brancovici<sup>1096</sup>. Între anii 1441-1445 întregul domeniu va fi transferat în posesia lui Iancu de Hunedoara<sup>1097</sup>. În anul 1445 sunt pomeniți în documente și alți urmași ai ctitorilor ribițeni, probabil fii acestora „nobilii bărbați” Șorban și Ioan de Ribița<sup>1098</sup>.

Dintre cei doi cnezi ribițeni, pomeniți la 1445, Ioan se întâlnește și în anul 1453, în legătură cu un proces al lui Brancovici<sup>1099</sup>. Un alt document, din 1461, menționează numele unui Andrei de Ribița în calitate de om de mărturie<sup>1100</sup>. La 1525 apar două sate cu acest nume, Ribița Mare și Ribița Mică<sup>1101</sup>. În acest an Ribița Mare număra 18 capi familii de iobagi<sup>1102</sup>. Din secolul al XVI-lea nu mai știm nimic despre localitatea Ribița. Abia în secolul următor familia Ribiczey iese din anonimat, ocupând diferite posturi comitatense.

În pisania bisericii din Ribița apare și termenul de „mănăstire”, pe care cercetătorii monumentului l-au interpretat în diferite feluri. În pisanie se spune că jupanul Vladislav, cu soția Stava, frații Miclăuș, cu soția Sora, Matia și copiii lor au ridicat și zugrăvit o mănăstire cu hramul menționat<sup>1103</sup>. Adrian Andrei Rusu consideră că, ctitorii de la Ribița „au avut în vedere și rolul de mănăstire al construcției lor, dar nu au înlăturat și nici nu aveau mijloacele ca să separe strict funcțiile ei de cele de biserică parohială ori de curte”<sup>1104</sup>.

---

<sup>1091</sup> Silviu Dragomir, Vechile biserici din Zarand și ctitorii lor ,... p. 223-264.

<sup>1092</sup> Liana Tugearu, Op. cit., p. 130.

<sup>1093</sup> Adrian Andrei Rusu, Biserica românească de la Ribița,... p. 5-9.

<sup>1094</sup> Ibidem.

<sup>1095</sup> Ibidem.

<sup>1096</sup> Ibidem, p. 9.

<sup>1097</sup> Ibidem.

<sup>1098</sup> Liana Tugearu, Op. cit., p. 130.

<sup>1099</sup> Adrian Andrei Rusu, Op. cit., p. 9.

<sup>1100</sup> Ibidem.

<sup>1101</sup> Ibidem.

<sup>1102</sup> David Prodan, Domeniul cetății Șiria,... p. 41-42.

<sup>1103</sup> Adrian Andrei Rusu, Nicolae Sabău, Ileana Burnichioiu, Ioan Vasile Leb, Maria Makó Lupescu, Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Cluj-Napoca, 2000, p. 217-217.

<sup>1104</sup> Adrian Andrei Rusu, Biserica românească de la Ribița,... p. 5-9.

Călugării de la Ribîța au trăit în număr mic în preajma bisericii. Totodată Biserica din Ribîța a deservit nevoilor spirituale ale creștinilor ortodocși din localitate dar și din satele apropiate Vaca, Uibărești și Ribicioara, vreme de peste două secole. Aici au venit, în momentele de liniște și reculegere spirituală, pentru a se ruga și credincioșii din satul Vaca<sup>1105</sup>. În momentul în care urmașii familiei de ctitori ai bisericii de la Ribîța au îmbrățișat noua religie calvină, în fața obștii credincioșilor din cele două sate, Ribîța și Vaca se ridica problema gravă a lipsei unui locaș de cult în care să se închine conform legii strămoșești. Chiar și biserica suferă o serie de transformări drastice, din cauza trecerii familiei nobiliare la calvinism și a maghiarizării. A dispărut din biserică vechiul iconostas și masa altarului, dotări incompatibile cu practicile religiei calvine. Pereții au fost acoperiți cu tencuiele și odată cu ei a fost acoperită și celebra pictură de factură bizantină.

În biserică s-au înmulțit înmormântările, fiind afectat din această cauză și perimetrul vechiului altar. Lespedea funerară a Susanei Puy dovedește, fără nici un dubiu, prezențele non-ortodoxe<sup>1106</sup>. În urma acestor transformări Biserica din Ribîța nu mai corespundea pretențiilor cultului ortodox a credincioșilor din Ribîța și Vaca. În situația nou creată ei vor căuta să rezolve pierderea lăcașului de cult, pe care-l folosiseră zeci de generații, prin ridicarea unei mănăstiri. Un rol de seamă în ridicarea mănăstirii l-au avut, desigur, și călugării de la Ribîța.

În ceea ce privește Biserica din Ribîța, trebuie să mai menționăm că odată cu anexarea Transilvaniei de către Habsburgi, românii de aici presupuși a fi trecuți în masă la religia greco-catolică au fost direct sprijiniți pentru a-și recâștiga vechea biserică. Nobilii reformați au fost siliți la rândul lor să-și construiască o altă biserică, distrusă la 1784<sup>1107</sup>. Pentru credincioșii ortodocși din satul Vaca, Biserica din Ribîța își pierduse interesul, ei ridicându-și lăcaș de cult în satul lor.

### **ÎNTEMEIEREA MĂNĂSTIRII VACA (CRIȘAN)**

După pierderea lăcașului de cult de la Ribîța, călugării care au viețuit aici și-au ales un teren pentru ridicarea unei mănăstiri pe teritoriul satului Vaca, în apropierea hotarului dintre cele două sate. Iată câteva date despre amplasarea noului lăcaș de cult ridicat în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. După ce pătrundem pe drumul comunal 9, primul afluent mai important al văii Vacii, de pe partea sa dreaptă, este Pârâul Mănăstirii sau Pârâul Poieni. Este o vale scurtă, cu pante line spre dreapta către cea mai înaltă cotă situată la 399 m.

Pe acest pârâu, aproape paralel urcă un drum, astăzi modernizat. După parcurgerea a circa 300 m, se ajunge la un mic platou pe care s-a construit odinioară Sfânta Mănăstire Vaca. Locul acestui lăcaș de cult a fost marcat printr-o cruce, ridicată, în anul 1926, de către proprietarii terenului. În anul 1990, concomitent cu lucrările de cercetare de la Ribîța<sup>1108</sup>, a început investigația arheologică și la ruinele mănăstirii Vaca.

---

<sup>1105</sup> Satul se afla la circa 2 km de biserică din Ribîța.

<sup>1106</sup> Adrian Andrei Rusu, Biserica ronească de la Ribîța, ... p. 9.

<sup>1107</sup> David Prodan, Răscoala lui Horea, vol. I, ... p. 285.

<sup>1108</sup> Adrian Andrei Rusu, Biserica românească de la Ribîța, ... p. 5-9.

În anul 1990 s-au practicat trei secțiuni care au pus în evidență existența ruinelor complexului mănăstiresc<sup>1109</sup>.

În anul 1991, cercetările au fost extinse asupra întregului complex<sup>1110</sup>. Cercetările au evidențiat faptul că biserica a fost amplasată în partea de est a complexului mănăstiresc<sup>1111</sup>. Biserica a fost construită din pietre de dimensiuni medii, prinse cu mortar mult și de bună calitate. Lungimea totală a bisericii, pe axa est-vest, este de 9,5 m, iar deschiderea în dreptul absidelor laterale a fost de aproximativ 5,5 m<sup>1112</sup>.

Altarul prezenta o închidere semicirculară, având un iconostas marcat printr-o talpă de pietre fără mortar. În extrema de vest se afla o mică încăpere, cu rost de pridvor, spre naos, prin care se pătrundea în biserică, prin două uși succesive. Această planimetrie ar părea la prima vedere că intenția ctitorilor și constructorilor bisericii ar fi avut în vedere un plan triconic, foarte frecvent în ambianța arhitecturii religioase de tradiție bizantină<sup>1113</sup>. Biserica a fost acoperită cu olane semitubulare, multe dintre ele având imprimate, înainte de ardere, diferite inscripții. S-au mai constatat și urme de frescă, în culorile negru, albastru-gri, galben-portocaliu, roșu și combinații<sup>1114</sup>. Încă de la început, în preajma bisericii au fost ridicate și câteva încăperi.

Astfel, în partea de vest a complexului, paralel cu drumul de acces a fost construit un coridor, lung de aproape 7 m și o lățime de 1,5 m. Din exterior se pătrundea în acest coridor și apoi în curtea mănăstirii. La cele două capete ale coridorului se aflau două încăperi. Camera dinspre sud, cu dimensiunea de 4,6 x 3,6 m, a îndeplinit un rol locativ, bine conturat, dovedit de existența, în interior, a unor sobe de cahle, refăcute de trei ori<sup>1115</sup>. În extremitatea nordică se afla o altă cameră, cu dimensiunile 2,35 x 2,65 m, suprapusă peste un beci cu bolta semicirculară din piatră, având accesul dinspre coridor. O a treia cameră a fost identificată pe latura de sud, între biserică și camera cu sobe de cahle.

După încheierea campaniei arheologice din anul 1991 ruinele au fost acoperite din nou cu pământ, ele fiind dezvelite după 10 ani, în 2001. Cu prilejul lucrărilor de consolidare-conservare și punere în valoare a ruinelor mănăstirii au apărut zidurile unei a patra camere, parțial distrusă de drumul de acces spre proprietățile din zonă. Descoperirea acestei camere ne trimite la analiza contractului pentru refacerea mănăstirii din anul 1759, care prevedea refacerea din temelii a întregului complex mănăstiresc<sup>1116</sup>.

Mănăstirea a viețuit continuu în cursul secolului al XVII-lea. Un reper concret al istoriei sale îl constituie contribuția meșterului olar Ioan, poate originar din Țara Hațegului. Inscripția de pe cahlele sale, cu data de 16 martie 1676, are o semnificație

---

<sup>1109</sup> La cercetarea din anul 1990, coordonată de către Adrian Andrei Rusu, a participat Ioachim Lazăr de la Muzeul din Deva și doar doi lucrători, lipsa forței de muncă, dar mai ales obstrucționarea acțiunii de către preotul din sat, Iancu Coroi, au încetinit cercetarea desfășurată în această campanie.

<sup>1110</sup> La campania din 1991 a participat întregul colectiv de arheologi de la Ribița, și a fost recrutată a numeroasă forță de muncă din orașul Brad.

<sup>1111</sup> Adrian Andrei Rusu, Ioachim Lazăr, Gheorghe Petrov, Op. Cit., p. 145-167.

<sup>1112</sup> Ibidem.

<sup>1113</sup> Adrian Andrei Rusu, Op.cit., ... p. 21-23.

<sup>1114</sup> Ibidem.

<sup>1115</sup> Ibidem.

<sup>1116</sup> Iacob Radu, Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului, Lugoj,... p. 370-371. Vezi anexa I.

deosebită<sup>1117</sup>. Tot din secolul al XVII-lea provin încă două însemnări manuscrise de pe cărți vechi românești. Cea mai veche, databilă către sfârșitul secolului, se afla înscrisă pe o „Cazanie” a lui Varlaam (Iași, 1643). Pe verso-ul copertii I interioare este notat: „Scris-am eu, eromonah Iosipu, Mănăstirea Vaca. Scris-am eu eromonah Pahomie, Mănăstirea Vaca”<sup>1118</sup>.

Pe un „Nou Testament” (Bălgrad, 1648) se consemnează că a fost cumpărat de doi locuitori din satul După-piatră, pentru 90 „florinți de bani”, de la călugărul Pahomie<sup>1119</sup>. Însemnarea se încheie cu precizările: „s-au făcut această tocmeală în Mănăstirea Vacii, văleat 1701, mesiața noiembrie, 21 zile. Scris-am eu Pahomie<sup>1120</sup>. Știrile se aglomerează în așa fel încât ni-l putem închipui pe călugărul Pahomie ca pe un bun mânuitor al condeului și un familiar al cărților. Cât privește mănăstirea în sine ea pare să fi atins o oarecare prosperitate în deceniile de după anul 1650.

Sfârșitul secolului al XVII-lea pune în fața călugărilor de la mănăstire și a credincioșilor ortodocși o nouă și gravă problemă, Unirea cu Biserica Romei. Reușind să reziste în fața ofensivei Reformei promovate și de către principii calvini ai Transilvaniei fără a ceda, în fața slujitorilor mănăstirii se ivește o altă alternativă, tentația Unirii cu Biserica Romei. Aceasta în condițiile unor noi presiuni făcute de principele Michail Apafy I (1679-1688), care a impus preoțimea română ortodoxă la contribuții grele. În același timp, el a anulat și o serie de Diplome nobilitare ale familiilor române<sup>1121</sup>. În această perioadă viețuiau aici doi călugări știutori de carte și tot atunci zestrea de volume a mănăstirii era adusă la zi, cu posibilități de a oferi excedentul solicitanților, cu dotări interioare destul de pretențioase care se refac, cu monede care se pierd împrăștiate prin camere și curte<sup>1122</sup>.

La începutul secolului al XVIII-lea doi dintre călugări s-au săvârșit și au fost îngropați lângă biserica mănăstirii. De asemenea lipsesc monedele din secolul al XVIII-lea ceea ce dovedește lipsa unor ajutoare materiale pentru mănăstire. La aceasta se mai adaugă urmele unui mare incendiu care a mistuit mănăstirea, tot în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

Trecerea călugărilor de la mănăstire la Unirea cu Biserica Romei a dus cu încetul la ruinarea clădirilor anexe. Cu prilejul vizitei canonice efectuate aici de către episcopul Petru Pavel Aron aspectul jalnic al mănăstirii i-a produs înaltului prelat, numai lacrimi de supărare. El mărturisește că „o am găsit așa de grozăvită și negrijită, cât fără lacrimi nimic am putut de acolo avea de bucurie”<sup>1123</sup>. La îndemnul său, egumenul Varlaam de la Mănăstirea Prislop a pornit demersurile necesare pentru reparația bisericii și a clădirilor anexe. Prin contractul încheiat cu meșterul zidar Ioan din Zlatna se înțelege că era nevoie de repararea acoperișurilor „de șindrilă și de țigla câte se află aicia”<sup>1124</sup>.

---

<sup>1117</sup> Adriana Andrei Rusu, Op. cit.,... p. 22.

<sup>1118</sup> Ibidem.

<sup>1119</sup> Maria Basarab, Cuvinte mărturisitoare. Însemnări de pe cărți românești vechi din județul Hunedoara, Deva 2001, p. 39, 104 și 113.

<sup>1120</sup> Ibidem.

<sup>1121</sup> George Popovici. Op. cit., p. 19.

<sup>1122</sup> Adrian Andrei Rusu, Mănăstirea Vaca,... p. 22.

<sup>1123</sup> Vezi anexa I.

<sup>1124</sup> Ibidem.

Egumenul Varlaam împreună cu protopopul Ghiura Ilianul, încheiau la 19 februarie 1759 un contract de zidire cu meșterul zidar, Ioan din Zlatna, care prevedea refacerea mănăstirii Vaca<sup>1125</sup> care suferise grave deteriorări în urma mișcărilor religioase conduse de către călugărul Sofronie din Cioara. Contractul prevedea ca „mănăstirea afară de biserica cu turn, să stea din patru chilii deasupra pentru călugări și patru chilii dedesupt pentru refector și școală”<sup>1126</sup>. Lucrarea urma să fie plătită cu 300 florini, mâncare și băutură îndestulătoare. Se oferea meșterului, ajutoarele și mâna de lucru necalificată pentru ca „într-această vară toată zidirea să se pună subt acoperemânt”<sup>1127</sup>.

Se poate deduce ușor că meșterul Ioan și oamenii săi s-au ocupat de reparația bisericii și mai ales de partea de nord a complexului care era mai deteriorat. Un fragment de țiglă cu inscripție latino-maghiară ce datează din această perioadă ne dovedește aducerea unui lot de olane pentru completarea golurilor și stricăciunilor de la acoperiș. Suprapunerea de pelicule de frescă, ca și descoperirea unui fragment dintr-o pisanie românească ne indică prezența unor zugrăvi. Având în vedere implicarea călugărilor de la Prislop sub a cărei ascultare a fost pusă și Mănăstirea Vaca, este posibil ca pictorul care a lucrat aici să fi fost unul dintre zugravii de acolo. Este cunoscut că în această perioadă activa la Prislop Popa Simion din Pitești și ucenicul său Nicolae.

Lipsa mormintelor din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea ne arată imaginea unui locaș refăcut dar lipsit de călugări. La 9 iunie 1762 Mănăstirea nu era decât un „territorium” necesar a fi reluat de către greco-catolici de la ortodocși, cu sprijinul administrației generalului Buccow. Peste vreo trei ani, ea figurează ca mănăstire unită, dar din lipsa călugărilor, slujbele religioase erau făcute de către unul dintre preoții parohi din Vaca. Tradiția păstrată în sat în perioada interbelică, ne spune că s-a încercat convertirea unui creștin din sat, Gheorghe Dili, om cetitor, pentru a-l sfinți ca preot unit în Vaca, dacă va trece la uniație, dar fără de folos<sup>1128</sup>.

Ultima oară se mai pomenește despre mănăstire în anul 1772, când este pomenită doar ca obiect de patrimoniu imobiliar. Pământul bisericii a rămas în folosința preotului greco-catolic din Bucuresci și apoi s-a vândut de către protopopul greco-catolic din Baia de Criș unui locuitor ortodox din Vaca în anul 1922<sup>1129</sup>. După toate probabilitățile, mănăstirea și-a încetat definitiv orice activitate datorită unor serioase alunecări de teren. Acestea au dislocat absida centrală a altarului, deplasând-o spre sud. Potrivit altei tradiții locale Valea Mănăstirii ar fi fost locul de execuție în timpul Revoluției de la 1848.

În jurul existenței mănăstirii s-au țesut și alte legende. În lacul de lângă mănăstire, folosit drept pescărie în timpul funcționării ei se spunea că ar fi fost aruncate clopotele, pentru a fi ferite din calea ungușilor. Altă legendă se referă la stâncile de peste pârâu, în care se spune că ar fi fost răpită o fată frumoasă de către necuratul care ar fi închis-o acolo. Cert este că în timp în memoria colectivă a satului au rămas doi termeni, un hidronim „Pârâul mănăstirii” și un toponim „La Mănăstire”, dar localnicii nu mai știau cu exactitate locul unde a fost în vechime Sfânta Mănăstire Vaca.

---

<sup>1125</sup> Demetriu Radu, Diecesa Lugojului. Șematism istoric, Lugoj, 1903, p. 471; Iacob Radu, Op. cit.,... p. 99.

<sup>1126</sup> Ibidem.

<sup>1127</sup> Ibidem. Vezi și anexa I.

<sup>1128</sup> Casa parohială Crișan, Cronica parohială a parohiei Crișan (Vaca), Jud. Hunedoara, f. 3-30.

<sup>1129</sup> Ibidem.



## REACTIVAREA MĂNĂSTIRII CRIȘAN 1992

După ce a servit timp de peste două secole nevoilor spirituale ale credincioșilor ortodocși din sat, au urmat alte două secole în care mănăstirea s-a cufundat în uitare transformându-se într-o ruină. În anul 1990, zelul religios descătușat al credincioșilor ortodocși din Ribița a deschis posibilitatea cercetării arheologice a bisericii de aici în vederea restaurării. A fost prilejul favorabil pentru o cercetare arheologică în vederea depistării ruinelor fostei mănăstiri Vaca. La insistențele noastre conducătorul șantierului arheologic de la Ribița, Dr. Adrian Andrei Rusu a inclus, în campania din 1990, și sondajul de la Mănăstirea Vaca.

Sondajul arheologic, din anul 1990, s-a desfășurat sub supravegherea muzeografului Ioachim Lazăr de la Muzeul din Deva care a lucrat cot la cot cu cei doi tineri elevi<sup>1130</sup>. Rezultatele relevante obținute în 1990 au decis extinderea cercetării la nivelul întregului complex mănăstiresc, organizându-se o campanie specială. Se implicau în această campanie de cercetare Adrian Andrei Rusu de la Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca, Ioachim Lazăr și Gheorghe Petrov de la Muzeul din Deva, Dana Marcu, referent arheolog al Direcției Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice București<sup>1131</sup>, precum și câțiva studenți aflați în practică.

La încheierea cercetării arheologice, în data de 6 august 1991, participanții la șantier și-au lăsat câteva gânduri pentru posteritate. „Colectivul de arheologi de pe șantierul din localitatea Crișan (Vaca), format din cercetătorul Dr. Adrian Andrei Rusu, Marcu Daniela, Pascu Ioan, Felea Mihai, Petre Ștefan, Ioachim Lazăr și Gheorghe Petrov, adresează posterității următoarele mesaje personale [...]”<sup>1132</sup>. Mesajul nostru a exprimat următoarele aprecieri și doleanțe: „A fost o perioadă foarte frumoasă. Colegii mei s-au comportat admirabil. Ca fiu al acestui sat sper din toată inima într-o refacere a mănăstirii Vaca și a consolidării ruinelor monumentului. Ce păcat că nu ajungem încă la o înțelegere cu baciul Nița Teni. Cu respect Ioachim Lazăr”<sup>1133</sup>.

Și totuși până la urmă speranța noastră s-a îndeplinit. Rezultatul cercetărilor din campania anului 1991 au determinat redeschiderea istoriei mănăstirii. Ca urmare a sugestiei colectivului de cercetare, stăruinței Protopopiatului ortodox Brad, în frunte cu părintele protopop Ioan Jorza, Prea Sfințitul Episcop al Aradului, Ienopolei și Hunedoarei, Dr. Timotei Seviciu a efectuat o vizită pe șantier. Impresionat de valoarea descoperirilor de aici înaltul prelat și-a dat acordul pentru reînființarea vechii mănăstiri sub numele Crișan.

Actul de înființare a Mănăstirii Crișan s-a emis cu data de 1 decembrie 1991<sup>1134</sup>. Începutul a fost dificil după cum ne spune în prefața broșurii „Mănăstirea Crișan” părintele stareț Visarion Neag: „Locul sfânt spre care s-au îndreptat pașii pelerinilor în

---

<sup>1130</sup> La sondaje au participat tinerii elevi de liceu, Lazăr Claudiu Sebastian, astăzi călugăr la Mănăstirea Lainici, sub numele monahal de Siluan și Trifa Daniel, fiul fostului custode de la Casa Crișan, Trifa Rodica.

<sup>1131</sup> Adrian Andrei Rusu, Mănăstirea Vaca, ... p. 21.

<sup>1132</sup> Document în posesia autorului.

<sup>1133</sup> Ibidem.

<sup>1134</sup> Visarion Neag, Istoricul Sfintei Mănăstiri Crișan, manuscris.

curgerea vremii, a chemat la reînființarea mănăstirii pe doi monahi originari din comuna Scărișoara, din Munții Apuseni, pentru a perpetua legătura celor plecați, prin rugăciunile celor ce sunt și vor veni după noi, pentru a menține vie flacăra credinței strămoșești și a o transmite peste vremi. La scurt timp după venire, unul dintre cei doi și anume monahul Dionisie Trifa a fost chemat la viața de dincolo, sol trimis lui Dumnezeu pentru a-i cere ajutor și binecuvântare pentru loc și viețuitori.

Binecuvântarea lui Dumnezeu nu a întârziat și, pe lângă dobândirea celor materiale necesare vieții de zi cu zi, s-au atașat acestei înfăptuiri părinți veniți și din alte mănăstiri din Moldova, ucenici ai marelui duhovnic, Părintele Arhimandrit Ilie Cleopa, alții din Muntenia, dar cei mai mulți sunt originari din Țara Moșilor”<sup>1135</sup>.

În anul 1996 obștea Sfintei Mănăstiri Crișan era alcătuită din 20 membri, părinți și frați. În acest an obștea mănăstirii avea următoarea componență:

Nr. crt.	Numele și prenumele	Calitatea	Ocupația/funcția
1	Visarion Neag	Protosinghel	Stareț
2	Antonie Lazea	Ieromonah	Duhovnic
3	Cleopa Zugravu	Ieromonah	Econom
4	Veniamin Hobe	Ierodiacon	Croitor
5	Dometie Dan	Ierodiacon	Cântăreț
6	Gherontie Corduneanu	Monah	Eclisiarh
7	Spiridon Rădoane	Monah	Paraclisier
8	Sofronie Napău	Rasofor	Tipicar
9	Narcis Ionesi	Rasofor	Grădinar
10	Sofronie Lazăr	Rasofor	Bucătar
11	Daniel Danciu	Frate	Șofer
12	Ciprian Brici	Frate	Croitor
13	Nicolae Pantinteu	Frate	Brutar
14	Ioan Păunescu	Frate	Cântăreț
15	Sorin Todea	Frate	Zidar
16	Emil David	Frate	Tâmplar
17	Florinel Todea	Frate	Citeț
18	Daniel Bendea	Frate	Pomelnicar
19	Cornel Bănărescu	Frate	Arhondar
20	Nicolae Nuță	Frate	Ascultător
	Filofteia Popa	Monahie	Bătrână

După o muncă istovitoare și fără de odihnă, în timpul căreia părinții călugări au locuit într-o casă din sat s-a reușit turnarea fundației bisericii. La 28 iunie 1992 a fost sfințită piatra de temelie a bisericii mănăstirii având hramul „Nașterea Maicii Domnului”, de către Prea Sfințitul Părinte Episcop Dr. Timotei Seviciu.

<sup>1135</sup> Mănăstirea Crișan, Arad, 1997, Prefața de protosinghel Visarion Neag, p. 5.

Pisania mănăstirii reactivată este: „Cu vrerea Tatălui, cu ajutorul Fiului și cu împreună lucrarea Sfântului Duh s-a zidit biserica Mănăstirii Crișan cu hramul „Nașterea Maicii Domnului” între anii 1992-2005.

S-a sfințit astăzi 22 oct. 2006 de către:

P.S. Părinte Episcop Dr. Timotei Sevcicu al Aradului și Hunedoarei, P.S. Părinte Episcop Daniil al Episcopiei Dacia Felix, Arhimandrit Exarh Nestor Iovan, Protopop Pr. Ioan Jorza, stareț, Protosinghel Visarion Neag, cu întreaga obște monahală, alăturându-se un sobor de părinți exarhi, stareți, preoți și diaconi din întreaga țară.

Arhitect fiind domnul Anghel Valentin din Deva, iar pictura a fost executată de Bumbu Constantin cu fiii.

Binecuvintează Doamne pe cei ce iubesc podoaba casei Tale! Amin”.

În anii 1992-1993 a fost ridicat un corp de chilii cu un număr de 20 camere, iar în 1994 Biserica complexului mănăstiresc. Prin anul 1994 s-a introdus aprovizionarea cu apă prin captarea unui izvor la circa 1 km în amonte de mănăstire. Pentru stabilirea perimetrului sfintei mănăstiri a fost ridicată o Poartă în stil maramureșean, lucrată printr-o firmă din Alba Iulia și donată de familia Amilcar Ștefan din București.

Pentru săvârșirea ceremoniilor religioase în perioada caldă, în anul 1995, s-a ridicat Paraclisului de vară din pădure, în a cărui construcție sau încorporat materiale de la Biserica din Ribicioara de Sus, și ale cărei părți componente au fost aduse aici. Pisania Paraclisului de vară are următorul conținut:

„Cu vrerea Tatălui, cu ajutorul Fiului și împreună lucrarea Sf. Duh, înălțatu-s-a acest paraclis în anul Domnului 1995-1997, cu hramul Tuturor Sfinților Români. În construcția paraclisului sunt încorporate materiale de la Biserica din Ribicioara de Sus strămutată aici prin osteneala personalului monahal de la Mănăstirea Crișan, jertfelnicia credincioșilor și îndrumarea chiriarhului local. Sfințitu-s-a acest Sf. Locaș în anul Domnului 1998, luna aprilie 24, prin rugăciunile Prea Sfinției Sale Dr. Timotei Sevcicu, Episcopul Aradului și Hunedoarei. Primește Doamne jertfa tuturor ostenitorilor în jertfelnicul tău cel mai presus de ceruri. Amin”<sup>1136</sup>.

În anul 1997 s-a întocmit și tipărit și prima publicație despre Sfânta Mănăstire Crișan, prin contribuția P.S. Episcop Dr. Timotei Sevcicu, a starețului Visarion Neag și a șefului secției istorie de la Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva, Ioachim Lazăr. Broșura conținând date despre istoricul și activitatea mănăstirii a apărut sub egida Editurii Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului. În capitolul „Argument”, P. S. Dr. Timotei Sevcicu aprecia în mod deosebit contribuția tuturor celor care au contribuit la înălțarea acestei mănăstiri, spunând:

„Pentru descoperitorii vestigiilor cât și pentru păstrătorii pământului sfânt, ce l-au oferit acum celor în drept și nu mai puțin pentru ostenitorii ce au rectificat sfântul locaș, adevărata mulțumire o constituie săparea numelor lor în pietrele ce s-au binecuvântat pentru veșnicie Biserica și Paraclisul, așezate pe înălțimi, clădirea stăreției, a chiliilor și dependințelor, oferă în cadrul montan o vedere din cele mai frumoase, ce dispune la aleasă reculegere”<sup>1137</sup>.

<sup>1136</sup> Visarion Neag, *Istoricul Sfintei Mănăstiri Crișan*, p. 2.

<sup>1137</sup> *Mănăstirea Crișan*,...p. 3.

Peste doi ani a început construcția Paraclisului de iarnă. Pisania pictată aici amintește pe cei care și-au adus contribuția la realizarea sa. Pisania din Paraclisul de iarnă are următorul text:

„Cu vrerea Tatălui, cu ajutorul Fiului și împreună lucrarea Sf. Duh s-a ridicat Paraclisul de iarnă a Mănăstirii Crișan cu hramul <Izvorul Tămăduirii>, între anii 2000-2004 prin strădania obștei monahale, stareț fiind Protos. Visarion Neag, arhitect, Valentin Anghel. Aportul deosebit la edificarea lui și l-au adus fam. Protopop Anton Rudeanu cu fii săi, Pr. Ioan și Dr. Mihail și toți ostenitorii și donatorii. Pictat în frescă de Paul și Gabriela Irimescu. Clopotul mare de 770 kg donat de inginerul Valer Crițac din America și s-a sfințit azi 2006 de către P. S. Dr. Timotei Seviciu, Episcopul Aradului și Hunedoarei, alăturându-se Arhim. Nestor Iovan, exarhul Episcopiei și Pr. Ioan Jorza, Protopopul zonei Zarandului din orașul Brad cu soborul de preoți și diaconi. Binecuvântează Doamne pe cei ce iubesc podoaba casei Tale”.

Un an mai târziu, în 2005, s-a pictat în aceeași tehnică și Biserica Mănăstirii de către pictorul Bumbu Constantin din județul Cluj. Ca o dovadă a dragostei moșilor pentru eroii lor, în stânga intrării în biserică, sub cor, au fost redată chipurile lui Horea, Cloșca, Crișan și Avram Iancu. În același timp, în semn de mulțumire pentru sprijinul, moral sau material, acordat pentru această lucrare, în Sfântul Altar a fost înscris următorul text:

#### **„Pomelnic.**

P. S. Timotei, părintele vicar Iacob cu familia, preoți consilieri Traian și Vasile, arh. Nestor, arh. Neonil, ierom. Nifon, arhit. Anghel Valentin, protopop Anton Rudeanu cu fii Ioan și dr. Mihail, Iulia, Goffingh Jozef Arnols și Emilienne (Belgia), Faur Ioan cu fam., Alba Vasile, Alba Florian, Ungureanu Ioan, Cioară Horică, Părău Emil, Cergă Dan Depcia Doru, Pil Toma, Haiduc Remus, Mihancea Gheorghe, Sterian Nicolae, Pop Vasile, cu familiile, Anastasiu și Maria, Olteanu Ionel, Olteanu Iosif, Alexa Mariana, Moloț Mircea, Betea Doru, Dr. Rudeanu Angela și Mihaela, Pr. Ioan Jorza, protopopul Zarandului, Budău Paul, Guranda Marius și Ioana, Murărescu Bogdan și Alina, Faur Ioan – Crișan, Popa Dorin, Cheptea Iordache, dr. Ioachim Lazăr”.

Odată cu terminarea marilor lucrări și eliberarea terenului ruinelor vechii mănăstiri s-a trecut la dezvelirea lor în vederea consolidării și a punerii lor în valoare turistică. În vara anului 2001 ruinele au fost dezvelite în totalitate, iar apoi sub supravegherea lui Ioachim Lazăr s-a trecut la consolidarea zidurilor. Peste pivnița vechii mănăstiri a fost ridicată o platformă care oferă privitorilor, urcați aici, o imagine de ansamblu asupra planimetriei monumentului. Tot în ideea punerii în valoare a ruinelor, pe locul vechii pietre de altar a fost ridicată o cruce simbol și a fost marcată și ușa de intrare în biserică printr-un cadru din lemn. În cadrul aceleași acțiuni de punere în valoare a ruinelor, crucea din piatră, ridicată, în anul 1926, de către proprietarul terenului Toader Golda, a fost reamplasată pentru a se încadra în noua structură a complexului mănăstiresc. Crucea are următorul text:

„Mântuie D-ne pre toți creștinii care ți se închină răstignirii tale pre cruce și măresc învieria ta. Această sfântă cruce s-a ridicat întru mărirea lui D-zeu și spre iertarea păcatelor acestor creștini. Toader Golda cu soția Ana și fiu lor”. Pe partea laterală dreapta a crucii se continuă cu textul: „Sfințită la 31 oct. 1926”.

Se pune întrebarea dacă a fost o simplă coincidență faptul că sfânta cruce ridicată pe locul vechii mănăstiri s-a sfințit chiar în ziua de 31 octombrie, zi în care cu 142 de ani în urmă se desfășurase Adunarea de la Mesteacăn, convocată de către căpitanul Crișan, în urma căreia s-a declanșat marea răscoală țărănească din 1784. Desigur că desfășurarea acestei ceremonii religioase, în data de 31 octombrie, trebuie pusă în legătură cu evenimentul de la Mesteacăn și constituie o rememorare de către colectivitatea satului a răscoalei de la 1784 și a jertfei căpitanului Crișan. Pentru informarea turiștilor, dar mai ales a miilor de credincioși care trec în pelerinaj pe la Sfânta Mănăstire Crișan, asupra istoriei acestui monument, în apropierea ruinelor a fost amplasat un panou pe care sunt înscrise următoarele date:

*„Mănăstirea Crișan”*

*Mănăstirea Crișan a fost întemeiată, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, prin eforturile credincioșilor ortodocși din satele Vaca (azi Crișan) și Ribița. În secolul al XVII-lea mănăstirea constituie un adevărat focar de cultură, călugării săi, în special Pahomie, contribuind la răspândirea cărților religioase și a învățaturii creștine ortodoxe în rândul credincioșilor din satele zărăndene. Mănăstirea era compusă din biserică, corpul de chilii, trapeza (sala de mese), turnul clopotniță și alte anexe. În urma frământărilor religioase de la mijlocul secolului al XVIII-lea, mănăstirea s-a ruinat, fiind necesară repararea ei în anul 1759. În urma unor alunecări de teren, ce au provocat prăbușirea parțială a altarului, mănăstirea a fost părăsită, întrerupându-se activitatea monahală vreme de peste două secole. În anul 1992, prin grija Episcopiei Aradului și Hunedoarei, viața monahală a fost reînodată prin punerea și sfințirea pietrei de temelie a noii Mănăstiri Crișan”.*

În același timp obștea mănăstirii sub conducerea și povățuirea tenacelui părinte stareț, Visarion Neag, a continuat munca susținută pentru dotarea complexului mănăstiresc cu cele necesare. S-au procurat cele 7 clopote ale mănăstirii care au fost sfințite, în anul 2002, de către Episcopul Aradului și Hunedoarei, Dr. Timotei Sevicu. În anul următor părintele Visarion s-a angajat într-o altă mare lucrare, ridicarea unei stăreții, o clădire impunătoare, alcătuită din 30 de camere și utilitățile necesare, printre care și dotarea cu un sistem de încălzire centrală folosind drept combustibil lemnul. Pe măsura ridicării Bisericii și a celor două altare a fost comandat și executat mobilierul necesar. Mobilierul este din lemn de stejar și a fost sculptat de către meșteri din județul Neamț. Proiectarea construcțiilor din complexul mănăstiresc Crișan aparține arhitectului Anghel Valentin din Deva.

Paralel cu acțiunea de încheiere a complexului, obștea mănăstirii Crișan s-a preocupat și de organizarea bazei economice. Prin donații, moșteniri sau cumpărări Mănăstirea a devenit proprietara unor importante suprafețe de teren, arabil, fânaș, pășune și pădure. În anul 1997 a fost preluată spre îngrijire familia Roman și Catița Faur, primind în schimb toată averea mobilă și imobilă care o dețineau. Prin această moștenire, terenul compact al mănăstirii s-a extins, permițând ridicarea unor construcții anexe. În anul 2002 a fost preluată spre îngrijire familia Anastasiu și Maria Toma, în schimbul donării proprietăților acestei familii rămasă fără moștenitori.

În anul 1997, Mănăstirea Crișan primește de la Primăria și Consiliul local Ribița, un teren, în suprafață de 35 ha, aflat la o distanță de 15 km. Terenul se află în locul numit Murgașu și a fost destinat înființării unei gospodării de vară. Sunt construite, o casă cu

dimensiunile 16/6 m la care se mai adaugă o serie de anexe gospodărești. Gospodăria din cadrul mănăstirii dispune de un număr de 18 capete vite mari și are o livadă cu 500 de pomi fructiferi.

Mănăstirea mai deține un teren agricol, în suprafață de 4,5 ha, primit donație în comuna Fântânele din județul Arad. În apropierea bisericii s-a amenajat vechiul lac care a fost populat cu pește și având o suprafață de 130 m<sup>2</sup>. În prezent Mănăstirea Crișan are un personal alcătuit din 20 persoane, între care 5 preoți și 4 diaconi. Dar iată componența obștii mănăstirii în prezent:

Protosinghel Visarion Neag  
Ieromonah Antonie Lazea  
Ieromonah Cleopa Zugravu  
Ieromonah Spiridon Rădoane  
Ieromonah Eftimie David  
Ierodiacon Dometie Dan  
Ierodiacon Calinic Bănărescu  
Ierodiacon Nifon Jorza  
Ierodiacon Vartolomeu Tiniș  
Monah Dosoftei Bendea  
Monah Nectarie Ionesi  
Monah Nicodim Potinteu  
Rasofofor Chiril Tatu  
Rasofofor Natanael Cârjă  
Frate Iosif Florea  
Frate Radu Boldica  
Frate Andrei Fundulea  
Frate Liviu Ionel  
Frate Marian Badea  
Monahie Filofteia Popa.

Programul zilnic obligatoriu de rugăciune se desfășoară de trei ori pe zi, săvârșindu-se cele șapte laude<sup>1138</sup>. În fiecare Duminică zeci de credincioși din localitate sau satele din apropiere participă la slujbă. Pentru transportul celor doritori din municipiul Brad s-a pus la dispoziție transportul gratuit cu autobuzul. Prin reactivarea Mănăstirii Crișan tradiția culturală și spirituală din Zarand a fost revigorată. Activitatea călugărilor de la mănăstire, deși privită la început cu oarecare suspiciune de către parohul local, s-a integrat deplin nu numai în viața spirituală a satului ci a mai multor comunități din Zarand. Astăzi aproape că nu există înmormântare în sat la care să nu fie invitați și preoți călugări de la mănăstire.

O activitate neobosită desfășoară conducătorul obștii, Părintele Protosinghel Visarion Neag, starețul mănăstirii. La toate ceremoniile religioase, desfășurate în cadrul unor manifestări culturale științifice din Zarand și nu numai, își aduce sprijinul și părintele stareț. Astfel îl putem întâlni, în primul rând, la manifestarea tradițională din sat, „Omagiu lui Crișan” dar și la Țebea, Curechiu, După Piatră etc. Atât la hramul Mănăstirii

---

<sup>1138</sup> Visarion Neag, Op. cit. p. 2.

Crișan, care are loc în fiecare an, la Sântămăria Mică (8 septembrie), precum și la ceremoniile desfășurate în altarul de vară („Izvorul Tămăduirii”) și altarul de iarnă („Duminica Sf. Români”), participă sute de credincioși din toate părțile Zarandului, dar și din alte județe.

După finalizarea lucrărilor aflate în desfășurare și sfințirea noii stăreții, în planul părintelui stareț se înscrie și ridicarea unei clădiri care să adăpostească un muzeu și o bibliotecă, ceea ce ar revigora tradiția culturală a acestui așezământ monahal și ar aduce rolul mănăstirii la nivelul cerințelor acestui început de mileniu trei. Muzeul va trebui să adăpostească obiecte de cult (cădelnițe, talere, feșnice, prapori, cruci, icoane pe lemn sau sticlă, părți componente de la unele altare etc) scoase din uz și care se mai află prin bisericile din Zarand, iar biblioteca să conțină revistele bisericesti, cărțile religioase scrise cu litere chirilice sau latine nefolosite.

Prin acest muzeu miile de credincioși veniți în pelerinaj la Sfânta Mănăstire Crișan ar cunoaște tragedia unor lăcașuri de cult din Zarand, ale unor slujitori ai bisericii ortodoxe din Transilvania din timpul stăpânirii străine, dar și realizările, prin eforturi considerabile, ale unor credincioși de aceeași religie în frunte cu mentorii lor spirituali pentru supraviețuirea și apărarea religiei strămoșești ortodoxe.

Biblioteca printr-o dotare corespunzătoare (donații, transfer sau achiziții) cu publicații și cărți de cultură și religioase ar putea deveni în viitor un focar de cultură, unde cei interesați ar putea studia în vederea întocmirii unor lucrări de diplomă, masterat sau chiar doctorat. Indiferent dacă realizarea acestor obiective nu pare a se realiza într-un viitor prea apropiat, cert este că astăzi nimeni nu mai poate privi sau gândi viața cultural-spirituală din Zarand fără a face referire la Mănăstirea Crișan.

### **PRIMA BISERICĂ PAROHIALĂ DIN SATUL VACA (CRIȘAN)**

După o perioadă de instabilitate generată de ocuparea Transilvaniei de către trupele austriece, de acțiunile noilor autorități pentru refacerea autorității bisericii catolice prin atragerea românilor la unirea cu Biserica Romei, obștea credincioșilor ortodocși din satul Vaca se află în fața a două alternative: să îmbrățișeze noua religie renunțând la religia strămoșească sau să-și ridice o biserică parohială. Ridicarea unei biserici pune o serie de probleme legate de procurarea materialelor de construcție, piatră, lemn, var, plățirea meșterilor, ceea ce presupunea serioase eforturi materiale și umane din partea comunității.

Păstrarea credinței strămoșești a fost mult mai puternică și credincioșii s-au decis, cu toate riscurile asumate, să-și ridice o biserică parohială. Cu ocazia conscripției din anul 1733 efectuată din inițiativa episcopului Inochentie Micu, sunt menționați trei preoți uniți, Surka (probabil Jurca), Petru și Iuon, care păstoreau 24 familii, având o biserică<sup>1139</sup>. Biserica dispunea de pământ de fânaț, de 2 care și de teren arabil, de 2 găleți<sup>1140</sup>.

Conscripția din anul 1750 ne prezintă o altă realitate a comunității ortodoxe din sat. Acum sunt înregistrați un număr de 220 locuitori, care dispuneau de o biserică fiind

---

<sup>1139</sup> Augustin Bunea, Episcopul Ioan Inocențiu Klein, .... p. 360.

<sup>1140</sup> Ibidem.

păstoriți de 3 preoți greco-catolici<sup>1141</sup>. Aceeași conscripție mai menționează existența unui cantor și a unui crâșnic, dar parohia nu mai dispunea de pământul menționat la 1733. Trebuie precizat că printr-un decret al Mariei Tereza, din 9 septembrie 1743, se limita numărul preoților dintr-o parohie și se dispunea ca preoților uniți să li se dea, din teritoriul comunal, sau din domeniul nobiliar, o porțiune canonică, constând din teren arabil și fânețe, ca să poată trăi<sup>1142</sup>.

Dar decretul se aplică greu, unele sate, cum e și cazul satului Vaca, nu dispun de pământul necesar iar nobilii acceptau cu greu ruperea unei porții din pământul alodial. Conscripția care arată adevărata realitate din comunitatea Vaca este cea realizată în anii 1760-1762, din ordinul generalului Buccow. Cu acest prilej se înregistrează aici o situație diametral opusă celor din 1733 și 1750. Sunt înregistrați 2 preoți uniți, care nu aveau nici un credincios, și 115 familii neunite, dar fără preot<sup>1143</sup>. Conscripția mai menționa pe lângă biserică și existența unei mănăstiri unite. Biserica dispunea de pământ arabil de 16 cubuli, fânaț de 6 care și de o vie de 2 vedre. Se mai înregistrează și existența a două case parohiale. Statistica din anul 1766, realizată sub păstoria episcopului neunit, Dionisie Novacovici menționa parohia Vaca ca fiind ortodoxă și având o populație de 458 credincioși<sup>1144</sup>.

Printre măsurile de pacificare a Transilvaniei luate de către generalul Buccow a fost și distrugerea mănăstirilor ortodoxe. Această operațiune nefastă a început în iunie 1761 și a continuat și în anii următori. La 1766 parohia Vaca făcea parte din protopopiatul ortodox Trestia. În perioada 1762-1766 ortodocșii din Transilvania au suferit mari pierderi. Numărul lor s-a micșorat cu 22.744 familii după Statistica întocmită de generalul Hadik și cu 85.189 conform Statisticii lui Novacovici<sup>1145</sup>. Conform Recensământului realizat în timpul împăratului Iosif al II-lea (1784-1787) biserica din satul Vaca beneficia de serviciile a 5 preoți. La 1805 parohia Vaca aparținea protopopiatului Zarand, administrat de către protopopul Ioan Mariș<sup>1146</sup>. Aici este consemnată și existența unei biserici, ridicată probabil în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. În Cronica parohiei Crișan, întocmită de către preotul Alexandru Fugăță, se face referire la această biserică și se spune că ea a „ars pe timpul revoluției lui Horia, Cloșca și Crișan”<sup>1147</sup>. Publicând un articol despre parohia Crișan, același preot vorbește despre două biserici, una de piatră (este vorba de biserica mănăstirii) și alta de lemn distrusă cu prilejul revoluției din 1848<sup>1148</sup>.

Cu prilejul săpăturilor arheologice efectuate la ruinele acestei biserici a fost surprins un strat gros de arsură de la cele două incendii. Probabil că după incendiul din timpul răscoalei de la 1784, biserica a fost refăcută. Dar chiar înainte de incendierea bisericii parohiale de către invadatorii unguri în timpul expedițiilor de represalii din 1848, biserica se găsea într-o asemenea stare încât reclama ridicarea unui nou loc de

---

<sup>1141</sup> Idem, Statistica românilor din Transilvania în anul 1750, ... p. 281.

<sup>1142</sup> Ibidem, p. 237.

<sup>1143</sup> Virgil Ciobanu, Op. cit., p. 667.

<sup>1144</sup> Statistica românilor ortodocși din Transilvania din anul 1766, în Mitropolia Ardealului, an. XXII, nr. 7-9, iulie septembrie, p. 505-537.

<sup>1145</sup> Ibidem.

<sup>1146</sup> Matei Voileanu, Contribuțiuni la istoria bisericească din Ardeal, Sibiu, 1928, p. 74-79.

<sup>1147</sup> Vezi Anexele V și VI.

<sup>1148</sup> Ibidem, Anexa VI.



închinăciune. Acest fapt devine posibil odată cu numirea în parohia a unui vrednic preot al locului, Ioan Manea, care va construi, prin grele jertfe materiale și umane actuala biserică parohială, una dintre cele mai frumoase și impunătoare din tot Zarandul.

### **ACTUALA BISERICĂ PAROHIALĂ DIN SATUL CRIȘAN**

Comunitatea ortodoxă a satului, la mijlocul secolului al XIX-lea era suficient de numeroasă și relativ bine situată material, încât să pășească la ridicarea unui nou locaș de cult. Inițiativa ridicării bisericii a aparținut preotului Ioan Manea, originar din satul Vaca. El era fiul preotului Iovu Manea și cunoștea enoriașii din parohie cu defectele, dar mai ales le cunoștea calitățile, între care amintim încăpățânarea și hotărârea de a duce la final un lucru odată început. Văcenii erau oamenii hotărâți iar atunci când își puneau în gând și faptă realizarea unui plan nu se astâmpărau până la finalizarea lui.

Pentru a ilustra cele susținute amintim eforturile depuse de acești enoriași pentru ridicarea mănăstirii, apoi a primei biserici parohiale, la refacerea locuințelor incendiate și distruse de insurgenții unguri în timpul revoluției din 1848-1849. Mai târziu aceste fapte vor fi continuate prin ridicarea școlii confesionale, a casei parohiale, înființarea Băncii populare „Fraga” și ridicarea monumentului lui Crișan. „Locuitorii parohiei – mărturisea Alexandru Fugătă, unul dintre cei mai zeloși și morali preoți ce au slujit în această parohie – sunt oameni evlavioși, care țin cu sfințenie vechile datini, cercetează regulat Sfânta Biserică, iar la serviciul divin aproape toți, bărbați și femei, citesc din cărțile lor de rugăciuni”<sup>1149</sup>.

Nici în această acțiune de ridicare a bisericii credincioșii din parohie nu se vor lăsa învinși de greutate. La mai puțin de 5 ani după ocuparea parohiei ortodoxe Vaca, preotul Ioan Manea reușea să determine enoriașii să pășească la această importantă lucrare. Cei care aveau boi de tracțiune, ceilalți cu brațele, au trecut la procurarea materialelor, piatră, lemn, nisip, var. A fost cumpărată o mare cantitate de var necesar pentru lucrări. Piatra de temelie a noii biserici a fost pusă în anul 1844. Într-un document din anul 1846 se menționează că „aicea se ridică biserica de zid și s-au cheltuit de 2 ani peste 5.000 florini și așa însă mai multe e datoare casa bisericii”<sup>1150</sup>. Veniturile în acest an (1846) ale parohiei erau de 69 florini renani, 12 creițari, iar cheltuielile ajunseseră, numai în anul 1846, la suma de 2.432 Rfl”<sup>1151</sup>.

În aceste condiții, este de la sine înțeles, că fără contribuția credincioșilor din sat era imposibil a se ridica biserica. Titori ai bisericii, în anul 1846, erau Niaga Petru, Petru Golda, Ruz Petru, Bârna Petru, Lupia Petru și Luca Simion<sup>1152</sup>. Cu acest prilej documentul mai consemnează câteva date referitoare la biserică. „Antimisul este în stare bună, fiind dat de către episcopul Dionisie (Novacovici n.n.)”<sup>1153</sup>. Antimisul era vălul liturgic, simbolizând masa altarului, pe care o substituie în timpul slujbelor oficiate în

---

<sup>1149</sup> Ibidem.

<sup>1150</sup> DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1846, f. 21 v.

<sup>1151</sup> Ibidem.

<sup>1152</sup> Ibidem.

<sup>1153</sup> Ibidem.

afara bisericii<sup>1154</sup>. Era confecționat dintr-o țesătură de in sau mătase, fiind decorat prin pictare cu attributele mesei altarului, instrument al patimilor la mijloc și simbolurile evangheliștilor la colțuri<sup>1155</sup>. Preotul Ioan Manea și titorii biserici și-au concentrat eforturile pentru ridicarea bisericii, alergând din casă în casă pentru lămurirea credincioșilor să contribuie fiecare, cu ce poate, la strângerea de fonduri pentru achitarea măcar parțială a cheltuielilor. Nu se strâneau numai bani ci și produse, vegetale sau animale; cartofi, porumb, fasole, ouă unt, brânză și chiar animale (mici oi, capre iezi).

Prin eforturile considerabile ale credincioșilor din parohie s-a reușit, ca până la izbucnirea revoluției din 1848, biserica să fie pusă sub acoperiș<sup>1156</sup>. În timpul revoluției vechea biserică, după cum menționează documentele, a fost incendiată. Deși documentele nu pomenesc despre noua biserică e sigur că și noua construcție a fost afectată de evenimente, având în vedere timpul extrem de lung, peste patru ani, până la sfințirea ei.

După încetarea revoluției, credincioșii satului erau preocupați, în primul rând de refacerea gospodăriilor lor distruse de către insurgenții unguri. Și din această cauză, lucrările la biserică sau prelungit până în vara anului 1852. Acum preotul Ioan Manea cere, prin intermediul protopopului Iosif Bașa, aprobarea episcopului Andrei Șaguna pentru sfințirea noului lăcaș<sup>1157</sup>. Sfințirea a avut loc, la 15 august 1852, în ziua praznicului Adormirii Maicii Domnului, biserica având acest hram. Biserica sfințită la 1852 era alcătuită din Biserica femeilor (pronaosul), Biserica bărbaților (naos) și altarul. Turnul bisericii s-a ridicat abia peste 15 ani, în 1867<sup>1158</sup>.

La 5/17 noiembrie 1859 s-au așezat curatori la Sfânta Biserică Vaca precum urmează:

Nicolae Rus – curator mare  
Nicolae Golda – curator mic  
Nicolae Neaga  
Nicolae Avrămes  
Petru Trifa  
Petru Bârna  
Onica Cor  
Iancu Golda  
Iovu Mania  
Ioan Lupia I Petru  
Adam Bârna  
George Cor  
Ioja Avrămes  
Petru Avrămes  
Nicolae Cor<sup>1159</sup>

---

<sup>1154</sup> Vasile Drăguț, Dicționar enciclopedic de artă medievală românească, București, 1976, p. 21.

<sup>1155</sup> Ibidem.

<sup>1156</sup> Vezi anexa VI.

<sup>1157</sup> DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1855, f. 5.

<sup>1158</sup> Vezi anexa VI.

<sup>1159</sup> DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1854, f. 84.

Conform unor date înscrise în Protocolul din 25 martie 1874 biserica a costat, pe lângă ceea ce au dat credincioșii „7.533 florini, bani împrumutați pentru biserică, de părintele Manea, de la mai mulți zărăndeni”<sup>1160</sup>.

Pentru acoperirea sumei, comitetul parohial a cerut, prin intermediul oficiului protopopesc Zarand, Consistoriului din Sibiu „să slobozească o chetă în arhidieceză”<sup>1161</sup>. În ședința Comitetului parohial, din 12 mai 1868, la care a luat parte și protopopul Moise Lazăr, preotul **Ioan Manea** și Simion Băcilă, s-au discutat modalitățile de urmat pentru acoperirea cheltuielilor avute cu terminarea bisericii. S-a hotărât că „fiecare familie e obligată să dea 10 florini”<sup>1162</sup>. La rândul său, preotul Ioan Manea face mai multe donații în pomi fructiferi, pentru ca din recolta lor să se acopere o parte din cheltuieli.

Preotul Ioan Manea ia și alte inițiative pentru sprijinirea enoriașilor săi. La 25 aprilie 1870 înființează un „fond de înmormântare a oamenilor săraci”<sup>1163</sup>. În acest scop din lada bisericii „se iau 40 florini, iar 24 florini se iau tot din banii bisericii pentru a cumpăra grâu frumos pentru colaci, cum și scânduri”<sup>1164</sup>. Acest fond aflat sub controlul preotului Ioan Manea era condus de către credinciosul **Onica**<sup>1165</sup>. El avea să dea cele de lipsă la înmormântare „dar numai pentru cei răposați din comuna Vaca și care sunt de religiunea greco-răsăriteană și a acelor religiuni care se țin de religia căpătată prin Sfântul botez”<sup>1166</sup>.

În protocolul din 29 iunie 1870 s-a hotărât pedepsirea celor care lucrează în Duminici și în praznice, precum și crășmarul care vinde vinars în crășmă „până când nu iese preotul din serviciul Dumnezeiesc din Sfânta Biserică”<sup>1167</sup>. Se decide de asemenea ca „cei ce lucră în câmp cu palmele să se amendeze cu 1 florin, crășmarul cu 5 florini, cei care fac clăci, 5 florini și tot 5 florini să fie pedepsiți cei ce dau boii”<sup>1168</sup>. În ședința din 7 ianuarie 1874, preotul Manea propune ca fiecare credincios să planteze 200 fire de floarea soarelui, pentru sporirea averii bisericii. Sămânța se dă gratuit de către preot<sup>1169</sup>. În timpul preotului Ioan Manea se pune baza averii bisericii. O parte din locurile bisericii au fost donate de fostul „administrator parohial, **Nicolae Tulea**, preot în Valea Bradului și de soția sa Sofia, cu îndatorirea ca an de an, în ziua de Sfântul Nicolae să li se ridice un parastas”<sup>1170</sup>. Dar cea mai mare parte a pământurilor biserica le-a cumpărat în decursul timpului<sup>1171</sup>.

Din arendarea lor la diferiți credincioși, an de an, s-au strâns fonduri pentru plata salariului învățătorului de la școala confesională și apoi zidirea școlii din sat. Conform extrasului de carte funduară, nr. 33<sup>1172</sup>, parohia ortodoxă Crișan dispunea de următoarea avere:

---

<sup>1160</sup> Vezi anexa VI.

<sup>1161</sup> Ibidem.

<sup>1162</sup> Ibidem.

<sup>1163</sup> Ibidem.

<sup>1164</sup> Ibidem.

<sup>1165</sup> Ibidem.

<sup>1166</sup> Ibidem.

<sup>1167</sup> Ibidem.

<sup>1168</sup> Ibidem.

<sup>1169</sup> Ibidem.

<sup>1170</sup> Ibidem.

<sup>1171</sup> Ibidem.

<sup>1172</sup> Casa parohială Crișan, Acte neînregistrate.

Nr. top	Denumirea locului	Iugăre	Stânjeni	Ha	M <sup>2</sup>
3	Grădină intravilan	-	800	-	2.878
4	Grădină intravilan	-	200	-	720
5	Grădină intravilan	-	200	-	720
65	Biserica, cimitir, grădină	3	-	1	7265
68	Casa cu nr.105-106, curte și grădină	1	-	-	5755
72	Casă, curte și grădină	-	50	-	180
73	Casă și grădină	-	100	-	360
224/a 1	Loc intravilan	-	64	-	231
521	Arător Măgurele	1	400	-	7.195
522	Arător Măgurele	-	800	-	2.880
588	Arător Măgurele	-	200	-	720
589	Arător Măgurele	-	400	-	1.440
647	Arător Măgurele	-	400	-	1.440
648	Arător Măgurele	-	400	-	1.440
929	Fânaț Colnic	1	400	-	7.195
1110/b	Arător la Gruî	2	-	1	1.510
1110/d	Arător la Gruî	2	-	1	1.510
11/a	Grădină intravilan	-	300	-	1.080
650	Arător Măgurele	-	400	-	1.440
651	Fânaț Măgurele	-	100	-	360
652	Fânaț Măgurele	-	400	-	1.440
590/a	Arător Măgurele	-	134	-	482
2/b	Curte și grădină intravilan	-	100	-	360
646/a	Arător Măgurele	-	200	-	720
649/b	Arător Măgurele	-	200	-	720

La 8 septembrie 1927 în baza procesului verbal întocmit de „instanța cărții funduare Brad, în 3 septembrie 1927, dreptul de proprietate asupra imobilelor nr. ord. A 1-25 transnotate din prot. fund. 933, 875, 474, 33, 284, 315, 1300, 1052, 878, 874, 934, 877, 285, 1, 17, 301 ca unificarea cărții funduare, cu titlul de posesiune faptică se intabulează în favoarea Bisericii ort. com. Crișan”<sup>1173</sup>. La 9 decembrie 1940, Direcțiunea cărții funduare certifica că „prezenta copie privitoare la paginile A și B consună întocmai cu originalul, până în ziua de azi”<sup>1174</sup>.

Proprietatea Bisericii ortodoxe din Crișan a suferit câteva modificări atât din punct de vedere al folosinței cât și al locului situat în hotarul satului, după cum se poate observa și din inventarul întocmit la 25 ianuarie 1949. Conform acestui inventar parohia Crișan dispunea de următoarele terenuri:

<sup>1173</sup> Casa parohială Crișan, Acte neînregistrate.

<sup>1174</sup> Ibidem.

Nr. crt.	Locul situații	Vecini	Modul dobând.	Felul teren.	Destin.	Supraf.	Valoare
<b>Fânețe și Islazuri</b>							
1	Gruiu	Est Lupea Petru Vest - " " Sud-drum Nord-Neaga Ioan	Stăpân. veche	Fânaț	Fânaț de Coasă, cl. VI	6.109 m <sup>2</sup>	8.498
2	Colnic	Est - drum Vest-Miron Avram Sud-Tulea Ioan Nord-Tulea Sabina	"	"	"	8.632 m <sup>2</sup>	9.768
3	Fraga	Est- Sima Ioan Vest-Indrei Ioan Sud- Golda G. Nord-Vlad D.	"	"	"	8.632 m <sup>2</sup>	7.768
4	Orbu	Est-Ciocan-Nic. Vest-Colța Gh. Sud-Avram N. Nord-drum	"	"	"	1 ha, 1.150 m <sup>2</sup>	10.359
5	Lângă cimitir	Est-cimitirul Vest-drum Sud- Popovici N. Nord-drum	"	"	"	1 ha, 4.387 m <sup>2</sup>	11.942
<b>Pădure</b>							
1	Gruiu	Est-Neaga Ioan Vest-Părău Sud-Lupea Petru Nord-părău	"	Pădure	Fag	1 ha, 1510 m <sup>2</sup>	2.230
<b>Terenuri clădite și virane</b>							
1	Mijlocul satului	Est-Lupea Nic. Vest-drum Sud-drum Nord-drum	"	Teren clădit	Biserica	132 m <sup>2</sup>	792
2	Părăul Goldesc	Est-cimitirul Vest-At. Brana Sud- " " Nord-drum	"	"	Casa parohială	152 m <sup>2</sup>	902
3	"	"	"	Teren pietruit	Curte	925 m <sup>2</sup>	5.550
4	La țigan	Est-biserica Vest-Neaga Ioan Sud-Vlad Sofia Nord-Neaga Ioan	"	Teren clădit	Casă locuit	29 m <sup>2</sup>	174
5	"	"	"	Teren petruit	Curte	250 m <sup>2</sup>	1.500
<b>Terenuri necultivabile</b>							
1	Mijlocul satului	Est-Lupea N. Vest-drum Sud-drum Nord drum	"	Teren Necultiv.	Cimitir	8.500 m <sup>2</sup>	4.250
<b>Total</b>						<b>7 ha, 0768 m<sup>2</sup></b>	<b>59.739</b>

În anii primului război mondial Bisericii din Crișan i-au fost rechiziționate 2 clopote în greutate de 183 kg și o valoare de 732 coroane<sup>1175</sup>. După instalarea în parohie a lui Alexandru Fugătă, el va lua măsurile necesare pentru procurarea a 2 clopote noi. Cu banii strânși de 14 locuitori din sat plecați în America s-au procurat cele 2 clopote, turnate la Fabrica Nowotny din Timișoara<sup>1176</sup>. La 8/21 ianuarie 1920, preotul Alexandru Fugătă comunica Oficiului protopopesc din Brad că locuitorii din comună „aflători în America au donat bisericii suma de lei 27.800 pentru procurarea clopotelor la Sft. Biserică, alta donație nu s-a făcut”<sup>1177</sup>.

La 21 februarie 1921, un grup de locuitori din sat, între care se aflau Ioan Bârna, Ioan Lazăr, Ioan Avram și Rus Medrea cereau ținerea unui nou sinod în care „să se aleagă comisia pentru a se duce și cumpăra clopotele necesare”<sup>1178</sup>. Ei se arătau nemulțumiți de faptul că în ședința din 2 februarie 1921, Comitetul parohial a ales pe „parohul Alexandru Fugătă, At. Brana și Lup George pe spesele bisericii, deși între membri sinodului...între donatori sunt unii care s-au oferit a merge pe spesele lor proprii, crușând la biserică o sumă destul de mare”<sup>1179</sup>. Ei mai invocau și faptul că fără știrea membrilor sinodului s-a „trimis o comisie de trei inși spre a merge la Ribicioara, să vadă clopotele de acolo, dându-le 60 de lei din banii fondului, deși alții ar fi mers fără plată și ce e mai mult, oameni neexperți”<sup>1180</sup>.

Oficiul protopopesc Brad, prin cuvântul protopopului Pompiliu Piso, le răspunde că toate „clopotele se vor cumpăra odată la toate bisericile din tractul nostru de la o firmă care ne va garanta și calitatea”<sup>1181</sup>. În felul acesta se pune capăt disputei dintre membri sinodului și comitet în problema procurării clopotelor.

În anul 1924, după ce s-au colectat fonduri, Alexandru Fugătă a trecut la renovarea bisericii. În casă se aflau doar 40.000 lei iar lucrările proiectate se ridicau la peste 175.000 lei<sup>1182</sup>. Din colectele realizate în diferite zone ale țării s-au adunat 130.000, din repartitia pe credincioși alte 18.000, la care s-au mai adăugat o donație de 2.000 lei din partea credinciosului Atanasie Brana<sup>1183</sup>. Pentru completarea sumei s-au mai împrumutat încă 60.000 lei de la o bancă maghiară din Baia de Criș, întrucât Banca „Crișana” din Brad refuzase<sup>1184</sup>. Lucrările au constat din „ridicarea edificiului bisericii de jur împrejur cu 1 m și acoperirea cu țiglă”<sup>1185</sup>.

Procurarea materialului pentru lucrări s-a făcut în regie proprie de către epitropia Sf. Biserici. Materialul întreg s-a adus de la Brad gratuit de către credincioșii din comună<sup>1186</sup>. A fost refăcută cerimea bisericii și turnarea din ciment a pardoselii. Turnul a

<sup>1175</sup> DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 2/1918, f. 86 și 2/1921, f. 41.

<sup>1176</sup> Casa parohială Crișan, Cronica parohială, p. 11.

<sup>1177</sup> DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 2/1921, f. 14.

<sup>1178</sup> Ibidem, f. 4.

<sup>1179</sup> Ibidem.

<sup>1180</sup> Ibidem.

<sup>1181</sup> Ibidem.

<sup>1182</sup> Casa parohială Crișan, Cronica parohială,... p. 3-30. Vezi și anexa V.

<sup>1183</sup> Ibidem.

<sup>1184</sup> Ibidem.

<sup>1185</sup> Ibidem.

<sup>1186</sup> Ibidem.

fost și el renovat și vopsit de către Robert Kneizel din Brad. Acesta pentru suma de 15.000 lei a vopsit turnul, întreg mobilierul din Sf. Biserică, precum și ușile și ferestrele Sf. Chivot<sup>1187</sup>. Cu ocazia renovării s-a executat și pictura interioară de către zugravul Gheorghe Zsigmond, român ortodox din Buciumani<sup>1188</sup>.

Pictura a costat 14.000 lei. Lucrările de renovare ale bisericii au început la 1 iulie și au fost terminate la 1 noiembrie 1924<sup>1189</sup>. La 8 noiembrie 1924 a avut loc ceremonia de sfințire a Bisericii din satul Crișan. La sfințirea bisericii au participat: protopopul Zarandului, Pompiliu Piso, delegat din partea Înalt Prea Sfințitului mitropolit, Dr. Nicolae Bălan și preoții Iosif Tisu și Ioan Indrei din Țebea, Aurel Barna din Mesteacă, Iosif Comșa din Ribița, Andron Bogdan din Țărățel, Ioachim Ivan din Podele, Miron Popovici din Mihăileni, Alexandru Fugătă, preotul locului și diaconul Valer Fugătă, profesor de religie la Liceul „Avram Iancu” din Brad<sup>1190</sup>. În timpul Sfintei Liturghii a cântat corul bisericii condus de învățătorul Virgil Bârna<sup>1191</sup>.

Dar la mai puțin de 5 ani de la renovare biserica a suferit grave stricăciuni în timpul unei furtuni. La 22 mai 1929, într-o zi de miercuri, un trăsnet a lovit biserica în partea de sud a turnului, provocându-i stricăciuni de circa 50.000 lei<sup>1192</sup>. Cu ocazia reparațiilor s-a montat și un parafulger (paratrăsnet n.n.) la turn. Lucrările au costat 42.000 lei. În urma acestor lucrări biserica a fost sfințită în Duminica Floriilor anului 1930. Noi lucrări de reparații nu s-au mai făcut decât sub preotul Tiberiu Perian, originar din Mesteacă. În anul 1936 lucrările executate au constat din tencuirea exterioară, montarea burlanelor pentru scurgerea apelor pluviale, vopsirea ușilor și ferestrelor, padimentarea altarului cu ciment, zugrăvirea interiorului sub pictură și construirea unui șanț cu piatră în jurul altarului<sup>1193</sup>.

La finalul lucrărilor a avut loc sfințirea bisericii care s-a desfășurat în data de 25 octombrie 1936. La ceremonie au fost prezenți protopopul Zarandului, Ioan Indrei și preoții Aurel Barna, Alexandru Fugătă, Iosif Comșa, Romul Criștiu, Tiberiu Perian și diaconul Valer Fugătă<sup>1194</sup>. Au participat un mare număr de credincioși din satul Crișan cât și din satele Juncul de Jos, Ribița, Mesteacă și Valea Brad. După terminarea serviciului divin, credincioșilor li s-a dat pâine și țuică, iar pentru intelectuali s-a organizat o masă în școala primară din sat.

Conform circularei nr. 714 din 1940, preotul, membrii consiliului parohial, epitropii și crâșnicul sunt obligați la efectuarea unui inventar al tuturor obiectelor și mobilierului din biserică, casa parohială și școală, în vederea predării lor în gestiunea crâșnicului Athanasie Brana. Conform inventarului, efectuat la 16 noiembrie 1940, biserica din Crișan avea la acea dată următoarele obiecte<sup>1195</sup>:

---

<sup>1187</sup> Ibidem.

<sup>1188</sup> Ibidem.

<sup>1189</sup> Ibidem.

<sup>1190</sup> Ibidem.

<sup>1191</sup> Ibidem.

<sup>1192</sup> Ibidem.

<sup>1193</sup> Ibidem.

<sup>1194</sup> Ibidem.

<sup>1195</sup> Ibidem, Protocolul de ședințe..., p. 129.

Nr. crt.	Denumirea obiectului	Anul proc.	Valoare	Nr. expl.	Donat	Starea
<b>Clopote</b>						
1	Clopot mare	1921	7.000	1	Da	Bună
2	Clopot mijlociu	1921	5.000	1	"	"
3	Clopot mic	1866	3.000	1	"	"
4	Clopoțel masa altarului	1940	100	1	"	"
<b>Odăjdii</b>						
5	Un rând odăjdii roșii	1921	2.500	1	"	"
6	Un rând odăjdii vânăt	1921	2.200	1	"	"
7	Un rând odăjdii negre	1938	6.750	1	"	noi
8	Un rând odăjdii verzi	vechi	100	1	"	uzate
9	Un rând odăjdii galbene	"	100	1	"	"
10	Un rând odăjdii galbene	"	100	1	"	"
<b>Icoane</b>						
11	Isus Hristos	veche	200	1	"	bună
12	Maica Domnului	"	200	1	"	"
13	Adormirea Maici Domn.	1866	200	1	"	"
14	Sfântul Nicolae	1866	200	1	"	"
15	Arhanghelul Mihail	1866	100	1	"	"
16	Arhanghelul Mihail	1866	50	1	"	"
17	Învierea	1927	50	1	"	"
18	Adormirea	1927	50	1	"	"
19	Sfânta Treime	1927	50	1	"	"
20	Nașt. Sf. Ioan Botezătorul	1866	50	1	"	"
21	Sfânta Înviere	1866	50	1	"	"
22	Arhid. Ștefan	1866	50	1	"	"
23	Sfântul Dimitrie	1866	50	1	"	"
24	Tăierea cap Sf. Ioan Botez.	1866	50	1	"	"
25	Nașterea Dlui Hristos	1870	50	1	"	"
26	Muc. T. Tiron	1866	50	1	"	"
27	Trei Sfinți	1866	50	1	"	"
28	Intrarea în Biserică	1866	50	1	"	"
29	Înălțarea Sf. Cruci	1866	50	1	"	"
30	Buna Vestire	1866	50	1	"	"
31	Schimbarea la față	1866	50	1	"	"
32	Botezul Domnului	1866	50	1	"	"
33	Prorocul Ilie	1866	50	1	"	"
34	Apostolii Petru și Pavel	1866	50	1	"	"
35	Înălțarea d. Isus Hristos	1866	50	1	"	"
36	Sfânta Paraschiva	1866	50	1	"	"
37	Maica Precista	1866	50	1	"	"
38	Pogorârea Sf. Duh	1866	50	1	"	"
39	40 de Mucenici	1866	50	1	"	"
40	Duminica Floriilor	1866	50	1	"	"
41	Tăierea împrejur a D. Isus	1866	50	1	"	"
42	Arh. Mihail și Gavril	1866	50	1	"	"
43	Sf. Sim. Stâlnicu	1866	50	1	"	"



44	Constantin și Elena	1866	50	1	"	"
45	Sfântul Nicolae	1866	50	1	"	"
46	Întâmpinarea Domnului	1866	50	1	"	"
47	Mucenicul Gheorghe	1866	50	1	"	"
48	Isus Hristos	1866	50	1	"	"
49	Sfânta Maria	1866	50	1	"	"
50	Înălțarea Domnului	1866	50	1	"	"
51	Maica Domnului cu Fiul	1866	50	1	"	"
52	Domnul Isus Hristos	1866	50	1	"	"
53	Intrarea în Ierusalim	1866	50	1	"	"
54	Adormirea maicii Domn.	1866	50	1	"	"
55	Vinerea Patimilor	1866	50	1	"	"
56	Adormirea M. Precistei	1866	50	1	"	"
57	Adormirea d. Isus H.	1866	50	1	"	"
<b>Cruci</b>						
58	Cruce de metal	1930	800	1	"	"
59	Cruce de metal	1920	200	1	"	"
60	Cruce de lemn	Veche	100	1	"	"
61	Cruce de lemn	1870	50	1	"	"
62	Cruce de lemn	1870	50	1	"	"
<b>Prapori</b>						
63	Învierea Domnului - roșu	1921	3.000	1	"	"
64	Sfântul Nicolae - roșu	1933	500	1	"	"
65	Isus Hristos - negru	1933	500	1	"	"
66	Constantin și Elena –roșu	1920	200	1	"	Slabă
67	Mihail și Gavril – roșu	1910	200	1	"	"
68	Buna Vestire – vânăt	1910	200	1	"	"
69	Botezul Domnului – roșu	1866	200	1	"	"
70	Sfântul Iosif - negru	1875	200	1	"	"
<b>Feșnice</b>						
71	O pereche de metal	1921	400	1	"	"
72	O bucată de metal	1921	100	1	"	"
73	O pereche de lemn	1924	200	1	"	"
74	O pereche de lemn	1924	140	1	"	"
75	O bucată mare	1937	500	1	"	nou
76	O pereche mari	1934	100	1	"	bună
77	O pereche mari	1880	40	1	"	slabă
78	O pereche mari	1880	40	1	"	"
79	O pereche mici	1900	30	1	"	"
80	O bucată	1910	20	1	"	"
81	O bucată de metal	1920	30	1	"	"
<b>Candele</b>						
82	O candelă mare	1915	300	1	"	bună
83	Două perechi candelă mici	1920	700	1	"	"
<b>Vase</b>						
84	Un potir nou	1930	2.000	1	"	Nou
85	Un potir folosit	1915	1.700	1	"	bună
86	Un disc	1930	100	1	"	"

87	Una steluță	1930	100	1	"	"
88	Una linguriță	1930	100	1	"	"
<b>Evanghelii</b>						
89	Evanghelie legată	1930	6.800	1	"	"
90	Evanghelie în pânză și piele	1940	2.000	1	"	Nouă
91	Evanghelie în piele	1910	100	1	"	slabă
<b>Cărți rituale</b>						
92	Minee cu chirilice	1880	500	10	"	bună
93	Minee cu litere latine	1924	1.500	15	"	bune
94	Trioduri cu litere latine	1917	400	2	"	"
95	Penticostar în chirilică	1880	100	1	"	"
96	Penticostar cu latine	1917	400	2	"	"
97	Octoih mare în chirilică	1880	100	1	"	"
98	Octoih mare cu latine	1916	400	2	"	"
99	Cazanie cu latine	1911	100	1	"	"
100	Apostol cu litere latine	1899	450	2	"	"
101	Psaltire cu litere latine	1904	200	1	"	"
102	Ceaslov cu latine	1925	195	1	"	"
103	Liturghier cu latine	1926	205	1	Cump.	"
104	Molitvelnic	1910	400	1	donat	"
105	Carte de rugăciuni	1937	50	1	"	"
106	Cărți rituale vechi	1866	3000	16	"	"
<b>Obiecte</b>						
107	Candelabru	1880	2.000	1	"	"
108	Cădelniță	1930	2.000	1	"	nouă
109	Cădelniță de aramă	1900	800	1	"	bună
110	Cădelniță	1880	200	1	"	slabă
<b>Mobilier</b>						
111	Chivot	1880	500	1	"	bună
112	Strane pentru cântăreți	1900	300	2	"	"
113	Tetrapod	1924	100	1	"	"
114	Dulap pentru veșminte	-	600	1	"	"
115	Masă pentru parastas	1924	100	1	"	"
116	Scaune în biserica bărbat.	1924	50	5	"	"
117	Scaun în biserica femeilor	1924	50	1	"	"
118	Tetrapod pentru evanghelie	1924	100	1	"	"
119	Proscomidia cu ramă și sticlă	1940	210	1	"	nouă
120	Steag negru	1940	200	1	Cump.	bună
121	Steagul Național Dr. I Hodoș	1869	-	1	donat	slabă
122	Scaune ale credincioșilor	-	-	153	"	bună

Vreme de aproape 18 ani nu s-au mai făcut reparații la biserică. În ședința Consiliului parohial din 23 ianuarie 1954 se propune „repararea turnului bisericii în afară și acoperirea turnului cu tablă, căci cea veche s-a ruinat”<sup>1196</sup>. Propunerea este supusă discuției adunării parohiale de a doua zi. Adunarea parohială hotărăște să se repare tencuiala, în afară, la biserică și să se acopere turnul cu tablă, făcându-se o repartitie pe

<sup>1196</sup> Ibidem, p. 130.

toți credincioșii bisericii de 100, 50 și 20 lei, conform listei prezentate de Consiliul parohial<sup>1197</sup>.

La 10 august 1954 preotul Tiberiu Perian adresa o cerere către Ministerul Cultelor pentru obținerea de fonduri. Cererea este înaintată de către episcopul Aradului, Dr. Andrei Magieru. Devizul lucrărilor este întocmit de către arhitectul episcopiei și se ridică la valoarea de 31.330,07 lei<sup>1198</sup>. În cererea sa, preotul Tiberiu Perian menționa faptul că biserica „s-a ruinat în decursul timpurilor și necesită urgente reparații pe care acești credincioși săraci nu le pot suporta”<sup>1199</sup>. În numele credincioșilor din parohie preotul Perian solicita ministerului acordarea „unui ajutor mai substanțial pentru a scăpa de la ruină lăcașul nostru de închinare”<sup>1200</sup>.

În preambulul cererii preotul își motiva solicitarea prin faptul că parohia Crișan „este situată într-o regiune foarte săracă, în Munții Apuseni și compusă din credincioși săraci și mineri, 98 % care scormonesc măruntaiele pământului pentru a da scumpei noastre Patrii cât mai mult aur și cărbune”<sup>1201</sup>. Dar funcționarii ministerului nu se arată impresionați de cuvintele patriotice ale preotului din Crișan. La 6 ianuarie 1955, din partea Ministerului Cultelor, Direcțiunea contabilității, parohia Crișan primea următorul răspuns:

**„Urmare la adresa Dvs. nr. 3351/1954, vă facem cunoscut că din lipsă de fonduri nu s-a putut acorda dotația solicitată”**<sup>1202</sup>.

În situația dată sarcina reparării bisericii rămânea numai pe umerii credincioșilor din parohie. Lucrările au fost executate în cursul anului 1955. Pentru procurarea materialelor necesare s-au cheltuit, în anul 1955, suma de 2.352 lei din care s-a cumpărat ciment și var. Tot acum s-au mai cheltuit 115 lei pentru stins varul și 448 pentru refacerea treptelor de la intrarea în biserica femeilor. De la credincioși s-au strâns 1.352 lei.

Pentru completarea sumei necesare reparațiilor s-au vândut prin licitație materiale rămase de la reparații sau provenite din dezvelirea turnului. Au fost licitate și vândute unor credincioși din parohie: ciment, tablă, lemn recuperat, scândură, o ușă și ferestre de la turn. Lucrările de tinichigerie au fost executate de către Dumitru Zimbran din comuna Buteni, nr. 442, regiunea Arad<sup>1203</sup>. Pe lângă acoperirea turnului cu tablă el a mai executat 3 cruci pe biserică și legarea tablei pe stâlpii exteriori bisericii<sup>1204</sup>. Fiind mulțumiți de calitatea lucrărilor executate membrii comisiei de recepție decid ca „maiestrul să fie cinstit cu suma de 500 lei”<sup>1205</sup>.

La repararea turnului a contribuit cu o sumă importantă și învățătorul Gheorghe Costin. Drept recompensă consiliul parohial îi acordă în arendă terenul de la fierărie „lăsând la aprecierea domnului învățător cât să plătească pentru acest pământ”<sup>1206</sup>. La 22

---

<sup>1197</sup> Ibidem, p. 131.

<sup>1198</sup> Casa parohială Crișan, Acte neînregistrate.

<sup>1199</sup> Ibidem.

<sup>1200</sup> Ibidem.

<sup>1201</sup> Ibidem.

<sup>1202</sup> Ibidem.

<sup>1203</sup> Ibidem.

<sup>1204</sup> Ibidem.

<sup>1205</sup> Ibidem, Protocolul de ședințe al Consiliului, ...p. 148-149.

<sup>1206</sup> Ibidem, p. 159.

ie 1957, la biserica din Crișan se deplasează maistrul Almășan Gheorghe ca să „constate dacă din tencuiala veche mai trebuie dată jos sau nu”<sup>1207</sup>.

Cu acest prilej expertul decide că mari părți din tencuială trebuie îndepărtate și propune „să se dea jos tot ce constată maiștrii zidari”<sup>1208</sup>. Pentru a strânge fondurile necesare la reparații, Comitetul parohial licitează lemne din cimitir, adunând o sumă de 1487 lei<sup>1209</sup>.

Cu prilejul unei noi licitații, organizate la 8 septembrie 1957 se mai strâng încă 1112 lei<sup>1210</sup>. În aceeași zi de 8 septembrie 1957 se recepționează și lucrările de zidărie executate la biserică. Contractul pentru aceste lucrări a fost încheiat cu zidarii Șortan Ștefan din Crișcior și Brătima Florea din Brad<sup>1211</sup>. În contract au fost prevăzute următoarele lucrări:

Bateria tencuiei vechi jos de pe pereții de miază zi în întregime, de răsărit și miază noapte ceea ce este stricat până la 50 %.

Bateria tencuiei de pe turn, pereții de Apus și miază noapte, numai ce este stricat.

Bateria tencuiei vechi de pe soclu de jur împrejur în întregime.

Măturarea prafului de pe pereții goliți de tencuiala veche, spălarea cu apă a tuturor pereților bătuți de tencuială<sup>1212</sup>.

După curățirea pereților, meșterii zidari trebuiau să treacă la facerea soclului bisericii din beton armat cu sârmă și cuie. De asemenea trebuiau să mai facă un șanț de beton în jurul altarului cu scurgerea spre miază zi, tencuirea pereților goliți de tencuială, măturați și spălați. Scivisirea întregii suprafețe exterioare a bisericii<sup>1213</sup>.

La recepția lucrărilor, membrii Consiliului parohial se declarau mulțumiți, doar culoarea nu este aceeași peste tot. Zidarii se obligă ca până la 15 octombrie 1957 să revină „să repare soclul, unde este necesar, și tot atunci să-l vopsească”<sup>1214</sup>. În anii 1959 și 1960 biserica a fost impusă să plătească suma de 490 lei pentru electrificarea satului Crișan<sup>1215</sup>.

În anul 1963 se fac demersuri pentru electrificarea bisericii, întocmindu-se un deviz de către Uzina electrică Gurabarza în valoare de 32.500 lei<sup>1216</sup>. Lucrările s-au executat în cursul anului 1965 și la 9 septembrie s-a desfășurat recepția lor. La recepție au participat Budugan Traian din partea Uzinei electrice Gurabarza, iar din partea comunității Crișan, preotul Tiberiu Perian și Iancu Miron<sup>1217</sup>. În urma recepției lucrărilor, la 17 septembrie 1965, se încheie contractul pentru furnizarea energiei electrice între Uzina electrică Gurabarza și Biserica ortodoxă Crișan<sup>1218</sup>.

---

<sup>1207</sup> Ibidem, p.165.

<sup>1208</sup> Ibidem.

<sup>1209</sup> Ibidem, p. 166-167.

<sup>1210</sup> Ibidem, p. 168-169.

<sup>1211</sup> Ibidem, p. 170-171.

<sup>1212</sup> Ibidem.

<sup>1213</sup> Ibidem.

<sup>1214</sup> Ibidem.

<sup>1215</sup> Ibidem, p. 186 și 192.

<sup>1216</sup> Casa parohială Crișan, Acte neînregistrate.

<sup>1217</sup> Ibidem.

<sup>1218</sup> Ibidem.

Preotul Iancu Coroi a luat măsura reparării marginilor acoperișului la biserică, cu tablă zincată, scândură și țiglă nouă pentru a „nu mai putea lua vântul țigla de pe biserică”<sup>1219</sup>. Cu acel prilej a fost reparat și paratrăsnetul de la Sf. Biserică<sup>1220</sup>. Preotul Iancu Coroi s-a preocupat și de sporirea dotării bisericii. „Am cumpărat – scrie preotul Coroi – cinci rânduri de ornate noi, 3 rânduri de odăjdii colorate și 2 rânduri de odăjdii negre.

S-au cumpărat prapuri noi, potir nou, disc nou, steluță nouă, cruce mare cu <Răstignirea Domnului>, 3 feșnice pentru lumini noi, epitaf nou, dulap în altar pentru odăjdii preoțești, sobă nouă, molitvelnic nou, aghiazmator nou, liturghier nou, 8 minee noi, perdea la ușile Sf. altar nouă, stihare noi, prosoape noi, covoare noi, icoane noi etc<sup>1221</sup>.

Ultimele lucrări la biserică făcute sub preotul Iancu Coroi au constat din refacerea picturii interioare. În anul 1997 stratul de pictură a fost refăcut de către fiul satului Crișan, Tănase Bârna. Actualul preot Adorian Lucian Trif a determinat credincioșii din sat să ridice un șopron acoperit pentru desfășurarea ceremoniilor religioase ocazionate de ridicarea parastaselor pentru morți sau alte ocazii.

Astăzi, datorită credincioșilor din parohie, conduși de păstorul lor, tânărul preot Adorian Lucian Trif, biserica parohială, cu turnul său semeț, înălțată pe colina situată deasupra centrului satului, se prezintă ca un monument bine îngrijit și gospodărit, atrăgând atenția vizitatorilor ce se opresc aici pentru a vizita locurile istorice și monumentele din cel mai renumit sat din Zarand, Crișan.

## CASA PAROHIALĂ CRIȘAN

În secolul al XVIII-lea casa parohială era situată în casa preotului paroh, care în cele mai multe cazuri provenea din sat. Conscripția din anul 1733 înregistrează existența unei case parohiale (domus parochialis)<sup>1222</sup>. La 1750 cu prilejul conscripției realizate de către Petru Pavel Aron nu se înregistrează nici loc de casă parohială<sup>1223</sup>. În schimb conscripția din anii 1760-62 consemna existența a 2 case parohiale<sup>1224</sup>, dovadă că în această perioadă existau cel puțin doi preoți în parohie.

Și în secolul al XIX-lea, casa parohială era situată, în cele mai multe cazuri în casa preotului. Preotul Iosif Costea venind dintr-o altă localitate este nevoit să-și ridice casă de locuit, care va fi și casa parohială. Casele ridicate de către preotul Iosif Costea (1875-1918) erau situate sub cimitirul satului, în apropiere de Pârâul Goldeștilor.

După moartea preotului, soția sa, preoteasa Eufrosina Costea s-a mutat în Ribița și a vândut casele noului preot Alexandru Fugătă care le-a cumpărat pentru suma de 14.000 lei plătiți din banii parohiei<sup>1225</sup>. În anul 1921, preotul Alexandru Fugătă a mai cheltuit alte 7.000 lei pentru repararea lor<sup>1226</sup>. Vreme de aproape 15 ani nu se mai execută lucrări de reparații generale la casa parohială ci doar de întreținere. În anul 1937, preotul

---

<sup>1219</sup> Ibidem.

<sup>1220</sup> Ibidem.

<sup>1221</sup> Ibidem.

<sup>1222</sup> Conscripția din 1733, p. 360.

<sup>1223</sup> Augustin Bunea, Op. cit., 281.

<sup>1224</sup> Virgil Ciobanu, Op. cit., p. 666.

<sup>1225</sup> Cronica parohială, ...p. 11.

<sup>1226</sup> Ibidem.

Tiberiu Perian a renovat fântâna de la casa parohială, acoperind-o și punându-i o vadră cu roată pentru trasul apei<sup>1227</sup>. Conform inventarului realizat la 16 noiembrie 1940, în casa parohială se aflau următoarele obiecte:

Denumirea obiectelor	Anul	Valoarea	Cumpărat	Donat	Starea
Dulap cu cărți și arhiva	-	500	Da	-	Bună
Casa de bani	1921	2.500	Da	-	Bună
Sobă pentru 2 săli	1921	500	Da	-	Slabă
Sobă pentru o cameră	1921	500	Da	-	Slabă
Cuptor în bucătărie	1921	100	Da	-	Slabă
Cuptor afară	1921	100	Da	-	Slabă
4 bănci	1934	200	Da	-	Bună

După cum se poate observa inventarul casei este destul de modest. Dar în casă se mai păstrează un număr mare de cărți, atât bisericești cât și laice. Biblioteca Casei parohiale cuprindea, în anul 1946, un număr de 885 volume și 101 reviste<sup>1228</sup>. Se păstrau aici cărți scrise de o serie de autori cunoscuți între care amintim pe: Andrei Șaguna, Ilarion Felea, Dumitru Stăniloae, Liviu Stan, Th. Bodogae, Ștefan Meteș, Gh. Tulbure, Enea Hodoș, Nicolae Bălan, Gh. Ciuhandu, Onisifor Ghibu, Silviu Dragomir, B. P. Hașdeu, I. Rațiu, Nicolae Dobrescu, Nicolae Iorga, Ioan Lupaș, Nichifor Crainic, Ioan Pop Reteganul, G. Coșbuc, Ion Clopoțel, V. Braniște, Oct. Tăslăuanu, Pavel Oprișa, I. Agârbiceanu, Vasile C. Osvadă, D. Bolinteanu, Al. Vlahuță, I. Slavici, I. Creangă, Eminescu, Dickens, Balzac, Tolstoi, Cehov, Gorki, Ibsen etc<sup>1229</sup>.

În aceeași bibliotecă se aflau multe dintre revistele și ziarele vremii, între care amintim: „Telegraful român” (1935-1948), „Revista teologică” (1911, 1931-1947), „Calendarul bunului creștin” (1928, 1934-1948), „Lumina satelor” și „Oastea Domnului” (1938-1948), „Protocoloalele Congresului Național al Bisericii Române” - Sibiu (1868, 1870, 1891, 1895, 1897, 1888-1900, 1906, 1924, 1933), „Procese verbale ale Adunării Eparhiale din Sibiu” (1872, 1896, 1898-1914, 1916, 1926-1928, 1930, 1936-1944), Congresul Național Bisericesc al Patriarhiei” (1932 și 1935)<sup>1230</sup>. Asupra acestei biblioteci s-a abătut una din cele mai mari tragedii, distrugerea ei în vremea regimului comunist. Cărțile și revistele din Biblioteca parohială Crișan au fost epurate și topite după 1945<sup>1231</sup>.

Revenind la prezentarea Casei parohiale să urmărim mai departe istoria ei. Preotul Tiberiu Perian este nevoit să execute, tot mai des, lucrări de reparații. La 10 iulie 1943, Consiliul parohial dezbătea devizul întocmit pentru repararea casei parohiale și în acest scop prevede în buget suma de 55.460 lei<sup>1232</sup>. Devizul și suma prevăzută sunt

<sup>1227</sup> Ibidem, p. 30.

<sup>1228</sup> Casa parohială Crișan, Catalogul special al Bibliotecii, partea I, cărți; Catalogul special al Bibliotecii parohiale, partea a II-a, colecție.

<sup>1229</sup> Ibidem.

<sup>1230</sup> Ibidem.

<sup>1231</sup> Despre formarea, completarea, lista donatorilor și apoi distrugerea acestei Biblioteci vom întocmi un studiu aparte.

<sup>1232</sup> Casa Parohială Crișan, Protocol de ședințe, ...p. 44.

aprobate, a doua zi și de către Adunarea parohială<sup>1233</sup>. Dar abia la 29 august 1945 lucrarea este încredințată zidarului Ioan Alexa I. Tănase, pentru suma de 110.000 lei, care trebuie să execute: „îndreptarea pereților, tencuirea lor, facerea tavanului, baterea trestiei la 2 camere, tencuirea pereților pe dinafară repararea sobei de bucătărie”<sup>1234</sup>. Lucrările de lemnărie, constând din „facerea porții mari și a celei mici, cu 2 stâlpi noi, repararea capetelor la casă (stabloane)”, se încredințează lui Pavel Ioan pentru suma de 52.000 lei<sup>1235</sup>. Pentru acoperirea cheltuielilor adunarea parohială din 14 octombrie 1945 aprobă vinderea a 6 fire de frasin pentru construcție din cimitir și a unui cireș uscat pentru foc<sup>1236</sup>. Frasinul este vândut lui Doica Petru din Brad pentru suma de 120.000 lei<sup>1237</sup>. Licitația pentru cireș este câștigată de către Bârna Viorel contra sumei de 10.200 lei<sup>1238</sup>. Reparația se încheie către sfârșitul anului 1945, fiind recepționată la 28 decembrie, același an<sup>1239</sup>.

În anul 1947 Consiliul parohial angaja pe „Ioan Golda ca să așeze lemnele și să facă un șopron cu țiglă, ca lemnele să fie apărute, cu suma de lei, 10.000”<sup>1240</sup>. În ședința Consiliului parohial, din 23 ianuarie 1953, se propune „repararea podelelor la bucătăria de la Casa parohială, fântâna de la Casa parohială și treptele de la ușa femeilor, la Biserica”<sup>1241</sup>.

Consiliul parohial din Crișan constata, cu ocazia ședinței din 2 februarie 1967, că „bucătăria este veche și este pe punctul de a se dărâma” și propune „să se demoleze și să se strângă materialul necesar pentru facerea unei case noi în locul bucătăriei demolate”<sup>1242</sup>. Noua casă urma să fie „formată dintr-o cameră de locuit, o bucătărie și un mic șpaiț”<sup>1243</sup>.

Pentru acoperirea cheltuielilor se repartizează pe fiecare gospodărie suma de lei 175. „În anul 1967 – scrie preotul Iancu Coroi – după ce am demolat bucătăria de la Casa parohială din Crișan, care era pe punctul de a se dărâma, fiind foarte veche, am construit o casă nouă cu 3 încăperi”<sup>1244</sup>. „Totodată am construit, din nou o poartă nouă și gardul complet care împrejmuește curtea de la casa parohială. Iar la Casa parohială veche coarneau și țigla fiind aplecate într-o parte, s-a dat toată țigla jos, s-au îndreptat toate coarneau de la acoperișul casei, s-au pus contrafișe și s-a acoperit cu țiglă din nou, completându-se cu țiglă nouă și cu olane unde era de lipsă”<sup>1245</sup>. Ultimele lucrări pentru reabilitarea casei, construite în anul 1967, au fost făcute de către actualul preot, Adorian Lucian Trif care a adus câteva îmbunătățiri privind confortul locuinței.

---

<sup>1233</sup> Ibidem.

<sup>1234</sup> Ibidem, p. 61.

<sup>1235</sup> Ibidem.

<sup>1236</sup> Ibidem, p. 63.

<sup>1237</sup> Ibidem, p. 64.

<sup>1238</sup> Ibidem.

<sup>1239</sup> Ibidem, p. 66.

<sup>1240</sup> Ibidem, p. 110.

<sup>1241</sup> Ibidem, p. 125.

<sup>1242</sup> Ibidem, p. 217 și 219.

<sup>1243</sup> Ibidem.

<sup>1244</sup> Ibidem, Acte neînregistrate.

<sup>1245</sup> Ibidem.

## PREOȚI CARE AU SLUJIT ÎN PAROHIA CRIȘAN (VACA)

### IOAN TULEA

Despre preotul din satul Vaca, **Ioan Tulea** se cunosc puține date. În 31 octombrie 1784 el l-a însoțit pe Gheorghe Crișan la adunarea de la Mesteacăn. Ioan Tulea era unul dintre cei 5 preoți care funcționau în satul Vaca pe care îi menționează recensământul din anii 1784-1787 ordonat de către împăratul Iosif al II-lea<sup>1246</sup>.

Aici - nota un ziar polonez - le-a relatat Horia (Crișan n. n.) că a primit din partea împăratului ordin să-i elibereze pe români din jugul iobăgiei. Spre adevărarea misiunii sale le arată o scrisoare deschisă cu litere de aur și o cruce de aur, pe care toți participanții au trebuit să jure „prin persoana popilor, că sunt în stare să-și dea și ultima picătură de sânge”<sup>1247</sup>.

De altfel, menționa ziarul polonez „Presspürske Nowiny” din 18 decembrie 1784, țărani s-au întrunit la Mesteacăn, într-un număr greu de descris „fiecare sat cu preotul său, ori fiecare popă cu satul său”<sup>1248</sup>. Cu ocazia atacului asupra curților nemeșesti din Ribița, preotul din Vaca este amintit ca fiind cel care a participat la acest atac și a convins pe unii membri ai familiei Nemeș se revină din pădure, unde se refugiaseră, promițându-le că nu li se va întâmpla nimic. Odată cu sfârșitul răscoalei, numele preotului Ioan Tulea trece în anonim. Pe un registru parohial al comunei Tomești se află o însemnare „**Tulya Miklos** den Vaka, varmegya Zarandului. Tulya Miklos, anul 1827 s-au scris în 14 zile”<sup>1249</sup>. Acest Tulea Nicolae e posibil să fi fost fiul preotului participant la răscoala lui Horea.

### POPA DĂNILĂ COR (1790 - 1815)

În protocoalele pentru însemnarea cununaților și a morților din satul Vaca apare numele de **Popa Dănilă**<sup>1250</sup>. Credem că este vorba despre una și aceeași persoană cu acel Daniil Ilieș, care a fost hirotonit în Transilvania în anul 1790<sup>1251</sup>. **Popa Dănilă** alias **Daniil Ilieș** a slujit în parohia Vaca, până în anul 1815, deci aproape 25 de ani, când locul său a fost ocupat de către preotul Giorgie Cor.

---

<sup>1246</sup> Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787), Budapest, 1960, p. 322.

<sup>1247</sup> Izvoarele răscoalei lui Horea, Seria B, Izvoare narative, vol. III, Presă. Broșuri, 1784-1785, București, 1984, p. 48.

<sup>1248</sup> Ibidem.

<sup>1249</sup> Registrul se află în posesia profesorului Buzdugan din Vața de Jos.

<sup>1250</sup> DJHAN, Fond Colecția stare civilă, Protocolul pentru însemnarea cununaților și a morților din parohia Crișan (Vaca).

<sup>1251</sup> Mateiu Voileanu, Op. cit., p. 79.



## POPA GIORGIE COR

(1815 - 1823)

Este consemnat în protocoalele cununaților și a morților din parohia Vaca începând din 13 februarie 1815, când semnează cu numele **Popa Giorgie Cor**<sup>1252</sup>. La 5 februarie 1816, preotul Giorgie Cor oficia căsătoria tinerilor Pârva Lazăr cu Sofia Brana din satul Vaca<sup>1253</sup>. Câteva zile mai târziu, la 13 februarie, el cununa pe Avram Gligor din satul Vaca cu Măriuța Clej din Ribicioara<sup>1254</sup>.

În anul 1815, preotul Giorgie Cor oficia înmormântarea unui locuitor din sat având o vârstă de peste 100 de ani<sup>1255</sup>. Anul următor înceta din viață credinciosul Rus Pătru, în vârstă de 70 de ani și 5 luni fiind înmormântat de către preotul Giorgie Cor<sup>1256</sup>.

Preotul Giorgie Cor a slujit în parohia Vaca până în februarie 1819<sup>1257</sup>. Probabil că în ultimii ani ai vieții boala l-a împiedicat să-și mai exercite funcțiunile preoțești, întrucât numele său nu mai apare în protocoale decât o singură dată, cu ocazia morții sale, în anul 1823<sup>1258</sup>. La 20 martie 1823 înceta din viață, la vârsta de 45 de ani, Popa Giorgie Cor, fiind înmormântat de Popa Iovu Manea, paroh Vaca<sup>1259</sup>.

## IOVU MANEA

(1819-1839)

Numele său este consemnat pentru prima dată în protocoale, în anul 1819, cu ocazia preluării oficiului de preot. „La anul 1819, l-am primit în luna februarie 24. Eu **Iov Manea**, paroh Vaca”<sup>1260</sup>. „Pe o Cazanie tipărită la București, în anul 1768, găsim însemnarea: Această Cazanie este a bisericii de la Vaca, unde este hramul Adormirii M. D. și s-au dat de Ioan Avram la anul 1822. Popa Iov”<sup>1261</sup>. La 2 februarie 1822, preotul Iov Manea cununa pe tinerii Madalina Petru cu Sofia Madalina, din satul Vaca, nașul tinerilor fiind Todor Manea<sup>1262</sup>. La 30 mai 1826, el oficia cununia lui Brana Petru din Vaca cu tânăra Marie din Ribicioara, nașul de cununie fiind Lupe Petru<sup>1263</sup>.

Se pare că tânăra a încetat din viață la scurt timp deoarece, la 2 februarie 1830, același Brana Petru se căsătorea, pentru a doua oară cu Popa Chisana, căsătoria fiind oficiată de către **Popa Iovu Manea**, paroh în Vaca<sup>1264</sup>. Preotul Iov Manea trece prin multe încercări sufletești. La nici patru ani după primirea parohiei, înceta din viață, la 11

---

<sup>1252</sup> DJHAN, Fond Colecția stare civilă, Protocoalele pentru însemnarea cununaților și a morților din parohia Crișan (Vaca).

<sup>1253</sup> Ibidem.

<sup>1254</sup> Ibidem.

<sup>1255</sup> Ibidem.

<sup>1256</sup> Ibidem.

<sup>1257</sup> Ibidem.

<sup>1258</sup> Ibidem.

<sup>1259</sup> Ibidem.

<sup>1260</sup> Ibidem.

<sup>1261</sup> Biblioteca Casei parohiale Crișan.

<sup>1262</sup> DJHAN, Fond Colecția stare civilă, Protocoalele pentru însemnarea cununaților și a morților din parohia Crișan (Vaca).

<sup>1263</sup> Ibidem.

<sup>1264</sup> Ibidem.

aprilie 1823, Sofia, fiica preotului în vârstă de 1 an, fiind înmormântată de către preotul Lupu din Junc<sup>1265</sup>.

În timpul preoției sale Iovu Manea ia parte la înmormântarea a doi confrăți, Popa Giorgie Cor și Popa Jurca. Preotul **Giorgie Cor** încetase din viață la 20 martie 1823, iar Popa Jurca, șapte ani mai târziu. La 24 aprilie 1830, înceta din viață **Popa Jurca**, în vârstă de 42 de ani<sup>1266</sup>. Se pare că din cauza vârstei înaintate, dar mai ales pentru a lăsa parohia fiului său Ioan Manea, preotul Iovu Manea se retrage din activitate în anul 1840.

El înceta din viață, la 20 ianuarie 1853, în vârstă de 78 de ani, 5 luni și 2 zile, fiind înmormântat de către **Nicolae Tulia**, parohul din satul vecin Valea Bradului<sup>1267</sup>. Preotul **Iovu Manea** a păstorit parohia Vaca timp de 21 de ani, ceea ce ne face să presupunem că a mai fost preot și în alt sat, deoarece este nefiresc a deveni preot la vârsta de 45 de ani.

### NICOLAE TULEA

Mai multe știri amintesc despre preotul **Nicolae Tulea**, care a slujit în satul vecin Valea Bradului. Faptul că era originar din satul Vaca ne-o dovedesc cele câteva cruci ridicate de el pe teritoriul satului. Chiar la intrarea în sat străjuiește, la bifurcația drumurilor, o cruce ridicată în urmă cu peste 136 de ani de către acest preot. Pe partea laterală stânga a crucii este scris: „*Niculae Tulia, popă Vaca*”. Pe partea din spate a crucii este menționat numele celor care au cheltuit pentru ridicarea ei: „*Prin cheltuiala lui Tulea Niculae și Lupea Ianăș, Tulea Ioaneș, Indrei Niculae, în anul 1869*”.

Iată deci că la anul ridicării crucii de la intrarea în satul Crișan, Nicolae Tulea era preot aici. E posibil ca el să fi locuit permanent în satul Vaca și să fie preot în parohia vecină Valea Bradului. De asemenea în cimitirul actual al Bisericii ortodoxe din satul Crișan se află mormântul acestui preot la căpătâiul căruia străjuiește o cruce de piatră cu următorul text:

PO[MENEȘTE] D[OAMNE] / PRE RO[BUL] / TĂU / PREUT / NICOLAE / TULIA /  
MAIU / ÎN 17 / 1870

O parte din pământurile bisericii din Vaca au fost primite ca donație de la fostul administrator parohial, Nicolae Tulea, fost preot în Valea Brad și de la soția sa Sofia, cu îndatorirea ca an de an, în ziua de Sf. Nicolae, să li se ridice un parastas<sup>1268</sup>. Credem că este vorba de același **Nicolae Tulia** care și-a scris numele pe acel Protocol al bisericii din Tomești, în anul 1827 și aflat în posesia profesorului Buzdugan din Vața de Jos. El făcea parte din marea familie Tulea și erau un descendent, poate chiar nepot, al preotului Ioan Tulea cel care l-a însoțit pe căpitanul Crișan la adunarea de la Mesteacăn din 31 octombrie 1784.

---

<sup>1265</sup> Ibidem. Protocolul pentru însemnarea morților, f. 15

<sup>1266</sup> Ibidem, f. 25.

<sup>1267</sup> Ibidem, f. 59.

<sup>1268</sup> Vezi anexa VI.

**IOAN MANEA**  
(1839-1875)

După retragerea preotului Iovu Manea îi urmează în parohie **Ioan Manea**. Pe o „Predică”, tipărită, la Buda, în anul 1810, se păstrează următoarea însemnare: „**Această carte dată S[fintei] Biserici de la Vaca... varmeghia Zarandului, preot Ionuț Manea, popitu la anul [1]839**”<sup>1269</sup>. În anii 1843 și 1844 protocoalele bisericii au fost verificate și avizate de către protopopul Iosif Bașa. La 17 septembrie 1844, preotul Ioan Manea căsătorește pe tinerii Ioan Bob din Ribița cu Golda Mariuța din Vaca, iar câteva săptămâni mai târziu, la 23 octombrie, pe Lupea Toader din Ribița cu Safta Tulea din Vaca<sup>1270</sup>.

Biserica în care slujea preotul Ioan Manea se afla într-o stare îngrijorătoare de degradare, ceea ce-l determină să ridice un nou locaș de cult. Bazele noii biserici au fost puse în anul 1844 dar nu s-a reușit terminarea ei până la izbucnirea revoluției. Mai mult și vechea biserică, așa dărăpănată cum era a căzut furiei insurgenților unguri care au incendiat-o și distrus-o. Despre atitudinea preotului Ioan Manea în timpul revoluției de la 1848, circula o tradiție care nu e susținută de documentele și faptele istorice contemporane. Dar iată ce spune tradiția, transmisă nouă de către preotul Alexandru Fugăță: „Familia nobililor Brady, în 1848, s-a refugiat din calea pericolului, și-au căutat scăparea la preotul I. Manea din Vaca, căruia i-a promis că dacă îi va ascunde bine, îi va da bani ca să termine biserica. Planul de scăpare n-a reușit deoarece venind românii de la Bulzești și Tomnatic și satele din jur sub conducerea unui conducător, numit <maiorul> au aflat pe toți membrii familiei Brady, vreo 12-13 persoane, i-au prins și i-au dus pe pârâul Mănăstirii și i-au omorât până la unul și apoi morții, ori vii cum erau i-au îngropat acolo”<sup>1271</sup>. După revoluție, membrii rămași în viață din familia Brady i-au dezgropat și i-au îngropat într-un mormânt comun în cimitirul unghuresc din Baia de Criș, care se vede și azi în partea stângă a drumului<sup>1272</sup>. Realitatea evenimentelor este însă cu totul alta<sup>1273</sup>. După revoluție preotul Ioan Manea și enoriașii săi depun deosebite eforturi materiale și umane pentru terminarea bisericii aflate în construcție încă din 1844. După aproape trei ani, în vara lui 1852, preotul Ioan Manea, cerea protopopului Iosif Bașa să intervină la episcopul Andrei Șaguna pentru sfințirea bisericii. Protopopul Iosif Bașa scrie episcopului Șaguna următoarea scrisoare:

**„Înalt Prea Sfințite D[oa]ne Ep[isco]pe !**

**Din aicia cu umilită plecăciune așternuta rugare a parohului nostru din Vaca, Iuanu Manyă cu a curatorilor bisericii noastre de acolo luminat se va descoperi prin oficii noastre, cum aceia cer îndreptare în privința sfințirii Bisericii de acolo, de vreme cu peste vro 40 zile va fi gata și tare doresc a se mângâia în cielea duhovnicești cu sfințirea casei domnului, pentru care și eu cu umilită plecăciune mă**

<sup>1269</sup> Biblioteca Casei parohiale Crișan.

<sup>1270</sup> Ibidem, Fond Colecția stare civilă, Protocolul căsătoriilor, Tom. I, 1794, f. 26-27.

<sup>1271</sup> Parohia ortodoxă Crișan, Cronica parohială, ...p. 5.

<sup>1272</sup> Ibidem.

<sup>1273</sup> Episodul uciderii membrilor familiei Brady a fost dezvoltată în capitolul “Istoria satului Crișan în perioada 1848-1948”.

**rog ca în privința acelu sfânt lucru să vă milostiviți În[alt] Pria Sf[în]ț[ia] Voastră am trimite binecuvântată îndreptare care așteptându-o cu adâncă plecăciune.**

**Sărutând sfintele binecuv[ântatele] mâni pururia sunt”<sup>1274</sup>.**

Deci în vara anului 1852, mai precis la 15 august de sărbătoarea „Adormirii Maicii Domnului”, s-a sfințit noua biserică, fapt atestat și de hramul pe care-l poartă noul locaș de cult până în zilele noastre. În procesul verbal din 12 mai 1868, fiind de față protopopul Zarandului Moise Lazăr, preotul Ioan Manea și Simeon Băcilă, ca notar, s-a discutat, în prezența membrilor comitetului parohial, modalitățile pentru acoperirea speselor avute cu terminarea bisericii ce se ridicau la impresionanta sumă de 7.533 florini<sup>1275</sup>.

Pentru acoperirea unei părți din cheltuieli, preotul Ioan Manea a donat bisericii: 1 cireș, 1 măr altoit, 1 păr, 1 nuc, 2 pruni, unul roșu altul bistriț. Mai dăruiește jumătate din dreptul său din arenda pentru beutura de vinars. Mai cedează dreptul său din competența sa anuală, numită „adău”, pentru plătirea unui rând de odăjdii<sup>1276</sup>. În aceeași ședință s-a decis înființarea unui magazin de bucate, care a funcționat până în anul 1885, „pentru ca oamenii să cumpere bucatele de la biserică și nu de la străini”<sup>1277</sup>. Bucatele s-au dat tot de părintele Ioan Manea. Magazinul a luat ființă la 1 ianuarie 1869, depunându-se în el 200 de măsuri de cucuruz și 20 fl[orini] v[alută] a[ustriacă]<sup>1278</sup>. Pentru păstrarea banilor, preotul Ioan Manea, mai dăruiește bisericii o „casă mare ferecată, în preț de 20 fl[orini]<sup>1279</sup>.

Preotul Ioan Manea se remarcă prin seriozitatea și moralitatea-i exemplară, ceea ce determină alegerea sa în rândul membrilor tribunalului matrimonial protopopesco, numele său apărând, în cele mai multe cazuri, imediat după cel al protopopului Iosif Bașa. În anul 1852 ia parte la judecarea pricinii dintre Florinca Tuduran cu bărbatul său, Lazăr Tuduran, din Șesuri. Se hotărăște ca „mama Florinchii, Barbura, să dea contractul junerului său Lazăr despre iosag și avere și atuncia ginerele său se îndatorește a șede cu dânsule, dând chizeș despre partea dânsului, că le va bitiului precum se cuvine și de la șezători fără voia nu va șede, și de va greși, judecata să se pedepsească cu 12 bicie”<sup>1280</sup>.

În anul 1854 din inițiativa preotului Ioan Manea a fost ridicată o cruce din piatră, frumos lucrată, pe locul numit „Colnic” pe care se menționează că a fost ridicată prin „**cheltuiala obștii Vaca. Parohu Iuonutz Manya și cantor Petru Lupia**”<sup>1281</sup>. Preotul Ioan Manea îi comunica protopopului Iosif Bașa, la 26 ianuarie 1861, că văduvul Pârva Ioan din Vaca, născut la anul 1810, luna martie 9, s-a încredințat în 12 ianuarie, anul c[urent] cu Maria Avramescu din Vaca, născută la anul 1815, august 7. Ei au hotărât a „păși la taina căsătoriei și descoperindu-mi mie cugetul lor cât și înaintea a doi martori, am încheiat între dânsii contractul buneii învoiri”<sup>1282</sup>. Întrucât văduvul Ioan Pârva pășește

<sup>1274</sup> DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1855, f. 74.

<sup>1275</sup> Alexandru Fugăță, Op. cit., p. 1-4.

<sup>1276</sup> Ibidem.

<sup>1277</sup> Ibidem.

<sup>1278</sup> Ibidem.

<sup>1279</sup> Ibidem.

<sup>1280</sup> DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1855, f. 66.

<sup>1281</sup> Cruce aflată la Colnic.

<sup>1282</sup> DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 3/1861, f. 46.

la a 4-a căsătorie, este foarte sărac, are pruncii mici și n-are cine duce rânduiala casei „pentru care ne rugăm Prea Cinstit Domniei Tale ca să milostivești către Excelenția Sa Episcopul nostru Andrei Baron de Șaguna ca să milostivească a da dispenzația”<sup>1283</sup>. Episcopul Andrei Șaguna acordă dispenzația cerută de către preotul Ioan Manea la 3 februarie 1861<sup>1284</sup>.

Din prea mult zel creștinesc preotul Ioan Manea, care fusese desemnat să rezolve anumite probleme ale protopopiatului în lipsa lui Iosif Bașa, intră în conflict cu unii dintre confrății săi preoți. Implicându-se în problemele parohiei Bradului îi trezește suspiciunea preotului George Bogdan care îi adresează, la 20 mai 1861, o scrisoare în care spune, printre altele, următoarele: „Prin urmare te rog părinte Ioan Manea, de vreme ce Sfinția Ta ai popor și fapte bune în poporul Sfinției Tale, dară de altele nu te îngriji că în comuna noastră Brad, ie lucru a meu nu a altuia, că de vreo opt ani de când port și eu sarcina Sfintei preoții asupra-mi și până într-asta nu mi s-a dat nici o îmbolditură neplăcută din partea mai marilor noștri”<sup>1285</sup>.

Dar trecând peste aceste mici neplăceri ale preotului, trebuie să subliniem rolul său în edificarea gimnaziului din Brad. Parohia Vaca este cuprinsă în prima clasă de contribuție, revenindu-i achitarea a 50 florini<sup>1286</sup>. Preotul Ioan Manea depune toate eforturile în lămurirea enoriașilor săi despre importanța înființării unui astfel de institut de învățământ pentru copii locuitorilor din satul Vaca, în special, și în general pentru întreaga Țară a Zarandului și nu numai. La deschiderea gimnaziului, din anul 1869 participă o importantă delegație a sătenilor din Vaca, condusă de preotul Ioan Manea, având în frunte un falnic tricolor național<sup>1287</sup>. În anul 1873 preotul Ioan Manea se confruntă cu cea mai gravă tragedie din parohia sa. Izbucnirea unei epidemii de holeră seceră fără milă zeci de credincioși începând de la copii până la oamenii cei mai bătrâni. Astfel, din iulie până în 19 august 1873 cad secerăți de cumplita epidemie un număr de 35 persoane, de la copilul Indrei Trina, de 4 luni și 2 zile, până la bătrânul Georgie Indrei de 76 ani<sup>1288</sup>. Pe un „Apostol” tipărit la Sibiu, în anul 1851, se află însemnarea: „Petruțu Mania din Vaca. Această carte a lui Petruț Mania dau, Ioan Mania, anul 1872”<sup>1289</sup>

Împovărat de atâtea necazuri preotul Ioan Manea înceta din viață, la 12 februarie 1875, la vârsta de numai 55 de ani, două luni și 10 zile<sup>1290</sup>. La slujba de înmormântare au participat, protopopul Zarandului, Nicolae Mihălițianu, și preoții din Ribița, Lazăr Comșa, și Ribicioara, Ioan Popovici<sup>1291</sup>. Soția sa, preoteasa Sofia Manea, nu-i supraviețuiește decât două zile, încetând din viață, în 14 februarie 1875, fiind înmormântată de către preoții din Ribița și Ribicioara. Preotul Ioan Manea a administrat parohia Vaca vreme de 35 de ani, contribuind la ridicarea bisericii parohiale, la înființarea gimnaziului din Brad, fiind unul dintre cei mai vrednici și zeloși preoți ortodocși din întregul Zarand.

---

<sup>1283</sup> Ibidem.

<sup>1284</sup> Ibidem, f. 64.

<sup>1285</sup> Ibidem, f. 83-84.

<sup>1286</sup> Ibidem, Dosar 1/1855, f. 191.

<sup>1287</sup> Ioachim Lazăr, Valorificarea patrimoniului cultural-național în cadrul caselor memoriale “Crișan” și “Vlaicu Bârna” din satul Crișan ... p. 393-405.

<sup>1288</sup> DJHAN, Fond Colecția stare civilă, Protocolul pentru înșămnarea morților din parohia Crișan.

<sup>1289</sup> Biblioteca Casei parohiale Crișan.

<sup>1290</sup> DJHAN, Fond Colecția stare civilă, Protocolul pentru înșămnarea morților din parohia Crișan.

<sup>1291</sup> Ibidem.

## IOSIF COSTEA

(1875 - 1918)

După moartea preotului Ioan Manea (12 februarie 1875) parohia Vaca a fost administrată alternativ, până în luna decembrie de către preoții Lazăr Comșa din Ribița și Toma Faur din Valea Bradului<sup>1292</sup>. La 25 decembrie 1875 postul de paroh al comunității Vaca este ocupat de către tânărul preot **Iosif Costea**<sup>1293</sup>. O însemnare de pe o Sfântă Evanghelie are următorul conținut: „Subscrisul am primit darul preoției în 21 decembrie, anul Domnului 1875, Iosif Costea, preot gr[eco] ort[odox] în Vaca. Vaca 22 ianuarie/5 februarie 1876”<sup>1294</sup>.

Între anii 1881-1885 familia preotului Iosif Costea trece prin mari încercări sufletești trei copii murind la o vârstă fragedă. La 25 iulie 1881 moartea o răpește pe fiica sa **Eugenia**, în vârstă de 1 an, 8 luni și 14 zile, iar la 6 iunie 1882 pe **Eufemia**, în vârstă de 3 luni și 4 zile<sup>1295</sup>. Cele două fetițe au fost înmormântate de către preotul din Valea Bradului, Toma Faur<sup>1296</sup>. La 20 noiembrie 1885 moartea îi răpește încă o fetiță, **Sofia**, la numai două zile după naștere, slujba de înmormântare fiind oficiată de către preotul Ioan Rusu<sup>1297</sup>. Dar șirul tragediilor preotului Iosif Costea și a soției sale Eufrosina nu se încheie aici. La 12 octombrie 1894, înceta din viață și fiul său **Vasilie-George**, în vârstă de numai o lună și 10 zile<sup>1298</sup>. După numeroasele necazuri care au trecut peste familia sa au urmat și bucuriile: căsătoria fiicelor și fiilor ajunși la maturitate. La 25 mai st. vechi, 1898 domnul Lazăr Gabor din Băița și domnișoara Elena Costea din Vaca își serbau cununia la Biserica gr[eco] or[todoxă] din Vaca”<sup>1299</sup>, anunța Revista Orăștiei, din 17 mai 1898.

Două sunt realizările de excepție ale sale: ridicarea casei parohiale și a Școlii confesionale. Casele ridicate de preotul Iosif Costea erau proprietatea familiei sale și abia după moartea preotului, ele au fost vândute parohiei Crișan, de către preoteasa văduvă Eufrosina Costea, pentru suma de 14.000 lei<sup>1300</sup>. În anul 1878, parohia Vaca avea un număr de 603 credincioși, dintre care 304 bărbați și 299 femei<sup>1301</sup>. În același an, preotul Iosif Costea a cununat 7 perechi, a botezat 21 nou născuți și a înmormântat 23 persoane, dintre care 8 bărbați și 15 femei<sup>1302</sup>.

La 21 ianuarie 1879, preotul cununa pe „junele **Nicolae Lazăr**, din Vaca, în vârstă de 24 ani, cu **Lazăr Maria I. Ioan**, de 22 ani”<sup>1303</sup>. Strigările în biserică s-au făcut în 14, 20 și 21 ianuarie 1879. Întrucât nu s-a ridicat nici o obiecție, cei doi tineri au fost

---

<sup>1292</sup> Ibidem, f. 112-113.

<sup>1293</sup> Ibidem, f. 114.

<sup>1294</sup> Biblioteca Casei parohiale Crișan.

<sup>1295</sup> DJHAN, Fond Colecția stare civilă, Protocol pentru însemnarea morților din parohia Crișan (Vaca), p. 127-128.

<sup>1296</sup> Ibidem.

<sup>1297</sup> Ibidem, p. 135.

<sup>1298</sup> Ibidem.

<sup>1299</sup> Revista Orăștiei, Anul IV, nr. 20 din 16/28 mai 1898, p. 79.

<sup>1300</sup> Casa parohială Crișan, Cronica parohială a parohiei Crișan (Vaca), Jud. Hunedoara, p. 11; Alexandru Fugăță, op. cit., p. 1-4; Vezi anexa 2.

<sup>1301</sup> DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 3/1878, f. 8.

<sup>1302</sup> Ibidem.

<sup>1303</sup> Ibidem, Fond Colecția stare civilă, Protocolul cununaților din parohia Crișan (Vaca).

cununați în data de 21 ianuarie 1879. Nași de cununie le-a fost familia Bârna Iosif I. Ioan. În anul următor 1880, la 18 septembrie se naște primul fiu al tinerilor cununați, Teodor. Preot botezător i-a fost Iosif Costea, nașă Bârna Sofia I Iosif, iar moașă Bârna Safta<sup>1304</sup>. Peste 25 de ani, respectiv la 10 octombrie 1904, același preot îl cununa pe junele **Teodor Lazăr**, de 25 ani cu **Măcinica Mihăiesc** din Ribicioara de Jos, jună de 18 ani<sup>1305</sup>. Preotul Iosif Costea boteza de asemenea, la 25 decembrie 1896, pe **Cornel Tiberiu Crăciun**, fiul preotului Ioan Rusu și al preotesei Sofia<sup>1306</sup>, cel care avea să devină primul culegător de folclor din Ținutul Zarandului<sup>1307</sup>. La 10 ianuarie 1878, preotul Iosif Costea era convocat de către protopopul Zarandului, Nicolae I. Mihălțianu, să participe la alegerea membrilor preoți în sinodul protopopesc, pe anii 1878-1881, ce urma a se desfășura, joi, 18 ianuarie 1879, la Brad<sup>1308</sup>.

La 19 august 1912, Iosif Costea informa protopopiatul că „Școala din Vaca s-a adoptat la anul 1909, cu prețul de 2.100 coroane”<sup>1309</sup>. Un an mai târziu, la 20 octombrie, s-a desfășurat activitatea grupului religios din Cercul I Brad, la care au participat parohii din Junc, Mesteacăn și Vaca, cei din Țărățel și Valea Bradului, au absentat, având cununii<sup>1310</sup>.

Cu acest prilej, protopopul Vasile Damian informa Consistoriul, la 20 octombrie 1913, că „s-a îndeplinit în sobor sfințirea apei cu care s-au stropit înnoirile făcute la zidirea bisericii, care au costat între 3.000-4.000 coroane, și credincioșii”<sup>1311</sup>. De asemenea „s-a slujit utrenia, liturghia și parastas pentru Aurel Vlaicu, participând un mare număr de credincioși și din comunele învecinate”<sup>1312</sup>.

În câteva rânduri preotul trebuie să se pregătească și pentru primirea oaspeților din celelalte parohii. La 9 octombrie 1913, protopopul Vasile Damian convoca preoțimea aparținătoare Grupului I religios de a se întruni, în 13 octombrie, „în comuna Vaca, unde se va servi Sf. Liturghie, la finea căreia subscribul va cuvânta, apoi vom cerceta starea în care se află biserica, cum e prevăzută cu toate cele recerute, apoi școala și în fine cum conduce parohul agendele și în ce stare ține arhiva”<sup>1313</sup>.

La 10 martie 1915, preotul Iosif Costea înainta protopopiatului Zarand „ratiociniul bisericii și școlii, pe anul 1914, fiind ambele revăzute de comitet, în 11 ianuarie 1915 și aflate în ordine, spre a le înainta Venerabilului Consistoriu spre aprobare”<sup>1314</sup>. În anul 1914, preotul Iosif Costea a fost dispensat de obligația de a preda în școala confesională „la cererea sa, fiind neputincios”<sup>1315</sup>. La 30 iulie 1915, el trimitea o adresă către Oficiul protopopesc prin care îl informa despre dorința comitetului școlar de

<sup>1304</sup> Ibidem, Protocolul botezaților.

<sup>1305</sup> Ibidem, Protocolul cununaților.

<sup>1306</sup> Ibidem, Protocolul botezaților.

<sup>1307</sup> Maria Razba, Personalități hunedorene (sec. XV-XX), Dicționar, 2004, p. 487-488.

<sup>1308</sup> DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1879, f. 50.

<sup>1309</sup> Ibidem, Dosar 1/1912, f. 174.

<sup>1310</sup> Ibidem, Dosar 1/1913, f. 140-141.

<sup>1311</sup> Ibidem.

<sup>1312</sup> Ibidem.

<sup>1313</sup> Ibidem, f. 144. Din Grupul I religios făceau parte preoții din Țărățel, Mesteacăn, Valea Bradului și Vaca.

<sup>1314</sup> Ibidem, Dosar 2/1915, f. 8.

<sup>1315</sup> Ibidem, Dosar 1/1915, f. 318.

a se cere Consistoriului din Sibiu să fie numit învățător suplinitor la școala confesională „în caz contrar comitetul declara că mai bine să fie sistat învățământul, decât să mai funcționeze înv[ățătorul] penz[ionar] **Ioan Bârna**”<sup>1316</sup>.

Dar preotul Iosif Costea se arată din ce în ce mai slăbit de bătrânețe și ros de boală. El face față cu greu sarcinilor preoțești dar mai ales ca învățător „fiind înaintat în vârstă, 69 ani și are vederea cam slabă”<sup>1317</sup>, cum raporta protopopul Vasile Damian Consistoriului din Sibiu. Este motivul pentru care preotul este scutit „din cauză binecuvântată de la ținerea școlii”<sup>1318</sup>, pe anul școlar 1916/1917, învățătorul **Ioan Micu** fiind mobilizat. În anul 1917, parohia Vaca avea 170 familii de credincioși, dintre care 447 erau bărbați și doar 398 femei<sup>1319</sup>. În anul 1918, preotul este din ce în ce mai bolnav, oficiul parohial fiind îndeplinit de către preotul **Ioan Rusu**. La 17 noiembrie 1918, preotul Iosif Costea înceta din viață, suferind de „aprindere de plămâni”<sup>1320</sup>. A fost înmormântat în cimitirul ortodox din satul Crișan.

### **IOAN RUSU** (1918-1920)

S-a născut în satul Vaca în anul 1859, provenind dintr-o familie de frunte a comunității. Școala primară a urmat-o în satul natal avându-l ca dascăl pe Spiridon Ignaton<sup>1321</sup>. Apoi s-a înscris, în toamna anului 1873, la Gimnaziul din Brad pe care-l absolvă cu promoția din anul 1876-1877<sup>1322</sup>. Din promoția sa amintim câțiva colegi care au avut un rol deosebit în dezvoltarea vieții spirituale și pedagogice din Zarand.

În primul rând îl amintim pe profesorul Pavel Opreșă, originar din satul Țebea și care a predat la Gimnaziul din Brad româna, istoria și latina în perioada 1890-1927, îndeplinind și funcția de director al Gimnaziului între anii 1904-1908<sup>1323</sup>. Alți 8 absolvenți ai gimnaziului, între care se înscrie și Ioan Rusu, au urmat cariera preoțească: Ioan Draia din Tomnatic, Ioan Felea din Ciuruleasa, Petru Mihuț din Balșa, Login Popa din Podele, N. Popa din Porcurea, I. Șt. Preda din Petrila, Ioan Rusu din Vaca și Teodor Zeriu din Țebea<sup>1324</sup>. Doar doi colegi, Andron Marcu din București și Alexandru Toda din Hălmațiu, au rămas în satele lor, ocupându-se cu agricultura<sup>1325</sup>. După absolvirea gimnaziului Ioan Rusu urmează Academia teologică din Sibiu. Funcționează ca dascăl în satul natal vreme de câțiva ani<sup>1326</sup>. După căsătoria sa cu Sofia și hirotonire tânărul preot

---

<sup>1316</sup> Ibidem, f. 256.

<sup>1317</sup> Ibidem, Dosar 1/1917, f. 10-11.

<sup>1318</sup> Ibidem, f. 30.

<sup>1319</sup> Ibidem, Dosar 4/1917, f. 3.

<sup>1320</sup> Ibidem, Colecția stare civilă, Protocolul morților din parohia Crișan (Vaca), p. 68.

<sup>1321</sup> Ibidem, Protocolul botezaților Crișan, 1864-1888, f. 7.

<sup>1322</sup> Ioan Radu, Monografia Gimnaziului român gr. or. din Brad, Orăștie, 1919, p. 69.

<sup>1323</sup> Nestor Lupei, Romulus Neagu, Stelian Circo, Monografia Liceului „Avram Iancu” din Brad, Brad, 1994, p. 69.

<sup>1324</sup> Ioan Radu, Op. cit., p. 69.

<sup>1325</sup> Ibidem.

<sup>1326</sup> DJHAN, Fond Colecția stare civilă, Protocolul botezaților, f. 46.



ocupă parohia Juncul de Jos, începând din anul 1885<sup>1327</sup>, iar din anul 1886 el administrează și filia Juncul de Sus<sup>1328</sup>.

La 27 mai 1912, preotul Ioan Rusu semna, alături de învățătorul Lazăr Lazăr și Savu Stănilă, un raport despre situația școlii din cele două sate. Conform raportului, școala a început la 1 octombrie 1911 și s-a încheiat la 27 mai 1912. Din cei 148 copii existenți, au fost înmatriculați 74, din care 68 băieți și 6 fete, dar au fost prezenți doar 24, între care 22 băieți și 2 fete<sup>1329</sup>. Învățătorul are o locuință, ce corespunde numai în parte, cunoaște limbile română și maghiară, conduce și cântă liturghia cu copiii de școală<sup>1330</sup>.

Din parohia Juncul de Sus, preotul Ioan Rusu se adresa protopopiatului pentru a cere admiterea la examen la Sibiu a tânărului Tomesc Andron. „Tânărul Tomesc Andron, - scria preotul Ioan Rusu - în vârstă de 22 ani, din comuna Juncul de Sus, cu purtare morală bună și carele totdeauna a luat parte la slujbele bisericești și a arătat râvnă către Sf. biserică și m-am folosit cu el, în și în afară de biserică - voiește să se supună examenului de cantor. După ce pe lângă purtarea morală bună posedă și cunoștințele în cântări, fiind și altcum mare lipsă de cantor, căci nu am pe altul - mă rog să fie admis la facerea examenului”<sup>1331</sup>.

La 26 iunie 1917, preotul Ioan Rusu îl informa pe Pompiliu Piso, protopopul Zarandului, cu privire la situația sa familiară precară, în vederea obținerii unui sprijin material. Din această relatare rezultă atât salariul modest al preotului (200 coroane pe an), dar mai ales cunoaștem familia sa numeroasă. Preotul Rusu, în petiția sa, ne spune că are 7 copii sub 24 ani și anume:

**Nicolae-Emil** născut în 18 iulie 1894.

**Cornel Tiberiu Crăciun**, născut în 25 decembrie 1896.

**Petru Victor Ioan**, născut în 27 iunie 1899.

**Victoria Lucreția Augusta**, născută în 10 octombrie 1901.

**Zorița Sofia** născută în 24 decembrie 1903.

**Octavia Margareta** născută în 17 decembrie 1906.

**Viorica Elena** născută în 28 decembrie 1907<sup>1332</sup>.

Trebuie să menționăm că alți trei copii au decedat prematur: Lucreția Elisabeta, de 3 ani, la 20 martie 1894, Petru, de 13 ani, decedat la 23 ianuarie 1899 și Viorel Traian, de 10 luni, mort la 1 ianuarie 1912<sup>1333</sup>. Preotul Ioan Rusu a luat parte și la înmormântarea unuia dintre cei mai vechi preoți din Zarand, Lazăr Comșa din Ribița, decedat la 11 august 1905, la venerabila vârstă de 84 ani 11 luni și 10 zile<sup>1334</sup>. Slujba de înmormântare a fost oficiată de către protopopul Zarandului, Vasile Damian, și un sobor de preoți alcătuit

---

<sup>1327</sup> Ibidem, Protocolul căsătoriilor din parohia Dumbrava de Jos.

<sup>1328</sup> Ibidem.

<sup>1329</sup> Ibidem, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1912, f. 13-14.

<sup>1330</sup> Ibidem.

<sup>1331</sup> Ibide, Dosar 1/1916, f. 74.

<sup>1332</sup> Ibidem, Dosar 1/1917, f. 180.

<sup>1333</sup> Ibidem, Colecția stare civilă, Protocolul morților din parohia Crișan (Vaca), p. 11, 27 și 54.

<sup>1334</sup> Ibidem, Protocolul morților din parohia Ribița, p. 56.

din Ioan Micluția, Ioan Jurca, Ioan Stănilă, Petru Rimbașiu, Nicolae Pop, Gavrilă Simedrea, Iosif Costea, Savu Stănilă și Ioan Rusu<sup>1335</sup>.

De asemenea, la moartea preotului din parohia Vaca, Iosif Costea, din 17 noiembrie 1918, Ioan Rusu a luat parte la slujba de înmormântare, alături de Andron Bogdan, Ioan Andrei, Iosif Tisu și Aurel Barna<sup>1336</sup>. După moartea preotului Iosif Costea, Ioan Rusu a fost desemnat preot administrator al parohiei Vaca. Printre copiii botezați de către preotul Rusu a fost și Lazăr, fiul lui Iosif Huțu și al Mariei n. Bârna<sup>1337</sup>. Este din ce în ce mai bolnav. Un document din anul 1917 menționa următoarele: „În Junc, parohul e cam înaintat în vârstă și locuința și-o are în comuna Vaca”<sup>1338</sup>.

La 12 ianuarie 1920, preotul Ioan Rusu înceta din viață la vârsta de 60 de ani. La înmormântarea sa au participat o mulțime de credincioși din satul natal, dar mai ales din satele Juncul de Jos și de Sus, pe care defunctul preot l-a păstorit vreme de aproape 35 de ani. La slujba de înmormântare a luat parte protopopul Zarandului, Pompiliu Piso, precum și preoții Ioan Felea din Valea Bradului, Aurel Barna din Mesteacăn și Iosif Comșa din Ribița<sup>1339</sup>.

În ultimele luni din viață preotul Ioan Rusu a fost în imposibilitate de a-și putea exercita funcțiunile preoțești, parohia Vaca fiind administrată, încă din luna iulie 1919, de către preotul din Ribița, Iosif Comșa<sup>1340</sup>.

Preoteasa Sofia Rusu îi va mai supraviețui încă trei decenii, ea încetând din viață la 26 februarie 1951, la vârsta de 84 ani<sup>1341</sup>. Familia preotului Ioan Rusu a constituit un exemplu demn de urmat de către credincioșii din satul Crișan din punctul de vedere al hărniciei, credinței și moralității.

### ALEXANDRU FUGĂȚĂ (1920-1934)

Unul dintre cei mai vrednici preoți care au slujit în Biserica ortodoxă Crișan a fost cuviosul părinte Alexandru Fugăț. S-a născut în data de 10 octombrie 1885, în localitatea Luncoiul de Jos<sup>1342</sup>. Era fiul notarului Nicolae Fugăț din acest sat, cel care absolvise în prima promoție de elevi ai Gimnaziului din Brad<sup>1343</sup>. Urmează școala primară în satul natal, după care se înscrie la Liceul din Brașov pe care l-a absolvit în anul 1907. În toamna aceluiași an se înscrie la Institutul Teologic din Sibiu<sup>1344</sup>. După susținerea examenelor de absolvire, în anul 1912, se căsătorește, fiind sfințit preot în anul 1912, și apoi repartizat în parohia din Blăjeni Plai<sup>1345</sup>. După patru ani de păstorire a credincioșilor

---

<sup>1335</sup> Ibidem.

<sup>1336</sup> Ibidem, Protocolul morților din parohia Crișan (Vaca), p. 68.

<sup>1337</sup> Ibidem, Protocolul botezaților din parohia Crișan (Vaca).

<sup>1338</sup> Ibidem, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1917, f. 10-11.

<sup>1339</sup> Ibidem, Colecția stare civilă, Protocolul morților din parohia Crișan.

<sup>1340</sup> Ibidem.

<sup>1341</sup> Casa parohială Crișan, Protocolul morților Crișan 1930-2005.

<sup>1342</sup> Casa parohială Crișan, Cronica parohială a parohiei Crișan, jud. Hunedoara, p. 3. Vezi anexa V.

<sup>1343</sup> Ioan Radu, Op. cit., p. 67.

<sup>1344</sup> Casa parohială Crișan, Cronica parohială a parohiei Crișan, județul Hunedoara, p. 3.

<sup>1345</sup> Ibidem.

ortodocși din acest sat, este mobilizat în 1916 fiind înrolat ca preot având gradul de căpitan, în armata austro-ungară, unde a servit până la 1 noiembrie 1918<sup>1346</sup>.

Izbucnirea revoluției din toamna anului 1918 îl găsește în orașul austriac Graz, unde îndeplinea misiunea de preot de Corp de armată<sup>1347</sup>. Se reîntoarce în mijlocul familiei și după o perioadă de refacere își reia funcția de preot în Blăjeni Plai. În martie 1920 este ales preot în parohia Crișan. El îi urma preotului titular Iosif Costea care a decedat în 17 noiembrie 1918. În perioada cât parohia a fost vacantă ea a fost administrată de către preotul Ioan Rusu, titularul parohiei Juncul de Jos și de Sus, originar din satul Crișan.

Conform istoricului parohiei scris de către preotul Alexandru Fugătă, el a fost ales și întărit în martie 1920 ca paroh în comuna Vaca<sup>1348</sup>. Totuși conform unui document din 8/21 ianuarie 1920, preotul Alexandru Fugătă informa protopopiatul Brad despre fondurile adunate de un grup de credincioși pentru procurarea clopotelor rechiziționate de armata maghiară în timpul primului război mondial<sup>1349</sup>. Îndată după sosirea sa în parohia Crișan, noul preot se dovedește un bun organizator și mai ales păstor al credincioșilor din sat rămași de aproape doi ani fără preot titular. Problema cea mai urgentă ce trebuia să fie rezolvată era procurarea a două noi clopote în locul celor luate de către armata ungară. Din biserica de aici au fost ridicate două clopote în greutate de 183 kg<sup>1350</sup>. Această problemă preocupă mai mulți credincioșii din parohie și pe membri consiliului parohial. La 25 februarie 1921 un grup de credincioși cere protopopului Zarandului ținerea unui nou sinod parohial care să aleagă comisia pentru a se deplasa și cumpăra clopotele necesare<sup>1351</sup>.

La cererea credincioșilor din parohie, protopopul Pompiliu Piso răspunde comunicând preotului Alexandru Fugătă decizia protopopiatului de a „cumpăra clopotele de la o firmă care va garanta și calitatea lor”<sup>1352</sup>, și rugându-l să aducă aceasta și la cunoștința credincioșilor din satul Crișan. Preotul Alexandru Fugătă se arată încă de la venirea sa, în parohia Crișan, nemulțumit de viața moral- religioasă a credincioșilor pe care îi păstorește. Majoritatea locuitorilor, bărbați și femei, beau la rachiou în măsură mare. Fiecare familie produce rachiou, pe care-l consumă acasă, „un rău mare, fiindcă sub cuvânt să nu le <descrească copiii> dau și copiilor cât ar fi de mici să bea”<sup>1353</sup>.

Părintele paroh Alexandru Fugătă remarcă și deruta pe care a provocat-o printre credincioși schimbarea calendarului „așa că sărbătorile după calendarul îndreptat nu le prea țin”<sup>1354</sup>. Imediat după sosirea sa în parohie, preotul Alexandru Fugătă a plătit, din fondurile bisericii, suma de 14.000 lei, reprezentând prețul caselor parohiale cumpărate de la preoteasa văduvă **Eufrosina Costea**<sup>1355</sup>. În anul următor a mai cheltuit, cu aprobarea membrilor consiliului parohial, încă 7.000 de lei pentru repararea lor<sup>1356</sup>.

---

<sup>1346</sup> Ibidem.

<sup>1347</sup> Ibidem.

<sup>1348</sup> Ibidem.

<sup>1349</sup> DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 2/1921, f. 14.

<sup>1350</sup> Ibidem, Dosar 2/1918, f. 96.

<sup>1351</sup> Ibidem, Dosar 2/1921, f. 4.

<sup>1352</sup> Ibidem, f. 4 v.

<sup>1353</sup> Casa parohială Crișan, Cronica parohială... p. 9.

<sup>1354</sup> Ibidem, p. 10.

<sup>1355</sup> Ibidem, p. 11.

<sup>1356</sup> Ibidem.

Întrucât fondurile adunate pentru cumpărarea clopotelor au fost cheltuite în mare parte pentru cumpărarea și repararea caselor parohiale, preotul Alexandru Fugătă a cerut mai multor credincioși aflați în America să colecteze banii necesari pentru procurarea clopotelor. Cererea s-a avut ecou în rândul credincioșilor din sat plecați în America, care au colectat suma de 27.000 lei<sup>1357</sup>. Din suma adunată au fost cumpărate două clopote, unul de 176 kg și altul de 86 kg turnate la Fabrica Nowothy din Timișoara<sup>1358</sup>, care au costat 20.800 lei. Cu suma de 3.150 lei s-au mai cumpărat, de la Librăria diecesană din Arad, două rânduri de odăjdii, unul de culoare roșie-galbenă și altul vânăt-galben<sup>1359</sup>. În această perioadă biserica era acoperită cu șindrilă care se deteriora la scurte intervale de timp fiind necesară repararea acoperișului. Dar preotul Alexandru Fugătă nu se mulțumește numai cu repararea acoperișului ci dorește o modificare a bisericii. În acest scop se adresează Ministerului Ocrotirilor Sociale și obține dreptul de a colecta fonduri din întreaga țară pentru repararea bisericii. În urma acestei acțiuni se adună suma de 130.000 lei, la care s-a mai adăugat 40.000 bani luați cu împrumut de la bancă, 18.000 din repartitia pe credincioși și încă 2.000 donația credinciosului **Atanasie Brana**<sup>1360</sup>.

Costul reparației s-a ridicat la 175.000 lei, iar din restul de 15.000 s-a achitat o parte din împrumutul de 60.000 luat de la o Bancă ungurească din Baia de Criș întrucât banca românească „Crișana” din Brad n-a voit să le dea<sup>1361</sup>. După încheierea lucrărilor, biserica a fost sfințită la 8 noiembrie 1924, de ziua Sfinților Arhangheli Mihail și Gavril<sup>1362</sup>. Dar după numai cinci ani, în 22 mai 1929, în timpul unei puternice furtuni, un fulger a lovit în turla biserici, omorând pe **Ioan Iezan**, ginerele lui **Tuliștel**, care trăgea clopotele, conform unui obicei mai vechi<sup>1363</sup>.

S-a declanșat un incendiu care a distrus parțial biserica, fiind necesare noi reparații. La puțin timp după instalarea sa în parohia Vaca, familia preotului trăiește o adevărată dramă prin încetarea din viață, la 18 aprilie 1921, a fiicei sale de 1 an, Tatiana-Leonida, care suferise de „tuse măgărească”<sup>1364</sup>. În anul 1924, preotul Alexandru Fugătă dona bisericii un „Triod”, ediția a II-a, tipărit la București în anul 1897. Pe cartea donată părintele Alexandru Fugătă a lăsat următoarea însemnare:

„Această Sf[în]tă carte numit Triodiu s-a dăruit Sf[in]tei biserici din Vaca, întru pomenirea sufletului fetei lor Tatiana, de către preotul Alexandru Fugătă, preoteasa Rafila și fetița lor Didica. S-a legat ia cu spesele cantorilor Athanasie Brana, Avram Gheorghe, Nicolae Popovici, Ioan Lazăr, Ioan Golda, Nistor Magdalina, Ioan Tulea, Ioan Neaga, credinciosul Cor Nistor.

Vaca la 11/24 februarie 1924.

Alexandru Fugătă, preot”<sup>1365</sup>.

---

<sup>1357</sup> Ibidem.

<sup>1358</sup> Ibidem.

<sup>1359</sup> Ibidem.

<sup>1360</sup> Ibidem, p. 13.

<sup>1361</sup> Ibidem.

<sup>1362</sup> Ibidem, p. 14.

<sup>1363</sup> Ibidem, p. 17.

<sup>1364</sup> DJHAN, Fond Colecția stare civilă, Protocolul pentru înșămnarea morților din parohia Crișan.

<sup>1365</sup> Biblioteca Casei parohiale Crișan.

O altă realizare importantă a preotului Alexandru Fugătă pentru satul Crișan a constituit-o ridicarea monumentului lui Crișan, operă a artistului **Marcel Olinescu**, profesor la Liceul „Avram Iancu” din Brad<sup>1366</sup>. Cu prilejul dezvelirii monumentului, la 29 septembrie 1929, în sat au avut loc festivități deosebite<sup>1367</sup>. Suma necesară ridicării impunătorului monument s-a realizat tot în urma unei colecte organizate prin diferite centre ale României.

În Duminica Floriilor, din anul 1930, a fost sfințită din nou biserica, refăcută în urma incendiului provocat de furtună și cu această ocazie, pentru a preîntâmpina producerea unor asemenea evenimente tragice, a fost instalat și parafulgerul<sup>1368</sup>. În iulie 1930, preotul Alexandru Fugătă a fost „absolvit de la administrarea protopopiatului Zarand, pe care l-a administrat începând din anul 1926”<sup>1369</sup>.

Pentru modul cum s-a achitat de această nobilă misiune, cât și pentru însemnatele realizări din parohia Crișan, preotul Alexandru Fugătă a fost distins de către Inalt Preasfințitul Mitropolit Dr. Nicolae Bălan cu dreptul de a purta brâu roșu<sup>1370</sup>. Fiind unul dintre cei mai apreciați preoți din protopopiat, Consiliul Arhiepiscopiei Ortodoxe Române de Alba Iulia și Sibiu l-a numit pe Alexandru Fugătă în „postul de catehet de la Școala normală de fete din Brad”<sup>1371</sup>.

Criza financiară din anii 1929-1933 a lovit puternic și în situația materială a preoțimii. „În deosebi noi preoții – scria Alexandru Fugătă – am fost greu loviți în salariul nostru prin așa zisele curbe de sacrificiu introduse de guvernul de tristă amintire a național-țărăniștilor, guvern ce a predominat jaful și furtul în avutul public”<sup>1372</sup>. „În timpul crizei salariile preoțimii au fost reduse cu 66 %, iar în data de 22 aprilie 1932 se împlineau 9 luni de când n-am mai primit nici un leu”<sup>1373</sup>, nota cu amărăciune preotul Fugătă în istoricul parohiei Crișan.

O altă misiune importantă încredințată de către ierarhia bisericească era conducerea Conferințelor cu preoții făcând parte din grupul I. În anul 1931 această conferință s-a ținut în biserica din Crișan, la ea participând preoții Andron Bogdan din Țărățel, Ioan Fugătă din Luncoiul de Jos, Aron Roman din Luncoiul de Sus, Aurel Barna din Mesteacăn și Iosif Comșa din Ribița<sup>1374</sup>. În finalul conferinței a cântat corul orfanelor de război de la Școala normală din Brad, unde preotul Alexandru Fugătă era catihet.

Preotul Alexandru Fugătă a luat parte activă la viața religioasă a elevilor școlii din satul Crișan, ținând catehizarea lor în patru zile pe săptămână: luni, marți, vineri și sâmbătă. În 9 iunie 1933, cu ocazia examenului de religie, la care au asistat protopopul Ioan Indrei, preoții Iosif Comșa și Aron Bogdan, epitropii și câțiva părinți, elevii au dat răspunsuri apreciable, evoluția lor fiind apreciată de întreaga asistență și obținând

---

<sup>1366</sup> Casa parohială Crișan, Cronica parohială... p. 17.

<sup>1367</sup> Ibidem.

<sup>1368</sup> Ibidem, p. 19.

<sup>1369</sup> Ibidem.

<sup>1370</sup> Ibidem.

<sup>1371</sup> DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 2/1930, f. 47.

<sup>1372</sup> Casa parohială Crișan, Cronica parohială...p. 17.

<sup>1373</sup> Ibidem.

<sup>1374</sup> Ibidem.

calificativul „Foarte bun”<sup>1375</sup>. Am reținut din spusele unor locuitori din sat, care i-au fost elevi că părintele Alexandru Fugătă a folosit și disciplina biciului numit „Sfântul Nicolae”.

În anul 1933, preotul Alexandru Fugătă a înființat **Reuniunea femeilor ortodoxe** din satul Crișan și a reorganizat **Societatea Sf[ântul]. Gheorghe**. Cu acest prilej, în 27 august 1933, ambele societăți au organizat o petrecere sub conducerea fiicei preotului Didi (Didica) Fugătă<sup>1376</sup>. Preotul s-a preocupat continuu de înzestrarea bisericii și a casei parohiale cu diferite odoare și cărți.

Biblioteca casei parohiale păstrată în cadrul școlii număra în anul 1933, 550 de volume. Din donația de 8.750 făcută de către credinciosul Avram Crăciun și familia sa, stabiliți în America, a fost procurată o Sfântă Evanghelie, legată în catifea și ferecată în argint, o Sf[ântă] cruce din argint, un Sf[ânt] potir și o cădelniță<sup>1377</sup>.

Starea morală a credincioșilor din parohie îl dezamăgește pe exigentul preot. „Se observă o înstrăinare de Sf[ânta] biserică. Nu mai cercetează regulat Sf. biserică ca și în trecut și ceea ce e mai dureros nu mai țin sărbătorile. Lucrează în toate sărbătorile, fie în clacă fie în particular și încă de dimineață.

Dacă le spun să nu mai lucre - fiindcă ne ceartă Dumnezeu cu lucruri rele - îmi răspund că nici domnii nu țin sărbătorile, că și la Brad se țin prăvăliile deschise și altele”<sup>1378</sup>. În acest an satul Crișan a avut un oaspete deosebit, fiind vizitat de cunoscutul profesor universitar din Cluj, Dr. **Ioan Lupaș**. Distinsul profesor a cercetat Școala, Biserica, unde a studiat cărțile vechi, a vizitat Monumentul lui Crișan și s-a interesat de familia lui, în vederea culegerii unor date pentru cartea ce se pregătea să o scrie pentru „serbările ce se vor ține în toamna anului 1934, la împlinirea a 150 de ani de la marele eveniment”<sup>1379</sup>. Din 1 ianuarie 1934, în urma morții unchiului său, preotul Ioan Fugătă, întâmplată la 27 martie 1933, preotul Alexandru Fugătă a preluat și administrarea parohiei Luncoiul de Jos<sup>1380</sup>.

La cererea insistentă a credincioșilor din Luncoiul de Jos, Prea Veneratul Consistoriu arhiepiscopesc, prin actul nr. 2546/1934 din 13 martie, preotul Alexandru Fugătă a fost „numit de paroh definitiv pentru parohia Luncoiul de Jos”<sup>1381</sup>. În urma deciziei înaltului for arhiepiscopesc din Sibiu, Duminică, în 25 martie 1934 „am slujit pentru ultima dată Sfânta Liturghie în parohia Crișan-Vaca, pe care cu ajutorul bunului Dumnezeu o am păstrat 14 ani și o lună”<sup>1382</sup>.

Alexandru Fugătă lăsa vacantă o parohie în care a avut multe realizări dar și dese nemulțumiri. Aici a renovat biserica, a cumpărat și renovat casele parohiale și a ridicat monumentul lui Gheorghe Crișan. Părăsea parohia Crișan cu regretul că n-a reușit să elimine toate proastele obiceiuri ale credincioșilor pe care i-a păstorit cu atâta râvnă. Îl nemulțumea faptul că „Duminica și în sărbători, copiii mici și cei de școală inundau crâșma și jocul, apoi beția ce și azi bântuie în mare măsură”<sup>1383</sup>.

---

<sup>1375</sup> Ibidem, p. 28.

<sup>1376</sup> Ibidem, p. 29.

<sup>1377</sup> Ibidem, p. 19.

<sup>1378</sup> Ibidem, p. 21.

<sup>1379</sup> Ibidem, p. 22.

<sup>1380</sup> Ibidem, p. 25.

<sup>1381</sup> Ibidem.

<sup>1382</sup> Ibidem.

<sup>1383</sup> Ibidem.

„Credincioșii nu se îngrijeau de păstrarea cimitirului îngrădit cu gard viu, făceau cale cu carul și piciorul, dar toate aceste neajunsuri și alte multe cu încetul le-am desființat și azi e ordine în parohie”<sup>1384</sup>. Preotul Alexandru Fugătă a fost unul dintre cei mai exigenți slujitori ai altarului din parohia Crișan, luptând cu tenacitatea-i cunoscută pentru impunerea unei vieți moral-religioase normale timpurilor de atunci, pentru eliminarea furtului, beției, imoralității și a altor neajunsuri din viața comunității creștine de aici.

## TIBERIU PERIAN

(1935-1965)

După transferarea preotului Alexandru Fugătă în parohia Luncoiul de Jos administrarea parohiei Crișan a fost încredințată preotului titular din Ribîța, Iosif Comșa. Dar la sărbătorile Învierii Domnului, din 1934, a slujit preotul Candin Ciocan, directorul Liceului „Avram Iancu” din Brad, plătindu-i parohia cheltuielile de transport, întrucât preotul administrator Iosif Comșa era ocupat în parohia sa<sup>1385</sup>.

Rămași de atâta timp fără preot titular credincioșii din Crișan devin nerăbdători și cer numirea unui nou preot. Astfel, în iulie 1934, Consiliul parohial din Crișan se adresează Arhiepiscopiei din Sibiu, cerând, de astă dată, „să le dăm preot pe învățătorul **Marin Popescu**”<sup>1386</sup>. La 4 august, Arhiepiscopia cerea Oficiului protopopesc din Brad să încunoștințeze pe membrii Consiliului parohial din Crișan că nu se pot admite „la parohii învățători și să aibă răbdare, căci se vor afla candidați cu pregătire teologică. Până acum am dat binecuvântare de candidare clericului **Tiberiu Perian** din Mesteacăn, care e absolvent al Academiei teologice din Sibiu”<sup>1387</sup>.

În iulie 1934 se publică și apoi organizează concursul pentru ocuparea parohiei Crișan, la care participă preotul administrator Iosif Comșa și tânărul absolvent de teologie Tiberiu Perian, originar din satul Mesteacăn<sup>1388</sup>. În ziua de 2 septembrie s-a făcut alegerea dintre cei doi candidați, în prezența protopopului Ioan Indrei. Alegerea s-a oprit asupra tânărului cleric Tiberiu Perian. Întrucât nu era căsătorit și deci sfințit preot, ocuparea parohiei urma să se facă abia după căsătorie. În ajunul Bobotezei anului 1935, Tiberiu Perian a umblat cu crucea pe la casele credincioșilor, după ce apa a fost sfințită de către preotul Iosif Comșa din Ribîța<sup>1389</sup>.

A fost însoțit de către cântăreții Atanasie Brana, Ioan Golda a Marinei și Lupea Petru<sup>1390</sup>. La începutul lunii februarie tânărul absolvent de teologie se deplasează la Sibiu unde s-a căsătorit cu **Silvia Turean**, funcționară la Librăria arhidiecezană, ceremonia căsătoriei având loc în ziua de 17 februarie 1935<sup>1391</sup>. După căsătorie, Tiberiu Perian a fost sfințit ca diacon, în data de 1 martie, și apoi în ziua următoare ca preot, sfințire săvârșită

---

<sup>1384</sup> Ibidem.

<sup>1385</sup> Ibidem, p. 26.

<sup>1386</sup> DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1934, f. 23.

<sup>1387</sup> Ibidem.

<sup>1388</sup> Casa parohială Crișan, Cronica parohială...p. 26.

<sup>1389</sup> Ibidem.

<sup>1390</sup> Ibidem, p. 27.

<sup>1391</sup> Ibidem.

de către vicarul mitropolitan, Dr. Vasile Stan<sup>1392</sup>. După revenirea în satul natal, Mesteacăn, Tiberiu Perian se prezintă la protopopul Ioan Indrei pentru a-l ruga să fixeze data instalării în parohie. Protopopul a hotărât ca acest act să aibă loc în ziua de „Buna Vestire”, 25 martie 1935<sup>1393</sup>. În această zi, preotul Tiberiu Perian a plecat dimineață devreme cu trăsura, a trecut prin Ribîța și apoi însoțit de preotul Iosif Comșa s-au îndreptat spre satul Crișan. La intrarea în sat erau așteptați de un însemnat grup de credincioși îmbrăcați în haine de sărbătoare, purtând praporii din biserică.

Apoi în bătaia clopotelor bisericii și a toacelor s-au îndreptat spre biserică. Aici, cei doi preoți au slujit utrenia, la sfârșitul căreia a sosit și protopopul Ioan Indrei, și apoi împreună au slujit Sfânta Liturghie. La sfârșitul slujbei protopopul Ioan Indrei l-a prezentat pe Tiberiu Perian credincioșilor spunându-le că „de astăzi înainte sunt parohul lor”<sup>1394</sup>. S-a adresat apoi mulțimii preotul Iosif Comșa mulțumind pentru înțelegerea de care au dat dovadă în perioada în care a administrat parohia Crișan. A vorbit, în final, și preotul nou instalat Tiberiu Perian prezentându-le pe scurt „activitatea ce o va desfășura în parohia nou încredințată”<sup>1395</sup>.

La Oficiul parohial, în prezența protopopului Ioan Indrei, a membrilor Consiliului și a Epitropiei parohiale, a avut loc predarea inventarului mijloacelor fixe și mobile, a gestiunii parohiei către preotul Tiberiu Perian<sup>1396</sup>. Tot cu această ocazie i s-a dat spre administrare și parohia Juncul de Jos. După predare s-a organizat o masă comună restrânsă la care au luat parte: protopopul **Ioan Indrei**, preoții **Iosif Comșa** și **Tiberiu Perian**, învățătorul **Marin Popa**, geologul **Viorel Brana** împreună cu tatăl său **Atanasie Brana**, **E. Fugătă** și delegații Consiliului și a Epitropiei parohiale, **Ionuț Petru** și **Ionuț Tănase**<sup>1397</sup>.

La 10 octombrie 1935, în parohia Crișan s-a desfășurat Cercul religios la care au participat preoții: A. Roman, A. Barna, I. Comșa, C. Boncu, V. Stan și Criștiu, după care toți preoții au plecat la Brad spre a participa la înmormântarea lui Adolf Sieber, directorul Societății „Mica” din Brad<sup>1398</sup>. Preotul Tiberiu Perian s-a preocupat, în anul următor și de repararea bisericii, care a fost sfințită în ziua de 25 octombrie cu participarea preoților din parohiile vecine și în prezența unui mare număr de credincioși.

În anul 1937, parohia Juncul de Jos este dată spre administrare preotului Iosif Comșa din Ribîța, Tiberiu Perian primind în schimb administrarea parohiei Țebea II, rămasă vacantă în urma alegerii titularului de aici, Ioan Indrei, în funcția de protopop<sup>1399</sup>. În 1 februarie 1939 este convocat Consiliul parohial și Epitropia, la ordinul Prea Veneratului Consistoriu episcopesc, pentru fixarea contractului de închiriere a școlii către Primăria din localitate<sup>1400</sup>. Membri ai Consiliului erau: **Ioan Golda**, **Toader Golda**, **Ioan**

---

<sup>1392</sup> Ibidem.

<sup>1393</sup> Ibidem.

<sup>1394</sup> Ibidem, p. 28.

<sup>1395</sup> Ibidem.

<sup>1396</sup> Ibidem.

<sup>1397</sup> Ibidem.

<sup>1398</sup> Ibidem, p. 29.

<sup>1399</sup> Ibidem, p. 30.

<sup>1400</sup> DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1939, f. 2.



**Neaga, Ioan Brătila, Petru Indrieș, Tănase Ionuț, Nicolae Avram, Pentru Manea, Nicolae Cor, Ioan Filip și Lazăr Stânga**<sup>1401</sup>.

Din epitropie făceau parte **Ioan Faur, Miron Ianc și Petru Cor**<sup>1402</sup>. Unul dintre credincioșii din sat, Ionuț Petru, care îndeplinise funcția de primar între anii 1926-1929, reclama Oficiului protopopesc că se pretind unele sume de bani „1 leu pentru fiecare suflet”, bani care reveneau cantorilor pentru serviciul lor la sărbătoarea Paștilor. Pentru întărirea celor reclamate **Ionuț Petru** dădea câteva exemple: „**Golda Lazăr**, care într-un an nu a luat Sfintele Paști pentru că nu a avut 4 lei să plătească pentru el, nevastă și doi copii. **Avram Miron** a luat în ziua Sfintelor Paști 2 lei împrumut, iar lui **Faur Gheorghe** i-au refuzat paharul să-i pună Sfintele Paști fiindcă era fără lei”<sup>1403</sup>.

Față de neregulile semnalate de către Ionuț Petru, protopopul Ioan Indrei comunica oficiului parohial Crișan, la 18 aprilie 1938, că „Sfintele Paști se vor împărți de preot și numai în caz de imposibilitate se admite să fie împărțite de primul cântăreț, ori de epitropii bisericii”<sup>1404</sup>. Se cere preotului Tiberiu Perian să ia măsurile de lipsă ca „împărțirea Sf. Paști să se facă cu evlavie și demnitate cerută”<sup>1405</sup>. În anul 1939, preotul Tiberiu Perian este suspendat de la „exercitarea darului la săvârșirea anumitor funcțiuni bisericești”<sup>1406</sup>.

Această interdicție nu se referea și la predarea în școala primară. Protopopul Ioan Indrei îi cere să predea „la școala primară învățământul pentru un despărțământ”<sup>1407</sup>, întrucât învățătorul Marin Popa a fost luat la concentrare. În 1940 a fost concentrat și epitropul Miron Iancu, care predă cheia a doua de la casa de bani lui Ioan Faur<sup>1408</sup>. La 17 ianuarie 1941 comisia verificatoare constata situația contului de execuție pe anul 1940, consemnând că suma de 1.940 lei au fost dați pentru înzestrarea armatei, conform ordinului superiorității bisericești<sup>1409</sup>. După anexarea Basarabiei și Bucovinei la U.R.S.S. și parohia Crișan este solicitată pentru strângerea de ajutoare pentru refugiații din aceste două provincii românești. În acest scop se adună suma de 465 lei, ce se predă preturii din Brad, prin primarul **Petru Lupea**. Au contribuit cu suma de 50 lei, preotul **Tiberiu Perian, Petru Lupea, Nistor Magdalina, Ionuț Tănase, Popovici Nicolae și Petru Rus**, iar **Atanasie Brana** a donat 100 de lei, **Moț Nicolae** 25 lei și câte 20 de lei au donat **Indrei Ioan și Avram Ioan Cengiuț**<sup>1410</sup>.

Pentru sporirea veniturilor bisericii în fiecare an se licitează pământurile bisericii și unele scaune. În anul 1941 în urma licitării a trei scaune și a pământurilor de la „**Gruiu**”, „**Colnic**”, „**Orbu**”, „**Fraga**” și „**Fierărie**”, s-a obținut suma de 21.600 lei<sup>1411</sup>. În cadrul adunării parohiale, din 25 ianuarie 1942, se stabilesc și diurnele pentru epitropi:

<sup>1401</sup> Ibidem.

<sup>1402</sup> Ibidem.

<sup>1403</sup> Ibidem, Dosar 2/1938, f. 12-13.

<sup>1404</sup> Ibidem, f. 11.

<sup>1405</sup> Ibidem.

<sup>1406</sup> Ibidem, Dosar 1/1939, f. 34.

<sup>1407</sup> Ibidem.

<sup>1408</sup> Ibidem, Fond Parohia ortodoxă Crișan, Protocolul de ședințe a Consiliului și adunării parohiale, p. 5.

<sup>1409</sup> Ibidem, p. 11.

<sup>1410</sup> DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 19/1941, f. 35.

<sup>1411</sup> Ibidem, Parohia ortodoxă Crișan, Protocol de ședințe...p. 17-19.

epitropul I - 300 lei, epitropul II - 200 lei, epitropul III - 100 lei<sup>1412</sup>. În aceeași ședință adunarea parohială numește ca „păzitor al pădurii pe **Bârna Nicolae a Culăiții**, fiind plătit cu 300 de lei pe an<sup>1413</sup>.

În timpul păstoriei sale părintele Tiberiu Perian se întâlnește și cu situații de-a dreptul comice, pe care trebuie să le discute în cadrul adunării parohiale spre rezolvare. Astfel „**Lupea Nicolae I. Nicolae** cere ca biserica să taie pădurea care-i ține umbră, și pentru anul curent (1942) să-i restituie paguba care pretinde că s-a făcut din cauza umbrei la locul lui de lângă pădure, cumpărat de la Neaga Ioan din Brad”<sup>1414</sup>. Pentru rezolvarea reclamației este chemat vânzătorul locului care declară următoarele: „I-am vândut pământul de lângă pădurea bisericii la Lupea Nicolae I. Nicolae însă fără condiția ca să-i dau pământul fără umbra ce i-o ține pădurea bisericii”<sup>1415</sup>. În situația dată Consiliul parohial nu recunoaște paguba reclamată de către Lupea Nicolae I. Nicolae.

După instaurarea guvernului Petru Groza, la 6 martie 1945, apar primele simptome ale comportamentului protagoniștilor noii orânduiri. La 7 aprilie 1945 un grup de tineri din satul Crișan, reclama prefectului faptul că „cimitirul Bisericii ortodoxe Române din satul Crișan care este dat la părintele Perian pentru fânaș și nu pentru cultivat. Partea cimitirului din sus a fost pentru tineretul din această comună pentru a-și petrece după obiceiurile vechi din moși-strămoși cât ține postul Paștilor”<sup>1416</sup>.

„Acum părintele Perian a început să lucreze acest cimitir, iar cum dă iarba părintele dă drumul la vite prin cimitir la păscut, care în acest timp pot rupe cruci după morminte care costă în timpul de azi bani grei. Întrucât prin cele de mai sus părintele vrea să ne strice obiceiurile strămoșești, pe care noi vrem să le păstrăm, vă rugăm a dispune în consecință”<sup>1417</sup>. Reclamația era semnată de **Lupea Ioan I. Nicolae, Golda Ioan, Lupea Nicolae, Lupea Nicolae I. Nicolae, Avram Ioan și Lup Gheorghe**<sup>1418</sup>.

Reclamația este tipică noii orânduiri ce se va impune prin forță, și unde se întâlnesc formulări de tipul „a dispune în consecință”, folosite tot mai des în următorii 50 de ani. În același timp, în sat, se constituie un nucleu de tineri care vor fi manipulați împotriva locuitorilor mai bine situați material. De asemenea este primul pas pentru eliminarea influenței preoțimii asupra comunităților de credincioși, influență pe care preotul o exercitase asupra enoriașilor secole de-a rândul. Urmarea reclamației este ordonarea unei cercetări de către prefectul județului. Din partea Preturii Brad sunt desemnați pentru cercetarea reclamației primarul și notarul comunei Țărățel de care aparținea satul Crișan. Cei doi reprezentanți ai noi puteri se deplasează la fața locului și îi solicită preotului Tiberiu Perian o declarație.

Părințele Perian, la rândul său, acuză locuitorii de faptul că rup gardurile cimitirului, tăind drum de care sau făcând poteci de străbătut cu piciorul. În ceea ce privește însămânțarea unei părți a cimitirului părintele se justifica prin Pastorală trimisă de mitropolitul Nicolae, „care în înțelegere cu organele de stat, sfătuia pe plugari să

---

<sup>1412</sup> Ibidem, p. 23.

<sup>1413</sup> Ibidem.

<sup>1414</sup> Ibidem, p. 31.

<sup>1415</sup> Ibidem.

<sup>1416</sup> DJHAN, Fond Prefectura județului Hunedoara, Dosar 6/1945, f. 4.

<sup>1417</sup> Ibidem.

<sup>1418</sup> Ibidem.

însămânțeze ultima palmă de pământ cultivabil, că așa ne cer vremurile. Acest îndemn pentru credincioși, pentru preot este un ordin al conștiinței, ca să pășești cel dintâi ca exemplu”<sup>1419</sup>. În ceea ce privește jocurile tinerilor, „ele se pot desfășura în jurul bisericii și în cimitirul propriu-zis, care este cel mai mare cimitir dintre toate satele din jur”<sup>1420</sup>. „Astfel am însămânțat pământul liber dinspre răsăritul cimitirului și nicidecum cimitirul, ceea ce se poate constata de orice trecător”<sup>1421</sup>.

Referitor la păscutul cimitirului părintele Tiberiu Perian neagă cele scrise în reclamație, arătând că „Cimitirul propriu-zis a fost întotdeauna cosit și nu pășunat”<sup>1422</sup>. În urma raportului trimis de către pretura din Brad, subprefectul județului dă un răspuns inteligent, echidistant față de cele două părți. Se cere să se pună în vedere „preotului Perian că cimitirele morților nu se vor însămânța și nici pășuna cu vitele, ci numai a se folosi furajul, spre a se putea păstra respectul față de cultul morților. La fel însă tineretul nu-l poate folosi pentru jocuri de distracție cât acele jocuri tradiționale au fost ilegal tolerate până acum. Cimitirele morților trebuie îngădite de primăria comunală și ținute în bună stare și ordine”<sup>1423</sup>.

În toamna anului 1945, când grosul trupelor sovietice se reîntorceau de pe front după capitularea Germaniei, grupuri izolate de soldați străbăteau satele, confiscând animale și alte lucruri de prin gospodăriile oamenilor, îmbătându-se și jignind femeile. Trei asemenea soldați ruși au ajuns și în satul Crișan, intrând în conflict cu un grup de locuitori în fruntea căruia se afla preotul Perian. Se pare că soldații au primit o lecție de comportare civilizată, după care au fost făcuți scăpați, dar a doua zi au revenit cu forțe sporite, căutându-l pe preot, pe care-l socoteau vinovatul principal al incidentului. Părintele a scăpat cu fuga, sărind pe fereastra din spatele locuinței și refugiindu-se în pădurile din hotarul satelor Crișan și Ribița<sup>1424</sup>.

În același an, consiliul parohial aprobă repararea caselor parohiale și a unei sobe din bucătărie. Lucrarea este încredințată zidarului **Ioan Alexa I. Tănase** pentru suma de 110.000 lei<sup>1425</sup>. În anul 1946, în procesul verbal din 25 martie, se consemnează una dintre situațiile triste pentru satul Crișan, constatându-se că din „membrii adunării parohiale a bisericii noastre au plecat și s-au colonizat în Banat 40 familii și la Primăria comunei noastre s-au mai pregătit un nou tablou cu 35-40 familii”<sup>1426</sup>. Încă nu se instalase bine nou regim comunist și la 27 februarie 1947, preotul Tiberiu Perian și episcopul Ioan Faur au fost nevoiți să ardă și distrugă un număr de 6 cărți din biblioteca parohială, cărți socotite ca având un „conținut fascist și antisovietic (?!).

Acțiunea a fost ordonată de către Oficiul protopopesc Brad. Pentru a ne dumiri despre ceea ce înțelegeau protagoniștii noii puteri comuniste prin cărți cu conținut fascist

---

<sup>1419</sup> Ibidem, f. 1-3.

<sup>1420</sup> Ibidem.

<sup>1421</sup> Ibidem.

<sup>1422</sup> Ibidem.

<sup>1423</sup> Ibidem, f. 6.

<sup>1424</sup> Întâmplare relatată de Maria Lazăr (1921-2003) care a aflat cele scrise din gura preotului pe care l-a întâlnit în momentul când se reîntorcea din Ribicioara de Jos de la unchiul său, Giurgiu Trifa a Găunului, împreună cu cei doi copii, dintre care unul, Petru își pierduse un șoșon pe care l-a aflat preotul și i l-a înapoiat.

<sup>1425</sup> Parohia ortodoxă Crișan, Protocolul de ședințe...p. 61.

<sup>1426</sup> Ibidem, p. 71.

și antisovietic, menționăm că erau înscrise în categoria mai sus citată cărți precum „Renașterea Basarabiei” de I. Matei și „Calendarul Bunului Creștin” de pe anii 1940-1944<sup>1427</sup>. Acțiunea de epurare a Bibliotecii parohiale și școlare va continua și în anii următori, pierzându-se pentru totdeauna un fond de carte extrem de valoros.

În același timp este obligat și preotul Perian de a participa la acțiuni culturale în favoarea guvernului Petru Groza. Primăria din Țărățel primea Ordinul nr. 807/1947 din partea Preturii plasei Brad pentru a lua măsuri în vederea ținerii unor conferințe în satele aparținătoare comunei. La Crișan conferința, la 10 august 1947, preotul Tiberiu Perian despre „Realizările guvernului în această direcție și în linii generale”<sup>1428</sup>.

În data de 2 martie 1947 s-a ordonat formarea a 10 echipe pentru colectarea de produse agricole. În cadrul acțiunii s-au colectat 106 kg porumb, 69 kg fasole și 5 kg cartofi<sup>1429</sup>. Începând din anul 1948 se observă și în cadrul acestei parohii un tot mai accentuat amestec al politicului în problemele bisericii. La 25 iulie 1948 este convocată o „ședință” extraordinară a membrilor adunării parohiale având ca temă de dezbatere „lucrarea fânului de pe terenurile bisericii”<sup>1430</sup>. La ședință participă pentru prima dată un funcționar de stat, în cazul nostru fiind vorba despre președintele **Ioan Avram I Totiș**<sup>1431</sup>.

Pentru bunul mers al lucrărilor adunării se alege un comitet format din primarul (președintele) **Ioan Avram, Ionuț Petru, Niță Ioan, Manea Petru**, sub președinția administratorului protopopesc I. Bunea, care să hotărască „prețul fiecărei bucăți de fân, cât și oamenii săraci cărora să li se dea”<sup>1432</sup>. După evaluarea prețului fânului de pe fiecare loc al bisericii, se repartizează locul „**Colnic**” la 4 familii, „**Orbu**” la 6 familii, „**Fraga**” la 4 familii și „**Gruiu**”, care avea cea mai restrânsă suprafață, la 2 familii, respectiv la **David Nicolae lui Nicolae și Bârna Maria**<sup>1433</sup>.

Prin adresa Oficiului protopopesc Brad, nr. 4.248/1948, se dispune introducerea în funcție a noilor epitropi ai bisericii. Preotul Tiberiu Perian mulțumește lui **Petru Cor** pentru serviciile aduse Sfintei Biserici în timpul epitropiei sale de 17 ani, apoi noul epitrop, **Ioachim Golda**, a depus jurământul cerut<sup>1434</sup>. Pentru anul 1949 Consiliul parohial Crișan finalizează lista membrilor adunării generale care cuprinde un număr de 170 membri<sup>1435</sup>.

Schimbările produse în cadrul adunării bisericești urmăresc introducerea unor membri mai docili noului regim, care să permită subordonarea și a acestei instituții naționale, cei mai bătrâni fiind mult mai greu de manipulat. De altfel, la 5 iulie 1949, se constituie noul Consiliu parohial, format din consilierii **Stânga Lazăr, Avram Ioan, Cor Nicolae, Golda Ioan, Tulea Ioan, Brătilă Petru, Bârna Ioachim și Iancu Miron**, cărora li se citește Circulara Sf. Episcopii cu nr. 1.845/1946 referitoare la” viața particulară și socială a fiecăruia”<sup>1436</sup>. În ședința Comitetului parohial, din 6 august 1949,

<sup>1427</sup> Ibidem.

<sup>1428</sup> DJHAN, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 9/1947, f. 1.

<sup>1429</sup> Ibidem, Fond Parohia ortodoxă Crișan, Protocolul de ședințe, p. 82.

<sup>1430</sup> Ibidem, p. 97-98.

<sup>1431</sup> Ibidem.

<sup>1432</sup> Ibidem.

<sup>1433</sup> Ibidem.

<sup>1434</sup> Ibidem, p. 99.

<sup>1435</sup> Ibidem, p. 100.

<sup>1436</sup> Ibidem, p. 106.

are loc predarea averii bisericii de către vechii epitropi noului ales, Iancu Miron. După încheierea formalităților predării, preotul Tiberiu Perian mulțumește vechiului epitrop „care a ținut această slujbă 40 de ani”<sup>1437</sup>.

La 27 aprilie 1953, Consiliul parohial, în înțelegere cu secretarul organizației de bază, **Ioachim Golda**, a ales pe cei mai săraci, repartizându-i apoi pe grupuri de familii la câte un pământ al bisericii<sup>1438</sup>. Se mai precizează în hotărârea Consiliului că în cazul în care pământul bisericii „va fi supus cotelor de fân, cota se repartizează pentru <**Orbu**> - 45 %, <**Colnicul**> 30 %, <**Fraga**>, 15 % și <**Gruiu**> 10 %<sup>1439</sup>. Cei ce primesc fânul sunt obligați a preda cota repartizată prin procentajul de mai sus, reducându-li-se prețul cu 1 leu de fiecare kg predat „în bune condițiuni și de calitate bună”<sup>1440</sup>. Recolta nu se putea duce acasă numai după predarea cotei transportată de ei<sup>1441</sup>. Cu tot amestecul tot mai accentuat al politicului în treburile bisericii, părintele Tiberiu Perian, își găsește timp și pentru rezolvarea treburilor bisericești. La 23 ianuarie 1954 propune Consiliului parohial „repararea turnului bisericii în afară și acoperirea cu tablă, căci cea veche este ruinată”<sup>1442</sup>, propunere aprobată și de către adunarea generală în ședința sa din 24 ianuarie 1954<sup>1443</sup>. La 7 martie 1954, se alege noii membri ai Consiliului parohial, care se votează prin aclamațiuni, după care ei depun jurământul introdus:

#### **Jurământ**

Eu „Avram Petru I. T[otiș], Rusu Petru, Cor Nicolae a Boxi, Iancu Miron, Avram Tănase, Stânga Lazăr, Bârna Viorel, Avram Nicolae I Iov și Cor Ioan a Gâb[ului], ales în demnitatea de membru al Consiliului parohial al Bisericii parohiale, cu hramul <Adormirea Maicii Domnului>, satul Crișan, regiunea Hunedoara, Eparhia Arad, jur înaintea lui Dumnezeu și pe conștiința mea că voi îndeplini obligațiile mele de consilier parohial cu cea mai deplină conștiinciozitate, respectând Statutul și Regulamentele bisericești din Patriarhia Română.

Așa să-mi ajute Dumnezeu !”<sup>1444</sup>.

La 25 aprilie 1954 s-a repartizat fânul de pe locurile „Orbu” cu 1.500 lei, la 11 familii, „Colnic” cu 1.500 lei la 8 familii, „Fraga” cu 1.000 lei la 7 familii și „Gruiu” cu 400 lei la **Avram Ionel a Samfirii** și **Petru Faur**<sup>1445</sup>. În aceeași ședință, cântărețul **Viorel Golda I Ioan** „cere să i se recunoască dreptul ce i se cuvine unui cântăreț din străină, fiind cel mai vechi în serviciu dintre toți cei în afara străinei<sup>1446</sup>. Consiliul parohial analizând cererea lui, împreună cu a lui **Ioan Avram I Iov**, hotărăște ca ambii „să intre în străină și să primească partea întreagă de cântăreț”<sup>1447</sup>.

<sup>1437</sup> Ibidem, p. 109.

<sup>1438</sup> Ibidem, p. 129.

<sup>1439</sup> Ibidem, p. 127.

<sup>1440</sup> Ibidem.

<sup>1441</sup> Ibidem.

<sup>1442</sup> Ibidem, p. 130.

<sup>1443</sup> Ibidem, p. 131.

<sup>1444</sup> Ibidem, p. 133-134.

<sup>1445</sup> Ibidem, p. 152-153.

<sup>1446</sup> Ibidem.

<sup>1447</sup> Ibidem.

La 19 martie 1954 s-au vândut prin licitație materialele rămase de la reparația turnului bisericii: ciment, tablă, scândură, lemne etc. Acoperirea turnului cu tablă s-a făcut de către meșterul Dumitru Zimbran din comuna Buteni (județul Arad)<sup>1448</sup>. La 31 martie 1957 s-a încheiat un nou contract pentru repararea bisericii cu zidarii Sortan Ștefan din Crișcior și Brătima Ioan din Brad. Lucrările executate de cei doi zidari au fost finalizate în toamna aceluiași an, la 8 septembrie, fiind recepționate de către membrii Consiliului parohial în frunte cu preotul Tiberiu Perian<sup>1449</sup>.

În ceea ce privește modul de desfășurare a adunărilor parohiale, ele încep să semene tot mai mult cu cele ale organizațiilor de partid. Astfel la 9 martie 1958 are loc adunarea electorală parohială. La început adunarea este deschisă de către preotul Tiberiu Perian printr-o cuvântare ocazională. Apoi se aleg doi bărbați de încredere și anume **Tulea Ioan** și **Bârna Viorel**. La propunerea adunării parohiale s-a format o comisie de candidare formată din **Lupea Petru, Neaga Ioan I Urs, Avram Petru I Totiș, Trifa Nicolae a Oniți și Colța Nicolae**. Ședința se suspendă pentru 15 minute, iar comisia de candidare părăsește sfânta Biserică, ieșind afară pentru a se înțelege asupra propunerilor noilor membri în Consiliul parohial<sup>1450</sup>.

Odată cu revenirea comisiei, președintele Tiberiu Perian redeschide ședința și se dă citire listei. Citindu-se lista de candidare, se proclamă aleși prin aclamațiunii următorii: **Bârna Nicolae I Nicolae I Filip, Bârna Viorel I Iosif, Avram Petru I Ioan Totiș, Ioan Neaga I Ioan I Urs, Iancu Miron I Ioan, Avram Tănase a Niculi și Cor Nicolae Bosel**<sup>1451</sup>. Din 1958 este prezent la ședințele Consiliului parohial, tot mai des și, secretarul organizației de bază, **Golda Ioachim**<sup>1452</sup>. Biserica se susține tot mai greu din cauza lipsei de fonduri, părintele Tiberiu Perian ezitând a impune noi taxe, așa cum va face succesorul său Iancu Coroi, asupra credincioșilor din parohie. Drept urmare în anul 1960 parohia Crișan este desființată devenind filie a parohiei Mesteacăn situație care durează până în anul 1964.

Și ca o ultimă lovitură dată bisericii ortodoxe din satul Crișan, în 6 mai 1961, a fost punerea în aplicare a ordinelor repetate ale forurilor superioare bisericesti, silite să aplice politica statului comunist. Conform acestor dispoziții toate pământurile cultivabile „arabile, fânețe, pășuni, vii, livezile, proprietăți ale bisericilor trebuie predate statului nostru R. P. R.”<sup>1453</sup>.

Membrii Consiliului parohial sunt siliți să mai îndeplinească o formalitate și anume hotărâsc în „unanimitate” să fie predate statului prin Sfatul popular al comunei toate terenurile proprietatea bisericii, „Fraga”, „Orbu”, „Colnic”, „Gruiu” și o grădină de 5.755 m p din care i se rezervă preotului Tiberiu Perian, care nu avea nici un fel de pământ, numai suprafața de 2.755 m p<sup>1454</sup>. Urmare a trecerii pământurilor în proprietatea statului, a constituit-o desființarea parohiei Crișan și afilierea ei la parohia Mesteacăn. Părintele Tiberiu Perian convoacă, la 10 iunie 1961, Consiliul parohial, pentru a afla

---

<sup>1448</sup> Ibidem, p. 148-149.

<sup>1449</sup> Ibidem, p. 170-171.

<sup>1450</sup> Ibidem, p. 174-175.

<sup>1451</sup> Ibidem.

<sup>1452</sup> Ibidem, p. 182.

<sup>1453</sup> Ibidem, p. 202.

<sup>1454</sup> Ibidem.

„modalitatea de susținere a bisericii”<sup>1455</sup>. Consiliul parohial hotărăște mărirea contribuției pe familie, de la 10 la 25 de lei și fiecare credincios care folosește scaun în biserică să contribuie cu suma de 5 lei<sup>1456</sup>.

Cântărețul **Mihai Magdalina** cere să intre în strana dreaptă, ca stabil, în locul rămas de la tatăl său Magdalina Nistor. Adunarea parohială constata că, încă la 3 decembrie 1961, se hotărâse să ocupe acest loc cântăreții **Nicolae Avram, Bota Ioan, Magdalina Mihai și Trifa Ioan I Nicolae**, după cum vor sosi de repede la biserică. În situația creată adunarea hotărăște, la 9 februarie 1964, ca cei patru cântăreți „să se verseze în mânuirea cântării bisericești, dându-le termen un an de zile și când împlinesc anul, adunarea va stabili care din acești 4 cântăreți va între în strană ca loc stabil”<sup>1457</sup>.

La 21 martie 1965, părintele Tiberiu Perian semnează pentru ultima dată un proces verbal de ședință, prin care se constata strângerea obolului credincioșilor din Crișan pentru Fondul central misionar, acțiune ordonată de către Episcopia Aradului, conform Pastoralei Sf. Sinod<sup>1458</sup>.

Părintele Tiberiu Perian își încheia o activitate de 30 de ani în fruntea parohiei ortodoxe Crișan. În îndelungata sa activitate a cunoscut mărirea și decăderea funcției bisericii și a preotului, imixtiunea unor reprezentanți ai puterii de stat și politice în luarea unor decizii ale Consiliului parohial, pentru ca în finalul carierei sale să asiste neputincios la desființarea parohiei și despuierea bisericii de pământurile care au constituit o sursă de venit pentru susținerea bisericii ajutând-o să supraviețuiască timp de câteva secole.

Ultima semnătură a părintelui Perian din protocolul născuților din parohia Crișan este din 1 septembrie 1965<sup>1459</sup>. Pe o fotografie executată la 15 august 1965 și donată de către preotul Tiberiu Perian familiei Neaga Ioan I Urs el scria următoarele: „O veșnică amintire de la acel care v-a păstorit timp de 30 ani. Fotografia s-a făcut la 15 aug[ust] 1965 în ușa Bisericii din Mesteacăn. A trecut în lumea dreptilor la 27 sept[embrie] 1965, ducând blândețea și cinstea cu care a fost înzestrat, în mormânt cu el”<sup>1460</sup>.

Cu sănătatea zdruncinată părintele **Tiberiu Perian** va înceta din viață în data de 27 septembrie 1965, în vârstă de numai 58 de ani plecând pentru totdeauna din mijlocul credincioșilor pe care îi slujise cu devotament 30 de ani<sup>1461</sup>. Corpul său neînsoțit va fi dus la Sibiu și așezat în cripta familiei soției sale Silvia Perian, născută Turean.

Încercările vieții au marcat profund sănătatea Prea Cucernicului preot Tiberiu Perian. Cunoscându-l din perioada copilăriei, în memoria mea părintele Perian s-a întipărit pentru totdeauna ca prototipul preotului de la sat, instruit, blând, cucernic, gata oricând să dea un sfat bun credincioșilor, să împace oamenii în momentele critice, să ofere căldura spirituală pentru credinciosul din parohie.

---

<sup>1455</sup> Ibidem, p. 204.

<sup>1456</sup> Ibidem.

<sup>1457</sup> Ibidem.

<sup>1458</sup> Ibidem, p. 212.

<sup>1459</sup> Casa Parohială Crișan, Protocolul născuților, Tom. V/1, 1932.

<sup>1460</sup> Fotografie aparținând urmașilor familiei Neaga din satul Crișan. Data de 27 septembrie 1965 a fost completată ulterior de o altă mână decât cea a preotului Perian.

<sup>1461</sup> Casa parohială Crișan, Protocolul morților, 1930-2005.

## IANCU COROI (1966-1999)

După moartea părintelui Tiberiu Perian parohia vacantă Crișan a fost ocupată de către preotul **Iancu Coroi**. Părintele Iancu Coroi s-a născut la 26 decembrie 1930 în comuna Hălmagiu, fiind fiul lui Gheorghe Coroi și Rafila. Părinții săi erau originari din comuna Avram Iancu, stabilindu-se la Hălmagiu încă din tinerețe.

Părintele Iancu Coroi era al șaselea copil din cei 7 ai familiei Coroi. Școala primară o urmează în Hălmagiu apoi trece la Liceul Avram Iancu din Brad, unde a terminat șase clase, liceul desființându-se în urma reformei învățământului din 1948. Își continuă studiile în cadrul Liceului „Moise Nicoară” din Arad, luându-și bacalaureatul în anul 1950<sup>1462</sup>. Se înscrie apoi la Institutul de Teologie din Cluj, după desființarea lui în anul 1952, continuându-și studiile universitare la Sibiu, absolvindu-le în anul 1954. În același an se căsătorește cu Aurelia Jivan. La 15 noiembrie 1954 a fost hirotonit diacon, iar a doua zi preot de către episcopul Andrei Mageru.

După hirotonire i se repartizează parohia Dumbrava de Jos cu filia Dumbrava de Sus, post pe care-l ocupă începând din 25 noiembrie 1954. Păstorește creștinii ortodocși din aceste sate timp de 12 ani. În timpul cât a fost preot la Dumbrava i s-au născut cei doi copii, Florin (12 aprilie 1956) și Petru (15 iunie 1961)<sup>1463</sup>. Imediat după ocuparea parohiei se preocupă de repararea Casei parohiale. Starea precară a celor două biserici determină luarea unor măsuri pentru repararea lor. Lucrările de reparație încep în anul 1959, concomitent la cele două biserici, fiind finalizate în anul 1964. Biserica din Dumbrava de Sus a fost sfințită la 24 mai 1964 de către consilierul episcopal Petru Sălăgean<sup>1464</sup>. La 18 octombrie, același an, este sfințită și Biserica din Dumbrava de Jos de către protopopul Trifu Benea<sup>1465</sup>.

La 1 octombrie 1966 a fost transferat în parohia Crișan cu filia Ribicioara de Jos. După instalarea sa noul preot convoacă, la 6 noiembrie 1966, ședința ordinară a Consiliului parohial din filia Ribicioara de Jos, în care se discută și aprobă proiectul de buget pe anul 1967<sup>1466</sup>. În aceeași ședință se discută și bugetul parohiei Crișan, stabilindu-se la 20.000 lei<sup>1467</sup>. În primul Consiliu parohial, condus de părintele Iancu Coroi, erau prezenți **Miron Iancu, Tulea Ioan, Neaga Ioan, Lazăr Gheorghe și Bârna Viorel**<sup>1468</sup>. În ședința din 2 februarie 1967, preotul Iancu Coroi ridică problema construirii unei noi case, în locul bucătăriei dărăpănate, constând dintr-o cameră de locuit, o bucătărie și un spațiu<sup>1469</sup>.

Pentru procurarea fondurilor necesare se stabilește o contribuție pe fiecare casă în sumă de 175 de lei<sup>1470</sup>. La 25 noiembrie 1967, Consiliul parohial adopta o hotărâre foarte

---

<sup>1462</sup> Ibidem, Scurtă autobiografie a preotului Iancu Coroi.

<sup>1463</sup> Ibidem.

<sup>1464</sup> Ibidem.

<sup>1465</sup> Ibidem.

<sup>1466</sup> Ibidem, Protocolul de ședințe, p. 213.

<sup>1467</sup> Ibidem, p. 215.

<sup>1468</sup> Ibidem, p. 213.

<sup>1469</sup> Ibidem, p. 217.

<sup>1470</sup> Ibidem.



dură la adresa credincioșilor, pe un ton ultimativ care suna în felul următor: „Hotărăște în unanimitate ca începând cu data de astăzi, 25 noiembrie 1967, fiecare poziție de casă de pe cuprinsul parohiei este obligată ca să achite la timp contribuția benevolă (!) precum și suma de 175 de lei care s-a hotărât de adunarea generală parohială și banii pentru scaune în sumă de 10 lei pentru un scaun, precum și orice taxă care s-ar pune pe fiecare poziție de casă pentru biserică sau casa parohială”. În cazul că unul sau mai mulți credincioși refuză să achite taxele sau nu plătesc taxele la timp, „preotul Coroi Iancu să nu le facă nici un fel de slujbă până ce nu plătește fiecare taxele care se țin de parohie”<sup>1471</sup>.

Era pentru prima dată în istoria bisericii din Crișan când se adopta o asemenea hotărâre, fără a se ține seama de starea de sărăcie a credincioșilor. Căci trebuie știut că cei care nu puteau plăti taxele erau familiile cele mai sărace din parohie. Hotărârea luată lăsa deschisă calea pentru impunerea de noi taxe în viitor. La 22 septembrie 1967 se adopta o hotărâre prin care cântăreții sunt chemați „să vină la Sf. biserică în fiecare Duminică și sărbătoare și când începe utrenia să fie prezenți în biserică pentru a învăța mai bine mersul stranei”<sup>1472</sup>.

Insuficiența fondurilor aduce parohia în situația de a fi desființată pentru a doua oară, în decurs de numai un deceniu. Prin ordinul 761/1967 oficiul protopopesc somează Consiliul parohial „că în cazul că nu-și achită toate contribuțiile pentru susținerea parohiei, parohie se desființează și se va afilia celei mai apropiate parohii”<sup>1473</sup>. Pentru a se putea evita această neplăcută situație, Consiliul parohia hotărăște mărirea taxei de la 25 la 45 lei<sup>1474</sup>.

În ședința din 7 decembrie 1969 se ia în discuție problema scaunului bărbătesc cu nr. 65 din lista compusă în anul 1926. Consiliul parohial hotărăște în unanimitate „ca acest scaun să fie trecut pe **Avram Ionel** și fratele lui, **Viorel**”<sup>1475</sup>. Patru cântăreți ai bisericii cer Consiliului parohial să li se dea drept de strană stabil. Consiliul analizează cererea lor și acordă drept de strană stabil lui **Trifa Ioan I Nicolae, Magdalena Mihai, Trifa Ioan Varvara**, iar **Avram Nicolae I Iov** rămâne în rezervă până se va ivi un loc vacant<sup>1476</sup>.

La 20 octombrie 1970, Consiliul parohial hotărăște cumpărarea de lumânări din banii bisericii care apoi să fie vândute credincioșilor. Se interzicea folosirea luminilor albe în sfânta biserică. De asemenea la „fiecare cununie să se plătească la sfânta biserică o taxă de 25 lei pentru iluminat”<sup>1477</sup>. Protopopiatul ortodox Brad continuă cu amenințările desființării parohiei Crișan și în anul 1972. În ședința Consiliului parohial din 22 octombrie 1972 se hotărăște dublarea taxei pentru scaun care ajunge la 20 lei, scaunele bisericii la 40 lei iar cel folosit de **Bârna Ioachim** să i se mărească taxa la 50 lei<sup>1478</sup>. Din 4 în 4 ani se aleg membrii Consiliului parohial, conform tradiției. În urma formalităților de alegere, din 12 mai 1974, sunt aleși prin aclamațiuni și vot deschis următorii: **Bârna**

---

<sup>1471</sup> Ibidem, p. 225-226.

<sup>1472</sup> Ibidem, p. 227.

<sup>1473</sup> Ibidem, p. 229.

<sup>1474</sup> Ibidem.

<sup>1475</sup> Ibidem, p. 243.

<sup>1476</sup> Ibidem, p. 246.

<sup>1477</sup> Ibidem, p. 260.

<sup>1478</sup> Ibidem, p. 276-277.

**Petru I Nicolae, Lazăr Gheorghe, Iancu Miron, Neaga Ioan Ursei, Golda Ioan a Teni, Manea Tănase și Avram Viorel I Nicolae a Iovului**<sup>1479</sup>.

În anul 1975, Departamentul Cultelor ordona ca „fiecare paroh, preot, cântăreț bisericesc și asimilați, sunt obligați să înregistreze în gestiunea parohiei toate veniturile pe care le încasează, eliberând chitanțe individuale la botezuri, cununii și înmormântări”<sup>1480</sup>.

În urma ședinței Consiliului parohial, din 6 iulie 1975, s-au stabilit următoarele taxe: Botez...50 lei, Cununii ...100 lei, În mormântări...100 lei, Maslu individual...40 lei. Totodată se precizează și obligația de a se valorifica terenurile și recolta, fructe, iarba, numai prin licitație publică<sup>1481</sup>. Din 1975 se mărește și contribuția benevolă de la 45 la 65 lei pentru fiecare familie<sup>1482</sup>. Conform ordinului protopopesc, nr. 279/1977, „clopotele trebuie încredințate unei persoane care le știe trage”, Consiliul parohial hotărăște ca „de clopotele bisericii din Crișan să răspundă crâșnicul **Golda Viorel și Avram Viorel Huțu**”<sup>1483</sup>. La 5 aprilie 1975, preotul Iancu Coroi cere un antemis nou cu hramul „Adormirea Maicii Domnului”<sup>1484</sup>.

Preotul Iancu Coroi, împlinea, în anul 1980, 26 de ani de preoție și Consiliul hotără ca de la 15 noiembrie, el să beneficieze de întregirea de salariu conform încadrării noi, de la 26 de ani înainte<sup>1485</sup>. La 29 noiembrie 1981 se discuta cererea lui **Lupea Ioan** și **Josan Petru** care solicită schimbarea terenului de la „**Monument**” aparținând bisericii cu două parcele din locul numit „**Rogina**” și „**Colnic**”, sau cu locul numit „**Sub Stean**”<sup>1486</sup>. Adunarea parohială aprobă cererea lui **Lupea Ioan Nelu** și **Josan Petru** și acceptă schimbul cu locurile din Rogina și Colnic, dar nucul dinspre marginea cimitirului și gardul de la drum să rămână în favorul parohiei<sup>1487</sup>. Pentru urmărirea tuturor formalităților schimbului sunt împuterniciți de către Adunarea generală parohială **Avram Petru Gegera** și **Bârna Nicolae Iojica**<sup>1488</sup>. La 23 mai 1982 se alege un nou Consiliu parohial compus din **Bârna Petru I Nicolae, Lazăr Gheorghe, Golda Ioan Teana, Manea Tănase, Avram Viorel I Nicolae, Lupea Petru a Stancii și Josan Ioan Puiu**<sup>1489</sup>. Membri supleanți sunt aleși **Avram Ioan Gegera** și **Avram Toader a Brânduși**<sup>1490</sup>.

La 17 octombrie 1982, epitropii, Consiliul parohial, în frunte cu preotul Iancu Coroi adoptă o serie de hotărâri care vin în contradicție cu libertatea de exprimare a persoanei. La acest consiliu au luat parte, pe lângă preotul **Iancu Coroi**, epitropii **Avram Viorel** și **Lazăr Gheorghe**, precum și membrii **Golda Ioan, Manea Tănase, Avram Teodor, Lupea Petru Stancii, Josan Ioan Puiu și Avram Ioan Gegera**. Lipsea doar **Bârna Petru I Nicolae**. La primul punct al ordinii de zi se discută proiectul de buget

<sup>1479</sup> Ibidem, p. 287-288.

<sup>1480</sup> Ibidem, p. 294.

<sup>1481</sup> Ibidem, p. 302.

<sup>1482</sup> Ibidem, p. 305.

<sup>1483</sup> Ibidem, p. 318.

<sup>1484</sup> Casa parohială Crișan, Arhiva parohiei 1966-1975.

<sup>1485</sup> Ibidem, Protocolul de ședințe, p. 352

<sup>1486</sup> Ibidem, p. 362-363.

<sup>1487</sup> Ibidem.

<sup>1488</sup> Ibidem.

<sup>1489</sup> Ibidem, p. 366-367.

<sup>1490</sup> Ibidem.

pentru anul 1983, stabilindu-se la 63.400 la venituri și 63.300 la cheltuieli. La punctul 2 se discută comportarea cântăreților din strana bisericii.

Pentru a instaura un climat de ordine și disciplină, se hotărăște ca începând din data de 24 octombrie „fiecare cântăreț bisericesc este obligat, în rotație, ca să vină de rând la strană la Sf. biserică în fiecare Duminică și sărbătoare, la rând câte unul, începând de la strana dreaptă întâi, apoi să urmeze să vină câte unul de la strana stânga”, în felul următor: „În prima Duminică să fie prezent la 9 dimineața la Sf. biserică **Avram Ioan I Iov**, într-a 2-a Duminică sau sărbătoare să vină **Trifa Ioan I Nicolae**, într-a 3-a Duminică sau sărbătoare **Magdalina Mihai**, într-a 4-a Duminică sau sărbătoare să vină, începând de la strana stânga, **Avram Ioan Cengiuț**, într-a 5-a Duminică sau sărbătoare să vină **Golda Viorel**, într-a 6-a Duminică sau sărbătoare să vină **Trifa Ioan Varvara**, într-a 7-a Duminică sau sărbătoare să vină **David Sabin**, într-a 8-a Duminică sau sărbătoare să vină **Boc Ioan și Lupea Toader**”<sup>1491</sup>.

Apoi în aceeași ordine se reia prezența la biserică. Consiliul decide ca acel cântăreț care are 3 absențe într-o lună să fie suspendat de la strană o lună de zile, dacă repetă abaterea să fie suspendat 3 luni, iar pentru a 3-a oară să-și piardă dreptul la strană<sup>1492</sup>. Consiliul parohial mai stabilea o sarcină pentru cântăreții bisericii: obligația de a merge de 3 ori pe an după bani prin sectorul repartizat și anume la sfârșitul lui martie, iunie și august<sup>1493</sup>. O altă obligație impusă cântăreților era aceea de a se spovedi și cumineca în postul Paștilor a fiecărui an „altfel n-are voie să intre în altar”<sup>1494</sup>. De asemenea, în postul Paștilor fiecare cântăreț este obligat să participe dimineața la utrenie și liturghie și după masa la vecernie<sup>1495</sup>.

Dar cea mai dură hotărâre se referă la credincioși și lovea în primul rând pe cei care aveau scaune în biserică. Dacă un astfel de credincios nu vine la biserică o dată pe lună în ziua de Duminică și la cele 8 sărbători mari – **Anul Nou, Boboteaza, Duminica Floriilor, Sf[intele] Paști, Duminica Tomi, Sf[intele] Rusalii, Sf[ânta] Maria Mare și Crăciunul**, adică de 20 de ori pe an, atunci „automat să-și piardă dreptul la scaun”<sup>1496</sup>. Hotărârea constituia un abuz, mai ales dacă enoriașul își plătea taxa pentru scaun. Aceeași sancțiune o primesc credincioșii, bărbați sau femei, care ridică parastas pentru morți și nu iau parte la slujbă, ci vor aștepta afară lângă parastas<sup>1497</sup>.

Epitropii sunt însărcinați să urmărească prezența credincioșilor la biserică „și vor lua în scris numerele de la scaunele libere din biserică în timpul sf[intei] slujbe în Duminica și sărbători mari și apoi se vor uita în caietul cu numele credincioșilor care au scaune în Sf[ânta] Biserică și vor afla pe cei care au scaunele și care nu vin la Sf[ânta] Biserică”<sup>1498</sup>. Consiliul parohial îl însărcinează pe preotul Iancu Coroi să urmărească cântăreții, pentru ca cele hotărâte să fie aplicate<sup>1499</sup>. Nu credem că prin aceste măsuri credincioșii au ajuns să se îmbulzească în biserică.

---

<sup>1491</sup> Ibidem, p. 374.

<sup>1492</sup> Ibidem.

<sup>1493</sup> Ibidem, p. 375.

<sup>1494</sup> Ibidem.

<sup>1495</sup> Ibidem.

<sup>1496</sup> Ibidem, p. 375-376.

<sup>1497</sup> Ibidem.

<sup>1498</sup> Ibidem, p. 376-377.

<sup>1499</sup> Ibidem.

De altfel ne-a surprins atitudinea dacă nu ostilă cel puțin indiferentă, a preotului Iancu Coroi față de activitatea grupului de arheologi care cercetau ruinele mănăstirii în campania din anii 1990 și 1991, încercând pe toate căile să minimalizeze valoarea descoperirilor făcute. „Iacă au găsit și ei acolo niște cioburi”, le spunea preotul credincioșilor curioși de acțiunea întreprinsă de către arheologi. De altfel conducătorul grupului de arheologi, Dr. **Adrian Andrei Rusu** a avut numai cuvinte de reproș la atitudinea părintelui Iancu Coroi<sup>1500</sup>. Trecând peste atitudinea indiferentă sau chiar ostilă față de intenția de reactivare a mănăstirii, să mai punctăm câteva evenimente din ultima parte a activității preotului Iancu Coroi în parohia Crișan. La 9 iunie 1986, preotul Iancu Coroi se adresa Oficiului protopopesc Brad pentru a-l informa asupra desfășurării alegerilor de consilieri. „În parohia Crișan alegerile pentru membrii Consiliului parohial și Comitetul parohial de la data de 1 iunie 1986 s-au desfășurat în mod pașnic, iar ca epitropi au fost delegați **Avram Viorel lui Nicolae** și **Onea Ioan a Danului**. Crișan 9 iunie 1986. Iancu Coroi”<sup>1501</sup>.

În consiliul parohial au fost aleși cu această ocazie **Avram Viorel, Golda Viorel, Golda Ioan, Avram Ioan Gegera, Avram Toader a Brânduși, Josan Ioan Puiu** și **Onea Ioan a Danului**<sup>1502</sup>. În anul 1997, Consiliul parohial a hotărât refacerea picturii din biserică, lucrare executată de către meșterul **Tănase Bârna**, care la terminarea lucrării a zugrăvit pe peretele nordic al naosului următoarea inscripție: „În anul 1997, în timpul preotului Iancu Coroi s-a refăcut toată pictura din biserică cu contribuția credincioșilor din sat de către meșterul Bârna Tănase lui Nicolae din Crișan”<sup>1503</sup>.

În anul 1998 preotului Iancu Coroi i se acorda treapta ierarhică de preot iconom stavrofor prin Diploma eliberată de către Episcopia Aradului, la 3 mai 1998. Era o recunoaștere a activității de 32 de ani pe care părintele Iancu Coroi a desfășurat-o în parohia Crișan și filia sa Ribicioara. Bolnav, părintele Iancu Coroi se retrăgea, în anul 1999, la binemeritata-i pensie.

### **ADORIAN LUCIAN TRIF**

(2000 - prezent)

După ieșirea la pensie a preotului Iancu Coroi pentru parohia Crișan este organizat un concurs pe care-l câștigă tânărul absolvent de teologie **Adorian Lucian Trif**. Actualul preot Adorian Lucian Trif s-a născut în municipiul Arad la data de 16 februarie 1977 din părinții Aurel și Lucia Trif. Școala primară a urmat-o în cartierul Micălaca și apoi Liceul industrial nr. 9 din Arad, secția industrie alimentară. Între anii 1996-2000 a urmat cursurile Facultății de teologie, secția Pastorală. În anul 1999 s-a căsătorit cu Camelia-Andreea Vidu.

După terminarea facultății și susținerea licenței s-a înscris la concurs pentru ocuparea parohiei Crișan, rămasă vacantă în urma pensionării fostului preot Iancu Coroi. La 1 iulie 2000 a fost titularizat pe acest post. La 6 august 2000 a fost hirotonit diacon iar în 15 august preot. Ceremoniile sfințirii de diacon și preot au avut loc la Mănăstirea Bodrog din Arad și au fost săvârșite de către P. S. Timotei Seviciu, episcopul Aradului și

---

<sup>1500</sup> Vezi anexa nr.

<sup>1501</sup> Casa parohială Crișan, Arhiva parohiei, 1986-1990.

<sup>1502</sup> Ibidem.

<sup>1503</sup> Inscripția din Biserica parohială Crișan.

Hunedoarei. Instalarea preotului Adorian Lucian Trif s-a făcut cu o oarecare întârziere din cauza tergiversării eliberării casei parohiale de către fostul preot. Ea a avut totuși loc la 23 august 2000. Tânărul preot a fost primit cu oarecare reticență de către credincioșii din satul Crișan, obișnuiți ani de-a rândul cu preoți tradiționali așa cum au fost Tiberiu Perian și Iancu Coroi.

Tineretea sa, prietenia cu o serie de tineri ai satului, participarea la unele jocuri sportive au alertat credincioșii mai bătrâni și mai ales pe membrii Consiliului parohial Crișan. Noul preot s-a dovedit și se confirmă ca un tenace preot luând în mâinile sale conducerea parohiei. Unii membri ai consiliului obișnuiți a conduce parohia, substituindu-se de multe ori preotului, au recurs la o adevărată grevă parohială. Cântăreți în strană, pe care din motive lesne de înțeles nu-i mai amintim cu numele s-au retras pe o perioadă mai scurtă sau mai lungă din activitatea din biserică.

Tânărul preot Adorian Lucian Trif și-a continuat drumul său și astăzi comunitatea împărțită la început în tabere pro și contra a început să-l accepte și în prezent tânărul preot confirmă crezul său „de a repune parohia Crișan pe un drum al iubirii față de Dumnezeu și față de aproape”<sup>1504</sup>.

### CÂNTĂREȚI ÎN STRANA BISERICII DIN CRIȘAN

Câteva date despre primii cântăreți care au activat în strana bisericii din Crișan ne-a lăsat fostul preot **Tiberiu Perian** (1935-1965) El amintește câțiva dintre cântăreții bisericii într-o încercare de întocmire a unei monografii a satului despre:

1. „**Petru Lupea**, zis Pătruț din a cărui familie nu mai este nimeni.

2. **Bârna Toader lui Cocoș**, care a locuit pe Vale în sus, din familia Cocoșeștilor. A trăit multă vreme văduv și apoi a trăit și cu femeia numită Grima. Mai trăiește astăzi (1939) din familia lui o fată care e mamă la Rus Nicolae a Medri. A fost un bun cântăreț.

3. Al 3-lea a fost învățătorul confesional **Ioan Micu**, care a lăsat o pleiadă de cântăreți buni în sat. Astăzi director la Școala primară din Baia de Criș. Ultimul învățător confesional în sat.

4. **Nicolae Lupea** fost primar, om cu multă autoritate în sat. Deși se spune că nu prea se pricepea la rânduiala bisericească, credincioșii tot l-au dorit să fie slujitorul bisericii. El și-a luat de ajutor pe cântărețul Atanasie Popoviciu, bun cunoscător al tipicului.

5. După moartea lui Nicolae Lupea, **Popoviciu At[anasie]** i-a urmat și [în funcția de] cantor. A fost un om drept și cu frica lui D[umne]zeu. Și-a făcut un copil preot și cel mai mic cântăreț în biserică.

6. După Atanasie Popoviciu a urmat, actualul cantor **Ioan Golda**, bun cântăreț și bun cunoscător al tipicului”<sup>1505</sup>.

În anul 1945, cu prilejul colectării unor fonduri din parohia Crișan pentru Orfelinatul din Sibiu, sunt înscriși în lista de donatori următorii cântăreți: **Ioan Golda a Marini, Atanasie Brana, Ioan Neaga Negău, Gheorghe Avram, Nicolae Popoviciu,**

<sup>1504</sup> Date oferite de către preotul Adorian Lucian Trif din parohia Crișan.

<sup>1505</sup> Casa parohială Crișan, Cronica parohială.

**Ioan Tulea, Nistor Magdalena, Petru Lupea, Ioan Avram Cengiuț și Ioan Golda a Măriuții**<sup>1506</sup>.

Cu ocazia consfătuirii din 22 decembrie 1967, preotul Iancu Coroi convoca toți cântăreții bisericii pentru a stabili unele măsuri pentru îmbunătățirea activității bisericii. Au răspuns prezent următorii cântăreți: **Lupea Petru, Avram Ioan Cengiuț, Avram Ioan I. Ioan Cengiuț, Avram Ioan I Iov, Avram Nicolae I Iov, Golda Viorel, Bota Ioan, Trifa Ioan a Varvarii, Trifa Ioan I Nicolae, Tulea Ioan, David Sabin și Magdalena Mihai**<sup>1507</sup>. Peste alți 15 ani, în anul 1982 sunt menționați următorii cântăreți ai bisericii: **Avram Ioan I Iov, Trifa Ioan I Nicolae, Magdalena Mihai, Avram Ioan Cengiuț, Golda Viorel, Trifa Ioan Varvara, David Sabin, Boc Ioan și Lupea Toader**<sup>1508</sup>.

În prezent grupul cântăreților din strana Bisericii Ortodoxe „Adormirea Maicii Domnului” din satul Crișan are următoarea componență: Avram Ioan I. Ioan Cengiuț, Lup Tănășe, Lupea Toader a Sofi, Trifa Ioan (doi lei), Boc Ioan, Onea Ioan, Rus Mircea, Dineș Marcel (cantor), Rus Dorin și Tulea Voicu (crâșnic).

#### **DONATORI AI BISERICII DIN CRIȘAN**

De-a lungul existenței sale biserica din satul Crișan a supraviețuit în bună parte prin mâna darnică a credincioșilor din parohie. Nu a existat familie din satul nostru care să nu fi rupt din puținul său și să fi donat câte vreun obiect sau bun pentru biserică. Dacă cercetăm biserica prin interior, prin pod sau cor, găsim zeci de obiecte, prapuri, perdele, covoare, fețe de masă, icoane, donate de unul sau altul dintre credincioși.

Între primii donatori ai Bisericii din Vaca îl aflăm pe **Ioan Avram** care, în anul 1822, dona o „Cazanie, tipărită la București în anul 1768”<sup>1509</sup>. Între cei mai însemnați donatori ai bisericii s-au numărat preoții Nicolae Tulea și Ioan Manea. Preotul **Nicolae Tulea** a donat o parte dintre pământurile bisericii<sup>1510</sup>. La rândul său, preotul **Ioan Manea** a făcut mai multe donații constând din pomi fructiferi, dreptul de arendă pentru crâșmărit, „dreptul său din vânzarea de sare și competența sa anuală numită adău, pentru plățirea unui rând de odăjdii”<sup>1511</sup>. Același preot Ioan Manea a mai cumpărat o casă de bani, cu suma de 20 florini, pe care a dăruit-o bisericii<sup>1512</sup>.

Credinciosul Nistor Magdalena a adus din America un prapur tricolor și o acoperitoare pentru Sfânta masă a altarului, pentru cumpărarea cărora au contribuit cu câte 12,50 dolari mai mulți locuitori aflați în America și anume: **Teodor Golda, Ioan Lazăr, Tănase Iezan, Nicolae Neaga, Niță Dumitru, Ioan Indrei, Ioan Golda și Nistor Magdalena**<sup>1513</sup>. Pe acest steag se află înscris următorul text: Bisericii noastre Ort. Romîne din com. Vaca, Jud. Hunedoara, România. Dăruit de frații români consăteni aflați

<sup>1506</sup> Vezi anexa XI.

<sup>1507</sup> Casa parohială Crișan, Protocol de ședințe, ...p. 227.

<sup>1508</sup> Ibidem, p. 374-375.

<sup>1509</sup> Casa parohială Crișan, Biblioteca.

<sup>1510</sup> Vezi anexele V și VI.

<sup>1511</sup> Ibidem.

<sup>1512</sup> Ibidem.

<sup>1513</sup> Ibidem.

în America de Nord, în anul 1921. Următorii: Nistor Magdalina, Ioan Lazăr, Toader Golda, Tănase Josan, Nicolae Niaga, Ioan Indrei I. Vis., Ioan Golda T, Niția Dumitru. Pe spatele prapurelui se află textul: Renovat de următorii consăteni din satul Crișan, în anul 1980. Următorii: Mihail Magdalina, Ioan Golda, Lazăr Gheorghe, Iezan Nicolae, Niaga Lazăr, Indrei Dionisie, Avram Ioan Benz. Nița Ioan. În centru prapurelui este pictată scena Învierii Domnului Is. Hs.

În strana din dreapta se află o icoană pictată pe suport din lemn, reprezentând Învierea Domnului Isus Christos. Pe spatele icoanei se află următorul text: Donată de Didi Fugătă, în 22.IV. 1927, în Vinerea Sft. Patimi la Sft. Maslu, s-a sfințit de preoții Iosif Comșa și Alexandru Fugătă.

Pentru ridicarea monumentului lui Crișan, **Banca Națională a României**, prin sucursala Deva a donat, în anul 1929, suma de 20.000 lei<sup>1514</sup>. La rândul său credinciosul **Atanase Brana** a donat 2.000 lei pentru renovarea Bisericii<sup>1515</sup>. Pentru același scop, **Avram Crăciun** și familia sa, stabiliți în America, a donat în 1929, 8.750 lei<sup>1516</sup>.

În anul 1931 s-a cumpărat un prapur roșu din donația moștenitorilor văduvei Floarea Manea, **Ioachim** și **Ioan Bexa**<sup>1517</sup>. **Tănase Bârna** a donat bisericii un steag pe care a pictat chipurile lui Horea, Cloșca și Crișan și Avram Iancu. Pe steag se află următoarea inscripție: „Lucrat și donat de Bârna Tănase, Crișan, 1982”.

În anul 1973, familiile Pârva I. Maria, Josan I. Maria și Bârna N. Florica dăruiau bisericii un prapor lucrat din lână. Familiile Lazăr Ioan, Avram Viorel, Cor Ioan au donat în anul 1974 un prapur lucrat din lână, având pictat în centru chipul lui Isus Cristos. În același an, familia Avram Nicolae, Minerva și Salvina a donat un prapor tricolor. Un alt prapur a fost donat de familia David Ioachim și Maria în anul 1979. Alți doi prapuri, fără a avea menționată data donației, au fost oferiți bisericii, primul, de către episcopul Iancu Miron și soția sa Salvina, iaral doilea de către Golda Gheorghe și Ileana și Savu Nicolae și Viorica.

În anul 1998, **Dimitrian Laurențiu Viorel Brana**, renumitul geolog, născut în satul Crișan, dona ușile împărătești Bisericii „Adormirea Maicii Domnului” din satul natal<sup>1518</sup>.

---

<sup>1514</sup> Ibidem, Anexa V.

<sup>1515</sup> Ibidem.

<sup>1516</sup> Ibidem.

<sup>1517</sup> Ibidem.

<sup>1518</sup> Ioachim Lazăr, Dimitrian Laurențiu Viorel Brana (1907-1998), necrolog, în Sargetia, XXVII/2, 1997-1998, p. 743-745.

## ÎNVĂȚĂMÂNT, ȘCOALĂ ȘI CULTURĂ ÎN SATUL CRIȘAN

Despre un învățământ organizat în satul Crișan nu se poate vorbi până la revoluția din anul 1848. Înainte de revoluție a funcționat, periodic, o școală pe lângă Mănăstirea Vaca, la care predau călugării de aici. În legătură cu această școală, în sat s-a păstrat tradiția conform căreia un călugăr „mai bătrân chema la el copiii care pășteau vitele și le da o bucată de pâine și 1 palmă bună, însoțită de cuvintele <ține minte>”<sup>1519</sup>. Nu știm cât adevăr și câtă legendă conține această tradiție. Cert este că la 1759, când este refăcută mănăstirea Vaca, se ridicau și 2 săli pentru școală<sup>1520</sup>.

După părăsirea mănăstirii și școala de aici își încetează existența, copiii dornici de învățatură, primind unele cunoștințe de scris, citit și rugăciunile bisericesti de la preotul din sat. Unii cu posibilități mai mari puteau să frecventeze școala din Brad, amintită încă din anul 1792<sup>1521</sup>. Însemnarea de pe o Evanghelie, tipărită, la Blaj, în 1765, aparținând satului Blăjeni, ne face cunoscut că această carte a cumpărat-o „Trifu Simion din Blăjeni de la dascălul din Brad, numitul Simion Savai cu douăzeci și patru de mărișei, în anul 1792, iunie, 12 zile”<sup>1522</sup>.

Școala din Brad a fost înființată în anul 1786. În acel an Camera aulică din Viena hotărăște înființarea de școli la Zlatna, Abrud și Brad<sup>1523</sup>. Școala din Brad continuă să funcționeze neîntrerupt și în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Potrivit Calendarului lui Martin Hochmeister, tipărit la Cluj, în anul 1807, școala ortodoxă din Brad funcționa, în acest an, avându-l ca dascăl pe Nicolae Popovici<sup>1524</sup>. În anul școlar 1842-1843, la școala din Brad învățau 283 elevi<sup>1525</sup>.

Desigur că elevii din satul Vaca care învățau aici erau într-un număr foarte mic, doar fii de preoți, dascăli sau cantori care aveau condiții materiale mai bune, puteau urma cursurile acestei școli. Absolvirea ei îi oferea tânărului posibilitatea de a frecventa cursul teologic sau pedagogic de la Sibiu. Era necesară înființarea unei școli primare în sat, lucru ce se va întâmpla abia după revoluția din anii 1848-1849. În primii ani nici nu se putea înființa o școală, datorită distrugerilor pe care satul le-a suferit în timpul revoluției. Chiar și puținele școli din Zarand, înființate în perioada anterioară revoluției, au fost afectate grav, clădiri distruse sau incendiate, dascăli uciși, zeci de sate rase de pe fața pământului de către invadatorii unguri.

Într-o adresă trimisă de către protopopiatul Brad către comisarul regal cercual, expediată din Birtin, la 10 ianuarie 1852, se preciza că „nici una schola nu există în tot

---

<sup>1519</sup> Vezi anexa V.

<sup>1520</sup> Vezi anexa I.

<sup>1521</sup> Ioachim Lazăr, Contribuții la istoria învățământului elementar românesc din județul Hunedoara (1780-1848) în Sargetia, XXI-XXIV, 1988-1991, p. 207-232.

<sup>1522</sup> Ibidem.

<sup>1523</sup> Ibidem.

<sup>1524</sup> Ibidem.

<sup>1525</sup> Eugen Gluck, O filă din trecutul învățământului din județul Hunedoara, în RP, nr. 10/1986, p. 63-64.



protopresbiteratul. Numai se speră că la Brad și Tomnatic se va înființa, însă cu mare greutate”<sup>1526</sup>. În urma publicării „Principiilor generale privind reorganizarea învățământului”, de către guvernatorul Transilvaniei, la 19 aprilie 1850, se iau o serie de măsuri pentru înființarea școlilor satești. Conform Principiilor, statul avea dreptul de inspecție superioară asupra tuturor instituțiilor școlare.

Episcopul Andrei Șaguna convoacă un sinod al Bisericii ortodoxe, în anul 1850, care avea principala preocupare să scoată școlile românești de sub controlul episcopului catolic din Alba Iulia<sup>1527</sup>. Cu acest prilej se stabilește ca fiecare protopop „să fie inspector de școli în districtul său și din timp în timp să raporteze P.S. Sale”<sup>1528</sup>.

Episcopul Șaguna prezenta membrilor sinodului situația școlilor ortodoxe din Transilvania, spunând: „Deși comunitățile noastre parohiale erau într-o stare materială foarte rea, totuși multe din ele și-au ridicat școli pentru copiii săi, în care se învață citirea, scrierea, învățătura creștinească și datoriile supușilor către Împărat”<sup>1529</sup>.

Sinodul ia hotărârea să înainteze împăratului și Ministerului de Culte o cerere prin care să „solicite ajutor material pentru înmulțirea și organizarea școlilor populare confesionale din eparhia Ardealului”<sup>1530</sup>. Dar episcopul Andrei Șaguna n-a așteptat să vină aprobarea „împărăției” și și-a continuat opera școlară pe cont propriu. El ia o serie de măsuri pentru înmulțirea clădirilor școlare, stăruind ca fiecare sat să-și zidească școală corespunzătoare. La opera de construcții școlare angajează pe dascăli cu tot zelul lor, însuflindu-i pe cei devotați și amenințând cu greu canon pe cei îndărătnici”<sup>1531</sup>.

În circulara din anul 1852, privind înființarea, organizarea și conducerea școlilor, Andrei Șaguna așeza la temelia organizării școlilor principiul confesional. El cerea ca acele comune, oricât ar fi de sărace, să nu se întovărășească cu vreo obște de altă religie pentru zidirea unei școli. Totodată lăuda preoții care s-au străduit și au animat pe săteni să-și construiască școală dotată și înzestrată cu învățători harnici.

Într-o altă Circulară, din 24 aprilie 1852, episcopul Șaguna precizează îndatoririle școlare ale preoților și învățătorilor, concretizându-le în șase puncte:

- „Fiecare comună bisericească să-și aibă școala sa.
- Învățătorul să fie de religie greco-orientală.
- Manualele didactice sunt admise numai cele tipărite în tipografia diecezană.
- Învățătorii trebuie să aibă certificat de capacitate de la episcopul lor.
- Orice raport privitor la starea școlară se va înainta de acum înainte Consistoriului.

- Școlile confesionale românești nu sunt supuse controlului unui inspector de altă religie”<sup>1532</sup>.

Circularele episcopului Șaguna referitoare la școli ajung din ce în ce mai des și la protopopul Zarandului, Iosif Bașa. În calitatea sa de inspector școlar districtual el transmite dispozițiile episcopului către preoții din protopopiatul său. Școala din Brad este

<sup>1526</sup> Ioachim Lazăr, Aspecte privind eforturile zărăndenilor pentru înființarea unui gimnaziu național, în Restituiri, I, Deva, 1993, p. 58-69.

<sup>1527</sup> Gheorghe Tulbure, Școala satească din Ardeal în epoca lui Șaguna, Cluj, 1937, p. 18.

<sup>1528</sup> Ibidem.

<sup>1529</sup> Ibidem, p. 19.

<sup>1530</sup> Ibidem.

<sup>1531</sup> Ibidem, p. 20-21.

<sup>1532</sup> Ibidem, p. 22-23.

printre primele care-și reia activitatea. De la această școală în timpul revoluției și-a pierdut viața Ioan Molnar, fostul învățător și paroh<sup>1533</sup>. La 9/21 aprilie 1851, protopopul Iosif Bașa îi cere preotului Ioan Manea din satul Vaca să meargă la Brad pentru darea examenului<sup>1534</sup>, ceea ce ne certifică că încă din toamna anului 1850, școala din Brad își reluase activitatea.

În toamna anului 1848, la 14/26 septembrie, protopopul Bașa se adresa preoților din Ribîța, Vaca, București și Băița, cerându-le ca să vie înainte, pe Joi, la Brad, pentru darea informațiilor pentru școli și dascăli<sup>1535</sup>. Izbucnirea războiului civil din Transilvania, începând din octombrie 1848, amâna pentru viitor asemenea planuri școlare. Încă la 11/23 octombrie 1848 protopopul Iosif Bașa îl informa pe superiorul său despre tristele evenimente din Zarand<sup>1536</sup>. La 7/19 noiembrie 1848, prefectul Ioan Buteanu, transmitea protopopului Iosif Bașa ordinul ca să publice „porunca Comitetului român de la Sibiu, prin preoți, poporului”<sup>1537</sup>.

La 20 august 1850 se cere de către Consistoriul din Sibiu completarea formularului pentru școli de către preoți și trimiterea lui la Directorul de școli din Sibiu<sup>1538</sup>. În cursul anului 1850 se reiau cursurile doar la câteva dintre școlile Zarandului. În toamna anului 1851, parohul din Ribîța, Lazăr Comșa, expedie protopopiatului, pentru a fi înaintată la Sibiu, o situație școlară cuprinzând „familiile, sufletele și pruncii de școală”<sup>1539</sup>.

Preotului Ioan Manea îi revine meritul de a reînființa școala din satul Vaca. La 26 noiembrie 1852, protopopul Iosif Bașa înainta Comisarului cercual din Baia de Criș contractul încheiat „între paroh și comunitatea Vaca cu fostul învățător la Zimbru, **Ioan Ilie (Ilea)**, în Ungaria, din care luminat se va vedea cum înaintea mea s-a tocmit să învețe pruncii și pruncele, într-un an de zile, în zisul sat”<sup>1540</sup>.

Protopopul Bașa îi cere comisarului ca în baza ordinului Guvernului Transilvaniei, din 26 iunie 1852, să-l înștiințeze dacă acest învățător se poate „aplica în stațiunea dascăliei tocmit”<sup>1541</sup>. Câteva săptămâni mai târziu, protopopul Iosif Bașa, îi comunica comisarului cercual că actele învățătorului Ioan Ilea, aduse din Ungaria „sunt false, de vreme ce o purtare de totul ticăloasă și slabă a avut, bețiv ca nimeni altul și nici o silință pentru deprinderea pruncilor la învățătură”<sup>1542</sup>. Fiind chemat pentru a da socoteală de purtarea și activitatea lui slabă, învățătorul a părăsit școala și localitatea și „acum de 3 săptămâni nu se știe de dânsul unde ar fi”<sup>1543</sup>.

În situația creată preotul Ioan Manea, împreună cu judele (primarul) Petru Lupea, au tocmit „pe un diac, **Toader Tulia**, numit pentru dascăl, a căror contract aici se

---

<sup>1533</sup> DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1846, f. 87.

<sup>1534</sup> Ibidem, f. 96.

<sup>1535</sup> Ibidem, f. 33 v.

<sup>1536</sup> Ibidem, f. 84 v.

<sup>1537</sup> Ibidem.

<sup>1538</sup> Ibidem, f. 89.

<sup>1539</sup> Ibidem, f. 99.

<sup>1540</sup> Ibidem, Dosar 1/1850, f. 80.

<sup>1541</sup> Ibidem.

<sup>1542</sup> Ibidem, f. 88.

<sup>1543</sup> Ibidem.

ășterne”<sup>1544</sup>. Primind documentele, protopopul Bașa le înaintează comisarului cercual, rugându-l „a orândui cele cuviincioase în privința tocmitului învățător”<sup>1545</sup>. Așadar, debutul școlii în comunitatea Vaca s-a făcut cu dificultate, ceea ce putea, și a și influențat negativ, până la urmă, credincioșii din parohie. Era necesar ca în fiecare an să fie lămuriți sătenii despre folosul școlii, și a accepta angajarea aceluiași sau a unui alt învățător.

Protopopul Iosif Bașa se adresa preturii, în anul 1854, pentru a-i arăta strădaniile făcute pe linia dezvoltării școlii, scriind: „Nu numai iubirea către omenime și națiune, dar și dregătoria Inspectoratului școlar districtual, fiindu-mi mie încredințată pentru înaintarea și întemeierea școlilor, m-a îndatorat și silește ca să mă străduiesc, dacă nu și la toate comunele, acum batăr pe cât se poate la mai multe a se așeza învățători (dascăli), precum se așezară la Birtin, la Țebea, La Luncoiu de Jos, la Bucuresci, la Brad, la Ribîța, la Junc, la Valea Bradului, încă și la Vaca am orânduit ca să se tocmească cu **Petru Lupia**, cantorul de acolo”<sup>1546</sup>.

În perioada 1852-1855 școala confesională din Vaca a întâmpinat o serie de dificultăți în funcționarea ei, între care amintim, lipsa dascărilor, slaba frecvență a copiilor, neplata la timp a salariului învățătorului etc. Aceeași situație este în tot Zarandul. Episcopul Șaguna îl mustră pe protopopul Bașa pentru stagnarea școlii din protopopiatul său. La această mustrare protopopul Bașa răspunde, arătând gravele piedici pe care le întâmpină, la tot pasul, în dezvoltarea școlii:

„Cu obidată întristare primi-i Or. I. Pr. Sf. Ep. Voastre din 5 l. c. prin care sunt învinovățit că pentru lenevirea și neactivitatea mea nu se înaintează sporirea și înaintarea intereselor școlare. În tractul acesta aducându-se de exemplu școala din După Piatră că i s-au pustiit materialele pentru zidirea acei școli, la care cu umilită plecăciune descopăr precum că acolo școală osebită niciodată nu a fost, fără în anii trecuți s-a ținut școală în casa unui locuitor de acolo. Încât se atinge de materiale, acolo numai vreo câteva lemne au fost adunat și bine nici acum precum s-au prăpădit nu se știe, de vreme ce mulți în mai multe lipsuri descoperă pentru ei. Cu multă cercetare pentru zisa-i școală și pentru prăpădirea acelor lemne pentru care sunt îndatorat, a făcut și pentru fostul învățător Dimitrie Lugojan, însă întristare, pretura nu a rânduit acea cercetare mixtă.

Ce se atinge de celelalte școli din comunități, se țineau mai în toate comunele școală prin cantorii bisericii și se deprinde bine tinerimea întru cetanie și alte deprinderi întru datorința la creștinătate și alte fapte bune, însă tristă mâhnire, că în mai multe comune făcând contracturi ca să-și capete cantorul puțintică leafă pentru osteneală de la comune, în urmă unii din popor se trag a nu plăti că nu au prunci de școală, alții că n-au cu ce plăti că sunt săraci și alții în mai multe chipuri pentru cari lipsesc.

Am făcut sesizare la dregătoria locală de la care nici o asistență nu ni se mijlocește la scoaterea lefii învățătorilor, precum de la Brad, Rovina și de la Stănița. La Juncu se deprindeau pruncii prin cantorii de acolo binișor întru învățătură și cântau frumos în biserică, însă fiind pricină pentru leafa dascălului, domnul subcomisariu Iacob Orosz li-au zis că dacă n-au dascăl mai învățat, de așa școală nu este de lipsă, la care

---

<sup>1544</sup> Ibidem.

<sup>1545</sup> Ibidem.

<sup>1546</sup> Ibidem, Registru 1/1854, f. 34.

oamenii alduindu-l de Dumnezeu pe acest comisariu, că nu ne silește să ținem școala, așa sfatul preotului local nu s-au ascultat și învățătura se nimici din acea comunitate.

Eu casele mele de la Birtin, care potrivit s-ar putea folosi pentru școală, fiind Birtinul centrul comunelor Lunca, Cărăstău Tătăraști și Prihodiște, pentru care cu umilită plecăciune mă rog ca să vă îndurați a scrie la C. R. Com. de Pretură, aici în Baia de Criș, ca să-mi stea într-ajutor întru a îndupleca poporul din comunele acestea pentru a făgădui leafa anuală potrivită unui învățătoriu, fiindcă numai cu preoții locali nu putem face nimic.

10/22 martie 1855<sup>1547</sup>.

La 22 octombrie 1855, preotul Ioan Manea primește dispoziție din partea protopopiatului că „se înțelege cu părintele din Junc și Ribița pentru a se putea așeza dascăl Iosif Almășan din Cozia”<sup>1548</sup>. La 9/21 noiembrie, același an, preotul interveea la protopopul Iosif Bașa pentru a cere preturii din Baia de Criș să ajute „la scoaterea lefii fostului dascăl din Vaca, Toader Tulia”<sup>1549</sup>. Pentru întărirea înțelegerilor dintre comunități și învățători, Ministerul de Culte dă o dispoziție, la 29 decembrie 1855, ca „între comună și dascăl să se facă 2 contracte, 1 cu timbru și 1 fără”<sup>1550</sup>.

În anul următor copiii din Vaca vor frecventa școala deschisă în Ribița, întrucât preotul Ioan Manea, în calitatea sa de director școlar, răspunde de această școală. Astfel, la 29 iunie 1856, el informa protopopiatul că „la școala din Ribița se află 70 de școlari”<sup>1551</sup>. În 22 ianuarie 1856, preotul Manea își informa superiorii despre faptul că Pretura din Baia de Criș „a îngăduit înființarea unei școli la Ribicioara, în contra planului pentru școala din Ribița, făcută”<sup>1552</sup>. În urma intervenției preotul Ioan Manea primește ordin, la 3 februarie 1856, „ca să se ție școală la Ribița, că se va desființa școala din Ribicioara”<sup>1553</sup>. În aceeași dată protopopul Iosif Bașa înaintează o cerere la Pretura din Baia de Criș „pentru a se întări planul de școală la Ribița și nu la Ribicioara”<sup>1554</sup>.

Dar se mai întâmpină dificultăți în funcționarea școlilor, și din cauza părinților, care nu respectă, cu toate amenințările, dispozițiile de a-și trimite copii la școală. La 9/21 februarie 1856, dascălul din Ribița, Toader Tulia cere a i se mijloci mergerea pruncilor la școală<sup>1555</sup>. Câteva zile mai târziu, la 12/24 februarie, același, Toader Tulia cere satisfacție asupra celor care l-au „ponosluit că nu se ține de școală”<sup>1556</sup>. În această situație, la 8/20 mai 1856, Pretura ordonă preoților „să sfătuiască poporul pentru a-și da pruncii la școală”<sup>1557</sup>.

Pentru impulsionearea învățământului din Zarand, sosește aici directorul școlilor ortodoxe Pavel Vasici. La 21 mai-2 iunie 1856, protopopul Iosif Bașa îl înștiința pe Ioan

<sup>1547</sup> Ibidem, Dosar 1/1855, f. 76 v.

<sup>1548</sup> Ibidem, f. 5.

<sup>1549</sup> Ibidem.

<sup>1550</sup> Ibidem, f. 6 v.

<sup>1551</sup> Ibidem, f. 12 v.

<sup>1552</sup> Ibidem, f. 7 v.

<sup>1553</sup> Ibidem.

<sup>1554</sup> Ibidem.

<sup>1555</sup> Ibidem.

<sup>1556</sup> Ibidem, f. 8.

<sup>1557</sup> Ibidem, f. 10.

Manea și pe curatorul școlii din Ribîța<sup>1558</sup> despre sosirea lui Pavel Vasici în Zarand. La 5/17 iulie 1856, preotul din Vaca și curatorul școlii din Ribîța cerea să se „încunoștințeze preoții de la comunele de acia școală ținătoare, precum că în 8/20 iulie va fi examinarea pruncilor de școală, cam pe la 11 ore către amiază”<sup>1559</sup>.

În noul an școlar, 1856/1857 este încheiat contract cu un alt învățător. La 15 octombrie 1856, părintele din Vaca, Ioan Manea face cunoscut protopopiatului Zarand că „diacul **Daniil Cor** s-ar obliga a învăța pruncii până la primăvară în casa sa”<sup>1560</sup>. Nu se cunosc motivele pentru care această propunere n-a fost acceptată de către pretură și protopopiat. La 16/28 decembrie 1856, este întărit contractul învățătorului „Ioan Șipoș, cu comunele Ribîța, Vaca și Uibărești”<sup>1561</sup>. La 2/14 septembrie 1857 este confirmat testimoniul pentru purtarea ca dascăl la Vaca a lui **George Șuluțu**<sup>1562</sup>.

Însă preotul Ioan Manea dorește să trimită la școală, la Sibiu, pentru a se califica învățător, un tânăr din parohia Vaca. Astfel în noiembrie 1854, episcopul Andrei Șaguna ordonă mergerea la Sibiu a lui Daniil Coru, diacul din Vaca<sup>1563</sup>. Dacă un tânăr avea prilejul să învețe pe lângă un dascăl mai priceput, el putea aspira la calitatea de diac sau cantor al bisericii. Exemplul cel mai concludent este al tânărului Brădean Ioan din Valea Porcului care a studiat în anii 1856 și 1857 la învățătorul Andronic Slevas din Trâmpoele, și a învățat Catehismul, Ceaslovul, Psaltirea și rânduiala stranei și cele 8 glasuri. În recomandarea sa învățătorul spune „că ar fi vrednic de acea dregătorie a o purta”<sup>1564</sup>. Probabil că asemenea pregătire o urmasă și diacul din Vaca, **Daniil Cor**. Comunitatea acceptă cu greu, la începutul fiecărui an școlar, încheierea unui contract cu învățătorul. Astfel, la 19 noiembrie 1857, părintele din Vaca informa protopopiatul Zarand că „obștea nu se învoiește a tocmi dascăl și școala stă goală”<sup>1565</sup>.

Dar în urma insistențelor preotului Ioan Manea, la 8/20 noiembrie, obștea cedează și se întărește contractul dintre „învățătorul **Petru Lupea** și comuna Vaca și înscrierea pruncilor de la 6 la 13 ani ajunși”<sup>1566</sup>. La 21 noiembrie 1858, preotul informa protopopiatul că „a tocmnit comuna de dascăl, pe fostul până acolo dascăl, Petru Lupia”<sup>1567</sup>. În 20 noiembrie 1858, Episcopia Sibiului trimitea certificatele de calificare precum și decretele de numire ale dascălilor „Alexandru Hegi, George Fărașiu, Aron Mozu, Aftenasie Bârna și Petru Lupea”<sup>1568</sup>.

La 7/19 ianuarie 1859, decretele dascălilor Ioan Anghel – Brad, Aftenasie Bârna – Valea Bradului, **Petru Lupea** – Vaca, Ioan Jurca – Țebea, George Fărașiu – București Sat, Arom Mozu – Junc și Alexandru Hegi – Luncoiu de Jos<sup>1569</sup> erau înmânate titularilor.

---

<sup>1558</sup> Ibidem, f. 14.

<sup>1559</sup> Ibidem, f. 15.

<sup>1560</sup> Ibidem, f. 25.

<sup>1561</sup> Ibidem, f. 20.

<sup>1562</sup> Ibidem, f. 28.

<sup>1563</sup> Ibidem, f. 5 v.

<sup>1564</sup> Ibidem, Dosar 2/1861, f. 5.

<sup>1565</sup> Ibidem, Dosar 1/1855, f. 28.

<sup>1566</sup> Ibidem.

<sup>1567</sup> Ibidem, f. 37.

<sup>1568</sup> Ibidem, f. 40.

<sup>1569</sup> Ibidem, f. 41 v.

La 11/23 martie 1858, învățătorul Petru Lupea plătea taxa pentru abonament la ziarul „Telegraful român”<sup>1570</sup>.

Potrivit unui document descoperit în fosta arhivă a Liceului „Avram Iancu” din Brad, publicat de către Nicolae Albu, la sfârșitul anului 1858, zărăndenii „înființaseră și erau încadrate cu învățători capabili școlile din București, Birtin, Brad, **Vaca**, Valea Bradului, Țebea, Luncoiu de Jos, Ribița și Junc”<sup>1571</sup>. În anul școlar 1858/59, la școala confesională ortodoxă din satul Vaca, învățătorul Petru Lupea învăța un număr de 35 elevi<sup>1572</sup>.

Protopopiatul Zarandului îi cere preotului Ioan Manea, la 11/23 ianuarie 1859, să trimită „în scris numele inspectorilor mireni de școală, la Junc, Vaca și Valea Bradului”<sup>1573</sup>. La sfârșitul acestui an școlar protopopul Iosif Bașa îi cerea lui George Bogdan, preotul din Brad, să fie prezent în după amiaza zilei de 13/25 iulie la „Valea Bradului, iar în 14/26 la Vaca, pentru darea examenului”<sup>1574</sup>.

Apoi timp de aproape 15 ani lipsesc documentele referitoare la școala din această comunitate, ceea ce nu înseamnă că ea nu a funcționat. La 15 februarie 1874, protopopul Nicolae I. Mihălțianu conducea Conferința învățătorilor din protopopiatul Zarandului. Între cei 30 de învățători, participanți la conferință se numără și **Spiridon Ignaton**, de la Școala confesională din Vaca<sup>1575</sup>. În cuvântul de deschidere, protopopul Mihălțianu preciza că factorul principal al acestei instituțiuni, atât de folositoare învățământului în poporul nostru a fost mitropolitul Andrei Baron de Șaguna, care ne-a „stat ca model de virtute, înțelepciune și activitate”<sup>1576</sup>.

În cele două zile de conferință au fost dezbătute două probleme: modul de folosire al Abecedarului și predarea calculului (adunării)<sup>1577</sup>. Învățătorul Spiridon Ignaton a funcționat timp de mai mulți ani la școala din comunitatea Vaca. Peste trei ani, la 28 martie 1877 „se năștea Spiridon, fiul lui Spiridon Ignaton, dascăl, cu Maria, din comuna Gladna, din Banat, nașă Sofia Manea a parohului, moașă Maria Tulea I Nicolae din Valea Bradului, Ioan Manea, preot botezătoriu”<sup>1578</sup>.

În monografia parohiei Crișan, preotul Alexandru Fugăță mai amintește în rândul învățătorilor care au funcționat în satul Vaca, pe **Ioan Bușa**, până la 1860, **Simeon Munteanu**, până la 1875 și apoi **Spiridon Ignaton**, între 1876-1878<sup>1579</sup>, date care, cel puțin în parte, corespund realității. În anul școlar 1879-1880 în satul Vaca existau 81 copii de școală, între 6 și 12 ani, dintre care 40 sunt băieți și 41 fete<sup>1580</sup>. Din cei 81 de copii obligați a frecventa școala, în semestrul I, au fost prezenți 30 băieți și 20 fete, în

---

<sup>1570</sup> Ibidem, f. 42.

<sup>1571</sup> Ioachim Lazăr, *Învățământul românesc din sud-vestul Transilvaniei (1848-1883)*, Cluj-Napoca, 2002, p. 80.

<sup>1572</sup> Nicolae Albu, *Istoria școlilor din Transilvania între 1800-1867*, București, 1971, p. 234.

<sup>1573</sup> DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1855, f. 33.

<sup>1574</sup> Ibidem, f. 44.

<sup>1575</sup> Ibidem, Dosar 2/1874, f. 6-11.

<sup>1576</sup> Ibidem.

<sup>1577</sup> Ibidem.

<sup>1578</sup> Ibidem, Fond Colecția stare civilă, Protocolul botezațiilor din Crișan (1864-1888).

<sup>1579</sup> Vezi anexa VI.

<sup>1580</sup> DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 2/1879, f. 45.

total 50, ceea ce reprezenta un procent al frecvenței de 61,72 %<sup>1581</sup>. Frecvența scade puțin în semestrul al II-lea, când numărul celor prezenți a fost de 41, dintre care 26 băieți și 15 fete<sup>1582</sup>.

În situația de încheiere pentru anul școlar 1878/1879, se precizează că suma „tuturor copiilor umblători la școală a fost de 57, 33 băieți și 24 fete”<sup>1583</sup>. În anul trecut, respectiv 1877/1878 au frecventat școala confesională 28 băieți și 20 fete<sup>1584</sup>. Analizând situația lor la învățătură, preotul Iosif Costea, îi clasifică în felul următor: 30 distinși, 20 buni și 7 debili<sup>1585</sup>. După confesiune, toți 57 sunt ortodocși, iar după naționalitate, toți 57 sunt români<sup>1586</sup>. În timpul cursurilor 30 de copii au dispus de cărți pentru toate obiectele, 21 numai în parte, iar 6 au fost neprevăzuți cu cărți<sup>1587</sup>.

Conform conspectului școlilor din tractul Zarandului, pentru anul 1874, învățătorul **Spiridon Ignaton** avea o bună pregătire de specialitate, constând din 4 clase normale și calificare pedagogică<sup>1588</sup>. În același conspect se mai notează și câteva nemulțumiri ale protopopului Nicolae I. Mihălțianu, între care amintim:

- Acolo unde sunt edificii școlare, acele corespund legii, iar unde nu sunt nu s-au putut face din cauza sărăciei și nici nu se pot face în timpul prezent.

- În 8 comune nu sunt edificii școlare, adică; Blăjeni, După Piatră, Luncoiu de Sus, Podele, Mihăileni, Peștera, Potingani și Prihodiște. Toate acestea – afară de cele două dintâi – sunt comune mici și nu sunt în stare a-și face.

- Nu este nici o comună în care nu s-ar fi ținut școală, peste iarnă și peste vară și dacă cumva nu s-ar fi ținut, atunci nu s-a ținut pentru că nu a venit nici un prunc la școală, învățătorii însă în toată sâmbăta au predat antistiilor comunale listele de lenevire, însă fără nici un efect, pentru că D. Pretori se mulțumesc cu rapoartele, față de antistii nu fac nimic întru trimiterea pruncilor la școală.

- Comună fără școală nu există în acest tract.

- Împreunate la o școală sunt Țebea, Rișca și Căraciu, Bucuresci și Rovina, Prihodiște și Tătăraști”<sup>1589</sup>. Comunitatea bisericească din satul Vaca reușise imediat după 1850 să-și ridice o școală care să corespundă legislației din perioada neoabsolutismului austriac (1849-1860). Adoptarea legii școlare din anul 1868, imediat după încheierea actului dualist austro-ungar, va stabili noi parametri pentru școli, ceea ce va determina comuna să-și ridice o nouă școală conform cerințelor acestei legi. Biserica - nota preotul Alexandru Fugăță în monografia parohiei, publicată în anul 1933 - și-a zidit cu mari jertfe, în 1882-1883 o frumoasă școală din piatră, în locul celei din lemn, zidită înainte de anul 1850<sup>1590</sup>.

Legea școlară 38 din anul 1868 stabilea și materiile care se predau în școlile confesionale. Conform legii în școala confesională se predau următoarele obiecte de

---

<sup>1581</sup> Ibidem.

<sup>1582</sup> Ibidem.

<sup>1583</sup> Ibidem.

<sup>1584</sup> Ibidem.

<sup>1585</sup> Ibidem.

<sup>1586</sup> Ibidem.

<sup>1587</sup> Ibidem.

<sup>1588</sup> Ibidem.

<sup>1589</sup> Ibidem.

<sup>1590</sup> Vezi anexa VI.

învățământ: Doctrina religiei și a moralei, citirea și scrierea, calculul din cap și cu cifre și cunoașterea măsurilor din patrie, geografia și istoria patriei, exerciții sătești de câmp, economice și grădinarit, scurtă cunoaștere a drepturilor și datorințelor civile, cântul și exerciții corporale cu privire la exercițiul militar<sup>1591</sup>. Școala înființată trebuia prevăzută cu table și cu cele mai necesare mijloace instructive. Durata anului școlar se stabilea, de cel puțin opt luni pentru școlile de la sate<sup>1592</sup>. Legea mai stabilea că orice școală confesională pentru „instrucțiunea populară stă sub supravegherea statului”<sup>1593</sup>. Organele statului au dreptul și obligația de a vizita din timp în timp școlile confesionale pentru a se „convinge de alocarea sigură a averii școlare și asupra folosirii aceleia în scopul stabilit”<sup>1594</sup>.

Ierarhiile celor două biserici române și-au dat seama de pericolul pierderii școlilor confesionale dacă nu îndeplinesc cerințele legii. Pentru a se pune de acord cu legea, Andrei Șaguna, decide, în anul 1869, tipărirea de noi manuale didactice<sup>1595</sup>. Totodată anunță renunțarea la „Instrucțiunile” din 1862, care nu mai corespund „cercului lărgit al obiectelor de învățământ pe care legea îl prescrie”<sup>1596</sup>.

Mitropolitul Andrei Șaguna le cere protopopilor și administratorilor protopopești să stăruie pentru a „susține școlile confesionale pe baza celor cuprinse în pct. 8 din protocolul Congresului național bisericesc din 1868”<sup>1597</sup>. În același timp le cere să lămurească comunele despre „folosul școlilor confesionale și acelea să le țină în ordine bună, iar pe învățători a-i înzestra cu lefi potrivite, deoarece, în caz contrar, statul, prin comunele politice, le va face lor școli și le va numi învățători fără să le întrebe pe ele”<sup>1598</sup>.

În circulara din 27 martie 1869, Andrei Șaguna le comunica și materiile de învățământ obligatorii în școlile populare și cerea înzestrarea școlilor cu materialul didactic și cu rechizitele școlare prevăzute de lege: hărți, globuri, tablouri intuitive și mașina de calcul<sup>1599</sup>. Atrage atenția clerului din subordinea sa că durata școlii este „obligatorie, la sate opt luni și la orașe nouă luni”<sup>1600</sup>. Alte precizări din circulară, privind cubajul sălilor de clasă, a numărului de 80 de elevi pentru un învățător, ordinea și disciplina școlară, marchează progresul școlii primare din Ardeal. La 23 decembrie 1878, Mitropolia din Sibiu cere protopopului Nicolae I. Mihălțianu să comunice următoarele:

„În câte comune din tractul D-Tale sunt școli și în câte nu sunt ?

Câte și care școli sunt admoniate că n-ar corespunde prescripțiilor legii ?

Dacă și care școală s-a închis din partea administrațiunii politice, sub cuvânt că n-ar corespunde legii ?

Înființatu-s-a în anul acesta vreo școală din nou ori ba ?

Avem în tractul D-Tale vreo școală cu altă confesiune ori ba ?

---

<sup>1591</sup> Colecțiunea legilor din anul 1868, Buda, 1868, § 11.

<sup>1592</sup> Ibidem.

<sup>1593</sup> Ibidem.

<sup>1594</sup> Ibidem, § 14.

<sup>1595</sup> Gheorghe Tulbure, Op. cit., p. 62.

<sup>1596</sup> Ibidem, p. 63.

<sup>1597</sup> Ibidem.

<sup>1598</sup> Ibidem.

<sup>1599</sup> Ibidem, p. 65.

<sup>1600</sup> Ibidem.



Statul a înființat ori ba vreo școală comunală în vreuna din comunele noastre bisericești ?

Ce măsuri ai luat pentru înființarea de școli confesionale, în acele comune unde încă nu există<sup>1601</sup>? Totodată îi mai cerea protopopului Mihălțianu să aștearnă o relație despre următoarele probleme:

„Este în comună edificiu de școală și în ce stare, corespunde acela prescriptelor legii și recerințelor ?

Este docent și de ce calificațiune, ce salariu are și prestează-i-se regulat ?

Prevăzută e școala cu ustensile de învățământ și școlarii cu cărți ?

Câți școlari a examinat inspectorul cu ocazia vizitațiunii și ce sporiu a constatat la dânșii<sup>1602</sup> ?

I se atrăgea atenția că inspectorii de școală (protopopii n. n.) sunt îndatorați a vizita cel puțin de două ori în an școlile populare confesionale din tractul lor<sup>1603</sup>.

Începând din anul 1870, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice începe să editeze și răspândească cărți pe seama școlilor românești, străine de spiritul poporului român. În același timp unele dintre cele mai valoroase manuale școlare, ale lui Zaharia Boiu, Ioan Popescu, Vasile Petri, Atanasie Marienescu, Ioan Micu Moldovan, Ioan V. Rusu, remarcabile datorită calităților pedagogice, apreciate și cu o largă circulație în școlile românești, sunt interzise.

Legea 28 din 1876 împuternicea inspectorul școlar de stat să verifice planurile de învățământ, manualele școlare și materialul didactic pe care-l foloseau învățătorii<sup>1604</sup>. Fiecare comitat forma un cerc de învățământ iar între membrii comitetului administrativ al comitatului intra și un inspector regesc cu sarcini majore pe linia învățământului. Legea împuternicea comitetul să aibă grijă ca în „școlile poporale să nu se folosească manuale didactice, care nu sunt aprobate nici de regim, nici de autoritățile competente ale școlilor confesionale, sau sunt chiar interzise”<sup>1605</sup>. Folosirea unui manual didactic sau mijloc de învățământ constituia o faptă deosebit de gravă și se „pedepsea cu amendă de până la 300 florini sau cu închisoare până la 2 luni, iar învățătorul își putea pierde postul”<sup>1606</sup>.

La 6 iunie 1877, Ministerul trimitea Consistoriului din Sibiu o listă de 47 de manuale și atlase școlare, din care 14 erau românești, pentru a fi interzisă folosirea lor în școală<sup>1607</sup>. Motivul interzicerii: „sunt cu totul contrare dreptului public și stării de fapt a Ungariei, adică propagă idei împotriva statului ungar”<sup>1608</sup>. Într-adevăr, „Lepturariul” lui Aron Pumnul, „Istoria românilor” a lui August Treboniu Laurian, sau „Istoria Transilvaniei”, compusă de I. V. Rusu, prezentau originea românilor ardeleni și continuitatea lor pe aceste plaiuri.

Discutarea în Parlament și apoi adoptarea legii școlare maghiare din 1879, pune din nou în alertă autoritățile bisericii ortodoxe și greco-catolice românești, obligându-le să ceară comunităților să facă noi eforturi pentru ca școlile să corespundă standardelor

<sup>1601</sup> DJHAN, Fond protopopiatul ortodox Brad, Dosar2/1874, f. 35.

<sup>1602</sup> Ibidem, f. 34.

<sup>1603</sup> Ibidem.

<sup>1604</sup> Ioachim Lazăr, *Învățământul românesc din sud-vestul Transilvaniei*,...p. 173.

<sup>1605</sup> Ibidem.

<sup>1606</sup> Ibidem.

<sup>1607</sup> Ibidem, p. 172.

<sup>1608</sup> Ibidem.

prevăzute de lege, pentru asigurarea salariului învățătorilor și mai ales pentru a evita închiderea școlilor din cauză nepromovării limbii maghiare cu suficientă preocupare.

La 16 noiembrie 1879, Consistoriul din Sibiu cerea protopopilor, printre care și lui Nicolae I. Mihălișanu să raporteze următoarele:

- Câte și care sunt cu numele acele școli confesionale [în care învățătorii] sau nu știu nimic sau abia știu ceva unguresce ?
- Câte și care sunt acele școli, unde unii dintre băieții știu bine unguresce ?
- În acele școli, câți și care învățătoriu este care nu știe nimic unguresce, sau care știu ceva, sau care știe bine unguresce ?
- La învățătorii care sau nu știu nimic sau știu ceva unguresce, va fi de a se însemna anii etatei și anii de serviciu. Acești învățători sunt liberi de a-și apropia limba maghiară sau prin instrucțiune proprie sau prin cercetarea cursurilor suplutorie în vacanțele cele mari de vară<sup>1609</sup>.

În anul 1884, la 5 aprilie, învățătorul **Ioan Bârna** era nașul de botez al Sofiei, fiica lui Huiș George și Treja din satul Vaca<sup>1610</sup>. Ioan Bârna mai este amintit funcționând ca învățător în satul Vaca și în anii 1903 și 1904, când i se nasc cei doi copii, Ioan Virgil și Silvia<sup>1611</sup>. În perioada următoare, până la 1919 au mai funcționat aici ca învățători, preotul **Iosif Costea**, **Ioan Albu**, **Gherasim Clej**, **Teodor Groza**, **Nicolae Crăciun**, **Andron Bogdan**, **Ioan Clej**, **Alexandru Florea**, **Ioan Bârna**, **Valer Damian** și **Ioan Micu**<sup>1612</sup>.

Legilor școlare adoptate după anul 1875 au fost aplicate, iar nerespectarea lor a fost urmărită cu o consecvență rar întâlnită, mai ales în anii de început ai secolului al XX-lea, prevestind măsurile ce urmau să fie luate prin legislația școlară de mai târziu. Ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Wlassich, încă în anul 1900, a început să facă presiuni asupra senatelor școlare de pe lângă Mitropoliile și Episcopiile românești să mărească bugetele școlilor și să treacă la amenajarea clădirilor ce adăposteau școlile populare. Se încearcă punerea în fața locuitorilor satelor a alternativei de a avea școală de stat sau una pe care să o întrețină cu banii lor.

De altfel, pentru a ilustra sprijinul financiar al statului maghiar pentru învățământul românesc este suficient a menționa că în anul 1901, școlile populare ortodoxe au primit din partea guvernului suma de 15.707 coroane, iar salariul pe întregul an al învățătorilor se ridica la 357.797 coroane<sup>1613</sup>.

La 3 noiembrie 1903, împăratul Francisc I l-a numit în funcția de prim-ministru al Ungariei pe Istvan Tisza, șeful partidului liberal. În discursul inaugural rostit în fața Parlamentului, Istvan Tisza a declarat cu privire la școli următoarele: „Trebuie să veghem cu strictețe ca școala confesională să-și îndeplinească acea obligație legală, care i-o impune pe terenul învățării limbii maghiare, a răspândirii culturii maghiare. Această

---

<sup>1609</sup> Ibidem, f. 26.

<sup>1610</sup> DJHAN, Fond Colecția stare civilă, Protocolul botezaților...1864-1888.

<sup>1611</sup> Ibidem, Protocolul botezaților 1889-1931.

<sup>1612</sup> Vezi anexa VI.

<sup>1613</sup> Liviu Maior, Politică școlară a guvernelor maghiare față de români (1900-1914), AIIC, XXX, 1990-1991, p. 123-138.

supraveghere trebuie să o facem mai sever decât am făcut-o până acum”<sup>1614</sup>. Era semnalul accentuării politicii de maghiarizare a învățământului naționalităților nemaghiare.

După întâlnirea cu prefectii comitatelor din Transilvania, din 20-21 iulie 1904, Tisza a dispus elaborarea unui proiect de lege școlară cu scopul de a intensifica controlul statului în școlile confesionale românești și implicit să restrângă autonomia bisericească. Proiectul de lege școlară este întocmit de ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Albert Berzeviczy și luat în dezbatere publică în cursul anului 1904, și urmărea să înlocuiască legea lui Trefort din 1879 și să accelereze procesul de maghiarizare prin școală<sup>1615</sup>. Proiectul de lege a lui Berzeviczy, declara mitropolitul Ioan Mețianu „scoate afacerea școlară din cercul de competență al autonomiilor confesionale și nu lasă confesiunilor decât numai trebuința de a contribui și dănele la susținerea școlilor elementare”<sup>1616</sup>.

În urma puternicilor proteste românești, a crizei politice dintre Viena și Budapesta Tisza a fost silit să retragă, în septembrie 1904, din dezbaterile parlamentului acest proiect de lege școlară. Dar prevederile lui se vor regăsi, în legile Apponyi, care le-a reprodus aproape în întregime.

Legile școlare a lui Albert Apponyi aveau menirea să dea lovitura de grație învățământului confesional românesc din Transilvania. Apponyi a prezentat în parlament, la 12 februarie 1907, primul proiect, cel care viza școlile elementare de stat, urmat la 4 martie de legea privind școlile elementare care nu erau de stat, adică cele confesionale sau întreprinute de societăți, fundații etc.

În motivarea legii se declara fățiș că „fiecare școală și fiecare învățător fără considerare la caracterul școlii și la împrejurarea că beneficia de ajutor de stat sau nu, se îndatorează a dezvolta și întări în sufletul elevilor spiritul de alipire către patria maghiară și conștiința apartinerii la națiunea maghiară. Punctul acesta de vedere trebuie să predomină în întreaga instrucțiune”<sup>1617</sup>.

Învățătorii erau declarați funcționari de stat și în consecință supuși măsurilor disciplinare care se puteau aplica de către organele de justiție și nu de cele bisericești. Dacă 20 % dintre elevii înscriși erau maghiari, automat limba de predare devenea limba maghiară. Ajutorul de stat se acorda numai după îndeplinirea următoarelor prevederi:

„Dacă în respectiva școală limba română, aritmetica, geografia și istoria patriei se predau după planul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice și erau folosite manualele aprobate de minister.

Dacă se întrebuințau cărți și manuale cu conținut patriotic”<sup>1618</sup>.

Legea mai prevedea și delictele disciplinare ale învățătorilor și anume:

„Dacă se neglija predarea limbii maghiare.

Dacă în școală folosește manuale și recuzite de învățământ oprite de guvern sau ne aprobate de minister.

---

<sup>1614</sup> Ibidem, p. 124.

<sup>1615</sup> Ibidem, p. 125.

<sup>1616</sup> Ibidem, p. 126.

<sup>1617</sup> Ibidem, p. 129.

<sup>1618</sup> Ibidem, p. 129-130.

Dacă urmărește tendințe contrare statului. Ca tendință contrară statului se consideră cu deosebire orice faptă care se îndreaptă în contra constituției statului, a caracterului național, a unității și independenței, a integrității teritoriale.

Dacă agită contra confesiunilor sau în contra unei clase sociale<sup>1619</sup>.

Legile școlare ale lui Apponyi au avut și un caracter discriminatoriu. Cele două biserici românești puteau primi subvenții condiționate, în timp ce celelalte confesiuni, catolică, calvină, mozaică, dispuneau liber de ajutorul statului, deoarece erau considerate de guvern „patriotice. Efectul legilor din 1907 a fost resimțit din plin și de școala confesională din satul Vaca.

Documente referitoare la activitatea școlii avem din nou din anul 1912. La 28 mai 1912, școala era inspectată de către protopopul Vasile Damian. Cu acest prilej inspectorul districtual nota următoarele: „Școala – elementaria. Toate în ordine. Tablouri, Isus Cristos, Moise, Șaguna. Numărul elevilor – 118. Înmatriculați, 47 băieți și 37 fete, în total 79. Prezenți 57<sup>1620</sup>. Prelegerile în acest an școlar au început la 1 septembrie 1911 și au durat până la 28 mai/10 iunie 1912. În timpul anului școlar s-a acordat o vacanță de 2 săptămâni la Paști și cele prevăzute de regulament<sup>1621</sup>.

Învățător este Ioan Micu, calificat și care funcționează din anul 1907/1908. În această școală el funcționează din 1910 și cunoaște limba română și în parte limba maghiară<sup>1622</sup>. Beneficiază de un salariu de 1.000 coroane, ce se plătește din casa bisericii<sup>1623</sup>. Inspectorul districtual constată că progresul elevilor a fost foarte bun. Acum s-a pus baza și unei biblioteci. Școala are o grădiniță școlară de 400 st. pătrați. Folosul grădiniței se materializează în tovarășie școlară. La încheierea procesului verbal al inspecției i se recomandă preotului Iosif Costea și învățătorului Ioan Micu ca să „continue cu deschiderea claselor a V-a și a VI-a și să cultive grădina școlară”<sup>1624</sup>.

Învățătorul Ioan Micu s-a dovedit unul dintre cei mai vrednici din întregul protopopiat. Învățătorul Ioan Micu s-a născut, la 20 aprilie 1885, în comuna Blăjeni Criș<sup>1625</sup>. A urmat gimnaziul din Brad pe care l-a absolvit în 1902<sup>1626</sup>. Apoi frecventează cursul preparandial din Sibiu și obține „Testimoniul de calificare” în anul 1907, în urma unui examen riguros „teoretic și practic prescris pentru aspiranții la officii învățătoarești”<sup>1627</sup>.

El a fost încadrat la școala din satul Vaca începând cu data de 1 septembrie 1910. S-a remarcat și prin instruirea adulților, întemeind un cor și cu aceștia a susținut și câteva producții teatrale<sup>1628</sup>. Aceleași cuvinte laudative la adresa școlii confesionale din satul Vaca a avut-o și inspectorul mirean M. Gian. În procesul verbal de inspecție de la sfârșitul anului școlar 1910/1911 el scria următoarele: Școala aceasta este cea mai bine situată din toate câte are tractul. Oamenii nici arunc nu plătesc, acoperindu-se salariul

---

<sup>1619</sup> Ibidem, p. 130.

<sup>1620</sup> DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1912, f. 37-38.

<sup>1621</sup> Ibidem.

<sup>1622</sup> Ibidem.

<sup>1623</sup> Ibidem.

<sup>1624</sup> Ibidem.

<sup>1625</sup> Copia „Absolutoriu-lui aflat în posesia noastră.

<sup>1626</sup> Testimoniul școlastic al lui Ioan Micu aflat în posesia noastră.

<sup>1627</sup> Testimoniu de calificare aflat în posesia noastră.

<sup>1628</sup> DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1912, f. 7-8.

învățătoresc din arenzile pământurilor. Nici n-am făcut nici o observare, nici școalei, nici învățătorului. Am atras atenția poporului numai asupra împrejurării de a se pregăti, la timp, pentru o a doua sală, trecând numărul obligațiilor la școală peste 100”<sup>1629</sup>.

La 19 august 1912, preotul Iosif Costea, comunica protopopiatului că „școala s-a adaptat, la anul 1909, cu prețul de 2.100 coroane”<sup>1630</sup>. În 9 octombrie 1913, protopopul Vasile Damian convoca preoțimea zărăndeană aparținând Cercului I religios, pentru Duminică 13 octombrie la Vaca „unde după Sfânta Liturghie se va vizita școala și apoi cum conduce parohul agendele și în ce stare ține arhiva”<sup>1631</sup>.

La 27 martie 1914, Consistoriul din Sibiu anunța Protopopiatul Zarandului despre Congresul învățătorilor de la Sibiu și cerea ca în conferința protopopiatului să se aleagă cel puțin „doi delegați cu mandat și se va lua măsuri pentru acoperirea cheltuielilor”<sup>1632</sup>. Învățătorii din Zarand sunt convocați la o conferință ce urma să se desfășoare pe 27 aprilie, în localul școlii elementare legate de Gimnaziu, pentru a „alege 2 delegați și a elabora un proiect program asupra temelor pedagogice ce vor fi dezbătute în Congres”<sup>1633</sup>. Protopopul Vasile Damian preciza ca cei aleși pentru Congres „să fie oameni cu trecut în ale școlii și cu bun renume pe terenul școlar”<sup>1634</sup>. În cadrul conferinței învățătorul Ioan Micu este ales bărbat de încredere, alături de Petru Rusu<sup>1635</sup>. Apoi la propunerea învățătoarei Irina Cosciuc, conferința alege, prin aclamații, pe Ioan Gherman, Petru Rusu, Pavel Lazăr și Petru Mateș<sup>1636</sup>.

Învățătorul Ioan Gherman propune înscrierea în proiect a temelor: Școala activă, Desenul în școlile populare; Articolul de lege XXVII din 1907, cu privire la propunerea limbii maghiare”<sup>1637</sup>. Conferința propune a se mai susține la Congres ca „forurile bisericești să intervină ca acolo unde nu e introdusă și obligatorie citirea și scrierea, respectiv instruirea în limba română pentru elevii gr. or. până la regularea acestei afaceri catehetul să fie îndreptățit a instrui în citirea și scrierea română pe elevii gr. or. pe lângă catehizare, având a primi remunerațiunea cuvenită de la stat”<sup>1638</sup>.

Învățătorul Ioan Micu, prezent la conferință, este repartizat să lucreze la proiect împreună cu învățătorii din Brad, Junc, Ribicioara, Uibărești, Ribița și Țebea<sup>1639</sup>. Pe 22 mai 1914 este convocată ședința trimestrială a învățătorilor din protopopiatul Zarand, care urmă să dezbată următoarele probleme ale școlii:

- „Sistemul alternativ al învățământului în școlile confesionale”, conferențiar Petru Rusu; „O lecție practică din aritmetică cu clasa a III-a”, susținută de Nicolae Faur; „O lecție practică din Geografie”, cu clasa a IV-a, susținută de către învățătorul Ioan

---

<sup>1629</sup> Ibidem, Dosar 1/ 1911, f. 85.

<sup>1630</sup> Ibidem, f. 179.

<sup>1631</sup> Ibidem, Dosar 1/1913, f. 144.

<sup>1632</sup> Ibidem Dosar 1/1914, f. 23-24.

<sup>1633</sup> Ibidem.

<sup>1634</sup> Ibidem, f. 10.

<sup>1635</sup> Ibidem.

<sup>1636</sup> Ibidem.

<sup>1637</sup> Ibidem, f. 60-61.

<sup>1638</sup> Ibidem.

<sup>1639</sup> Ibidem, f. 24 v. Și 25.

Bucur din Băița<sup>1640</sup>. În finalul Conferinței urma o discuție „asupra modului încasării salariului învățătoresc din repartitie”<sup>1641</sup>.

La conferință ia cuvântul și inspectorul regesc Benkő Andras, care le cere „a lucra și în afară de școală și să îndrumări pentru păstrarea pădurilor și plantarea râpelor cu soiuri de arbori și pomi care se potrivesc cu solul contribuind, în chipul acesta, la ridicarea bunei stări a populației”<sup>1642</sup>. În cursul anului școlar 1913/1914, protopopul Damian informa Consistoriul că au fost vizitate 22 de școli în care s-a ținut instrucție: Băița, Blăjeni Sat, București, Buceș, Tebea, Crișcior, Curechi, După Piatră, Hărtăgani, Junc, Luncoiul de Jos, Mesteacăn, Mihăileni, Ormindea, Ribicioara, Ribița, Rovina, Săliște, Țărățel, Uibărești, Vaca și Valea Brad<sup>1643</sup>. Din cele 22 de școli, raporta protopopul, 20 au fost vizitate prin mine<sup>1644</sup>.

La izbucnirea primului război mondial majoritatea învățătorilor sunt mobilizați pe front sau la servicii în spatele frontului. Din protopopiatul Zarandului sunt chemați pe câmpul de luptă 26 de învățători definitivii la școlile populare<sup>1645</sup>. Între cei mobilizați se numără Ioan Micu din Vaca, Petru Popa din Ribicioara, Lazăr Lazăr din Junc și Traian Grozav din Ribița<sup>1646</sup>. După mobilizarea învățătorilor, Consistoriul ia o serie de măsuri pentru suplینirea învățătorilor mobilizați cu ajutorul preoților sau al învățătorilor pensionari. La 18 septembrie 1914, Consistoriul din Sibiu dispune că în substituirea „învățătorului Ioan Micu din Vaca se încredințează pe învățătorul pensionat Ioan Bârna de acolo”<sup>1647</sup>.

La 27 ianuarie 1915, preotul Iosif Costea înainta protopopiatului un raport prin care răspundea circularei Consistoriului din Sibiu, menționând că la școala din Vaca în „clasa a VI-a de învățământ nu a ajuns nici un elev și nici nu este a VI-a clasă”<sup>1648</sup>. La 26 februarie, Arhiepiscopia din Sibiu trimitea protopopiatului din Brad un ordin al Ministerului de Culte și Instrucțiune Publică prin care acorda „dreptul bisericii de a catehiza în limba maternă și asupra școlilor generale de repetițiune și asupra școlilor economice de repetițiune”<sup>1649</sup>. Sub presiunea mișcării naționale românești și a evenimentelor politice, Ministerul maghiar acceptase o derogare de la prevederile articolului 18 al legii din 1907 și catehizarea elevilor nemaghiari „să se facă exclusiv în limba maternă a elevilor”<sup>1650</sup>.

Ordinul ministerial mai permite încă o derogare de la lege și anume ca în școlile primare cu caracter comunal și confesional a căror limbă de predare nu era cea maghiară, atât livretele cât și atestatele și tipăriturile școlare „se pot redacta în viitor, paralel cu limba maghiară și în limba de predarea școlii”<sup>1651</sup>. Astfel, în rubricile maghiare ale

<sup>1640</sup> Ibidem, f. 52-53.

<sup>1641</sup> Ibidem.

<sup>1642</sup> Ibidem, f. 54-55.

<sup>1643</sup> Ibidem, f. 115.

<sup>1644</sup> Ibidem.

<sup>1645</sup> Ibidem, Dosar 1/1914, f. 254.

<sup>1646</sup> Ibidem.

<sup>1647</sup> Ibidem, Dosar 1914, f. 10.

<sup>1648</sup> Ibidem, Dosar 1/1915, f. 4.

<sup>1649</sup> Ibidem, f. 47.

<sup>1650</sup> Ibidem.

<sup>1651</sup> Ibidem.

tipăriturilor „numele de botez al elevilor se poate scrie în limba lor maternă, pe când cel de familie trebuie să rămână același cu al matriculei de stat (adică maghiarizat)”<sup>1652</sup>.

La 22 ianuarie 1915 din spitalul din Orăștie învățătorul Ioan Micu adresa o scrisoare Consistoriului din Sibiu cu următorul conținut:

**„Prea Venerat Consistor Archidieceșan Sibiu,**

Subscrisul Ioan Micu, învățător definitiv în comuna Vaca, protopresbiteratul Zarand și care de prezent mă aflu mobilizat din 1 august 1914, vin către Prea Veneratul Consistoriu Archidieceșan cu următoarea rugare: Comitetul parochial gr. or. din comuna Vaca au ținut în luna ianuarie 1915 o ședință în care au luat hotărâre cu unanimitate, ca pe învățătorul supleant Ioan Bârna, învăț. pensionat, să-l plătească lunar cu 50 coroane din salariul meu propriu, ceea ce face jumătate din salariul meu. Sunt om cu familie, soția îmi e bolnavă, dând naștere unui copil, în luna decembrie, nu dispun de avere ca să poată trăi și așa familia mea cu restul ce rămâne din salariu, în scumpătatea aceasta, ar fi imposibil să trăiască. Dacă sunt mobilizat și nu pot ținea nu e vina mea. Din cauza unui morb am fost concediat de la miliție din 10 octombrie până în 10 decembrie 1914 și cu toate că am fost bolnav am ținut prelegere dând dovadă de iubirea carierei mele. Hotărârea comitetului mi-a făcut o nedreptate fiind și în contradicție atât cu circularul Prea Ven. Consistor cât și cu ordinațiunea ministerială.

Rog pe Prea Veneratul Consistoriu Archidieceșan să dea ordin onoratului comitet parochial ca să solvească întreg salariul soției mele Rozalia Micu, n. Zeriu, iar pe învățătorul suplent să-l remunereze din mijloacele proprii. Dacă Prea Veneratul Consistoriu află de bine că eu pe lângă jertfa trupească ce o aduc pentru patrie să mai contribui și cu jertfa materială, atunci să modifice hotărârea Comitetului de 50 coroane lunar, la 16 coroane, ceea ce pentru mine și familia mea săracă e o jertfă destul de însemnată.

Cu profund respect rog pe Prea veneratul Consistoriu Archidieceșan a mă încunoștința și pe mine despre rezultatul umilitei mele rugări, rămân Al Prea Veneratului Consistor Archidieceșan supus fiu.

Orăștie la 22 ianuarie 1915

**Ioan Micu, învățător**

K.M.K. Reserve Spital Colegium, Orăștie, (Szaszváros)<sup>1653</sup>.

La 31 august 1915, Consistoriul din Sibiu emitea o nouă circulară prin care transmitea protopopiatelor ordinul ministrului privind „strângerea de gogoși prin elevii școlilor noastre”<sup>1654</sup>. „Gogoșile – preciza circulara – se produc prin înțepăturile viespilor pe frunzele de stejar și taninul ce-l conțin servește în industrie ca bun material de argăseală”<sup>1655</sup>.

---

<sup>1652</sup> Ibidem.

<sup>1653</sup> Ibidem, f. 16-17.

<sup>1654</sup> Ibidem, f. 315.

<sup>1655</sup> Ibidem.

Protopopul Zarandului împarte școlile în patru grupuri, școala din Vaca aparținând „grupului Ribița, care grupa toate comunele din jur și de la munte”<sup>1656</sup>. În anul școlar 1915/1916 postul de învățător la Școala din Vaca a fost încredințat din nou lui Ioan Bârna care a funcționat aici și în anul trecut<sup>1657</sup>. „Întrucât preotul Iosif Costea a fost dispensat cu anul trecut de la obligația de a preda în școală, la cererea sa <fiind neputincios>. Acum nu mai putem reveni”<sup>1658</sup>, preciza ordinul Consistoriului din Sibiu din 3 septembrie 1915.

Învățătorul Ioan Bârna care era pensionat din învățământ, dorea să îmbrățișeze cariera preoțească. În acest sens înaintează o cerere Consistoriului pentru a fi primit la cursurile teologice din Arad „pentru a ocupa o parohie vacantă din Bihor”<sup>1659</sup>. La 8 octombrie 1915, vicarul episcopesc Vasile Mangra îi răspundea din Oradea Mare că episcopul diecezan n-a putut aproba cererea deoarece „cursul extraordinar de moralisti la Institutul Teologic din Arad nu este introdus”<sup>1660</sup>. Dacă petiționarul „dorește a îmbrățișa, totuși, chemarea preoțească, poate să ceară admiterea sa la cursuri ca privatist”<sup>1661</sup>.

Conform unei publicații apărute la Sibiu sub îngrijirea lui Ioan Mateiu și intitulată „Școala noastră și războiul”, din Zarand au fost mobilizați 25 de învățători<sup>1662</sup>. Dintre aceștia Ioan Bârna din Vaca și Ioan Crăciun din Stănița, la insistențele Consistoriului au fost scutiți de armată pe timp nedeterminat. Alți doi, George Bucur din Zdrapți și Ilie Bunea din Blăjeni Criș, au căzut prizonieri, iar Ioan Pavel din Bulzeștii de Sus a căzut în luptă<sup>1663</sup>. Ioan Micu din satul Vaca a fost încorporat în Regimentul 64 din Orăștie<sup>1664</sup>.

Elevii școlilor confesionale sunt obligați să efectueze și alte munci voluntare pentru necesitățile războiului. Ei primesc ordin să strângă plante pentru armată: Bolondariță, Corn de secară, Nalbă, Coadă vacii, Pelin alb și Cintaură<sup>1665</sup>. La 11 august 1916, Consistoriul le cere să strângă și urzici, din care să pregătească bumbac pentru trebuința armatei”<sup>1666</sup>.

În anul 1917 se produce o întrerupere a activității școlare din sat. La 19 martie, preotul Iosif Costea informa protopopiatul că „din cauză că învățătorul ordinar este dus la război, iar substituit nu s-a aflat, oficiul parohial fiind absolvat, din cauză binecuvântată, de la ținerea școlii, cu copiii în anul școlar 1916/1917 nu s-a ținut prelegere și așa nici examen nu este”<sup>1667</sup>. În acest an școlar 67 de băieți și 47 de fete, cu vârsta între 6 și 12 ani au fost lipsiți de instrucție școlară.

În urma deselor cereri ale comunității Vaca și intervențiilor Consistoriului la Ministerul de război, învățătorul Micu este demobilizat temporar. La 22 octombrie 1917, preotul Iosif Costea informa protopopiatul că învățătorul Ioan Micu, „fost chemat la

---

<sup>1656</sup> Ibidem, f. 315 v.

<sup>1657</sup> Ibidem, f. 318.

<sup>1658</sup> Ibidem.

<sup>1659</sup> Ibidem, f. 327.

<sup>1660</sup> Ibidem.

<sup>1661</sup> Ibidem.

<sup>1662</sup> Ibidem, f. 376.

<sup>1663</sup> Ibidem.

<sup>1664</sup> Ibidem.

<sup>1665</sup> Ibidem, Dosar 1/1916, f. 221.

<sup>1666</sup> Ibidem.

<sup>1667</sup> Ibidem, Dosar 1/1917, f. 30.



mobilizare, la război, a fost eliberat și s-a prezentat la școală, care s-a început la 16 octombrie 1917 st. n.”<sup>1668</sup>.

Conform unui raport din 1917, Școala din Vaca avea un edificiu cu locuință pentru învățător în valoare de 6.000 coroane<sup>1669</sup>. Prețul mobilelor și a rechizitelor din școală se ridica la 623 coroane<sup>1670</sup>. În acest an satul Vaca avea o populație de 845 locuitori, din care 447 bărbați și 398 femei. Dintre aceștia știau scrie și citi 150 de bărbați și 100 femei<sup>1671</sup>. Protopopiatul Brad întocmește, la 26 iulie 1917, un conspect despre învățătorii îndreptățiți a primi adaos familiar de la stat, între cei 11 învățători fiind înscris și Ioan Micu care avea un băiat, Viorel, în vârstă de 2 ani și jumătate<sup>1672</sup>.

La sfârșitul anului școlar 1917/1918, Ioan Micu a fost trimis din nou pe front deoarece la 27 august vicarul Eusebiu Roșca îi comunica protopopului Damian că a intervenit pentru dispensarea învățătorului Ioan Micu din Vaca la locul competent<sup>1673</sup>. La rândul său protopopul îl înștiința pe Iosif Costea, la 22 august, că Veneratul Consistoriu din Sibiu „a intervenit la locul competent pentru dispensarea învățătorului Ioan Micu de la armată”<sup>1674</sup>. Dar abia în toamna lui 1918, după dezintegrarea armatei austro-ungare, se consemnează în documente că „Ioan Micu, învățător definitiv, reîntors de pe câmpul de luptă”<sup>1675</sup>. Conspectul învățătorilor aflați la posturile lor, întocmit la 16 ianuarie 1919, consemna numele a 23 de dascăli, între care și al lui Ioan Micu, ce funcționau la posturile din comunele lor. Pe Silviu Glava din Bucuresci, reîntors de pe front, poporul nu l-a mai primit în școală<sup>1676</sup>. La rândul lor, învățătorii Valeriu Damian din Crișcior, Ioan Fodor din Curechiu, Simion Stănuț din Mihăileni, Gheorghe Bucur din Zdrapți și Traian Grozav din Ribița nu reveniseră de pe front la 16 ianuarie 1919<sup>1677</sup>.

Mai mult, despre Traian Grozav se consemnează „că de 2 ani nu se știe nimic despre el. Îi zvon că ar fi căzut pe câmpul de luptă”<sup>1678</sup>. Pierderea războiului de către Puterile Centrale determină pe ministrul maghiar Lovaszy Márton să anuleze unele prevederi ale legii privind obligativitatea învățării limbii maghiare. La 25 octombrie 1918, Consistoriul din Sibiu comunica protopopiatelor din subordinea sa „că în clasele I și II ale școlilor elementare cu limba de propunere nemaghiară, instrucția în limba maghiară, de la primirea acestui esmis nu este obligatorie și astfel să se sisteze imediat”<sup>1679</sup>.

După Marea Unire din anul 1918 și în domeniul școlar au loc o serie de reforme. În anul 1919, între 24-26 februarie, are loc la Sibiu, Congresul învățătorilor români din Transilvania, Banat și Părțile Ungurene. Obiectivul Congresului era de a ridica școala românească la un nivel școlilor străine, hotărând ca toate școlile primare, cel mai târziu cu

---

<sup>1668</sup> Ibidem, f. 262.

<sup>1669</sup> Ibidem, f. 57.

<sup>1670</sup> Ibidem.

<sup>1671</sup> Ibidem, Dosar 4/1917, f. 3 și 9.

<sup>1672</sup> Ibidem, f. 135.

<sup>1673</sup> Ibidem, Dosar 1/1918, f. 149.

<sup>1674</sup> Ibidem.

<sup>1675</sup> Ibidem, f. 216.

<sup>1676</sup> Ibidem, f. 218-219.

<sup>1677</sup> Ibidem.

<sup>1678</sup> Ibidem.

<sup>1679</sup> Ibidem, f. 189.

începerea anului școlar 1919/1920 să fie statificate<sup>1680</sup>. La 5/18 august 1920, preotul Alexandru Fugăță cerea să se publice concursul pentru ocuparea postului de învățător. Anunțul avea următorul conținut:

### Concurs

„Pentru ocuparea postului învățătoresc la Școala confesională gr. or. română din Vaca, protopresbiteratul Zarandului, se escrie concurs, cu termen de 15 zile de la prima publicare în Telegraful român.

Emolumente: 1.000 coroane și anume jumătate de la biserică și jumătate din alodiul comunal, cuartir conform legii și grădină în natură. Alesul se îndatorează, fără remunerație specială, a conduce elevii la biserică în Duminici și sărbători și a cânta cu ei la Sfta. Liturghie și a-i instrui în grădinarit. Concurenții au să-și înainteze cererile, conform normelor în vigoare P. O. Ofic. Protopresbiterat al tractului Zarand în termenul deschis. Cei cu cunoștințe muzicale vor fi preferați.

Vaca la 5/18 august 1920

Pentru comitetul parohial  
Alexandru Fugăță, paroh”<sup>1681</sup>.

Deja în anul școlar 1923/1924 Școala confesională din satul Vaca avea statutul de școală de stat<sup>1682</sup>. În anul 1924 învățător la școală era Virgil Bârna<sup>1683</sup>. În acest an școlar elevii plăteau, la înscriere, o taxă de 2 lei, pe care au achitat-o 48 de elevi<sup>1684</sup>. Un număr de 7 elevi au fost scutiți de taxă fiind prea săraci pentru a o plăti. Pentru acest an în bugetul școlii au mai intrat 1.361 lei din impozitul școlar de 14 % și 2.000 de lei din amenzi școlare<sup>1685</sup>. Sala de învățământ avea următoarele dimensiuni: 9,60 m lungime, 5,60 lățime și 3,40 înălțime, având un volum de 11,21 m<sup>3</sup><sup>1686</sup>. Pe lângă sala de învățământ școala mai dispunea de o bucătărie și două odăi de locuit<sup>1687</sup>. Sumele cele mai mari se cheltuiau, pe lângă salariul învățătorilor, cu procurarea lemnului pentru încălzit. Cumpăraturile, transportul și tăiatul unui m<sup>3</sup> de lemn costa 150 de lei și pentru procurarea și pregătirea lemnului de foc s-au cheltuit 3.238 lei<sup>1688</sup>.

La 13 iunie 1924 are loc adunarea generală ordinară a comunei Vaca ținută în sala de învățământ a școlii, care a aprobat bugetul școlii pe anul 1924. Bugetul consta din 3.781 lei venit, la care se mai adăuga suma de 5.131 lei, ce trebuiau acoperiți din alte fonduri<sup>1689</sup>. Cei 5.131 lei erau folosiți la următoarele cheltuieli:

---

<sup>1680</sup> Analele Asociațiunii învățătorilor români din Ardeal, Banat și Părțile Ungurene, Sibiu, 1919, p. 9.

<sup>1681</sup> DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1920, f. 88.

<sup>1682</sup> Ibidem, Fond Revizoratul școlar al județului Hunedoara, Dosar 3/1924, f. 163.

<sup>1683</sup> Ibidem, f. 164.

<sup>1684</sup> Ibidem, f. 163.

<sup>1685</sup> Ibidem.

<sup>1686</sup> Ibidem, f. 164.

<sup>1687</sup> Ibidem.

<sup>1688</sup> Ibidem.

<sup>1689</sup> Ibidem, f. 165.

Curățirea sălilor	500 lei
Taxă susținere școală	24 lei
Pentru biblioteca învățătorilor și elevilor	96 lei
Încălzit	3.238 lei
Luminat	100 lei
Curățirea lunară a școlii	1.200 lei
Reparații mai mici	100 lei
Curățire horn și latrine	100 lei
Ustensile	100 lei
Tipărituri	250 lei
Ajutoare pentru elevii săraci	2.000 lei
Competința comitetului școlar	204,15 lei
Diurnă și speze călătorie pentru învățător	1.000 lei
Total cheltuieli	8.912 lei
Venituri	3.781 lei
De acoperit	5.131,15 lei <sup>1690</sup> .

În anul 1924 chiar bugetul comunei era mic, înregistrând 5.150 lei la venituri și 11.446,15 lei la cheltuieli<sup>1691</sup>. Învățătorul Virgil Bârna era retribuit cu un salariu de 736 lei<sup>1692</sup>. În anul școlar 1925/1926 comitetul școlar era alcătuit din Alexandru Fugătă, preot - președinte, Ionuț Petru, primar – casier și învățătorul Marin Popa<sup>1693</sup>. La 5 martie 1926, școala din Vaca primea un ajutor de 8.000 lei din partea Revizoratului Școlar al județului Hunedoara<sup>1694</sup>. Răspunzând unei adrese a Comitetului școlar județean, Comitetul școlar din comună preciza că „în exercițiul 1924/25 nu s-au efectuat construcții școlare la Școala primară din Vaca”<sup>1695</sup>. Răspunsul trimis era semnat de către preotul Alexandru Fugătă și de către învățătorul director, Marin Popa<sup>1696</sup>. În anul 1927 preotul Alexandru Fugătă trimitea protopopiatului un istoric al parohiei în care menționa că „în satul Vaca sunt 192 de familii cu 898 suflete, din care 493 bărbați și 395 femei. Dintre aceștia un număr de 680 sunt știutori de carte”<sup>1697</sup>.

La 8 noiembrie 1928, învățătorul director Virgil Bârna înainta un raport către președintele Comitetului școlar județean cuprinzând câteva date privind istoricul școlii și despre folosirea celor 8.000 lei primiți ca ajutor. Se arăta că din acea sumă „Comitetul a întrebuițat fără nici o aprobare 6.500 lei la edificiul școlii care este proprietatea bisericii române ort. din loc”<sup>1698</sup>. Referitor la împrumutarea școlii „membri senatului școlar au fost citați de comisia de expropriere pentru a destina terenul de expropriat. Membrii comitetului au răspuns că ei nu pot destina teren pentru expropriat”<sup>1699</sup>. „Școala noastră –

<sup>1690</sup> Ibidem, f. 166.

<sup>1691</sup> Ibidem, Dosar 5/1924, f. 563-564.

<sup>1692</sup> Ibidem, Dosar 4/1925, f. 12.

<sup>1693</sup> Ibidem, Dosar 1/1926, f. 148.

<sup>1694</sup> Ibidem, f. 10.

<sup>1695</sup> Ibidem, Dosar 7/1926, f. 92.

<sup>1696</sup> Ibidem.

<sup>1697</sup> Ibidem, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1928, f. 57.

<sup>1698</sup> Ibidem, Fond Revizoratul școlar al județului Hunedoara, Dosar 17/1928, f. 213.

<sup>1699</sup> Ibidem.

menționa învățătorul Virgil Bârna – are trebuință de împrumut de atât pentru experiențe agricole, cât și pentru teren pe care să se edifice o sală de învățământ sau cuartir pentru învățătorul director”<sup>1700</sup>. Se pare că acest raport va declanșa o dispută în anii următori cu preotul Alexandru Fugătă.

Între timp sala a două pentru învățământ a fost amenajată din cele două camere pentru învățător iar din bucătărie s-a amenajat cancelaria, dar ea a fost ocupată de către învățătorul director Virgil Bârna. La 30 iunie 1930, preotul Alexandru Fugătă intervine la Protopopiatul Brad pentru a mijloci cu revizorul școlar din Deva sau chiar prin Inspectoratul Școlar Cluj „ca învățătorul director de la Școala din Vaca, Virgil Bârna, să evacueze a II-a sală de învățământ și pe care pe nedreptul o ocupă ca locuință privată de aproape 4 ani”<sup>1701</sup>. „Din această situație - menționa Alexandru Fugătă - învățământul suferă foarte mult, fiindcă el se ține alternativ, un învățător înainte de masă, iar celălalt după masă. În comună e o locuință foarte bună de ocupat și pe care cu ocazia unei anchete a cercetat-o și D-I revizor Vasile Lucaci, și a aflat-o foarte bună de locuință”<sup>1702</sup>.

Deși revizorul a ordonat ca „sala să fie evacuată, dar D-I învățător Virgil Bârna desconsideră ordinele primite”<sup>1703</sup>. „Rog a face pașii necesari - cerea preotul Fugătă - ca sala a II-a să fie evacuată, cât mai curând, fiindcă trebuie să facem o mulțime de reparațiuni, edificiul fiind proprietatea bisericii”<sup>1704</sup>.

În anul școlar 1930/1931 situația școlară se prezenta astfel:

Clasa I-a	12 băieți și 16 fete
Clasa a II-a și a III-a	31 băieți și 17 fete
Clasa a IV-a	5 băieți și 5 fete
Clasa a V-a și a VI-a	11 băieți și 6 fete <sup>1705</sup> .

În același an școlar biblioteca cuprindea un număr de 137 volume<sup>1706</sup>.

La 5 iunie 1931 a avut loc examenul de sfârșit de an, care a început cu studiul religiei. La clasele I-a, a II-a și a V-a, conduse de către învățătoarea Florentina Ghilea s-au examinat din: „Semnul Sfintei Cruci, Rugăciunea, Rugăciunea de dimineață, Rugăciunea de seara, Tatăl nostru, Îngerul, Nașterea Domnului Isus Christos, Botezul Domnului Isus Christos, Isus și Templul din Ierusalim, Facerea lumii, Adam și Eva, Pedepsa, Potopul și fericirile”<sup>1707</sup>. La clasele a III-a, a IV-a și a VI-a conduse de către învățătorul Marin Popa au fost examinați din „Dreptul Iov, Fiul rătăcit, Banul de drojdie, Minunea în pustie, Patimile Domnului Isus Christos, Sfânta Scriptură, Tradiția și organizarea bisericească. Elevii – menționează preotul Alexandru Fugătă – au dat răspunsuri bune, rezultatul examenului fiind bun”<sup>1708</sup>.

---

<sup>1700</sup> Ibidem.

<sup>1701</sup> Ibidem, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 2/1930, f. 24.

<sup>1702</sup> Ibidem.

<sup>1703</sup> Ibidem.

<sup>1704</sup> Ibidem.

<sup>1705</sup> Ibidem, Dosar 2/1931, f. 65.

<sup>1706</sup> Ibidem.

<sup>1707</sup> Ibidem, Dosar 1/1932, f. 13.

<sup>1708</sup> Ibidem.

Intervenția preotului Alexandru Fugătă a rezolvat situația celei de a II-a săli de învățământ, întrucât la 15 august 1930 s-a pus la dispoziția D-lui învățător-director de la școala din Crișan „o locuință corespunzătoare și anume aceea care s-a arătat și D-lui revizor școlar cu ocazia unei anchete”<sup>1709</sup>, raporta protopopul Zarandului Revizoratului școlar al județului Hunedoara.

Înainte cu câteva zile, respectiv la 5 august, preotul Fugătă comunica protopopului Zarandului că începând din 15 august „s-a închiriat o locuință corespunzătoare pentru învățătorul director de la școala din parohia Vaca (Crișan)”<sup>1710</sup>. Totuși preotul Fugătă cere și sprijinul protopopiatului ca „în 15 a VIII-a să ni se evacueze sala a II-a de învățământ, ca până la începerea noului an școlar să facem reparațiunile și curățenia necesară”<sup>1711</sup>.

La 7 august protopopul Ioan Indrei cerea Revizoratului școlar din Deva să „dea ordin D-lui învățător director să evacueze a II-a sală de învățământ ca să se poată face reparațiunile necesare și să se poată urma învățământul în mod legal”<sup>1712</sup>. În acest an Școala din Crișan era încadrată cu doi învățători și înregistrează progrese semnificative în procesul de instruire al copiilor. În anul 1932 la Școala din Crișan învățător-director era Popa Marin lângă care mai funcționa și o învățătoare. Acum sunt înscriși la școală un număr de 132 elevi repartizați în clase după cum urmează:

Clasa I-a	20 băieți și 18 fete
Clasa a II-a și a III-a	19 băieți și 19 fete
Clasa a IV-a	11 băieți și 7 fete
Clasa a V-a și a VI-a	18 băieți și 9 fete
Clasa a VII-a	2 băieți <sup>1713</sup> .

Din cei 123 de elevi înscriși au frecventat școala doar 49 de băieți și 30 fete, rămânând repetenți, la sfârșitul anului școlar 1931/1932, 14 elevi, dintre care 9 erau băieți și 5 fete<sup>1714</sup>. Se înregistrează și alte situații deosebite (retrași, eliminați sau morți), numărul cărora se ridică la 45, 21 băieți și 24 fete<sup>1715</sup>. La școala primară de stat din Crișan, catehizarea elevilor îi revenea preotului Alexandru Fugătă. „Catehizația o face subsemnatul. Școala are 7 clase cu două puteri didactice. Religia o propun în următoarele zile:

- Luni și sâmbătă – clasele III, IV, VII și V de la orele 9 - 10½.
- Marți și vineri – clasele I, II, VI, de la orele 9 la 10 ½.

Crișan – Vaca la 25 octombrie 1932<sup>1716</sup>.

Deoarece clădirea școlii aparținea Bisericii ortodoxe din sat, Consiliul parohial se întrunește în ședință, la 3 mai 1932, pentru a lua în discuție o serie de probleme ale școlii. Au fost prezenți la ședință, preotul Alexandru Fugătă, președintele consiliului și membrii

<sup>1709</sup> Ibidem, Dosar2/ 1930, f. 24.

<sup>1710</sup> Ibidem, f. 25.

<sup>1711</sup> Ibidem, f. 29.

<sup>1712</sup> Ibidem, f. 29 v.

<sup>1713</sup> Ibidem, Revizoratul școlar al județului Hunedoara, Dosar 9/1932, f. 17.

<sup>1714</sup> Ibidem.

<sup>1715</sup> Ibidem.

<sup>1716</sup> Ibidem, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar1/1932, f. 50.

Atanasie Golda, Ionuț Tănase, Ioan Bârna, Ioan Brătila, Lazăr Bârna, Teodor Golda și Nistor Magdalena<sup>1717</sup>. Se prezintă procesul verbal referitor la arendarea clădirii școlii și se prezintă contractul de arendare<sup>1718</sup>.

Consiliul parohial aprobă contractul încheiat cu comitetul școlar „fixându-se o chirie pentru restul anului 1932 în sumă de 200 lei, iar pentru anii 1933, 1934, și 1935, chiria se fixează la 500 lei anual<sup>1719</sup>. Anul școlar 1933/1934 s-a inaugurat „Duminică, 1 octombrie, în prezența tuturor credincioșilor. După terminarea Sfintei Liturghii s-a făcut sfințirea apei”<sup>1720</sup>. Cu această ocazie preotul Alexandru Fugătă a rostit o emoționantă cuvântare, cuprinzând mai multe pilde și învățături. El atrage atenția părinților să nu înfricoșeze copii cu amenințări de felul „îți taie popa limba”<sup>1721</sup>. „Părintele care își crește bine copii va avea mângâiere la bătrânețe, iar cei ce îi vor crește rău, adică nu îngrijesc bine de copii lor vor avea supărări și necazuri”<sup>1722</sup>.

La 7 martie 1934, preotul Alexandru Fugătă întocmea un istoric al parohiei Crișan în care introducea și o serie de date referitoare la școală. Școala în care au învățat zeci de generații, a fost construită, începând din data de 3 iulie 1899, pe locul vechii școli și a fost făcută din banii bisericii, fără a se stabili o repartitie pe credincioși<sup>1723</sup>. La data zidirii acestei școli – menționa preotul Alexandru Fugătă – funcționa ca preot Iosif Costea<sup>1724</sup>. „Edificiul de atunci până azi a fost proprietatea bisericii, el nici când n-a fost al comunei politice. Aici au funcționat neîntrerupt de la 1850-1860, Ion Bârna (?), Simion Munteanu până la 1875, Ignațiu (corect este Spiridon Ignaton 1876-1878), iar din 1878 a funcționat Iosif Costea, Ion Albu, Gherman Clej, Teodor Groza, Andrei Popoviciu, Ion Clej, Alexandru Florea, Ioan Bârna, Ioan Micu. După unire au mai funcționat la școala din Vaca, Marin Popa, Pr. Alexandru Fugătă, Lucreția Rusu, Virgil Bârna, Marin Popa, Manea Boloțiu, Moise Ghicu, Silvia Florea. Din anul 1926 sunt 2 posturi”<sup>1725</sup>.

„Școala actuală, începută la 3 iulie 1899, s-a terminat la 15 martie 1900 și a costat, fără prestarea în lucru, cam 2.000 florini (4.000 coroane), bani achitați din lada bisericii. Salariul învățătorului până la 1919 s-a plătit lună de lună prin epitrop la mâna învățătorilor. Salariul s-a achitat totdeauna, cel stabilit de legile ungurești, 300 florini, apoi 800, 1.000 și 1.200 coroane. În acest scop Comisia bisericească încasa de la comuna politică darea comunală și restul îl întregea din banii bisericii. Așa că suma ce biserica a spesat-o cu edificarea școlii și salariul învățătorilor, de la 1850 până la 5 februarie 1919, este de 70.000 coroane”<sup>1726</sup>. „Din parohia Vaca, aici a fost preot Ioan Rusu, născut aici, ceilalți preoți venind din alte părți, apoi Nicolae Rusu, controlor fiscal în Orăștie, Cornel Rusu, ziarist, Ioan Bârna, fost învățător, Virgil Bârna în Tebea, Lucreția Rusu, învățătoare în Ribîța, D. Fugătă, Vlaicu Bârna, student în litere, an. II, în București”<sup>1727</sup>.

<sup>1717</sup> Ibidem, Dosar 1/1933, f. 28.

<sup>1718</sup> Ibidem.

<sup>1719</sup> Ibidem.

<sup>1720</sup> Ibidem, f. 96.

<sup>1721</sup> Vezi anexa X.

<sup>1722</sup> Ibidem.

<sup>1723</sup> Ibidem, Fond Parohia ortodoxă Crișan, Dosar 1/1934, f. 1.

<sup>1724</sup> Ibidem.

<sup>1725</sup> Ibidem.

<sup>1726</sup> Ibidem.

<sup>1727</sup> Ibidem.

„Credincioșii, cu toate legile date de sus, n-au cedat edificiul școlar, el [învățămintul n. n.] totdeauna făcându-se în limba română și nici ajutor de la statul unguresc n-a primit”<sup>1728</sup>.

Învățătorul Marin Popa se adresa Consiliului parohial, la 7 aprilie 1935, cerând o bucată de teren pentru grădina școlară. „Având în vedere ordinele organelor superioare și având în vedere regiunea în care e situată comuna noastră, se simte nevoia unei grădini pentru altoit, în care copiii de la școală vor planta pădureți și-i vor altoi, apoi se vor împărți între școlari și dacă va lua această grădină o proporție mai mare se vor da și la locuitorii comunei cu un preț redus”<sup>1729</sup>.

Pentru aceasta vă rog să binevoiți a aproba ca din terenul de lângă Monument să se destineze o bucată de pământ în lungime de 10 m. Această grădină a fost hotărâtă de oameni ca să fie întreagă pentru acest scop, dar ținând seama că preotul n-are unde să-și puie zarzavat mai aproape de casă, cere numai această mică porțiune”<sup>1730</sup>. Preotul Tiberiu Perian informa protopopiatul Brad, la 14 decembrie 1935, că „s-a dat școlii de către Comitetul parohial un teren de 7 m patrați, ca să planteze puieți, spre a-i deprinde pe copii cu altoitul pomilor, fără arândă”<sup>1731</sup>.

În aprilie 1937, oficiul protopopesc aproba ca din pământul bisericii „Orbul” să se dea Comitetului școlar 50 m<sup>2</sup>, în arendă cu suma de 100 lei<sup>1732</sup>. La 7 aprilie 1937, preotul Perian convoca o ședință a membrilor Consiliului bisericesc și epitropiei, pentru a pune în practică hotărârea protopopiatului Brad:

#### Convocator

Notații, membri ai epitropiei și delegații Consiliului parohial sunt convocați la locul bisericii „Orbul”, pentru a măsura terenul de 50 m<sup>2</sup> ce se dă Comitetului școlar pentru pomărit, precum și a-l preda Comitetului școlar, care încă va fi reprezentat prin cineva acolo, vineri, 9 aprilie, a. c., ora 6 seara.

Crișan, 7 aprilie 1937

Epitropia și delegații Consiliului

Ioan Faur

Toader Golda

Tiberiu Perian

Ioan Golda

Ioan Brătila

preot Petru Golda<sup>1733</sup>.

La 31 octombrie 1940, Guvernul cerea Ministerului Educației Naționale, al Cultelor și Artelor să „se șteargă din toate bisericile, mănăstirile și localurile aparținătoare în vreun fel bisericii, chipul și numele ex-regelui Carol al II-lea”<sup>1734</sup>. La 15 martie 1941, preotul Tiberiu Perian solicita 33 exemplare cărți de religie pentru elevii școlii din

---

<sup>1728</sup> Ibidem.

<sup>1729</sup> Ibidem, f. 3.

<sup>1730</sup> Ibidem.

<sup>1731</sup> Ibidem, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1936, f. 49.

<sup>1732</sup> Ibidem, Parohia ortodoxă Crișan, Dosar 3/1937, f. 3-4.

<sup>1733</sup> Ibidem

<sup>1734</sup> Ibidem, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1940, f. 10.

Crișan<sup>1735</sup>. În acest an la școala din Crișan se aflau 28 elevi în clasa I-a, 13 în clasa a II-a, 19 în clasa a III-a, 19 în clasa a IV-a, 12 în clasa a V-a, 11 în clasa a VI-a și 9 în clasa a VII-a<sup>1736</sup>. La începutul lunii noiembrie 1940, preotul Tiberiu Perian înainta protopopiatului Brad următorul raport:

### Către Oficiul Protopopesc Brad

Raport privind situația învățământului din parohia Crișan. Anul școlar s-a început normal, la data fixată de autoritatea școlară (1 X 1940) premergându-i sfințirea localului școlar, cu o singură putere didactică, învățătorul director Marin Popa, care era în concediu din concentrare, iar la postul doi titulara Maria Pavelescu, nu s-a prezentat. În acest timp, cât a fost numai singur, a fost ajutat și de subsemnatul.

Plecând la concentrare învățătorul director Marin Popa, s-a prezentat la școală învățătorul Vasile Pop și soția sa Elena Pop, tot învățătoare, care ambii sunt utilizați ca învățători la școala noastră pentru anul școlar 1940/41 pe lângă cele două posturi existente. Titularii celor două posturi avute, fiindcă lipsesc în prezent acești 2 învățători și-au împărțit elevii în cele două sale de învățământ și au început școala să funcționeze normal.

Pentru o mai bună orientare asupra învățământului din parohia noastră, dau răspunsul convenit la cele 10 întrebări din mai sus numita circulară:

1. În parohia noastră sunt 2 sale de învățământ.
2. La școala noastră sunt numite 4 puteri didactice
3. Sunt prezenți la școală doi învățători și anume, învățătorul Vasile Pop și soția sa Elena.
4. Anul școlar s-a început la 1 octombrie 1940.
5. Sfințirea localului și deschiderea anului școlar s-a făcut la 1 octombrie 1940.
- 6.

Clasa	Elevi înscriși	Frecvențează
I	29	25
II	14	10
III	19	17
IV	25	20
V	12	8
VI	18	12
VII	14	8

7. Catehizația se face marți și vineri de la ora 11 a 1.
8. Catehizația a început de la începutul anului școlar.
9. Învățători sunt 2 prezenți la posturi, așa că școala funcționează normal.
10. Circulara mai sus amintită nu s-a citit în biserică, întrucât n-a fost cazul.

Crișan, 6 noiembrie 1940

Tiberiu Perian<sup>1737</sup>.

<sup>1735</sup> Ibidem, Dosar 1/1941, f. 54.

<sup>1736</sup> Ibidem, f. 55-56. Vezi și anexa XI.

<sup>1737</sup> Ibidem, Fond Parohia ortodoxă Crișan, Dosar 1/1940, f. 12.



Oficiul protopopiatului Brad trimitea o circulară către parohii prin care cerea inventarierea obiectelor și mobilierului din „biserică, școala și casa parohială, împreună cu cantorul și crâșnicul<sup>1738</sup>. La 19 noiembrie 1940, preotul Tiberiu Perian comunica Oficiului protopopesc rezultatul inventarierii: „Consiliul parohial constată că inventarul consună întru toate cu realitatea. După această constatare Consiliul parohial purcede la predarea tuturor obiectelor și mobilierului din biserică, școală și casa parohială epitropiei parohiale, spre îngrijire și răspundere materială față de orice obiecte înșirate în sus-zisele inventare<sup>1739</sup>.

Cu ocazia efectuării inventarului școlii au fost înregistrate următoarele obiecte:

Nr. crt.	Numele obiectului	Valoare	Cumpărat
1	Dulap, 1 bucată	1.000	Da
2	Mese, 2 bucăți	1.000	Da
3	Catedră, 1 bucată	300	Da
4	Bănci, 15 bucăți	6.500	Da
5	Material didactic: 1 mașină calculat, 4 sticle acizi, 1 vas comunicant	1.000	Da
6	1 sobă în sala mare	1.000	Da
7	1 sobă în sala a doua	500	Da

Scăzând valoarea sobelor inventarului rămâne suma de 9.800 lei.  
Crișan la 16 noiembrie 1940.

Epitropi  
Faur Ioan  
Cor Petru<sup>1740</sup>.

Oficiul parohial,  
Tiberiu Perian, paroh

La 22 februarie 1941, Preotul Tiberiu Perian raporta Oficiului protopopesc Brad „că înainte de 1918 școala noastră a constat dintr-o sală de învățământ și locuință pentru director. După aceea dată s-a făcut a doua sală din locuința învățătorului director și anume din 2 camere, iar din bucătărie s-a făcut cancelarie”<sup>1741</sup>.

Preotul Tiberiu Perian se adresa din nou Oficiului protopopesc Brad raportând deschiderea anului școlar cu întârziere. „Școala noastră – raporta preotul Perian – de mai mulți ani n-a fost renovată radical, ci numai curățenia obișnuită, la începerea unui an școlar, în anul acesta se face o renovare radicală, atât interioară cât și exterioară, și care renovare a împiedecat începerea anului școlar la data de 9 IX și începerea anului școlar seva face vineri 12 IX 1941, cu serviciul divin rânduit cu această ocazie”<sup>1742</sup>. Referindu-se la pregătirea lemnului pentru încălzitul școlii, preotul Tiberiu Perian menționa că „lemnurile de foc necesare pentru iarnă le va da comuna din pădurea comunală, aducându-le și tăindu-le cu muncă publică”<sup>1743</sup>.

<sup>1738</sup> Ibidem, f. 14.

<sup>1739</sup> Ibidem.

<sup>1740</sup> Ibidem, f. 15.

<sup>1741</sup> Ibidem, Dosar 1/1941, f. 1.

<sup>1742</sup> Ibidem, f. 3.

<sup>1743</sup> Ibidem.

La 3 iunie 1942, preotul Tiberiu Perian raporta protopopiatului despre desfășurarea anului școlar 1941/1942. „La 23 ianuarie 1942 învățătorul director V. Pop a fost concentrat și a fost împuternicită pentru înlocuirea D-sale doamna E. Pop care a ținut înainte de masă cu un despărțământ, iar după masă cu alt despărțământ. În 20 mai s-au încheiat cursurile din ordinul autorității școlare, iar la 2 iunie s-a făcut încheierea festivă a anului școlar. Elevii au fost ascultați și la studierea religiei, vorbindu-li-se și despre roadele câștigate”<sup>1744</sup>.

După instaurarea guvernului Petru Groza, la 6 martie 1945, comuniștii încep o intensă propagandă pentru lichidarea analfabetismului și câștigarea de noi adepți. Apoi sub presiunea Moscovei, în anul 1948 s-a elaborat o nouă lege pentru reorganizarea învățământului. În primul rând, dintre materii a fost eliminată predarea religiei, preoții fiind îndepărtați de școală. Un prim efect al acestei măsuri a fost scăderea drastică a moralității creștine a elevilor, religiozitatea lor depinzând doar de părinți.

Din bibliotecile școlare au fost îndepărtate sau distruse cărțile care veneau în contradicție cu noua ideologie. Au fost interzise cărțile aparținând unor personalități de frunte ai Bisericii ortodoxe, între care amintim pe Andrei Șaguna, Ilarion Felea, Dumitru Stăniloae, Spiridon Căndea, Liviu Stan, Ștefan Meteș, Nicolae Bălan, George Ciuhandu etc. Au fost interziși și marii noștri oameni de cultură și istorici, cărțile lor fiind ridicate și apoi distruse de către autoritățile comuniste. Astfel cărțile lui Nicolae Iorga, Teodor Păcățian, Ioan Lupaș, Ilarion Pușcariu, Ilie Beu, Octavian Goga, Ion Clopoțel, Ioan Pop Reteganul, Dimitrie Bolintineanu, Mihail Sadoveanu, Ioan Slavici și mulți alții au fost epurate din biblioteca școlii din Crișan, pierzându-se fondul de carte al uneia dintre cele mai bogate biblioteci din județul Hunedoara.

De asemenea învățătorii care au avut contact cu biserica, având și studii teologice au fost îndepărtați din învățământ. Una dintre cele mai capabile învățătoare de la școală din Crișan, preoteasa Silvia Perian<sup>1745</sup> a fost înlocuită cu o altă învățătoare doar pe motivul că soțul său era preot. A fost schimbat însuși sistemul de notare al elevilor, adoptându-se cel sovietic, de la nota 1 la 5. Manualele școlare au fost împănate cu lecturi și exemple din viața poporului sovietic. Chiar și cărțile de povești și basme au fost înlocuite cu altele din literatura rusă. Îmi aduc aminte ce mândru eram, la sfârșitul clasei a V-a de la Școala din Valea Bradului, când am primit drept premiu cartea „Ruslan și Ludmila”.

De noua ideologie n-au fost scutiți nici elevii cu toată vârsta lor fragedă. Cei mai mari, din clasele a III-a și a IV-a eram duși la Brad, cu ocazia zilei de 1 Mai sau altor sărbători introduse și puși să strigăm lozincile ce erau la modă, între care îmi amintesc pe cea dedicată marelui dascăl al omenirii „Stalin și poporul rus, libertate ne-au adus ! Stalin ! Stalin ! La școala din Crișan numărul claselor s-a redus de la șapte la patru, devenind școală primară de patru clase. Astfel elevii care doreau să-și continue școala erau obligați să parcurgă drumul până la Valea Bradului (5 km) sau la Brad (8 km).

Cei mai mulți din generația mea am frecventat școala din satul vecin Valea Bradului. Primul dintre copii din Crișan care a mers la școala din Valea Bradului a fost Cor Leontin. A fost urmat apoi de Colța Nicolae, Lazăr Ioachim, Trifa Ioan Tuliștel, Lazăr Petru, David Nicolae, Cornel Furdui, Cor Petru și alții. Parcurgerea zilnică a acestei

---

<sup>1744</sup> Ibidem, Dosar 1/1942, f. 1.

<sup>1745</sup> Păstrez o deosebită amintirea acestei învățătoare care în anul 1949 m-a învățat să îndrăgesc școala.

distanțe, prin frig, ploaie sau căldură toridă supunea elevii la mari eforturi afectând grav puterea și mai ales timpul dedicat studiului.

După înființarea Școlii generale de șapte clase din Ribița, copii din Crișan și celelalte sate aparținătoare comunei Ribița au învățat aici. S-au luat și o serie de măsuri în favoarea elevilor între care amintim acordarea manualelor, în mod gratuit și burse pentru elevii mai săraci și meritoși. În satul Crișan a fost construită o nouă școală menită să cuprindă un mare număr de elevi. Cu trecerea anilor s-a înregistrat un alt fenomen dramatic, scăderea continuă a numărului de copii, datorat atât scăderii ratei natalității cât și plecării familiilor tinere spre alte zări.

După 1948 la școala din Crișan au predat învățătorii Silvia Perian, Gheorghe Costin, Lilica Costin, Mariana Popovici, Elena Pavel și Mărioara Lupea, care a funcționat aici în perioada 1979-1983 și 1989 până în prezent. În anul 1992 funcționau la școala din Crișan Mărioara Lupea și Elena Pavel care învățau un număr de 24 elevi. Odată cu scăderea numărului de elevi s-a redus și unul dintre posturi în prezent învățătoarea predă simultan la patru clase. Perspectiva menținerii școlii din Crișan este sumbră din cauza numărului foarte mic de copii. În 1999 s-au născut 4 copii, în 2000 - 2, 2001 - 2, 2002 - 1, 2003 - 6 și 2004 - 2 copii. Dacă va continua acțiunea de reducere a unităților școlare cu un număr insuficient de elevi în viitorii ani s-ar putea ca din Școala primară „Vlaicu Bârna” să rămână doar numele și clădirea.

## OAMENI DE SEAMĂ AI SATULUI CRIȘAN

GHEORGHE CRIȘAN  
(1732 - 1785)

Cel dintâi locuitor al satului, care și-a pus amprenta personalității sale asupra localității în care s-a născut, a fost Gheorghe Crișan, cel de-al treilea conducător al răscoalei țăranilor români din 1784, alături de Horea și Cloșca. S-a născut în anul 1732 fiind fiul lui Petru Golda, de pe Pârâul Goldeștilor. Rămas orfan de mic copil, a fost crescut de bunicul său Teodor Giurgiu, care apoi l-a trimis la Școala din Abrud. Ajuns la vârsta majoratului este încorporat în armata austriacă, satisfăcându-și serviciul militar în cadrul Regimentului „Francisc Gyulai”. Regimul cazon din armată l-a călit și înăspriț, trăsături care-i vor marca acțiunile militare din timpul răscoalei. După armată se căsătorește cu Ilina, o fată din satul Cărpiniș, de lângă Abrud, unde se și stabilește.

Este cel de-al treilea căpitan al răscoalei țăranilor români din 1784, fiind adevăratul ei conducător militar. Crișan ține o permanentă legătură cu Horea și Cloșca, dar acționează cu predilecție în Zarand. În ziua de 28 octombrie 1784, convoacă, cu prilejul târgului săptămânal de la Brad, Adunarea de la Mesteacăn, pentru ziua de Duminică, 31 octombrie, pentru a le comunica poruncile împăratului aduse de Horea de la Viena.

În acea zi de Duminică se adună la biserica din Mesteacăn o mulțime neobișnuit de mare de români. După ce preotul din Mesteacăn, Ioaneș Cazan, sluji sfânta Liturghie, sosește pe la amiază și Crișan însoțit de preotul din Vaca, Ioan Tulea. Adresându-se mulțimii de țărani din preajma bisericii, el le spuse că Horea are poruncă de la împăratul să conducă pe români la Alba Iulia să primească toți arme<sup>1746</sup>. După ce preotul din Mesteacăn întări cele spuse de Crișan, hotărâră să plece neîntârziat la Alba Iulia. Jurară cu toții pe cruce, iar preotul Ioaneș Cazan rosti rugăciuni ca să le fie cu noroc călătoria. La sfârșitul adunării Crișan le spuse să-și ia merinde pentru 4 zile, și luni, să fie la Curechiu.

Crișan cu o parte din însoțitorii săi, pleacă spre satul Vaca, unde aveau să rămână peste noapte. A doua zi, luni, 1 noiembrie, țărani din mai multe sate se adunară la Curechiu, unde înnoptară pentru a-și continua apoi călătoria spre Alba Iulia. După ce-i căutară pe țărani la Mesteacăn juzii nobililor, Mihail Gal din Baia de Criș și Farkas Naláczi din Brad, însoțiți de câțiva soldați, ajung noaptea târziu la Curechiu. Pentru a descoperi locul unde se află Crișan, trimit pe gornicul Petru Cara din Crișcior. Acesta află unde dormea Crișan și-i conduce pe cei doi juzi și pe soldați să-l prindă. Crișan însă este avertizat de o femeie și fugi.

Juzii nobililor ordonă soldaților să tragă în urma lui. La zgomotul produs de arme, mulțimea se adună, unii cu bâte, cu pietre și cu ce apucă fiecare și tăbări asupra

---

<sup>1746</sup> David Prodan, Răscoala lui Horea, vol. I, ... p. 283.

juzilor pe care-i ucise pe loc. Îl prind și pe gornicul Petru Cara, pe care, la porunca lui Crișan, îl lovire și pe el de moarte<sup>1747</sup>. Adunând, a doua zi dimineața pe țărani la crucea din sat, Crișan încearcă a-i îndupleca să-și continue drumul spre Alba Iulia. Ei refuză, deoarece în urma incidentului își simțeau familiile de acasă în primejdie de moarte.

Atunci Crișan îi conduce la biserica din sat, pentru a le comunica noua poruncă, spunându-le: „Nu vă speriați, fiindcă eu am poruncă de la împăratul de a prăda și omorî pe toți ungurii”<sup>1748</sup>. Apoi răsculații, în frunte cu Gheorghe Crișan, s-au îndreptat spre Crișcior, lovind pe neașteptate nobilimea de aici. În numai câteva zile întreg Zarandul se afla sub stăpânirea țăranilor. Încă din primele zile Crișan și-a format un grup ce număra vreo 200 de călăreți, înarmați cu lănci și puști. Răscoala se întinde cu repeziciune în comitatele Hunedoara, Alba, în părțile Aradului și Clujului. Crișan și-a impus autoritatea în Zarand, luând inițiative după împrejurări. Acționând în Zarand, Crișan numește o serie de căpitani între care îi amintim pe **Toma Bârna** din Vaca, Giurgiu Marcu din Crișcior și Ioan Faur din Tomnatic. Încheie armistițiul de la Valea Bradului, la solicitarea guvernului, prin intermediul medicului Ioan Molnar Piuariu.

După reluarea luptelor cetele răsculațiilor conduse de către Crișan reputează, la Brad, una dintre cele mai importante victorii împotriva trupelor imperiale, aflate sub comanda maiorului Stojanich. După înfrângerea răscoalei Crișan este arestat, la 30 ianuarie 1785 și închis în cetatea Alba Iulia. Aici este supus interogatoriului, el răspunzând la 47 de întrebări și dezvăluind cauzele care au dus la declanșarea răscoalei. Duritatea regimului din închisoare precum și severitatea interogatoriului l-au determinat să-și pună capăt zilelor la 13 februarie 1785. A doua zi, asupra corpului său neînsuflit a fost pronunțată sentința frângerii cu roata. Corpul său a fost tăiat în patru bucăți, care au fost expuse pe roată, la Abrud, Bucium, Brad și Mihăileni, iar capul i-a fost înfipt în țeapă la domiciliul său din Cărpiniș.

Pentru a-i cinsti memoria locuitorii din satul natal i-au ridicat, în anul 1929, un bust din bronz, lucrat de sculptorul Marcel Olinescu, profesor la Liceul „Avram Iancu” din Brad. În 1930 satul în care a văzut lumina zilei conducătorul răscoalei de la 1784 a primit numele său. În anul 1979, a fost refăcută, după o imagine publicată de către istoricul Ioan Lupaș, casa în care s-a născut, în interiorul căreia s-a amenajat o expoziție documentară referitoare la istoria satului Crișan, a răscoalei din 1784 și a rolului important pe care l-a avut Crișan în cadrul răscoalei. Tot din acest an, 1979, se organizează, în cursul lunii octombrie, manifestarea cultural artistică „Omagiu lui Crișan”, ajunsă la a XXVII-a ediție. Manifestarea reunește locuitori atât din satul Crișan, cât și din localitățile apropiate, veniți să cinstească cum se cuvine memoria eroului de la 1784. Cu acest prilej se organizează expoziții de artă populară, parade ale portului popular, depuneri de coroane și jerbe de flori la monumentul lui Crișan. Istoricii din județul Hunedoara, și nu numai, evocă, în cadrul unor simpozioane, memoria eroului Crișan, precum și jertfele moșilor în marile confruntări pentru dreptate și libertate. În anul 2004 s-a tipărit și un pliant intitulat „Crișan – un sat istoric din Zarand”, și s-au bătut două insigne, una reprezentându-l pe Crișan, iar a doua redând imaginea „Casei memoriale Crișan”.

---

<sup>1747</sup> Ibidem, p. 288.

<sup>1748</sup> Ibidem.

## CORNEL TIBERIU CRĂCIUN RUSU

(1896 - ?)

La 25 decembrie 1896<sup>1749</sup> se naște **Cornel Tiberiu Crăciun** cel de-al patrulea copil al preotului Ioan Rusu și al soției sale Sofia. Școala primară o urmează în satul natal avându-l ca învățător pe Ioan Bârna. După terminarea cursurilor primare Cornel Tiberiu Crăciun Rusu se înscrie la Gimnaziul din Brad pe care-l absolvă în anul 1912, avându-i ca profesori pe Ioan Radu, Vasile Boneu, Pr. Mihai Stoia, Traian Suciu și Ioan Keri<sup>1750</sup>.

După terminarea cursurilor gimnaziale se înscrie la Liceul din Brașov. Încă din timpul studiilor liceale a fost preocupat de culegerea folclorului din ținutul Zarandului. Materialul cules, deosebit de valoros, a fost tipărit într-o broșură intitulată „Strigături și uituri culese de la frumoasele jocuri populare din ținutul Zarandului”, apărută, în primă ediție la Brașov, în Editura Librăriei Ioan I. Ciurcu<sup>1751</sup>. Broșura se bucură de un interes deosebit în rândul locuitorilor din Zarand, fiind cerută retipărirea ei. A doua ediție apare, tot la Brașov, în anul 1921<sup>1752</sup>. La pagina 14 a celor două ediții se află o strigătură culeasă din satul natal, Vaca. Iată versurile ei culese de către autor din satul Vaca:

Foaie verde măgheran,  
Nu e mult de acum un an,  
Cât de tinerel eram.  
Și a iubi începeam.  
Mustață, barbă, n-aveam,  
Nici barbă, nici mustață,  
Tinerel eram la față  
Până dam a strânge-n brață  
Și a săruta cu dulceață.  
Uită, uită bate-o doamne,  
Cum joacă moartă de foame,  
Cu rochia vânt făcând  
Cu cizmele tropotind,  
Cu ochii badii trăgând.  
Hopa, țupa iac-așa,  
Ca să vadă mândra mea,  
Că nu-mi prea pasă de ea.  
Dragile mele nepoate,  
Nu vă pot juca pe toate,  
Faceți bine și iertați,  
Că pe rând și voi jucați<sup>1753</sup>.

<sup>1749</sup> DJHAN, fond Colecția stare civilă, Protocolul nașcuților pe anii 1864 – 1889.

<sup>1750</sup> Nestor Lupei, Romulus Neag, Stelian Circo, Monografia liceului “Avram Iancu” Brad, p. 136 și 176.

<sup>1751</sup> Cornel Tiberiu Rusu, Strigături și uituri culese de la frumoasele jocuri populare din ținutul Zarandului, Brassö-Brașov, 1915.

<sup>1752</sup> Idem, Strigături și uituri culese de la frumoasele jocuri populare din ținutul Zarandului, Ediția a II-a, Brașov, 1921.

<sup>1753</sup> Ibidem, p. 14.

Deși nu am găsit referiri la participarea sa la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, din 1 Decembrie 1918, publicarea unei broșuri, în anul 1929, intitulată „La Alba Iulia, în amintirea a 10 ani de la Unire”<sup>1754</sup>, este o dovadă despre participarea sa la mărețul eveniment al istoriei românilor. După o perioadă petrecută la Brașov, Cornel Tiberiu Crăciun Rusu revine în satul natal, unde-l aflăm, în anii 1933-1934 în funcția de consilier comunal al Primăriei din Crișan<sup>1755</sup>.

În ședința ordinară a comunei, din 13 martie 1934, prezidată de către primarul Nistor Magdalina, Cornel Rusu aprobă, alături de colegii săi consilieri, Popa Marin, Faur Ioan, Cor Ioan, Avram Nicolae și Golda Toader, decizia Consiliului comunal Țărățel de schimbare a numelui Circumscripției notariale Valea Bradului în aceea de Circumscripția notarială Țărățel, având în vedere cheltuielile notariale mai mari pe care le face această comună<sup>1756</sup>. În anul 1945, Cornel Rusu este menționat ca deținător al unui cazan de țuică cu o capacitate de 318 l<sup>1757</sup>. Din păcate nu cunoaștem pe deplin viața și activitatea acestui fiu al satului Crișan.

El rămâne însă atât prin activitatea culturală cât și prin cea administrativă desfășurată, una dintre principalele personalități ale satului fiind cuprins și în Dicționarul personalităților hunedorene<sup>1758</sup>. În același timp Cornel Tiberiu Crăciun Rusu este un precursor al folcloriștilor hunedoreni, numele său înscriindu-se alături de cel al lui Vizante Pop și Ovid Densușianu, și fiind printre primii culegători de folclor din județul Hunedoara.

### **DIMITRIAN LAURENȚIU VIOREL BRANA**

(1907 - 1998)

S-a născut la 26 octombrie 1907, fiind singurul copil al comerciantului Atanasie Brana și a soției sale Maria n. Josan. Tatăl său Athanasie, născut la 19 ianuarie 1884, era descendentul unei vechi familii din satul Crișan, În anul 1850, Chisana Brana se stingea din viață la venerabila vârstă de 100 de ani. Mama sa, Josan (Filip) Maria, era originară din satul vecin Juncu de Jos (azi Dumbrava), fiind adoptată de Filip Dumitru din satul Crișan. Un Ioan Brana, probabil chiar bunicul lui Viorel îndeplinește funcția de jude (primar) al satului în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Ioan Brana era căsătorit cu Ana Lupea și au avut 4 copii: Maria, născută la 7 iulie 1874, Marcu (14 noiembrie 1876 – 11 aprilie 1894), Nicolae (3 februarie 1881- 14 iunie 1882) și Athanasie (1884-1950). Cei doi tineri, Athanasie (22 ani) și Maria (15 ani), se căsătoresc la 22 octombrie 1906, unicul lor vlăstar fiind Viorel Brana. Familia lui Athanasie Brana era una dintre cele mai respectabile din sat, deschizându-și o prăvălie chiar în centrul localității. În anul 1924 Athanasie Brana dona suma de 2.000 lei pentru repararea bisericii din sat<sup>1759</sup>. Cu prilejul inaugurării Monumentului lui Crișan, Athanasie Brana își pune la dispoziție localul său în

<sup>1754</sup> Idem, La Alba Iulia. În amintirea a 10 ani de la Unire, Cluj, 1929, 44 pagini.

<sup>1755</sup> DJHAN, Fond Pretura plășii Brad, Dosar 1/1926, f. 1-99.

<sup>1756</sup> Ibidem, f. 65-65 v.

<sup>1757</sup> Ibidem, Dosar 4/1945, f. 34.

<sup>1758</sup> Maria Razba, Personalități hunedorene (sec. XV-XX) Dicționar, Deva, 2004, p.487-488.

<sup>1759</sup> Casa parohială Crișan, Cronica parohială a parohiei Crișan (Vaca), Jud. Hunedoara, p. 13.

care este organizat un banchet la care au participat „82 de domni și doamne din Brad și jur, Deva și Baia de Criș”<sup>1760</sup>.

Situația materială destul de bună le-a permis să-și trimită fiul la diferite școli. Viorel Brana și-a început școala primară în satul natal, avându-l ca învățător pe Ioan Micu, originar din Blăjeni. După primele două clase, învățătorul a fost înrolat în armata austro-ungară, tânărul elev fiind nevoit să-și continue școala la Brad. S-a înscris apoi la Liceul „Avram Iancu” din Brad pe care l-a absolvit la sfârșitul anului școlar 1926-1927, unde l-a avut coleg pe viitorul om de știință și profesor universitar, Nestor Lupei. După absolvirea liceului, fără a promova examenul de bacalaureat, se înscrie la Școala Superioară de Științe de Stat din București.

În timpul studenției de la București, pentru a face față cheltuielilor foarte mari, s-a angajat ca arhivar la „Asigurarea românească” cu un salariu de 3.000 lei pe lună. Dar năzuința tânărului Viorel Brana era de a-și promova examenul de bacalaureat și a putea urma studii universitare. Revine la Deva, în anul 1928, unde își susține cu succes bacalaureatul, după care se înscrie, în toamna aceluiași an la Facultatea de Științe din București, secția naturale.

Tot din timpul studiilor de la București, are mandatul comunității din satul natal pentru a interveni la Ministerul de Interne în vederea atribuirii numelui lui Crișan satului Vaca. Tânărul Viorel Brana, încă din timpul studenției se înscrie în mișcarea legionară, fiind arestat în mai multe rânduri de către politie. Revenit la Brad, este angajat ca profesor de educație fizică, econom și pedagog la Liceul „Avram Iancu” din Brad. Legat de acest episod al vieții sale amintim că în anul 1994 participa, alături de fiica sa, Aluna, la ceremoniile legate de aniversarea a 125 de ani de la înființarea acestei instituții școlare. A plecat total dezamăgit deoarece organizatorii, la enumerarea marilor personalități pe care le-a dat liceul, au uitat, voit sau nu, să pronunțe și numele reputatului geolog Viorel Brana.

Este angajat ca geolog la Societatea „Mica”, efectuând cercetări la minele Barza, Stănița, Hărtăgani etc. În același timp se avântă cu tot entuziasmul tinereții în tumultul mișcării legionare, fiind numit șef de plasă, pentru o scurtă perioadă, calitate în care-l cunoaște pe căpitanul Corneliu-Zelea Codreanu. La 26 martie 1935, geologul Viorel Brana lua parte, împreună cu tatăl său Athanasie, la masa comună organizată de către Consiliul parohial și Epitropia Crișan cu prilejul instalării preotului Tiberiu Perian<sup>1761</sup>.

După instaurarea statului național-legionar, Viorel Brana este numit membru în Consiliul de Administrație al Societății „Mica”. După intrarea României în război, alături de Germania, este înrolat și participă la luptele purtate de armata română pe frontul de est, pentru dezrobirea Basarabiei și apoi la acțiunile militare din Crimeea și Caucaz. Pentru actele de bravură săvârșite pe câmpul de luptă Viorel Brana a primit o serie de distincții militare, între care amintim „Coroana României”, clasa a V-a, „Medalia de Est” (Germania), „Virtutea Militară”, „Cruciada împotriva comunismului”, „Medalia Comemorativă” a celui de-al doilea război mondial<sup>1762</sup>. După 1944 este arestat și internat în lagărul de la Caracal, de unde este eliberat condiționat la intervenția unui funcționar al

---

<sup>1760</sup> Ibidem, p. 17

<sup>1761</sup> Ibidem, p. 28.

<sup>1762</sup> Maria Razba, Op. cit., p. 74-75.



Ministerului de Interne, pe care îl cunoștea din familie, fiindu-i fixat domiciliu obligatoriu în București.

A lucrat la Agenția Comercială de Exploatare Geologică, urmărind o serie de lucrări efectuate în diferite zone ale țării. Revine apoi ca angajat la Societatea „Mica” iar după naționalizarea ei, în 1948, la Întreprinderea de Stat pentru Exploatare Miniere. I se încredințează conducerea lucrărilor de cercetare geologică din perimetrul situat la nord de râul Mureș, unde descoperă o serie de zăcăminte minerale. Printre rezervele minerale puse în evidență de către geologul Viorel Brana se numără cele de mangan de la Pârnești, de pirită de la Boița-Hațeg, brucitul din Munții Bihor, cuprul de la Șoimuș-Highiș, sulful de la Pucioasa, zirconiul de la Ditrău etc<sup>1763</sup>. Pentru activitatea desfășurată ca geolog, Viorel Brana a fost decorat cu Premiul de Stat, clasa a III-a și 7.000 lei. Necesitatea intensificării exploatareii zăcămintelor auro-argentifere a determinat trecerea sa la Oficiul Tehnic Minier al Ministerului de Interne.

A colaborat alături de alți renumiți geologi la întocmirea unui proiect de cercetare a tuturor terenurilor aurifere din zona Stănița și Zlatna<sup>1764</sup>. Izbucnirea revoluției din Ungaria, din anul 1956, a însemnat un nou val de arestări și supravegheri pentru toți cei socotiți periculoși. Și geologul Viorel Brana este permanent însoțit de un cadru al securității care raporta zilnic despre activitatea sa. Bogata experiență de geolog îi permite publicarea primei sale cărți privind zăcămintele metalifere ale României<sup>1765</sup>.

Părăsește Oficiul Tehnic al Ministerului de Interne și se angajează la Comitetul de Stat al Geologiei. Gestul său avea să-l coste scump. Împotriva sa este pusă la cale o diversiune. Geologul Udubașa, de la Comitetul de Stat al Geologiei îi cere să dezvăluie modul în care exploata Ministerul de Interne zăcămintele de aur<sup>1766</sup>, întrucât o echipă de geologi și alți specialiști vor pleca la Brad pentru cercetări. Peste câteva zile este arestat, supus anchetei timp de 8 luni și apoi condamnat de către Tribunalul militar la „20 de ani temniță grea și confiscarea totală a averii”<sup>1767</sup>. Este deținut în închisorile din Deva și Aiud, executând 4 ani și opt luni de închisoare, fiind eliberat la 8 iulie 1964<sup>1768</sup>.

Se reîncadrează la Întreprinderea de Prospectări Geologice, unde activează până la vârsta de 70 de ani, îndeplinind funcția de geolog principal. Se dedică tot mai intens activității științifice publicând mai multe cărți<sup>1769</sup> și studii de specialitate. Autor al unui număr important de cărți privind resursele minerale ale României, Viorel Brana și-a petrecut ultima perioadă a vieții într-un anonim regretabil.

Chiar în satul natal era privit cu suspiciune și neîncredere, din cauza concepțiilor și afinităților sale politice din tinerețe. Abia în anul 1992, când a fost prezent la omagierea

---

<sup>1763</sup> Viorel Brana, *Memoriile unui geolog, fost deținut politic*, București, 1997.

<sup>1764</sup> *Ibidem*.

<sup>1765</sup> *Idem*, *Zăcămintele metalifere ale subsolului românesc*, Oradea, 1958.

<sup>1766</sup> *Idem*, *Memoriile unui geolog...* p. 69-78.

<sup>1767</sup> *Ibidem*.

<sup>1768</sup> *Ibidem*.

<sup>1769</sup> *Idem*, *Zăcămintele nemetalifere din România*, București, Editura Tehnică, 1967; *Zestrea minerală a lumii*, București, Editura științifică, 1971; *Aurul și argintul*, București, Editura Tehnică, 1972 (în colaborare cu I. Lăzărescu); *Baritina, Witheritul și Celestina*, București, Editura Tehnică, 1979; *Avuții din piatră seacă*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981; *Sunt epuizabile resursele minerale ?*, București, Editura Tehnică, 1983; *Substanțe minerale nemetalifere*, București, Editura Tehnică, 1986.

căpitanului Crișan, conducător al răscoalei din 1784, a avut prilejul de a se adresa public, pentru prima dată în ultimii 50 de ani, consătenilor săi, explicând o serie de fapte și evenimente din trecutul său.

Cu acest prilej, pe volumul „Aurul și argintul”, Viorel Brana îmi scria următoarea dedicație: **„Bunului meu prieten, Ioachim Lazăr, cu cele mai alese gânduri”, Crișan, 1 nov. 1992, V. Brana**<sup>1770</sup>. După 1992, a fost mereu prezent, până la moartea sa, la principalele manifestări științifice dedicate eroului Crișan sau la Hramul Mănăstirii Crișan. În anul 1998, a donat noile uși împărătești pentru biserica din satul natal.

La târnosirea Bisericii din satul Crișan, ce a avut loc în ziua de 3 mai 1998, Viorel Brana își revedea pentru ultima dată meleagurile natale. El înceta din viață la venerabila vârstă de aproape 91 de ani. Prin dispariția sa știința românească pierdea pe unul dintre cei mai venerați și devotați slujitori. Numele său va rămâne înscris pentru totdeauna alături de marile personalități ale geologiei românești. În semn de prețuire pentru acest fiu remarcabil al satului, așezământului de cultură de aici i s-a atribuit numele cunoscutei personalități, devenind „Căminul Cultural „Viorel Brana”. Acțiunea nu a fost lipsită de o anumită rezistență, mai ales din partea unor consilieri ai Primăriei comunei Ribița, originari din satul Crișan, așa ziși cunosători ai istoriei familiei Brana, care au încercat să se opună acestei acțiuni.

În anul 2004, fiica geologului, Aluna Brana a venit în sat pentru a-și revendica o parte a fostelor proprietăți, între care și terenul pe care este construit căminul cultural. În momentul în care a observat schimbarea numelui căminului cultural în cel al tatălui său, a renunțat la orice fel de pretenții din partea sa. Și tot ca o recunoaștere a prestigiului științific al lui Viorel Brana, în anul 2004, Primăria și Consiliul Local Ribița, la sugestia noastră, l-a declarat Cetățean de Onoare - post mortem. Prin aceste acțiuni comunitatea satului Crișan a dorit să-și manifeste grija și respectul pentru fiii săi cei mai onorabili, care au făcut ca prestigiul acestui sat să fie ridicat la cotele cele mai înalte.

## VLAICU BÂRNA (1913 – 1999)

Poetul și scriitorul Vlaicu Bârna s-a născut la 4 decembrie 1913, în satul Crișan, județul Hunedoara, dintr-o respectabilă familie de moți. Școala primară o urmează în Valea Bradului (clasa I) și în satul natal (clasele II-IV), beneficiind de îndrumarea învățătorului Ioan Micu. Apoi urmează cursurile Liceului „Avram Iancu” din Brad, absolvindu-l cu promoția 1932<sup>1771</sup>. În timpul liceului activează în cadrul „Societății de lectură Ion Creangă” unde își prezintă primele încercări literare, fiind poreclit de către colegi „poetul”. Își continuă studiile la Facultatea de Litere din București. Încă din timpul studenției dovedește aptitudini deosebite pentru poezie și literatură. În primul an de facultate se prezintă la Radiodifuziune unde periodic interpretează la fluier cântece pentru a se putea întreține.

Debutul său literar are loc în anul 1934 când publică poezii în revistele „Azi”, „Viața literară”, „Familia”, „Litere” etc. În anul următor, 1935, i se acordă de către

---

<sup>1770</sup> Ioachim Lazăr, In Memoriam Dimitrian-Laurențiu-Viorel Brana (1907-1998), în Sargetia, XXVII/2, 1997-1998, p.743-745.

<sup>1771</sup> Maria Razba, Personalități hunedorene (sec. XX),... p. 51-54.

Societatea Scriitorilor Români premiul „Ionel Pavelescu” pentru sonet<sup>1772</sup>. În anul 1936 debutează editorial prin publicarea volumului „Cabane albe”, în cadrul colecției revistei „Azi”, publicat la Editura Cartea Românească.

Publică apoi volumul de poeme „Brume” la Editura „Miron Neagu” din Sighișoara (1940). Sub conducerea sa apare, la București, începând din 21 mai 1941, revista „Arta” la care colaborează cunoscute personalități culturale și artistice. Între colaboratorii cei mai de seamă amintim pe Emil Giurgiuca, Cezar Petrescu, Ioan Vlasiu, Tudor Arghezi, Ion Pillat, Nicolae Carandino. Vlaicu Bârna a mai condus și câteva reviste cu profil miscelaneu și cu o viață destul de scurtă: „Arta nouă” (1942-1943)”, „Viața nouă” (1942-1943) și „Câmpia Libertății” (1944)<sup>1773</sup>. Publică și alte poezii prin diverse alte reviste și calendare din țară. Una dintre aceste poezii, intitulată „Mateiu Craiul – inscripție pentru statuia din Cluj”<sup>1774</sup> este tipărită în calendarul „Zarandul” pe anul 1943. Este una dintre poeziile care putea să-i aducă scriitorului mari neazuri, după instaurarea regimului comunist în România. Pentru edificarea cititorului redăm în întregime această poezie:

Fața smeadă, falca mare  
Ochii blânzi și muiereschi  
Subt o frunte de lumină;  
Buza groasă, nara fină,  
Trupul svelt închis în fiare  
Și-n viesminte `mpărătești.  
Aprig luptător de castă,  
Palatină, din ciobani,  
Te-nstărești pe-o altă turmă;  
Neamul tău rămase-n urmă  
Umilit ca să robească  
Pe sub fagii transilvani  
Prinț valah cu fruntea dreaptă  
Os latin, umbrindu-ți gloria,  
Te-a înscăunat în puste,  
Nobilimea de lăcuste  
Te-a cerut stăpân și-n faptă  
Tu le-ai cititorit istoria.  
Oltul, Mureșul și munții  
Stând sub paloșul Corvin  
Ți-au știut domneasca faimă  
De cinci veacuri de defaimă  
Toți ciobanii tăi cărunții,  
De pe plaiul carpatin.  
Legea lor a fost mai tare  
Fără steme și papiruri;  
Pasu-n vatră mai statornic.

---

<sup>1772</sup> Ibidem.

<sup>1773</sup> Ibidem.

<sup>1774</sup> Calendarul Zarandul.....

Neamul apăsător dar spornic,  
Măcinat de grofi și biruri  
Te-a `ngrădit între hotare.

Vlaicu Bârna.

Vlaicu Bârna solicită aprobarea pentru înființarea unei reviste bilunare „Câmpia libertății” cerere care i se aprobă la sfârșitul anului 1943. Primul număr apare la 16 ianuarie 1944 și cuprinde articole în care sunt prezentate drepturile milenare ale poporului român asupra Transilvaniei. Din aprilie 1944, după bombardarea capitalei, revista apare în orașul Câmpulung Muscel, până la sfârșitul lunii septembrie.

La 1 august 1944, Ion Apostol Popescu editează, în cadrul Fundației Regele Mihai I, antologia „Literatura ardeleană nouă”, în care este prezentat în mod elogios poetul Vlaicu Bârna<sup>1775</sup>. Vlaicu Bârna continuă publicarea a noi volume de poezii inspirate din tradiția și obiceiurile de pe meleagurile natale: „Turnuri” (1945), „Minerii din satul lui Crișan” (1949), „Tulnice în munți”, versuri de notație reportericească, ale cărui cicluri, care poartă numele volumului, evocă figura lui Horea și alte personalități remarcate în trecutul de luptă al românilor din Transilvania (1950)<sup>1776</sup>.

În volumul „Minerii din satul lui Crișan” poetul și scriitorul Vlaicu Bârna redă munca istovitoare a minerilor care lucrau în subteranul minei de cărbuni din Țebea. Continuând inspirația din viața și tradițiile locuitorilor din satul natal, Vlaicu Bârna publica, în anul 1956, volumul „Cerbul roșu”, un vast poem care închipuie o monografie poetico-istorică a satului Crișan<sup>1777</sup>. Vlaicu Bârna are și două volume de proză istorică: „Romanul Caterinei Varga (1960) și „Când era Horea împărat” (1962).

Cu volumul „Ceas de umbră” (1966), poetul se apleacă stăruitor către închegarea unor metafore noi și expresive. Apoi, în cadrul Editurii „Minerva” publică volumul de poezie „Cupa de aur” (1970), iar la „Cartea românească” îi apar volumele „Corabia de fum” (1971), „Grăuntele timpului” (1976) și „Poligonul de tir” (1984), în care poetul Vlaicu Bârna este un cântăreț al deziluziilor și al înstrăinării<sup>1778</sup>. La Editura „Eminescu” publică volumele de poezii „Auster” (1973), „Patria mea, plai al Mioriței” (1977), „Sandala lui Empedocle” (1980) și „Monotonia metronomului” (1985).

În cadrul Editurii „Dacia” din Cluj-Napoca îi apare volumul de poezii patriotice „Cântec despre țară” (1987), iar în anul următor, 1988, publică, în cadrul Editurii „Albatros”, volumul „Între Capșa și Corso”<sup>1779</sup>. Este un volum care cuprinde amintiri și relatări despre diferite personalități culturale începând de prin anii 1930 și până la data apariției volumului. La 20 mai 1994, cu prilejul „Zilelor scriitorilor zărândeni”, Vlaicu Bârna era omagiat, la Brad de către participanții la manifestare. Cu această ocazie s-a desfășurat și prima ediție a „Festivalului de poezie Vlaicu Bârna”, care a ajuns la a V-a ediție și i s-a decernat titlul și diploma de „Cetățean de Onoare al municipiului Brad”. La 24 iunie 1998, i se acordă de către Academia „Carpatica” din București Premiul „Cultura Militans” pentru merite culturale excepționale.

<sup>1775</sup> Vlaicu Bârna, Fișă bibliografică pusă la dispoziția noastră de către familia poetului.

<sup>1776</sup> Maria Razba, Op. cit., p. 51-54.

<sup>1777</sup> Ibidem.

<sup>1778</sup> Ibidem.

<sup>1779</sup> Ibidem.

În îndelungata sa activitate, Vlaicu Bârna a făcut parte sau a condus numeroase delegații ale Uniunii Scriitorilor la congrese ale scriitorilor din diferite țări europene. Scriitorul și poetul Vlaicu Bârna a fost o personalitate deosebit de activă până în ultimele zile ale vieții sale. A încetat din viață la 11 martie 1999. Potrivit propriei dorințe, rămășițele pămâtenene au fost aduse și înhumate în cimitirul din satul Crișan, alături de scumpii săi părinți, Ioan și Maria Bârna născută Pavel. Înainte de înhumare, corpul său a fost depus în fața casei părintești unde i s-a făcut o slujbă de înmormântare de către preotul satului Iancu Coroi. Aici, un alt fiu al satului, Ioachim Lazăr, a rostit un scurt cuvânt de omagiere a poetului și scriitorului Vlaicu Bârna. Redăm acest cuvânt omagial ca un semn al recunoștinței consătenilor săi pentru cel ce a fost Vlaicu Bârna:

### **„Întristată asistență,**

O mare durere ne încearcă acum când așternem câteva rânduri de aducere aminte și cinstire pentru cel care a fost fiu de onoare al acestui sat, scriitorul, publicistul și omul de cultură Vlaicu Bârna. Oamenii acestor locuri s-au înfiorat de durere când au aflat de moartea „celui dintâi poet moț” cum a fost numit de către Emil Giurgiucă, o voce a munților săi natali, cântând istoria Transilvaniei, a poetului, în versurile cărui stăruie obsesia măreției tragice a figurilor lui Horea, a lui Crișan și Avram Iancu.

Ne părăsește astăzi pentru totdeauna decanul de vârstă al scriitorilor zărândeni, născut acum mai bine de 85 de ani, în satul Vaca (azi Crișan), la 4 decembrie 1913, dintr-o familie de moți. Urmează cursurile Liceului „Avram Iancu” din Brad, apoi Facultatea de Litere din București. Publică primele poezii, în anul 1934, în revistele „Azi”, „Viața literară”, „Familia”, iar debutul literar îl face în 1936 cu volumul de poezii „Cabane albe” apărut la Editura „Cartea Românească”.

În anul 1935 a primit premiul „Ionel Pavelescu” al Societății Scriitorilor Români, pentru sonet. A condus revista „Arta” apărută în 1941, în București, la care au colaborat Emil Giurgiucă, Cezar Petrescu, Tudor Arghezi, Ion Pillat, apoi revistele „Arta Nouă” (1942-1943) și „Câmpia Libertății” (1944). A fost membru al Uniunii Scriitorilor și Cetățean de onoare al Municipiului Brad. Din 1994, în cadrul acțiunii culturale „Zilele scriitorilor zărândeni”, ca o onoare adusă personalității sale, a fost inițiat „Festivalul de poezie Vlaicu Bârna”, ajuns la a III-a ediție.

Ca fiu al acestor locuri, atunci când sănătatea i-a permis, la orice chemare a noastră, la „Zilele scriitorilor zărândeni”, și-a pus bătrânețele pe drumuri lungi, pentru a veni la Brad. Vlaicu Bârna are publicate 21 de volume de poezii și proză, zeci de articole apărute în volum și periodice literare. A fost un bun traducător din literatura universală, din chineză, poloneză, maghiară etc.

Volumele sale de poezii „Minerii din satul lui Crișan” (1949), „Tulnice în munți” (1950), „Cerbul roșu” (1956), precum și prozele istorice „Romanul Caterinei Varga” (1960) și „Când era Horea împărat” (1962), ni-l prezintă ca un adevărat fiu al moților. În ultimii ani, la o vârstă înaintată, a scris mult în presa de specialitate, materiale valoroase despre viața literară din România interbelică.

La 85 de ani s-a stins din viață în plină creație literară. Legat cu fiecare fibră de aceste meleaguri, Vlaicu Bârna s-a întors în ultimul său drum, aici, acasă, în inima Apusenilor, în pacea și odihna pământului acestor locuri, pe care le-a iubit atât de mult. Astăzi, aici și acolo, unde se va întâlni cu Dumnezeu, suntem alături de el, cu gândul și simțirea, cu amintirile, necazurile și bucuriile. Prin tot ce a lăsat pe acest pământ, Vlaicu

Bârna va trăi veșnic în inimile tuturor românilor. Neștearsă va rămâne amintirea lui în sufletele noastre.

Dumnezeu să-l odihnească în pace”<sup>1780</sup> !

După săvârșirea ceremoniei, familia o oferit tuturor participanților, conform străvechiului obicei al înmormântării, un colac, o lumânare, un pahar de vinars, și obiceiului mai nou introdus, virșli calzi, pâine și cozonac. Apoi a fost condus spre cimitirul din sat unde a fost înhumat. După moartea sa locuitorii din sat s-au decis să-i cinstească memoria și personalitatea, în urma a două acțiuni importante.

În anul 2001, Școala din satul natal a primit numele de **Școala primară de 4 clase Vlaicu Bârna**, iar în anul 2004, la împlinirea a 565 de ani de la prima atestare documentară a satului Crișan, a 245 de ani de la restaurarea Mănăstirii Vaca și a 25 de ani de la înființarea Casei Memoriale Crișan, a fost declarat „Cetățean de onoare – post mortem” al Comunei Ribîța, respectiv al satului Crișan. În anii când se mai organizează „Zilele scriitorilor zărândeni”, grupul de participanți, vizitează Casa părintească a scriitorului, azi muzeu, și depun câte o floare pe mormântul său aflat în cimitirul ortodox al satului.

### **IOACHIM LAZĂR**<sup>1781</sup>

(n. 1942)

Pasionat cercetător al istoriei moderne a Transilvaniei, Ioachim Lazăr s-a născut la 15 mai 1942, în orașul Lupeni din județul Hunedoara, fiind primul copil al familiei Ioan Lazăr (1908-1969) și Maria Lazăr n. Toma (1921-2003). Tatăl său, Ioan, provenea dintr-o ramură a familiei Lăzăreștilor, una dintre cele mai vechi din acest sat. Un Lazăr Stava era amintit chiar la începutul secolului al XVI-lea, la 1525, iar un Lazăr Toma era menționat, în satul Vaca, la anul 1680.

Tatăl său, Ioan, s-a născut în noiembrie 1908, fiind primul copil a lui Toader Lazăr lui Nicolae Sperluț, născut în anul 1880 și Macinica, n. Miheț, din satul Ribicioara de Jos. Fiind primul din cei 7 copii, ajunși la maturitate, ai familiei Teodor Lazăr<sup>1782</sup> și Macinica, imediat după căsătorie (1941) este nevoit să-și părăsească căminul părintesc și să-și caute existența în Valea Jiului.

Mama, Maria Toma s-a născut la 3 martie 1921, dar după numai un an rămâne orfană de tată, iar mama sa, Marta, se recăsătorește în anul 1924, în satul Crișan, cu Avram Nicolae a Samfirii. La vârsta de 16 ani rămâne orfană și de mamă, fiind silită să-și câștige existența ca slujnică, timp de aproape 4 ani (1937-1941). În anul 1941, prin căsătorie își urmează soțul în orașul Lupeni, unde acesta se angajase la minele de cărbuni. Aici s-au născut primii doi copii, Ioachim, la 15 mai 1942 și Petru, 13 ianuarie 1944<sup>1783</sup>.

---

<sup>1780</sup> Compusă de Maria Razba și Ioachim Lazăr.

<sup>1781</sup> Marcel Morar, Dr. Ioachim Lazăr la a 60-a aniversare, în Sargetia, XXX, 2001-2002, p. 11-22.

<sup>1782</sup> După Ioan (1908) s-au mai născut : Ana (1910), Elena (1912), Nicolae (1914), Iosif (1919), Petru (1922) și Marioara (1924).

<sup>1783</sup> După revenirea familiei în satul Crișan se naște cel de-al treilea copil, Ioan (Ionic), la 16 ianuarie 1947.

După încetarea celui de-al doilea război mondial familia revine în satul Crișan unde încearcă și reușește abia după ani de eforturi să-și înjghebeze o modestă gospodărie.

Ioachim Lazăr își începe școala primară în sat, în toamna lui 1949, având ca învățătoare pe Silvia Perian, soția preotului Tiberiu Perian. Se remarcă printre cei mai capabili elevi din școală, ceea ce determină părinții, ca la terminarea celor 4 clase să-l trimită la școala din satul vecin, Valea Bradului, unde va urma clasele V-VII. Aici beneficiază de o serie de profesori deosebiți care îi dezvoltă dragostea pentru carte, între care amintim pe Aron și Maria Sârbu, pe Ioan Pavelescu. Este pasionat de științele umaniste între care istoria este pe primul loc.

La absolvirea școlii generale, în anul 1956, întreg corpul profesoral al școlii a fost surprins de faptul că cel mai bun elev din școală va urma o școală profesională și nu un liceu. S-a înscris la Școala profesională de ucenici din Gurabarza, meseria de lăcătuș mecanic, pe care a absolvit-o în anul 1959. Se încadrează, începând din 9 iulie, ca lăcătuș mecanic de întreținere la Uzina de Preparare a Minerurilor din Gurabarza. Începând din toamna anului 1960 frecventează cursurile Școlii Medii Serale din Gurabarza pe care o absolvă în anul 1964. După promovarea examenului de bacalaureat se înscrie, susține și promovează examenul de admitere la Facultatea de Istorie-Filozofie a Universității Babeș-Bolyai din Cluj, specialitatea Istoria României. La 12 ianuarie 1966 se căsătorește cu Alexandrina Buici originară din satul Vierșani, comuna Bărbătești, județul Gorj, studentă la Institutul Pedagogic din Cluj.

Din cauza dificultăților financiare, din toamna anului 1967, trece la cursurile fără frecvență ale aceleiași facultăți. Se angajează ca profesor suplinitor la Școala generală Petros, unde funcționează până în anul 1971, acumulând o bună experiență pedagogică. În primăvara anului 1971 este propus pentru funcția de director al Muzeului Castelul Corvineștilor din Hunedoara, pe care o preia începând cu 1 iunie. Găsește o instituție care numai cu numele era muzeu, fără o expoziție de bază, fără bibliotecă, cu un personal insuficient pentru deservirea acestui important obiectiv turistic.

Începe o muncă asiduă pentru documentare în vederea organizării unei expoziții care să redea principalele aspecte din istoria castelului și a domeniului, a familiei Corvinilor. Cercetarea de arhivă, bibliotecă și muzeu se va finaliza, în anul 1974, prin inaugurarea primei expoziții de bază organizată în sălile Castelului din Hunedoara. Expoziția va funcționa până la evenimentele din 1989 când va fi reorganizată. La 3 februarie 1972 un eveniment deosebit din viața familiei, se naște primul copil, Claudiu Sebastian, urmat apoi de sora sa, Alexandra Claudia, născută la 2 octombrie 1975.

Încă din perioada activității de la Hunedoara, Ioachim Lazăr debutează și în cercetarea științifică, publicând un album al Castelului<sup>1784</sup> și un pliant, precum și articole referitoare la exploatarea fierului<sup>1785</sup> și a metalelor prețioase<sup>1786</sup> de pe domeniul Hunedoarei. Se remarcă printre cei mai activi oameni de muzeu, ceea ce determină forurile conducătoare ale județului să-l promoveze, începând cu 1 iulie 1978, în funcția de

---

<sup>1784</sup> Ioachim Lazăr, Viorel Răceanu, Laslo Evelei, Castelul Corvineștilor Hunedoara, Editura sport-turism, București, 1976.

<sup>1785</sup> Ioachim Lazăr, Nicolae Chindler, Aspecte ale începuturilor metalurgiei moderne a fierului pe Valea Cernei, în Sargetia, XIII, 1977, p. 341-354.

<sup>1786</sup> Ioachim Lazăr, Câteva date privind exploatarea aurului pe domeniul Hunedoarei în prima jumătate a secolului al XVI-lea, în Sargetia, XIII, 1977, p. 307-315.

director al Muzeului Județean Hunedoara Deva. În acești ani județul Hunedoara se afla într-o mare fierbere, având în vedere sărbătorirea, în anul 1980, a 2050 de ani de la constituirea statului dac centralizat și independent de sub conducerea lui Burebista și apoi în 1981, a 60 de ani de la înființarea PCR. Începe derularea unui vast proiect de restaurare, conservare și punerea în valoare din punct de vedere turistic a cetăților dacice din Munții Orăștiei, prin construirea drumurilor de acces.

Pentru aniversarea partidului s-a ordonat din partea organelor de partid județene refacerea expoziției muzeului. În vara anului 1979 se reface Casa lui Crișan folosind ca document o fotografie publicată de către istoricul Ioan Lupaș. Apoi se organizează în interior o expoziție dedicată răscoalei de la 1784 și un interior moțesc. Casa Memorială Crișan este inaugurată la 4 noiembrie 1979 în cadrul unor mari manifestări cultural-științifice. După o activitate istovitoare, sub permanenta presiune a organelor de partid din cadrul secției de propagandă de la nivel central și județean, la 8 mai 1981 este inaugurată expoziția de bază a Muzeului din Deva care a dispărut odată cu evenimentele din 1989.

Realizarea de obiective muzeale continuă prin construirea unui local și organizarea unei expoziții permanente dedicate inventatorului și pilotului Aurel Vlaicu, cu ocazia aniversării centenarului nașterii sale. La 19 noiembrie 1982, în prezența cosmonauților Dumitru Prunaru și Dumitru Dediu este inaugurată expoziția de bază din Muzeul Memorial Aurel Vlaicu. În urma obținerii unui nou spațiu pentru Muzeul Arheologic din Sarmizegetusa și expoziția acestui muzeu este reorganizată din temelii, noua expoziție fiind inaugurată în vara anului 1982.

În mai-iunie 1982 a obținut o bursă de studii în Italia. Vizitarea orașelor Veneția, Florența, Roma, Napoli, Pisa, Genova și Milano precum și a principalelor lor obiective turistice a constituit pentru tânărul director al muzeului din Deva o experiență de neuitat. În anul 1984 s-au aniversat 200 de ani de la Răscoala condusă de Horea, Cloșca și Crișan, organizându-se o importantă sesiune științifică la Gurabarza. Apoi a urmat un pelerinaj al participanților la sesiune prin locurile unde au avut loc cele mai importante evenimente; Mesteacă, Crișan, Curechiu, Crișcior, Mihăileni, Ribița etc. Tot cu acest prilej s-a inaugurat și o expoziție foto-documentară și de meșteșuguri populare zărândene în Căminul cultural din Țebea. În fața sediului muzeului din Deva au fost reamplasate busturile lui Horea, Cloșca și Crișan, autor Ion Vlasiu. Proiectul de a ridica la Mesteacă un monument dedicat eroilor răscoalei a fost abandonat.

În anul 1987, Ioachim Lazăr a fost înlocuit din funcția de director al muzeului dedicându-se cercetării științifice. Continuă finalizarea temelor dedicate meșteșugurilor din Hunedoara prin publicare unor studii și articole<sup>1787</sup> în revista Sargetia. După 1990, sfera de cercetare a istoricului Ioachim Lazăr se lărgeste considerabil, îmbrățișând domenii ale culturii, învățământului, istoriei bisericii și vieții spirituale românești. În același an se înscrie la doctorat cu tema „Învățământul românesc din sud-vestul Transilvaniei între anii 1848-1883”.

---

<sup>1787</sup> Idem, Trei statute de breaslă de la Hunedoara din prima jumătate a secolului al XVII-lea, în Sargetia, XIV, 1979, p. 243-265 (în colaborare cu Costin Feneșan), Idem, Aspecte din activitatea breslei cizmarilor din Hunedoara între secolele XVII-XIX, în Sargetia, XV, 1981, p. 195-229; Idem, Lăzi ale breslelor românești din Hunedoara, în Sargetia, XIV, 1981, p. 281-287.



Rezultatele cercetării pentru doctorat se finalizează prin publicarea unei serii de studii și articole dedicate învățământului<sup>1788</sup>. O atenție aparte este acordată de către istoricul Ioachim Lazăr studierii vieții și activității unor personalități, între care amintim pe: Iancu de Hunedoara<sup>1789</sup>, Petru Groza<sup>1790</sup>, Aron Densușianu<sup>1791</sup>, Avram Iancu<sup>1792</sup>, Ioan Buteanu<sup>1793</sup>, Francisc Hossu Longin<sup>1794</sup>, Beniamin Densușianu<sup>1795</sup>, Andrei Șaguna<sup>1796</sup>, Nicolae Bălan<sup>1797</sup>, Valeriu Traian Frențiu<sup>1798</sup>, Aron Budai<sup>1799</sup>, Simion Bărnuțiu<sup>1800</sup>, Simion Ulpianu<sup>1801</sup>, Ioan I. Jenea<sup>1802</sup>, Aron Pumnul<sup>1803</sup>, Ioan Pop Reteganul<sup>1804</sup> și Elisa Circa<sup>1805</sup>.

---

<sup>1788</sup> Idem, Din activitatea Preparandiei din Hațeg (1854-1857), în AIIA Cluj-Napoca, 29, 1989, p. 503-512; Idem, Contribuții la istoria învățământului elementar din județul Hunedoara (1780-1848), în Sargetia, XXI-XXIV, 1988-1991, p. 207-223; Idem, Aspecte privind învățământul elementar din satul Ostrov, din Țara Hațegului, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în Sargetia XXI-XXIV, 1988-1991, p. 347-392; Aspecte privind eforturile zărăndenilor întru înființarea unui gimnaziu național, în Restituiri, I, 1993, p. 58-69; Idem, Învățământul pedagogic hunedorean între anii 1849-1883, în Sargetia, XXV, 1992-1994, p. 201-217; Idem, Politica școlară a Curții din Viena și a guvernelor maghiare în perioada 1848-1883, în Sargetia, XXVI/2, 1995-1996, p. 87-103; Idem, Învățământul pedagogic, gimnazial și liceal din sud-vestul Transilvaniei în perioada 1853-1883, în Sargetia, XXVII/2, 1997-1998, p. 37-104; Idem, Din activitatea Mănăstirii Plosca: Școala de preoți greco-catolici (1859-1861), în Corviniana, V, nr. 5/1999, p. 174-185.

<sup>1789</sup> Idem, Iancu de Hunedoara și lupta poporului român pentru neatarnare, în Sargetia, XIII, 1977, p. 19-28.

<sup>1790</sup> Idem, Dr. Petru Groza și Marea Unire de la 1 decembrie 1918, în Sargetia, XVIII-XIX, 1984-1985, p. 315-321.

<sup>1791</sup> Idem, Aron Densușianu (1837-1900) promotor al luptei pentru unitatea națională a poporului român, în Sargetia, XX, 1986-1987, p. 342-353.

<sup>1792</sup> Idem, Funeraliile lui Avram Iancu și teama autorităților maghiare de amploarea mișcării naționale românești, în Restituiri, II, Deva, 1994, p. 88-97; Idem, Avram Iancu (1824-1872) - 125 de ani de la moartea sa, în Restituiri, V, Deva, 1997, p. 9-15.

<sup>1793</sup> Idem, Ioan Buteanu - apărător al Zarandului în revoluția de la 1848, în Acta MP, XXIII, 1998, p. 167-177.

<sup>1794</sup> Idem, Francisc Hossu Longin (1847-1935), luptător pentru drepturile naționale ale românilor transilvăneni, în Restituiri, III, Deva, 1995, p. 109-124.

<sup>1795</sup> Idem, Beniamin Densușianu (1829-1915) un vrednic și devotat slujitor al Bisericii românești greco-catolice, în Cultura creștină, Blaj an. I, nr. 1/1995, p. 23-28; an. II, nr. 1/1996, p. 96-101; an. III, nr. 1/1997, p. 120-126; Idem, Din viața și activitatea lui Beniamin Densușianu (1829-1915), în Restituiri, IV, nr. 4/1996, p. 23-43.

<sup>1796</sup> Idem, O aniversare cu adânci semnificații : centenarul nașterii Mitropolitului Andrei Șaguna (1809-1909), în Sargetia, XXVI/2, 1995-1996, p. 267-297.

<sup>1797</sup> Idem, Contribuția dr. Nicolae Bălan, viitorul mitropolit al Ardealului la realizarea Marii Uniri, în Angustia, II, 1997, p. 273-276.

<sup>1798</sup> Idem, Valeriu Traian Frențiu – protopop al Orăștiei (1904-1912), în Acta MP, XXIII/2, 2000, p. 129-150.

<sup>1799</sup> Idem, Aron Budai (1763-1847) și mișcarea pentru emancipare națională a românilor din Transilvania, în Sargetia, XXVII/1, 1997-1998, p. 863-871; Idem, Un document inedit : testamentul lui Aron Budai din anul 1847, în Apulum, XXXVII/2, 2000, p. 93-107.

<sup>1800</sup> Idem, Un exemplar inedit al Proclamației lui Simion Bărnuțiu din 24/25 martie 1848, în Marisia, Studii și materiale, XXVI, 2000, p. 219-238.

<sup>1801</sup> Idem, Din viața și activitatea lui Simion Ulpianu (? – 1863), în Sargetia, XXVIII-XXIX/2, 1999-2000, p. 123-155.

În 25 februarie 1999 și-a susținut teza de doctorat în fața unei comisii alcătuită din Prof. Univ. Dr. Liviu Maior, conducător științific, Prof. Univ. Dr. Nicolae Bocșan, președintele comisiei, Prof. Univ. Dr. Teodor Pavel, Dr. Simion Retegan, cercetător științific gradul I și Dr. Stelian Mândruț, membri. O contribuție importantă și-a adus-o la apariția revistei Sargetia, volumele XIV- XXXII, pe care a condus-o în calitate de redactor responsabil. A inițiat și condus apariția revistei Restituiri, vol. I-V, editată între anii 1993-1997. În anul 1995 a fost inițiatorul și redactorului responsabil al revistei Castelului Corvineștilor din Hunedoara, Corviniana, vol. I-III.

Cu prilejul împlinirii a 110 ani de la punerea în funcțiune a primului furnal de la Hunedoara, a coordonat editarea unui volum ce cuprinde studii și articole referitoare la extragerea și prelucrarea fierului pe meleagurile hunedorene, din vechime și până în perioada interbelică. La împlinirea a 750 de ani de la prima atestare documentară a Țării Hațegului a organizat o sesiune științifică și a editat două lucrări: Hațeg, istorie, cultură și civilizație, Hațeg, 1997, 63 pagini și o culegere de studii „Hațeg 750, 1998, 250 pagini.

La împlinirea a 775 de ani de la prima atestare documentară a Orăștiei, împreună cu un colectiv de istorici a publicat monografia-album „Orăștie 775”. S-a implicat, inițind și organizând o serie de simpozioane dedicate unor mari evenimente istorice: „100 de ani de la Congresul naționalităților” (august 1995), „150 de ani de la nașterea lui Nicolae Densușianu” (aprilie 1996), „Hațeg – 750 de ani de la prima atestare documentară” (1997), „Orăștie – 775 de ani de la atestarea orașului” (1999), „120 de ani de la înființarea Muzeului din Deva” (octombrie 2002), la care au participat valoroși istorici și cercetători din țară și străinătate.

Cu prilejul aniversării unor evenimente deosebite a inițiat baterea unei serii de medalii între care amintim: „Bicentenarul răscoalei conduse de Horea, Cloșca și Crișan”(1984), „Muzeul din Deva – 100 de ani de la înființare”(1982), „Centenarul nașterii lui Aurel Vlaicu” (1982), „50 de ani de la înființarea Parcului Național Retezat” (1985), „150 de ani de la nașterea istoricului Nicolae Densușianu” (1996). An de an s-a implicat în organizarea acțiunilor din satul Crișan (Omăgiu lui Crișan), Curechiu, După Piatră și mai ales la Țebea. În anii 2004 și 2005 i-a revenit onoarea de a evoca viața și activitatea eroului revoluției de la 1848, Avram Iancu, activitate ce s-a desfășurat în 2004 în prezența președintelui României, D-l. Ion Iliescu și a primului ministru Adrian Năstase, iar în 2005 în prezența președintelui țării, D-l. Traian Băsescu.

În anul 2004 a contribuit la realizarea unei acțiuni deosebite în satul Crișan cu ocazia împlinirii a 565 de ani de la prima atestare documentară, a 245 de ani de la refacerea Mănăstirii Vaca și a 25 de ani de la înființarea Casei memoriale Crișan. Cu această ocazie a fost editat un pliant „Crișan – un sat istoric din Zarand”, și realizarea a două insigne. Tot cu această ocazie a avut loc întâlnirea fiilor satului și au fost acordate diplome. În anul 2002 și-a susținut concursul pentru ocuparea funcției de Cercetător

---

<sup>1802</sup> Idem, Din viața și activitatea protopopului greco-catolic al Orăștiei, Ioan I. Jenea (1914-1934), în Sargetia, XXVIII-XXIX/2, 1999-2000, p. 323.345.

<sup>1803</sup> Idem, Un exemplar al Proclamației lui Aron Pumnul păstrat în arhiva Benjamin Densușianu de la Biblioteca Academiei Române, în Apulum,XXXVIII/2, p. 65-77.

<sup>1804</sup> Conferința privind rolul școlii românești susținută de Ioan Pop Reteganul la Ulpia Traiana (1880), în Sargetia, XXX, 2001-2002, p. 533-543.

<sup>1805</sup> Idem, O brașoveancă pe scenele Europei: Elisa Circa, în Țara Bârsei, Brașov, 2005.

științific gradul II. În 23 ianuarie 2006, datorită activității științifice susținute prin publicarea de cărți și o serie de studii și articole, și-a susținut cu succes concursul pentru ocuparea postului de Cercetător științific gradul I.

După înaintarea dosarului de concurs a obținut din partea Ministerului Învățământului și Cercetării titlul de Cercetător științific gradul I și dreptul de a conduce doctorat. Începând din septembrie 2006 a fost cooptat în colectivul conducătorilor de doctorat de la Universitatea 1 Decembrie din Alba Iulia. O activitate susținută a desfășurat și pe linia popularizării patrimoniului muzeal, publicând o serie de articole în presa sau la radio și televiziune. Textele unor plăci pe monumente sau pe clădiri care marcau momente importante din istoria națională au fost întocmite de către istoricul Ioachim Lazăr, între care amintim cele de pe monumentele din Blăjeni și Curechiu, sau de pe o serie de clădiri monument istoric: Bobâlna, Orăștie și Hațeg. A militat pentru cinstirea memoriei unor mari personalități născute în satul său natal, printre care amintim pe Gheorghe Crișan, Viorel Brana și Vlaicu Bârna.

În anul 2001, cu ocazia acțiunii „Omagiu lui Crișan”, Școala generală de 4 ani a primit numele lui Vlaicu Bârna, iar Căminul Cultural pe cel al geologului Viorel Brana. Dar una dintre cele mai importante acțiuni la care a luat parte istoricul Ioachim Lazăr a fost legată de dezvelirea și apoi conservarea ruinelor Mănăstirii Vaca. Rezultatele descoperirii de la Crișan au determinat Episcopia Aradului și Hunedoarei să reactiveze Mănăstirea Crișan, a cărei piatră de temelie s-a sfințit în iunie 1992.

În ultimii ani s-a aplecat asupra cercetării istoriei unor personalități sau comune din județul Hunedoara publicând monografiile lor. În anul 2002 a publicat monografia „Beniamin Densușianu (1829-1915). Din viața și activitatea sa, Deva, 2002, 264 pagini”. Tot acum și-a publicat și teza de doctorat sub titlul „Învățământul românesc din sud-vestul Transilvaniei (1848-1883), Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2002, 364 pagini”. În anul următor, împreună cu regretatul Ioan Pilu Tămaș a fost publicată „Monografia comunei Baru Mare, Editura Emia, Deva, 2003, 460 pagini. Cu prilejul împlinirii a 500 de ani de la prima atestare documentară a localității Vălișoara, cu sprijinul Primăriei și Consiliului local Vălișoara a publicat volumul „Vălișoara – studiu monografic”, Editura Paula, Deva, 2006, 190 pagini.

## CORNEL FURDUI

(n. 1948)

Dintre fii satului Crișan care s-au impus în domeniul științelor tehnice din România un loc aparte îl ocupă Prof. Dr. Cornel Furdui, fiul lui Ioan Furdui și al Salvinei n. Lupea. Tatăl său Ioan provenea dintr-o familie de moși din comuna Sohodol, satul Peleş, unde s-a născut la 29 septembrie 1923. Între anii 1944-1946 și-a satisfăcut stagiul militar, ajungând la gradul de sergent<sup>1806</sup>. Ioan Furdui a fost încorporat, la 20 mai 1944, în cadrul Regimentului de infanterie 91 din Alba Iulia<sup>1807</sup>. După ce servește prin unități militare din București, Timișoara și Râmnicu Vâlcea, la 1 februarie 1945 este încadrat în Batalionul 6 operativ participând la ultima fază a războiului mondial împotriva Germaniei. Este lăsat la vatră la 20 mai 1946. Ca o recunoaștere a meritelor sale militare

<sup>1806</sup> Date oferite de către soția sa Salvina.

<sup>1807</sup> Livretul militar aparținând lui Ioan Furdui.

este decorat prin Decretul 825 din 6 august 1954 al Prezidiului Marii Adunări Naționale a Republicii Populare Române cu medalia „Eliberarea de sub jugul fascist”<sup>1808</sup>.

În urma căsătoriei cu tânăra Salvina Lupea, încheiată la 29 mai 1947, se stabilește în satul Crișan, unde prin eforturi deosebite pun bazele unei frumoase gospodării. Aici se naște unicul său fiu, Cornel, la 1 august 1948.

Cornel Furdui urmează școala primară, clasele I-IV, în satul Crișan, după care continuă clasele V-VII la Școala din satul vecin Valea Bradului. După terminarea școlii generale se înscrie la Liceul „Avram Iancu” din Brad pe care-l frecventează între anii 1961-1965 luându-și Diploma de bacalaureat<sup>1809</sup>. În toamna anului 1965 susține examenul de admitere la Politehnica din Timișoara, fiind declarat admis. În anul 1970 termină studiile universitare, devenind inginer cu specialitatea Construcții Civile, Industriale și Agricole.

Remarcându-se prin muncă și seriozitate este reținut în cadrul învățământului universitar unde parcurge toate treptele didactice, de la asistent (1970-1980), șef de lucrări (1980-1990), conferențiar (1990-1992), iar din 1992 profesor universitar. La 30 iunie 1973 se căsătorește cu tânăra Lucreția-Valeria, născută Negescu, de profesie inginer electrotehnician. Au un băiat Ioan Cornel Furdui, născut la 8 septembrie 1983, student al Facultății de Construcții din Timișoara.

În anul 1983 își susține doctoratul cu teza „Contribuții privind studiul betoanelor ușoare de rezistență și al comportării lor în structuri cu diafragme”<sup>1810</sup>. Începând din anul 1992 a îndeplinit și funcția de secretar științific în cadrul Universității Timișoara, funcție de care s-a achitat cu cinste până în anul 1996.

Între anii 2000-2001 este Șef de catedră și Director Departament Construcții civile, industriale și agricole de la Facultatea de Construcții Timișoara. Între anii 2001 și 2005 a îndeplinit funcția de Inspector general de construcții pe județele Timiș, Caraș-Severin și Hunedoara, iar din 2005 este Inspector general teritorial adjunct<sup>1811</sup>. Este vicepreședinte al Filialei Timiș a Asociației Inginerilor din România (AGIR).

Profesorul universitar Dr. Cornel Furdui are o importantă operă științifică, fiind autorul a 4 invenții și 2 inovații. Este autorul a două manuale și a peste 120 de lucrări științifice publicate în cunoscute reviste din țară și străinătate<sup>1812</sup>. Deși departe de satul natal, profesorul Cornel Furdui nu și-a uitat părinții, rudele sau prietenii revenind, ori de câte ori dispunea de răgazul necesar, pe plaiurile natale.

## **IOAN COR** (n. 1935)

Ioan Cor s-a născut, în satul Crișan, la 11 septembrie 1935, fiind fiul lui Nicolae Cor și Salvina. A absolvit cele 7 clase primare la școala din satul natal în anul școlar 1947-1948, făcând parte din ultima generație de elevi care au mai studiat după legea învățământului primar adoptată în anul 1924. Între anii 1950-1953 este elev al Școlii

---

<sup>1808</sup> Acte personale păstrate în arhiva familiei Furdui.

<sup>1809</sup> Maria Razba, Personalități hunedorene (sec. XV-XX), Dicționar, ... p.210.

<sup>1810</sup> Curriculum vitae al profesorului dr. Cornel Furdui.

<sup>1811</sup> Ibidem.

<sup>1812</sup> Ibidem.

profesionale din Gurabarza. După absolvire a fost încadrat în cadrul Exploatării miniere Rușchița în meseria de electrician. Dovedind multă profesionalitate în meserie, după numai un an a fost promovat șef de echipă electricieni.

Tot din cadrul producției, în anul 1960, a fost trimis la cursurile Școlii Tehnice de maiștri din Brad pe care a absolvit-o în anul 1963. După absolvirea acestei școli a revenit în producție ca maestru electrician. După alți 4 ani a fost transferat de către Trustul Minier Deva la Sectorul minier Bănița, în funcția de mecanic șef. În anul 1968 a fost transferat la Întreprinderea de Industrie Locală Petroșani în funcția de șef de secție ramură mixtă.

În paralel Ioan Cor s-a preocupat și de ridicarea pregătirii sale profesionale. A urmat cursurile serale ale Liceului Mecanic Petroșani, după care s-a înscris la Institutul de Mine pe care l-a absolvit în anul 1982. După absolvirea Institutului de Subingineri lui Ioan Cor i-a fost încredințată funcția de diriginte de șantier, în această calitate conducând lucrările de construcție a fabricilor de mobilă din Livezeni și Petrila.

La terminarea celor două obiective, Ioan Cor a rămas în funcția de mecanic șef la Fabrica de mobilă Petrila. În perioada 1988-1991 a funcționat ca mecanic șef la Mica Industrie Petroșani de unde s-a și pensionat începând cu data de 1 ianuarie 1991. În perioada activității desfășurate la Bănița a cunoscut-o pe tânăra Olga, fiica lui Pavel și Ana Rahotă din Baru Mare, născută la 28 martie 1947. În urma căsătoriei au o fată cu numele Simona, născută la 7 aprilie 1977.

După terminarea școlii generale și a liceului s-a înscris la Facultate de Științe Economice din Timișoara pe care a absolvit-o în anul 2000. Din anul 2002 s-a stabilit în Statele Unite ale Americii unde lucrează ca economistă la Casa de asigurări de sănătate din orașul Anaheim.

Ioan Cor este unul din fiii satului Crișan care a reușit să se realizeze prin forțele proprii străbătând toate treptele devenirii profesionale, de la muncitor electrician, maestru, diriginte de șantier și mecanic șef. Peste tot unde a lucrat a dovedit competență și seriozitate impunându-se printre cadrele de bază ale instituției respective. Astăzi își petrece viața ca pensionar în municipiul Petroșani, strada Constantin Mille, nr. 8/27, unde își are domiciliul.

### **NICOLAE COR<sup>1813</sup>**

(n. 1939)

Este al doilea băiat al familiei Nicolae Cor și Salvina, absolvent de studii universitare. Nicolae (Nicu) s-a născut la 29 august 1939, în satul Crișan, în casa situată pe locul care poartă numele Zapozie. A urmat cele patru clase primare la școala din sat după care a continuat clasele V-VII la Brad. După absolvirea celor șapte clase s-a înscris la Școala Medie Tehnică din Brad, dar în al doilea an s-a transferat la Școala profesională de ucenici din Gurabarza, pe care a absolvit-o în anul 1958, specialitatea Prepararea minereurilor. Imediat după terminarea școlii se angajează la Uzina de Preparare a Minereurilor Gurabarza ca manipulant mașini și instalații preparare minereuri.

În anul 1961, după ce frecventează cursurile Școlii Tehnice de Personal Tehnic Brad, se angajează ca tehnician geolog. În anul 1962 își satisface stagiul militar după care se înscris la Facultatea de Mecanică Agricolă a Institutului Politehnic din Timișoara,

---

<sup>1813</sup> Curriculum Vitae întocmit și pus la dispoziția noastră de către Nicolae Cor.

devenind inginer. După terminarea facultății lucrează ca inginer șef mecanic la Întreprinderea Agricolă de Stat din Periam, județul Timiș. În anul 1977 se stabilește în orașul Deva, unde funcționează timp de 1 an (1977-1978) ca profesor în cadrul Liceului „Decebal”. Dar aptitudinile sale îl recomandau pentru activitatea în cadrul unor întreprinderi productive. Astfel că din anul 1978 și până în anul 1999 lucrează ca Inginer mecanic șef în cadrul la Întreprinderea de Prelucrare a Lemnului Deva (azi SARMISMOB S. A.) de unde se și pensionează.

În timpul activității sale ca inginer Nicolae Cor continuă să se perfecționeze din punct de vedere al pregătirii profesionale. Astfel, în perioada 1975-1976, urmează un curs postuniversitar în cadrul Facultății de Mecanică Agricolă Timișoara. În perioada activității sale de la Fabrica de Mobilă din Deva, frecventează, în anul 1988, un curs de perfecționarea cadrelor în condițiile activității energetice, desfășurat la Bușteni.

Nicolae Cor s-a căsătorit cu Elena născută Lăzăroiu, originară din Râmnicul Vâlcea, absolventă de asemenea a Universității din Timișoara. Din căsătorie au rezultat trei copii toți realizați din punct de vedere profesional. Adina Cor, măritată Miron s-a stabilit în Statele Unite ale Americii, obținând cetățenie americană. Cel de-al doilea copil, Alexandru Cor, este procuror șef la DNA Brașov iar Nicolae-Daniel Cor este șef compartiment credite în cadrul BANKPOST București.

Nicolae Cor și-a continuat activitatea în cadrul unor instituții și după pensionarea sa de la I.P.L. Deva. Din anul 2000 a devenit agent de asigurări în cadrul Societății de asigurări „ATLASSIB” SA Sibiu, Agenția Deva (în prezent Societatea CARPATICĂ Asig. SA Deva). Din anul 2001 și până în prezent lucrează ca profesor inginer la Colegiul Tehnic „Transilvania” din Deva. În cadrul îndelungatei sale activități, Nicolae Cor a acumulat serioase cunoștințe de specialitate în diverse domenii și specialități. El posedă „cunoștințe solide în domeniul tehnic, profesional, tehnologic, protecția muncii și protecție socială, protecția mediului, PSI și securitatea firmei Girant ISCIR”<sup>1814</sup>. Nicolae Cor, așa după cum se descrie, posedă un „spirit întreprinzător, serios, ordonat și cu o bogată experiență în muncă”<sup>1815</sup>. Numai seriozitatea și vasta sa experiență explică continuarea activității pe care încă o desfășoară la vârsta de aproape 67 de ani, în timp ce zeci de tineri sunt în căutare de lucru.

## NICOLAE DAVID

(n. 1946)

Nicolae David s-a născut în satul Crișan la 9 februarie 1946. Este fiul lui Ioachim David și Sofia a Parizii. Tatăl său s-a născut la 1 aprilie 1925, fiind unul dintre cei mai destoinici gospodari din satul Crișan.. Ioachim David s-a căsătorit cu Maria Avram a lui Tănase a lui Crăciun din același sat. Din căsătoria lor s-au născut doi copii, Nicolae și Floarea, născută la 8 august 1948<sup>1816</sup>.

---

<sup>1814</sup> Ibidem.

<sup>1815</sup> Ibidem.

<sup>1816</sup> Din discuția cu Ioachim David am fost informat că au mai avut un copil care a decedat.

Nicolae urmează cursurile Școlii primare din satul natal și apoi pe cele gimnaziale și liceale în cadrul Liceului „Avram Iancu” din Brad. Între anii 1974-1978 este student al Facultății de Teologie din Sibiu. După căsătorie este hirotonit preot și din 3 octombrie 1978 este repartizat în parohia Vălișoara, cu filia Peștera. Dar în anul 1979 membrii familiei, primesc grea lovitură a destinului prin decesul soției lui Ioachim și mama celor doi copii, Nicolae și Floarea. Au fost un moment care a îndoliat întreaga comunitate.

Preotul Nicolae David după numirea sa în parohia Vălișoara a depus o muncă tenace pentru ridicarea unei dintre cele mai frumoase biserici din județul Hunedoara. În prezent depune o muncă susținută și pentru finalizarea Casei parohiale. Preotul Nicolae David s-a integrat pe deplin în viața spirituală a comunei Vălișoara luând parte la marile manifestări ce se desfășoară cu prilejul Zilei Eroilor, când se ridică parastase în memoria celor căzuți pentru apărarea libertății și a pământului și se depun coroane și jerbe de flori.

### **IOAN NEAGA**<sup>1817</sup>

(n. 1953)

Ioan Neaga s-a născut, în satul Crișan la data de 7 iunie 1953, părinții săi fiind Dionisie și Salvina Neaga. Între anii 1960-1964 urmează Școala primară din satul natal după care continuă clasele V-VIII la Școala generală nr. 2 Brad. După absolvirea celor 8 clase se înscrie la Școala profesională din Gurabarza, pe care o absolvă, în anul 1971, obținând calificarea în meseria de lăcătuș mecanic. După absolvire lucrează ca lăcătuș mecanic în cadrul Întreprinderii pentru Explorări și Prospecțiuni Geologice Deva. În perioada 1972-1973 lucrează în aceeași meserie la Întreprinderea Minieră Barza. Este încorporat și își efectuează stagiul militar (1973-1974) după care revine la aceeași întreprindere unde își exercită meseria până în anul 1980.

Optează pentru o altă profesiune și în perioada 1980-1983 urmează cursurile Școlii militare de ofițeri M. I. din București, obținând Diploma de absolvire și gradul de locotenent. Îndată după absolvire este repartizat la Brașov ca ofițer M.A.I. Ofițerul Ioan Neaga nu se mulțumește numai cu aceste studii și continuă să-și ridice calificarea profesională și între anii 1991-1996 urmează Facultatea de Drept din cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza”, specialitatea „Științe juridice”. În anii 1998-1999 urmează Studii Postuniversitare în cadrul Academiei de Poliție „Alexandru Ioan Cuza” din București specializându-se în „Relații internaționale”.

Ioan Neaga s-a căsătorit cu Gabriela, născută, la 12 iunie 1958, în Brașov, având funcția actuală de comisar de poliție în cadrul I.J.P. Brașov. Au o față Ioana-Mihaela, născută la data de 28 octombrie 1989, elevă în clasa a XI-a la Colegiul Național „Dr. Ion Meșotă” din Brașov.

În prezent Ofițerul Ioan Neaga lucrează în cadrul M.A.I. ca Șef de birou în cadrul Biroului Județean pentru Străini Brașov, având gradul profesional „Comisar Șef Poliție. Prin locurile de muncă prin care a activat Ioan Neaga a dovedit profesionalism, seriozitate și corectitudine, contribuind la creșterea prestigiului localității în care s-a născut. Este un fiu de nădejde al satului Crișan.

---

<sup>1817</sup> Curriculum vitae pus la dispoziția noastră de către titular.

## **PETRU COR**

(n. 1948)

Cel de-al treilea intelectual, cu studii superioare, al familiei Cor Nicolae și al soției sale Salvina este Petru (Petrică cum îi spuneau colegii, prietenii și membri familiei). S-a născut în satul Crișan, la data de 12 mai 1948, făcând parte dintr-o familie cu 7 copii. Școala primară, clasele I-IV, a urmat-o în satul natal după absolvirea căreia s-a înscris la Școala generală din Valea Bradului, pe care o frecventează între anii 1958-1961. După absolvirea Școlii generale se înscrie la Liceul Militar din localitatea Breaza. După numai un an (1961-1962) se retrage din motive medicale.

Începând din anul 1963 urmează cursurile Liceului „Avram Iancu” din Brad, secția reală. După terminarea liceului și obținerea examenului de bacalaureat urmează cursurile Școlii Tehnice de Telecomunicații din Timișoara, în perioada 1967-1970. După absolvire, lucrează pentru o scurtă perioadă de timp la Întreprinderea de Telecomunicații din București. În toamna anului 1970 este încorporat militar, satisfăcându-și stagiul militar la unități din București și Oradea.

Dar tânărul Petru Cor nu se mulțumește doar cu absolvirea unor studii medii și în toamna anului 1972 devine student al Institutului de Mine din Petroșani, Facultatea de electromecanică. După absolvirea Institutului, la 1 septembrie 1977 este încadrat profesor în cadrul Liceului „Decebal” din Deva pe o catedră de discipline tehnice. Funcționează în cadrul Liceului „Decebal” până la 1 septembrie 1990. De la această dată, Petru Cor este numit profesor în cadrul Liceului Minier din Deva, transformat în Grupul Școlar „Grigore Moisil”. Odată cu schimbarea numelui acestui liceu și-a schimbat și profilul din „industrial minier” în „economic, administrativ, servicii și alimentație publică”.

Din aprilie 1999, inginerul și economistul Petru Cor a devenit directorul acestei instituții de știință și cultură, de numele său fiind legate toate transformările din acest grup școlar. Pe lângă Grupul Școlar „Grigore Moisil” funcționează o filială a Facultății de Științe” de pe lângă Universitatea din Petroșani, în cadrul căreia, începând din anul școlar 2002/2003, Petru Cor este încadrat ca director de filială.

În anul 2000, Petru Cor a absolvit și Facultatea de Științe Economice de pe lângă Universitatea din Petroșani. Din anul 2003 Petru Cor a devenit doctorand al Universității din Petroșani, în prezent pregătindu-se pentru susținerea tezei de doctorat cu tema „Alegerea optimă a instalațiilor de perforat în minele de minereuri”. Petru Cor este căsătorit cu Silvia Cor, absolventă de studii superioare. Inginerul și economistul Petru Cor a izbutit, datorită perseverenței și tenacității, să urce pas cu pas în ierarhia socială devenind un specialist recunoscut în cadrul județului Hunedoara, o personalitate care face cinste satului Crișan.

## **MĂRIOARA LUPEA**

(n. 1953)

S-a născut, la 6 ianuarie 1953, în satul Valea Bradului, situat la est de Crișan. Școala generală de 8 ani a urmat-o în satul natal după care s-a înscris la Liceul Pedagogic din Abrud pe care l-a urmat între anii 1969-1973. După absolvirea școlii pedagogice a fost repartizată la Școala generală din satul Sticlăria, comuna Scobinți, din județul Iași, unde a funcționat între anii 1976-1979.



Apoi a revenit în județul Hunedoara, fiind încadrată ca învățătoare la școlile din Potingani (1979-1983), Crișan (1983-1989), cu o scurtă perioadă la Dumbrava de Jos, iar din 1989 și până în prezent funcționează la Școala Primară „Vlaicu Bârna” din satul Crișan. S-a căsătorit la 7 ianuarie 1978, cu Ioan Lupea, din satul Crișan. Împreună au o fată, Alina-Elena, absolventă a Colegiului Pedagogic Deva.

Învățătoarea Mărioara Lupea nu s-a limitat doar la lecțiile desfășurate la clasă și s-a remarcat printr-o bogată activitate extrașcolară. A efectuat numeroase excursii cu elevii atât în cadrul comunei cât și a județului Hunedoara pentru cunoașterea frumuseților naturii și a principalelor monumente istorice.

O altă pasiune a învățătoarei Mărioara Lupea a constat în strângerea unui material etnografic bogat, pe care l-a expus într-o valoroasă expoziție organizată în cadrul școlii din Crișan. Concluzii despre valoarea acestor mărturii etnografice, învățătoarea Mărioara Lupea le-a publicat în revista Miorița din Deva.

### **NISTOR VLAICU MAGDALINA**

(n. 1955)

Cunoscuta familie Magdalena din satul Crișan are o continuitate de generații prin cei doi copii ai lui Mihai Magdalena și soția sa Maria n. Lupea, Vasile și Nistor Vlaicu. Nistor Vlaicu Magdalena s-a născut la 10 noiembrie 1955. A urmat Școala primară din satul Crișan după care a trecut la Școala generală de 8 ani din Ribița, unde a absolvit cele 8 clase. În perioada 1970-1974 a fost elev al Liceului „Avram Iancu” din Brad. S-a înscris apoi la Institutul de Mine din Petroșani pe care l-a absolvit în anul 1982.

În același an a fost repartizat în funcția de inginer stagiar la Întreprinderea Minieră Aghireș (Județul Cluj) unde a funcționat doar câteva luni, după care s-a transferat la Întreprinderea Minieră Barza, în funcția de Șef raion<sup>1818</sup>. Se remarcă prin capacitatea sa organizatorică, fapt care-l propulsează în funcțiile de Șef de sector și Adjunct șef de mină. Între anii 1994-1999 trece la Exploatarea Minieră Brusturi, din județul Arad, fiind promovată în funcția de director.

În perioada 1999 – 2005 a fost Șeful Serviciului de privatizare la Compania Minvest Deva. Din luna mai și până în prezent este administrator la Filiala Brad Min. S.A. Inginerul Nistor Vlaicu Magdalena a urmat și absolvit mai multe cursuri de perfecționare între care amintim: Conducerea întreprinderilor Miniere; Privatizarea Întreprinderilor Miniere; Specialist în achiziții în industrie.

Și din puncte de vedere familial Nistor Vlaicu Magdalena este o persoană realizată. S-a căsătorit, în anul 1983, cu Georgeta n. Popescu întemeindu-și o respectată și durabilă familie și prin cei doi băieți, Mădălin, născut la 4 iulie 1983 și Daniel, născut la 19 iulie 1986. Din punct de vedere profesional copiii l-au urmat pe tatăl lor fiind studenți la Universitatea Tehnică Petroșani. Mădălin este student în anul V, al acestei universități, la Facultatea Protecția Mediului, iar Daniel, anul II, la aceeași universitate, Facultatea de Mașini.

Prin activitatea desfășurată până în prezent, Nistor Vlaicu Magdalena s-a impus ca un specialist de înaltă calificare în profesia sa, dovedind seriozitate și perseverență în

---

<sup>1818</sup> Curriculum vitae primit din partea lui Nistor Vlaicu Magdalena.

munca desfășurată. Este un fiu de nădejde al satului Crișan, înscriindu-se printre oamenii de seamă care s-au născut aici și căruiua consătenii săi îi poartă un respect deosebit.

### **IOAN LUPEA**

(n. 1965)

Un alt fiu al satului Crișan care a îmbrățișat specialitatea științelor tehnice este Ioan Lupea<sup>1819</sup>. S-a născut la 1 septembrie 1965, fiind fiul lui Ioan Lupea și Floarea n. Josan. Familia sa face parte din neamul numeros al Lupeștilor, unii dintre membrii acestei familii jucând un rol de frunte în Răscoala țăranilor români de la 1784 de sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan. Câțiva membri ai acestei familii au luat parte la atacul curților nemeșești din Ribîța, fiind implicați în uciderea unor nobili, fapt care a dus la deportarea unora dintre ei în Banat.

Ioan Lupea a urmat școala primară în satul natal, apoi clasele V-VIII la Școala generală din Ribîța. După absolvirea Școlii generale devine elev al Liceului „Avram Iancu” din Brad unde termină clasele a IX-a și a X-a. Se transferă la Liceul Industrial Gurabarza unde a absolvit clasa a XII-a luându-și Diploma de bacalaureat. Trebuie să menționăm că începând din clasa I și până în a XII-a, Ioan Lupea a fost tot timpul un elev premiant. Deși a înclinat până la urmă către științele exacte, Ioan Lupea a fost un îndrăgostit de materiile umaniste, Istoria și Limba și literatura română, participând la fazele județene ale Olimpiadelor, organizate la aceste obiecte de învățământ.

După terminarea liceului susține examenul de admitere în cadrul Institutului de Mine Petroșani, Secția preparare a minereurilor. Termină institutul în anul 1989 luându-și Diploma de inginer în specialitatea amintită. Specialitatea urmată îi va fi deosebit de utilă în viitoarea carieră de inginer. La absolvirea Institutului a fost repartizat la Combinatul Cuprifera Roșia Poieni, unde a lucrat aproape un an. Inginerul Ioan Lupea s-a căsătorit imediat după terminarea institutului și are un băiat cu numele Vlăduț, născut în anul 1994.

Imediat după evenimentele din anul 1989, s-a transferat la BRADMIN S.A. Uzina de preparare Gurabarza, unde își desfășoară și în prezent activitatea ca Șef de sector Antezdrobire - Uzina de preparare. Desfășoară o fructuoasă activitate obștească, implicându-se în principalele probleme ale localității Crișan și ale comunei Ribîța. Ioan Lupea a îndeplinit în mai multe legislaturi funcția de consilier, în prezent fiind ales Președinte al Comisiei de Sport, Cultură și Sănătate din cadrul Consiliului local al Comunei Ribîța.

### **NICOLAE IOAN PAVEL**

(n. 1960)

S-a născut în satul Crișan fiind fiul lui Virgil Pavel și al Ilenei, născută Brătîla. Școala primară a urmat-o în satul natal, iar Gimnaziul în cadrul Liceului „Avram Iancu” din Brad în perioada 1971-1975. După absolvirea școlii elementare urmează cursurile Liceului Pedagogic din Deva, în perioada 1975-1979.

După absolvirea Liceului pedagogic, obținând Diploma de învățător, este repartizat la Școala primară din Visca (comuna Vorța) unde a funcționat timp de 7 ani.

---

<sup>1819</sup> Curriculum Vitae întocmit și pus la dispoziția noastră de către Ioan Lupea.

Apoi a mai funcționat la Școlile primare din Certejul de Jos (3 ani), Curechiu (3 ani), Dumbrava de Jos (4 ani), iar din 1996 funcționează la Școala primară din satul vecin Valea Bradului.

S-a căsătorit, la 26 ianuarie 1985, cu Elena n. Brăneț. Au o fată Ioana, născută la 21 noiembrie 1986, studentă în anul II în cadrul Universității de Vest Timișoara, Facultatea de istorie. Ea funcționează și în cadrul învățământului timișorean ca învățător titular la Școala generală „Eliza Ionescu” din Timișoara.

Nicolae Ioan Pavel se dovedește un cadru de nădejde al învățământului hunedorean. Ca urmare a aptitudinilor sale a susținut lucrarea pentru obținerea gradului didactic I cu tema „Optimizarea predării învățării istoriei la clasa a IV-a prin integrarea elementelor de istorie locală”. Prin prestigiul său profesional, prin aptitudinile de cadru didactic, Nicolae Ioan Pavel se dovedește un intelectual de nădejde al satului Crișan, contribuind la ridicarea prestigiului acestei localități din Zarand.

**SORIN IOAN TRIFA**<sup>1820</sup>  
(n. 1971)

Sorin Trifa face parte dintre intelectualii satului care au răzbit cu greu în viață. În toiul studiilor universitare își pierde tatăl în urma unui stupid accident. Sorin Trifa s-a născut la 28 august 1971, fiind fiul lui Ioan Trifa (1943-1994) și al Elenei, născută Lup. A urmat școala primară în satul natal și a continuat clasele V-VIII la Școala generală din Ribița. După absolvirea școlii generale și-a continuat studiile în cadrul Liceului din Gurabarza.

În perioada 1989-1991 a lucrat la Întreprinderea minieră Țebea în profesia de electrician. Se înscrie apoi la Universitatea Politehnică Timișoara, Facultatea de Electronică și Telecomunicații pe care o absolvă, cu rezultate deosebite, în anul 1996. În același an își întemeiază o familie căsătorindu-se la 13 octombrie, cu tânăra Diana Anca, născută Pășcălău, absolventă a Universității de Medicină din Timișoara. În prezent au doi copii, Andrei Ioan și Alexandru Sorin.

Sorin Trifa activează, în funcția de inginer, în perioada 1996-1998, la SC „MALPENSA” SRL. În anul 1998 este numit director regional pentru zona de vest a țării în cadrul Firmei SC „DELTA DISTRIBUTION” SA, lider pe piața românească în domeniul materialelor de construcții. În anul 2003 trece la o altă firmă SC „PIASTRELLE” SRL, de asemenea lider de piață în domeniul materialelor de construcții, unde îndeplinește funcția de „Director național de vânzări”.

Pentru a-și perfecționa pregătirea profesională Sorin Ioan Trifa urmează și o a doua facultate absolvind, în anul 2001, Facultatea de Științe Economice din cadrul Universității de Vest Timișoara. În anul 2005 își susține masteratul în „Managementul Sistemului Agroalimentar” la Universitatea de Vest Timișoara. Sorin Ioan Trifa constituie un exemplu de tenacitate, reușind prin propriile strădanii să devină un specialist cunoscut și apreciat în cadrul profesiei sale, merite pentru care a și fost numit în importanta funcție de director al unor prestigioase firme.

---

<sup>1820</sup> Toate datele sunt comunicate de către titular prin CV personal.

## CRINEL IOAN ONEA

(n. 1972)

Crinel Ioan Onea s-a născut în satul Crișan la 16 februarie 1972. Școala primară o urmează în satul natal după care frecventează clasele V-VIII la Școala generală din centrul de comună, Ribița. După absolvirea școlii generale se înscrie la Liceul „Avram Iancu” din Brad fără a-l termina, trecând la Seminarul de preoți din Caransebeș. După absolvirea seminarului, se căsătorește și apoi este sfințit preot fiind numit în parohia Petriș, din județul Arad. S-a integrat perfect în viața comunității Petriș, fiind un preot apreciat de către superiorii săi. În anul 1998 a refăcut pictura interioară a Bisericii din Petriș, la care a lucrat meșterul Tănase Bârna din satul Crișan. Crinel Ioan Onea se înscrie printre puștii din satul Crișan care au înclinat spre domeniul ecleziastic, continuând seria preoților ridicați de aici din familiile Tulea, Cor, Manea, Rusu sau David.

## TĂNASE IOAN BÂRNA

(n. 1944)

Unul dintre cei mai interesanți și valoroși oameni ai satului Crișan este Tănase Bârna, sau Nelu Iojichi, cum este cunoscut, un personaj complex, care stăpânește foarte multe meserii. El s-a impus în viața cotidiană a satului ca un pasionat instrumentist, apicultor neîntrecut, zidar, vopsitor și zugrav, cioplitor în piatră, pictor de biserici și ocupațiile sale diverse ar putea continua să fie enumerate.

Tănase Ioan Bârna s-a născut la 17 ianuarie 1944, fiind cel de-al doilea fiu a lui Nicolae (Culița) Bârna și al Salvinei, născută Ancheș. A urmat școala primară în satul Crișan. Clasele V-VII le urmează în cadrul Liceului „Avram Iancu” din Brad (clasa a V-a) iar clasele a VI-a și a VII-a la Școala generală din Vața de Jos. Revine apoi la Brad și urmează clasele VIII-X în cadrul Liceului „Avram Iancu”. Urmează apoi un curs de calificare, de 6 luni în specialitatea „construcții”. La 7 mai 1965, Bârna Tănase Ioan se prezenta în fața ofițerului stării civile din Ribița, Obădău Nicolae, pentru a se căsători cu tânăra Maria Trifa, născută la 18 octombrie 1948, domiciliată în satul Crișan, nr. 107<sup>1821</sup>. Are două fete căsătorite, Nela (n. 1966) și Lucia (n. 1969) și 4 nepoți: Ciprian și Andrei, Andreea și Alina. Din acest punct de vedere familial Tănase Bârna este un bunic fericit.

Încă din anii copilăriei Tănase Bârna este atras de muzica populară învățând să cânte la saxofon. Cu aceeași îndemânare cântă și la taragot și flaut. Din anul 1959 începe să cânte la nunți, mai întâi în sat și apoi în localitățile din jur. Formația sa, alcătuită din Pătru lui Crăciun (clarinet), Petrea Varvarii (taragot), Florea Bexii (dobă), începe să fie cunoscută în tot Zarandul. A cântat la nunți în Ribița, Mesteacăn, Uibărești, Valea Bradului, Brad, Țebea, Baia de Criș, Rișca, Rișculița, Vața de Jos, Târnava, Ociu, Ocișor, Hălmațiu, Potingani, Dumbrava, Blăjeni, Zdrapți, Crișcior și alte localități<sup>1822</sup>. Pe lângă nunți a mai cântat la horele din satul Crișan, la botezuri, nedei sau petreceri câmpenești.

Remarcându-se ca unul dintre cei mai talentați instrumentiști Tănase Bârna este cooptat în diverse formații care participau la acțiunile culturale din cadrul Festivalului

<sup>1821</sup> Primăria comunei Ribița, Registrul de stare civilă pentru căsătoriți, vol. II, 1965-1969, actul nr. 7.

<sup>1822</sup> Datele ne-au fost furnizate de către Tănase Bârna în anul 2005.

„Cântarea României”. A făcut parte din Taraful comunei Ribița și al Casei de cultură din Brad. A încetat să mai cânte în urma decesului mamei sale în anul 1989.

Activitatea sa în cadrul construcțiilor a fost deosebit de bogată. S-a angajat la executarea de lucrări de zidărie folosind piatra sau cărămida. Pe lângă ridicarea zidăriei multor construcții (case, anexe gospodărești, cuptoare pentru pâine) s-a angajat și la executarea de tencuieli și zugrăveli precum și de vopsitorie. Se poate spune că exceptând tâmplăria și instalația electrică, meșterul Nelu Bârna putea să ridice, împreună cu echipa sa, o casă și să o predea la cheie.

Meșteșugul zidăriei l-a obligat să-și procure, în mai multe cazuri, piatra necesară. A depistat și a adunat piatră de la Frăsinei, Fața Giilor sau Slatina. O altă preocupare în legătură cu prelucrarea materialelor (piatră, marmură etc.) este legată de construcția de cruci și monumente funerare. Potrivit celor relatate de Tănase Bârna, numai în cimitirul satului se află peste 100 de cruci, realizate până în momentul de față. Mai mult, în anii din urmă, a trecut la recondiționarea unor cruci de hotar de pe teritoriul satului Crișan, cum sunt cele de la intrarea în sat, de pe Gruî, sau din cimitirul bisericii.

O altă preocupare a lui Tănase Bârna este construcția de sobe de teracotă. Renumele său în arta construcției de sobe a trecut de mult hotarele satului Crișan. A început cu construcția de șporuri din piatră sau cărămidă cu camiță și ler pentru copt pâine sau alte produse, ajungând la a-și perfecționa cât mai mult acest meșteșug. Astăzi în numeroase case din sat, și nu numai, se află sobe de teracotă, de diferite tipuri, construite de către meșterul sobar Tănase Bârna.

A participat, chiar dacă era angajat într-o serie de lucrări, și la consolidarea ruinelor vechii Mănăstiri Vaca. Apoi printr-o inițiativă a captat izvorul ce se află în panta dealului chiar în fața porții mănăstirii. Captarea izvorului dă posibilitate tuturor celor care vin la slujbă sau în pelerinaj la Sfânta Mănăstire Crișan să-și astâmpere setea. În anul 2005 s-a preocupat de amenajarea unui spațiu de joacă pentru copii pe locul unde a fost vechea școală din Crișan, azi demolată. Pe zidul care se mai păstrează a conceput și înscris pe o placă următorul text: *„Pe această vatră a fost construită școala primară (Vaca) Crișan, unde au învățat a scrie și citi multe generații, plecând mai apoi în lume să propovăduiască cultura neamului nostru”*.

Una dintre cele mai îndrăgite ocupații ale sale este apicultura. El s-a remarcat printre cei mai pricepuți apicultori din zonă, activitatea sa fiind ilustrată și prin publicarea unui articol apărut în revista „Apicultura”<sup>1823</sup>. Și astăzi Tănase Bârna este printre pușinii locuitori din satul Crișan care se mai îndeletnicește cu această nobilă meserie.

Dar numele său va rămâne înscris pentru multă vreme în anele unor Biserici ortodoxe prin activitatea sa de pictor-zugrav. În câteva biserici a procedat la refacerea parțială sau totală a unor picturi deteriorate. Mai întâi i-a fost încredințată refacerea picturii Bisericii din satul Crișan. După o muncă migăloasă, în anul 1997, a fost refăcută pictura din întreaga biserică. La încheierea lucrării, pictorul Tănase Bârna, cu acordul preotului Iancu Coroi, a înscris pe peretele din dreapta intrării în biserică bărbaților următorul text: *„În anul 1997, în timpul preotului Iancu Coroiu s-a refăcut toată pictura*

---

<sup>1823</sup> Informație de la Tănase Bârna.

*din biserică, cu contribuția credincioșilor din sat, de către meșterul Bârna Tănase Ioan I. Nicolae din Crișan*<sup>1824</sup>.

A doua biserică pictată de Tănase Bârna a fost cea situată în satul Petriș, din județul Arad, unde păstorește un preot originar din satul Crișan. Deși biserică nu este monument, pictorul a avut unele neplăceri cu un inspector de culte de pe lângă Episcopia Aradului. Cu toate piedicile întâmpinate, pictura a fost finalizată în anul 1998. În anul 2005 a pictat parțial și Biserica din localitatea București.

În semna de admirație și recunoștință pentru eroii moșilor, Tănase Bârna a realizat un steag care, pe o față, are pictate chipurile lui Horia, Cloșca și Crișan iar pe cealaltă figura Craiului Munților, Avram Iancu<sup>1825</sup>. Steagul se află deus la loc central în biserică din Crișan. Cea mai importantă activitate desfășurată de către Ioan Bârna este pusă în slujba oamenilor și a instituției lor spirituale – biserică. El se remarcă prin faptul că și-a folosit priceperea și energia în cea mai mare parte din acțiunile întreprinse în folosul comunității locale, în primul rând, dovedindu-se unul dintre cei mai apreciați fii ai satului Crișan.

---

<sup>1824</sup> Textul a fost copiat din Biserica din Crișan.

<sup>1825</sup> Steagul se află în biserică fiind atârnat de balconul corului.

## ASPECTE DEMOGRAFICE ALE SATULUI CRIȘAN

În decursul istoriei sale îndelungate satul a avut o traiectorie sinuoasă din punctul de vedere al dinamicii demografice, cu scăderi drastice în anumite perioade influențate de o serie de factori (epidemii, scăderea natalității etc) sau având creșteri semnificative în perioade de liniște socială. Satul făcea parte din rândul localităților de mărime mijlocie ale Transilvaniei. În general, satele Transilvaniei abia în secolul XVI-lea ajung la o medie de 50 gospodării, iar membrii unei gospodării sporesc la 4<sup>1826</sup>. La 1525 localitatea aparținea domeniului cetății Șiria și număra 25 capi de familie<sup>1827</sup>. Înmulțind numărul capilor de familie cu cifra 4 cât reprezenta media unei familii rezultă că satul număra circa 100 locuitori.

Până în a doua jumătate a secolului al XVII-lea nu se mai cunosc, până în momentul de față, alte date referitoare la populația satului. În anul 1680 satul avea 21 unități iobăgești. De această dată este însă vorba de familia mare care număra 7 membri (în cazul familiilor Vărguț și Mădălina), iar familia Manea număra 8 membri<sup>1828</sup>. Cele 21 familii din sat puteau ridica numărul locuitorilor la circa 150 persoane.

După intrarea Transilvaniei sub stăpânirea Imperiului habsburgic se realizează primele conscripții în care este cuprins și satul Vaca. Totodată în secolul al XVIII-lea se înregistrează o schimbare importantă în evoluția populației provinciei. Acest secol, mai liniștit în comparație cu cel precedent, în ce privește luptele feudale interne, expedițiile de pradă sau chiar războaiele, epidemiile mai rare și mai puțin bătutoare, cu un nivel de viață și o îngrijire sanitară mai bună, beneficiază de o creștere semnificativă a populației. În același timp și informațiile privind populația localităților devine tot mai bogată și numeroasă. Se întocmesc în această perioadă conscripții fiscale, urbarii, recensăminte generale demografice, catagrafii, registre parohiale, hărți geografice explicative etc.

Prima conscripție efectuată pentru Principatul Transilvaniei are loc în anii 1713-1714. Efectuată la scurtă vreme după luarea în stăpânire a Transilvaniei, autoritățile habsburgice au trecut la întocmirea unei conscripții de natură fiscală. Întrucât avea multe date neclare, autoritățile au fost nevoite să realizeze o nouă conscripție în anul 1721, cu un caracter fiscal general. Următoarele 6 conscripții au avut un caracter confesional, chiar dacă au fost efectuate și de autoritățile administrative și nu numai de cele ecleziastice. Cu ocazia acestor conscripții se înregistrează și satul Crișan având următoarea situație demografică:

Localitatea	1733	1750	1760-62	1766	1784-87	1805
Vaca (Crișan)	24	220	115	458	532	110

<sup>1826</sup> Ștefan Pascu, Populație și societate, vol. I, Cluj, 1972, p. 40.

<sup>1827</sup> David Prodan, Domeniul cetății Șiria, ... p. 73.

<sup>1828</sup> Idem, Iobăgia în Transilvania în secolul XVII, I, ...p. 106 și 375.

În conscripția din anul 1733, cifra 24 nu reprezintă numărul locuitorilor ci al familiilor<sup>1829</sup>. Înmulțind numărul familiilor cu cifra 5 (media unei familii) obține numărul aproximativ al populației satului ce se ridica la 120 locuitori. Cea de-a doua conscripție a fost realizată în anul 1750 de către vicarul episcopesc de la Blaj, Petru Pavel Aron<sup>1830</sup>. Conscripția s-a realizat din necesitatea de a cunoaște numărul locuitorilor comunităților pentru a stabili câți preoți se puteau scuti de sarcinile publice. Conform decretului Mariei Tereza, din 9 septembrie 1746, dacă comuna era mare se scuteau 3 preoți, în comuna de mijloc 2 și în comuna mică, 1 preot<sup>1831</sup>. Populația se ridica la 220 persoane situând satul printre localitățile mijlocii din protopopiatul Iliei, de care aparținea la această dată. Spre exemplu, din localitățile cu care se învecina, numai Bradul, cu 400 locuitori și Mesteacă, cu 290 depășeau ca număr de populație satul Vaca. Celelalte erau egale sau mai mici: Ribicioara 220, Junc 70, Valea Bradului 200 și Potingani 70 locuitori<sup>1832</sup>.

Statistica românilor din Ardeal din anul 1760-1762 a fost făcută de către o Comisie aulică, cu scopul de a informa cât mai corect Curtea din Viena asupra numărului real al românilor și despre situația unirii religioase. Cu acest prilej în satul Vaca s-au aflat un număr de 115 familii ortodoxe<sup>1833</sup>. În Conscripția din 1766, efectuată de administrația episcopului ortodox Dionisie Novacovici, sunt înregistrați, în satul Vaca, un număr de 458 locuitori, din care 218 sunt bărbați și 240 femei<sup>1834</sup>. Dar cea mai completă conscripție a fost cea efectuată în anii 1784-1787 când s-au înregistrat în satul Vaca, un număr de 104 familii și o populație de 532 persoane la zi<sup>1835</sup>. Conscripția din 1784-1787 este cea mai completă dintre cele realizate până la acea dată, consemnând următoarele date pentru satul Vaca:

Numele localității	Vaca
Categoria	Sat
Case	97
Familii	104
Populația oficială	533
Absentți	3
Străini	2
Populația la zi	532
Numărul bărbaților:	
Căsătoriți	109
Necăsătoriți	165
Total	274

<sup>1829</sup> Augustin Bunea, Episcopul Inocențiu Klein, (1728-1751), Blaj, 1900; Nicolae Togan, Transilvania, nr. IX-X, 1898.

<sup>1830</sup> Augustin Bunea, Statistica românilor din Transilvania în anul 1750, în Transilvania, an. XXX, nr. IX, p. 237-289.

<sup>1831</sup> Ibidem.

<sup>1832</sup> Ibidem.

<sup>1833</sup> Virgil Ciobanu, Statistica românilor din Ardeal din anii 1760-1762, în AIIN, III, 1924-1925, Cluj, 1926, p. 665-668.

<sup>1834</sup> Statistica românilor ortodocși din Transilvania din anul 1766, în Mitropolia Ardealului, nr. 7-9, an. XXII, iulie septembrie, p. 535.

<sup>1835</sup> Az első Magyarországi Népszámlálás (1784-1787), Budapest, 1960, p. 322-323.



Femei	259
Dintre bărbați	
Preoți	5
Nobili	-
Funcționari	-
Cetățeni liberi	-
Țărani	69
Moștenitori ai cetățenilor liberi și țăranilor	64
Jeleri	48
Restul	16
Soldați în permisie	1
Copii: de la 1- 12 ani	61
de la 13 – 17 ani	10
Total	274

Surprinde din această conscripție numărul mare de preoți pentru o localitate de această mărime. Câte 5 preoți sau mai mulți se mai înregistrează doar în localitățile mari cum sunt Ilia (5 preoți), Almașul Mare (6), Hunedoara (15), Deva (17), Hălmagiu (11)<sup>1836</sup>. Scopul acestui recensământ l-a constituit nevoia de informare cât mai amplă și sigură în vederea stabilirii numărului de recruți pe care putea conta armata austriacă (reorganizată în anul 1769), reglementării raporturilor dintre feudali și iobagi, reșezării impunerilor etc. Acest recensământ, cu vădite tente moderne, a început la 26 ianuarie 1785, realizatorii lui fiind comisarii militari.

Conscripția din anul 1805 înregistra pentru satul Vaca un număr de 110 familii, la care aplicând coeficientul 5, obținem numărul populației care se ridică la aproximativ 550 persoane<sup>1837</sup>. Următoarele recensăminte se vor realiza abia după revoluția din 1848. Recensămintele din anii 1850 și 1857 vor reflecta o situație demografică modificată esențial în urma marilor pierderi de vieți omenești din comunitățile românești din Ardeal. Între cele două recensăminte este publicată în Buletinul Guberniului Provinciale pentru Marele Principat al Transilvaniei, o statistică a populației pentru anul 1854. Conform Conspectului pentru anul 1854, satul Vaca, care aparținea Preturii Baia de Criș, avea o populație de 469 locuitori<sup>1838</sup>.

Conform recensămintelor din 1850 și 1857 populația satului arăta astfel:

Anul	Case	Locuințe	Populație	Bărbați	Femei	Români	Țigani
1850	130	142	542	278	264	539	3
1857	145	148	602	302	297	601	-

După cum putem observa există o îngrijorătoare neconcordanță între datele de la 1854 și cele înscrise în recensămintele din 1850 și 1857. Populația satului este mai mică cu 73 persoane față de 1850 și cu 143 față de 1857, cifre care sunt exagerate pentru

<sup>1836</sup> Ibidem.

<sup>1837</sup> Matei Voileanu, Contribuțiune la istoria bisericească din Ardeal, Sibiu, 1928, p. 74-79.

<sup>1838</sup> Buletinul Guberniului Provinciale pentru Marele Principat Transilvania, Conspectul anului 1854, p. 103.

perioada de timp de 4 și respectiv 3 ani. Comparând populația satului Vaca cu a celorlalte localități învecinate, componente ale actualei comune Ribița, vom observa că ea a fost depășită numeric de Ribicioara (740 locuitori), Junc (1.135) și Ribița (568)<sup>1839</sup>.

Începând din anul 1867 care marchează încheierea Actului dualist austro-ungar, recensămintele sunt în mare parte falsificate tocmai pentru a diminua ponderea românilor în cadrul Transilvaniei. Unul dintre istoricii străini, Julius Jung scria că „în recensămintele maghiare domnește voința bine hotărâtă de a arăta maghiarii mai numeroși decât sunt în realitate”<sup>1840</sup>. Conform recensămintelor din anii 1880, 1900 și 1910<sup>1841</sup>, satul Vaca înregistra următoarea situație demografică:

Anul	Suprafața	Nr. case	Populație	Bărbați	Femei
1880	-	159	628	-	-
1900	2.310 iug.	188	787	417	370
1910	2.310 iug.	203	838	445	393

Ceea ce ne surprinde în cadrul recensământului din 1880 este creșterea nesemnificativă, de numai 27 persoane într-o perioadă de 23 ani. Dacă scădem și pe cei trei străini veniți în sat creșterea este de doar 24 persoane, ceea ce ar însemna un spor de numai 1 persoană pe an. Cauza care a dus la această stare de lucruri a constituit-o epidemia de holeră din anii 1873-1875. De altfel, începând din anul 1864 putem urmări și dinamica natalității, protocolul de până la această dată fiind pierdut<sup>1842</sup>.

Primul fenomen demografic care caracterizează reproducția populației este natalitatea. Pe baza datelor înregistrate în Registrele parohiale am stabilit dinamica natalității pe 50 de ani (1871-1920) pentru parohia Vaca<sup>1843</sup>, relevând natalitatea în cadrul unor perioade de câte 10 ani. Dar iată dinamica natalității pentru parohia ortodoxă Vaca între anii 1871-1920:

Parohia	1871/80	1881/90	1891/900	1901/10	1911/20	Total
Vaca	241	281	312	315	199	1.348

După cum se poate observa din tabelul de mai sus dinamica natalității a fost ascendentă până la ultima decadă (1911-1920), când a înregistrat o drastică cădere provocată de primul război mondial. Dacă studiem fenomenul nașterilor pe perioade de timp reiese că:

În perioada 1871-1880	densitatea nașterilor	a fost de	24,1
" "	1881-1890	" "	28,1
" "	1891-1900	" "	31,2

<sup>1839</sup> Recensămintele din 1850 și 1857. Trebuie menționat însă că în cazul localităților Ribicioara și Junc era vorba de câte 2 sate (Ribicioara de Sus și de Jos și Juncu de Sus și de Jos).

<sup>1840</sup> Dominuț Pădurean; Evoluția demografică a Țării Moșilor în secolele XVIII-XX, în Sargetia, XXXII, 2004, p.741-791.

<sup>1841</sup> Recensămintele din 1880, 1900 și 1910.

<sup>1842</sup> Cf. informației fostului preot Alexandru Fugăță.

<sup>1843</sup> DJHAN, Fond Colecția Stare Civilă, Protocolul nașterilor din parohia Crișan, 1864-1889 și 1889-1931.

"	"	1901-1910	"	"	"	31,5
"	"	1911-1920	"	"	"	19,9

Un alt fenomen demografic care caracterizează reproducția populației este mortalitatea. Pentru a ilustra acest fenomen la nivelul parohiei Vaca vom cerceta situația pe aceeași perioadă 1871-1920<sup>1844</sup>. În perioada amintită dinamica mortalității a fost următoarea:

Parohia	1871/80	1881/90	1891/90	1901/910	1910/920	Total
Vaca	349	235	290	227	221	1.322

În această perioadă s-au înregistrat 1.322 decese cu o medie a mortalității de 26,44. Pe o perioadă de 10 ani densitate mortalității a fost:

În perioada 1871-1880 densitatea mortalității era de 34,9
" " 1881-1890 " " " 23,5
" " 1891-1900 " " " 29,0
" " 1901-1910 " " " 22,7
" " 1910-1920 " " " 22,1.

În decadele 1871-1880 și 1911-1920 dinamica mortalității a depășit-o pe cea a natalității fiind de 34,9, respectiv 22,1 față de 24,1 și 19,9. Mortalitatea ridicată din perioada 1871-1880 s-a datorat epidemiei de holeră, iar cea din 1911-1920 a fost provocată atât de pierderile de pe front cât și de rata scăzută a natalității. Astfel în anii 1916, 1917 și 1918 numărul nașterilor a fost de numai 9/an<sup>1845</sup>. În toată perioada mortalitatea infantilă s-a menținut la un nivel foarte ridicat, dar ea a atins cote foarte înalte în perioada 1871-1880:

Vârsta	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880	Total
0-1	11	9	6	5	6	8	6	4	6	8	69
2-5	6	4	24	12	3	4	3	3	2	7	68
6-10	2	3	23	7	4	6	2	4	-	-	51
Total	19	16	53	24	13	18	11	11	8	15	188

Spre exemplu, în timpul epidemiei de holeră din anul 1873, din cei 95 decedați, copiii până la vârsta de 10 ani au fost în număr de 53, ceea ce reprezintă un procent de 55,78 %. De altfel mortalitatea ridicată, mai ales în primii ani de viață ai copiilor se menține ridicată în toată perioada. Mortalitate mult mai mică se constată la grupa de vârstă de 11 la 20 ani. În aceeași perioadă 1871-1880, dinamica mortalității la această grupă de vârstă a fost următoarea:

<sup>1844</sup> Ibidem, Protocolul morților din parohia Crișan.

<sup>1845</sup> Ibidem, Protocolul nașterilor din parohia Crișan.

Vârsta	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880	Total
11-15	1	1	5	-	1	-	3	4	2	-	17
16-20	2	1	5	-	-	-	1	1	-	-	10
Total	3	2	10	-	1	-	4	5	2	-	27

Mortalitatea la aceste grupe de vârste a fost pentru anul 1873, bătuit de holeră, de 28,42 %. Spre deosebire de alte comunități, în satul Vaca s-au născut puțini gemeni și nu a fost înregistrat nici un caz de tripleți. În perioada 1864-1920 s-au născut în parohia Vaca un număr de 21 perechi de gemeni, după cum putem observa din tabelul următor:

Nr. crt.	Băieți	Fete	Data nașterii	Numele părinților	Preotul botezător
1	-	Maria Ana	06.09.1867	Bârna Nicolae cu Treja	Ioan Manea
2	-	Gafia Maresca	07.02.1867	Golda Nicolae cu Măriuța	"
3	-	Sofia Iliana	04.08.1870	Tulea Ioan cu Treja	"
4	Toader Petru	-	08.01.1872	Avram Ioan cu Sânziana	"
5	-	Sofia Maria	30.12.1876	Cor Ioan cu Ana	Iosif Costea
6	Ioan Nicolae	-	28.01.1888	Golda Adam cu Maria	"
7	Nicolae Petru	-	24.12.1890	Petru Lupea a Nichi cu Sofia	"
8	Tănase	Elena	16.04.1895	Nicolae Neaga a Ursului cu Săruția	"
9	Nicolae Ioan	-	25.12.1895	Ioan Ionuțiu cu Rusalia	"
10	Georgie	Maria	04.02.1896	Alexa Pasc cu Șiarica	"
11	Gligor	Maria	23.02.1898	Gligor Golda cu Șiarica	"
12	Lazăr Băiat mort	-	16.04.1898	George David cu Maria	"
13	-	Elena Sofia	06.10.1903	Nicolae Rus cu Maria	"
14	Nicolae	Salvina	04.12.1903	Ioan Cor I Ioan cu Ana	"

15	Ioan	Sofia	30.11.1904	Vasilie Bârna cu Ana	"
16	-	Elena Salvina	15.04.1905	Aron Lup cu Șiarica	"
17	Băiat mort Nicolae	-	03.07.1905	Ioan David cu Sofia	"
18	Georgie	Ana	20.09.1905	Vasilie Bârna cu Anica	"
19	-	Marta Maria	17.10.1906	Vasilie Bârna cu Anica	"
20	Lazăr George	-	07.06.1917	Vișa George cu Victoria	"
21	Ioan Ioachim	-	26.11.1919	Ioan Clej cu Saveta	"

Din cele 21 de perechi de gemeni, 7 au fost de băieți, 7 de fete și 5 de băiat și fată. În două din cazuri, a familiei lui George David cu Maria și Ioan David cu Sofia, unul dintre băieți s-a născut mort.

Registrele parohiale privind situația născuților din sat înregistrează și copii născuți din flori pentru perioada 1866-1930. Iată numele celor care s-au născut în acest mod:

Nr. crt.	Data	Numele copilului	Numele mamei	Observații
1	01.06.1866	Kisana	Indrei Vuția	† 10.12.1867
2	09.11.1866	Petru	Neaga Veca	
3	02.03.1882	Elena	Lupea Măriuța	
4	11.10.1883	Elena	Neaga Măriuța	† 21.10.1887
5	04.05.1888	Sofia	Sana Belingeriu	† 09.08.1893
6	10.02.1889	Ana	Ana Vișa, văduvă	† 16.04.1889
7	26.05.1890	Maria	Indrei Agrima, văduvă	† 20.07.1891
8	08.09.1891	Ana	Bârna Treja, fată	
9	09.11.1893	Elena	Sofia Brăcila, văduvă	† 19.12.1894
10	29.11.1894	Maria	Sofia Lupea l Filip	† 17.12.1894
11	23.12.1899	Iosif	Maria Indrei l Iosif	† 28.11.1900
12	11.10.1900	Treja	Similiana Golda	
13	06.04.1901	Petru	Sofia Colea – Bărăști	
14	13.10.1901	Petru	Maria Indrei l Iosif	
15	18.01.1904	Elena	Maria Indrei l Iosif	† 09.01.1909
16	24.02.1904	Ioan	Sânziana Golda l Petru	† 24.02.1904

17	28.05.1904	Petru	Sofia Trifa, văduvă	
18	20.10.1904	Elena	Chiciu Salvina, Crișcior	† 02.03.1906
19	02.12.1904	Sofia	Sofia Bârna l Nicolae	† 07.12.1904
20	06.05.1905	Gerasim	Sânziana Golda l Petru	† 01.03.1912
21	26.06.1906	Ioan	Maria Indrei l Iosif	
22	20.06.1908	Petru	Sânziana Golda	
23	16.09.1908	Nicolae	Maria Indrei l Iosif	
24	12.02.1909	Toder	Elena Bârna, fată	22.02.1909
25	13.12.1910	Tănase	Maria Indrei	
26	18.04.1911	Maria	Faur Ana	
27	13.04.1915	Nicolae	Sofia Roman m. Lupea	† 20.04.1915
28	24.07.1917	Ioan	Sofia Roman m. Lupea	
29	07.10.1818	George	Bârna Elena l Veselie	
30	05.01.1918	Rozalia	Maria Alexa l Pascu	
31	15.12.1919	Salvina	Ana Brătina	† 22.10.1920
32	24.01.1921	Ana	Sofia Roman, văduvă	† 27.06.1921
33	28.02. 1921	Maria	Maria Raț din Blăjeni	† 19.05.1940
34	26.03.1921	Petru	Salvina Lupea	† 1922
35	30.04.1922	Ana	Macrina Doț	
36	13.04.1923	Petru	Lina Iezan	
37	18.01.1924	Salvina	Sofia n. Cor, văduvă	29.10.1941
38	18.03.1926	Isaia	Maria Bârna l Veselie	
39	28.11.1927	Zorița	Gafia Avram a Gumi	
40	02.02.1928	Ioan	Lupea Sofia	
41	14.03.1930	Petru	Golda Marica l Gligor	

Dintre cei 41 de copii născuți „din flori” 18 au decedat la o vârstă fragedă și numai 2 au depășit 15 ani. O altă observație se referă la anul 1904, când s-au născut 5 copii cu acest statut.

Marea Unire din 1918 consemnează o nouă etapă în istoria recensămintelor din România. În perioada interbelică s-au efectuat recensămintele generale din 1930 și 1941. Documentele de arhivă mai precizează și alte consemnări referitoare la numărul de locuitori din satul Crișan. Potrivit acestor surse documentare și a recensămintelor oficiale, dinamica demografică a satului Crișan se prezintă în modul următor:

Anii	Nr. familii	Nr. locuitori	Bărbați	Femei	Obs.
1917	170	845	447	398	
1925	186	896	560	336	
1926	188	868	478	390	
1927	198	898	493	395	

1930	-	782	-	-	
1933	212	840	432	408	
1939	217	846	433	413	
1941	-	827	-	-	
1943	217	839	430	409	
1944	217	827	428	399	
1946	217	823	424	399	
1947	179	672	333	339	

Urmărind dinamica mișcării populației pe intervalul de 30 de ani (1917-1947), bătuit de cele două războaie mondiale, observăm două perioade importante de reținut (1927-1930) și (1946-1947) când populația satului Crișan înregistrează două reduceri drastice. În anul 1930 populația s-a redus față de 1927 cu 166 de persoane. Încă din anul 1939 Vasile Nistor atrăgea atenția asupra evoluției populației din pretura Brad, exemplul cel mai concludent fiind oferite de comuna Crișan unde natalitatea era foarte mică în comparație cu numărul morților<sup>1846</sup>.

În urma celui de-al doilea război mondial comunitatea din satul Crișan și dat și ea tributul său de sânge, în morți și răniți. Au murit pe frontul rusesc sau cel din vest, împotriva Germaniei: „Avram Nicolae I Gerleanu, Faur Toader, Lupea Petru, Lupea Martin a lui Hodoș, Filip Petru, Doț Tănase (înmormântat la Blaj), Golda Marcu, Lupea Toader a lui Giuna, Filip Ioan a Guzului și B. Nicolae a Brândușii<sup>1847</sup>. Între invalizii de război amintim pe Lupea Gheorghe a lui Tănăsel, Bârna Nicolae a Iojichii, Filip Ioan a lui Borodel<sup>1848</sup>. Golda Toader a Cărămizii, venind de pe front cu picioarele înghețate, a decedat acasă la scurt timp<sup>1849</sup>.

În cea de a doua perioadă, (1946-1947) reducerea populației a fost la fel de importantă, cifra celor plecați ajungând la 151 de persoane. Aceste fenomene au la bază aceleași cauze, se produc la câțiva ani după reformele agrare, din 1921 și respectiv 1945, când din lipsa pământului pentru împrumietărire un mare număr de locuitori au optat pentru varianta colonizării în alte zone și în special în Banat.

Dacă punem la socoteală și rata creșterii anuale a populației, numărul celor care au părăsit satul este mult mai mare. Pentru înțelegerea fenomenului să luăm cazul lui Lazăr Teodor I Nicolae, a cărui familie se compunea dintr-un număr de 7 copii (Ioan, Ana, Elena, Nicolae, Iosif, Petru și Mărioara). Ioan, Elena și Mărioara s-au stabilit în Lupeni, Iosif la Hunedoara Nouă în județul Arad, Petru în Orțișoara, județul Timiș. În satul Crișan au mai rămas Nicolae, căsătorit în casa părintească și Ana, care și-a ridicat o gospodărie modestă în vecinătatea casei părintești.

După instaurarea puterii comuniste în România s-au efectuat trei recensăminte, în anii 1966, 1992 și 2002. Iată cum se prezintă situația locuitorilor din satul Crișan:

<sup>1846</sup> DJHAN, Fond Pretura plasei Brad, Dosar3/1939, f. 69.

<sup>1847</sup> Informație de la Ioachim David a Parizii, născut în anul 1925.

<sup>1848</sup> Ibidem.

<sup>1849</sup> Ibidem.

Satul	1966	1992	2002	Obs.
Crișan	671	555	517	

Cu toate măsurile luate în această perioadă pentru sporirea populației rezultatul la nivelul satului Crișan a fost aproape insesizabil după cum se poate observa și din tabelul următor:

Anul	Căsătorii	Născuți	Băieți	Fete	Morți	Dinamica
1966	4	4	1	3	7	- 3
1967	2	9	6	3	3	+ 6
1968	7	5	4	1	6	- 1
1969	5	7	4	3	10	- 3
1970	4	5	2	3	12	- 7
1971	3	14	9	5	10	+ 4
1972	4	9	5	4	10	- 1
1973	6	10	3	7	6	+ 4
1974	3	9	7	2	13	- 5
1975	5	9	4	5	8	+ 1
1976	2	6	2	4	10	- 4
1977	9	7	3	4	2	+ 5
1978	4	8	5	3	11	- 3
1979	3	7	4	3	11	- 4
1980	1	5	3	2	5	0
1981	5	8	4	4	8	0
1982	3	5	3	3	8	- 3
1983	4	8	5	3	13	- 5
1984	6	7	2	5	9	- 2
1985	2	11	3	8	6	+ 5
1986	4	4	3	1	4	0
1987	2	8	3	5	13	- 5
1988	3	5	2	3	11	- 6
1989	1	2	2	-	9	- 7
1990	3	3	3	-	10	- 7
1991	1	5	3	2	11	- 6
1992	1	2	1	1	12	- 10
1993	3	3	-	3	12	- 9
1994	5	5	3	2	7	- 2
1995	9	-	-	-	9	- 9



1996	4	6	2	4	9	- 3
1997	2	1	-	1	10	- 9
1998	4	3	-	3	7	- 4
1999	-	4	3	1	13	- 9
2000	2	2	-	2	17	- 15
2001	2	2	-	2	10	- 8
2002	2	1	-	1	2	- 1
2003	4	6	5	1	10	- 4
2004	2	2	-	2	9	- 7
Total	136	220	109	111	363	

Din anul 1966, de la recensământul efectuat în acel an, când satul Crișan număra 671 locuitori, populația a scăzut continuu, cu excepția anilor 1967 (+ 6), 1971 (+ 4), 1973 (+ 4), 1975 (+ 1), 1977 (+ 5) și 1985 (+ 5). În anii 1980, 1981 și 1986 creșterea a fost 0. Începând din 1987 și până în anul 2004 populația satului Crișan a înregistrat o scădere continuă atingând nivelul maxim în anul 2000 când s-au născut 2 copii și s-au înregistrat 17 decese. În perioada la care ne referim, 1966-2004 au avut loc 136 de cununii, și s-au înregistrat 220 de nașteri și 363 decese, ceea ce înseamnă o scădere a populației satului cu 143 persoane. Ne punem întrebarea care va fi viitorul satului Crișan din punct de vedere demografic ?

## ONOMASTICA

Documentele de arhivă consultate ne permit să formulăm unele considerații privind vechile nume de familie și prenumele de persoane din satul Crișan. Primele familii amintite la 1525, cu foarte mare greutate mai pot fi regăsite printre cele amintite în secolul al XVII-lea. Credem totuși că cel puțin trei familii, Lazăr, Pârva (Porva) și Lușșă (care poate fi în realitate Lupea, copistul scriind greșit acest nume) se regăsesc și astăzi printre familiile din Crișan. Alte familii de iobagi amintite la 1525 sunt: Dorman, Bula, Topor, Delnichi, Ban, Drancyo Dely, Cleș, Gjurgh, Dilnoh, nume care s-au pierdut pe parcursul secolelor.

În secolul al XVII-lea sunt amintite o serie de familii care se continuă și astăzi în sat. Este vorba de familiile Magdalena, Manea, Lazăr, dar și o familie dispărută, Vărguț. La începutul secolului al XIX-lea sunt consemnate în protocoalele bisericesti cele mai vechi familii din sat. Amintim în acest sens familiile Bârna, Avram, Manea, Indrei, Golda, Pârva, Cor, Rus, Magdalena, Lazăr, Neaga, Lupea, Lup, Tulea, Brana și Trifa.

Aceste familii se regăsesc, în mare parte, și la mijlocul secolului al XIX-lea după cum se poate observa dintr-un document păstrat în fondul Protopopiatului ortodox Brad. Conform acestui document în satul Vaca s-au încheiat mai multe căsătorii în perioada anilor 1846-1851<sup>1850</sup>, pe care le prezentăm în continuare:

1846/1847      Indrei Iov – Mihăiesc Rafila  
Lupe Nicolae – Marina Trezsie

<sup>1850</sup> DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1846, f. 71.

	Golda Toagier – Lupesc Sofia
	Berna Igna – Omote Marie
	Golda Stenesiel Solomon – Indriesc Meriutze
	Pavel Denile l Adam – Gavriale Meriutze
1847/1848	Dants Irimie – Simziana Evuțe
	Atyim Petru – Sztoia Sofia
	Golda Iuon a Sofiei – Tule Zsusza
	Golda Iov a Vuței – Oana Marisca
	Tulea Nicolae a Tomi – Popovici Maria
	Berna Iuon – Rusz Constantiniana
	Puska Ilie – Lupesc Iliane
	Rus Nicolae l Toader – Avram Sofia
	Avrănesc Medria l Solomon - Lupesc Marie l George
	Avram Suka a Jurchii – David Dotița l Serafim
	Pârva Toager l Petru – Popovici Marie
	Lezeresc Toagier l Nicolae – Ionuțesc Dotița Oani
	Gavrilă Iuon – Szana One Cătane
	Lupe Nicolae l Iosup – Pârva Anisca l Petru
	Trifa Toader – Doberkeu Ionitze
1849	Lazăr Mihai – Golda Keta l Solomon
	Cor Onika – Avram Trezsa
	Avram Nicolae – Tisz Sofia
	Berna Petrutz – Golda Zsuzska
	Dotz Ion l Iosup – Ana Joszana
	Golda Nistor – Lupe Stanca
1850	Lupesc Georgie l Tanasie – Șipoș Marinca
	Lazăr Ioan l Georgie – Cor Marisca l Nicolae
	Lupe Ion l Nicolae – Sipoș Dotița
	Magdalena Nistor l Petru – Avrănesc Constantiniana
	Rus Petru l Trif – Marinesc Veca l Solomon
	Neaga Ignat – Boldia Marisca
	Golda Nicolae a Niculi – Golda Marițe
	Golda Iuon l Solomon – Rusu Saveta
	Nicolae Indrei – Vuța Dragotă
1851	Nicolae Golda – Sofia Brana
	Toader Lupea l Iosup – Constintiana l Nicula
	Zaharie Avrănesc l Moisă – trezia Demian l Sandor”

Încă din această perioadă pătrund prin căsătorie și se întemeiază noi familii în sat. Astfel prin sosirea în urma căsătoriei a unor feciori din satele învecinate se întemeiază familiile Pavel, Danciu, Achim, Pușca, Gavrilă și Doț.

Din păcate nu putem stabili cu exactitate ponderea unor familii în cadrul comunității, din lipsa unui recensământ care să înscrie situația existentă la un moment dat. Din acest motiv vom apela la recensământul din anul 1930, ale cărui documente se păstrează la Direcția Județeană Hunedoara a Arhivelor Naționale din Deva.

Potrivit acestui recensământ în satul Crișan existau la 1930 un număr de 183 familii cu 783 suflete<sup>1851</sup>. Cele 183 de familii, grupându-le după nume rezultă 47 de grupuri, fiind deosebite după numele ce-l poartă. Pe primul loc se situează familia Avram, înscrisă de 20 de ori, urmată de familia Bârna (19), Lupea (17) și Golda (15). Urmează un al doilea grup având între 5 și 10 mențiuni. În fruntea acestui grup se situează familia Neaga (10), urmată de Cor (9), Doț (7), Lup și Indrei (câte 6), David și Trifa având câte 5 mențiuni.

Sub 5 mențiuni sunt înscrise familiile Filip și Tulea (4), Iancu, Lazăr, Magdalena, Faur și Manea (3). Familiile Alexa, Nița, Josan, Vișa, Pavel, Vlad, Clej, Brățila, Ionuț, Bexa, Iezan și Rusu sunt menționate de câte două ori în recensământul din 1930. Urmează un grup masiv de familii care au câte o singură mențiune: Costina, Sima, Petaca, Putuca, Ezan, Popovici, Brana, Fugătă, Popa, Huțiu, Dan, Colța, Cazan, Roman, Comșa, Grof și Pârva.

Din punct de vedere procentual situația se prezintă în felul următor:

Nr. crt.	Numele familiei	Numărul de familii	Procent	Observații
1	Avram	20	10,92	
2	Bârna	19	10,38	
3	Lupea	17	9,28	
4	Golda	15	8,19	
5	Neaga	10	5,46	
6	Cor	9	4,91	
7	Doț	7	3,82	
8	Lup	6	3,27	
9	Indrei	6	3,27	
10	David	5	2,41	
11	Trifa	5	2,41	
12	Tulea	4	2,18	
13	Filip	4	2,18	
14	Magdalena	3	1,63	
15	Lazăr	3	1,63	
16	Ianc	3	1,63	
17	Manea	3	1,63	
18	Faur	3	1,63	
19	Alexa	2	1,09	
20	Nița	2	1,09	
21	Josan	2	1,09	
22	Vișa	2	1,09	

<sup>1851</sup> Ibidem, Fond Pretura Plasei Brad, Dosar 2/1931, f. 34-35.

23	Pavel	2	1,09	
24	Vlad	2	1,09	
25	Clej	2	1,09	
26	Brățila	2	1,09	
27	Ionuț	2	1,09	
28	Bexa	2	1,09	
29	Rusu	2	1,09	
30	Iezan	2	1,09	
31	Costina	1	0,54	
32	Sima	1	0,54	
33	Petaca	1	0,54	
34	Putuca	1	0,54	
35	Popovici	1	0,54	
36	Brana	1	0,54	
37	Fugătă	1	0,54	Preot.
38	Huțiu	1	0,54	Venit din Ribîța
39	Dan	1	0,54	
40	Colța	1	0,54	
41	Cazan	1	0,54	
42	Roman	1	0,54	
43	Comșa	1	0,54	
44	Pârva	1	0,54	
45	Grof	1	0,54	
46	Popa	1	0,54	Venit din Regat
47	Ezan	1	0,54	
	Total	183	99,09	

Comparând familiile înscrise în recensământul din 1930 cu cele amintite în protocoalele bisericești de până la 1918, observăm serioase modificări în ce privește numele de familie din satul Crișan. Prin căsătoria unor fete au venit aici bărbați din satele vecine care au întemeiat noi familii. Din Ribîța a venit Iosif Huțiu, din Valea Bradului, Ioachim și Ioan Bexa, din Blăjeni, Mihăilă Costina, Petru Ciocan și Avram Stângă, Din Luncoiul de Jos, preotul Alexandru Fugătă, din România a venit învățătorul Popa Marin, din Mihăileni, Nicolae Putuca și exemplele ar putea continua. Nu există sat vecin cu localitatea Crișan din care să nu fi venit de-a lungul anilor, tineri care au întemeiat aici noi familii. Dar procesul este și invers, tineri din satul Crișan s-au căsătorit în satele vecine unde au răspândit numele unor familii vechi din Crișan.

Un Lazăr Ioan s-a căsătorit, pe la începutul secolului al XX-lea, în Ribîța, unde a întemeiat o ramură a Lăzăreștilor, prezentă și azi aici prin Lazăr Vasile. Miron Popovici, a devenit preot și a fost titularizat în parohia Mihăileni. Și în prezent modificările în ceea

ce privește numele de familie sunt frecvente. Dispar familii care nu au urmași pe linie bărbătească sau sporesc cele cu mai mulți urmași de sex masculin.

Înmulțirea familiilor cu același nume a dus la folosirea tot mai frecventă a poreclelor pentru a deosebi o familie de alta. În cazul familiilor Lazăr au fost folosite porecele **Sperla** (**Sperluțiu**), **Sufletu**, **Orbu** și **Țimiru**<sup>1852</sup>. Amintim aici pe Lazăr Petru **Sufletu**, Lazăr Teodor **Sperla**, Lazăr **Țimiru**.

Printre porecele folosite în cazul familiilor Avram amintim: Avram Ioan a **Onichi**, Avram Petru I **Cengiuț**, Avram Ioan I Nicolae **Derleanu** (**Gerleanu**), Avram Petru **Pișta**, Avram Nicolae **Calara**, Avram Floria **Bogovășiel**, Petru Avram I Ioan **Soldat**, Ioan Avram I Ioan **Cărămida**, Avram Ioan **Ciorfel**, Avram Petru **Totiș**, Avram Ioan **Crânicu**, Ioan Avram **Gegera** (**Diedera**) Avram Petru **Brândușii**, Avram Nicolae **Cocu**, Avram Ioan **Ciovac**, Avram Ioan **Totu**, Avram Ioan **Teni**, Avram Maria a **Niculi**,

Porecele cele mai des întâlnite în cazul familiilor Golda sunt: Golda Petru **Rabela**, Golda Nicolae **Goldășianu**, Golda Petru a **Caci**, Golda Ioan **Dubuțiu**, Golda Nicolae I Nicolae **Bujac**, Golda Ioan **Ciocoiu**, Ioan Golda **Dubel**, Ioan Golda **Busu**, Tănase Golda a **Totului**, Ioan Golda I **Rebeluț**, Golda Nicolae I **Toader Muculicea**, Golda Lazăr I Nicolae **Fileru**.

Câteva porecle interesante și în cazul familiilor Neaga: Neaga Petruțiu **Papa** (**Papulici**), Neaga Toader I **Găjuțiu**, Neaga Ioan I Nicolae **Negău**, Neaga Nicolae a **Ursului** (**Ursei**), Neaga Nicolae I **Concel**, Nicolae Neaga I Toader I **Ciovac**, Neaga Ioan **Truca**, Neaga Tănase **Concel**.

Și familiile Lupea se disting una de alta prin câteva porecle: Lupea Petru **Cantoru**, Lupea Ioan a **Cili**, Lupea Toader a **Nichi**, Nicolae Lupea I Petru **Jidovel**, Nicolae Lupea **Hodoș**, Nicolae Lupea I **Culici**, Petru Lupea a **Birăului**, Petru Lupea I **Șiuluț**, Ioan Lupea I **Culuț**, Ioan Lupea **Turcu**, Lupea Petru **Stanci**, Lupea Tănase **Fiscuș**, Lupea Tămaș **Finanțu**.

Porecele familiilor Bârna cele mai frecvente sunt: Bârna Nicolae **Daina**, Bârna Nicolae a **Truchi**, Bârna Ioan I Nicolae **Cocoșiu** (**Cocoșiel**), Nicolae Bârna **Traluța**, Ioan Bârna **Boltașu**, Bârna Nicolae **Turta**, Bârna Nicolae a **Culaii**, Bârna Nicolae a **Ioji**.

Dar și familii mai puțin numeroase cu același nume au diferite porecle: Trifa Petru **Secuiu**, Vișa Petru **Dumancu**, Filip Nicolae **Borodașu**, Indrei Ioan **Măcuțiu**, Ioan Manea I **Nețe**, Nicolae Trifa I **Șuțălău**, Ioan Cor I **Iepuran**, Petru David **Pariza**, Miron Indrei a **Grimi**, Petru Josan **Puiu**, Ionuț Tănase a **Flicului**, Nicolae Trifa I **Tuliștel**, Ioan Indrei I **Macrei**, Gheorghe Indrei a **Coaji**, Faur Nicolae **Puiu**, Faur Gheorghe **Giuna**, Nicolae Indrei I Ioan **Cipeșiu**, Petru Indrei a **Cătani**, Nicolae Cor I Petru **Finanțiu**, Ioan Ionuțiu **Flicu**, Petru Josan a **Ursului**, Pârva Petru **Pârțoc**, Petru Magdalena **Bertalan**, Ioan Cor I Ioan a **Bosi** (**Bosel**), Tănase Magdalena **Ciontic**, Tănase Cor a **Găbului**. Mai întâlnim și alte porecle cum sunt: David Gheorghe **Dolichi**, Josan Nicolae a **Fruji**, Ioan Lup I **Ioanăș**, David Nicolae **Orban**, Faur Nicolae **Hăștru**, Ioan Trifa **Margaon**, Filip Lucreția **Iepuran** etc

Numele de botez masculine au fost inspirate, în primul rând din Vechiul și Noul Testament, din Calendarul creștin Ortodox. În secolul al XIX-lea s-au folosit prenume ca Ioan, Lazăr, Petru, Ioja, Iovu, Florea, Toader, Nicolae, Gligor, Adam, Ilie, Avram,

---

<sup>1852</sup> Ibidem, Fond Colecția Stare Civilă, Protocoalele căsătoriților, născuților și morților din satul Crișan.

Aftanasie, Miron Ieremia, Vasilie, Avisalon, Antonie, Iochim, Aron, Gerasim, Dionisie, George, Mihai, Toma, Petru, Constantin, Onica, Nistor, Lăpădat, Gavril, Crăciun, Moise, Iosif, Sabin, Dumitru, Viorel, Simedrea, Filip, Martin, Zachei etc. Urmărind frecvența numelor de botez masculine din perioada 1878-1920<sup>1853</sup> rezultă următoarea situație: **Ioan** (86), **Nicolae** (51), **Petru** (47), **Tănase**, **Aftanasie** (32), **Georgie** (18), **Lazăr** (16), **Iosif** (8), **Miron** (8), **Teodor**, **Toader** (7), **Dumitru** (5). Alte prenume folosite în această perioadă sunt **Iovu** (2), **Adam** (2), **Ieremia** (1), **Crăciun** (1), **Zachei** (1), **Aurel** (1), **Alexandru** (1), **Gerasim** (1), **Sabin** (1), **Martin** (2), **Vasilie** (2), **Nistor** (1), **Avisalon** (1), **Antonie** (1), **Avram** (1), **Aron** (1), **Constantin** (1), **Viorel** (3), **Ilie** (2), **Victor** (1)<sup>1854</sup>. Către sfârșitul secolului al XIX-lea încep să fie folosite și prenumele compuse, între care amintim: **Ioachim-Ioan**, **Nicolau-Emil**, **Cornel-Tiberiu-Crăciun**, **Petru-Victor-Ioan**, **Ioan-Virgil**, **Dimitrian-Laurențiu-Viorel**. Cei care folosesc numele de botez compuse sunt familiile de preoți, învățători, meseriași și comercianți din sat.

Numele de botez feminine urmează aceeași cale de inspirație ca și cele masculine. Amintim câteva exemple în ordinea cronologică a nașterii celor care le-au purtat: Sofia, Iilina, Sânziana, Treja, Maria, Ana, Elena, Rusalia, Salvina, Șara, Anisie, Eugenia (fiica preotului Iosif Costea), Marta, Aurelia (fiica preotului Ioan Rusu), Anișca, Carolina, Florica, Letiția Varvara, Saveta, Mariuța, Rafila, Silvia, Gafia, Tiția, Victoria, Parastie (Paraschiva), Ileana și altele. Și în cazul fetelor, preoții, învățătorii, meseriașii sau comercianții folosesc prenumele compuse. De exemplu Sofia-Octavia, Viorica-Elena, Mărioara-Sofia, Victoria-Lucreția-Augusta.

Urmărind frecvența prenumelor feminine pentru perioada 1878-1920 observăm că spre deosebire de alte localități, Maria nu mai ocupă primul loc fiind devansat de Ana. Cele mai frecvente nume în perioada amintită, sunt **Ana** (56), **Maria** (43), **Sofia** (37), **Elena** (32), **Salvina** (30), **Rusalia** (9). Au mai fost folosite prenumele **Șara** (4), **Anisie** (2), **Eugenia** (1), **Marta** (5), **Ileana** (1), **Lucreția** (1), **Paraschiva** (1), **Aurelia** (2), **Anișca** (2), **Carolina** (1), **Florica** (3), **Sânziana** (1), **Treja** (1), **Silvia** (3), **Letiția** (4), **Varvara** (1), **Sabina** (1), **Saveta** (1), **Măriuța** (1), **Rafila** (1), **Gafia** (1), **Tiția** (1), **Victoria** (2), **Părăstie** (1)<sup>1855</sup>.

În perioada interbelică se produce o laicizarea numelor de botez renunțându-se tot mai mult la cele inspirate din Vechiul și Noul Testament, din Calendarul ortodox. Este îngrijorător importul masiv de prenume din Occident inspirate din diverse filme și mai ales telenovele, care de cele mai multe ori contrastează cu numele de familie românești.

Pentru argumentarea celor afirmate mai sus să aducem câteva exemple din onomastica satului Crișan. În perioada 1951-2004<sup>1856</sup> întâlnim nume ca: Petru-Corneliu, Ioan-Costică, Marin-Mihai, Radu, Vasilică, Tănase-Marin, Marius-Cornel, Marin-Gheorghe, Dorin-Marius, Cornel-Ioan, Marius-Vasile, Codruș, Dănuț-Tiberiu, Ioan-Marin, Alin-Cristian, Voicu-Horia, Sorin-Adrian, Călin-Vasile, Emil-Ioan, Cornel-Anghel, Horia-Nicolae, Daniel-Petru, Ioan-Daniel, Eugen-Iancu, Vasile-Eugen, Crinel-Ioan, Claudiu-Alin, Alin-Mirel, Valentin-Romeo, Romeo-Petre, Denis-Andrei etc.

<sup>1853</sup> Am luat în considerare copii ajunși la maturitate.

<sup>1854</sup> DJHAN, Fond Colecția Stare Civilă, Protocolul născuților din Crișan.

<sup>1855</sup> Ibidem.

<sup>1856</sup> Casa parohială Crișan, Protocolul născuților 1950-prezent.

Și în cazul fetelor inspirația prenumelor a avut aceleași surse. După 1950 aproape că s-a renunțat la prenumele Maria, Ana, Sofia, Paraschiva, Rozalia, Marta și au fost înlocuite cu altele de inspirație modernă. Întâlnim, în cazul satului Crișan, prenume de genul: Vasilica, Adriana-Lucia, Marinela-Cristiana, Ileana-Jenica, Nela-Marcela, Maria-Marinela, Elena-Mihaela, Titiana-Elena, Claudia-Florica, Cecilia-Petruța, Maria-Neluța, Ramona-Maria, Ioana-Fulvia, Delia-Monica, Ioana-Manuela, Roxana-Georgeta, Larisa-Maria, Bianca-Ana-Maria, Călina-Dariana, Adriana-Denisa etc<sup>1857</sup>. Să sperăm că după valul inspirațiilor din telenovele și filme occidentale se va reveni, măcar în parte, la frumoaselor prenume românești care ne individualizează în această parte a Europei.

---

<sup>1857</sup> Ibidem.

## TOPONIME ȘI HIDRONIME DIN SATUL CRIȘAN

Identitatea toponimică a satului Vaca, concluziona cercetătorul Al. Filipașcu, nu poate fi înțeleasă dacă ne referim la vita domestică. Este posibil ca în toponimie boul, vaca etc. să înlocuiască numirile mai vechi a celor două sexe de bouri, pentru care poporul avea, ca și în cazul zimbrului, nume precise după ce amintirea animalului sălbatic începe să se șteargă din regiune<sup>1858</sup>.

În cazul satelor de munte, varietatea formelor de relief au constituit premise în perpetuarea denumirilor de toponimie. Este și cazul satului Crișan, care n-a trecut prin situația colectivizării și unde se păstrează cel mai pregnant originalitatea unui peisaj etnografic, folcloric și toponimic patriarhal. Toponimia, în general, ne oferă posibilitatea descoperirii originii așezărilor românești, iar cu ajutorul toponimiei mărunte vom putea descoperi și cunoaște locul unor monumente sau gospodării mai vechi și dispărute în timp. În cazul satului Crișan toponimele „La mănăstire” și „Lunca Mănăstirii” au făcut posibilă localizarea și apoi descoperirea și cercetarea ruinelor mănăstirii Vaca.

Toponimia satului Crișan este una dintre cele mai bogate și variate din întreaga zonă a Zarandului. Potrivit unui document, din anul 1938, în satul Crișan sunt menționate un număr de 36 toponime mari. În același document se prezentau „denumirile vechi a lanurilor sau părților de hotare” din localitățile care alcătuiau notariatul cercual Valea Brad: Crișan, Potingani, Valea Brad, Mesteacăn și Țărățel.

Pentru a ilustra deosebirile și numărul toponimelor de la o localitate la alta menționăm că în același an satul Mesteacăn avea menționate 16 toponime, Potingani, 16, Țărățel, 25 și Valea Brad 34<sup>1859</sup>. Trebuie să precizăm că unele toponime, aflate în hotarul satelor Crișan și Valea Brad, deși sunt comune ele au fost trecute doar la satul vecin. Este cazul toponimelor „Dealul Vacii” și „Muncel”, care delimitează satului Crișan de Valea Bradului.

Prezentăm, în continuare, toponimele principale ale satului Crișan, amintite în documentul din 1938: „Vatra satului”, „La Criș”, „Vârtopele”, „Lunca Mănăstirii”, „Podeu”, „Libaia”, „Fraga”, „Poieni”, „Măgurele”, „Valea lui Ion”, „Rătundu”, „Buciumu”, „Cireșet”, „Brățișa”, „Colnic”, „Gruiu”, „Fața Bosi”, „Vancu”, „Tisa”, „Fața Viilor”, „Poienița”, „Valea Calului”, „Statuia”, „Rovina”, „Via Maniului”, „Teiuș”, „Obârșa Mărului”, „Bunea”, „Valea Albilor”, „Urzicosu”, „Plopi”, „Valea Cățeilor”, „Piatra”, „Zepozie”, „Colnicele” și „Via Popi”<sup>1860</sup>.

Trebuie să precizăm că în relatarea notariatului Valea Brad către Pretura plasei Brad s-au strecurat și 4 hidronime: „Valea lui Ion”, „Valea Calului”, Valea Albilor” și Valea Cățeilor”. Cu prilejul lucrărilor de împrumutire desfășurate în sat după primul

<sup>1858</sup> Al. Filipașcu, Toponimie și grai ecologic maramureșan, în Contribuții botanice, Cluj-Napoca, 1985.

<sup>1859</sup> DJHAN, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 2/1938, f. 32-33.

<sup>1860</sup> Ibidem.



război mondial sunt amintite și alte toponime: „Spinerosul”, „Jurconi”, „Pestravul” și „Dealul Mărului”<sup>1861</sup>.

În același timp au fost lăsate afară o serie de toponime importante care se păstrează și în zilele noastre. Amintim între acestea toponimele „Poduri”, „Orbu”, „Țăstării”, „Gizurini”, „Dealul lui Bode”, „Algios”, „Fața lui Bărți”, „Fața Teiușului”, „Dosul Teiușului”, „Teiușel”, „Teiușul vâlenilor” etc.

În anul 1930, primarul Magdalena Nistor și consiliul comunal hotărâu clasarea tuturor drumurilor din localitate în drumuri comunale. Conform toponimelor păstrate, în satul Crișan existau drumurile: „La Baltă”, „Libaia”, „Fraga”, „Măgurele”, „Colnic”, „Gruiu-Farca”, „Bunea-Slatina”, „Valea Mărului”, „Valea Mare-Colnicele”, „Coasta Morii și „Peste Părău”<sup>1862</sup>.

Dar în satul Crișan sunt anumite locuri, drumuri, dealuri sau văi, care constituie microtoponime pe care nici hărțile cele mai amănunțite, cu excepția celor militare, nu le înregistrează. Ele sunt cunoscute doar într-o zonă a satului și necunoscute în alta.

Amintim câteva din partea de est și nord-est a satului, zonă pe care o cunoaștem cel mai bine: „Ocoliș”, „Sub Ocoliș”, „Gruu de mijloc”, „În dâmb”, „Locul Bisericii”, „Pădurea Bisericii”, „Barcuri”, „La Șirinci”, „Dâmbu Boti”, „Dâmbu Carului”, „La Tău”, „Fundu Lazului”, „În râpci”, „Vârful tocii”, „La frăsinei”. O serie de toponime se referă la gospodăria sau grupul de gospodării situate în apropiere: „La Bertalan”, „La a Huțului”, „La șura vâleanului”, „La Sida”, „La Rigel”, „La Mironul lui Valenuț”, „La a Bexi”, „La a Brătili”, „La Bosel (sau Bosi) și altele. Trei dintre toponimele păstrate – „Via Maniului”, „Fața Viilor” și „Via Popi” - ne atestă o veche ocupație practică de către locuitorii de aici și anume viticultura.

Numeroase sunt în satul Crișan și hidronimele, unde, pe lângă cele patru menționate în documentul din 1938, („Valea lui Ion”, „Valea Calului”, „Valea Cățeilor” și „Valea Albilor”) mai amintim alte hidronime păstrate aici. La hidronimele de mai sus se mai adaugă altele cum sunt: „Pârâul Subțirelu”, „Valea Mărului”, „Pârâul Bănesc” cu afluenții săi („Pârâul sau Valea Teiușului”, „Valea Căcacea”, „Pârâul Huțului”, „Pârâul Bexăștilor”, „Pârâul Țăstăriilor”, „Pârâul Roginilor”, „Pârâul Gizurinelor”), „Pârâul Goldesc” cu afluenții („Pârâul Vancului”, „Pârâul lui Hoa”, „Valea Rea”, „Pârâul Fundu Lazului”), „Valea Strijinoasă”, „Pârâul Fragii”, „Pârâul Burcucii”, „Pârâul Jurcoiului”, „Valea Algiosului”, „Valea Viermilor”, „Pârâul Vlăii”, „Valea Mare”, „Valea Pietri”, „Pârâul Itii”, „Valea Rațelor”, „Pârâul Clocotiși”, „Pârâul Medri”.

De multe ori un pârâu poartă mai multe denumiri. Chiar Valea Vacii până la intrarea în sat este numită Valea Juncului. Alte exemple se referă la Pârâul Mănăstirii care mai poartă numele de Pârâul Poieni și Valea lui Ion, ce se mai numește și Valea Oanii. Pârâul Bănesc adaugă mai multe cursuri de apă care poartă diverse denumiri până ajung la denumirea consemnată pe hărțile zonei cum sunt: Pârâul Huțului, Țăstăriilor, Bexăștilor, Valea Teiușului etc. Cert este că și aici ca și în cazul toponimelor sunt denumiri date de către locuitorii unei anumite zone a satului Crișan, fiind mai puțin cunoscute de către locuitorii celorlalte zone.

<sup>1861</sup> Ibidem, Fond Judecătoria Brad, Dosar 16/1922, f. 42-43.

<sup>1862</sup> DJHAN, Fond Parohia ortodoxă Crișan, Registrul de procese verbale, p. 21.

## TRADIȚII, RITUALURI ȘI OBICEIURI DIN SATUL CRIȘAN

Riturile legate de naștere, nuntă și moarte au creat serioase dezechilibre în viața satului și de aceea, în jurul acestor momente s-au împământănit ritualuri menite să restaureze echilibrul ei.

**Nașterea.** În timpul sarcinii femeia era supusă unor interdicții menite să apere fătul de unele „lucruri slabe”. Ea nu avea voie să poarte flori la brâu sau la ureche. De asemenea nu trebuie să fure mere, prune sau struguri pentru ca pruncul să nu aibă anumite semne pe corp. Nu avea voie să lovească cu piciorul pisica sau câinele pentru ca să nu nască pruncul cu păr pe corp.

Încă de la începutul sarcinii părinții copilului își alegeau moașa, nașa fiind stabilită încă de la căsătoria lor. După nașterea și tăierea buricului, copilul este scăldat în cadrul familial restrâns, prin această practică magico-religioasă apa își exercita virtuțile regeneratoare și terapeutice asupra noului născut. De asemenea, moașa pune în troacă flori și alte obiecte (unele pentru fete, altele pentru băieți) pentru ca noul născut să dobândească o serie de virtuți. Imediat după nașterea copilului moașa inițiază pe tânăra mamă în tainele îngrijirii copilului.

Apariția copiilor într-un cuplu asigură trăinicia căsniciei, în trecut, nu se puneau decât în cazuri foarte rare problema despărțirii, divorțul fiind o rușine. Când copilul împlineste câteva zile sau săptămâni, familia se pregătește pentru botez, cel mai important eveniment din viața acestuia deoarece „trece în rândul creștinilor”. Botezul are două momente importante, unul sacru și celălalt vesel, pentru că după sosirea de la biserică, avea loc o masă festivă la care participau rudele cele mai apropiate, vecinii și prietenii familiei.

Partea „sacră” a botezului se desfășura în biserică. Acasă, moașa îl scaldă pe copil și-l îmbracă în hainele aduse de ea. Apoi se pornește spre biserică. În drumul spre biserică copilul este dus de moașă, iar la întoarcere acasă îl aduce nașa, care pune mâna pe cartea preotului ca să fie copilul deștept. Preotul îl afundă de trei ori în vasul cu apă sfințită, cerând nașei să-l apere pe fin sau fină de necuratul. În timp cât copilul este dus la botez, mama execută diferite activități, pentru a fi copilul harnic, isteț și priceput. Acasă se desfășoară apoi masa festivă.

Aici invitații fac copilului diverse cadouri în haine, jucării și bani. În satul Crișan cele mai renumite și pricepute moașe proveneau din familiile Bârna, Brana, Cor, Avram, Bexa, care au moșit, de-a lungul a mai multe generații, zeci de copii.

**Căsătoria.** Căsătoria încheiată prin ceremonialul nunții are o mare și veche tradiție în societatea românească. Primul pas spre încheierea căsătoriei îl reprezenta înțelegerea între părinții celor doi tineri privind viitorul lor legat de încheierea unei familii. În această perioadă întemeierea unei noi familii ridica probleme deosebite având în vedere numărul mare de copii dintr-o gospodărie. În secolul al XIX-lea după ce familiile ajungeau la o înțelegere se lua legătura cu preotul paroh, care anunța înțelegerea

prin strigare în biserică în trei Duminici la rând. Dacă nu se ridicau nici un fel de obiecțiuni împotriva căsătoriei celor doi tineri se trecea la încheierea contractului Bunei învoiri care avea următorul conținut:

„..... în anul Domnului.....în ziua..... a lunii lui.....venind înaintea noastră a subscrișilor..... din parohia..... și ..... din parohia.....amândoi de religia greco-răsăriteană care vreau a păși la taina sfintei căsătorii și după sunetul Preaînaltelor ordinațiuni ieșite pentru căsătoriți fiind întrebați deosebi unul câte unul, că nu cumva de către părinții lor sau de către alții carii le sunt lor în locul părinților, sunt siliți în vreun chip la căsătorie ? Sau nu cumva pentru oreși careva interese private, precum pot să fie, averea sau deosebita frumusețe a vreunei părți, vreau să o facă aceasta ? S-au declarat fiestecarele dintre fețe numite, că ele nesilite de nime, fără nici o lăcomie către avere sau frumusețe, numai singur de bunăvoie și din îndemnul iubirii curate ce o au unii către alții doresc a păși la Taina căsătoriei și tot deodată s-au declarat că ele din pricina silei niciodată nu vor cerca despărțire de la olaltă. Care toate pentru mai bună statornicie s-au însemnat aici în protocol și s-au scris de către noi. Locul, anul, luna și ziua mai sus zise.

Parohul locului                      Mirii.....                      Martori.....

Tot întru această zi au venit înaintea noastră și ..... părinții (curatorii) tinerilor sus numiți și după pusa întrebare s-au declarat că dânșii nici de cum nu fac silă copiilor lor la căsătoria aceasta ci se învoiesc în căsătoria acelora, pe care însăși a lor subscriere o întăresc, locul, anul, luna și ziua mai sus însemnată.

Părinții (curatorii)

Mirelui și ai miresei”.

În cazul când cei care urmau să se căsătorească erau la a doua, a treia sau a patra căsătorie se cerea de către preotul locului, prin intermediul protopopului, o dispensă de căsătorie de la episcop. Aceeași dispensă era cerută și în cazul căsătoriei unor tineri care erau rude până la al șaptelea grad.

În anul 1861 s-au acordat în favoarea unor locuitori din satul Vaca mai multe dispense de căsătorie. La 26 ianuarie preotul Ioan Manea cerea o dispensă de căsătorie pentru **Ioan Pârva**<sup>1863</sup>. Acesta era „din Vaca, născut la anul 1810, luna martie 9, s-a încredințat în 12 ianuarie anul c. cu **Marie Avramesc** din Vaca născută la anul 1815, august 7 zile”<sup>1864</sup>. Ei au hotărât a păși „la Taina căsătoriei și descoperindu-mi mie cugetul lor, cât și înaintea a doi martori, au încheiat între dânșii contractul bunei învoiri”<sup>1865</sup>. Preotul cere protopopului a da „slobozenie spre săvârșirea vestirilor și a cununiei lor”<sup>1866</sup>. Preotul Ioan Manea arăta că văduvul Ioan Pârva „are a păși la a patra căsătorie, din pricina aceasta, că are pruncii mici și este foarte sărac și n-are cine aduna rânduiala casei”<sup>1867</sup>.

Protopopul Iosif Bașa cere episcopului Andrei Baron de Șaguna să se îndure a permite încheierea acestei căsătorii având în vedere situația prezentată. La 3 februarie

<sup>1863</sup> DJHAN, Fond Protopopiatul ortodox Brad, Dosar 3/1861, f. 46.

<sup>1864</sup> Ibidem.

<sup>1865</sup> Ibidem.

<sup>1866</sup> Ibidem.

<sup>1867</sup> Ibidem.

1861 episcopul semna Dispensația în favoarea celor doi tineri din satul Vaca. În actul emis se precizau următoarele:

„Domnul și Mântuitorul nostru Isus Hristos a întemeiat biserica ca pe piatra cea neclătită a mărturisirei și a dat Apostolilor săi cheile împărăției cerești de a lega și a deslega; iar Apostolii și de Dumnezeu purtătorii Părinți răzimați pre Porunca Domnului au legiuuit; ca Arhieriei cu puterea Apostolească moștenită unii de la alții, să îndrepte și să dezlege toate nesăvârșirile între creștini.

Drept aceea și Noi cu puterea de la Sfinții Apostoli moștenită dăm lui **Ioan Pârva**, locuitoriu în Vaca voie de a se putea cununa în Domnul pe lângă cele... și a păși la căsătorie a 4-a. Sibiu în 3 februar 1861”<sup>1868</sup>. Cel de-al doilea exemplu pe care îl prezentăm se referă la **Nicolae Golda**. Acesta era născut în 26 aprilie 1825 și s-a încredințat, în 28 septembrie, cu văduva **Măriuța Avrănescu**, născută în 7 martie 1831<sup>1869</sup>. Preotul Ioan Manea cere protopopului să ceară episcopului Șaguna să binevoiască a da dispensația pentru căsătoria a treia<sup>1870</sup>.

După încheierea înțelegerii între familiile celor doi tineri, aceștia anunțau preotul despre intenția lor și se făceau vestirile în biserică în trei duminici la rând. Dacă nu era nici o piedică în calea căsătoriei lor se fixa data nunții. Ceremonialul nunții din satul Crișan mai păstrează încă multe elemente arhaice. Cu o săptămână înainte de nuntă doi vifori, unul din partea mirelui, celălalt din partea miresei, îmbrăcați în haine de sărbătoare și cu panglici albe fixate pe haină, fiecare având câte o sticlă de vinars crămpălit<sup>1871</sup>, se deplasau pentru a invita la nunta tinerilor încredințați. Ei anunțau evenimentul ce va avea loc și invitau la nunta tinerilor ce urma a se desfășura peste o săptămână.

Nunta începea la casa mirelui<sup>1872</sup>. Vornicul organiza tot ceremonialul nunții. El se adresează nuntașilor spunând: „Oameni buni și stimați nuntași, ne-am adunat astăzi la această mare veselie și suntem gata a pleca după cinstiții noștri nași din partea mirelui și miresei”. Vornicul mai spune „Dumnezeu să ne ajute într-un ceas bun și cu noroc”. Nuntașii se încolonează și pe muzică de marș pornesc spre casa nașilor.

Ajunșând la casa nașilor nuntașii sunt serviți cu prăjituri și țuică. Vornicul rostește din nou: „Oameni buni și stimați nuntași, stimații noștri nași servesc pe fiecare nuntaș cu o prăjitură, tot cu ouă și cu nuci cum îs pe lume mai dulci. Tot cu ouă și cu zahar, dar de dulce vai și amar, dacă n-ai să încarci un car. Și cu un pahar de vinars, să mai treacă pe sub nas”.

Apoi se pregătesc de plecare spre casa mirelui. Ajunși aici vornicul se adresează mirelui spunând: „Dragă mire ai o datorie față de iubiții tăi părinți, cărora trebuie să le mulțumești lor, care ți-au dat buna creștere până azi. Trebuie să mulțumești scumpei tale mame care te-a născut și crescut”. Apoi se scoate mirele din casă, muzica intonează „Mulți ani trăiască” ! iar vornicul spune:

„Oameni buni și stimați nuntași, cu ajutorul bunului Dumnezeu, ne-am adunat astăzi la această mare veselie. Cinstitul nost mire, dintr-o familie bună, are o datorie față

---

<sup>1868</sup> Ibidem.

<sup>1869</sup> Ibidem, f. 30.

<sup>1870</sup> Ibidem.

<sup>1871</sup> Țuică preparată cu zahăr ars și chimen.

<sup>1872</sup> Întregul ceremonial al nunții ne este descris de Avram Ioan I Ioan Cengiuț, care l-a preluat de la tatăl său.

de iubiții săi părinți. El ține să mulțumească pentru buna creștere pe care până în ziua de azi i-au dat-o. Avem a merge mult cu cinstitul nost mire. Drumu-i lung. Cu om de frunte, cum îi bradul de la munte. Să zicem toți nuntașii un Dumnezeu să ne ajute, iar pasul care astăzi îl pășește să fie un pas bun și cu noroc”. Se rostește Tatăl nostru și pe muzică de marș pornesc către casa miresei.

Ajunși la poarta casei miresei, pe care o găesc închisă, sunt întrebați: Pe cine căutați ? Vornicul spune: Dragi nuntași mergând pe această cărare/ Vrem să căutăm o floare. Am văzut tabla de deasupra porții cu „Bine ați venit” ! Noi vă zicem: „Bine v-am găsit” ! Poarta este deschisă și mirele, nașii și nuntașii mirelui pătrund în curte. Aici vornicul cere muzicii să cânte „zicala miresei”.

Din casă se scot alte domnișoare care sunt prezentate mirelui ca fiind mireasa sa. Acesta cere să fie adusă adevărata mireasă. Vornicul mai zice: Am băgat mâna până-n cot, altă mireasă nu mai scot ! De multe ori este adusă chiar o femeie îmbrăcat ca o mămucă și prezentată drept a fi mireasa. La a treia încercare se scoate din casă adevărata mireasă care este prezentată mirelui. Vornicul zice: Asta ți mireasa ? Mirele răspunde: Asta ! Vornicul, pentru crearea atmosferei de veselie, spune: Dacă ai stat cu ea la vaci, te-ai uitat și la ea între cr...

Vornicul vorbește din nou spunând: „Oameni buni și cinstiți nuntași, cu ajutorul lui Dumnezeu ne-am adunat astăzi la această mare veselie. Cinstita noastră mireasă, dintr-o familie bună, are o datorie față de iubiții săi părinți. Ea ține să le mulțumească pentru buna creșterea pe care până în ziua de azi i-au dat-o. Așa cum se spune într-o istorioară: Cea mai mare și mai scumpă în lume este dragostea. Dragostea nu pizmuiește, nu trufește, nu se înalță la cele deșarte, ci se bucură de adevăr. Dragostea la toate nădejde, are”. Vornicul continuă apoi: „Dacă bunul Dumnezeu a adus un frumos trandafir, la această frumoasă floare, să zicem toți nuntașii, Dumnezeu să ne ajute într-un ceas bun și cu noroc și la anul să mai aibă domnișoara și un boboc”. Apoi cu muzica în frunte, încolonați pleacă spre biserică unde se săvârșește cununia religioasă. Mirele este însoțit de nașă, iar mireasa de către naș. Bărbații se grupează pe trei partii. Pe tot drumul parcurs până la biserică se intonează cântecul miresei, având versuri de o rară frumusețe:

În grădina maicii mele.  
Semănat-am viorele  
Hei n-am și doina-m fecioara  
Și iară doina-m fecioara

Bate vântul floarea-n față  
Umple lumea de dulceță  
Hei n-am și doina-m fecioara  
Și iară doina-m fecioara

Bate vântul floarea-n dos  
Umple lumea de miros  
Hei n-am și doina-m fecioara  
Și iară doina-m fecioara

Semănat-am viorele  
Răsărit-a dor și jele  
Hei n-am și doina-m fecioara  
Și iară doina-m fecioara

Semănat-am busuioc  
Și n-a răsărit deloc  
Hei n-am și doina-m fecioara  
Și iară doina-m fecioara

Semănat-am măierană  
Și-a crescut o mândră peană  
Hei n-am și doina-m fecioara  
Și iară doina-m fecioara

Semănat-am trandafir  
Și n-a răsărit nici un fir  
Hei n-am și doina-m fecioara  
Și iară doina-m fecioara.

Ajunși la poarta cimitirului muzica rămâne în afara sa, iar nuntașii se îndreaptă spre biserică pentru cununie. După ceremonie religioasă tinerii fac un culoar cu lumânările și buchetele de flori prin care ies mirii. La poarta cimitirului însoțiți de muzică, bărbații, împărțiți în trei grupuri (partii) reiau cântecul, de aceasta dată cuvântul „fecioara” fiind înlocuit cu „cununa”:

În grădina maicii mele.  
Semănat-am viorele  
Hei n-am și doina-m cununa  
Și iară doina-m cununa

Bate vântul floarea-n față  
Umple lumea de dulceață  
Hei n-am și doina-m cununa  
Și iar doina-m cununa

.....

Se reiau toate versurile și se cântă până ajung la casa unde are loc nunta. Urmează spălarea pe mâni, mireasa turnând cu o cană apă dintr-un ciubăr fiecărui nuntaș. Înainte însă vornicul spune:

Oameni buni și de omenie  
Dumnezeu Sfântul vă ție  
Obiceiu-i pe la noi  
Fiecare nuntaș să bage mână până-n cot  
Să mai scoată câte-n zlot

Și cuscri și cerfari  
Și mai mici și cei mari  
Se spală la Domnișoara mireasă  
Și-i poftesc apoi la masă.

Fiecare nuntaș care se spală plătește un ban. Apoi mirele și mireasa, nașii, împreună cu tinerii participanți la nuntă, pe muzică de marș, se îndreaptă spre un pom tânăr pe care înconjură de trei ori. Se numără monedele primite la spălatul miresei, iar doi tineri iau ciubărul cu apă și toarnă de trei ori la rădăcina pomului. Se iau doi bani, unul se dă la mire altul la mireasă, iar vornicul spune: Acesta-i norocul și fericirea voastră în viață”. Se intră apoi la masă, se spune „Tatăl nostru” și apoi se cântă „La mulți ani”! Și apoi se urează nuntașilor „Poftă bună”!

Se servesc bucatele pregătite pentru nuntă: gustările sau aperitivul, lașca făcută pe carne de găină, sarmalele, friptura și apoi prăjiturile și tortul. La servitul sarmalelor vornicul spune: A venit o turmă de căprioare și a mâncat toată varza, deci sarmalele trebuie plătite. Bani erau dați socăciței, care era lăudată pentru mâncărurile făcute<sup>1873</sup>. După servitul fripturii și a prăjiturilor urmează cinstitul mirilor cu bani sau alte obiecte. Primii care cinstesc sunt nașii, urmași de părinții mirilor și apoi de rudele apropiate, frați și surori, unchi și mătuși, veri și verișoare. Tot ceremonialul este condus de către vornic care spune:

O dudaș ho !  
Vine binele ca albinele,  
Nu din munte, nici din punte,  
Ci de la oameni de frunte !

Stimații lor nași, cinstesc pe finii lor, casa și masa, mirele și mireasa, cu niște bani de tevitură, să dea mireasa mirelui gură. (Mirele sărută mireasa). Toți cei care cinstesc sunt omeniți cu un pahar de băutură. (Astăzi tot acest ceremonial s-a înlocuit, în multe cazuri, prin punerea banilor în plic și strângerea lor într-un coș de către vornic, însoțit de miri). Apoi nunta continuă. Se încearcă de către unii nuntași furatul miresei sau al pantofului, iar nașii, în caz de reușită, trebuind să-i plătească „hoțului” o sumă de bani, după cum se înțeleg.

Cu ani în urmă, după cinstitul mirilor, urma învelitul miresei și apoi jocul miresei. Vornicul lua două farfurii și o lingură, și la mici intervale bătea cu lingura, cel care juca mireasa trebuind să mai pună niște bani. Unii dintre nuntași veneau pregătiți pentru acest moment cu bani mărunți, pentru a juca mireasa cât mai mult timp. Dimineața, către sfârșitul nunții era servită ciorba acră, menită a mai înviora pe nuntași după mâncărurile și băuturile servite în timpul nopții.

**Înmormântarea.** Pe când botezul și nunta creau momente de veselie și plăcere, înmormântarea constituia momentul cel mai trist din viața unei familii. În preajma muribundului, atunci când el zace mai mult timp, este permanent cineva, pentru a-i ține

---

<sup>1873</sup> Una dintre cele mai pricepute socăcițe care zeci de ani a pregătit mâncărurile la nunți, botezuri și înmormântări a fost Anuța Bexi (Bexa Ana, născută în 1905 și decedată în 2004).

lumina atunci când își dă sufletul. De asemenea muribundul este împărțit de către preotul comunității. În protocoalele morților din satul Crișan exista o rubrică în care preotul menționa dacă persoana a fost împărțită sau nu.

Imediat după ce mortul și-a „dat sufletul” trupul celui decedat era spălat. Dacă e bărbat se spală de către un bărbat, dacă e femeie de către o femeie. Apa folosită nu se aruncă oriunde, ci într-un loc ferit unde nu calcă nici oamenii nici vitele. Apoi mortul era îmbrăcat cu haine noi, care, de obicei, erau pregătite încă din timpul vieții de către cel decedat și era așezat în sicriu. În urmă cu 40-50 de ani mortul era așezat pe niște perne umplute cu paie, până când un meșter din sat confecționa un „copârșeu” din scânduri.

Mortul este așezat în „copârșeu”, de obicei cu capul spre răsărit. I se leagă mâinile și picioarele cu o sfoară. Femeile fac „lumina mortului”, o lumânare lungă cât trupul mortului. Apoi se trage clopotul de la biserică, totdeauna într-un anumit fel, prin care este anunțată colectivitatea satului că este mort în sat. De la biserică era adus praporul cel negru, o icoană și un sfeșnic. Există obiceiul în satul Crișan ca mortul să nu fie lăsat nici o clipă singur. Tot timpul, până la înmormântare, la căpătâiul mortului ardea o lumânare.

În cele două seri, mortul era privegheat de oameni din sat, în primul rând de către rude și vecini. În timpul priveghiului, bărbații joacă cărți iar femeile discută între ele. S-a pierdut obiceiul unor jocuri care se practicau mai demult în timpul priveghiului. Familia mortului servește pe cei care iau parte la priveghi cu țuică și gogoși calde. În ziua înmormântării începe a fi săpată și groapa în care va fi depus sicriul, în cazul când familia nu are pregătit locul de veci din timp. Ceremonialul religios se desfășoară în modul următor: Preotul împreună cu diecii încep slujba în casă unde este așezat mortul după care acesta este scos afară, în curte, sicriul fiind așezat pe două scaune, întotdeauna cu picioarele spre răsărit. Copârșeul cu mortul se scoate din casă de către 4 bărbați, întotdeauna cu picioarele înainte. Membrii familiei rămân în casă până când ușa se închide și se deschide de trei ori, întrerupându-se pentru totdeauna legătura dintre familiei și mort.

Afară în ogradă se așează la picioarele mortului icoana pe care o sărută participanții atunci când se dă sărutarea de pe urmă. În urmă cu peste două secole era sărutat mortul dar autoritățile austriece au interzis acest obicei, din cauza deselor epidemii care bântuiau societatea. La terminarea slujbei de înmormântare se obișnuiește să se dea de pomană unor apropiați ai familiei. Un știulete de porumb, ceea ce înseamnă că se dă de pomană o găină. Se mai dă de pomană o bătă legată cu un prosop, o cantă din sticlă pentru apă și acestea erau însoțite de lumânare și colac<sup>1874</sup>.

Celor care poartă sicriul, li se pune câte o batistă pe umăr, iar luminile preotului și diecilor, aprinse în timpul slujbei, sunt înfășurate în prosop. Atunci când familia celui decedat se află la distanță mai mare de cimitir, pomana prin care li se dă de mâncare și băutură participanților are loc la sfârșitul ceremoniei de înmormântare ce se desfășoară la casa mortului. La cei situați pe vale sau sunt mai aproape de biserică și cimitir, pomana are loc după înhumare.

Sicriul cu cel decedat este așezat în carul tras de boi, care poartă la jug stegulețe negre. Astăzi, când boii aproape au dispărut din sat, se folosesc și vacile sau caii. Drumul până la cimitir se parcurge în dangătul clopotelor, care încetează doar atunci când alaiul

---

<sup>1874</sup> Informație de la Lazăr Viorica din satul Crișan, în vârstă de 54 ani.



mortuar se oprește și se desfășoară scurte ceremonii. Mortul fiind „gata de plecare” se formează cortegiul care are o anumită ordine: în față merg cei care poartă icoana, sfeșnicul și praporii, apoi preotul și diecii, carul cu mortul, membrii familiei și apoi ceilalți participanți la înmormântare.

În prezent datorită activității Mănăstirii Crișan, creștinii obișnuiesc ca aproape la toate înmormântările să invite a lua parte și un călugăr. După ceremonialul scurt de la cimitir, sicriul este coborât în mormânt, majoritatea celor care participă aruncând în groapă monede sau un bulgăre de pământ. Tot aici și acum se desfășoară și parastasul pentru 9 zile. Se mai ridică parastase pentru pomenirea mortului la 6 săptămâni, 6 luni și un an. Apoi morții se pomenesc în fiecare an, în Duminica Paștilor, când se ridică parastas și se întocmește de fiecare familie un pomelnic cuprinzând morții pe care familia îi mai reține în memorie.

Un ceremonial deosebit „obiceiul funerar al bradului” avea loc atunci când decedau tineri necăsătoriți, sau căsătoriți și având copii. Ceremonialul a fost descris de către profesorul Marcel Lapteș, care a întreprins în urmă cu aproape 20 de ani o cercetare în satul Crișan pe această temă<sup>1875</sup>. De această dată bradul era pus la căpătâiul unei tinere femei căsătorite cu copii. Bradul se aduce din pădure de către un grup de tineri din sat. Aceștia parcurg o distanță de 10-15 km până la o pădure de brazi, unde aleg pe cel mai drept și înalt.

La Crișan bradul care se aduce pentru tinerii decedați se mai numește și suliță. Elementele de ceremonial au o vechime apreciabilă, cu prevederi stricte care se păstrează nealterate, cu texte rituale ce ne trimit în negura istoriei. Cu prilejul cercetării s-a consemnat obiceiul de la moartea Anei Tănase din satul Crișan. Ceremonia începe cu aducerea bradului din pădure. Un grup de femei așteaptă tinerii în hotarul satului și cântă melodia de „aducere”:

Mulți voinici din sat  
Cu părul lăsat,  
Cu capul plecat,  
Cu rouă pe față,  
Cu securi la brâu,  
Cu colaci de grâu,  
Din sat or plecat,  
Și au tăt umblat,  
Din vărsat de zori,  
Pân-la cântători.  
Și au tăt umblat,  
Văile cu fagi,  
Și munții cu brazi,  
Până ce-au găsit,  
Bradul cel vestit,  
Pentru Ana lui Mihai,  
Dumnezeu s-o-nburde în Rai.

---

<sup>1875</sup> Marcel Lapteș, O variantă a obiceiului funerar al bradului, satul Crișan, comuna Ribița, în Miorița nr. 4-5/1998, p. 56-58.

Apoi bărbații aduc bradul în curtea mortului, unde este curățat, lăsându-i-se numai crengile din vârf. În cazul studiat, femeile, în timpul curățirii bradului, cântau „bocetul moartei”:

Când era să fie vară,	Și în casa ei or dus-o,
Într-o zi de către sară,	Și pe lipideu or pus-o,
S-a dus Ana lu` Tănasă,	Lipideu mândru împănat,
S-aducă pământ din coastă,	Și fain îmbrăcat.
Dar ceasul rău o venit,	Nu ți-e ție dragă jele,
Și hatul s-o hului,	De tinerețile tale,
Pe Anuța lu` Tănasă,	Și de cei copii ai tăi,
Și i-o rupt bieteles oasă.	Că-s lăsați tăt singurei,
O văzut un copilaș	Că atâta ți-a plăcut,
Frumușal și drăgălaș,	De casa ce-ai avut,
Că hatul se huluisă,	C-ai plătit maistor în sat,
Pe Anuța o zdrobisă.	Să-ți faci casă de brad.
O strigat cât o putut,	Dară-i casa cu păreți,
Și vecini or auzit.	Până lumea nu mai ieși
Or sărit cu mic cu mare,	În adâncuri de pământ,
Cu sape și cu topoare,	Nu te adie nici un vânt.

După curățire bradul este rezemat pentru a fi împodobit. Femeile „împistrițează” crengile rămase cu „primuri” viu colorate. Cu ocazia acestei ceremonii bradul a mai fost împodobit și cu panglici și piese aparținând moartei (batic, cămașă etc.), care vor fi date ulterior copiilor spre păstrare:

Cișcănele rotat,  
Vigam înflorat,  
Cămăși la copii,  
Tu mamă să vii,  
Să-i vezi pe ei,  
Cum îs singurei,  
Ca doi porumbei,  
De frunză de anglicei.

Apoi femeile pun în fața bradului o cantă cu apă curată, un colac, iar lângă el mere în care sunt înfipite crenguțe de brad. Mai târziu o femeie, cea mai în vârstă, le va împărți tinerilor, băieți și fete, când vor porni cu bradul împodobit spre cimitir. Pe drum femeile cântă „bocetul de plecare”, care se derulează până aproape de cimitir:

Rămâi casă sănătoasă,  
Că măicuța mea mă lasă,  
Cântați-vă voi pereți,  
Că de maica rămâneți,  
Cântă-te casă și masă,  
Că măicuța mea mă lasă,  
Cântă-te și tu ocol,  
Că de maica rămâi gol,

Măicuță și gospodină,  
Nu-ți lăsa casa străină,  
Pe noi toți cu multă milă,  
Singuri în a ta grădină.  
Strigă moartea la fereastră,  
Ieși măicuță tu din casă !  
Stai moarte nu mă grăbi,  
Că nu mă pot despărți !  
Moarte, moarte ce făcuși,  
De ce mă luași de la prunci,  
Că rămân ei singurei,  
Ca doi pui de porumbei.

La intrarea pe poarta cimitirului femeile încep să cânte o melodie ritualică, numită „bradul de mort”:

Bradule, brăduț,  
Cin` te-a poroncit.  
De te-ai coborât,  
De la loc pietros,  
La loc mlăștinos,  
De la loc de piatră,  
Aicea la apă.  
Că veni la Ana,  
Dalbă sânziana,  
Ce-a care-a murit,  
Și s-a prăpădit.  
Pe mine m-aflară,  
Fain mă curățară,  
Cetena mi-o luară,  
Să mă-nflorească,  
De mândră crăiasă,  
Cu flori de izlaz,  
Plâns și năcaz.  
Și pe mine m-or pus,  
Cu cetina-n sus,  
Să-i fiu pom de-ajuns.  
Tot cu păsărele,  
Ciripind a jele,  
Și cloambe lăsate,  
A jele de moarte.

Apoi după ceremonialul de la cimitir bradul se înfige la căpătâiul mortului, lângă stâlpul funerar (în vechime) sau lângă crucea creștină. În satul Crișan se mai păstra și obiceiul ca după ceremonia de înmormântare, rudele să planteze un pom, în grădină, în memoria trecerii acesteia (acestuia) în neființă.

**Obiceiul de Crăciun.** După lăsarea postului de Crăciun copiii și tinerii din sat se organizează pentru a forma grupurile de colindători. Există o tradiție în satul Crișan conform căreia satul este colindat de trei grupuri: Vifleimul, Steuașii și Feciorii. Aceasta este și ordinea în care pornesc la colindat. Înainte cu două-trei săptămâni de Crăciun, membrii grupurilor de colindători se adunau la casa unuia dintre ei, unde repetau colindele. În urmă cu ani era exclusă ajungerea unui grup de colindători de cel următor, deoarece, aproape fără excepție, se lăsa cu încăierări. Colindatul începe întotdeauna de la Casa parohială, familia preotului fiind prima care primește colindătorii. Există un traseu pe care-l urmează grupurile de zeci și zeci de ani. Acesta suferă modificări minore doar când o gospodărie se părăsește sau se înființează alta. Satul Crișan, care numără circa 150-160 de familii este colindat în două nopți.

**Vifleimul.** Grupul de colindători este de 3-4 copii, între care doi îngeri care poartă vifleimul și cel cu turca. Grupul acesta fiind puțin numeros are doar câteva colinde pe care le colindă în casele oamenilor. Colinda de bază este „O Isuse cel prea sfântu, Hai ton, tirlu ton, tirlu tirlu, Ce din cer te-ai pogorātu, Hai ton, tirlu ton, tirlu tirlu”, în timpul căreia unul dintre îngeri joacă mămucile în vifleim iar cel cu turca încearcă să le prindă. Îngerii sunt îmbrăcați în cămașă albă cu tricolor peste piept, iar cel cu turca într-o haină cu glugă de culoare roșie.

Celui care poartă turca i se aruncă monede pentru a le culege de pe jos cu ajutorul turcii sau caprei cum i se mai spune în alte părți. Pentru a-și ușura munca pe una din fălcile turcii se fixa un magnet care atrăgea monedele din metal. În urmă cu o jumătate de secol, grupul mai cuprindea și un am matur, de obicei unul dintre părinți, care ducea în desagi, colacii, bucățile de cârnaț și țuica primită. În anii din urmă s-a renunțat la omul cal sau iapă întrucât se oferă numai bani, pe care-i adună unul dintre membrii grupului. Purtarea Vifleimului era făcută pe rând de copiii de pe Vale din Sus sau din Jos. La un moment dat cei de pe Vale din Jos au eșuat în purtarea Vifleimului și tot satul știa că cei „Din Fâșțaci” au pus Vifleimul în pod. Mai mulți ani la rând colinda cu Vifleimul a fost abandonată, reluându-se în anii din urmă.

**Steuașii.** Grupul steuașilor era alcătuit din băieți cu vârsta cuprinsă între 16-18 ani, cei care încă nu începuseră să joace la horele din sat. Formația este alcătuită din: Îngerul care poartă steaua, Irodul, Cei trei crai (Valtezar, Melchior și Gașpar), Popa, și doi ciobani. Cu câteva decenii în urmă în formație mai intra și un Cal și o Iapă. Calul purta desagi în care se adunau colacii și cârnații, în timp ce Iapa aduna și purta, într-o bodâncă, țuica primită de la familiile din sat. După ce colindau la ușa de la intrare erau primiți în casă, iar Irodul întreba: Gazda căși ce colindă poftiți de la steuașii lui Crăciun? În cele mai multe cazuri se opta între „spunerea Orășilor” sau a colinda „Versul de jale”.

Orășiile reprezintă dialoguri între ciobani, înger, cei trei Crai și între crai și împăratul Irod privind evenimentul și locul nașterii pruncului Isus. „Zicerea” orășiiilor începea în felul următor:

Îngerul: Pentru aceasta am îndrăznit  
Și cu craii am venit  
Noi vă rugăm pe Dumneavoastră  
Să ascultați la ceata noastră

Și să facem pomenire  
Pentru a lui Hristos venire.

Ciobanul: Nu știu ce se poate  
Nu știu ce se aude  
Se aude un glas de om  
Dar zău că nu-i glas de om  
Să mă pun un pic să dorm.

Îngerul: Scoală, scoală nu dormi  
Că nu-i vremea de dormit,  
Vremea-i de călătorit  
Te scoală și te uită spre răsărit  
Să vezi cerul strălucind  
Și stelele luminând.

Ciobanul: Taci nu fă atâta larmă  
Că mă scol și-ți trag o palmă  
Că-ți umblă gura fără de treabă  
Ca ciocul pupezei vara prin iarbă.

Îngerul: Sculați frați nu mai dormiți  
Și de grabă să porniți  
În orașul jidovesc  
Și Vifleimul lumesc.

Refren: Sculați frați nu mai dormiți  
Și de grabă să porniți  
În orașul jidovesc  
Și vifleimul lumesc  
Acolo ni s-a născut  
Cela prorocit de mult  
Și semnul acesta este  
Afla-veți un prunc în iesle  
Iată s-a născut Mesia  
Precum scrie prorocia  
Și de acum până-n vecie  
Amin, Doamne slavă Ție.

Gașpar – Melchior  
Ce să fac crai Prea Înalte  
Că nu știu în care parte  
Că-n oraș când am ajuns  
Steaua noastră s-a ascuns  
Și-a urmat către Hristos  
Către Ierusalim în jos.

Melchior- Gașpar

Taci frate nu te întrista  
Că steaua iar se va arăta  
Și așa de nu va fi  
Altmintrelea vom gândi  
Vom merge și vom intra  
Pe Irod vom întreba.

Valtezar- Melchior

O frate, tu rău gândești  
Că pe el să ispitești  
Tu nu ști că acela  
Vrea răul lui Dumnezeu.

Melchior-Valtezar

Ce cuvinte tu îmi spui  
Ce vorbești acea nu-i.

Valtezar-Melchior

Și zău frate nu mă crezi  
Hai cu mine darde vezi.

Melchior-Valtezar

Mergeți voi de-o fi acasă  
Că de el nimic nu-mi pasă  
Mergem dară să intrăm  
Pe Irod să-l întrebăm.

Melchior-Gașpar

Iar tu intră înainte  
Și întreabă un alt părinte,  
Unde în acest oraș  
Și-a aflat Isus sălaş.

Gașpar-Melchior

Ba altminteri să gândești  
Că mai bine-o nimerești.

Melchior –Gașpar

Nu te tot gândi atâta  
Vin-o acum și vom intra  
Pe Irod l-om întreba.

Melchior-Irod

O Iroade luminate  
Vin la ale tale palate

Și la a ta împărăție  
Pentru o mare bucurie.

Irod-Melchior

Dar ce bucurie așa mare  
Se face la mine întrebare.

Melchior-Irod

Mă rog să am iertare  
Pentru această întrebare.

Irod-Melchior

Spune numai după olaltă  
N-aștepta vorbă rugată.

Melchior-Irod

Azi noapte un vis minunat  
Pe noi ne-a încredințat  
Că un fiu din cer venit  
Aici a sălășluit.

Irod-Melchior

Ce vorbești parcă ești beat  
Față de un împărat  
Ce ființă Dumnezeiască  
Poate aici ca să se nască.

Melchior-Irod

Mă rog să am puțin har  
Că te mâinii în zadar  
Dar aici pe acest ținut  
Domnul Isus s-a născut.

Irod-Melchior

O crai fără de minte  
Pleacă acuma dinainte  
Că de iau sabia la mână  
Pe loc te fac praf și țărână.

Valtezar-Melchior

No vezi omule ce ți-am spus  
Ce vom păși pentru Isus  
Cu acest Irod viclean  
Lui Dumnezeu mare dușman.

Gaşpar-Valtezar

O doar tu te amăgești  
Așa prostește cum vorbești  
O doar tu te temi de el  
Om slab și mișel.  
Dar lasă eu ca să-i vorbesc  
Eu să-i spun, să-i povestesc  
Că tu ai inimă slabă  
Ești fricos ca și o babă  
Dar eu pentru un crai ceresc  
Și viața mi-o jertfesc.

Gaşpar-Irod

O Iroade luminate  
Te cinstesc ca pe un împărat  
Dar și tu cinste să-mi dai  
Față ca la un Crai  
Ce voi cere de la tine  
Tu să-mi spui curat și bine.

Irod-Gaşpar

Tu cu acest cuvânt grăit  
Pe mine tare m-ai jignit  
Spune ce-ai să-mi spui iute  
Dinaintea mea du-te  
Cere-mi tu ce-ai să-mi ceri  
Dinaintea mea să pieri.

Melchior-Irod

Pentru Isus cel mare  
Se face la tine închinare  
Să ne faci tu cunoscut  
Unde Isus s-a născut.

Irod-Melchior

Ce tu de Isus vorbești  
Ce tot de el clevețești  
Ce Domn mare a-ndrăznit  
Și la mine a venit  
Să-mi spună că pe acest ținut  
Domnul Isus s-a născut  
Nu știi nici n-am auzit  
Să se nască un om de viță cerească.



Gașpar-Irod

De n-a fost acum este  
Să cinstim această veste.

Irod-Ozia

Ozia nu ști să ne spui  
Ceva din ale tale prorocii.

Ozia-Irod

Ba-mi pare că-mi aduc aminte  
De puțințele cuvinte  
Uite aici foaia și locul  
Precum scrise Vaarlam prorocul.

Irod-Ozia

Taci și nu mă mai necăji  
Și pe la mine veni  
Iar voi de-l vedeți, spuneți-mi  
Să mă duc, să mă închin și eu lui.

Valtezar-Irod

O Iroade viclean mare  
Tu zici că-i vei da închinare  
Dar dacă așa-mi vorbești  
De ce mi te scocorăști  
De ce te arăți mânios  
Când vorbești despre Cristos.

Irod-Valtezar

Mă arat că așa mi se cuvine  
Celui ce armată ține  
Ține, ține și cărnește  
Pentru că ori și cine vorbește  
Că ori și cine știe  
Că sunt cei cu împărăție.

Melchior-Valtezar

Auzi numai cum vorbește  
Acum ne viclenește.

Melchior-Irod

Dar tu pentru ce îndrăznești  
Să mi te fățărnicești.

Valtezar-Irod

O, Iroade tu ce gândești  
Despre aceste Dumnezeiești  
Poți să ști destul și bine  
Că tu ești un porc și un câine.

Irod-Craii

Vai lună, stele, soare  
Fie mie ajutătoare  
Te uită soare și vezi  
Până capul retezi  
Pentru aceea îndrăzneală  
Retez capul degrabă  
Te rog sabie oleacă  
Ieși puțin din teacă  
Fierul acesta ascuțit  
Vă va da vouă sfârșit  
Cu vorba cea blestemată  
Însăși mie aruncată  
Hai puțin mai lângă mine  
Că-ți arăt eu cine-i câine.

Melchior-Valtezar

Ce-a zis mă când i-ai spus  
Lui Irod despre Isus.

Valtezar-Melchior

O frate, am înlemnit  
Ce tiranul mie mi-a grăit  
Se încinsese foc văpaie  
Cât pe-aici era să mă taie  
Hai să merge la el  
Cu mai mare îndrăzneală.

Craii-Irod

Dar ce te ții împărate  
Te lauzi că mi-i bate.

Irod-Craii

Să vă ferească Dumnezeu  
Să nu scot sabia din teacă  
Că ceea ce a fost pe lume  
Să nu vă mai aud de nume.

Valtezar-Irod

Atâta tu să mai fii  
Pe pământ să te mai ții

Atâta tu să mai trăiești  
Irod viclean ce tu ești  
Că acum nici mie nu mi-e frică  
Că și eu am o armă mică  
Care eu și cu acești doi  
Suntem gata de război  
Numai nouă ce mi-i face  
Ce nouă nu ne va place  
Acum cu un singur cuvânt  
Te vom șterge de pe pământ  
De și locul sub tine va plânge  
Vom vedea noi cine-o învinge.

Irod-Valtezar

Dar tu în cine te sprijinești  
Crai amărât ce tu ești  
Căci sabia din teacă, îndată voi scoate  
Îndată ți-oi plăti toate  
Ți-oi ciunta eu graiul tău amărâtule.

Vatezar-Irod

Oho ! Că mie mi-a venit  
Să te joci cu-n neclintit  
Ce tot de Isus vorbești  
Ce tot de el clevețești  
Că o ști destul de bine  
Că e Domn și peste tine.

Irod-Valtezar

Oho ! Că știu eu ce-oi lucra  
De și norii or lăcrima  
Porunci-voi la ostași  
Spre moarte să facă pași  
Vino, vino oaste tare  
Să dau o poruncă mare  
Și săbii la mine adă  
Să fac o vitejie  
Să tai copii peste o mie  
Ca și Isus să se taie  
În această văpaie.

Melchior-Irod

Ehei ! Că nu va merge așa  
După socoteala Ta  
Ce vrei tu tirane, câine, calicule  
Pe Isus vrei să-l prăpădești

Mai bine îndată să pleznești  
Irod viclean ce tu ești.

Valtezar-Irod

Vai mie ce mi-ai fost  
Irod viclean, tiran cumplit  
Tu câine și om rău  
Dușman lui Dumnezeu  
Din cer piatră pucioasă  
Peste ale tale oase  
Norii să coboare  
Îndată să te omoare  
Vântul să te apuce  
În văzduh să te arunce  
Cerul prăpădească  
Îndată te trăsnească  
Tu câine și om rău  
Vrei să-l tai pe Dumnezeu.

Irod-Valtezar

Veniți oameni foarte  
Din ori și care parte  
Și pe acești trei crai mi-i luați  
Și în lanț să mi-i băgați  
Și mi-i bateți, bateți  
Din sănătăți mi-i scoateți  
Și mi-i scoateți pe ușă afară  
Cu rușine și cu mare ocară.

Toți

Și noi știm că s-a născut  
Un crai mare  
Despre carele împărate  
Din pântec și s-a născut  
Dintr-o mărire  
Pentru drepti și vă poftim  
Ca să trăiți  
Cu Hristos să rămâneți  
Și de acum până-n vecie  
Amin Doamne, slavă ție.

Dacă gazda cerea să-i fie colindat „Versul de jale”, grupul sub conducerea Irodului începe a colinda una dintre cele mai vechi și frumoase colinzi păstrate aici:

## VERSUL DE JALE

Să cântăm versul de jale  
Pentru a lui Adam greșale  
Și pentru a lui izgonire  
Jalnica din rai ieșire  
Până nu greșise Adam  
Noi în păcat nu eram  
Iar Adam dac-a greșit  
Din Rai afară-m ieșit  
    Am ieșit din Rai afară  
    Ca să trăim cu sudoare  
    Cu sudoare și cu chine  
    Dacă-n Rai nu ne-a fost bine  
Unde bunul Împărat  
Nouă de toate ne-a dat  
Ne-a dat hrană de trăit  
Și viață de viețuit  
    Și-o poruncă de ținut  
    Din toți pomii Raiului  
    Care Dumnezeu i-a dat  
    Suntem slobozi de mâncat  
Iar din pomul cel oprit  
Nu ne-atingem nicidecât  
Că din el de v-om mânca  
Noi porunca vom călca  
Și din Rai ne-om depărta  
    Adam sapă pământul  
    Eva sapă cu dânsul  
    Satana la el venea  
    Și din grai așa-i grăia:  
Du-te Adame nu săpa  
Nu-i aici moșia ta  
Du-te Adame sapă-n Rai  
Acolo moșie ai  
    Adam începu a plânge  
    Și cu glas de jale a zice:  
    Evo ! Evo ! Ce făcuși  
    Unde v-om merge acuși  
Tu mă făcuși de greși-i  
Și pe Dumnezeu scârbi-i  
Iar Eva începu a plânge  
Și cu glas de jale a zice:  
    Șarpele înveninat  
    Pe mine m-a înșelat  
    Că la mine a venit

La ureche mi-a șoptit  
Mâncă Evo mere bune  
Ca să trăiești mult pe lume  
Eu din pom măr am luat  
Și apoi și ție ți-am dat  
Pentru un măr ce l-am mâncat  
Am rămas goi, dezbrăcați  
Adam sapă pământul  
Sapă Eva cu dânsul  
Satana la el venea  
Și din grai așa-i grăia:  
Du-te Adame nu săpa  
Nu-i aici moșia ta  
Du-te Adame sapă în Rai  
Acolo moșie ai  
Că tu aici nu vei săpa  
Nici de mine nu-i scăpa  
Până mie nu mi-i da  
Câți fii s-or naște din tine  
Toți să mi-i dăruiești mie  
Iar Adam cel amăgit  
I-a răspuns cu acest cuvânt  
Să-ți faci voia cum îți place  
Numai mie să-mi dai pace  
Iar Iuda cel viclean  
Încelui pe Adam  
Și-o cărămidă i-a pus  
Și-au dat mâna spre apus  
Ca și cum piaza i-a scris  
Către Adam cel amăgit  
Iar Iuda cel viclean  
Cărămida a luat  
Și-n Iordan a aruncat  
Și-n Iordan a aruncat  
În fundul Iordanului  
Pe fața nisipului  
Iar Domnul cel Preaînalt  
Cărămida v-a aflat  
În fundul Iordanului  
Pe fața nisipului  
Și din grai așa grăit  
Către Adam cel amăgit  
Către Adam cel amăgit  
Adame facerea mea  
Adame zidirea mea  
De ce-ai căzut în păcat

Dacă Eva te-a înșelat  
 Și mă tem de Dumnezeu  
 Că ne-o pedepsi mai rău  
 Iar Domnul cel Prea Sfânt  
 Văzând pe Adam plângând  
 Și din grai așa-i grăi  
 Către Adam cel amăgit  
 Taci Adame nu mai plânge  
 Nu vărsa lacrimi de sânge  
 Nu vezi frunza codrului  
 Și florile câmpului  
 Cum primăvara-nfloresc  
 Și toamna se vestejesc  
 Așa-i și viața ta  
 Pe pământ se va schimba  
 La Rai te vei înturna  
 Unde a fost moșia ta  
 Raiule grădină dulce  
 De la tine nu m-aș duce  
 De mirosul florilor  
 De comoara îngerilor  
 De mărirea îngerească  
 Toți dreptii s-o dobândească  
 Pentru aceea Doamne sfinte  
 Adu-ți și de noi aminte  
 La Rai ne sălășluiește  
 Cu dreptii ne odihnește  
 Și de acum până-n vecie  
 Amin Doamne slavă Ție.

Apoi tinerii sunt serviți cu plăcintă, prăjituri și țuică crămpălită. Fiind de vârste apropiate cu a feciorilor, de multe ori, un tânăr cu fluierul cânta câte o melodie și fetele din casă erau luate la joc. Unul dintre cei mai cunoscuți Irozi din Crișan a fost Georgiță a lui Gigic, care câțiva ani la rând a îndeplinit acest rol.

**Feciorii.** Cel de-al treilea grup de colindători este alcătuit din feciorii cu muzica. Ei erau conduși de către primar, care purta o traistă de plotog în care aduna cârnații și banii primiți de prin sat. Grupul lor era cel mai numeros și avea cele mai multe și frumoase colinde. În urmă cu 30-50 de ani ceata lor era impresionantă, toți îmbrăcați cu laibere din lână, cu bocanci având ciorapii din lână îndoși peste ei, sau cu cizme, cu căciulile din blană de miel, fiecare cu floare, cu pupi, făcută din hârtie creponată. A rămas în memoria oamenilor din sat primarul feciorilor Ioan Rusu a Medri. Ani de-a rândul banda care îi însoțea era din satul Crișan fiind alcătuită din Nelu Iojichii (saxafon), Petrea

Varvarii (saxafon și taragot), Nelu Brândușii (acordeon), Pătru lui Crăciun (clarinet) și Florea Bexi (dubă). La ușa casei se colinda „Florile dalbe”<sup>1876</sup>.

### FLORILE DALBE

Dormi tu gazdă ori nu dormi  
Florile dalbe  
Și de dormi încă te școală  
Florile dalbe  
Și ne slobozi gazdă-n casă  
Florile dalbe  
C-afară ploaie și varsă  
Florile dalbe  
Și la șură numai cură  
Florile dalbe  
Și opincile-nghețară  
Florile dalbe  
Că de-asăară-s tot p-afară  
Florile dalbe  
Trei cocoși galbeni cântară  
Florile dalbe  
Sus la cer se ridicară  
Florile dalbe  
Jos pe mare se lăsară  
Florile dalbe  
Și răsare curcubeu  
Florile dalbe  
În chipul lui Dumnezeu  
Florile dalbe  
O închinăm cu sănătate  
Florile dalbe  
Pe la gazde pe la toate.

Toate colindele păstrate în memoria colectivă a satului Crișan au tematică religioasă sau inspirată din Miorița. Redăm mai jos cele mai importante colinde ce s-au mai păstrat aici:

### VIE-ȘI MARE CÂT DE MARE

Norii negri au înnorat  
Ploaie lină ce-a plouat  
Din noroi crescut-au flori  
Din flori fete și feciori  
Eu o fată mi-alegeam

---

<sup>1876</sup> Culeasă de la Tănase Bârna din satul Crișan, de 62 ani.



Fata cea mai mititeană  
C-a ceea-i mai frumoșeană  
Că-i la păr cu canapăr  
Și la brâu cu spic de grâu  
Și la geana ochiului  
Pusă-i pana corbului  
S-o închinăm cu sănătate  
Pe la gazde pe la toate  
Și pe la noi pe la toți.

În colinda „Susu-i roșu curcubeul”, după fiecare vers se repetă refrenul „Da leronda leri-i Doamne”:

### **SUSU-I ROȘU CURCUBEUL**<sup>1877</sup>

Susu-i roșu curcubeul  
Da leronda leri-i Doamne  
Când prânzea și Dumnezeu  
Da leronda leri-i Doamne  
Când prânzea Domnul mai bine  
Hora-i veste îi mai vine  
C-a intrat și Iuda-n Rai  
Și Iuda dac-a intrat  
Tot Raiul s-a întunecat  
Și Iadul s-a luminat  
Dumnezeu cum auziră  
După slugi își porunciră  
Da-lelei slugile mele  
Care voi dintre voi  
Care voi veți aflare  
Să vă bateți cu Iudare  
Nimeni-n lume nu se aflare  
Să se bată cu Iudare  
Numai Ilie sfânt Ilie  
Dă-mi Doamne puterea Tale  
Tunetul și fulgerare  
Eu Ilie ți voi dare  
Numai să le ști purtare  
Atunci Ilie că plecare  
Pe deasupra Raiului  
Tot tunând și fulgerând  
Pe Iuda din Rai scoțând  
Și Raiul s-a luminat  
Și Iadul s-a întunecat.

---

<sup>1877</sup> Culeasă de Ioachim Lazăr. După fiecare vers se repetă refrenul „Da leronda leri-i Doamne”.

## **FACE-ȘI DOMNUL CE-ȘI MAI FACE**

(Culeasă de Tănase Bârna)

Face-și Domnul ce-și mai face  
Face-și Domnul mănăstire  
Mănăstirea nu-i prea mare  
Nouă uși, nouă altare  
Altarele-s către soare  
Dar ușile-s jos spre mare  
Sfânta slujbă cine-o cântă  
Nouă popi, nouă dieci  
Sfânta slujbă cine-o ascultă  
O ascultă maica sfântă  
Cu-n fiuț micuț în brațe  
Fiul plânge stare n-are  
Maica sfântă-l mângâiare  
Taci fiule nu mai plânge  
Nu vezi puntea iadului  
Ca firuțul părului  
Și vin suflete să treacă  
Cum treceau așa cădeau  
În mijlocul iadului  
În bătaia focului  
În șuierul șerpilor  
În mișcarea viermilor.

## **COLO SUS LA RĂSĂRIT**

(Culeasă de Ioachim Lazăr din satul Valea Brad)

Colo sus la răsărit  
Este un pom mare înflorit  
Cu crengile la pământ  
Și sub pom ce mai era  
Era masă de mătase  
La masă cine-mi șede  
Șede Domnul Dumnezeu  
Al doilea corn de masă  
Șede Doamna împărăteasă  
Al treilea corn de masă  
Șede Petru sfântul Petru  
Al patrulea corn de masă  
Șede Ion sfânt Ion  
Și înapoia Domnilor  
Șede un călugăr bătrân  
Călugărul tot plângea  
Și din grai așa grăia

Coadă veacului va fi  
Și pământul s-o sfârși  
Când va da fecioru-n tată  
Și fata va da în mamă  
Când s-or sfădi frați cu frați  
Și finii cu a lor nănași  
Coadă veacului va fi  
Și pământul s-o sfârși.

### COLO SUS LA IERUSALIM<sup>1878</sup>.

Lino, lino, lin, molin  
Sus în deal la Ierusalim  
La cea tufă de molin  
De molin, de molin verde  
Este un brăduț rămurat  
Cu crengile dărâmat  
Și sub brad ce mai era  
Era masă de mătase  
Și-un pătuț mic de bumbac  
Și-n pătuț cine-mi ședea  
Ședea Maica Precista  
Cu-n fiuț micuț în brațe  
Fiul plânge, stare n-are  
Maica sfântă îl mângăiare  
Taci fiule, taci dragule  
Că eu ție ți voi dare  
Două mere, două pere  
De s-or juca singurele  
Fiul plânge stare n-are  
Maica sfântă-l mângăiare  
Taci fiule, taci dragule  
Că eu ție ți voi dare  
Chiar cheița raiului  
.....

### SCULAȚI GAZDE<sup>1879</sup>

Sculați gazde nu dormiți  
Că nici noi n-am mai dormit  
De-aseară, de-alaltă seară  
Din seara ajunului  
Spre noaptea Crăciunului

---

<sup>1878</sup> Culeasă de Ioachim Lazăr. După fiecare vers se repetă refrenul „Lino, lino, lin molin”.

<sup>1879</sup> Culeasă de Tănase Bârna

Sculați gazde fetele  
Să măture curțile  
Curțile și casele  
Că vă vin colindători  
Noaptea pe la cântători  
Nu vă vine fiecare  
Ci vă vine Moș Crăciun  
Cu-n veșmânt până-n pământ  
Și mai și un chil de vin  
Să bem să ne veselim  
S-o închinăm cu sănătate  
Pe la gazde pe la toate  
Și pe la noi pe la toți

### DOAMNE ALE TALE CUVINTE

Doamne ale tale cuvinte  
Care le-ai zis mai-nainte  
S-a împlinit precum și scrie  
Moise la cartea-ntâie  
Dinspre răsărit răsare  
O stea cu mărire mare  
Razele își răspândește  
Pe trei crai povățuiește  
Steaua-i steaua lui Hristos  
Strălucește prea frumos  
De la stea s-a cunoscut  
Că Mesia s-a născut  
Steaua Magii povățuiește  
Vifleimul îi primește  
Și din prorocie rară  
Prunc pe Mesia aflară  
Pe Mesia-l străjuiesc  
Și cu slavă îl măresc  
Îngerii cu cântecele  
Păstorii cu fluierale  
Craii-n peșteră intrară  
Lui Hristos se închinară  
Daruri scumpe-i hărăziră  
Și de soarta lui se miră  
Darurile să rămâie  
Aur, smirnă și tămâie  
Fecioara le mulțumește  
Și pe crai blagoslovește  
Lăudând întru mulțime  
Mărire întru-nălțime

Pe pământ împăciuire  
La oameni bună voire.

### **TREI PĂCURĂREI**

Trei păcurărei, trei păcurărei  
Doi-s frățiori, doi-s frățiori  
Unu-i strinășel  
Frați se-nțelegeau  
Pe strin să-l omoare  
La apus de soare  
Strinul de auzear  
Și din grai grăiare  
Voi de m-omorâți  
Să mă și-ngropați  
La mijlocul stânii  
Ca să mi-aud câinii  
În stâna oilor  
În jocul meilor  
Și la cap să-mi puneți  
Fluieraș de os  
Ce cântă frumos  
Fluieraș de fag  
Ce cântă cu drag  
Când vântul va bate  
Prin el v-a străbate  
Fluierul v-a zice  
Oile s-or strânge  
Pe mine m-or plânge  
Cu lacrimi de sânge.

### **PĂCURAR DOCEȘĂL**

Păcurar doceșăl  
El s-a lăudatu  
Că el că mi-s are  
Câte-s flori pe munte  
Atâtea-s oi mărunte  
Câte-s viorele  
Atâtea-s milușele  
Câți-s d-anglicei  
Atâția-s berbecei  
Vara le vârează  
Pe-un picior de munte  
Iarna le iernează  
La un strop de mare

Marea așa-i grăia  
Păcurar doceșăl  
Haid-a du-ți oile  
Că eu m-oi mânâia  
Și eu mare o-i veni  
Mare și turbure  
Și eu oi ți-oi mânâia  
Păcuraru așa-i grăia  
Că el că nu se teme  
Că el că mi-s are  
Nouă câini bătrâni  
Nouă-s cățălandri  
Ferecați în lanțuri  
Și când marea venire  
Lanțuri zdrăngănire  
Câini mi-or da simțire  
Și eu m-oi trezire  
Și eu mi-oi luare  
Acel fluier de munte  
Și eu mi-oi fluiera  
Și oi mi-oi aduna  
Și le-oi da pe-o cale  
Cam de sus spre mare  
Cam de sus spre răsărit  
De unde marea-venit  
Mare și turbure  
Dalba-i sănătate  
La gazde la toate.

După terminarea colindatului prin sat, feciorii se împărțeau în grupuri de câte doi-trei și treceau din nou pe la casele gazdelor care i-au primit cu colinda și îi invitau la „**Conacul feciorilor**”. În centru satului se organiza o masă comună. Bucatele ce se puneau pe masă erau preparate din cârnații primiți la colindat. Apoi fiecare fecior mai aducea câte o bucată de carne de porc, varză murată pentru a prepara sarmalele. Mamele feciorilor coceau plăcinte (cu nucă, mere, brânză și sămățișă). Băutura consta din țuica adunată de feciori de prin sat. Apoi totul se încheia cu hora, la care cânta muzica ce i-a însoțit prin sat la colindat. Apoi feciorii invitau fetele de Anul nou la o petrecere numită „**Cânia**” organizată doar între tineri, unde se mânca, bea și petrecea. Din păcate cele două obiceiuri au dispărut cu totul din tradiția satului Crișan.

**Obiceiul de Anul Nou.** În satul Crișan, de Anul nou, copii mergeau în colind pe la casele oamenilor cu sorcova, spre deosebire de alte localități unde se colinda cu plugușorul. Sorcova se pregătea dintr-o margine de sită veche înăuntrul căreia se fixa un mâner, ce ieșea în afară, și un clopoțel. Pe ambele fețe se fixa câte un carton, care era împodobit cu hârtie colorată și cu chipul Maicii Domnului cu Isus în brațe. Colindatul de

Anul nou nu avea rigoarea celui de la Crăciun. Grupurile de doi sau trei copii colindau pe la rudele apropiate și vecini. În acest caz prin sat se perindau multe grupuri de copii.

Un alt obicei de Anul Nou era întocmirea calendarului din ceapă. Se luau 12 foi de ceapă, așezându-se în fereastră, în ordine de la 1 la 12, fiecare corespunzând unei luni din an. Se puneau în ele sare și se lăsau până în dimineața de Anul Nou. În funcție de cantitatea de apă, sau de lipsa ei se afla care lună din an era ploioasă și care secetoasă. Important era ca foile să aibă aceeași mărime și în ele să se pună o cantitate de sare egală.

**Obiceiul de Bobotează.** În data de 6 ianuarie, zi în care Mântuitorul nostru Isus Hristos a fost botezat în apa Iordanului, au loc o serie de ceremonii religioase. După slujba religioasă din biserică, preotul, diecii, câțiva bărbați purtând prapori din biserică, și creștinii participanți la slujbă, ies la vale, unde are loc ceremonia sfințirii apei. În perioada comunistă această ieșire a fost interzisă, tot ceremonialul sărbătorii urmând a se desfășura în biserică. Tot cu această ocazie, preotul însoțit de doi dieci umblă din casă în casă, purtând apă sfințită și crucea. Aici este stropit interiorul casei cu apă sfințită, iar membrii familiei sărută crucea și sunt stropiți pe frunte cu mănunchiul de busuioc.

**Sărbătoarea celor 40 de Mucenici.** Sărbătoarea celor 40 de sfinți este sărbătoarea întâmpinării primăverii și relevă ritmul cosmic. Se apropie echinocțiul de primăvară. Ciclul întunecat al lunii se încheie, lumina și căldura soarelui vor învinge forțele întunericului. La sărbătoarea celor 40 de Mucenici (Sfinți) există și la Crișan obiceiul curățirii grădinii de frunze și apoi se dă foc, iar frunzele uscate, dar umede după zăpada din timpul iernii emană cât mai mult fum. Copii sar peste grămada aprinsă. Se înconjură casa cu jar și toate adăposturile vitelor. Forța focului purificator devine simbolul luptei împotriva întunericului, a șerpilor ce vor ieși din pământ.

**Sărbătoarea Paștelui.** În postul Paștilor au loc în sat o serie de ritualuri. În primul rând se pune toaca, care se bate de către copii și tineri. Toaca este cioplită, în două fețe, din lemn de paltin sau tei. Are o lungime de 6-8 m și la mijloc este perforată o gaură prin care se introduce un ax de fier care îi permite să se rotească. De acest ax este agățată de o rudă de lemn fixată între doi pomi din grădină. Toaca se bate cu ciocane din lemn într-un anumit ritm. La baterea ei pot participa, unul, doi sau patru indivizi.

Unul dintre colegii mei de școală primară, Colța Petru a Calarii, a întârziat de la școală pentru a bate toaca. A fost surprins de învățătorul nostru Gheorghe Costin care i-a aplicat o corecție cu jăruitorul de la sobă. În săptămâna Mare, tinerii, băieți și fete, participau la jocuri în cimitir. Băieții jucau lopta, joc la care participau patru sau șase tineri, iar fetele jucau „Mălaiul”. Lopta era o minge confecționată din petice din piele și umplută cu bucăți de cârpe. Lopta era aruncată de către unul din băieți pentru a fi lovită de către unul dintre cei cu băte. Dacă acesta rata lovitură și era prinsă de cel aflat în spatele său, era introdusă într-o gaură făcută în pământ și echipa se schimba.

Tot în această săptămână copii și tinerii pușcau cu carbid. Pușca era o țeavă blocată la un capăt, iar în partea de jos se prelungea cu o parte ascuțită care se împlântă în pământ. Tot aici la circa 10 cm avea o gaură. „Pușca” se clătea cu apă, și apoi se introducea înăuntru o bucată de carbid. După câteva zeci de secunde i se dădea foc cu un chibrit, iar gazele adunate produceau o explozie puternică. Operațiunea se repeta de câte ori era nevoie.

Un alt obicei, care încă se mai păstrează este cel al aprinderii focului din noaptea Învierii. În noaptea de Paști tineri din sat se adunau, după ce toată lumea se culcase și puneau la cale modul de procurarea a lemnelor pentru foc. Unii scoteau boii din grajdul unui gospodar pe care îi prindeau în jug, alții scoteau carul din șura altui gospodar, și plecau pe marginea văii de unde adunau sălcii sau alte lemne uscate pe carele transportau la cimitir.

Apoi carul, boii sau vacile erau duse înapoi la proprietari. Toată reușita acțiunii depindea de modul discret în care se desfășura, nici un gospodar nu trebuia să afle ceea ce se întâmplă. Apoi din lemnele adunate se clădea o grămadă, cu buturile în picioare, proptite unele de altele, în vârful grămezii fiind înfiptă o cruce de lemn dintre cele mai șubrede din cimitir. Înainte de începerea slujbei de înviere i se puneau foc și lemnele ardeau până la ziuă. În jurul acestui foc își permiteau momente de răgaz participanții la slujbă, în special bărbații, care aprindeau câte o țigară și discutau în grupuri diverse probleme.

În ziua de Paști se deschidea turnul bisericii, oricine se putea urca aici pentru a trage clopotele sau a bate toaca de fier sau cea din lemn. Era o adevărată întrecere, trebuind să dispui de forță și măiestrie pentru a trage clopotul cel mare în trei dungi. Pe la amiază toată lumea pleca acasă se îmbrăca, iar pe la ora două se trăgea clopotul de strânsură, pentru a merge „în cruci”. Familiile își pregăteau în coșuri colacul, cana cu apă, sticla cu țuică, tămâia, oul împistrit pentru ridicarea parastasului pentru cei morți. În plus mai pregăteau plăcintă și ouă împistrite pentru a le oferi copiilor unor rude sau a vecinilor. La preot rămânea colacul, pliculețul cu tămâie și oul. După ridicarea parastasului, oamenii se resfirau prin cimitir în grupuri formate după afinități și se cinsteau cu țuică și plăcintă.

Băieții și bărbații mai tineri se deplasau într-o parte a cimitirului unde jucau „cuci”. Aceeași loptă era lovită cu un băț și trimisă cât mai sus și mai departe. Celui cu băta i se ridica lopta de către un altul. Lopta trimisă trebuia să fie prinsă fără a cădea pe pământ de către unul dintre tinerii sau bărbații aflați pe terenul de joc. Se creau adevărate busculade, de multe ori participanții cădeau unii peste alții înverzându-și pantalonii. Cel care prindea lopta îl scotea din joc pe cel cu băta și intra în joc oferind-o spre a bate „cuci” celui care înainte făcuse aceasta. În vreme ce bărbații și tinerii jucau „cuci”, fetele practicau alte jocuri între care am amintit „Mălaiul”.

**Sărbătoarea Sânzienelor.** Această sărbătoare este legată de plenitudinea verii (24 iunie ziua nașterii Sfântului Ioan Botezătorul) în momentul important al solstițiului de vară ce a avut loc la 22 iunie. În această zi se culeg flori de prin fânețe, în primul rând sânziene, care se împletesc într-o cunună care este aruncată pe casă sau pusă la stâlpul de la poartă.

**Cununa grâului.** Este un obicei străvechi, prilejuit de lucrările de vară, având la bază cultul fertilității. La terminarea secerșului se făcea de către femei o cunună din grâu. În acel moment cei ai casei sau vecinii erau avertizați despre ducerea cununii. Băiatul sau o fată care ducea cununa, trebuiau să se furișeze pentru a evita stropirea cu apă. Cununa trebuia pusă pe masa gospodarului la care se secerase.

Cei mai înstăriți gospodari ai satului semănau suprafețe mari cu grâu fiind necesară pentru recoltare o numeroasă echipă de secerători. Atunci erau organizate clăci



cu muzică, la care participau câteva zeci de secerători, bărbați și femei. Femeile secerau iar bărbații legau snopii de grâu, îi adunau, îi făceau cruci, căpițe sau îi puneau pe pari<sup>1880</sup>.

După terminarea seceratului, participanții se deplasau la casa gazdei unde erau ospătați cu mâncare și băutură după care se încingea jocul. Au rămas în amintirea locuitorilor mai bătrâni, clăcile organizate de Ionuț Bexi, Tănase Brana, Nistor Magdalina, Ioan Magdalina Ciontic, Pătru Medri sau Traluța. Astăzi, din păcate au dispărut nu numai clăcile ci și suprafețele semănate cu grâu.

**Claca despuiatului de cucuruz.** În urmă cu peste o jumătate de secol suprafețele însemnate cu porumb în satul Crișan erau însemnate. Porumbul constituia hrana de bază a familiilor mai sărace din sat și al animalelor. Porumbul era cules fără a fi despuiat și depus în șură. Apoi se chemau mai mulți vecini, în funcție de cantitatea de cucuruz pentru a-l despuia de vospe și a-l depozita în podul casei. În timpul clăcii participanții erau tratați cu pancove și vinars, care continua și după terminarea lucrului. De multe ori un bărbat care știa să cânte la fluier sau la vioară înveselea atmosfera, de multe ori claca încheindu-se cu joc.

**Claca torsului cânepii.** În perioada interbelică și primii ani după instaurarea comunismului familiile își produceau în casă articolele de îmbrăcăminte folosind lâna oilor și cânepa. Suprafețe importante erau semănate cu cânepă. După ce aceasta se maturiza, era culeasă, legată în mânuși, și după ce se usca era pusă la topit în topilă. După ce se „topea” era uscată și apoi melițată, obținându-se în urma trecerii firelor prin pieptene, fuiorul și bucați mai mici și grosiere numite călți sau drugălăi. Se făceau caiere și se dădeau la femei pentru a fi toarse fixându-se data clăcii care era peste trei-patru săptămâni.

Femeile care au acceptat să toarcă pentru clacă erau invitate la casa gazdei unde erau ospătate cu bucate și băutură. La clăcile mari se tocmea și muzică, la cele mai mici cânta câte un ins din fluier, taragot sau vioară. Clăcile la tors se organizau către sfârșitul toamnei, după ce se strângea recolta de pe câmp.

Majoritatea acestor obiceiuri, în special cele legate de munca câmpului, au dispărut aproape cu totul din viața comunității.

---

<sup>1880</sup> O cruce era formată din 21 snopi, câte 5 pe cele patru rânduri și unul în vârf, cu rol de colop, căpița conținea 26 de snopi, iar parul 49.

## TROIȚE ȘI CRUCI DIN SATUL CRIȘAN

Crucea este cel mai răspândit simbol al creștinătății. Crucea devine ea însăși simbolul religiei creștine, apărând ca reprezentare concretă pe obiecte și haine de cult, ca amuletă purtată la gât sau încheietura mâinii, pe clădiri – în ipostaza protectoare – pe arme, stindarde și uniforme – în ipostaza combativă; în gestică liturgică și în cea cotidiană – cu sens apotropaic sau de binecuvântare; pe pietre – ca simbol de proprietate<sup>1881</sup>. Din punct de vedere simbolic crucea străjuiește hotarul dintre lumea fizică și cea spirituală, reprezintă sfârșitul și începutul, este protector și călăuză.

Creștinul își încheie lucrul făcându-și o cruce de mulțumire sau îl începe cu același gest care-i oferă încredere, pentru că gestul înseamnă invocarea protecției divine. Crucea creștină a sacralizat locul, purificându-l de forțele negative invizibile. Troițele devin astfel cele mai populare monumente care străjuiesc răspântiile pe o arie largă în Europa. Dar și apa, care face contactul între cele două lumi, este considerată, în imaginația populară, încărcată de aceeași simbolistică a maleficului. Nu numai apa și răspântia este periculoasă ci și podul are legături cu forțe malefice.

Hotarele au și ele încărcătură magică, de apărare. Pentru a le întări forța protectoare se pun troițe la intrarea în pământurile satului și la intrarea în localitate, ca să îndepărteze molime, dăunători și dușmani. Spre deosebire de crucile de mormânt, care pecetluiesc închiderea „porților dintre lumi”, troițele nu sunt simboluri funerare, cu excepția celor închinat eroilor. Grija pentru aceste monumente se explică prin rolul lor activ în viața comunității. În mediul rural interesul pentru prosperitatea turmelor, rodul livezilor, belșugul recoltelor, condiționate de factorii atmosferici, face ca o parte din slujbele de sărbători să fie ținute afară din biserică, tocmai la aceste troițe care, în astfel de ocazii, devin altare. Garanția păstrării protecției divine obligă moral pe membri comunității, să asigure întreținerea lor. Responsabilitatea revine, prin tradiție, acelor familii care au fost „ctitori”, de obicei unor familii mai înstărite, care la un moment dat, au construit o troiță sau au refăcut una existentă, ca un gest de pioșenie creștinească, o donație făcută comunității și bisericii pentru pomenire.

În literatura de specialitate s-au conturat mai multe tipuri de troițe, între care amintim troița de hotar cu variantele:

- **Troița de hotar** propriu-zisă, care marchează hotarul terenurilor aparținând localității.

- **Troița de intrare** în localitate.

- **Troița din cimitir**, care marchează intrarea în cimitir și cea care delimitează spațiul mormintelor de spațiul liber din jurul biserici.

- **Troița de răscruce**, care marchează drumurile ce se intersectează în afara localității sau în localitate.

- **Troița de fântână, de izvor, de pod, de moară.**

---

<sup>1881</sup> Carmina Maior, Crucea, răscrucea, troița (motivație pentru un repertoriu al troițelor), lucrare în manuscris.

În cadrul localității Crișan se întâlnesc troițe care corespund, în mare parte, tuturor acestor tipuri. În plus se mai află aici troițe care au fost ridicate în locul unde a existat Mănăstirea sau vechea biserică. Dintre troițele de hotar vom prezenta pe cele care marchează delimitarea între satele Crișan și Valea Bradului, alta de la intrarea în sat, și a treia care a fost ridicată la limita satului dinspre Junc. Trebuie menționat că în urmă cu două secole satul era mult mai restrâns, și astăzi existând locul purtând numele de „capătul satului”.

**Troița din Dealul Vacii.** În hotarul satului Crișan cu Valea Bradului, în locul numit Dealul Vacii, s-a ridicat în anul 1842 o astfel de troiță de hotar. Din păcate, textul este în mare parte distrus, din el se poate descifra doar parțial:

Față: „S-au radicat această Sf. cruce întru cinstia sfinți... troița prin cheltuiala lui Ioan Tulia și a lui...”

Lateral stânga: „Anul 1842, luna lui iunie 7 zile”.

**Troița de la intrarea în satul Crișan.** La intrarea în satul Crișan se află o altă troiță de hotar ridicată de către preotul Nicolae Tulea, cel care a slujit mai multă vreme în parohia vecină Valea Bradului, dar care s-a simțit permanent legat de satul în care s-a născut, unde a ridicat această troiță și a donat bisericii o parte din pământurile sale, pentru a fi pomenit, atât el cât și preoteasa, la slujbele sărbătoririi sfântului ierarh Nicolae. Textul din păcate este acoperit cu un strat gros de var ceea ce face foarte dificilă descifrarea lui, și în mai multe locuri este deteriorat.

Față: „Cu ajutorul lui D-zeu s-au radicat această cruce...”

Spate: „Prin cheltuiala lui Tulea Nicolae și Lupea Ianăș, Tulea Ianăș, Indrei Nicolae, în anul 1869”.

Lateral stânga: „Niculae Tulia, popa Vaca”.

**Troița din capătul satului.** Această troiță a fost ridicată în apropierea drumului care duce spre Dumbrava (prin dreptul proprietății lui Ionuț Tănase). Textul înscris este următorul:

Față: „În mărire martirului santu Dimitrie, izvoritorului de mir, apărătorului de pericle și vindecătorului de cinuri, care au învins pe Pagană, surpat frumuseța lui Ilie și a făcut la luptă îndrăzneț pe Nestor, se ridică aest:

Spate: Monument spre eterna memorii lor, Iosif Bârna cu soția Marta, în 26 octombrie 1903”.

**Troițe ce marchează locul unor foste lăcașuri sfinte.**

**Troița de la Mănăstire.** Chiar și după dispariția mănăstirii, în memoria locuitorilor din sat s-a păstrat atât hidronimul Pârâul Mănăstirii, cât și toponimul „La Mănăstire”. Pentru marcarea locului vechii mănăstiri, proprietarul terenului, Toader Golda, a ridicat o troiță din piatră având următorul text:

Față: „Mântuie D-ne pre toți creștinii care ți să închină răstignirii tale pre cruce și măresc învierea Ta. Această sfântă cruce s-a ridicat întru mărirea lui D-zeu și spre iertarea păcatelor acestor creștini. Toader Golda cu soția Ana și fiu lor”.

Lateral dreapta: „Sfințită la 31 oct. 1936”.

**Troița de la ruinele vechii biserici.** La intrarea în cimitir dinspre pârâul Goldeștilor, pe un tâpșan, s-a aflat vechea biserică ortodoxă din sat. Aici în interiorul ruinelor altarului a fost ridicată o frumoasă troiță din piatră. Troița are înscrisă pe ea următorul text:

Față: „Prin keltu. Kito. Nicolae Niaga, Ioann Manea, Ioan Bârna, Danila Mania, Toder Golda”. (Textul întregit: „Prin keltuiala kitorilor Nicolae Niaga, Ioann Manea, Ioan Bârna, Dănilă Manea, Toader Golda”).

Spate: „Acias. Cruce s-au radicațu întru slava scimbării la fatzia lui XC în 6 aug. 1869”. (textul întregit: „Aciastă cruce s-au radicat întru slava schimbării la fața lui Hristos în 6 august 1869”).

**Troița de lângă Biserică.** Cea mai veche troiță din sat păstrată este cea de lângă actuala biserică ridicată în anul 1827 de către credincioșii ortodocși. Troița a fost renovată de către credinciosul Tănase Bârna și a fost sfințită la 26 mai 2001. Ea are următorul text:

Față: „Cu ajutoriul lui D-zeu s-au radicat aciastă C. în C. tuturor sfinților, a. 1827, mai 29. Cu keltuiala satului Vaca, preot fiind Iovu Mania”. (Text întregit: „Cu ajutoriul lui Dumnezeu s-au ridicat această cruce în cinstea tuturor sfinților. Anul 1827, mai 29. Cu cheltuiala satului Vaca, preot fiind Iovu Manea”).

Spate: „La piciorul crucii își găsesc mângâierea toți pe care nimic nu-i poate mângâia în lume. Rabdă și nădăjduiește”.

**Troițe ridicate la răscruce de drumuri.**

**Troița din Grui.** Aici se întretăiau mai multe poteci, fiind un loc pe care, conform unei tradiții din sat, au fost văzuți păsând Caii lui Sântoader. Troița de aici este lucrată din piatră având text înscris pe toate cele patru laturi.

Față: „XC Isusu palmile pie cruce au tinsu și tote neamurile la sine li-au strânsu” (Text întregit: „Hristos Isus palmele pe cruce au tins și toate neamurile la sine le-au strâns”).

Spate: „Szau R. A. K. 1880”. (Text întregit: „S-au ridicat această cruce, 1880”).

Lateral dreapta: „P. K. lui Petru Lupia, Rus Nicolae”. (Text întregit: „Prin cheltuiala lui Petru Lupia, Rus Nicolae”).

Lateral stânga: „Bârna Iuoan, Brana Ioan, Niaga Veka”.

**Troița din Colnic (I).** Urcând de la biserică pe drumul care duce spre Colnic către proprietățile familiilor Ilie a Gafi, Nelu Sâlvi, Culița lui Mironul lui Valenuț întâlnim o primă troiță din piatră. Troița are înscris pe ea următorul text:

Față: „Acesta santa cruc. s-a radicat întru marirea prasnucului Buna Vestire a Presantei Născătoarei de Dumnezeu”. (Text întregit: „Această Sfântă Cruce s-a ridicat întru mărirea praznicului Buna Vestire a Preasfintei Născătoarei de Dumnezeu”).

Spate: „S-a radicat prin episcopul Lazăr Tule cu familia la 25 martie 1895. Vaca”.

**Troița din Colnic (II).** Este cea mai frumoasă din punct de vedere artistic, fiind lucrată de un meșter priceput în cioplirea pietrei. Troița are următorul text:

Față: „S-au ra. această S. Cruce în cinstia S-tei Treime, 1854 în maiu”. (Text întregit: „S-a ridicat această Sfântă Cruce în cinstea Sfintei Treime, 1854, în mai”).

Spate: „Cu ajutorul I. D-zeu în cinstea Pogorării Sf. Duh pri. chelt. obștii Vaca, parohu Iuonutz Many și cantor Petru Lupia”. (Text întregit: „Cu ajutorul lui Dumnezeu în cinstea Pogorării Sfântului Duh, prin cheltuiala obștii Vaca, paroh Iuonuț Manea și cantor Petru Lupea”).

În satul Crișan se află mai multe troițe ridicate în apropierea apei, a văii Vacii sau a unor afluenți ai acesteia.

**Troița de la Pârâul Mănăstirii.** Tradiția spune că ea ar fi fost ridicată în legătură cu omorârea unor membri ai familiei Brady în timpul revoluției de la 1848. Textul troiței nu face nici un fel de referire la acest episod.

**Troița de la Brățila.** Poate fi socotită o troiță ridicată lângă apă, având în vedere apropierea ei de Valea Vacii, dar și de Pârâul Oani. Troița are textul următor:

Față: „Aciastă sfântă cruce s-au ridicat în celuiala a lui Indriu Iosifu, Golda Lapadatu, Niaga Niculae, Maria...”

Spate: „Aciastă sfântă cruce s-au ridicat în slava lui Dumnezeu și pe praznicul a intrării în Beserică”.

Lateral dreapta: „Niag Niculaie, Petru Coru, Vaca în 27 nove. 1883”.

**Troița de la Gura Vlăii.** Troița a fost ridicată către sfârșitul secolului al XIX-lea de către familia Rusu. Textul troiței este următorul:

Față: „Această sfântă cruce s-a radicat în slava Sfintei Treime, iunie în 29, 1884”.

Spate: „S-au radicat prin cheltuiala lui Nicolae Rusu”.

**Troița de la a Danului.** În fața casei fostului preot Ioan Rusu și în apropierea Pârâului Bănesc se află o altă, ridicată în anul 1941. Troița are următorul text:

Față: „Mântuiește Doamne pe toți creștinii care ți să închină răstignirii Tale pe cruce și măresc Învierea Ta. Această sfântă cruce s-a ridicat întru Mărirea [ui] Dumnezeu și spre iertarea păcatelor acestor creștini Ioan Dan și soția Maria Tulea și fii noștri George, Elena, Ioan, Letița și Maria. Ridicată în 8 marte, anul 1941”.

În satul Crișan se mai află o serie de troițe unele ridicate pe înălțimi, cum sunt cele de pe **Dealul lui Bode**, de la **Bosel**, de la vechea casă a **Papii**, de pe dealul Teiușel, altele pe marginea văii cum este cea de la **Sărbădău** sau din curtea familiei **Trifa** de lângă căminul cultural. Ele prezintă o mai mică importanță pentru istoria satului Crișan și nu ne vom mai referi special la ele. Alte troițe au dispărut pentru totdeauna, cum a fost cazul celei din fața casei lui Atanasie Brana, distrusă de tineri UTM-iști din sat.

În continuare ne vom referi și la câteva cruci din cimitir cu o deosebită semnificație în ceea ce privește viața bisericească, fiindcă este vorba despre crucile de la căpătâiul unor preoți, preotese sau cantori.

**Crucea preotului Ioan Rusu.** Este o cruce ridicată din piatră de către soția sa Sofia Rusu, decedată la 26 februarie 1951, la vârsta de 84 de ani. Pe fața crucii este înscris un text simplu: „Preotul Ioan Russ, născ. 1859, mort 1919”.

**Crucea preotesei Sofia Rusu.** Alături de crucea soțului său este ridicată crucea preotesei Sofia Rusu. Pe cruce se află înscris următorul text: „Aci odihnește roaba lui Dzeu Rus Sofia născ, la 1868, decedată la 26 II, ridicată în 1851. Fie-i țărâna ușoară”. (Text întregit: Aici odihnește roaba lui Dumnezeu Rus Sofia, născută la 1868, decedată la 26 februarie, ridicată în 1951. Fie-i țărâna ușoară”.

**Crucea preotului Iosif Costea.** Este o cruce din piatră, frumos lucrată având un text mai complet față de cea a preotului Ioan Rusu. Pe fața crucii este săpat textul: „Aici odihnește în pace Iosif Costea, preot gr. or. din Vaca, născut în 27 martie 1848, reposat în 17 noiembrie 1918. Fiei țărâna ușoară și memoria binecuvântată”.

**Crucea poetului și scriitorului Vlaicu Bârna.** Deși și-a trăit cea mai mare parte a vieții în București, scriitorul Vlaicu Bârna și exprimat dorința, încă din timpul vieții, de a fi înmormântat în satul natal, lângă părinții săi. O cruce simplă străjuiește la căpătâiul său având următorul text: „Vlaicu Bârna, 1913-1999, Elena Bârna, 1921- 20...”

**Crucea preotului Nicolae Tulea.** Unul dintre cei mai importanți donatori ai bisericii din Crișan. Pe crucea sa este înscris următorul text: „PO. D. PRE RO. PREUT NICOLAE TULIA, MAIU ÎN 17 1870”. (Text întregit: Pomenește Doamne pre Robul tău preut Nicolae Tulia, mai în 17, 1870”).

**Cruce de cantor.** Crucea are următorul text: „Pomenește-mă Doamne când vei veni întru împărăția Ta pre mine robul tău Toader, care am fost cantor, slujitor Sf. Biserici Vaca, 1918”.

**Crucea cantorului Ioan Avram.** Pe crucea sa este scris textul: „Aici odihnește robul lui Dumnezeu, Ioan Avram în etate de 48 ani, răp. în 16 oct. 1923, fost cantor”. (Textul întregit: Aici odihnește robul lui Dumnezeu, Ioan Avram, în etate de 48 ani, răposat în 16 octombrie 1923, fost cantor).

Pentru însemnele ridicate în afara cimitirului și pe care crucea apare în ipostaza ei de purificatoare, călăuzitoare și protectoare a unui loc, am folosit denumirea convențională de troiță. Având în vedere numărul mare de troițe din satul Crișan, credem că în viitor va fi necesară repertorierea și publicarea lor separat.

## ANEXE

### I

#### CONTRACT PENTRU REPARAREA MĂNĂSTIREI VACA

Noi carii mai jos ne vom iscăli dăm această carte de încredințare tuturor cărora să cuvine, cum că fiind noi, într-acest an, 1759 febr[uar] 19, la casa unuia dintră noi, anume preotului Pătru, venisă înaintea noastră, de o parte cinstitul ieromonah Varlaam, egumenul de la mănăstirea Prislopului, cu cinstitul protopop Giura Ilianul din vermeghia Zărandului; de altă parte Ion aselașul și zidarul, locuitori de aici din Zlagna și să tocmiră înaintea noastră cu darea mânilor pentru zidirea Mănăstirii de la Vaca, într-acesta chip: cum că mai sus numiții cinstitului ieromonah cu protopop să fie datori a avea grijă de piatră, de var și de fier, încă și de lemn, ca să-i fie de ajuns la acea treabă.

Așa și de lucrători proști care i-ar trăbui lângă zidari, de ajuns și fără scădere; iar numitul meșter Ion să aivă grijă și datorie cum că într-această primăvară, cât de curând vremea slujând, să se apuce de numitul lucru, adică de zidirea mănăstirei, a o zidi din temei, adică bisearica cu altariul și cu turnul și lângă dânsa patru chilii dedesupt, sau mai bine 2 de refectoriu și 2 de școală, deasupra lor 4 chilii cu pereții dinăuntru sau despărțiturile de lemn, cu toată cinstea și evlavie, ca să fie și de alții bine lăudate, cu acoperișul de șindilă și de țigle, câte se află aicea, pentru a cărora, fără de scădere isprăvire ducerea în vig va fi dator numitul meșter a ținea feciori meșteri câți i-ar trăbui, pentru a căruia și a căror plata ostenelei s-au legat numiții ieromonah cu protopopul, cum că pe rând, pe rând, după puțința și sărăcia mănăstirei vor câștiga și or da mai sus numitului meșter Ion treisute de flor[ini] vânaș, bani gata și până or lucra, pe săptămână o cupă de vinars, iar peste tot 5 vedre de vin, iar pentru mâncare să mănca cu călugării, ce vor mânca și ei și de toate părțile așa să se sărguiască cum într-această vară toată zidirea să se pue supt acoperemânt.

Acestea mai sus scrise și înșămnate de amândouă părțile le-au întărit cu darea mânilor înaintea noastră, iar care parte ar scădea în datoria sa fiind amândouă părțile aceiași păstorești sufletești supuse judecății arhieresti și canonului se supun, carele și noi precum s-au făcut înaintea noastră așijderea le-am înșămnat cu dreapta credință întărind scrisoarea cu ale noastre iscălituri și obicinuitele peceți. Anul, luna și locul mai sus înșămnate.

Popa Pătru din... L. S.

Pagy Gheorghe din Zlagna L. S.

Acestea toate să se ducă în vig, or fi datori precum s-au și făgăduit când cinstitul prot[opop] și ermon[ah], pe rând pe rând a fi de față pe lângă lucrători. Fiindcă și noi înșine cu prilejul acestei canonicești vizitații cercetând mai sus numita mănăstire o am găsit așa de grozăvită și negrijită, cât fără lacrimi nimic am putut de acolo avea de

bucurie, care lucru de jale vrednic, arătându-l preoților și fiilor noștri sufletești, poporenilor din Vaca și Ribîța și îndemnându-i în domnul spre întemeierea acelui bine de obște cu o inimă și cu o voie, cu toții s-au făgăduit că or sta într-ajutor cu lucrători și cu ce or putea. Pentru acea și noi acestea mai sus scrise toate le întărim, poruncind cu de-a dînsul celor mai sus numiți ca să stea cu de-a dînsul și fără lenevire de acel lucru până la săvârșire.

Zlagna, la 19 februarie 1759  
L.S.

P. Pavel Aaron m.p.  
Vlădica Făgărașului

---

Iacob Radu, Istoria vicariatului Hațeg, Lugoj, 1913, p. 369-371.

## II

### INVITARE

Subsemnații având în vedere dezvoltarea simțului de economie, înlesnirea de credite ieftine și îmbunătățirea stării materiale și morale a locuitorilor din comuna Vaca (Comitatul Hunedoarei) ne-am hotărât să înființăm în comuna noastră o bancă populară.

Spre scopul acesta invităm la adunarea generală de constituire pe toți aderenții acestei idei pe ziua de 2 august, ora 12, în localul școlii.

La ordinea de zi sunt:

1. Deschiderea adunării și explicarea scopului întrunirii, apoi constituirea biroului (prezident, notar, verificator).
2. Dezbateră proiectului de statute pentru Banca populară din comuna Vaca și hotărârea asupra înființării sau neînființării băncii.
3. Înscrierea de membri.
4. Alegerea Consiliului de administrație și de control și a celorlalți funcționari.
5. Propuneri.

Vaca la 25 iulie 1913.

Din încredințarea mai multora:

Ioan Bârna, Lupea Nicolae, Athanasiu Brana, Iosif Costea, Ioan Micu,  
Nistor Cor, Toader Golda, Kor Miron, Petru Mania, Petru Bârna

---

DJHAN, Fond Tribunalul Hunedoara, Dosar 13/1913, f. 12.



### III

## STATUTUL BĂNCII POPULARE „FRAGA” CA ÎNSOȚIRE DE CREDIT ÎN VACA

### I. Înființarea și scopul însoțirii.

**Art. 1.** Se înființează banca populară Fraga, ca însoțire de credit cu sediul în comuna Vaca. Firma este „Fraga” bancă populară, ca însoțire în Vaca, Județul Hunedoara.

**Art. 2.** Scopul însoțirii este:

a). A contribui la ridicarea stării morale și materiale a membrilor prin procurarea creditelor de lipsă la îmbunătățirea gospodăriilor lor și la satisfacerea altor trebuințe economice și culturale;

b). A primi spre fructificare prisoasele de bani ale membrilor;

c). A ajuta membrilor să cumpere pământ și alte imobile;

d). A ajuta membrilor arândarea de moșii și a-i sprijini în toate întreprinderile economice, care au ca scop înflorirea lor economică;

e). A înființa tovărășii de producție, de consum și valorizare, pentru promovarea economiei agricole și industriei locale, precum și alte tovărășii cu caracter economic și cultural;

f). A mijloci vânzări și cumpărări în comun pentru membri,

**Art. 3.** Însoțirea se înființează pe un timp nehotărât.

### II. Membrii însoțirii.

**Art. 4.** Membrii însoțirii pot fi toți cetățenii români maioreni independenți, bărbați și femei, cu purtări bune din comuna **Vaca** precum și tovărășiile înființate de însoțire. Nu pot fi membri ai însoțirii persoane care sunt deja membri la o altă însoțire cu răspundere solidară limitată.

**Art. 5.** Primirea membrilor o face consiliul de administrație, pe baza unei declarații în scris, în care noul membru recunoaște ca obligatoare pentru sine toate dispozițiile acestui ținut. În contra hotărârii de respingere a consiliului de administrație, cel respins poate recurge la adunarea generală.

**Art. 6.** Dreptul de membru încetează:

1. Prin retragere;
2. Prin mutarea locuinței într-alt sat;
3. Prin eschidere;
4. Prin moarte.

**Art. 7.** Retragera se poate face oricând, pe baza unei declarații în scris a membrului. Înainte de retragere însă, membrul e dator să-și plătească toate datoriile ce le are la însoțire, chiar și dacă n-au ajuns la scadență. Dreptul de membru încetează în ziua când consiliul de administrație s-a pronunțat asupra retragerii.

**Art. 8.** Pentru neîmplinirea datoriunelor față de însoțire, pentru contravenții și pentru purtare dăunătoare însoțirii, membrii pot fi excluși din însoțire. Excluderea o pronunță consiliul de administrație cu drept de apel la adunarea generală în termen de 30

zile. Excluderea rămâne definitivă după pronunțarea adunării generale. Până la adunarea generală, membrul exclus nu poate exercita drepturile de membru. Membrul exclus poate fi reprimat în însoțire, dacă a încetat cauza pentru care a fost exclus. Reprimirea o face adunarea generală prin votare secretă.

**Art. 9.** În caz de moarte, ca zi a ieșirii din însoțire este considerată ziua morții membrului.

**Art. 10.** Membrii retrași ori excluși, în ce privește beneficiul, vor fi socotiți pe baza bilanțului de la 31 decembrie a anului în care s-au retras ori au fost excluși, iar părțile lor sociale vor putea fi plătite în termen de 6 luni de la bilanț. Membrii excluși pierd dreptul la orice beneficiu pe anul în care au fost excluși. Membrii ieșiți, fie prin retragere, fie prin excludere, nu au nici un drept asupra fondului de rezervă, rămân însă răspunzători, conform codului de comerț, încă doi ani de la ieșire, pentru toate obligațiunile contractate de însoțire până la ieșirea lor.

**Art. 11.** Membrii au dreptul;

a). A lua parte la adunările generale și a vota. Fiecare membru poate avea numai un singur vot. Dreptul de vot nu poate fi cedat nimănui.

b). A beneficia de toate foloasele asigurate membrului prin statutul prezent.

**Art. 12.** Membrii, la intrarea în însoțire, se obligă printr-o declarație scrisă:

a). A plăti îndată la intrare taxa de înscriere de 5 lei.

b). A plăti partea socială de fondare, hotărâtă de adunarea generală;

c). A răspunde în mod solidar și nelimitat pentru obligațiile însoțirii;

d). A se conforma statutelor de față, hotărârilor adunării generale, hotărârilor consiliului de administrație și comitetului cenzorilor, precum și dispozițiilor regulamentate în marginile statutelor.

### III. Capitalul de operațiune

**Art. 13.** Capitalul de operațiune se formează din părțile sociale plătite de membri; din împrumuturile contractate de însoțire; din depuneri și din donațiuni.

#### Părțile sociale

**Art. 14.** Fiecare membru este obligat să verse în casa însoțirii partea lui socială în sumă de 20 (*douăzeci lei*). Această sumă, după trebuință, va putea fi urcată de adunarea generală a însoțirii. Partea socială trebuie plătită deodată cu înscrierea de membru și până membrul rămâne în însoțire nu poate fi nici retrasă, nici cedată, nici nu poate fi sechestrată de creditorii membrului.

**Art. 15.** În caz de lichidare, membrii vor fi considerați creditori ai însoțirii, însă nu vor putea fi plătiți decât după achitarea tuturor celorlalte obligațiuni ai însoțirii.

**Art. 16.** Beneficiul convenit membrilor pentru părțile lor sociale efectiv vărsate, se va fixa în fiecare an de adunarea generală, însă în nici un caz nu poate fi mai mare decât procentul ce se plătește după depuneri. Părțile sociale care n-au fost achitate complet nu participă la beneficiu. Adunarea generală poate hotărî să întrebuițeze beneficiul, ce este a se plăti după părțile sociale, spre anumite scopuri culturale ori economice, la care sunt interesați membrii însoțirii.

### **Depuneri și împrumuturi contractate.**

**Art. 17.** Pentru adunarea capitalului de lipsă la operațiunile sale, însoțirea poate primi depuneri de la orice persoane și instituțiuni, cu obligativitatea de a le restitui la un termen anumit, după învoială cu depunătorul. Conturile depunerilor se țin în secret și pot fi arătate numai autorităților judiciare și guvernamentale la cerință legală.

**Art. 18.** Regulile pentru depuneri și mărimea dobânzilor le stabilește adunarea generală. Schimbările următoare ale dobânzilor pot fi încredințate consiliului de administrație.

**Art. 19.** Împrumuturi, pentru operațiunile sale, poate contracta însoțirea numai de la federala, la care este atașată ca membru.

### **Donațiuni.**

**Art. 20.** Donațiunile făcute însoțirii se administrează ca fond separat. Dobânda anuală se va întrebuința spre scopul indicat de donator. Dacă scopul donațiunii nu este arătat, veniturile acesteia vor servi spre scopuri culturale. În caz de lichidare, fondul donațiunilor va trece în administrarea federalei, la care a fost membru însoțirea.

### **Împrumuturi.**

**Art. 21.** Însoțirea va împrumuta cu bani exclusiv numai pe membri, supraveghind ca aceștia să întrebuințeze sumele împrumutate numai spre scopurile arătate în actul de împrumut. Consiliul de administrație va judeca dacă împrumutul corespunde în general scopurilor însoțirii și dacă e deplin garantat.

**Art. 22.** Împrumuturile se dau pe termen fix, cu condițiunea, să fie replătite deodată, ori în rate, la termene hotărâte dinainte.

**Art. 23.** Împrumuturile se dau pe acte de obligație și vor fi garantate prin averea membrului, prin cavenți, ori prin amanete mobile și imobile.

**Art. 24.** Fiecărui membru, după starea gospodăriei lui și după trecerea, de care se bucură în urma însușirilor sale morale, i se poate deschide credit până la o sumă anumită și fără garanție de amanete.

**Art. 25.** Adunarea generală va hotărî până la ce sumă se pot îndatora membrii de însoțire. Suma la un loc a tuturor împrumuturilor unui membru însă nu poate trece peste 500 (*cinci sute lei*) iar a împrumuturilor negarantate prin amanete nu poate trece peste 100 (*una sută lei*). Membrii de omenie și morali se vor putea bucura totdeauna de maximul de credit.

**Art. 26.** Dobânda la împrumuturi o fixează adunarea generală și nu poate fi mai mare de 1 % peste scontul cu care însoțirea s-a împrumutat. La această dobândă nu se pot adăuga alte taxe, care ar trece peste ½ %.

**Art. 27.** Consiliul de administrație are dreptul a desface contractul de împrumut și a reclama plățirea împrumutului și înainte de termenul hotărât, în următoarele cazuri:

a). Când membrul nu întrebuințează suma împrumutată pentru scopul arătat în actul de împrumut;

b). Când membrul nu mai prezintă siguranță îndestulitoare pentru plata împrumutului;

c). Când membrul ar ieși din însoțire.

**Art. 28.** Membrul are totdeauna dreptul să-și plătească datoria, integral și în parte, și înainte de termen. În acest caz dobânda va fi plătită numai pentru partea din capital care rămâne împrumutată și numai pentru timpul împrumutului. Dacă dobânda a fost plătită înainte va fi restituită.

### **Operațiuni de mijlocire în comision.**

**Art. 29.** Însoțirea va face operațiuni de mijlocire în interesul membrilor însoțirii, precum și al altor însoțiri, al federațiilor și al Uniunii lor, dar nicidecum pentru persoane și instituțiuni care nu fac parte din cooperație.

**Art. 30.** Mijlocirile se pot face numai în contul membrilor și al unităților cooperative care le-au cerut. În contul propriu se pot face mijlociri numai cu încuviințarea adunării generale și numai mijlociri care nu sunt împreunate cu risc. Pentru acoperirea eventualelor pagube, ce ar putea rezulta din astfel de mijlociri, însoțirea are datoria să înființeze un fond special de asigurare.

**Art. 31.** Însoțirea are drept a primi însărcinări în ce privește vânzarea și cumpărarea mărfurilor trebuitoare membrilor însoțirii; a face încasări de polițe și documente de transport; a cumpăra și a vinde efecte publice din încredințarea membrilor și în contul lor; a primi bani și însărcinări de plată. Comisionul pentru îndeplinirea acestor însărcinări, precum și cadrul, limitele și condițiunile operațiunilor de mijlocire, le hotărăște adunarea generală.

### **Alte ramuri de activitate.**

**Art. 32.** Însoțirea, pentru trebuințele membrilor săi, prin hotărârea adunării generale, poate aranja diferite întreprinderi economice (mori, fabrici de cărămidă, țiglariei, tăbăcării etc.), însă cheltuielile făcute prin aceste întreprinderi trebuie compensate prin formarea unui fond special de asigurare (Art. 30).

**Art. 33.** Însoțirea, pentru atingerea scopurilor sale, arătate în art. 2, prin hotărârea adunării generale, poate pune în sfera problemelor sale: deschiderea de instituțiuni culturale (case culturale, societăți, cercuri, biblioteci, sale de citire, cursuri, librării, școli etc.); organizarea de spectacole (teatre, șezători culturale, concerte, prelegeri etc.); organizarea de instituții pentru ajutorul reciproc, de instituții pentru asigurarea reciprocă, ș.a.

### **Bilanț, beneficiu, fonduri.**

**Art. 34.** La 31 decembrie al fiecărui an, însoțirea va încheia bilanțul în conformitate cu codul comercial și cu dispozițiile acestui statut.

**Art. 35.** Pentru acoperirea obligațiilor contractate de însoțire servește ca garanție toată averea însoțirii, în ordinea următoare:

- a). Beneficiul anual;
- b). Fondurile speciale de asigurare;
- c). Fondul de rezervă;

- d). Părțile sociale;
- e). Cealaltă avere a membrilor conform art. 12 p. c.

În cazul când părțile sociale nu sunt integral vărsate, însoțirea, spre a putea face față obligațiilor sale, poate constrânge pe membri să plătească întreaga parte socială, subscrisă la însoțire.

**Art. 36.** Din venitul brut se vor scădea cheltuielile de administrație, dobânda după depuneri și după sumele datorate de însoțire, precum și pierderile însoțirii. Restul formează beneficiul net.

**Art. 37.** Beneficiul net va fi distribuit în modul următor:

- a). 25 % fondului de rezervă;
- b). 15 % fondului special de asigurare, destinat a acoperi pierderi și cheltuieli neprevăzute (art. 30 și 32).
- c). 10 % fondului de educație și propagandă cooperativă al federației;
- d). Beneficiul convenit membrilor după părțile lor sociale efectiv vărsate; acest beneficiu însă nu poate fi mai mare decât dobânda, ce o plătește însoțirea după depuneri;
- e). O cotă corespunzătoare pe care o va hotărî adunarea generală, spre scopuri culturale și de binefacere.

**Art. 38.** Fondul de rezervă se formează:

- a). Din taxele de înscriere;
- b). Din 25 % ale beneficiului net;
- c). Din prisosul ce rămâne după distribuirea beneficiului anual;
- d) Din venitele proprii și din donațiuni.

Dobânda fondului de rezervă se va capitaliza, până când acest fond va ajunge cel puțin cât jumătate din capitalul social; în urmă va putea alimenta scopurile culturale ale însoțirii.

**Art. 39.** Fondul de rezervă constituie proprietatea exclusivă a însoțirii. Membrii nu pot pretinde nici împărțirea lui, nici parte din el, când se retrag, și nici în caz de lichidare. În caz de dizolvare, fondul de rezervă și donațiile trec la fondul de rezervă al noii însoțiri, ce s-ar înființa în comună; în lipsa acesteia va trece în administrarea federației, ca fond cultural, pentru respectiva comună.

#### IV. Administrarea însoțirii

**Art. 40.** Administrarea însoțirii se face prin:

- a). Adunarea generală;
- b). Consiliul de administrație;
- c). Comitetul cenzorilor.

**Art. 41.** Persoanele înrudite până la al 4 grad nu pot fi membri în consiliul de administrație. De asemenea persoanele înrudite până la al 4 grad între sine, sau cu membrii consiliului de administrație, nu pot fi alese cenzori, iar dacă au fost alese pierd această calitate.

##### a). Adunarea generală.

**Art. 42.** Adunarea generală se compune din toți membrii însoțirii.

**Art. 43.** Cercul de activitate al adunării generale este:

- a). Să delibereze și decidă asupra tuturor chestiunilor puse la ordinea zilei în sensul acestui statut și cu deosebire să supravegheze activitatea consiliului de administrație și a cenzorilor;
- b). Să cenzureze socotelile, să aprobe bilanțul și să împărțească beneficiul;
- c). Să hotărască asupra felului de a acoperi eventualele pierderi;
- d). Să dea consiliului de administrație și cenzorilor descărcare de gestiunea lor;
- e). Să statorească procentul după împrumuturile date membrilor și interesele după depuneri;
- f). Să hotărască creditul maximal, ce se poate da membrilor și condițiile de plată;
- g). Să fixeze operațiunile ce le va face însoțirea în cadrul acestui statut și cercul acestora;
- h). Să hotărască asupra mijloacilor, asupra vânzărilor și cumpărărilor de efecte publice, asupra înființării fondurilor speciale de asigurare și asupra tuturor modalităților, între granițele cărora se vor face operațiunile însoțirii;
- i). Să aleagă Consiliul de administrație și Comitetul cenzorilor;
- j). Să hotărască dizolvarea însoțirii și modificarea statutului.

**Art. 44.** Adunarea generală va fi chemată de Consiliul de administrație în ședință ordinară o dată pe an, cel mai târziu până la 31 mai. Adunarea generală va fi chemată în ședință extraordinară de Consiliul de administrație de câte ori o cere trebuința, ori de câte ori va fi cerută de Comitetul cenzorilor sau de o treime a membrilor. Chemarea se face conform obiceiului local, afișându-se și în localul însoțirii și trebuie să cuprindă locul și data întrunirii, precum și ordinea de zi. Chemarea se face cel puțin cu 8 zile înainte de data întrunirii și se aduce, împreună cu ordinea de zi, din bună vreme și la cunoștința federației, la care aparține însoțirea.

**Art. 45.** Adunarea generală este legală, când vor fi de față mai mulți de jumătate dintre membri. Neîntrunindu-se acest număr, se cheamă peste 8 zile o altă adunare, care poate lua hotărâri valide fără privire la numărul membrilor prezenți. Dacă în ordinea de zi este și modificarea statutului, se pot aduce hotărâri valide numai dacă sunt de față două treimi a membrilor. Neîntrunindu-se acest număr, se cheamă o nouă adunare generală, după 8 zile, care poate aduce hotărâre de modificare, dacă este de față cel puțin a zecea parte din numărul membrilor.

**Art. 46.** Adunarea o prezidează președintele însoțirii. În lipsa acestuia adunarea își alege singură președintele.

**Art. 47.** Hotărârile se aduc cu majoritatea voturilor celor prezenți și sunt obligatoare pentru toți membrii însoțirii. Votarea se face prin sculare, prin ridicarea mâinii ori verbal. Votarea va fi secretă, dacă o cere o treime a membrilor prezenți. Membrii interesați personal nu pot lua parte nici la discuții, nici la votare, în chestia respectivă.

**Art. 48.** La adunarea generală poate participa cu vot consultativ delegatul federației, la care aparține însoțirea, precum și alți cooperatori, dacă au fost invitați de Consiliul de administrație.

**Art. 49.** Hotărârile adunării generale vor fi introduse într-un registru special, vor fi verificate și iscălite de președinte, de secretar și de doi membri de încredere, aleși de adunarea generală.

**Art. 50.** Hotărârile adunării generale, contrare legilor și acestui statut, nu sunt valide. Consiliul de administrație și cenzorii nu sunt datori să le observe, ci au datorința, să convoace adunarea generală extraordinară, ca să le revizuiască.

## b) Consiliul de administrație

**Art. 51.** Consiliul de administrație se compune din un președinte, care este totodată președintele însoțirii și din 9 (nouă) membri, aleși de Adunarea generală ordinară dintre membrii însoțirii. Alegerea se face pe 3 ani prin votare secretă. Consiliul de administrație se reînnoiește cu o treime în fiecare an, astfel, ca nimeni să nu fie membru în acesta mai mult de trei ani. În cei dintâi doi ani, ieșirea se va face prin tragere la sorți, după aceea în ordinea vechimii. Membrii sortați ori ieșiți în ordinea vechimii, pot fi realeși. Nu pot fi în același timp în Consiliul de administrație și în Comitetul cenzorilor persoane înrudite până la gradul al patrulea (art. 41), ori părtașe la aceeași întreprindere de negoț.

**Art. 52.** Legitimarea membrilor Consiliului de administrație se face pe baza procesului verbal al adunării care i-a ales. Acest proces verbal va fi înaintat judecătoriei încredințate cu conducerea registrului de firme, iar membrii aleși își vor legitima iscălitura înaintea judecătoriei ori personal, ori în formă legalizată prin notarul public.

**Art. 53.** Consiliul de administrație este organul executiv al însoțirii. El reprezintă însoțirea atât în fața judecătorilor, cât și față cu alte persoane. El conduce și execută toate afacerile însoțirii, conformându-se cu strictețe codului comercial, acestui statut și hotărârilor adunării generale.

**Art. 54.** Consiliul de administrație, la convocarea președintelui, se întrunește în ședință de câte ori este necesar pentru rezolvarea agendelor curente, sau de câte ori o cer acesta, în cerere motivată, 2 membri ai consiliului, ori 2 membri ai comitetului cenzorilor. Consiliul de administrație poate aduce hotărâri valide, dacă sunt de față cel puțin jumătate dintre membrii consiliului, afară de președinte. Hotărârile se aduc cu majoritatea voturilor celor prezenți, când voturile sunt egale, decide votul președintelui. Hotărârile se introduc în registrul proceselor verbale a consiliului și le iscălesc, după fiecare ședință, toți membrii care au fost prezenți. Membrii care vor lipsi de la trei ședințe consecutive, fără să motiveze absența, se consideră de drept demisionați și în locul lor, până la cea mai apropiată adunare generală, consiliul, în înțelegere cu comitetul cenzorilor (art. 61 p. g.) se poate întregi prin optare cu alții dintre membrii însoțirii, care la ultimele alegeri în consiliu au întrunit mai multe voturi.

**Art. 55.** La ședințele consiliului pot participa, însă numai cu vot consultativ și membrii comitetului de censori, precum și delegatul federalei, la care este atașată însoțirea.

**Art. 56.** În special Consiliul de administrație este dator:

a). A observa și executa toate dispozițiunile legii, ale statutelor și hotărârile adunării generale. Pentru toate aceste e răspunzător față de însoțire.

b). A se acomoda hotărârilor adunării generale la luarea împrumuturilor spre scopurile însoțirii.

c). A vota împrumuturi membrilor în conformitate cu dispozițiile acestui statut și a supraveghea plățirea regulată a împrumuturilor date.

d). A statori dobânda după împrumuturi și depuneri în conformitate cu hotărârile adunării generale.

e). A controla casa și purtarea socotelilor și a se îngriji de plasarea sigură a capitalelor.

f). A supraveghea și controla operațiunile de mijlocire, cumpărările și vânzările de efecte, făcute prin însoțire.

g). A alcătui bilanțul și raportul asupra gestiunii sale anuale.

h). A primi și exclude membrii.

i). A numi, și în caz de delict și crime în oficiu, a revoca pe amployații însoțiți.

j). A împlini toate acele funcțiuni, care sunt în consonanță cu dispozițiunile acestui statut.

**Art. 57.** Membrii Consiliului de administrație sunt solidar și nemărginit răspunzători cu averile lor personale pentru pierderile însoțirii, ce ar rezulta din reaua lor credință, din neglijență ori din abuz de putere. Dacă un membru al consiliului ajunge la cunoștința unor astfel de fapte și hotărâri și protestează împotriva lor, aducându-le la cunoștința cenzorilor, nu mai e răspunzător pentru ele.

### c) Comitetul cenzorilor.

**Art. 58.** Comitetul cenzorilor este organul de supraveghere și de control al însoțirii. Se compune din un președinte și din 3 (*trei*) membri aleși de adunarea generală ordinară, dintre membrii însoțirii, prin votare secretă. Membrii comitetului cenzorilor se aleg pe trei ani. În fiecare an o terțialitate iese din comitet. În cei dintâi doi ani ieșirea se face prin tragere de sorți. Membrii sortați ori ieșiți pot fi realeși.

**Art. 59.** Membrii Comitetului cenzorilor nu pot fi înrudiți nici între sine, nici cu membrii consiliului de administrație până în gradul a 4-lea. Cei înrudiți își pierd calitatea de cenzori (art. 41).

**Art. 60.** Comitetul cenzorilor este dator: să apere în toate privințele interesele însoțirii; să supravegheze ca gestiunea să se facă conform codului comercial, conform statutului și dispozițiilor adunării generale. În orice timp poate controla casa și se poate informa din actele și registrele însoțirii. Dacă află că, Consiliul de administrație, ori amployații însoțirii calcă legea, statutul ori hotărârile adunării generale, ori alte dispozițiuni asigurate prin contracte, are dreptul să ia toate măsurile spre apărarea intereselor însoțirii și când interesele acesteia sunt primejduite, poate convoca adunarea generală extraordinară.

**Art. 61.** În special Comitetul cenzorilor este obligat:

a). A verifica situația casei și solvabilitatea creanțelor cel puțin o dată la trei luni, încheind proces verbal.

b). A verifica bilanțul și situațiunea generală în fiecare an cel mult până la 1 aprilie și a face asupra lor raport adunării generale.

c). A examina regulamentele de administrare, întocmite de Consiliul de administrație.

d). A examina prealabil propunerile privitoare la modificarea statutului.

e). A abzițe și pretinde încasarea pretensiunilor periclitare.

f). A propune excluderea și înlocuirea membrilor renitenți.

g). A-și da avizul la întregirea consiliului de administrație prin optare (art. 54).

**Art. 62.** Comitetul cenzorilor poate lucra și aduce hotărâri valide, dacă, afară de președinte, sunt de față cel puțin 2 membri. Hotărârile se aduc cu majoritate de voturi. Când voturile sunt egale, decide votul președintelui. Toate constatările și verificările



cenzorilor vor fi bine întemeiate și stipulate cu precizie în procesele verbale, ce sunt datori a încheia. Procesele verbale vor fi trecute într-un registru special.

**Art. 63.** Pentru legitimarea Comitetului cenzorilor servește procesul verbal al adunării generale care i-a ales.

**Art. 64.** Pentru conducerea registrelor de contabilitate ale însoțirii și pentru manipularea casei, adunarea generală poate angaja casier și contabil, eventual și alți angajați, care vor lucra sub controlul nemijlocit al Consiliului de administrație și al cenzorilor. Casierul poate fi ales în consiliul de administrație, nu însă în comitetul cenzorilor. Casierul și contabilul șef, la invitarea președintelui, poate participa la ședințele consiliului de administrație, cu vot consultativ.

## V. Dispozițiuni generale.

**Art. 65.** Statutul prezent poate fi modificat numai de adunarea generală, în a cărei ordine de zi a fost anunțată modificarea și numai dacă sunt prezente la adunare cel puțin două treimi ale membrilor însoțirii. Dacă nu se întrunește acest număr se cheamă spre acest scop o nouă adunare generală după 8 zile, care poate aduce hotărâre de modificare, dacă este de față a zecea parte din numărul membrilor însoțirii (art. 45).

**Art. 66.** Dizolvarea voluntară a însoțirii o poate decide numai o adunare generală, chemată anume spre acest scop și numai atunci, când pentru continuarea însoțirii nu se pronunță cel puțin 7 membri. Cei ce voiesc pot ieși din însoțire. Eventuala dizolvare ori lichidare se va publica conform dispozițiilor codului comercial.

**Art. 67.** Adunarea generală de constituire poate aduce hotărâri, fără a observa la convocare dispozițiunile acestui statut.

Dat în Vaca la 2. VIII 1913.

Pentru direcțiune

Alexandru Fugătă

**IV**

**DECLARAȚIE DE MEMBRU**

Subsemnații declarăm obligatoriu că ne înscriem ca membri la Banca Poporală Fraga și că cunoaștem pe deplin rânduielele statutelor, pe care le primim în întregime, obligându-ne fiecare a plăti la Casa Băncii părtașia cu care ne-am angajat și taxa de înscriere cerută.

Nr. crt.	Numele și prenumele	Ocupația	Locul	Suma părtaş.	Data	Suma	Pt. părtaş.	Taxa înscr.
1	Ioan Bârna	Învăț.	Vaca	20	2. 08 1913	2		2
2	Sofia Bârna		"	20	"	2		2
3	Treja Manea		"	20	"	2		2
4	Athanasiu Brana	negustor	"	20	"	2		2
5	Filip Maria prin Brana	"	"	20	"	2		2
6	Brana Mariuța p. Filip	"	"	20	"	2		2
7	Ioan Bârna		"		"	4	2	2
8	Maria Bârna		"		"	4	2	2
9	Ioan Magdalina		"		"	2		2
10	Ioan Avram I Petru		"	20	"	2		2
11	Bârna Ioja		"		"	2		2
12	Avram Petru I Dănilă		"		"	2		2
13	Rus Medrea		"					
14	Cor Ioan I Petru		"					
15	Manea Petru I Ioan		"		"	2		2
16	Nicolau Rusu		"	20	"	2		2
17	Cor Ioan	Mic pr.	"	20				
18	Rațiu Susana prin Micu	"	"	20				
19	Nicolae Lupea	"	"	20		4	2	2
20	Ioan Rusu	preot	"	20				
21	Trifa Marie I Tănase	econom	"	20				
22	Ianc Maria prin Micu	"	"	20				
23	Avram Nicolae I Iov	Mic pr.	"	20		2		2
24	Florea Manea	"	"	20				
25	Manea Petru I Petru	"	"	20		2		2
26	Micu Ioan	învățător	"	20		4	2	2
27	Iosif Costea	preot	"	20		2		2

28	Bârna Nicolae I Filip	econom	"	20		2		2
29	Lazăr Nicolae sufletu	"	"	20				
30	Filip Nicolae I Irimie	"	"	20				
31	Avram Tănase	"	"	20				
32	Stanciu Petru p. Micu	"	"	20				
33	Toma Nicolae p Micu	"	"	20		2		2
34	Cor Nicolae a Onichi	"	"	20				
35	Maria Tudor	"	"	20		2		2
36	Bârna Lazăr I Nicolae	"	"	20		2		2
37	Lazăr Toader I Nicolae	"	"	20				
38	Iancu Ioan	"	"	20				
39	Lazăr Petru	"	"	20		2		2
40	Cor Miron	"	"	20		2		2
41	Tulea Lazăr a Treji	"	"	20		2		2
42	Indrei Mane I Petru	"	"	20				
43	Bârna Nicolae	"	"	20		2		2
44	Iancu Petru	"	"	20				
45	Rozalia Micu	"	"	20		4	2	2
46	Sofia Avram	"	"	20				
47	Lazăr Ioan	"	"	20		2		2
48	Lazăr Sofia	"	"	20		2		2
49	Solomon Cleșiu	"	"	20		4	2	2
50	Indrei Ioan I Iov	"	"	20		2		2
51	Onea Gafea	"	"	20		2		2
52	Bârna Marta	"	"	20		2		2
53	Golda Ioan Bujac	"	"	20				
54	Neaga Ioan Negău	"	"	20		4	2	2
55	Cor Nistor I George	"	"	20				
56	Bârna Iosif	"	"	20		4	2	2

DJHAN, Fond Tribunalul Hunedoara, Dosar 3/1913, f. 61-70.

## V

### CRONICA PAROHIALĂ A PAROHIEI CRIȘAN (VACA), JUD. HUNEDOARA

#### ISTORICUL COM[UNEI] BIS[ERICEȘTI] VACA

Comuna bisericească Vaca e situată pe partea dreaptă a văii Crișul Alb, în partea nordică a județului Hunedoara, aparținătoare din punct de vedere bisericesc tractului Zarand și Arhidieceza de Alba Iulia și Sibiu, iar politicește plasei Brad și jud[eu]ului Hunedoara. Despre data înființării acestei comune date sigure nu sunt, doar că există ca parohie de sine stătătoare cam de pe la a[nul] 1500. În timpurile vechi biserica nu era situată în interiorul satului ca și azi, ci afară de sat din partea de din jos, și anume pe locul numit la „Părăul Mănăstirei”.

Numele vine de acolo că biserica de aici fiind și mică și departe de sat (1 km), cu timpul credincioșii, în cimitirul de azi și-au zidit o nouă biserică, care însă s-a ars pe timpul revoluției lui Horia, Cloșca și Crișan. În biserica cea veche din păraul mănăstirii rămânând ea pustie, în timpul când o parte dintre români au părăsit religia ortodoxă și au trecut la catolicism și apoi s-au început persecuția religioasă contra românilor ortodocși pentru a-i converti cu forța, în biserica veche catolicii au adus doi călugări gr[eco] cath[olici] care în scopul de a converti pe credincioșii ortodocși la unație au înființat o școală, pentru instruirea copiilor ortodocși.

A rămas tradiția și azi în popor că un călugăr mai bătrân chema la el pe copiii care pășteau vitele și le da 1 bucată de pâine și 1 palmă bună, însoțită de cuvintele „ține minte”. Cu timpul dărâmându-se biserica și plecând și călugărul, neputând converti nici măcar un singur suflet, deși pe un creștin, un moș a lui Gheorghe Dili, om cetitor, au voit să-l sfințească de preot unit în Vaca, dacă va trece la unație, dar fără de folos. Pământul bisericii a rămas în folosința preotului gr[eco] cat[olic] din Bucuresci, și s-a vândut apoi de către protop[opol] gr[eco] cat[olic] din Baia de Criș unui locuitor ort[odox] din Vaca în a[nul] 1922.

În locul bisericii zidite în cimitirul de azi, și care biserică s-a ars pe timpul revoluției lui Horea, Cloșca și Crișan – locul ei văzându-se și azi – credincioșii au zidit o biserică mare și frumoasă. Biserica aceasta în 1848 nu era terminată și când familia nobililor Brady din Brad, în 1848, s-au refugiat din calea pericolului și-au căutat scăparea la preotul I[oa]n Manea din Vaca, căruia i-au promis că dacă îi va ascunde bine îi va da bani ca să termine biserica. Planul de scăpare n-a reușit, deoarece venind oamenii de la Bulzești și Tomnatic și satele din jur sub conducerea unui conducător numit „Maiorul” au aflat pe toți membrii familiei Brady, vreo 12-13 persoane, i-au prins și i-au dus pe păraul Mănăstirii și i-au omorât până la unul și apoi morți ori și cum erau i-au îngropat acolo. După revoluție, membrii rămași în viață din familia Brady i-au dezgropat și i-au îngropat în un mormânt comun în cimitirul unguresc din Baia de Criș, care se vede și azi în partea stângă a drumului.

Despre vechimea comunei Vaca dovedește și un document, în copie, sub nr. 3888 din 21 august 1821, în care se arată îndatoririle ce le aveau singuraticile familii de iobagi față de stăpânii lor, toți nobili unguri.

1/ Văd[uva] lui Grof Gyulai Ferencz, D[oam]na **Kotsandi Susana** avea 42 de iobagi cu familiile lor.

2/ **Mate Farcas** avea 10 oameni cu familiile lor.

3/ Domnu[l] **Doboi György** are 8 iobagi cu familiile lor.

4/ Baron **Radok Imre Măriase** are 2 iobagi cu familiile lor.

5/ Baron **Nalatzl Foro Măriase** are 5 iobagi cu familiile lor.

6/ Baron **Nalatzl Istvan Măriase** are 4 iobagi cu familiile lor.

7/ Dl. Grof **Bethlen Farkas Măriase** are 10 iobagi cu familiile lor.

8/ **Horvath Andras** are 2 iobagi cu familiile lor.

9/Văduva lui Bartsai Abraham, grof. **Bethlen Sususana Măriase** are oameni 6, în fiecare săptămână la lucru cu câte 2 boi. În total sunt 9 domni de pământ la care oamenii sunt repartizați pentru lucru, în total 95 de familii. Din acest document se mai vede că locuitorii aveau să presteze domnilor săi ca dare a satului pe timp de 1 an următoarele: 95 de familii (mai erau și oameni liberi și zseleri, după cum se vede din document care nu dădeau nici o dare domnilor) făceau „2631 de zile de slujbe, apoi mai dădeau 50 de găini, 54 de pui, 500 de ouă, 1 ferie și 5 cupe de unt, o ferie și 5 cupe de miere, 50 fuioare de cânepă, 417 de zloți și 20 cr[eițari], 129 de fonți de torsură și 40 coți de țesătură de pânză și din 24 care de lemne, duse la crâșma de la Mesteacăn, proprietatea Bar[onului] Nalaczy Jozsef. Tot în comuna Vaca s-a născut cam pe la anul 1730 (data cea mai des folosită este 1732 sau 1733), Gheorghe Giurgiu Crișan, tovarășul din marea răs[coală] a lui Horea, Cloșca și Crișan (1784).

Pe locul numit Părăul Goldeștilor se păstrează o casă veche, care a ars în revoluția din 1848 și care s-a refăcut, fiindcă a ars numai pe jumătate și nu se știe hotărât, în casa aceasta ori în alta care era departe de ea numai de vreo 5-8 m și care în 1848 a ars complet, s-a născut eroul Crișan, mort pe roată la Alba Iulia la 16 februarie 1785. Întru amintirea acestui erou al neamului, pentru ridicarea unui monument în comuna Vaca, primind autorizație de la Dl. Ministru al Ocrot[irilor] Sociale, s-a colectat în țară sumele necesare, care sume, în sumă de lei 94.000, sunt depuse la bancă, până ce acest fond s-a mai mărit tot prin contribuții benevole.

În ce privește administrarea parohiei Vaca, din matricolele ce se păstrează, se vede că au funcționat din a[nul] 1790 și până azi următorii preoți: 1/ **Popa Bârna**, 2/ **Popa Gheorghe**, 3/ **Popa Iov Manea**, 4/ **Ioan Manea**, 5/ **Iosif Costea** și 6/ **Alexandru Fugătă**. În timpul de vacanță a parohiei, administrația a făcut-o – mai demult Pr[eotul] Faur din Junc iar mai în urmă Pr[eotul] I. Rusu din Junc și Iosif Comșa din Ribița.

Subs[emnatul] Pr[eot] Al[exandru] Fugătă, născut, în 10 X 1885, în comuna Luncoiul de Jos - după abs[olvirea] liceului, 1907, în Brașov și a teologiei în Sibiu, la 1912, m-am preotit în comuna Blăjeni-Plaiu. De aici în 1916, în decursul marelui război al lumii, am fost chemat și eu la armată ca preot, cu gradul de căpitan, servind până la 1 XI 1918, când a izbucnit revoluția pe frontul austriac și când în scurt apoi încheindu-se armistițiul, din orașul Graz, unde făceam serviciul ca preot de corp de armată, m-am reîntors acasă în sânul familiei.

Am mai stat în parohia Blăjeni Plaiu până în luna martie 1920, când fiind ales și întărit de paroh în comuna Vaca – am ocupat postul de paroh care cu ajutorul lui D[umne]zeu îl dețin și azi. Matricolele în această parohie sunt toate în cea mai bună ordine, așa: 1/ **Matricula botezaților** în IV tom[uri], există de la anul 1790, II/ **Matricula morților și a cununaților** sunt din anii 1811. Asemenea e **Protocolul bunei învoiri** (al

încredințării) cum și **Protocoloalele** despre ședințele comitetului și sinodului parohial, cum și jurnalele de casă se păstrează de zeci de ani în cea mai perfectă ordine.

Archivul parohial se află numai cu începere din anul 1919. Întreg archivul parohial s-a nămicit după moartea Pr[epotului] J[osif] Costea, deoarece familia mutându-se din Vaca în comuna Ribița, au dus și archivul care s-a nămicit în modul acesta. Biserica are o frumoasă bibliotecă parohială constătătoare din 550 volume și care se păstrează în edificiul școală, proprietatea bisericii. Cărțile se citesc de bărbați, femei, tineri, adulți și copii de școală.

Comuna Vaca e dintre primele comune din tr[actul] Zarand și pl[asa] Brad, unde numărul neștiutorilor de carte e foarte mic, cam 15-20 %, încolo toți știu scrie și citi. Acest merit îi revine școlii confesionale din loc, care până la anul 1918 au avut toți învățători vrednici și care se interesau de educația morală și intelectuală a elevilor obligați de școală. Învățătorii până la această dată - deși legile școlare ungurești erau foarte aspre - se plăteau de către epitropia parohială, în fiecare lună scoțându-și salariul din casa bisericii, conform legii. Cum biserica are avere imobilă, care se licitează an de an în ziua de Sf. Gheorghe, sumele incurse se foloseau pentru trebuințele bisericii și pentru solvirea salariului învățătoresc, ne voind comuna bisericăscă ca susținătoare de școală să primească ca ajutor la salariul învățătoresc nici măcar un ban de la fostul stat unguresc. După Unirea tuturor românilor la 1 XII 1918, cu patria mamă, cum statul român a statificat instrucția la toate școlile primare, natural a fost ca și învățământul de la școala confesională din Vaca să treacă sub controlul statului, primind și salariul învățătoresc cei 2 învățători de la școala noastră de la stat.

Edificiul a rămas și pe mai departe până azi în proprietatea bisericii. În ce privește însă instrucția elevilor, am durere că nu se mai face ca și în trecut – dovadă că biserica știa să dea o mai bună educație și controlul fiind mai sever – învățătorilor săi. Să sperăm însă că cu timpul și școlile statului va ști să dea tinerilor care se pregătesc pentru greua dar frumoasa sarcină de învățător, aceia pregătire pe care și azi o dau școlile normale (pedagogice) din centrele episcopicești și care sunt sub jurisdicția bisericii. În ce privește viața morală a locuitorilor din comuna Vaca, cum în comună sunt mulți pomi, ea lasă mult de dorit.

Oamenii, bărbați și femei, de toate vârstele beau la rachiu în măsură mare, cum și alte beuturi alcoolice, ba produc și ei în fiecare familie rachiu în mare măsură pe care-l consumă acasă în familie, un rău mare fiindcă sub cuvânt ca să nu le „descrească copii” dau și copiilor, cât de mici ar fi, să bea, de aceea apoi atât cei mari cât și cei mici sunt foarte slabi, fapt care s-a dovedit cu ocazia asentărilor din 1925, când nu s-a asentat nici un fecior – ceea ce l-a și îndemnat pe comandantul cercului de recrutare să-i pozeze pe toți goi – ca o pildă din urmările cele rele ale alcoolismului. Afară de beuturi s-a încuibat procesele pentru nimica toată se părăsc la judecătorie, cheltuind mulți bani și mult timp, iar un rău f[oarte] mare fiindcă foarte mulții sunt săraci din cauza proceselor și s-au înglodat în datorii.

Ocupația principală e plugăritul, afară de aceia mulți sunt mineri, la minele de cărbuni din Țebea și mai puțin la cele de aur din Gurabarza ale Soc[ietății] miniere Mica, fostă Ruda 12 Apostoli din Brad București. Se mai ocupă cu pomăritul și în mare măsură cu legumăritul – aceasta din urmă fiind un mare izvor de câștig, aproape pentru fiecare familie, așa că dacă nu or spori pe beutură, fiecare familie ar fi totdeauna cu bani. Luxul nu s-a încuibat. Abia acum încep să vadă folosul meseriilor, așa că încep să-și dea copii la

meserii. La liceu din comună azi sunt numai 2 băieți. Numărul familiilor e de 184, cu un total de aproape 890 suflete, din care vreo 4-5 familii sunt duse în vechiul regat angajați ca servitori la boierii de acolo. În ce privește viața religioasă, credincioșii cercetează regulat în Duminică și sărbători biserica, dară în data de 14 octombrie 1924, data când s-a schimbat calendarul vechi, în ce privește sărbătorile, oamenii s-au cam destrăbălit de Sf[ân]ta biserică, așa că sărbătorile după calendarul îndreptat nu le prea țin, bisericile sunt goale, de lucru la câmp însă nu prea lucră, dar apoi țin și data la care ar fi căzut sărbătorile după calendarul cel vechi.

Momente mai însemnate în decursul păstoriei mele sunt următoarele: În 14 III 1920 am ocupat postul de paroh în comuna Vaca. În acest an am plătit din averea bisericii prețul caselor parohiale în lei 14.000 de la vād[uva] preoteasă **Eufrosina Costea**. În anul 1921 cu lei 7.000 am reparat supra edificatele de la casele parohiale. În acest an fiind mulți credincioși duși în America, le-am scris și i-am rugat să colecteze banii necesari pentru procurarea clopotelor la Sf[ân]ta Biserică în locul celor rechizate de unguri și duse în 1916 pentru a face din ele tunuri.

Cererea mea n-a rămas fără rezultat, căci în luna martie am primit de la credincioșii din America, prin **Nistor Magdalena**, suma de lei 27.600, adică douăzeci și șapte mii șase sute lei, din care sumă, cu lei 20.880, am procurat 2 clopote, 1 de 176 kg. și 1 de 86 kg, de la fabrica **Nowotny** din Timișoara, iar cu suma de lei 3.150, de la Librăria diecesană ortodoxă rom[ână] din Arad, am luat 2 rânduri de odăjdii, complete, unul de culoare roșie-galbenă, unul vânăt-galben. S-au mai luat apoi multe cărți rituale pentru Sf[ân]ta Biserică. Clopotele le-am sfințit în ziua de 3 IV 1921, fiind de față P[rea] On[oratul] Protopop Pompiliu Piso și preoții Andron Bogdan din Brad și Iosif Comșa din Ribița și cu preotul locului, fiind [de] față întreaga comună și d[om]ni Dr. Ștefan Hărăguș, adv[ocat] Brad și Dr. Joe Gherman, prim pretor Baia de Criș. În ziua de 24 aprilie 1921 am sfințit odăjdiile cumpărate de la Arad, iar în 17 oct[ombrie] 1921 am sfințit împreună cu Pr[eotul] Miron Popovici din Mihăileni un frumos prapor tricolor și o frumoasă acoperitoare de la Sf[ân]ta Masă aduse ambele de credinciosul Nistor Magdalena reîntors din America unde a stat 17 ani. Pentru clopote au donat următorii credincioși aflați în America:

1. <b>Nistor Magdalena</b>	30 dolari
2. <b>Ioan Andrei Coaja</b>	30 dolari
3. <b>Ioan Andrei I Visalon</b>	30 dolari
4. <b>Petru Andreiu</b>	25 dolari
5. <b>Gheorghe Lup</b>	30 dolari
6. <b>Ioan Avram Totiș</b>	30 dolari
7. <b>Ioachim Doț</b>	30 dolari
8. <b>Teodor Golda a Teni</b>	30 dolari
9. <b>Ioan Golda a Marini</b>	30 dolari
10. <b>Dumitru Niță</b>	30 dolari
11. <b>Ioan Neaga</b>	30 dolari
12. <b>Nicolae Bârna și soția sa Raveca</b>	40 dolari
13. <b>Tănase Iezan</b>	10 dolari
14. <b>Nicolae Neaga</b>	25 dolari
Total dolari	400

Pentru cumpărarea steagului (praporelui) și a feței de masă au donat din America următorii:

1. <b>Nistor Magdalena</b>	dol[ari]12,50
2. <b>Teodor Golda</b>	12,50
3. <b>Ioan Lazăr</b>	12,50
4. <b>Tănase Iezan</b>	12,50
5. <b>Nicolae Neaga</b>	12,50
6. <b>Niță Dumitru</b>	12,50
7. <b>Ioan Indreiu</b>	12,50
8. <b>Ioan Golda</b>	12,50
Total dolari	100,00

Tuturor acestor buni credincioși Bunul D[umne]zeu să le primească această jertfă făcută pentru Sf[ân]ta Biserică. Cu începere din acest an a început scumpetea pentru toate articolele de viață să crească în mod simțitor. Grâul a ajuns la lei 150 m[ăsură] iar cucuruzul la lei 110 m[ăsură], carul de prune la 1200-1400 lei. Fiind edificiul Sf[in]tei biserici acoperit cu șindrilă și fiind foarte slab, am început să adun capitalul necesar pentru renovarea ei, ceea ce bunul D[umne]zeu m-a și ajutat să o fac în a[nul] 1924. Obținând de la Dl. ministru voie să colectăm în țară sumele necesare pentru repararea Sf[in]tei biserici, deoarece credincioșii sunt foarte săraci iar bani gata nu aveam numai lei 40.000, cu colectele am încasat aproape 130.000. De la credincioși, din repartiție am încasat, lei 18.000, în care sumă se cuprinde suma de 2.000 lei donată de credinciosul **Athanasie Brana**, comerciant în loc.

Totalul sumei avute pentru repararea Sf[in]tei Biserici a fost de lei 190.000, din care sumă am spesat cu repararea Sf[in]tei Biserici, lei 175.000. Până la adunarea capitalului necesar, am împrumutat de la Banca ungurească din Baia de Criș suma de lei 60.000, care sumă o am solvit din suma de 190.000. Am fost siliți să luăm de la Banca ungurească, fiindcă Banca românească „Crișana” din Brad n-a voit să ne dea.

Planul renovării bisericii care s-a aprobat de P[rea] V[eneratul] Consistor din Sibiu cu nr. /1927 a fost făcut de antreprenorul **Ioan Tampa** din Brașov, iar lucrările de renovare s-au executat de antreprenorul **Eugen Orșa** din Brad. Lucrările au constat din:

Ridicarea edificiului bisericii de jur împrejur cu 1 m și acoperirea cu țiglă. Materialul întreg s-a procurat în regie proprie de epitropia Sf[in]tei Biserici. Materialul întreg s-a adus de la Brad gratuit de către credincioșii din comună. Cerimea încă s-a făcut toată din nou. S-a padimentat cu ciment. Pictura bisericii s-a făcut cu lei 14.000 de către **Gheorghe Zsigmond**, rom[ân] ort[odox] din Buciumani. Turnul s-a renovat și s-a vopsit din nou, cu lei 15.000 de către **Robert Kneizel** din Brad, care cu această sumă a mai vopsit întreg mobilierul din Sf[ân]ta Biserică, cum și ușile și ferestrele Sf. Chivot. Lucrările de reparare s-au început la 1 iulie 1924 și s-au terminat la 1 noiembrie 1924, așa că sfințirea Sf[in]tei Biserici s-a făcut în ziua de 8 noiembrie 1924, ziua sf[in]ț[ilor] Arhangheli Michail și Gavril fiind o zi foarte frumoasă și caldă ca și în miezul verii.

Biserica s-a sfințit prin P[rea] On[oratul] Protopop **Pompiliu Piso** ca delegat al Î[nalt] P[rea] Sf[in]țitul] domnul mitropolit Dr. Nicolae Bălan – servind la actul sfințirii Pr[eoții] **Iosif Tisu** și **Ioan Indreiu** din Țebea, **Aurel Barna** din Mesteacă, **Iosif Comșa** din Ribița, **Andron Bogdan** din Țărățel, **Ioachim Ivan** din Podele, **Miron Popovici** din Mihăileni și **Al[exandru] Fugătă**, preotul locului, cum și diaconul **Valer Fugătă**, profesor de religie la Liceul A. Iancu din Brad.



În decursul Sf[in]tei Liturghii a cântat corul bisericii din loc condus de harnicul învățător din loc **Virgil Bârna**. Au fost foarte mulți credincioși din satele dimprejur, căroro comitetul parohial le-a dat tradiționalul aldămaș. Seara tinerimea din comună, feciori și fete, sub conducerea învățătorului **V[irgil] Bârna** au dat o frumoasă reprezentație teatrală-corală având pe lângă frumosul succes moral și un succes material, circa 6.000 lei din care sumă s-au acoperit spesele împreunate cu banchetul dat de comitetul parohial, preoțimii, intelectualilor și unor fruntași din comună cum și din alte comune care au fost prezente la sfințirea bisericii.

În decursul anilor 1924-1925 s-au ținut în fiecare an în a 2-a Duminică după Sf[intele] Paști, clubul religios a preoților din jur, deodată cu conferințele învățătoresți. În zilele de 22 și 23 decembrie 1925 au fost ploi torențiale împreunate cu fulgere și tunete ca și în dricul verii, după care au urmat apoi mari inundații de apă, care și în comuna Vaca au fost așa de mari cum nici bătrânii n-au mai pomenit. În Brad pe străzi și în case apa pe unele locuri au ajuns înălțimea de 3 ½ m făcând pagube de milioane, ducând foarte multe vite și stricând 6 case, ducând din ele întreg mobilierul.

În războiul pentru întregirea neamului, 1914-1919, credincioșii din parohia Vaca, deși parohie mică, și-au dat prinusul de jertfă, murind, pe diferite câmpuri de luptă, 20 de credincioși care sunt următorii soldați: **Bârna Iosif a Culăiții, Neaga Ioan I Concel, Faur Ioan I Făuruț, Vlad Tănase a Medri, Magdalena Ion I Ion, Cor Nicolae I Gheorghe, Lazăr Ioan I Cocoș, Avram Antonie I Pișta, Avram Gheorghe I Pișta, Bârna Petru I Cocoș, Lazăr Gheorghe a Dolichi, Lup Nicolae I Avram, Indreiu Lazăr I Iov, Josan Tănase I Petru, Indrei Petru I Ion, Avram Petru a Sanfiri, Ios. Bârna I Costan, Vișa Petru I Dumancu.**

Întru amintirea acestor eroi, cum și întru amintirea eroului național Crișan, al 3-lea căpitan în marea revoluție a lui Horea, 1784-1785 a iobagilor s-a ridicat în comună un monument. Eroul național **Crișan** e născut pe la 1733, în comuna Vaca din fostul județ al Zarandului, numele lui adevărat era **Giurgiu Marcu**, născut în Vaca pe păraul Goldesc. În această casă mai locuiește **Golda Petru I Ciocoi**, și mutându-se în comuna Cărpiniș, s-a numit Gheorghe Crișan, de pe Valea Crișului. (Vezi Revoluția lui Horea 1784-1785 de N. Densușianu, pag, 111 - Capitaneus nomine Krisan Gyorgy de origine ex comitato Zaradens, posesione Vaka, Declarațiunea lui Al. Chendi 5 I 1785, fost notar și secretar a lui Horea.

Monumentul s-a ridicat azi când Bunul D[umne]zeu ne-a ajutat să fim o țară și un popor sub domnia glorioasă a M[ajestății] S[ale] Regelui Ferdinand I și a soției sale, M[ajestatea] S[a] Regina Maria. După Marele Război a urmat întregirea neamului într-o singură țară și sub o singură domnie. M[ajestatea] Sa Regele și Regina s-au încoronat ca primul rege al României Mari în catedrala încoronării din cetatea lui Mihai Viteazul în Alba Iulia, în ziua de 15 octombrie 1922 și a domnit glorios până în 20 iulie 1927, când M[ajestatea] Sa Regele a murit, lui urmându-i pe tron M[ajestatea] S[a] Regele Mihai I, în etate de 6 ani. M[ajestatea] S[a] fiind minor, până la majorat, în numele M[ajestății] S[ale] Reg[elui] Mihai I domnește o regență de 3 și e compusă din S[finția] Sa Patriarhul Țării, Dr. Miron Cristea, din A[lteța] S[a] Regală Principele Nicolae și Dl. Gh[eorghe] Buzdugan.

Fostul moștenitor al tronului Principele Carol din diferite motive a părăsit de bună voie Țara, s-a exilat și a renunțat pentru totdeauna la tronul Țării Românești. Prin

această renunțare a ajuns pe tron fiul său M[ajestatea] S[a] Regele Mihai I. D[umne]zeu să-i dea agerime și noroc să poată ajunge la domnia glorioasă ca și străbunii săi.

Pentru ridicarea monumentului eroului Crișan sumele necesare s-au colectat în țara întreagă, în urma permisiunii dată de Dl. ministru al Ocrotirii Sociale din București cu nr. 19.280 din 5 iunie 1925. S-au adunat în total lei 180.000, colecta continuă. În vara acestui an, 1928, s-a pus fundamentul monumentului. Anul 1928, în genere, a fost un an foarte secetos, fân s-a produs f[oaarte] puțin, otavă de loc. Poame, prune mai multe, celelalte iar puține, grâul slab, cucuruzul de loc. Azi în 8 X [1]928, măsura de cucuruz a ajuns, lei 240-250.

În anul 1929, în ziua de 22 mai (miercurea) s-a iscat o furtună cu fulgere și tunete. Trăgându-se în baza unui obicei rău – clopotele – un trăznet a lovit în Sf[ân]ta Biserică, în turn, în partea de către miază zi, a înconjurat biserica, fiind legată în fier de jur împrejur, și a omorât pe credinciosul **Ioan Iezan**, ginerele lui Tuliștel. Sub turn mai erau adăpostiți 8 credincioși, cărora însă nu li s-a întâmplat. Femeia **Mărișuța Cor I Iosif** și fata **Avram Sofia I Iovu Geghera** au suferit vreo 10 zile.

Biserica a suferit stricăciuni, care se urcă la vreo 50.000 lei. Tot în decursul anului 1929 am terminat monumentul ridicat în cinstea Eroului Național Crișan, și care monument a costat lei 360.275, adică s-a colectat atât. La acest monument a mai dat Banca Națională a României, prin sucursala din Deva, fiind director Dl. Răzuș, suma de 20.000 lei. Monumentul, care e opera profesorului **Marcel Olinescu** din Brad, și la care au lucrat măeștri pietrari (la soclu) Schmiedt și Frasgyalc din Sebiș, jud[eu]l Arad, s-a inaugurat Duminică, în 29 septembrie 1929, în fața unui număr f[oaarte] mare de credincioși din satele din jur, fiind f[oaarte] mulți intelectuali. Credincioșilor li s-a dat pomană, vin și pâine, iar intelectualilor un banchet în localul D. **At[anasie] Brana**.

Au luat parte 82 de domni și d[oa]mne din Brad și jur, Deva și Baia de Criș. La parastasul de la monument și la Sf[ân]t[a] Liturghie au servit pr[otopo]pul **Ioan Indreiu** și **Iosif Tisu** – Țebea, **Andron Bogdan** - Țărățel, **Ilarion Felea** – Valea Bradului, **Miron Popoviciu** – Mihăileni, **Ioan Fugătă** – Luncoiul de Jos, **Andron Roman** – Luncoiul de Sus, **Iosif Comșa** – Ribîța, **Ioan Mihuț** – Cărstău. A predicat pr. **Ioan Indreiu** din Țebea, iar rostirile le-a ținut Dr. **Ioan Radu**, dir[ectorul] Liceului ort[odox] rom[ân] Avram Iancu Brad și Dr. **Pavel Oprișa** din Brad.

La banchet a vorbit Dr. **Nerva Oncu**, deputat Baia de Criș, Dr. **Ioan Radu** - Brad, **Cornel Rusu** - Vaca și în fine eu, preotul locului **Alex. Fugătă**, am arătat pe scurt istoricul și am mulțumit celor prezenți, în numele credincioșilor din Vaca. Au fost Dr. **S. Riscuța**, medic, Dr. **Iacob Oncu**, adv[ocat], Traian ? dir[ector] de bancă, **Ioan Micu**, învă[ță]tor, cu familiile din Baia de Criș, Dr. **Răzuș** cu personalul băncii din Deva, **Traian Ivan** Deva. Din Brad, **I. Ghișe**, dir[ector] de bancă, Dr. **C. Glava**, adv[ocat], **V. Nistor**, pretore, **C. Grădina**, Dr. **I. Radu**, Dr. **P. Oprișa** și foarte multe intelectuali, domni și doamne, între care profesorii Liceului din Brad, **V. Fugătă**, **E. Fugătă**, **C. Saptă**, **D. Rusu**, **Gh. Pană**, **F. Veselie** cu toți preoții care au luat parte la serviciul divin. Din suma colectată de lei 360.275 s-a dat colectanților și în alte opere aproape 150.000. Cu banchetul s-a spesat 35.000 lei și care sumă întră și pomana dată credincioșilor (280 litri vin și 50 pâini). Monumentul a costat lei 176.220.

Anul 1929 în genere a fost un an nu prea îmbelșugat. Grâul puțin și slab, cucuruz mult, fân de mijloc, dar poame n-au fost de loc. Înghețul din iarna anului 1928/929 a nimicit 80 % din pruni și nuci. Viața morală a credincioșilor e mulțumitoare.

**În anul 1930.** Viața religioasă-morală a credincioșilor s-a scurs ca și în trecut, în mod normal. Începe să se resimtă o criză financiară. În acest an la Duminica Floriilor am sfințit sf[ânt]t[a] Biserica, în urma reparaturilor ce le-am făcut la ea în urma stricăciunilor ce ni le-a cauzat trăsnetul ce a lovit biserica în a[nul] 1929. Am făcut toate necesare și am instalat un parafulger la turn. Parafulgerul și reparaturile ne-a costat vreo 42.000 lei. La sfințirea bisericii am adus corul Școalei normale de conducătoare din Brad, al orfanilor de război. În acest an biserica a primit o donație de lei 8.750 de la credinciosul **Avram Crăciun** și familia sa, stabiliți în America. Din acești bani și mai contribuind și biserica cu lei 1.668, deci în total cu suma de lei 10.418, am procurat pentru sf[ânt]t[a] biserică:

Una sf[ânt]t[ă] Evanghelie, legată în catifea și argintată.

Una sf[ânt]t[ă] Cruce argint, asemenea un sf[ânt]t potir și una cădelniță.

În acest an cu luna iulie eu Pr[eotul] Alex[andru] Fugăță am fost absolvat de la administrarea protopopiatului Zarand și pe care l-am administrat din a[nul] 1926, deci aproape 5 ani, în acest an fiind instalat noul protopop ales. Eu pentru activitatea dezvoltată am fost distins de Î[nalt] P[rea] Sf[înți]t[ul] Mitr[opolit] Dr. Nicolae Bălan cu dreptul de a purta brâu roșu. Din punct de vedere canonic nici acest an n-a fost prea bun.

**În anul 1931.** Evenimente mai însemnate n-au fost. Criza financiară și-a ajuns punctul. În deosebi noi preoții am fost greu loviți în salariul nostru prin așa zisele curbe de sacrificiu, introduse de guvernul de tristă amintire a național-țărăniștilor, guvern ce a predominat jaful și furtul în avutul public. Aceste curbe s-au continuat și de guvernul Dl. Nicolae Iorga. În acest an în parohie s-a ținut conferința preoțească cu preoții aparținători grupului I, **Andron Bogdan** - Țărățel, **Ioan Fugăță** - Luncoiul de Jos, **Aron Roman** din Luncoiul de Sus, **Aurel Barna** - Mesteacăn și **Iosif Comșa** - Ribița. Și de data aceasta a cântat corul elevelor orfane de război de la Școala normală din Brad.

Din punct de vedere economic acest an a fost un an bun, îndeosebi în cereale și fân, fructe mai puține. A fost însă o iarnă f[oaarte] grea, cu ger și ninsoare. În iarnă, aproape 6 săptămâni a înghețat mirul în sf[ânt]t[ul] potir la serviciul divin. Viața morală a credincioșilor a fost mai bună, la aceasta a ajutat atât criza financiară cât și faptul că acum în al doilea an nemaifiind prune și rachiu s-a fiert foarte f[oaarte] puțin.

În acest an la Sf[ânt]t[a] Biserica am cumpărat 2 prapori, unul roșu, acesta din donația erezilor Văd[uvei] **Florea Mania**, anume **Ioan** și **Ioachim Bexa**. Celălalt prapor, negru, din canonul pedepsei de l[ei] 1.000 dat lui **Ioan Dan**, într-o zi de Duminică s-a certat, scuturat și de piept cu **Costina Mihăilă**, pentru un scaun chiar în sf[ânt]ta biserică, în 2 rânduri, așa că am fost silit să ies afară din altar și să-i scot afară.

În anul 1932 iarna se menține obraznic, cu ger și ninsoare până la finea lunii martie. La începutul l[unii] aprilie călduri mari și ploaie, topindu-se zăpada repede s-au produs mari inundații aproape ca în a[nul] 1925. În Brad, Crișul peste nivel a ajuns o înălțime de 2-3 m. Apa a intrat în aproape toate casele, având o înălțime de ½ m. În comună apa a făcut pagube mai puțin, dar în de-ajuns de 10 zile s-a făcut imposibilă orice transport cu trăsura. În alte părți, ca pe Mureș, la Deva și Arad inundația a devenit potop, distrugând sate întregi, așa Micălaca nouă, o suburbie a Aradului au fost distruse 1.200 case.

Criza financiară se menține. Salariile ni s-au redus cu 2 părți, cu 66 % și suntem cu salariul neachitat (azi 22 IV 932, vineri înainte de Flori) de 9 luni de zile. Începând din august 1931 până azi în 22 aprilie 1932, n-am primit nici un ban în salariu, el mi s-a redus la 3.080 din lei 6.780, cât era până la 1. I. [1]930 .

7 XII [1]932

Văzut Ioan Indrei

În anul 1933, în ce privește starea economică a fost cât se poate de rea. Pretutindeni criza a adus neazuri. În parohie viața își urmează cursul regulat. Credincioșii își duc greul zilei de azi pe mâine. Recoltă nu prea bună, poame de loc. Porumbul, în 17 sept[embrie] e încă verde, pe muntele Găina în această zi s-a văzut zăpadă. În ce privește viața religioasă-morală, poate ca un rezultat al crizei economice se observă o înstrăinare față de Sf[ânt]a Biserică. Nu mai cercetează regulat Sf[ânt]a Biserică ca și în trecut și ce e mai dureros, nu mai țin sărbătorile, lucră în toate sărbătorile, fie în clacă, fie în particular și încă de dimineața. Dacă le spun să nu mai lucre, fiindcă ne ceartă D[umne]zeu cu timpuri rele, îmi răspund că nici domni nu țin sărbătorile, că și la Brad, se țin prăvăliile deschise și altele. Urmările politice și nerespectarea repausului duminical.

În acest an nici copii de școală nu au cercetat regulat școala și nici progresul n-a fost satisfăcător. Eu personal am ținut regulat catechizația lor în zilele de luni, marți, vineri și sâmbătă, în fiecare duminică. În 9 iunie a.c. s-a ținut examenul de religie, fiind prezidat de protopopul tractului și preoții **I. Comșa** - Ribița și Pr. **Andron Bogdan** - Țărățel. Au mai fost de față episcopul și 2-4 părinți ai elevilor. Rezultatul examenului a fost „Foarte bun”.

Conferințe preoțești pe grupuri n-am avut până în 7 IX. Am luat parte la conferința preoțească din 28 III, când eu am ținut o prelegere practică, cl. V, despre Rugăciune. În parohie momente mai însemnate până azi n-au fost. În I[ulie] septembrie am făcut reparaturi mai mari la edificiul școlii confesionale, lucrări ce ne-au costat peste 5.000 lei. În 1 I, a[nul] c[urent] am introdus în Sf[ânt]a Biserică luminile de ceară.

În ziua de luni, 18 IX, parohia a fost cercetată de Dl. Dr. **Ioan Lupaș**, prof. universitar Cluj și fost ministru, fiind însoțit de Dr. **Ioan Radu** și **Dumitru Rusu**, prof. Brad. Dl. Lupaș a vizitat școala, biserica, unde a cercetat cărțile vechi de se află în biserică de pe la 1708 începând. A vizitat M[onumentul] eroului Crișan și s-a interesat de familia lui în vederea culegerii unor date pentru cartea ce D[omnii] Sa o va scrie pentru serbările ce se vor ține în toamna a[nului] 1934, când se împlinesc 150 de ani de la revoluția lui Horea. D[omnii] Sa a rămas f[oarte] mulțumit de ce a văzut la oficiul parohial.

Referitor la trecutul parohiei Vaca, eu am cules unele date, compunând o mică monografie a parohiei Crișan, ce s-a și publicat în ziarul **Telegraful român** nr. 60 din 19 VIII 1933. Timpul în acest an a fost foarte rău. Mai mult timp ploios și frig, vară aproape că nici n-a fost.

În acest an în parohie am pus baza **Reuniunii femeilor** și am organizat din nou **Soc[ietatea] Sf[ânt]t[ul] Gheorghe**. Ambele în ziua de 27 VIII 1933 au organizat o petrecere reușită sub conducerea fiicei noastre **Didi Fugătă**, abs[olventă] a școlii profesionale. S-a încasat lei 1.246 și destrăgându-se speșele, venitul curat de l[ei] 550 s-a transpus în favorul **Reuniunii de femei**. Pentru luna octombrie se pregătește o altă producție, cu teatru și jocuri naționale.

În acest an pe lângă biblioteca ce există - biblioteca parohială, am pus baza unei noi biblioteci a oficiului parohial și de prezent are 23 cărți, la 18 IX 1933. În 29 oct[ombrie] 1933 s-a dat a 2-a producție teatrală în favorul Reun[iunii] de femei. S-a încasat în total l[ei] 1.211, speșe au fost lei 678, rămânând în casă rest de lei 533, ce s-a transpus Reun[iunii] de femei.

În anul 1933 din punct de vedere economic a fost unul dintre cei mai răi ani. Fructe puține de tot, cereale, grâu care e mai bun, dar recolta de porumb submediocră. De 40 de ani nu s-a mai pomenit așa o recoltă slabă. Porumbul nu s-a copt de loc, a fost cules aproape crud, anotimpul fiind rece și ploios. În 18 X și 19 XI s-a ținut în Brad conferința preoțească de toamnă. Eu am avut predică. În 29 X 1933 am avut în parohie conferința grupului religios, luând parte Pr[etorii] **A. Barna** și **I. Comșa**, primul ținând predica iar al 2-lea o conferință. În 12 noiembrie 1933 s-a ținut Conferința grupului religios în Ribița. Aici am predicat eu despre datorințele față de Dumnezeu și Pr[etoul] A. Barna despre cele față de Deaproapele. În 29 XI anul 1933 a nins puțin prima dată, în octombrie, la munte a nins și mai nainte.

Actualul edificiu școlar s-a zidit pe locul școlii vechi la 3 iulie 1899 și s-a terminat la 15 III 1900 și la 20 III 1900 școala a început să funcționeze în localul cel nou. Zidirea școlii a costat 2.000 fl (4.000) coroane fără lucrul prestat în natură de către credincioși, ori el valorează circa lei 150.000. În parohie școală a existat cu mult înainte de anul 1850 și dovada e că în anul 1868 ea, sub Pr[etoul] Ioan Manea, s-a reparat din banii bisericii și pentru avans în contul bisericii Pr[etoul] I. Manea cedează ½ venitul lui din vânzarea rachiului, a sării și ½ din adău, atât bisericii cât și școlii. Școala s-a zidit din banii bisericii, bani abveniți din aranzile pentru pământurile bisericii, asemenea salariul s-a achitat până la anul 1919 din banii bisericii, fără a se face cândva vreo repartitie asupra credincioșilor. Cu începere de la anul 1890 și până la anul 1919 biserica a spesat circa 70-80.000 coroane cu școala și salariul învățătorilor.

Statul ungar a cercat să pună mâna pe școală dar nu i-a succedat. În anul 1914 a dat ordin să se înființeze al 2-lea post dar din cauza salariului ordinul dat nu s-a executat. Din 1 I [1]934 în urma morții unchiului meu R[everendul] Ioan Fugătă, întâmplată la 27 III 1933 am preluat în administrare și parohia Luncoiul de Jos și în această calitate am fost numit apoi cu actul Pr[et] On[orabilului] Oficiu prot[opopesc] Brad nr. 33/934 din 15 I [1]934. La cererea credincioșilor din parohia Luncoiul de Jos Pr[et] V[enerabilul] C[onsistoriu] Arh[iepiscopesc] cu actul nr. 2546/934 Bis. din 13 III anul c[urent] m-a numit de paroh definitiv pentru parohia Luncoiul de Jos. În urma acestei rezoluții Dumnică în 25 III 1934 am slujit pentru ultima dată Sf[ânta] Liturghie în parohia Crișan-Vaca, pe care cu ajutorul Bunului Dumnezeu o am păstorit exact 14 ani și 1 o lună. Cu ajutorul lui Dumnezeu speriez că Sfintele sărbători ale Învierii Domnului să le petrec în noua mea parohie Luncoiul de Jos, comuna mea de naștere.

În decursul celor 14 ani de păstorie am renovat radical Sf[ânta] Biserică, costând peste 180.000 lei cu așezarea parafulgerului. Am cumpărat, respectiv am plătit prețul caselor parohiale cu 14.000 lei și zidit încă o alta cameră la casele parohiale cu 40.000 lei. Ridicat monumentul eroului Crișan. În ce privește păstoria credincioșilor am avut foarte mult de lucru cu ei, prin faptul că erau foarte rău obișnuiți – copiii mici și cei de școală inundau în zile de sărbătoare crâșma și jocul, apoi beția ce și azi bântuie în mare măsură. Nu respectau ordinele pentru îngrijirea cimitirului pe care l-am îngrădit cu gard viu, făceau cale cu carul și piciorul, dar toate aceste neajunsuri și alte multe cu încetul le-am desființat și azi e ordine în parohie. Urmașului meu îi doresc mult succes și să aibă în vedere cele aici expuse ca o orientare. Eclezia preotului e cimitirul și grădina de lângă Popovici C de la anul 1924.

Vaca la 26 III [1]934

Pr[et] **Alexandru Fugătă**  
Ex [?] aprobarea P.V.C.

\* \* \*

Anul 1934. După plecarea preotului **Alexandru Fugătă**, care din motive personale, se vorbește în parohie, că nu și-a luat obicinuitul „rămas bun” de la credincioșii pe care i-a servit 14 ani și o lună; administrarea parohiei s-a dat preotului **Iosif Comșa**, paroh în Ribîța, comună vecină. La sărbătorile Învierii Domnului a servit în biserică preotul **Candin Ciocan**, directorul Liceului „Avram Iancu” din Brad, plătindu-i parohia speșele de transport, căci preotul administrator era ocupat în parohia Sf[înției] Sale.

Prin luna iulie s-a publicat concursul pentru alegerea de preot. Candidați au fost: Pr. Iosif Comșa din Ribîța și administrator al parohiei și subsemnatul **Tiberiu Perian** absolvent al Academiei Teologice din Sibiu, nepreoiț, care eram din comuna vecină Mesteacăn. În ziua de 2 septembrie 1934 s-a făcut alegerea sub președinția Prea cucernicului protopop Ioan Indrei din Brad. Cel ales am fost subsemnatul Tiberiu Perian care alegere a fost aprobată de Prea Veneratul Consiliu Arhiepiscopesc din Sibiu prin luna lui octombrie a[nul] c[urent], dar fiind necăsătorit și nepreoiț n-am ocupat parohia până în anul viitor.

**Anul 1935.** În ziua de ajunul Bobotezei am venit și-am umblat cu crucea pe la casele credincioșilor, după ce apa a fost sfințită de preotul administrator Iosif Comșa din Ribîța, fiind însoțit de cântăreții: **Atanasie Brana, Ioan Golda a Marinii și Lupea Petru**, umblând pe partea stângă a apei (a văii) cu crucea. După această dată am plecat la Sibiu, unde m-am căsătorit cu D[omni]șoara **Silvia Turean**, funcționară la Librăria Arhidiecezană, în ziua de 17 februarie a[nul] c[urent].

În ziua de 1 martie 1935 am fost sfințit întru diacon de către vicarul Mitropoliei, Dr. Vasile Stan, iar în ziua de 2 martie 1935 am fost sfințit întru preot tot de către vicar, în catedrala din Sibiu. În ziua de 16 martie a[nul] c[urent] am plecat din Sibiu la Mesteacăn, unde în ziua de 17 martie am servit Sf[ânta] Liturghie cu preotul Aurel Barna, parohul din loc, iar în ziua de 18 III a[nul] c[urent] m-am prezentat Prea cucernicului protopop Ioan Indrei din Brad, rugându-l să-mi fixeze ziua pentru instalare, fixându-mi ziua de 25 martie, ziua de Bună Vestire. În timpul de când am venit până la instalare am stat în satul meu Mesteacăn, unde am servit cu preotul locului la înmormântarea credinciosului Indrei Bolcu. Duminică, 24 III, a[nul] c[urent] am servit singur pentru prima dată în Biserica din Crișan (Vaca).

În ziua de 25 martie, Bunavestire, dis de dimineață am plecat de la Mesteacăn cu trăsura pe la Ribîța, de unde am luat pe preotul Iosif Comșa și am venit la Crișan. La marginea satului, la casele D[omnu]lui învățător Marin Popa, așteptau credincioșii îmbrăcați în haine de sărbătoare și cu praporii spre întâmpinarea subsemnatului. Când am plecat de la casele D[omnu]lui învățător, a început să tragă clopotele și să bată toacele până am ajuns la biserică. Îndată ce am ajuns la biserică am început utrenia, la sfârșitul căreia a sosit Prea cucernicul protopop **Ioan Indrei** din Brad. Am servit liturghia împreună, la sfârșitul căreia a vorbit părintele protopop, prezentându-mă credincioșilor, că de astăzi înainte sunt parohul lor.

A vorbit apoi preotul administrator **Iosif Comșa**, mulțumindu-le pentru ascultarea și supunerea ce i-au arătat-o în timpul cât a administrat. Apoi am vorbit eu, arătându-le programul de activitate ce voi a-l desfășura în parohia lor. După Liturghie, la Oficiul parohial s-a făcut predarea oficiului de către administratorul Iosif Comșa și preluat eu în prezența protopopului Ioan Indrei, a consiliului și a epitropiei parohiale.

După preluare s-a servit o masă comună la care au luat parte: Protopop **Ioan Indrei**, Pr[eotul] **Iosif Comșa**, subsemnatul, Dl. înv[ățător] **Marin Popa** cu soția și copiii, Domnii **V. Paul**, notar, **V. Brana**, geolog, fiul comerciantului Brana cu tată-său, **E. Fugătă**, și delegații consiliului și epitropiei: **Ionuț Petru** și **Ionuț Tănase**. Credincioșilor li s-a împărțit tradiționalul aldămaș cu țuică.

În ziua de 20 III, a[nul] c[urent], a sosit preteasa Silvia de la Sibiu cu un camion însoțită de tată-său și o soră și ne-am instalat în casele parohiale. Îndată după instalare mi s-a dat spre administrare parohia Juncul de Jos pe care o administrez și acum, servind la biserică alternativ, într-o duminică la Crișan și în alta la Juncul de Jos. În ziua de 10 octombrie s-a ținut cerc religios în parohie la care au luat parte preoții: **A. Roman**, **A. Barna**, **I. Comșa**, **C. Boneu**, **V. Stanciu** și **Criștiu** și după care am plecat cu toții la înmormântarea lui **A. Sieber**, directorul Societății Mica din Brad.

Viața religioasă morală este destul de îmbucurătoare în urma arătării de la Maglavit și în urmă că în acest an nu sunt prune să se facă țuică. Cercetarea bisericii este destul de regulată. Starea economică încă este bună, fiind un an cu producție bună în cereale, doar poame nu sunt.

**Anul 1936.** În acest an am renovat biserica și anume, am tencuit-o total în exterior, s-au pus burlane, s-a vopsit ușile și ferestrele, s-a padimentat altarul cu ciment și s-a zugrăvit sub pictură, apoi s-a făcut un șanț cu piatră în jurul altarului.

În ziua de 25 octombrie 1936 s-a sfințit biserica renovată prin delegatul Î[nalt] P[rea] S[finției] S[ale], protopop **Ioan Indrei** din Brad, asistat de preoții: **Aurel Barna**, **Alexandru Fugătă**, **Iosif Comșa**, **Romul Criștiu** și **Tiberiu Perian** din loc și diaconul **Valer Fugătă**, profesor de religie la Liceul „A. Iancu” din Brad. La această sărbătoare au luat parte toți credincioșii din parohie și din parohiile vecine, Juncul de Jos, Ribița, Mesteacăn și Valea Brad, precum și intelectuali din Brad și Baia de Criș.

După terminarea serviciului divin s-a dat credincioșilor veniți din parohiile vecine, pâine și țuică, iar intelectualilor li s-a servit o masă în școală, dată de către Consiliul parohial, epitropie și cântăreții bisericii benevol. La ora 3 p[ost] m[eridian] s-a servit vecernia, la care a vorbit credincioșilor preotul Aurel Barna din Mesteacăn. În acest an s-a auzit că a murit în Brad, la o fiică a ei, fosta preteasă aici, a preotului Iosif Costea, care a vândut parohiei actualele case parohiale. Recolta a fost cât s-a putut mai bună, fiind și multe poame, ca mere, pere și prune.

**Anul 1937.** În acest an epitropia parohială a renovat fântâna de la Casa parohială, acoperind-o și punând vadră cu roată. A mai renovat porțile la gardul școalei, precum și un șopru de lemne, cari toate sunt proprietatea bisericii. Recolta de poame a fost cam slabă. Secetă, furtuni cu grindină nu au fost. Anotimpul a mers bine. În ziua de 3 octombrie 1937 mi s-a dat spre administrare parohia Țebea II, rămasă vacantă prin alegerea de protopop a C[uviosului] Pr[eot] Ioan Indrei, prin anul 1928 și neîntregită până acum.

În ziua de 12 octombrie 1937 am predat parohia Juncul de Jos, care am administrat-o 2 ani și opt luni, preotului Iosif Comșa din Ribița. De aici înainte am servit o Duminică și în sărbătoarea ce urma peste săptămână, la bis[erica] din Țebea, iar a doua Duminică la bis[erica] de aici, precum și-n sărbătoarea ce ar fi urmat în acea săptămână.

[Preot **Tiberiu Perian**]

---

Casa Parohială Crișan, Cronica parohială a parohiei Crișan (Vaca), Jud. Hunedoara, f. 3-30.

## VI

### DIN TRECUTUL PAROHIEI CRIȘAN, ÎN PROTOPOPIATUL ZARAND

Parohia Crișan (mai înainte Vaca) e situată pe țărmul drept al râului Crișul Alb, departe de 5 km de orașelul Brad. Bisericește aparține arhidiecezei de Alba Iulia și Sibiu și protopresbiteratului Zărand cu sediul în Brad; politicește se ține de județul Hunedoara, plasa Brad. E o comună mică, are 210 familii cu 835 de suflete. Bărbați 432, femei 403. Știu scrie și ceti 320 bărbați și 290 femei, laolaltă 620.

Toți locuitorii sunt români ortodocși. Parohia e situată între dealuri, pe ambele maluri ale văii numite „Valea vacii”, care izvorăște din muntele Strâmba și se varsă în Crișul Alb. Parohia Crișan e legată de Brad cu drum comunal binișor întreținut, lung de 2 km, are legătură cu șoseaua națională Brad – Baia de Criș – Deva. La marginea comunei trece linia ferată C. F. R. Brad – Arad.

Locuitorii parohiei sunt oameni evlavioși, care țin cu sfințenie la vechile datini. Cercetează regulat sfânta biserică, iar la serviciul divin aproape toți, bărbați și femei, citesc din cărțile lor de rugăciuni. Divorțuri, în decurs de 15 ani, au fost în 2 cazuri, conviețuiri nelegitime sunt 2 cazuri.

Ocupația principală a sătenilor e plugăritul: se ocupă și cu pomăritul și grădinăritul. Pentru desfacerea fructelor și a zarzavaturilor, cercetează piața Bradului, piețele din Crișcior, Deva, Abrud, Roșia și Câmpeni. Înainte vreme se îndeletniceau și cu cioplirea din piatră a unor cuptoare în formă conică, numite țesturi, care se mai găsesc în casele bătrânilor. Și azi există dealul numit „țestărie” de unde se scotea materialul țesturilor.

Locuitorii sunt, în general, harnici și muncitori, mulți dintre ei intră ca mineri la minele de cărbuni de la Tebea și la șteampurile de la Țărățel-Bania, proprietatea Societății „Mica” din București, Azi lucrează aici vreo 80 de credincioși. În timpul din urmă mulți băieți au îmbrățișat diferite meserii, plasăți la căminurile de ucenici din Timișoara.

Alcoolismul, în partea locului, este cam greu de combătut: când e recoltă bună de prune, se produc 7-9 vagoane de țuică (vinars, palincă) dintre care vreo 2 se consumă în sat, restul se transportă la Brad, Deva, Arad. Statul ar putea, prin Camerele de agricultură, să construiască cuptoare moderne pentru uscatul prunelor, cazane pentru fabricarea marmeladei - fapte ce ar contribui la micșorarea consumului de alcool și la îmbunătățirea materială și morală a locuitorilor.

Începuturile parohiei, se confundă în negura vremii. Parohia Vaca a existat din vechi timpuri. Ea e în nemijlocită apropiere de parohia Ribița, a cărei biserică datează de la anul 1400. Se știe că înainte de anul 1700 erau în Vaca 2 biserici, una de piatră, care la acest an era pustie, și alta de lemn unde se țineau serviciile divine și care apoi a fost distrusă în revoluția de la 1848.

Biserica părăsită, după anul 1700, când o parte dintre români s-a unit cu Roma, a fost ocupată pe la 1760 de 2 călugări uniți, care încercau să convertească pe românii rămași statornici la legea străbună. Bisericii i-au zis mănăstire. Locul pe care a fost zidită, se numește „Părăul mănăstirii”. Fundamentul ei, în multe locuri, se vede, la o adâncime de 20-30 cm. Locul bisericii până la 1924 era „Iclejia”, bisericii unite din satul București, o comună lângă Crișcior, și era folosit de protopopul unit din Baia de Criș, care apoi l-a



vândut pentru 24.000 lei unui credincios din parohie. După tradiția păstrată, acești 2 călugări de la mănăstire țineau școală cu tinerimea din sat. Pe lângă toate eforturile lor, ajutați de alți misionari uniți, totuși nu li-a reușit să câștige pe săteni pentru uniație. În cartea „Statistica românilor din Ardeal”, făcută de administrația austriacă, la anul 1760-1762 și copiată din arhiva de război din Viena de dl. Dr. V. Ciobanu, la pagina 54, se arată că în parohia Vaca, între anul 1760-1762, la 115 suflete curat ortodoxe, erau 2 preoți uniți și nici un preot ortodox. Era o biserică cedată ortodocșilor, iar mănăstirea a rămas uniților. „Iclejia” era 16 iugăre arător, 6 fânaș și 2 vie. Mai erau și 2 case parohiale.

În 21 august 1820 s-a dresat un proces verbal, a cărui copie e la oficiul parohial. Se constată aici că în Vaca s-au aflat atunci 120 de familii, dintre care vreo 80 de familii erau iobagi la domnii de pământ, firește toți unguri, ca groful Gyulai Ferenc, baronii Radok și Nalatz, groful Bethlen Farkas, Bartsai ș.a. Din datele arătate se poate constata la ce biruri cumpărate erau supuși românii iobagi și ce muncă supraomenească trebuiau să desfășoare, pentru a putea plăti dările către stăpânii lor de pământ... Nu e de mirare că, din munții aceștia necăjiți, au pornit răscoalele mari în contra nemeșilor unguri.

În satul acesta prigonit s-a născut pe la 1733 al 3-lea căpitan al revoluției de la 1784, Gheorghe Crișan. Din părinți s-a numit Marcu Giurgiu. În actul pomenit, între jurații comunali iscălitori, figurează și un Petru Giurgiu. Azi nu mai există nici un membru din această familie. Marcu Giurgiu mutându-se în comuna Cărpiniș, de lângă Abrud, unde s-a căsătorit, locuitorii de acolo, fiindcă el era de pe Valea Crișului, i-au zis Gheorghe Crișan. Născut pe „Părăul Goldeștilor”, vechea casă unde a văzut lumina zilei a fost incendiată de unguri în 1848. Pe locul acela erau 2 case; în 1848 casa lui Crișan a ars complet, cealaltă numai pe jumătate, așa că în 1849 s-a reparat, și azi se poate citi pe o grindă de sus anul 1849, tăiat în goron. Întru amintirea eroului Crișan s-a ridicat un bust din bronz, lucrare executată de prof[esorul] Marcel Olinescu din Arad (Brad n.n.). Din 1929, când s-a inaugurat bustul, comuna și-a schimbat numele în Crișan. În revoluția de la 1848 parohia a avut să sufere mult din partea ungarilor nemeși, care s-au răzburat, fiindcă aici au fost omorâți cei 13 membri ai familiei nemeșești Brády din Brad. A fost distrusă jumătate din sat, cu biserică cu tot, care a ars până în temelie. Pe atunci păstora pâr[intele] Ioan Manea, om bine văzut în tot ținutul.

Membrii familiei Brády s-au refugiat la el, cerându-i scutul, și promițând că după revoluție vor termina actuala biserică. Preotul Manea i-a ținut ascunși mai mult timp; dar într-o zi, când era dus la slujbă în parohia Potingani, au năvălit mai mulți iobagi răsculați din Grohot, Bulzești și Tomnatic, sub conducerea unui șef căruia îi ziceau „domnul maior”. Aceștia au prins pe nemeșii ascunși, și ducându-i în capătul comunei, la „părăul mănăstirii”, i-au omorât și îngropat. După potolirea revoluției, membrii familiei rămași în viață i-au exhumat și i-au înmormântat în cimitirul unguresc din Baia de Criș. „Maiorul” care a dat porunca să fie uciși, a fost osândit la moarte, în anul 1850, de tribunalul din Alba Iulia. Ca martor în proces a figurat din parohie Ioan Brana, azi mort – tatăl comerciantului Al (At. n. n.) Brana, și care mi-a comunicat acest fapt.

În parohie, după cât știm, au fost 3 biserici, una care pe la 1750 a fost ocupată de 2 călugări uniți. Aceasta a fost părăsită, fiindcă era prea slabă și prea departe de comună. În locul ei s-a zidit alta, de lemn. În locul acesteia credincioșii, înainte de anul 1845 au zidit din piatră actuala biserică, ce în anul 1848 era sub acoperiș. S-a terminat complet, cu turn cu tot, numai pe la anul 1867.

Biserica - după datele aflate în protocolul din 25 martie 1874, dresat după moartea preotului Manea, de protopopul Nicolae Mihălțian – a costat, pe lângă ceea ce au dat credincioșii, 7.533 florini, bani împrumutați pentru biserică de păr[intele] Manea de la mai mulți zărăndeni. Pentru acoperirea sumei din partea parohiei, credincioșii fiind foarte săraci, din protocolul amintit se vede că prin oficiul protopopesesc au cerut P[rea] V[eneratului] Consistor Arh[iepiscopesc] „să slobozească” o chetă în arhidieceză.

În anul 1924, biserica a fost renovată radical și acoperită cu țiglă, precum și pictată. Lucrările de adaptare au costat 120.000 lei. În 1925 (corect 1929) luna mai 22, în urma unei furtuni, un trăsnet a lovit în turnul bisericii, cauzând moartea credinciosului Ioan Iezan, care se urcase în turn să tragă clopotele... Instalarea unui parafulger a costat 45.000 lei.

În 1919 parohia a cumpărat de la erezii fostului preot I[osif] Costea, pentru suma de 28.000 cor[oane] (14.000 lei) casele lor, pentru case parohiale, mai spesând cu adaptarea lor 40.000 lei și anume 30.000 lei din banii bisericii și 10.000 lei ajutor dat de P[rea] V[eneratul] Consiliu arhiepiscopesc din Sibiu.

Matricolele parohiei sunt în stare bună, și datează cele:

- A) Ale botezaților din 1792 - 1933.....5 tom[uri]
- B) Ale cununaților 1811 - 1933..... 2 tom[uri]
- C) Ale morților 1811 - 1933..... 4 tom[uri]
- D) Protoc[olul ] bunei învoiri 1855 - 1933.... 3 tom[uri]
- E) Jurnalele de casă 1881 - 1933
- F) Protoc[olul de exhibite] 1900 – 1933
- G) Arhiva parohială 1863.

În decursul timpului, în parohie, au păstorit următorii preoți:

- Ilieș Dănilă de la 1780 - 1816
- Iov Manea 1819 - 1839
- Ioan Manea 1839 - 1874
- Iosif Costea 1876 - 1918

Numele celorlalți care au păstorit înainte de 1780 nu se cunoaște.

De la 1920 parohia o păstorește subsemnatul. Din 1913 - 1920 am fost în parohia Blăjeni-Plai; în 1916-1918, în decursul războiului mondial, am fost înrolat ca preot militar la corpul III de armată din armata austro-ungară.

Biserica și-a zidit, cu mari jertfe, în 1882-1883 o frumoasă școală din piatră, în locul celei de lemn, zidită înainte de 1850. În tot timpul, până la 1919, salariul învățătoresc se plătea lunar din casa bisericii, iar epitropia încasa și alodiul comunal. Pentru suportarea cheltuielilor din trecut și până azi, atât pentru biserică, cât și pentru școală, biserica s-a folosit de banii ce intrau an de an din arenzile după locurile bisericii. Aceste locuri biserica parte le-a cumpărat în decursul timpului, parte le-a primit ca donație de la fostul adm[inistrator] parohial, Nicolae Tulea, fost preot în Valea Brad și de la soția sa Sofia, cu îndatorirea ca an de an, în ziua de sf[ântul] Nicolae, să li se ridice un parastas.

La școala confesională, cu începere din 1850 și până la preluarea învățământului de statul român, au funcționat următorii învățători:

1. Ioan Bușa până la 1860.
2. Simeon Muntean până [la] 1875.
3. Spiridon Ignaton 1876 - 1878

Apoi de la 1878 și până la 1919 au mai funcționat Pr[eotul] I[osif] Costea, Ioan Albu, Gherasim Clej, Teodor Groza, Nicolae Crăciun, azi învățător pensionat în Stănița, Andron Bogdan, azi preot în Țărățel, Ioan Clej, Al. Florea, azi învățător pensionat în Cărăstău, Ioan Bârus (Bârna n.n.), Valer Damian, azi învățător în Arad și Ioan Micu, azi învățător în Baia de Criș.

În decursul marelui război ni s-au luat de către armata ungară 2 clopote de la biserică. În anul 1921 au fost cumpărate alte 2 clopote, cum și 2 rânduri de odăjdii din banii trimiși de credincioși aflători în America. În arhiva parohială am mai aflat un protocol „pentru conscrierea circularilor”, începând de la 1 septembrie 1871 – 8 februarie 1885. În prima circulară introdusă, având nr. 613/871, se comunică preoțimii și credincioșilor introducerea de protopop al Zarandului a păr[intelui] Nicolae Mihălțan.

În circularile date de acest activ protopop, între 1871-1881, se cuprind bune sfaturi și îndrumări păstorale pentru preoți. Îi îndeamnă să aboneze și citească cu drag „Telegraful Român”. Cere ca preoții să se prezinte la scaunul protopopesc, pe ziua de 25 septembrie 1871, cu toate protocoalele. În circulara nr. 6/1872 și nr. 17/1872 se pune în vedere preoțimii să administreze cu sfințenie Sf[intele] Taine și mai ales Sf[ântul] Botez, fiindcă a aflat că mulți preoți nu au Sf[ântul] Mir.

Referitor la Taina căsătoriei le pune în vedere „să nu administreze tinerilor care nu au trecut din al III-lea clasă de etate, adică înainte de ar fi sfârșit anul 23 sau acelora care n-au fost de 3 ori la cătănie, fie cătane, fie civile”. „Cel ce nu va respecta acest ordin se va pedepsi, tânărul cu 1.000 fl[orini] v[alută] a[ustriacă], iar preotul cununător cu 300-600 fl[orini] v[alută] a[ustriacă]. Tot aici sunt îndemnați, că ori seara, ori în duminici și sărbători, să țină școală cu adulții, și să se facă catehizația regulat, arătând apoi că „de fiecare om pe care-l va învăța a ceti și a scrie, va căpăta o remunerație de 3 fl[orini] v[alută] a[ustriacă] de la stat”.

În vederea alegerilor de deputați pentru dieta viitoare a dat circulara nr. 73/[1]872 și nr. 115/[1]872. În prima circulară preoții sunt invitați a lua parte la consfăturile ce vor avea loc, în zilele de 6/18-19/31 mai, în casele lui Tulea, îndemnând ca toți credincioșii să se înscrie în listele de alegători „fiindcă grea răspundere zace asupra frățiiilor voastre și toată națiunea se uită asupra voastră”. În al 2-lea circular li se pune în vedere tuturor să se prezinte la locul de alegere în Brad, în ziua de 1 iulie st[il] v[echi]. Se ordonă ca toți preoții să vie cu credincioșii la alegere „purtând pretutindeni steaguri naționale”. În biserică și azi se păstrează acel steag ce poartă cuvintele: Trăiască Dr. Iosif Hodoș”. Acest steag până la 1918 a fost ascuns în turnul bisericii, iar în 1919 (1924 n. n.) a împodobit poarta triumfală făcută pentru primirea M[ajestății] S[ale] Regelui Ferdinand și a Reginei Maria, veniți după unirea națională în părțile Zarandului. „Ca deputați se vor alege: la Brad dl. Dr. Iosif Hodoș și la Hălmaș dl. Sigismund Borlea, „ambii iluștri și binemeritați bărbați ai națiunii iubite”.

În alte circulare se ordonează, ca sub pedeapsa de 20 fl[orini] v[alută] a[ustriacă] (nr. 26.872) să trimită la scaunul protopopesc consemnările despre feciorii și fetele care în anul trecut au cercetat catehizația, despre cei vaccinați și despre aruncul bisericii.

Pentru gimnaziul din Brad, protopopul Mihălțian (circulara nr. 168/872) îndeamnă preoțimea „să adune banii întru fundarea gimnaziului gr[eco] ortodox din Brad”, aceasta fiindcă „guvernul nostru cu hotărârea Naltului ministeriu de finanțe, din 15 august, nr. 11.991/872, care n-a aprobat rugarea reprezentanței de a se ierta taxele de

schimbare a obligațiilor donate de comune pe numele fondului gimnazial și pretinde categoric în răstimp de 30 zile suma de 4.242 fl[orini] v[alută] a[ustriacă].

Roagă preoțimea să arate tot zelul pentru cauza gimnaziului brădean, „ca nu cumva stângându-se lumina cea de abia aprinsă, din nesprijinirea noastră, să rădă dușmanii noștri și să se bucure că li-a succes a pune cea mai mare piedică prosperării culturii poporului român din aceste ținuturi”. Preoțimea Zarandului din acel timp, în frunte cu protopopul său, și-a îndeplinit perfect chemarea.

În timpul colerei din 1872, protopopul dă preoțimii sfatul ca înmormântările să se facă sub cerul liber, pe răcoare, iar taxe să le ceară în vremuri mai bune, pentru ca nime să nu moară fără sfânta cuminecătură. Celelalte circulare arată că înainte cu 40-50 de ani biserica a luat măsurile folositoare pentru creșterea tineretului în spiritul românesc și ortodox. Firul s-a continuat și s-a desăvârșit. Astăzi avem înființate „**Societatea Sfântul Gheorghe**, cu 40 membri și cu o avere de 2.000 lei; **Reuniunea de femei**; **Oastea Domnului**, toate trei organizate solid în parohie. Mai sunt și trei biblioteci și anume:

Biblioteca administrată de Societatea Sf[ântul] Gheorghe cu mai bine de 800 de cărți. A luat ființă în anul 1890 prin zelul preotului I[osif] Costea, înv[ățătorului] I[oan] Bârna, ambii morți și a comerciantului Al. (Atanasie n. n.) Brana. Cărțile au fost dăruite de Academia Română din București. În 1925 a fost augmentată cu mai bine de 100 cărți, de către Societatea Studenților de la Universitatea din Cluj, prin mijlocirea d[omnu]lui Emil Fugăță, azi profesor la liceul din Brad.

Biblioteca Oficiului parohial cu 25 cărți și Biblioteca școlară cu 150 de cărți.

În ce privește cărțile rituale, ele sunt în număr complet, toate în câte 3 exemplare: 2 exemplare cu litere latine, 1 exemplar cu cirile. Afară de acestea mai sunt vreo câteva scoase din uz, cărți vechi, păstrate în sfântul altar. Așa avem:

1. Ciaslov, acum întâia oară tipărit din grecește, în zilele luminatului oblăduitor a toată țara românească, Ioan Constantin Basarab Voevod, fiind mitropolitul țării K[i]r Teodosie, cu osteneala și cheltuiala K[i]r Antim Ivireanul, episcopul Râmnicului, la 1706.

2. Biblia de la Blaj, 1793.

3. Ciaslov de la Ep[iscopie] Râmnicului, de către Ioana Monahul, la 10 mai 1768 (prefața lipsește).

4. Trebnic, de la Ep[iscopie] Râmnicului, 1730 (defectuos).

5. Triodul, de la Blaj, 1831.

6. Antologia, ce se zice Floarea Darurilor (Minei pe 12 luni), acum întâia oară tipărit românește sub stăpânirea Prea Înalt M[ajestății] Sale împărat al Romei, Carol al VI-lea, fiind dirigător țării Ardealului și a Valahiei, Ex[celența] Sa grof de Walles, cu blagoslovenia și cheltuiala Pr[ea] Sf[înției] Kir Clement, episcop al Râmnicului, la 1717 și tipărit de Dimitrie Pandevici și Laurențiu ieromonah de la sf[ânta] Mănăstire a Horezului.

7. Pentecostariu, tipărit sub domnia lui Dom. Io Mihail Racoviță Voevod, cu blagoslovenia P[rea] Sf[ântului] Mitropolit Neofit de la Crit, în orașul București, de cucernic între preoți, Popa Stoica, 1743.

8. Apostol, de pe la 1760 (defectuos).

9. Evanghelie, sub domnia lui Domn a toată Țara românească Io Scarlat Grigorie Ghica Vodă, cu blagoslovenia și toată cheltuiala lui K[i]r Gregorie, mitropolit a toată Țara Românească și exarhul plaiurilor, în tipografia mitropoliei, 1760.

10. Cazanie, tipărită sub domnia lui Scarlat Ghica Vodă cu blagoslovenia Mitropolitului Gregorie în București, de Popa Constantin, 1768.

11. Predici, de Petru Maior, Buda, 1810.

12. Ciaslov, a doua oară tipărit în zilele domnului a toată Țara Românească, Constantin Nicolae Mavrocordat Voevod, cu blagoslovenia mitropolitului Ungrovlahiei Kiri Neofit Critianul, la 1748.

13. Liturghier, tipărit sub domnia lui Dom. Io. Alex. Scarlat Ghica Vodă, cu blagoslovenia lui Kiri Partenie, episcop al Râmnicului, 1668.

14. Catavasier, Blaj, 1782.

Existența acestor cărți dovedește și vechimea respectabilă a parohiei. În arhiva parohială se mai află protocoalele ședințelor, cu date interesante referitoare la activitatea desfășurată în parohie. În procesul verbal de la 12 mai 1868, de față fiind Moise Lazăr protopop, Pr[otopop] I[van] Manea și Simeon Băcilă ca notar, cum și membrii comitetului parohial, s-au discutat modalitățile pentru acoperirea cheltuielilor avute cu terminarea bisericii. Fiecare familie e obligată să dea 10 fl[orini]. Pr[otopopul] I[van] Manea, din partea sa, tot cu scopul amintit, dăruiește pe seama bisericii: 1 cireș, 1 măr altoit, 1 păr, 1 nuc, 2 pruni, unul roșu altul bistriț, iar pe seama școalei dă 4 pruni bistriți și roșii. Mai dăruiește dreptul său din arânda pentru beutura de vinars, 1/2 pe seama bisericii, 1/2 pe a școalei, venitul să încurgă în lada bisericii până se va plăti datoria bisericii (care după cum am arătat este de 7.533 fl[orini]). Mai cedează dreptul său din vânzarea de sare, cum și competența sa anuală numită „adău”, pentru plățirea unui rând de odăjdii.

Tot în această ședință s-a pus bază unui magazin de bucate, care a existat până în anul 1885, „pentru ca oamenii să cumpere bucatele de la biserică și nu de la străini”. Bucatele s-au dat tot de păr[intele] I[van] Manea, și magazinul a luat ființă la 1 ianuarie 1869, depunându-se în el, deocamdată 200 măsurile de cucuruz, cum și 20 fl[orini] v[alută] a[ustriacă]. Tot numitul preot, pentru păstrarea banilor, mai dăruiește o casă mare ferecată, în preț de 20 fl[orini].

Din procesele verbale se mai constată că acest magazin înființat se ocupa nu numai de vânzarea bucatelor, ci a adus și rămători de prăsilă, și care apoi „să fie împărțiți oamenilor bine pricepători, spre creștere”.

La 25 aprilie 1870 se pune bază unui fond așa zis „de înmormântare a oamenilor săraci”. În acest scop din lada bisericii se iau 40 fl[orini], iar 24 fl[orini] se iau tot din banii bisericii pentru a se cumpăra „grâu frumos pentru colaci”, cum și pentru scânduri. Acest fond, sub controlul preotului era condus de credinciosul Onica. El avea să dea cele de lipsă la înmormântare „dar numai pentru cei răposați din comuna Vaca și care sunt de religiunea greco-răsăriteană și a acelor religiuni care se țin de religia căpătată prin sf[ântul] Botez.

În protocolul din 29 iunie 1870 s-a hotărât pedepsirea celor ce lucrează în Duminici și în praznice, precum și crâșmarul care vinde vinars în crâșmă „până când nu iese preotul din serviciul dumnezeiesc din sf[ânta] biserică”. Se decide ca cei ce lucrează în câmp cu pământul, să se amendeze cu 1 fl[orin], crâșmarul cu 5 fl[orini], cei ce fac clăci 5 fl[orini] și tot cu 5 fl[orini] să fie pedepsiți și cei ce dau boii. Pentru sporirea averii bisericii, preotul, în ședința din 7 ianuar 1874, propune ca fiecare credincios să planteze 200 fire de floarea soarelui. Sămânța se dă gratuit de preot.

În ședința din 5 iunie 1877 se amendează cei ce au fost prinși că au lucrat în Joia Mare și la Constantin și Elena, cu câte 20 creițari. La anul 1880, în protocolul din 1

ianuar 1880, se face controlul averii bisericii și a școalei. Se constată că biserica nu mai are nici o datorie, în schimb dispune de pământuri și de bani gata, și anume biserica are capital de 1.026 fl[orini], 38 cr[eișari], iar casa școalei are o avere de 287 fl[orini], 20 cr[eișari]. Se hotărăște ca acești bani să se dea ca împrumuturi la particulari cu dobândă potrivită. Azi biserica, cu toate speșele avute în ultimii zece ani cu repararea bisericii și cumpărarea casei parohiale și adaptarea ei, mai dispune de vreo 30.000 lei. Am ținut de datorință să arăt pe scurt datele importante din trecutul acestei parohii din protopopiatul Zarandului.

---

Telegraful român, nr. 60 din 19 august 1933.

## VII

Primăria comunei Crișan  
Nr. 1493/1941

Jud[eu]l Hunedoara

### DECIZIA NR. 8 /1941

Noi primarul comunei Crișan, din județul Hunedoara, asistat de notarul comunal, având în vedere că pe drumurile de pe teritoriul comunei se execută de către diferite firme cărăușii etc., numeroase transporturi de persoane, mărfuri și alte materiale, care prin greutatea lor aduc vătămarea drumurilor, deteriorându-le și uzându-le în mod excepțional. Având în vedere că datorită în mare parte acestea împrejurări și faptului că drumurile nu au mai fost reparate, împietruite, în mod sistematic de multă vreme, au ajuns într-o stare degradată și ca urmare a refacerii lor reclamă sume considerabile care nu se pot acoperi din veniturile obișnuite ale comunei.

Având în vedere că prin dispozițiunile art. 167 din Legea drumurilor și a Legii Administrative printre altele se dă drept comunelor ca prin regulament să înființeze pentru uzul excepțional a drumurilor publice și să introducă prestația în natură pentru refacerea acestora și prestația de serviciu în cazuri de inundații, incendii, înzăpeziri și alte calamități.

Având în vedere absoluta necesitate a înființării acestor prestații și taxe precum și împrejurările economice locale și programul de lucrări vizat de organele tehnice județene, în baza drepturilor ce ne sunt acordate de art. 194 aliniatul I din Legea administrativă, decidem:

**Art. 1.** Aprobăm în cuprinsul de mai jos următorul:

#### **Regulament**

#### **de înființarea taxelor pentru uzul excepțional al drumurilor comunale și pentru înființarea prestației în natură în cazuri de calamități și facerea drumurilor**

#### **Capitol I**

1. Prestația în natură pentru refacerea drumurilor de pe teritoriul comunei.

**Art. 2.** Pentru refacerea drumurilor de pe teritoriul comunei, până în raza comunei învecinate, fiecare locuitor din comună, precum și Soc. Comerciale și Industriale etc., rămân obligate să execute 5 zile de prestație în natură pe an și la epoca, după

programul stabilit de primărie. De asemenea sunt obligați să execute 2-3 zile de prestație pe an și locuitorii din alte comune, care au proprietăți imobile pe raza comunei.

**Art. 2.** Prestația se va executa cu carul, autocamionul etc., de către cei ce au vite trăgătoare sau altfel de vehicule proprii pentru efectuarea transporturilor de materiale și cu brațele, de către cei ce nu au vite trăgătoare sau vehicule din acelea amintite mai sus. Dacă necesitatea ar cere, Primăria comunei va impune munca cu brațele și locuitorilor care posedă căruțe și vite trăgătoare.

**Art. 3.** Atât lucrările [cu] brațul cât cele cu carul, autocamionul, etc., se vor executa la timpul și modul stabilit prin programul de lucrări întocmite de către Primărie și aprobat de către Pretori și organele tehnice județene. Acest program se va întocmi în luna ianuarie a fiecărui an, odată cu programul anual de lucrări prevăzut de art. 159 din L. A. lucrări care se execută din fondurile bugetare.

**Art. 4.** Epocile când urmează a se executa diferitele lucrări se vor fixa de către primar primăvara și toamna după necesități și în împrejurările locale, în așa fel ca muncile agricole să nu fie stânjenite. Despre felul de lucrări ce are de executat fiecare locuitor, locul și epoca de lucru ce i s-a fixat, va fi înștiințat de vreme, fie prin publicațiuni cu doba, goarna etc., fie prin invitațiuni sau chemări individuale, după natura fiecărei lucrări.

**Art. 5.** Lucrările se vor executa în ziua cu bucata, după natura lor și după felul cum ele au fost înscrise în programul de lucrări. La caz că lucrarea se va face cu bucata, prin chemarea ce se adresează prestatorului, se va stabili și echivalentul în zile acestuia. Ziua de lucru se socotește la 10 ore efectiv muncite și se începe în sezonul de vară la ora 7 iar în sezonul de iarnă la ora 8.

**Art. 6.** Locuitori care nu vor executa în natură prestația la care au fost impuși, sunt obligați a achita o contribuție în bani socotindu-se pentru cei care n-au căruțe și vite trăgătoare, adică pentru pâlmași, care n-au putut executa prestația, cincizeci lei ad zi, iar pentru cei ce n-au vrut 75 lei de zi. Contribuția ce urmează să plătească în aceste cazuri locuitorii care au căruțe și vite trăgătoare, autocamioane, etc., se va fixa de către primărie pentru întreg anul financiar, cu ocazia întocmirii bugetului administrației comunale. Vor fi considerați că n-au putut să presteze munca în natură, locuitori bolnavi, incapabil de muncă, acei ce lipsesc din localitate și funcționari publici.

**Art. 7.** După exprimarea epoci de lucru și cel mult în 10 zile de la această dată comisia de recepție a comunei va face recepționarea lucrărilor, înscriindu-se cei ce au executat prestația în natură, în liste nominale de lucru, în care se va arăta lucrul prestat de fiecare, locul unde a fost executat și echivalentul în zile, dacă lucrarea s-a făcut cu bucata. Pentru lucrările cu ziua recepția se va face zilnic de un membru delegat al comisiei de recepție care va întocmi lista nominală a acelor ce au fost la lucru, arătând lucrarea prestată și locul. Aceste lucrări, apoi vor fi recepționate în întregime de către comisia de recepție com[unală]. Pentru cei ce n-au executat prestația, sau au executat în parte numai, se vor întocmi liste pentru plata în bani după districțiunile de la art. precedent și se vor debita spre încasare. Sumele realizate din aceste încasări se vor vărsa la fondul drumurilor și se vor întrebuința numai pentru refacerea acestora.

**Art. 8.** Locuitori care la epocile ce li s-au fixat n-ar putea executa prestația datorată, pentru motive bine justificate vor putea fi amânați de către primari, la cererea anticipată a acestora, cu aprobarea pretorului.

**Art. 9.** Constatarea obligativității efectuării prestației în natură și impunerea la prestație a fiecărui locuitor se va face de către comisia comunală după procedura prevăzută de art. 182 din L. și Reg. L. A.

**Art. 10.** În baza proceselor verbale de impunere rămase definitive, primăria va întocmi rol prestație, în care va înscrie pe toți locuitorii care au declarat cu ocazia impunerii, că vor executa în natură prestația la care au fost impuși și va întocmi o listă de debit pentru acei locuitori despre care s-a constatat cu această ocazie că nu pot, sau au declarat că voiesc să execute prestația în natură, înscriind sumele la care au fost impuși ca echivalent zilelor de prestație în rolul de impozite și taxe comunale, într-o coloană specială urmând ca aceasta să fie urmărite și încasate potrivit dispozițiilor codului de unificare a procedurii fiscale. Produsul acestor contribuțiuni, ca și a celor de la art. de mai sus, vor fi înscrise în bugetul comunei, la venituri cu destinație specială și se va întrebuința exclusiv pentru lucrări refacerea și modernizarea drumurilor din raza comunei până în raza comunelor învecinate.

## Cap. II

Prestația de serviciu în natură în caz de inundații, incendii, înzăpeziri și alte calamități.

**Art. 11.** În cazuri de inundații, incendii, înzăpeziri ce s-ar abate asupra comunei, fiecare locuitor, membru a comunei e obligat să presteze în natură, cu uneltele sale proprii, serviciile excepționale ce vor fi necesare în aceia împrejurare și care li se vor ordona de către organele primăriei.

**Art. 12.** Lucrarea se va executa cu carul, etc., etc., de cei ce posedă astfel de vehicule și cu brațele de ceilalți. Dacă va fi necesar primăria va impune munca cu brațele și locuitorilor care posedă care sau alte vehicule.

**Art. 13.** Prestarea serviciilor excepționale și temporare devine obligatoriu imediat după anunțarea populației cu toba, goarna, clopotele de la biserică sau alt mijloc de anunțare și ele se vor face după îndrumarea și sub controlul și supravegherea primăriei. Contravenienții se vor pedepsi cu amendă de la 1-500 lei în folosul comunei, amenda o va da cu drept de apel la judecătoria de ocol.

**Art. 14.** Dispozițiile art. 6 din acest Regulament, cu privire la locuitorii care n-au putut sau n-au voit să execute lucrările prevăzute de acest capitol cu adausul că sumele stabilite și în modul arătat acolo vor fi debitate într-un rol special și vor fi urmărite și înscate potrivit dispozițiilor codului de unificarea procedurii fiscale, întrebuințându-se pentru acoperirea cheltuielilor necesitate de înlăturarea calamității respective.

**Art. 15.** Recepționarea lucrărilor excepționale prevăzute în acest capitol se va face de către aceleași organe și după aceleași norme ca și a lucrărilor de la art. 7 din acest Regulament.

## Cap. III

### Dispozițiuni comune

**Art. 16.** Sunt scutiți de prestații în natură cât și de echivalentul în bani, atât în cazurile excepționale de calamități, cât și pentru refacerea drumurilor din raza comunei: minorii, femeile, bărbații peste 60 ani, infirmii, incapabili de muncă și invalizii de război



și delegatul statului, unde este. Aceștia însă la caz de lipsă stabilită de primarul comunei vor fi obligați să pună la dispoziția primăriei carele cu vitele lor trăgătoare sau alte vehicule ce au, spre a se executa transporturile de vor fi de lipsă, timp maximum 5 zile, urmând ca primăria să se îngrijească de conducători necesari, care vor răspunde împreună cu primarul de orice pagubă sau vătămare ce s-ar aduce în timpul prestării din vina sau neglijența lor. Pentru prestația de refacere a drumurilor mai sunt scutiți următorii: instructorii premilitari, militari sub arme, precum și acei concentrați sau mobilizați și studenții

**Art. 17.** Prezentul Regulament va intra în vigoare după aprobarea și publicarea lui, care se va face conform art[icolului] 44 și 50 din L[egea] A[dministrativă]. Publicarea se va mai face și prin afișarea prin comună, batere de tobă și citire în public de notar, operațiuni care se va constata prin dresarea unui proces verbal.

**Art. 18.** Orice dispozițiuni din regulamente și hotărâri comunale contrare regulamentului de față sunt și rămân abrogate.

Crișan la 19 sep[embrie] 1941

Primar

Lupea SS

Notar

Adam SS

Pentru conformitate cu originalul

Notar

Adam Aurel L. S

DJHAN, Fond Pretura plasei Brad, Dosar 1/1941, f. 156-158.

## VIII

### INVENTARUL ȘCOALEI PRIMARE DE STAT, COMUNA VACA 1928-1928

Nr. crt	Denumirea obiectului	Buc.	Valoare/ bucată	Total	Obs.
1	Bănci	22	500	11.000	
2	Table	1	500	500	
3	Mașini socotit	1	500	500	
4	Mese	3	200	600	
5	Scaune	2	100	200	
6	Cuptoare încălzit	2	1100; 2500	3.600	
7	Dulapuri	1	1.500	1.500	
8	Tablouri	5	100	500	
9	Podiumuri	1	200	200	
10	Lămpi iluminat	4	60	240	
11	Harta României	1	80	80	
12	America de Nord	1	140	140	
13	Județul Hunedoara	1	50	50	

14	Asia	1	140	140	
15	America de Sud	1	140	140	
16	Europa	1	62	62	
17	Oceania	1	140	140	
18	Tablouri regele Mihai	1	35	35	
19	Regența	1	35	35	
20	Mihai Viteazul	1	35	35	
21	Vlad Țepeș	1	35	35	
22	Matei Basarab	1	35	35	
23	Dimitrie Cantemir	1	35	35	
24	Vasile Lupu	1	35	35	
25	Tablou geografie	1	90	90	
26	Sistem metric	1	90	90	
27	Tablou mașina omenească	1	150	150	
28	Corpul omenesc	2	90	180	
29	Cuptor pentru fiert	1	900	900	
30	Ladă pentru lemne	1	50	50	
31	Răzător pentru blăni	1	20	20	
32	Prisme: patrulater	1	20	20	
32	Exagon	1	20	20	
33	Triunghiulară	1	20	20	
34	Cilindru	1	20	20	
35	Cub	1	30	30	
36	Sferă	1	30	30	
37	Piramide: patrulateră	1	20	20	
38	Exagonală	1	20	20	
39	Triunghiulară	1	20	20	
40	Trunchi de con	1	20	20	
41	Metru de lemn	1	100	100	
42	Înelul de dilatores	1	50	50	
43	Potcoavă magnetică	1	50	50	
44	Lampă spirt	1	50	50	
45	Baston sticlă cu stativ	1	40	40	
46	Lupă cu stativ	1	80	80	
47	Prismă de sticlă	1	20	20	
48	Baston rășină	1	30	30	
49	Cutie de sticlă	1	40	40	
50	Sticle cu diferiți acizi	4	10	40	
51	Cutie de lemn cu 50 buc.	50	10	500	
52	Sigil și pernă	1	120	120	
53	Linie lungă 50 cm	1	15	15	

54	Tampon	1	30	30	
55	Registru inspecție	1	80	80	
56	Carte de poștă	1	40	40	
57	Adeverință de pernitare	1	80	80	
58	Registru intrare-ieșire	1	80	80	
59	Registru amenzile școlare	1	80	80	
60	Legea școlilor primare	1	15	15	
61	Căni de tinichea	2	15	30	
62	Tablou rasele omenești	1	90	90	
63	Isus Hristos	1	-	-	
64	Maica Domnului	1	-	-	
65	Lăsați pruncii	1	-	-	
66	Sfânta și Marea Vineri	1	-	-	
67	Isus între cărturari	1	-	-	
68	Sf. Pavel în areopag	1	-	-	
69	Imnul național	1	-	.	
70	Peștii	1	-	-	
71	Barza	1	-	-	
72	Iepurii	1	-	-	
73	Traian primește solii dacilor	1	-	-	
74	Năvălirea barbarilor	1	-	-	
75	Ștefan la cetatea Neamțului	1	-	-	
76	Ștefan și Danil Sihastrul	1	-	-	
77	Tudor V. prins prin trădare	1	-	-	
78	Domnul Tudor	1	-	-	
79	Trecerea Dunării în 1877	1	-	-	
80	Petru și Asan	1	-	-	
81	Bătălia de la Șelimbăr	1	-	-	
82	Asaltul Griviței	1	-	-	
83	Sobieski și românii	1	-	-	
84	Domnul Carol la Calafat	1	-	-	
85	Lupta călăreților moldoveni	1	-	-	
86	Dragoș Vodă și zimbrul	1	-	-	
87	Traian aduce jertfa	1	-	-	
88	Cucerirea steagului turcesc	1	-	-	
89	Sfințirea Mănăstirii Argeș	1	-	-	
90	Aducerea capului lui Bathory	1	-	-	
91	Ștefan cel Mare	1	-	-	
92	Mihai Viteazul	1	-	-	
93	Raportor aluminiu	1	-	-	
94	Mașină de socotit	1	-	-	

95	Balanță	1	-	-	
96	Metale: Fe. Pb. Cu. Zn.	4	-	-	
97	Cutie lemn cu 11 corpuri geom.	1	-	-	
98	Hărți: Europa, Africa, Asia	3	-	-	
99	România, noua împărțire adm.	1	-	-	
100	Tabloul Vulpea	1	-	-	
	Total	206	23.357		

Vaca 8 noiembrie 1928

Președinte  
Alex. Fugăță

Invățător director  
Ioan Bârna

Notă: De la nr. 66 la 106 materialul didactic s-a primit de la Casa Școalelor București, în mod gratuit.

DJHAN, Fond Revizoratul școlar al județului Hunedoara, Dosar 17/1928, f. 212-218.

## IX

Comuna bis. Vaca (Crișan)

La ordinul PVC Arh.  
Nr.10.993/930

### DATELE Referitoare la recensământul populației făcut în ziua de 29 decembrie 1930 de organele statului

Nr. casei	Numele capului de familie	Câte suflete are
1	Alexa Nicolae	3
2	Ioan Lup	7
3	Tulea Lazăr	5
4	Nița Sofia	3
5	Lupea Ioan	3
6	Lupea Petru	5
7	Lupea Nicolae	4
8	Trifa Petru	5
9	Neaga Tănase	5
10	Indrei Nicolae	1
11	Ezan Ioan	4
12	Faur Gheorghe	7
13	Josan Nicolae	5
14	Bârna Constantin	2
15	David Gheorghe	8
16	Bârna Lazăr	6
17	Costina Mihăilă	2

18	Avram Nicolae	4
19	Sima Ioan	4
20	David Gheorghe	6
21	Avram Nicolae	8
22	Avram Ioan	6
23	Golda Teodor	2
24	Trifa Nicolae	8
25	Neaga Petru	5
26	Indrei Ioan	2
27	Vișa Ioan	3
28	Petaca Solomon	6
29	Putuca Petru	4
30	Popovici Tănase	4
31	Pavel Ioan	5
32	Neaga Ioan	4
33	Brana Tănase	5
34	Fugătă Alexandru	5
35	Bârna Virgil	3
36	Golda Ioan	6
37	Lupea Nicolae	6
38	Lupea Ioan	5
39	Pavel Iosif	1
40	Golda Elena	3
41	Manea Petru	5
42	Vlad Dionisie	4
43	Faur Ioan	6
44	Clej Ioan	3
45	Golda Petru	6
46	Golda Ioan	5
47	Golda Lazăr	4
48	Golda Ioan	5
49	Golda Nicolae	5
50	Golda Sofia văd.	3
51	Golda Ioan Filăr	3
52	Brătila Nicolae	3
53	Lup Gheorghe	6
54	Neaga Ioan	4
55	Neaga Nicolae	4
56	Marin Popa	8
57	Ionuț Rozalia	2
58	Huțiu Iosif	9
59	Avram Nicolae	1
60	Lupea Nicolae	5
61	Avram Nicolae	5
62	Bexa Ioan	4
63	Bexa Ioachim	4
64	Magdalina Petru	2
65	David Nicolae	2

66	Lazăr Teodor	6
67	Petru Pârva	6
68	David Ioan	6
69	Clej Solomon	3
70	Lupea Petru	6
71	Neaga Ioan	3
72	Bârna Salvina	1
73	Neaga Nicolae	4
74	Lupea Nicolae	3
75	Bârna Nicolae	4
76	Bârna Ioan	1
77	Bârna Maria	9
78	Golda Ioan	5
79	Avram Ileana	4
80	Vlad Teodor	7
81	Avram Salvina	3
82	Bârna Sofia	3
83	Avram Tănase	1
84	Avram Ana	2
85	Nița Ioan	3
86	Lupea Nicolae	3
87	Avram Ioan	5
88	Tulea Ioan	5
89	Tulea Teodor	5
90	Magdalina Tănase	2
91	Bârna Nicolae	4
92	Bârna Iosif	1
93	Ionuț Pasc	5
94	Golda Gheorghe	8
95	Dan Ioan	6
96	Rusu Sofia	4
97	Lupea Nicolae	6
98	Lupea Ioan	6
99	Lupea Petru	5
100	Lup Ioan	3
101	Iezan Nicolae	5
102	Indrei Salvina	6
103	Cor Iosif	5
104	Alexa Tănase	5
105	Indrei Miron	6
106	Avram Ioan Totiș	7
107	Avram Tănase	6
108	Faur Ioan	2
109	Doț Candin	2
110	Doț Teodor	6
111	Doț Macrina	4
112	Doț Saveta	4
113	Doț Gheorghe	7

114	Lup Șarica	2
115	Lup Maria	2
116	Ianc Nicolae	2
117	Avram Ioan	4
118	Bârna Gheorghe	2
119	Cor Ioan	4
120	Bârna Veselie	4
121	Doț Ioan	5
122	Neaga Lazăr	4
123	Filip Petru	7
124	Filip Nicolae	6
125	Filip Irimie	4
126	David Petru	4
127	Bârna Nicolae	4
128	Bârna Petru	5
129	Josan Nicolae	4
130	Cor Ioan	7
131	Indrei Grima	2
132	Filip Nicolae	5
133	Lazăr Petru	6
134	Trifa Ioan	5
135	Avram Ioan	7
136	Medrea Rus	5
137	Vișa Gheorghe	9
138	Cor Iosif	6
139	Avram Nicolae	7
140	Avram Ilie	5
141	Magdalina Nistor	5
142	Avram Ștefan	1
143	Manea Anisie	2
144	Bârna Ioan	6
145	Tulea Ioan	4
146	Golda Ioan	5
147	Cor Ioan	6
148	Lazăr Sofia	2
149	Bârna Nicolae	5
150	Ianc Ioan	2
151	Tănase Cor	3
152	Cor Sofia	5
153	Cor Ioan	4
154	Cor Lazăr	7
155	Bârna Ioan	4
156	Manea Petru	3
157	Colța Ana	2
158	Doț Ioachim	3
159	Bârna Ioja	1
160	Lup Gheorghe	6
161	Indrei Ioan	6

162	Cazan Tănase	4
163	Golda Rozalia	3
164	Avram Petru	1
165	Tănase Iezan	5
166	Trifa Juja	2
167	Ianc Ioan	6
168	Bârna Petru	2
169	Lupea Petru	3
170	Lupea Tănase	3
171	Lupea Salvina	2
172	Lupea Ioan	3
173	Roman Sofis	2
174	Lupea Teodor	3
175	Comșa Petru	4
176	Neaga Petru	8
177	Grof Gheorghe	5
178	Neaga Petru	4
179	Golda Simziana	3
180	Avram Maria	3
181	Brățila Ioan	2
182	Trifa Nicolae	3
183	Petru Avram	3

În total sunt 183 familii cu 783 de suflete.

Pag. I 122 și 119; Pag. II 119 și 131; Pag. III 139 și 118; Pag. IV 45

Total 783

(Vaca) Crișan la 30 dec. 1930

Pr. Alex Fugătă, paroh

Pretura plasei Brad, Dosar 2/1931, f. 34-35



## X

### PREDICA ROSTITĂ DE CĂTRE PREOTUL ALEXANDRU FUGĂTĂ LA ÎNCEPEREA ANULUI ȘCOLAR 1933/1934

#### Iubiți Creștini,

Știm că Dumnezeu după ce a făcut lumea aceasta împodobind-o cu toate frumusețile, mai pe urmă apoi a făcut pe om după chipul și asemănarea sa. Pe acest om l-a mai pus în Rai, dar omul pentru neascultare a fost izgonit din Rai și astfel omul și-a pierdut fericirea de a fi locuitor al Raiului. Dumnezeu care nu vrea moartea păcătosului ci îndreptarea lui, tot așa n-a voit ca omul pentru totdeauna să rămână lipsit de această fericire ci la timpul său a trimis în lume pe unul născut fiul său, pe Domnul Isus Cristos. Mântuitorul venind pe lume și-a luat asupra sa trei îndatoriri ori slujbe și anume:

El a fost împărat, arhiereu și profet sau învățător.

Ca împărat Dl. Isus Cristos a reînființat iarăși pe pământ împărăția lui Dumnezeu și care împărăție se sprijinește pe dragoste, credință și nădejde.

Ca arhiereu a adus jertfe de împăcare a omului cu Dumnezeu Tatăl și jertfa aceasta a fost jertfa sa de pe Golgota, adică moartea sa de pe cruce.

Ca profet sau învățător, Domnul Isus Cristos a învățat pe oameni căile și mijloacele de care omul se poate folosi în această viață trecătoare pentru ca să-și asigure aici pe pământ fericirea pământească și mai presus de ea fericirea cea veșnică și care o vom dobândi în lumea cealaltă.

Sfinții Apostoli au primit de la Dl. Isus Cristos puterea de a învăța pe oameni și înainte de Înălțarea Sa la cer, le-a zis că meargă să învețe toate popoarele. Sfinții Apostoli, atât ei cât și urmașii lor până azi, au îndeplinit și îndeplinesc cu sfințenie această poruncă a Mântuitorului până în ziua de azi prin biserică și școală.

Cu ajutorul lui Dumnezeu terminând reparaturile la școală, azi sfințind școala, țin dragii mei să vă dau unele sfaturi și îndemnuri. Am intrat într-un nou an școlar și deci vă trimiteti unul fiecare cu dragoste și regulat copiii la școală și faceți ca încă din casa părintească copilul să îndrăgească biserica și școala și de aceea vă feriți ca să înfricați copiii, când fac ceva rău, că îți taie popa limba, și lasă că mergi tu la școală la învățătorul, căci prin astfel de vorbe faceți ca copiii să se apropie cu o frică față de preot și învățător.

De asemenea vă rog ca tot Dv. să fiți primul învățător al copiilor. Dv. învățându-i încă de mici să-și facă semnul Sf. Cruci să dea binețe la cei bătrâni și alte lucruri bune și folositoare, că ți se umple inima de durere când la începutul anului școlar vezi că iată copiii care vin prima dată la școală, mulți nu știu să-și facă nici semnul crucii, nu știu cum [îi cheamă] pe ei și pe părinții lor. Să știți că după cum tata și mama își crește copiii în casa părintească în cei 7 ani, așa vor fi ei toată viața lor, căci să știți că școala numai întregește lipsurile din casa părintească.

Deci să dați mai multă atenție copiilor Dv., căci și sufletul copilului e ca și pământul pe care-l lucrați, și în pământ înainte de a arunca sămânța, faceți bine arătura, apoi mai gunoiți locul, asemenea diregeți sămânța, tot așa trebuie să faceți și cu copiii Dv. și atunci Dv. ca părinți trebuie să fiți pildă vie pentru copiii Dv. că și ei vor face ceea ce văd că faceți Dv. Copilul care va vedea că părinții lui nu se culcă și nu se scoală din pat,

asemenea că nu se primi la mâncare fără ca să-și facă rugăciunile, vor face și ei tot așa, căci la ce ei se deprind să facă de mici, o vor face până la adânci bătrânețe, dimpotrivă dacă ei vor vedea că părinții lor nu-și îndeplinesc aceste îndatoriri, nici ei nu și le vor face.

Asemenea vă feriți ca în fața copiilor să vă certați, ori să vă bateți că și acest lucru rău are o înrăurire rea supra copilului, căci gândiți-vă cum se va uita copilul la tatăl lui care vine beat de la crâșmă și acasă începe să-și bată muierea, pe mama lui, și câte alte neajunsuri. Toate acestea duc pe copil la rău nu la bine. Nu uitați că de la Dv. ca părinți atârnă binele ori răul copiilor voștri.

Părintele care își crește bine copiii va avea mângâiere la bătrânețe, iar cei ce îi vor crește rău, adică nu îngrijesc bine de copiii lor vor avea supărări și neazuri. Samenii grâu, seceri grâu, sameni neghină, tot neghină vei lua. Viața de toate zilele ne dă o mulțime de pilde. Așa citesc că acum 4 zile, în Lugoj, 4 copii între 12-17 ani omoară pe un flăcău și de ce, fiindcă unul dintre ei, cel mai mare și care a pus la cale omorul nu-i plăcea că o soră de a lui vrea să se mărite cu cel omorât de el, deși părinții cât și fata vreau această unire. Iată cum se răzbună creșterea rea. Copilul vrea să poruncească părinților și sorei lui.

Un alt caz s-a întâmplat tot acum în Franția, o fată apucată pe calea păcatului ca să-și poată face mendrele își otăvește părinții, tatăl moare, mama scapă. Vă întreb deci dragii mei, a cui e vina, și Dv. veți zice că a părinților fiindcă ei nu au fost cu băgare de seamă la purtarea fetei lor, se încredeau prea mult în ea, când însă au văzut calea rea pe care a mers fata lor, era prea târziu, căci răul și nebagarea lor de seamă s-a răzburat pe ei, și cazuri de acestea citești zilnic în foi.

Dară Sfânta Scriptură ne aduce o mulțime de pilde când copiii buni au fost o mângâiere pentru părinții lor, iar cei răi au fost pedepsiți. Să ne aducem aminte de Cain și Avel, apoi de copiii lui Noe, 2 dintre ei primesc binecuvântarea părinților, unul blăstămul, fiindcă a râs de tatăl [...] și cea mai frumoasă pildă, Dl. Isus Christos care a stat sub împrejuria părinților până la 30 de ani.

Apostolul Tovie, fiul lui David, care s-a răsculat contra tatălui său și pentru care fapt a și pierit în luptă, rămânând spânzurat cu părul de un copac. Toate aceste pilde, și atât din Sfânta Scriptură cât și din viața de toate zilele să fie un îndemn ca Dv. să grijiți de buna creșterea copiilor voștri. Iar voi copiilor să veniți regulat la școală, aici învățați multe lucruri bune și folositoare. Arătați dragoste față de părinții voștri, care de dimineața și până seara muncesc pentru ca să vă facă un trai mai tihnit, fiți buni și ascultători.

Asemenea față de Domni învățători să fiți cinste și respect, căci în timpul cât sunteți la școală ei suplinesc pe părinții voștri, așisderea părinții voștri vor fi voioși când vor vedea că truda lor în decursul anului școlar, nu va fi zadarnică. Să fiți dragii mei pământul cel bun în care sămânța învățaturii să prindă rădăcini și să aducă roduri bune pentru binele și fericirea voastră și a părinților voștri.

Cu acest îndemn bunul Dumnezeu să vă fie de ajutor ca și în acest an și să trimită darul său peste voi, ca să vă lumineze mintea și inima spre cele bune și folositoare.

Amin.

Vaca 1. X. 933

Pr. Alex. Fugătă

**XI**  
**TABEL NOMINAL CU ELEVII ȘCOLII PRIMARE DE STAT**  
**DIN COMUNA CRIȘAN, JUDEȚUL HUNEDOARA**

	<b>Clasa I-a</b>		<b>Clasa a III-a</b>		<b>Clasa a V-a</b>
1	Bârna Sofia	1	Avram Ioan	1	Avram Ioan
2	Bârna Nicolae	2	Bârna Maria	2	Avram Petru
3	Bârna Viorel	3	Cazan Ana	3	Bârna Maria
4	Ciocan Remus	4	David Ioan	4	David Ioan
5	Colța Ioan	5	Golda Fevronia	5	Ezan Gherasim
6	Cor Ileana	6	Golda Ioan	6	Huț Ioan
7	David Maria	7	Huț Paraschiva	7	Indreș Ioan
8	Ezan Ilie	8	Indrei Paulina	8	Indrei Silvia
9	Filip Ileana	9	Indrei Petru	9	Josan Petru
10	Filip Maria	10	Lazăr Silvia	10	Lup Gheorghe
11	Golda Aurel	11	Lup Tănase	11	Lupea Ileana
12	Golda Ileana	12	Lupea Ioan	12	Neaga Zorița
13	Golda Mircea	13	Lupea Ioan		
14	Indrei Ioan	14	Lupea Nicolae		
15	Indrei Sofia	15	Stanci Gheorghe		<b>Clasa a VI-a</b>
16	Josan Maria	16	Trifa Ioan		-
17	Lup Paulina	17	Trifa Maria		
18	Lupea Gheorghe	18	Trifa Virgil		
19	Lupea Lucreția	19	Tulea Gheorghe		
20	Lupea Saveta				
21	Moș Lazăr		<b>Clasa a IV-a</b>		
22	Neaga Ileana	1	Avram Ileana		
23	Neaga Ioan	2	Avram Petru		
24	Pârva Viorel	3	Avram Petru		
25	Petaca Florin	4	Avram Viorel		
26	Trifa Salvina	5	Bârna Mihai		
27	Tulea Lazăr	6	Faur Ana		
28	Vlad Elena	7	Golda Ioan		
		8	Golda Ioachim		
		9	Golda Nicolae		
	<b>Clasa a II-a</b>	10	Indrei Teodor		
1	Avram Ioan	11	Lup Ioan		
2	Bârna Teodor	12	Lupea Tănase		
3	Cor Ioan	13	Neaga Ileana		
4	Golda Traian	14	Neaga Salvina		
5	Indrei Ioan	15	Pârva Ana		
6	Josan Ioan	16	Stânga Maria		
7	Lupea Ioan	17	Tulea Salvina		
8	Magdalina Tănase	18	Trifa Ioan		
9	Miheș Letiția	19	Vlad Stefan		
10	Neaga Gheorghe				
11	Neaga Gheorghe				
12	Neaga Silvia				
13	Trifa Paulina				

DJHAN, Fond Parohia ortodoxă Crișan, Dosar 1/1941, f. 35-36.

## XII

Arhiepiscopia ort. rom. De Alba Iulia și Sibiu  
Protopopiatul Zarand (Brad)  
Parohia ortodoxă română Crișan, Jud. Hunedoara  
Nr. 70/1945

COLECTA PENTRU ORFELINATUL DIN SIBIU,  
făcută de organele bisericești, conform circularei nr. 7644/1945  
a P. Ven. Cons. Arhiepiscopesc

Nr. crt	Numele și prenumele donatorului	Suma donată	Observații
1	<b>Sf. Biserică</b>	10.000	Conf. Hot. C.P.
	<b>Consiliul parohial</b>		
2	Pr. Tiberiu Perian	3.142	
3	Toader Golda	2.000	
4.	Ioan Brătîla	2.000	
5	Ioan Neaga I Urs	2.000	
6	Petru Manea	2.000	
7	Petru Ionuț	2.000	
8	Petru Indrieș	2.000	
9	Nicolae Avram	2.000	
10	Tănase Ionuț	2.000	
11	Ioan Filip	2.000	
12	Nicolae Cor	2.000	
	<b>Cântăreții</b>		
13	Ioan Golda a Marini	2.000	
14	Atanasiu Brana	3.500	
15	Ioan Neaga Negău	2.000	
16	Gheorghe Avram	2.000	
17	Nicolae Popoviciu	2.000	
18	Ioan Tulea	2.000	
19	Nistor Magdalina	2.000	
20	Petru Lupea	2.000	
21	Ioan Avram Cengiuț	2.000	
22	Ioan Golda a Măriuții	2.000	
	<b>Epitropii</b>		
23	Ioan Faur	2.000	
24	Petru Cor I Lazăr	2.000	
25	Miron Iancu	Nimica	
	<b>Ceialți credincioși</b>		
26	Nicolae Alexa	1.000	Baptist
27	Ioan Lup I Ioanăș	500	

28	Stânga Lazăr	500	
29	Tulea Lazăr	500	
30	Avram Sabin	500	
31	Nicolae Neaga	500	
32	Avram Neaga	500	
33	Ioan Benea	500	
34	Gheorghe Colța	500	
35	Nicolae Lupea jid.	600	
36	Marinca Lupea	500	
37	Nicolae Trifa	500	
38	Chișana Trifa	Nimic	
39	Bârna Petru	Nimic	
40	Sofia Lupea Giuna	500	
41	David Gheorghe Dolichii	500	
42	Tâscă Crăciun	1.000	
43	Golda Gheorghe	Nimic	
44	Nicolae Faur	500	
45	David Loghin	500	
46	Josan Nicolae	500	
47	Avram Nicolae Cocu	500	
48	Avram Ioan a Tenii	500	
49	Avram Ioan Ciovac	500	
50	Trifa Ioachim	Nimic	
51	Neaga Ioan Truca	1.000	
52	Indrei Ioan a Gafi	500	
53	Indrei Visalon	Nimic	
54	Indrei Petru	500	
55	Petru Avram	2.000	
56	Pavel Ioan	500	
57	Gheorghe Stanci	4.000	
58	Ionuț Miron	1.000	
59	Ianc Ilie	500	
60	Lup Gheorghe	100	
61	Huț Iosif	3.000	
62	Lazăr Ioan	2.000	
63	Lupea Florica	2.000	
64	Ioan Bexa	500	
65	Ioachim Bexa	500	
66	Golda Gheorghe Dubuț	100	
67	Golda Ioan I Petru Ciocoi	500	
68	Golda Ioan Fileru	500	
69	Golda Ioan Bujac	500	
70	Golda Ioan I Ambr[ozie]	500	
71	Golda Sofia I Ciocoi	Nimic	

72	Golda Ioan I Lazăr	500	
73	Clej Salvina	50	
74	Clej Ioachim	500	
75	Vlad Dionisie	500	
76	Golda Ioan I Marini	1.000	
77	Manea Petru	500	
78	Golda Ioan	500	
79	Golda Elena a Florii	Nimic	
80	Faur Petru	1.000	
81	Lupea Nicolae Culuț	600	
82	Miheț Toader	100	
83	Lupea Ioachim Hodoș	500	
84	Avram Miron	500	
85	Josan Nicolae a Fruji	500	
86	Avram Ioan I Iov	500	
87	Golda Nicolae I Petru Ciocoi	500	
88	Avram Tănase	600	
89	Maria Bârna a Ioji	500	
90	Doț Mărioara	500	
91	Bârna Nicolae a Cul[aii]	500	
92	Bârna Viorel	500	
93	Neaga Nicolae Conc[el]	500	
94	Lazăr Gheorghe	500	
95	Avram Nicolae a Anici	500	
96	Adaș Pasc	500	
97	Avram Iov	500	
98	Tulea Teodor	500	
99	Magdalena Tănase	Nimic	
100	Bârna Raveca	1.000	
101	Golda Gheorghe	2.000	
102	Dan Ioan	1.000	
103	Golda Tănase Buj[ac]	1.000	
104	Bârna Nicolae a Ioji	Nimic	
105	Neaga Tănase Conc[el]	Nimic	
106	Ioan David Marin	1.000	
107	Pârva Petru	1.000	
108	David Nicolae Orb[an]	900	
109	Lazăr Toader Sp[erluț]	600	
110	Bârna Tănase	1.000	
111	Lupea Ioan a Stanc[ii]	500	
112	David Nicolae	500	
113	Lupea Petru a Stanc[ii]	500	
114	Indrei Ioan a Coajii	500	
115	Indrei Gheorghe	500	

116	Cor Petru I Dumi[treș]	500	
117	Alexa Tănase	500	
118	Avram Ioan Totu	500	
119	Avram Tănase	1.000	
120	Lup Gheorghe	500	
121	Lup Ioan I Aron	Nimic	
122	Iancu Nicolae	500	
123	Bârna Maria I Costan	500	
124	Cor Tănase I Dumi[treș]	500	
125	Cor Ioan I Dumitr[eș]	1.000	
126	Faur Nicolae Hăștr[u]	Nimic	
127	Doț Ioan I Alex[andru]	1.000	
128	Neaga Lazăr	500	
129	Ioan Filip I Petru	Nimic	
130	Nicolae Tulea	500	
131	Dan Roman	Nimic	
132	Bârna Nicolae	Nimic	
133	Bârna Petru	500	
134	David Ioachim a Parizii	2.000	
135	Indrei Miron	500	
136	Filip Nicolae	500	
137	Cor Tănase a Mărtuți	500	
138	Ioan Trifa Margaon	500	
139	Lazăr Petru Sufl[etu]	500	
140	Rus Petru	1.000	
141	Vișa Petru	1.000	
142	Vișa Sofia	1.000	
143	Vișa Ioachim	500	
144	Lupea Nicolae a Măriș	Nimic	
145	Avram Nicolae a Iov[ului]	500	
146	Avram Ilie	1.000	
147	Manea Ioan	500	
148	Bârna Ioan Boltașu	1.000	
149	Tulea Sabina	500	
150	Golda Ioan Dubel	100	
151	Filip Lucreția I Iep[uran]	Nimic	
152	Avram Ioan I Totiș	500	
153	Cor Ioan a Gâb[ului]	500	
154	Cor Tănase a Gâb[ului]	Nimic	
155	Văd[uva] Cor Maria a Gâb.	500	
156	Moț Salvina	500	
157	Cor Petru I Petru	1.000	
158	Bârna Elena	500	
159	Colța Nicolae	500	

160	Doțiu Ioachim	600	
161	Lupesc Ioan	1.000	
162	Indrei Ioan I Vis[alon]	600	
163	Indrei Ioan I Ioan Macr[ei]	500	
164	Cazan Salvina	500	
165	Cor Ioan a Marti	2.500	
166	Cor Tănase I Nist[or]	500	
167	Ioan Avram I Iov	500	
168	Bârna Petru I Nistor	Nimic	
169	Iezan Tănase	Nimic	
170	Neaga Petru Truca	1.000	
171	Lupea Tănase Fiscuș	500	
172	Lupea Ioan Turcu	500	
173	Roman Sofia Panaga	500	
174	Ciocan Petru	500	
175	David Sabin a Grofului	500	
176	Neaga Petru a Brânduși	500	
177	Comșa Marcu	500	
178	Trifa Nicolae	500	
179	Avram Maria a Nic[hi]	Nimic	
180	Lupea Gheorghe a Nici	500	
181	Lupea Tănase a Nici	500	
182	Lupea Gheorghe a Nici	100	
183	David Andron	1.000	
184	Avram Nicolae I Petru	500	
185	Ioan Ionuț	1.000	
186	Discul de la Crăciun	4.000	
	Total	156.800	

Întrucât un număr destul de mare dintre credincioși n-au contribuit de la începutul colectării cu vreo sumă la această colectă, părintele Tiberiu Perian a întocmit și o listă de lucru, iar cei care au contribuit au fost șterși din această listă și trecuți în lista principală .

1	Indrei Visalon	Nu	
2	Trifa Ioachim	Nu	
3	Golda Gheorghe Petrică	Nu	
4	Trifa Chișana	Nu	
5	Lupea Marinca	Nu	
6	Bârna Petru I Nic[olae]	?	
7	Avram Maria a Niculi	?	
8	Trifa Nicolae	500	Șters cu creionul
9	Petru Neaga a Brânduși	500	Șters
10	Ioan Lupea Turcu	500	Șters
11	Petaca Solomon	?	



12	Pavel Ioan	Nu	
13	Ianc Miron Tănase	2.000	Șters
14	Iezan Tănase	Nu	
15	Bârna Petru Mindel	?	
16	Cor Tănase a Gâb[ului]	?	
17	Bârna Ioan Boltașu	1.000	Șters
18	Tulea Sabina	500	Șters
19	Avram Ilie	1.000	Șters
20	Golda Ioan Dubel	100	Șters
21	Cor Iosif	?	
22	Cor Lucreția	?	
23	Magdalena Tănase	Nu	
24	Tulea Nicolae	?	
25	Ioan Filip I Petru	?	
26	Dan Roman	?	
27	Trifa Ioan Margaon	500	Șters
28	Bârna Nicolae Turta	?	
29	Faur Nicolae Hăștru	?	
30	Cor Tănase I Dumitreș	500	Șters
31	Cor Petru Dumitreș	500	Șters
32	Cor Maria Gâb[ului]	500	Șters
33	Bârna Nicolae a Ioji	Nu	
34	Clej Solomon	?	
35	Pârva Petru	1.000	Șters
36	Lazăr Toader Sperluț	600	A predat ouă
37	David Nicolae Orban	900	A predat ouă
38	Neaga Tănase Concel	Nu	
39	Neaga Nicolae Concel	500	Șters
40	Josan Nicolae a Fruji	500	Șters
41	Golda Elena	?	
42	Golda Sofia Ciocoi		
43	Clej Ioachim	500	Șters
44	Gheorghe Stanci	4.000	
	Total	9.500	

DJHAN, Prototopiatul ortodox Brad, Dosar 1/1945, f. 2-4-.

**XIV**

**CAUZELE DECESELOR UNOR CREDINCIOȘI**

<b>Nr. crt.</b>	<b>Numele și prenumele</b>	<b>Data morții</b>	<b>Etate</b>	<b>Cauza decesului</b>
1	Cor Marișca	12.01.1849	35	Omorâtă de rebeli
2	Tulia Constantin	03.02.1849	25	Omorât de rebeli
3	Golda Petru	05.02.1849	55	Omorât de rebeli
4	Avram Medre	09.02.1849	35	Omorât de rebeli
5	Indrei Samson	09.02.1849	55	Omorât de rebeli
6	Cor Nicolae	09.02.1849	38	Omorât de rebeli
7	Neaga Nicolae	12.11.1849	80	Moarte grabnică
8	Neaga Marie	15.11.1849	30	Moarte grabnică
9	Lazăr Ioan	11.11.1854	48	Moarte grabnică
10	Golda Toader	15.08.1855	21	Moarte grabnică
11	Toader Tulia	27.09.1856	34	Moarte Grabnică
12	Pârva Veca	03.05.1859	48	A murit de vărsat
13	Avram Ioan	04.05.1859	3 luni	" "
14	Avram Alexandru	08.01.1863	37	Moarte grabnică
15	Golda Toader	17.07.1871	34	Moarte grabnică
16	Cor Măriuța	12.07.1873	20	Coleră
17	Trifa Flurie	16.07.1873	75	" "
18	Lazăr Sofia	16.07.1873	13	" "
19	Nicolae Avram	22.07.1873	55	" "
20	Lupe Marina	23.07.1873	35	" "
21	Uibaru Salvina	24.07.1873	10	" "
22	Neaga Magdalena	26.07.1873	62	" "
23	Cor George I George	26.07.1873	22	" "
24	Neaga Nicolae	27.07.1873	49	" "
25	Lupe Marina	27.07.1873	6	" "
26	Lupe Tiana	27.07.1873	37	" "
27	Lupe Gafia	29.07.1873	38	" "
28	Bârna Marinca	29.07.1873	45	" "
29	Lupe Ana	29.07.1873	4	" "
30	Ioan Bârna	30.07.1873	26	" "
31	Avram Vasile	01.08.1873	4	" "
32	Cor Lazăr	01.08.1873	2	" "
33	Rusu Petru	01.08.1873	28	" "
34	Ioan Tulia	01.08.1873	23	" "
35	George Indriescu	02.08.1873	76	" "
36	Indrei Sara	03.08.1873	20	" "
37	Bârna Maria	03.08.1873	22	" "
38	Avram Cisana	03.08.1873	37	" "

39	Avram Sofia	04.08.1873	5	"	"
40	Lupe Nicolae	05.08.1873	12	"	"
41	Tulia Maria	07.08.1873	37	"	"
42	Cor Toader	07.08.1873	7	"	"
43	Avram Petru	07.08.1873	7	"	"
44	Indrei Trina	08.08.1873	4 luni	"	"
45	Avram Sofia	09.08.1873	4	"	"
46	Lazăr Salvina	09.08.1873	17	"	"
47	Cor Maria	09.08.1873	10	"	"
48	Neaga Mariuța	11.08.1873	62	"	"
49	Lazăr Maria	15.08.1873	11	"	"
50	Indrei Ioan	16.08.1873	16	"	"
51	Avram Petru	19.08.1873	6 luni	"	"
52	Alexa Sofia	25.10.1873	6	Durere de grumazi	
53	Ioan Golda	13.11.1873	5	"	"
54	Sofia Golda	13.11.1873	4	"	"
55	Nicolae Manea	14.11.1873	15	"	"
56	Sofia Pârva I Ioan	14.11.1873	9	"	"
57	Petru Bârna Ioja	15.11.1873	5	"	"
58	GoldaAna I Lăzăruț	21.11.1873	6	"	"
59	Petru Golda	21.11.1873	2	"	"
60	Golda Ioan	26.11.1873	8	"	"
61	Cor Maria	27.11.1873	8	"	"
62	Trifa Sofia	03.12.1873	7	"	"
63	Golda Sofia	04.12.1873	2	"	"
64	Avram Marie	10.12.1873	14	"	"
65	Petru Bârna	14.12.1873	6	"	"
66	Indrei Iosup	17.12.1873	4	"	"
67	Indrei Sofia	24.12.1873	2	Angină	
68	Bârna Sofia	28.12.1873	8	"	"
69	Cor Maria	30.12.1873	16	"	"
70	Tanasiu Pârva	04.01.1874	4	"	"
71	Nicolae Cor	08.01.1874	3	"	"
72	Brana Sofia	12.01.1874	2	"	"
73	Cor Gafia	16.01.1874	10	"	"
74	Pârva Ioan	22.01.1874	5	"	"
75	Brana Maria	24.01.1874	9	"	"
76	Avram Ioan	25.01.1874	4	"	"
77	Golda Salvina	17.02.1874	3	"	"
78	Avram Maria	19.02.1874	6	"	"
79	Cor Salvina	27.02.1874	2	"	"
80	Neaga Nicolae	04.04.1874	3	"	"
81	Lazăr Sofia	30.05.1874	8	"	"
82	Lazăr Iosup	23.06.1874	2	Scurgere	

83	Ioan Neaga	08.08.1874	1	Angină
84	Lupe Tiana	18.08.1874	8	" "
85	Indrei Ioan	20.08.1874	3	" "
86	Indrei Petru	25.01.1875	5	" "
87	Pârva Ioan	01.08.1876	8	" "
88	Indrei Streja	11.08.1876	6	" "
89	Avram Salvina	22.08.1876	8	" "
90	Tulia Maria	24.08.1876	6	
91	Pavelescu Ioan	29.11.1878	7	
92	Pârva Maria	06.12.1878	11	" "
93	Manea Treja	17.12.1878	14	" "
94	Manea Salvina	17.12.1878	6	" "
95	Neaga Nic.l Ioan	19.03.1881	31	Moarte grabnică
96	Indrei Ioan	26.07.1888	44	" "
97	Lazăr Golda l Toader	31.07.1889	4 luni	" "
98	Miron Drăghici	14.12.1890	30	Extraordinară
99	Salvina Golda l Ambr.	30.01.1891	9	" "
100	Neaga Treja n Popovici	22.03.1891	58	Înecată în vale
101	Avisalon Neaga a Urs.	14.08.1891	2	Înecat în ciubăr
102	Golda Nic.l Todor muc.	07.11.1891	24	Lovit în cap la Brad
103	Sofia Belingheriu	09.08.1893	5	De grumazi
104	Ioan Bârna l Nicolae	12.01.1894	20	Acoperit de pământ
105	Elena Neaga l Nicolae	05.05.1894	8	De grumazi
106	George Neaga l Nicolae	13.05.1894	1	" "
107	Sofia Neaga l Ioan ursei	15.05.1894	2	" "
108	Salvina Golda l Petru	17.05.1894	3	" "
109	Ioan Lupea l Ioan	26.05.1894	7	" "
110	Maria Lupea l Ioan	05.06.1894	4	" "
111	Ioan Golda l Petru	01.08.1894	7	De angină
112	Elena Golda l Ioan	01.10.1894	5	De grumaz
113	Maria Golda l Ioan	06.10.1894	9 luni	" "
114	Sifia Lupea l Ioan l A.	26.10.1894	1,5 ani	" "
115	Elena Lazăr l Nicolae	21.12.1894	1	" "
116	Ioan Manea l Petru nețe	22.12.1894	4	" "
117	Ana Manea l Petru nețe	24.12.1894	3	" "
118	Nic. Neaga l Toader	25.12.1894	4	" "
119	Nic. Lupea l Toader	24.12.1894	4	" "
120	Maria Golda l George	27.12.1894	1	" "
121	Sofia Golda l George	25.12.1894	9	" "
122	Ioan Avram l George	04.01.1895	9 luni	" "
123	Treja Bârna l Petru	21.02.1895	2	" "
124	Nicolae Golda l Adam	01.03.1895	7	" "
125	Geoge Filip l Nicolae	01.03.1895	6	" "
126	Aftanasie Golda l Nic.	01.03.1895	1	" "

127	Maria Lupesci Avram	13.03.1895	4	" "
128	Aftanase Cor I Ioan	21.03.1895	4	" "
129	Ioan Filip I Nicolae	21.03.1895	6 luni	" "
130	Elena Golda I Nicolae	22.03.1895	14	" "
131	Maria Bracila I Avram	14.04.1895	7	" "
132	Aftanase Bracila I Av.	16.04.1895	2	" "
133	Elena Trifa I Nicolae	21.04.1895	6	" "
134	Ana Golda I Ioan Bujac	03.05.1895	1	" "
135	Toader Lăzăruțiu I Tov.	09.05.1895	4	" "
136	Petru Golda I Ioan	12.05.1895	3	" "
137	Ioan Josan I Nicolae	19.05.1895	4	" "
138	Sofia Avram I Toader	05.06.1895	5	" "
139	Iosif Cazan I Nicolae	09.06.1895	7	" "
140	Ioan Cazan I Nicolae	12.06.1895	3,5	" "
141	Marie Cazan I Nicolae	17.06.1895	2	" "
142	Petru Trifa I Nicolae	21.06.1895	6	" "
143	Toader Golda I Todor	17.01.1896	57	Moarte grabnică
144	Ignatie Neaga a Siuchi	07.04.1896	64	Găsit mort în casă
145	Mariuțe David a Simed.	19.12.1896	71	A murit momentan
146	Bulzia Sofia I Șofron	11.03.1897	6 luni	De vărsat
147	Petru Avram I Nicolae	29.05.1897	2,5	De angină
148	Aftanase Lupea Ioan	19.01.1898	2,4	Fiind ars prin foc
149	Ioan Neaga I Georgie	27.03.1898	9 luni	De vărsat
150	Tănase Trifa I Nicolae	30.03.1898	4	" "
151	Ioan Neaga I Petru Găj.	17.04.1898	8	" "
152	George David I Ioan	21.01.1899	4	De angină
153	George Neaga I Visalon	06.02.1899	3 luni	De morbul fras
154	Nicolae Neaga I Nic.	25.01.1900	50	Grabnică
155	Neaga D-tru I Toader	08.11.1902	6	Umflătură de piept
156	Ioan Lupea I Petru	21.02.1904	15	Umflătură de grum.
157	Avram Ciocan I Petru	01.03.1904	2,5	De grumaz
158	Maria Neaga I Petru	01.03.1904	8	" "
159	Ana Neaga I Petru	11.03.1904	11	" "
160	Lupea Ilina I Nicolae	18.03.1904	11	" "
161	Maria Lazăr I George	08.04.1904	9	" "
162	Nicolae Neaga a Ursul.	26.03.1905	51	Având fras amețeală
163	Grof Petru I George	25.11.1905	2,6	Arsură extraord.
164	Jurca Ana	05.02.1906	35	Moarte grabnică
165	Alexa Aron	24.10.1908	38	Scrofulă
166	Salvina Lazăr m. Oprea	18.07.1909	26	Phectică
167	Petru Trifa I Petru	30.10.1909	2 luni	Născut slab
168	Ana Bârna I Nicolae	09.12.1909	1 zi	Născută fără vreme
169	Nicolae Cleșiu I Ioan	13.12.1909	18	Moarte grabnică
170	Avram Lup I Nicolae	28.04.1910	43	Omorât de motor

171	Sima Ana m. Manea	30.04.1910	70	De gută
172	Ioan Trifa l Nicolae	01.06.1910	1,3	Opărit cu lapte
173	Avisalon Indrei l Filip	06.09.1910	51	A căzut din nuc
174	Ioan Cleșiu l Adam	13.11.1911	44	Oftică
175	Ioan Trifa l Petru	18.05.1912	8	De grumazi
176	Lazăr Nicolae l Toader	29.06.1912	57	Călcat de bică
177	Lupea George l George	30.11.1912	55	S-a aflat mort
178	Ana Lupea n. Indrei	22.12.1913	35	Aflată moartă
179	Bârna Treja	25.12.1913	54	Oftică
180	Maria Lazăr l. Nicolae	18.11.1913	3	De tuse
181	Lupea Petru l Nicolae	05.04.1914	13	A fost împușcat
182	Lup Aron l Antonie	05.09.1914	50	De giungiruțe
183	Doțu Alexandru	08.11.1914	67	Moarte grabnică
184	Indrei Ilie l Petru	13.12.1914	67	Moarte grabnică
185	Cor George l George	30.12.1914	33	Oftică
186	Lupea Tănase l Ioan	15.04.1916	3	Au ars hainele pe el
187	Avram Ioan l Ioan a N.	31.08.1916	43	De umflătură
188	Ioan Cor l Nistor	07.09.1916	37	Oftică
189	Toader Golda l Ioan	11.11.1916	13	De grumaz
190	Golda Nicolae l Adam	20.11.1916	8	" "
191	Lupea Ilie l Nicolae	27.11.1916	1	" "
192	Avram Lazăr l Petru	28.11.1916	8	" "
193	Ezan Ioan l Tănase	04.12.1916	13	" "
194	Bârna Șaruța l Nic.	10.12.1916	3	" "
195	Trifa Ana l Ioan	01.01.1917	3	De bube – vărsat
196	Neaga Sabina l Ioan	14.01.1917	2	De grumazi
197	Leah Flurie l Solomon	25.02.1917	37	Moarte grabnică
198	Petru Bucium l Nicolae	10.04.1917	6 luni	Vărsat
199	Maria Ianc l Petru	16.10.1917	44	De nădușală
200	Cor Ana m. Lup	23.10.1917	38	Născând un prunc
201	Aurelia Lupea l Nic.	14.12.1917	3	De durere de foale
202	Zahei Cor l Tănase	10.10.1918	4	Junghi și tuse
203	Iosif Costea, preot	17.11.1918	70	Aprindere de plăm.
204	Sofia Avram l Petru	19.11.1918	14	" "
205	Nicolae Drăghici l P.	19.11.1919	13	" "
206	Iosif Ianc l Petru	19.11.1918	4	" "
207	Nicolae Golda	02.12.1918	60	" "
208	Letiția Avram l Petru	21.11.1919	1,5	" "
209	Gerasim Avram l P.	21.11.1918	7	" "
210	Letiția Golda l Toader	22.11.1918	6	" "
211	Sofia Golda	22.11.1918	56	" "
212	Lazăr Golda	27.11.1918	23	" "
213	Avram Brătîla	02.12.1918	58	" "
214	Saveta Roman	05.12.1918	28	" "

215	Sofia Roșca	12.12.1918	55	" "
216	Treja Grădina	14.12.1918	68	" "
217	Toader Bârna	14.12.1918	78	" "
218	Maria Ionuțiu	16.12.1918	84	" "
219	Valeriu Costea	16.12.1918	42	Extraordinară
220	Sofia Cor I Petru	21.02.1919	42	Boală de apă
221	Tănase Manea	22.11.1919	18	Durere de foale
222	Ioan Rusu, preot	12.01.1920	60	Bătaie de inimă
223	Nicolae Manea	13.01.1920	81	Aprindere de plăm.
224	Elena Manea	20.02.1920	76	" "
225	Nistor Cor	22.02.1920	77	" "
226	George Neaga	01.03.1920	51	Batere de inimă
227	Ana Lupea	02.03.1920	28	Aprindere de plăm.
228	Gligor Golda	04.03.1920	60	" "
229	Lazăr Lupea I Nicolae	23.03.1920	25	Oftică
230	Ana Bârna	27.07.1920	45	" "
231	Ioan Golda Bujac	29.10.1920	64	Lovit de gută
232	Ioan Lup I Ioan	17.10.1920	6 luni	Durere de grumazi
233	Salvina Bratima I Ana	22.10.1920	10 l.	Tuse măgărească
234	Ioachim Avram I Tan.	22.10.1920	11 l.	" "
235	Petru Bîrna I Tănase	29.10.1920	3	" "
236	George Lazăr I. Nic.	05.11.1920	10 l.	" "
237	George Pădurean țigan	15.11.1920	18	Aprindere de pl.
238	Elena Avram	24.01.1921	1,5	Tuse măgărească
239	Florea Manea	28.01.1921	53	Astm
240	Lupea D-tru I Ioan	11.02.1921	1,5	Tuse măgărească
241	Raveca Brățila	05.04.1921	72	Aprindere de pl.
242	Chisana Golda	09.04.1921	64	" "
243	Tatiana Leonida Fugătă	18.04.1921	1	Tuse măgărească
244	Petru Avram I Cengiuiț	22.05.1921	9	" "
245	Petru Avram I Ștefan	24.05.1921	21	Oftică
246	Elena Cor I Tănase	27.05.1921	31	Boală de rărunchi
247	Avram Mărtuța a Teni	02.04.1921	16	Tifos
249	Iilina Avram	03.06.1921	53	Aprindere de pl.
250	Iosif Bârna I Nic.	29.06.1921	3 luni	Desinterie
251	Iuon Avram I Iuon	10.07.1921	12	" "
252	Salvina Bârna I Nic.	24.07.1921	13	" "
253	Sofica Bârna I Ioan	26.07.1921	25	Oftică
254	Maria Bârna I Ioan	29.07.1921	1,4	Desinterie
255	Petru Neaga I Ioan	05.08.1921	4 luni	" "
256	Achim Neaga I Nic.	04.08.1921	9	" "
257	Maria Lupea I Petru	05.08.1921	1	" "

258	Sabin Andrei I Visalon	07.08.1921	3săpt.	"	"
259	Iuon Magdalena I Iuon	08.08.1921	7	"	"
260	Petru Bârna I Cocoș	08.08.1921	73	"	"
261	Ioan Neaga I Nicolae	11.08.1921	12	"	"
262	Iuon Brățila I Ion	14.08.1921	9	"	"
263	Zachei Neaga I Ioan	16.08.1921	8 luni	"	"
264	Salvina Vișa I Petru	17.08.1921	26	"	"
265	Indrei Mihai I Miron	19.08.1921	1,5	"	"
266	Gafia Filip	24.08.1921	70	"	"
267	Maria Florea	24.08.1921	43	"	"
268	Lazăr Șișoș I Petru	01.09.1921	4 luni	"	"
269	Ioan Andrei I Miron	02.09.1921	8	"	"
270	Rozalia Dan I Iuon	03.09.1921	4 luni	"	"
271	Iilina Avram I Derleanu	30.09.1921	48	Boală de apă	
272	Nicolae Bârna Carpăn	18.10.1921	53	"	"
273	Nicolae Lupea I Nic.	27.11.1921	21	Aprindere de pl.	
274	George Bârna a Ilini	03.04.1922	3	Tifos	
275	Anisie Popovici	10.04.1922	66	Aprindere de pl.	
276	Sofia Avram I Avram	08.07.1922	74	"	"
277	Ionuț Teodor Flicu	10.12.1921	55	Sifilis	
278	Sofia Lupea	25.12.1922	19	Oftică	
279	Sofia Lupea	12.02.1923	65	Boală de apă	
280	Doț Raveca	17.02.1923	76	"	"
281	George Cor I Dănilă	17.02.1923	72	"	"
282	Iuon Avram I Petru	16.03.1923	48	Tifos	
283	Nicolae Bârna I Ioan	04.05.1923	61	Boală de apă	
284	Treja Bârna I Nicolae	09.05.1923	80	"	"
285	Ioan Golda I Nicolae	26.05.1923	2,5	Scarlatină	
286	Ilie Avram I Crăciun	06.07.1923	45	Cu inima	
287	Ioachim Dan I Ioan	28.09.1923	6 luni	Disenterie	
288	Ioan Lupea I Tănase	15.10.1923	8 luni	"	"
289	Gerasim Lupea I Tănase	18.10.1923	2	"	"

DJHAN, Fond Colecția Stare Civilă, Registre decedați Crișan, 1811-1923.



**XV**

**DINAMICA POPULAȚIEI SATULUI CRIȘAN  
PENTRU PERIOADA 1951 – 2004**

<b>Anul</b>	<b>Căsătorii</b>	<b>Născuți</b>	<b>Morți</b>	<b>Rata evoluției</b>
1951	4	11	14	- 4
1952	6	4	10	- 6
1953	15	12	7	+ 5
1954	13	17	10	+ 5
1955	3	15	8	+ 7
1956	9	10	9	+ 1
1957	7	7	6	+ 1
1958	4	4	13	- 9
1959	7	6	11	- 5
1960	8	10	4	+ 6
1961	6	10	4	+ 6
1962	3	9	10	- 1
1963	4	4	8	- 4
1964	7	9	6	+ 3
1965	4	5	10	- 5
1966	4	4	7	- 3
1967	2	9	3	+ 6
1968	7	5	6	- 1
1969	5	7	10	-3
1970	4	5	12	- 7
1971	3	14	10	+ 4
1972	4	9	10	- 1
1973	6	10	6	+ 4
1974	3	9	13	- 4
1975	5	9	8	+ 1
1976	2	6	10	- 4
1977	9	7	2	+ 5
1978	4	8	11	- 3
1979	3	7	11	- 4
1980	1	5	5	0
1981	5	7	8	- 1
1982	3	5	8	- 3
1983	4	8	13	- 5
1984	6	7	9	- 2
1985	2	11	6	+ 5
1986	4	4	4	0
1987	2	8	13	- 5
1988	3	5	11	- 6

1989	1	2	9	- 7
1990	3	3	10	- 7
1991	1	5	11	- 6
1992	1	2	12	- 10
1993	3	3	13	- 10
1994	5	5	7	- 2
1995	9	0	9	- 9
1996	4	6	9	- 3
1997	2	1	10	- 9
1998	4	3	7	- 4
1999	0	4	13	- 9
2000	2	2	17	- 15
2001	2	2	10	- 8
2002	2	1	2	- 1
2003	4	6	10	- 4
2004	2	2	9	-7

Casa Parohială Crișan, Registrul morților.

## XVI

### INVENTARUL BISERICII DIN CRIȘAN

Nr. inv.	Denumirea obiectului	Cant	U/m	Valoare	Obs.
1	Biserica	1		30.000	
2	Casa parohială nr. 41	1	128 m <sup>2</sup>	25.000	
3	Grajd și șură	2	48 m <sup>2</sup>	1.500	Demolat
4	Teren clădit Biserica	1	264 m <sup>2</sup>	600	
5	Teren clădit Casa paroh.	1	128 m <sup>2</sup>	300	
6	Teren clădit Grajd și șură	2	48 m <sup>2</sup>	100	
7	Curtea casei parohiale	1	222 m <sup>2</sup>	550	
8	Cimitirul Bisericii	1	8.236m <sup>2</sup>	3.500	
9	Evanghelie	1	-	5	Predat la
10	Predici sau învățături	1	-	5	Protop.
11	Triodul 1831	1	-	5	5.06.1979
12	Mineiul pe 12 luni, 1838	1	-	5	"
13	Evanghelie Sibiu, 1844	1	-	5	"
14	Apostol, 1851	1	-	5	"
15	Penticostarul	1	-	5	"
16	Biblia, Sibiu, 1851	1	-	5	"
17	Apostol, 1851	1	-	5	"
18	Catavasier, Blaj, 1851	1	-	5	

19	Sf. Liturghie	1	-	5	
20	Mineiul pe martie, 1853	1	-	5	
21	Mineiul pe aprilie, 1854	1	-	5	
22	Mineiul pe mai, 1854	1	-	5	
23	Mineiul pe iunie, 1854	1	-	5	
24	Mineiul pe iulie	1	-	5	
25	Mineiul pe august	1	-	5	
26	Mineiul pe sept. 1855	1	-	5	
27	Mineiul pe octombrie	1	-	5	
28	Mineiul pe nov. 1856	1	-	5	
29	Mineiul pe decembrie	1	-	5	
30	Dumnezeieștile liturghii	1	-	5	
31	Kiriakodromion 1855	1	-	5	
32	Octoih mic, 1855	1	-	5	
33	Cartea Evangheliilor 1859	1	-	5	
34	Penticostarul	1	-	5	
35	Octoih, Sibiu, 1861	1	-	5	
36	Cazanie, Sibiu, 1882	1	-	5	
37	Triodul, Sibiu, 1861	1	-	5	
38	Evkologhion	1	-	10	
39	Ist. Bis. Ort. Rom. 1860	1	-	10	
40	Triodul, Buc. 1897	1	-	10	
41	Apostol, Buc. 1899	1	-	10	
42	Sf. Arh. Mihail - icoană	1	-	10	Icoane
43	Sf. Arh. Mihail și Gavril	1	-	10	
44	Nașterea Domnului	1	-	10	
45	Mânt. Isus Hristos	1	-	10	
46	Maica Domnului	1	-	10	
47	Sf. Ierarh Nicolae	1	-	10	
48	Intrarea în Biserică	1	-	10	
49	Sf. Ap. Petru și Pavel	1	-	10	
50	Buna Vestire	1	-	10	
51	Sf. Constantin și Elena	1	-	10	
52	Sf. Gheorghe	1	-	10	
53	Tăierea capului Sf. Ioan	1	-	10	
54	Sf. Ilie	1	-	10	
55	Învierea Domnului	1	-	10	
56	Sf. 40 de mucenici	1	-	10	
57	Nașterea Maicii Domn.	1	-	10	
58	Sf. Simion Stâlpcul	1	-	10	
59	Botezul Domnului	1	-	10	

60	Schimbarea la față	1	-	10	
61	Duminica Floriilor	1	-	10	
62	Pogorârea Sf. Duh	1	-	10	
63	Sf. Trei Ierarhi	1	-	10	
64	Înălțarea Sf. Cruci	1	-	10	
65	Sf. Teodor Tiron	1	-	10	
66	Întâmpinarea Domnului	1	-	10	
67	Sf. Arhid. Ștefan	1	-	10	
68	Tăierea împrejur	1	-	10	
69	Naștere Sf. Ioan Botez.	1	-	10	
70	Învierea Domnului	1	-	10	
71	Adormirea Maicii Domn.	1	-	10	
72	Sf. Gheorghe	1	-	10	
73	Mânt. Isus Hristos	1	-	10	
74	Maica Domnului	1	-	10	
75	Învierea	1	-	10	
76	Adormirea Maicii D.	1	-	10	
77	Cruce mare cu postament	1	-	10	
78	Cruce fără picior	1	-	5	
79	Cruce	1	-	5	
80	Clopot mic	1	-	250	
81	Clopot mijlociu	1	-	300	
82	Clopot mare	1	-	350	
83	Antimis	1	-	100	
84	Chivot	1	-	25	
85	Potir	1	-	150	
86	Cruce	1	-	25	
87	Cruce	1	-	25	
88	Steluță	1	-	50	
89	Disc	1	-	150	
90	Copie	1	-	2	
91	Linguriță	1	-	2	
92-94	Feloane negre	3	-	400	
95	Felon Alb	1	-	200	
96	Felon galben	1	-	70	
97-99	Epitrahile negre	3	-	100	
100	Epitrahil alb	1	-	50	
101	Epitrahil galben	1	-	25	
102-3	Brâie negre	2	-	25	
104	Brâu alb	1	-	25	
105	Brâu galben	1	-	10	

106-9	Mânecuțe negre	4	-	10	
110-1	Mânecuțe albe	2	-	15	
112-3	Mânecuțe galbene	2	-	5	
114-5	Acoperitoare negre	2	-	15	
116-7	Acoperitoare roșii	2	-	15	
118-9	Acoperitoare galbene	2	-	15	
120-1	Stihare albe	2	-	20	
122-3	Stihare galbene	2	-	200	
124-5	Cădelnițe vechi	2	-	30	
126	Cădelniță mediocră	1	-	25	
127	Clopoțel	1	-	5	
128-31	Candele	4	-	10	
132	Candelabru	1	-	40	
133-4	Sfeșnice albe	2	-	30	
135-6	Sfeșnice albastre	2	-	80	
137	Prapore roșu	1	-	25	
138-9	Prapori negri	2	-	30	
140	Prapore albastru	1	-	10	
141	Prapore galben	1	-	25	
142	Prapore tricolor	1	-	25	
143-5	Prapori colorați	3	-	300	
146-7	Cununi miri	2	-	50	
148	Masă	1	-	25	
149	Masă	1	-	20	
150	Tetrapod	1	-	15	
151	Tetrapod albastru	1	-	25	
152-53	Strane cântăreți	2	-	100	
154-310	Scaune credincioși	157	-	800	
311	Dulap mare	1	-	100	
312	Dulap albastru	1	-	75	
313	Dulap maro	1	-	25	
314	Dulap cu sticlă	1	-	50	
315	Bancă	1	-	25	
316	Scaun	1	-	35	
317	Sobă	1	-	-	
318	Analog	1	-	25	
319	Covor lung	1	-	300	
320-4	Covoare late	5	-	400	
325-6	Covorașe colorate	2	-	100	
327-9	Preșuri	3	-	75	
330-2	Perdele negre	3	-	90	

333	Epitaf – punerea în morm	1	-	100	
334-5	Fețe masă cu dantelă	2	-	100	
336-7	Fețe masă alb cu negru	2	-	100	
338	Față masă alb cu roșu	1	-	50	
339	Față de masă albă	1	-	100	
340-5	Prosoape peste icoane	6	-	120	
346-51	Prosoape mici pe icoane	6	-	90	
352-6	Prosoape alb cu roșu	5	-	50	
357-9	Prosoape alb cu negru	3	-	30	
360-1	Fețe de strană albe	2	-	20	
362-3	Fețe strană, negru cu alb.	2	-	50	
364	Față pentru analog	1	-	100	
365	Evanghelie Sibiu, 1907	1	-	100	
366	Evanghelie legată, 1928	1	-	250	
367	D. Liturghii, Sibiu, 1902	1	-	15	
368	D. Liturghii, Buc. 1927	1	-	15	
369	Liturghier, Buc. 1956	1	-	25	
370	Liturghier, Buc. 1974	1	-	50	
371	Biblia, Buc. 1968	1	-	100	
372	Tipicul, Sibiu, 1927	1	-	15	
373	Te Deum, Buc. 1922	1	-	15	
374	Acat. și parac. Arad, 1940	1	-	15	
375	Evkologiu, Buc. 1910	1	-	25	
376	Evkologiu	1	-	35	
377	Molitvelnic, Buc. 1965	1	-	100	
378	Aghiasmatar, Buc. 1937	1	-	10	
379	Aghiasmatar, Buc, 1971	1	-	60	
380	Mineiul ian. Buc. 1893	1	-	30	
381	Mineiul ian. 1909	1	-	30	
382-83	Min. febr. 1893 și 1909	2	-	60	
384-85	Min. martie, 1909 și 1967	2	-	75	
386-87	Min. aprilie, 1910 și 1967	2	-	75	
388-89	Min. mai, 1910 și 1972	2	-	75	
390-91	Minei iunie, 1910 și 1972	2	-	75	
392-93	Minei iulie, 1910 și 1973	2	-	75	
394-95	Minei august, 1910 și 1929	2	-	50	
396-7	Minei sept. 1908 și 1973	2	-	75	
398-9	Minei oct. 1908 și 1970	2	-	75	
400-1	Minei noiem. 1908 și 1971	2	-	75	
402-3	Minei dec. 1909 și 1956	2	-	75	
404-5	Octoih mare, 1912 și 1916	2	-	50	

406	Octoiul mare, Buc. 1952	1	-	75	
407	Triod, Buc. 1930	1	-	25	
408-9	Penticostar, 1912 și 1936	2	-	50	
410	Apostol, Sibiu, 1900	1	-	20	
411	Apostol, Buc. 1960	1	-	75	
412-13	Catavasier, Buc. 1970	2	-	50	
414-15	Octoih mic, Sibiu, 1918	2	-	20	
416	Ciaslov, Sibiu, 1915	1	-	15	
417-18	Prohod. D-lui, Buc. 1965	2	-	10	
419-20	Cazanie, Buc. 1911 ;1960	2	-	100	
421	Cântări, Cunțan, Sibiu, 1925	1	-	15	
422	Carte, rugăciuni, Sibiu, 1937	1	-	10	
423	Psaltirea	1	-	25	

Crișan la 5 martie 1981.

Oficiul parohial,  
Pr. Iancu Coroi, paroh

---

Casa parohială Crișan, Acte neînregistrate

## CRONICA EVENIMENTELOR

1439	- Prima atestare a satului Crișan sub denumirea de „Vaca”
1525	- În Urbariul cetății Șiria satul apare înscris cu 25 familii de iobagi
1676	- Meșterul Ioan Olar a lucrat la mănăstirea Vaca
1680	- Sunt amintite familiile de iobagi Magdalena, Manea, Lazăr și Vărguț
1701	- Călugărul Pahomie din Vaca vinde „Noul Testament” lui Ignat Toader și lui Turc Ioan din După Piatră
1732	- S-a născut Gheorghe Crișan, căpitan al Răscoalei de la 1784
1733	- În Conscriptia Klein satul Vaca este înscris cu 24 familii și 3 preoți, Surka (Jurca), Petru și Ioan
1750	- În Conscriptia Aaron satul Vaca este înscris cu 220 locuitori, 1 biserică, 3 preoți uniți, 1 cantor și 1 crâznic
1759	- Încheierea contractului dintre zidarul Ioan din Zlatna și protopopul Iliei, Giura și egumenul Varlaam de la Mănăstirea Prislop pentru repararea mănăstirii Vaca
1760-62	- Conscriptia Bucow înregistra pentru satul Vaca 115 familii neunite și 2 preoți uniți
1766	- Conscriptia Eparhiei răsăritene în care satul Vaca este înscris cu un număr de 458 locuitori
28. 10. 1784	- Cu ocazia târgului de la Brad, Crișan convoacă Adunarea de la Mesteacăn din 31 octombrie
31. 10. 1784	- Adunarea de la Biserica din Mesteacăn la care Crișan vine însoțit de preotul Ioan Tulea și Toma Bârna din Vaca
02. 11. 1784	- Incidentul de la Curechi în care au fost uciși juzii nobililor, Mihail Gal și Frakas Nalatzî și gornicul Petru Cara, eveniment care duce la izbucnirea răscoalei
02. 11. 1784	- Atacul asupra curților nobiliare din Crișcior și Brad
03. 11. 1784	- Atacul asupra curților nemeșești din Ribița unde sunt omorâți primii 8 țărani și apoi sunt uciși 42 de nobili
04. 11. 1784	- Jurământul dintre Horea, Cloșca și Crișan, din hotarul Blăjenilor, de la Păltineii
07. 11. 1784	- Cetele de răsculați conduse de Cloșca și Crișan atacă Abrudul.
16. 11. 1784	- Armistițiul de la Valea Bradului încheiat între răsculații conduși de Crișan și medicul Ioan Molnar Piuaru



29. 11.1784	- Bătălia de la Brad dintre oastea lui Crișan și maiorul Stojanich, încheiată cu retragerea maiorului de pe câmpul de luptă
07. 12.1784	- Înfrângerea țăranilor conduși de Micușă Bibarț din Blăjeni, la Mihăileni
14. 12.1784	- Horea ordonă dizolvarea taberei țărănești, ceea ce însemna sfârșitul răscoalei
30. 01.1785	- Prinderea lui Crișan în hotarul comunei Mogoș
02 și 05. 02 1785	- Interogatoriul lui Crișan care răspunde la 47 de întrebări confirmând o serie de evenimente din timpul răscoalei, izbucnirea și apoi desfășurarea ei în Zarand
13.02.1785	- Crișan s-a sinucis în închisoarea cetății din Alba Iulia
14. 02.1785	- Pronunțarea sentinței asupra corpului neînsuflețit a lui Crișan. Trupul său să fie despicat în 4 bucăți, așezate pe roată la Abrud, Bucium, Brad și Mihăileni, iar capul să-i fie pus în țeapă la domiciliul său din Cărpiniș.
1785	- Dislocarea unui număr de 6 familii din satul Vaca și colonizarea lor în Banatul sârbesc
1784-1787	- Recensământul ordonat de Iosif al II-lea, care menționa că satul avea un număr de 532 locuitori și 5 preoți
22.08.1785	- Patenta de desființare a iobăgiei emisă de împăratul Iosif al II-lea
1800	- Incendierea a 4 crâșme din satul Vaca
1805	- Conscripția din acest an menționa că satul avea 110 familii, 1 biserică, 1 preot, Daniil Ilieș, hirotonit în anul 1790
1813	- Conform conscripției din acest an în satul Vaca sunt înregistrate 45 de familii care au animale de tracțiune
1821	- Din cele 120 familii, 89 aveau statutul de iobagi la 9 nobili care stăpâneau în satul Vaca
1848	- În fruntea comunei Vaca era judele (primarul) Lupea Petruț ajutat de jurații Bârna Petru, Neaga Nicolae, Golda Ianoș, Golda Petru, Avram Nicula și Bârna Iuon. Gornici erau Trifa Ilie și Indrei Lupu
Febr. 1849	- Incendierea casei în care s-a născut Crișan și a bisericii parohiale de către insurgenții unguri care au atacat satul
1844-1852	- Punerea temeliei și ridicarea actualei biserici parohiale având hramul „Adormirea Maicii Domnului”
Ian.- febr. 1849	- Uciderea de către insurgenții unguri a 6 locuitori din sat: Cor Marișca, Tulia Constantin, Golda Petru, Avram Medre, Indrei Samson și Cor Nicolae și incendierea satului
1850	- Recensământul efectuat din ordinul Curtii din Viena. Satul Vaca avea o populație de 542 locuitori.

15.08.1852	- Sfințirea Bisericii parohiale de către un sobor de preoți în frunte cu protopopul Zarandului, Iosif Bașa și preotul Ioan Manea
1852	- Înființarea primei școli confesionale ortodoxe din sat
1854	- La fixarea hotarului dintre comunitățile Vaca și Junc iau parte Petru Lupea, jude, și Petru Rusu, Nicula Avram, Iuon Bârna, Togier Cor, Iuon Golda și Nicolae Golda
1857	- Al doilea recensământ din perioada neoabsolutismului austriac. Satul număra acum 602 locuitori
1867	- Ridicarea turnului actualei biserici din satul Vaca
1869	- Confecționarea steagului tricolor cu inscripția „Traiască I. Hodoșiu, 1869”.
1869	- Înființarea unui „Magazin de bucate” de către preotul Ioan Manea pentru a înlătura specula cu cereale
25.04.1870	- Înființarea „Fondului de înmormântare a oamenilor săraci” din satul Vaca, administrat de către credinciosul Onica
1873	- Epidemia de holeră care a lovit satul Vaca ucigând un număr de 36 locuitori
1880	- Recensământul efectuat de către Guvernul maghiar. Satul Vaca avea un număr de 628 locuitori, din care 625 ortodocși, 2 romano-catolici și 1 reformat
1882-1883	- Construcția edificiului școlii confesionale în locul celei de lemn ridicată în 1850-1851
1896	- Înlăturarea și sfârtecarea steagului maghiar de pe Primăria din satul Vaca de către necunoscuți
25.12.1896	- Se naște Cornel Tiberiu Crăciun Rusu, fiul preotului Ioan Rusu, primul culegător de folclor din Zarand și ziarist
1899-1900	- Mărirea edificiului școlii prin construirea locuinței dascălului
1900	- Recensământul maghiar din anul 1900 care consemna pentru satul Vaca un număr de 787 locuitori
26.10.1907	- Se naște geologul Dimitrian Laurențiu Viorel Brana, autorul unor volume privind bogățiile subsolului României
1910	- Ultimul recensământ maghiar, care consemna că satul Vaca avea o populație de 838 locuitori.
1913	- Înființarea Băncii populare „Fraga” din satul Vaca cu 56 de acționari
04.12.1913	- Se naște poetul și scriitorul Vlaicu Bârna
1914	- Mobilizarea unui număr de 42 bărbați din satul Crișan pentru a fi trimiși pe front
1918	- Constituirea Consiliului Național Român și a Gărzii Naționale Române din comuna Vaca, președinte și comandant Tănase Cor

17.11.1918	- Decesul preotului Iosif Costea care a păstorit credincioșii din sat începând din anul 1875
1919	- Cumpărarea caselor preotului decedat Iosif Costea pentru Casa parohială
12.01.1920	- Decesul preotului Ioan Rusu (1860-1920) care a administrat parohia Vaca în perioada 1918-1919
1921-1926	- Administrarea protopopiatului Brad de către preotul Alexandru Fugătă
1921	- Repararea caselor parohiale cu suma de 40.000 lei
03.04.1921	- Sfințirea clopotelor cumpărate din banii donați de vâcenii aflați în America
17.10.1921	- Sfințirea de către preotul Alexandru Fugătă și Miron Popovici din Mihăileni a prapurului tricolor donat de locuitorii satului aflați în America
1924	- Tricolorul confecționat în anul 1869 împodobește Poarta triumfală de la Tebea ridicată cu ocazia vizitei regelui Ferdinand și a Reginei Maria sosiți la serbările prilejuite de centenarul nașterii lui Avram Iancu
1924	- Renovarea Bisericii din Crișan de către meșterul Ioan Orșa din Brad și pictarea ei de către Gheorghe Zsigmond din Buciumani
1924	- Adoptarea Legii învățământului primar din România. Școala din satul Crișan devine școală de stat
1925	- Satul este împroprietărit cu 15 iugăre, 1504 stânjeni patrați de pădure
05.06.1925	Aprobarea dată comunității Crișan de către ministrul Ocrotirilor Sociale pentru colectarea din țară a fondurilor pentru ridicarea monumentului lui Gheorghe Crișan și a reparării bisericii parohiale
22-23. 12. 1925	Marile inundații în timpul cărora o mare suprafață de teren însămânțată, aparținând comunei a fost acoperită de apele Crișului Alb
1929	- Inaugurarea la 29 septembrie a monumentului lui Crișan, sculptor Marcel Olinescu, profesor la Liceul Avram Iancu din Brad. Bustul a fost turnat la Atelierele din Arad
22.05.1929	- Lovirea turnului bisericii de către trăsnet și omorârea ginerelui lui Tuliștel, Ioan Iezan, și arderea parțială a acoperișului
1930	- Atribuirea numelui lui Crișan satului în care s-a născut eroul și martirul răscoalei din 1784
1930	- Conform recensământului din anul 1930 satul Crișan avea o populație de 782 persoane
1932	Ieșirea din matcă a Crișului Alb care a acoperit mari suprafețe cultivate aparținând satului Crișan
1933	- Înființarea Reuniunii femeilor din Crișan și reorganizarea Societății Sf. Gheorghe de către preotul Alexandru Fugătă

29.10.1933	A doua reprezentație teatrală dată de către Reuniunea de femei din satul Crișan
18.09.1934	- Vizitarea satului de către istoricul Ioan Lupaș, autorul unei monografii despre răscoala din 1784
25.03.1935	- Instalarea preotului Tiberiu Perian, originar din satul Mesteacăn în parohia Crișan
25.10.1936	- Sfințirea Bisericii, în urma lucrărilor de renovare, de către protopopul Ioan Indrei, preoții Aurel Barna, Alexandru Fugătă, Iosif Comșa, Romul Criștiu, Tiberiu Perian și diaconul Valer Fugătă
1938	- Locuitorii satului Crișan participă la plebiscitul din 24 februarie 1938, și un număr de 229 votează pentru noua Constituție. Împotriva au votat Avram Nicolae și Viorel Brana, iar Ionuț Petru și Ionuț Tănase nu s-au prezentat la vot
1941	- Primarul Petru Lupea inițiază Regulamentul de înființarea taxelor pentru uzul excepțional al drumurilor și pentru înființarea prestației în natură în cazul de calamități și facerea drumurilor”
1941	- Recensământul din 1941 înregistra pentru satul Crișan 827 locuitori
1942	Epidemia de gălbează când au murit peste 120 de oi, a căror corpuri s-au folosit la prepararea de săpun
1943	- Desființarea comunei Crișan și trecerea la comuna Țărățel, constituită din localitățile Crișan, Mesteacăn, Potingani, Țărățel și Valea Bradului
1943	Punerea în funcțiune a Băii populare a cărei piatră de temelie s-a pus în anul 1941
07.04.1945	- Reclamația tinerilor Lupea Ioan I Nicolae, Golda Ioan, Lupea Nicolae, Lupea Nicolae I Nicolae, Avram Ioan și Lup Gheorghe împotriva preotului Tiberiu Perian acuzat că ară și paște cu animalele cimitirul satului și nu sunt lăsați să practice jocurile tradiționale
02.04.1946	- Plecarea unui grup de 9 familii din satul Crișan, colonizați în Banat (Lupea Tănase Fiscuș, Nichici Emanoil, Filip Ioan, Lup Gheorghe, Filip Nicolae, Miheț Teodor, Indrei Visalon, Iezan Tănase și Avram Nicolae)
1946	- Repararea Casei parohiale de către Ioan Alexa I Tănase, pentru suma de 110.000 lei
27.02.1947	- Începutul epurării cărților socotite periculoase din biblioteca Casei parohiale și a școlii din Crișan
10.08.1947	- Conferința preotului Tiberiu Perian despre „ Realizările guvernului în această direcție și în linii generale”.
05.09.1948	- Înlocuirea epitropului Petru Cor, care a servit 17 ani, cu Ioachim Golda care a depus jurământul.
06.08.1949	- Ioan Faur, epitrop vreme de 40 de ani este înlocuit cu Miron Iancu

1949	- Finalizarea lucrărilor la grajdul comunal și punerea lui în funcțiune prin adăpostirea unui taur
10.08.1954	- Cererea preotului Tiberiu Perian către Ministerul Cultelor prin care solicită acordarea de fonduri bănești pentru repararea bisericii
1954	- Repararea bisericii din Crișan de către meșterii Șortan Ștefan din Criscior și Bratima Ioan din Brad
06.05.1961	- Trecerea pământurilor bisericii de la Fraga, Orbu, Colnic și Gruiu în proprietatea statului
1961	- Decăderea parohiei Crișan la statutul de filie și atașarea ei la parohia Mesteacă
1961	- Delimitarea vetrei satului Crișan de către funcționarii comunei Ribîța, pe viitor interzicându-se noile construcții în afara acestui perimetru
27.09.1965	- Decesul preotului Tiberiu Perian la vârsta de 59 ani
1966	- Recensământul din acest an consemna pentru satul Crișan o populație al cărei număr se ridică la 671 locuitori
1966	Construcția și inaugurarea căminului cultural, ridicat pe proprietatea familiei Brana
04.11.1979	- Inaugurarea Casei memoriale Crișan, refăcută după imaginea publicată de către istoricul Ioan Lupăș
1990-1991	- Cele două campanii de săpături efectuate la ruinele mănăstirii Vaca de către arheologi din Cluj, București și Deva
1991	- Vizitarea satului Crișan de către P. S. Dr. Timotei Seviciu, episcopul Aradului, Hunedoarei și Ienopolei
1992	- Sfințirea pietrei de temelie a Mănăstirii Crișan
1992	- Recensământul din 1992 care înregistra la Crișan 555 locuitori
1997	- Refacerea picturii Bisericii din Crișan de către meșterul Tănase Bârna
2001	- Atribuirea numelui lui Vlaicu Bârna, Școlii din Crișan și al lui Viorel Brana, Căminului cultural
2002	- Conform recensământului din acest an satul Crișan avea 517 locuitori, din care 245 bărbați și 272 femei
2004	- Refacerea expoziției muzeale din Casa Crișan, tipărirea pliantului „Crișan un sat istoric din Zarand”, confecționarea a două insigne și acordarea de diplome unor fii ai satului
2005	Efectuarea săpăturilor arheologice la vechea biserică parohială din sat
2004-2006	- Elaborarea monografiei „Crișan – un sat istoric din Zarand”.
22.10.2006	Sfințirea Bisericii Mănăstirii Crișan și a Stăreției de către P. S. Dr. Timotei Seviciu, episcopul Aradului, Hunedoarei și Ienopolei, P. S. Dr. Daniel, episcopul de Vârșeț și un sobor de fețe bisericești, protopopi, preoți, călugări

## GLOSAR DE CUVINTE

### A

Acaț	- salcâm
Aclo	- acolo
Acuș	- imediat
Adălmaș	- cinste la încheierea unui târg, a unei înțelegeri
Ai	- usturoi
Ajuma (a)	- A-și acoperi ochii pentru a nu vedea pe cei ce se ascund (Joc de copii)
Aldui (a)	- a binecuvânta
Alesătură	- modelul pentru țesut covoare
Asmuți (a)	- a amuți câinele asupra cuiva
Asudat	- transpirat
Ațâța (a)	- a aprinde focul

### B

Bai	- necaz
Baie	- mină
Baieș	- miner
Bardă	. secure mare pentru cioplit și fasonat
Barem	- măcar
Barșon	- catifea
Batăr	- măcar
Bârgle	- parte a războiului de țesut în care se prinde spata
Berc	- tufiș
Beteag	- bolnav
Beteji (a se)	- a se îmbolnăvi
Beuță	- piatră mică de culoare albă, rotundă sau avală
Bică	- taur
Bină	- scenă
Birău	- primar
Blid	- farfurie
Boambă	- boabă de fasole etc
Bobotaie	- foc mare
Bodâncă	- recipient din lemn pentru țuică, înfundat la 2 capete, cu un orificiu și cep din lemn
Bolovan	- piatră mare
Boltă	- prăvălie
Boltaș	- vânzător în prăvălie
Bolund	- nebun
Boscoane	- vrăji
Brăcinar	- legătura de la izmene, cordon

Brozba	- sfeclă furajeră
Bruș	- bulgăre de pământ
Bucate	- cereale
Budigăi	- chiloți cu mânecă
Bumb	- nasture
Bură	- ceață
Bute	- cadă mare

## C

Cal	- Țeava îndoită la capete ce face legătura între comanac și cilindrul căldării de vinars
Capră	- suport pentru lemnele ce urmează a fi tăiate cu fereastrăul
Camiță	- parte cu lerul de la șporul țărănesc
Canapăr	- plantă frumos mirositoare
Cantă	- vas de sticlă
Car	- vehicul tras de boi, vaci sau bivoli
Canje	- plantă ornamentală
Catarigi	- piftii
Cănit	- înnegrit
Căproi	- suport pentru vârtelniță
Căput	- haină groasă
Cătană	- militar
Cătănie	- stagi militar
Cârjă	- mâner pentru întors în căldarea de vinars
Cârpă	- șorț
Câlți	- resturi de la pieptănatul fuiorului
Cârcă	- spinare
Chefe	- perie pentru haine sau pantofi
Chică	- cozile împletite ale fetelor
Chituș	- buchețel de flori
Celnic	- a merge liber fără a duce vreo greutate
Cep	- dop de la butoi sau bute pentru murat varza
Cergă	- pătură groasă din lână
Cingătău	- clopot pentru vite sau oi
Cinste	- dar de nuntă
Cioareci	- pantaloni din pănură, ițari
Ciocârți (a)	- a ciopli fără rost
Cipcă	- dantelă lucrată cu mâna
Cir	- cocoloși din făină de grâu fierți în apă
Çișcăne	- batic
Ciubăr	- vas de lemn din doage, două mai înalte și găurite pentru a putea fi dus pe bâte
Ciucur	- franjuri
Ciupeli (a)	- a jumuli păsările de pene
Claie	- fânul aranjat în jurul unui par
Clanet	- clarinet

Clăpiță	- grămadă de fân sau otavă, snopi de grâu aranjați pe 5 rânduri, total, 26
Cloambă	- creangă
Clocan	- amenajarea din piatră sau cărămidă în care se așază căldarea de vinars
Cocină	- adăpostul porcilor
Cocoșel	- ghiocel
Colop	- pălărie
Comanac	- partea superioară a căldării de vinars prin care trece fusul pentru întors
Conci	- coc
Conie	- bucătărie de vară
Corbaci	- bici din piele
Copârșău	- sicriu
Corcodan	- curcan
Corcodină	- curcă
Costreie	- plantă ce crește prin lanurile de grâu
Cota (a)- a căuta	
Covăsât	- lapte prins
Crac	- o parte a pantalonului; creangă de copac
Crămpăli	- a fierbe țuica cu zahăr ars și chimen
Crâșmă	- birt
Crebdeșin	- material fin de mătase, într-o culoare sau cu flori
Credenț	- dulap cu vitrină
Credința (a se)	- a se logodi
Crumpe	- cartofi
Cucuruz	- porumb
Cufăr	- valiză din lemn
Curăța (a se)	- a elimina placenta
Curcubătă	- bostan
Curechi	- varză
Custură	- ferestrău cu 2 mânere pentru tăiat lemne
Cute	- gresie pentru ascuțit coasa

## D

Dăbălat	- aplecat
Dărab	- bucată se pâine
Dărac	- mașină de scărmanat lâna
Dedat (a fi)	- obișnuit cu ceva
Dejdinat	- despicarea unui pom
Dejdioca (a)	- a îndepărta învelișul unei nuci
Deloc	- imediat, îndată
Depăna (a)	- a face ghem de pe sculul pus pe vârtelniță
Desagi	- țesătură din lână, alcătuită din 2 straițe reunite pentru dus povara pe umăr
Descânta	- a spune strigături
Despărți (a se)	- a divorța
Deț	- unitate de măsură pentru băuturi spirtoase de 100 ml



Direge (a)	- a repara ceva
Doagă	- bucată curbă de lemn ce intră în componența unui vas
Doară	- poate, imediat
Dobă	- tobă
Doniță	- vas din lemn cu mâner, folosit pentru apă sau la mulsul laptelui
Dohan	- tutun
Dohot	- materie unsuroasă pentru uns osiile la car sau căruță
Doscă	- bucată de scândură
Drăguță	- amantă
Dric	- partea centrală a carului
Drot	- sârmă
Drugă	- sucitoare
Drugălăi	- resturi de la pieptănatul cânepii
Dudă	- burlan de sobă
Dul	- nod sub piele

**E** -

**F**

Fain (ă)	- frumos (ă)
Farină	- făină
Făgădău	- cârciumă, han
Fălos	- închipuit, încrezut
Fărgățau	- închizătoare pentru ușa la șură sau grajd
Fecior	- tânăr neînsurat
Fedâr	- arc
Fedeu	- capac pentru oală
Fele	- jumătate de litru
Fereca (a)	- a lega carul cu bante de fier
Feștilă	- panglică de bumbac folosită pentru iluminat la lămpile cu petrol sau felinare
Filigorie	- parte a casei folosită pentru odihnă
Fioc	- sertar la masă
Firez	- fereastră
Firung	- perdea
Fizeu	- șiret la pantofi
Foaie	- ziar
Foale	- burtă
Foastăn	- scândură lată și groasă
Fodori	- volane încrețite la mânecile de la cămașă, la fuste sau șorțuri
Frăgar	- dud
Frupt	- mâncare de origine animală folosită în afara posturilor creștine
Frontariu	- fațada casei dinspre uliță
Frunzar	- Jireadă de crengi bogate în frunze, folosite la hrana oilor
Fuior	- mănunchi de cânepă sau în rezultat în urma melițării și trecerii prin dărac

Funie	- frânghie lungă și groasă pentru legat ruda ce fixează fânul încărcat pe car
Furcă	- băț simplu sau încrustat pe care se fixează caierul pentru tors
Furchiță	- furculiță
Furcoi	- unealtă cu 2 coarne pentru ridicat fânul pe claie
Fus	- băț ornamentat folosit la răsucirea și înfășuratul firului tors
Fușeri (a)	- a lucra de mântuială
Fuștei	- bețe pentru marcarea rostului pânzei

## G

Gang	- coridor
Găta (a)	- a termina
Gâb	- gârbov
Ghezeș	- tren
Ghivent	- filet
Giufe	- chibrituri
Gilui (a)	- a netezi scândura cu rindeaua
Gilău	- rindea
Giluitură	- talaș
Giulgi	- pânză albă, subțire din bumbac
Gloabă	- amendă
Glod	- mijlocul mărului ce rămâne după ce-l mânânci
Goangă	- muscă, insectă
Goni (a se)	- a duce o vacă la taur
Goron	- stejar
Grapă	- unealtă agricolă de forma unui grătar cu dinți lungi folosită la fărâmițarea brazdelor
Greș	- loc rămas nearat
Grindeu	- bară de lemn pentru fixarea fierului de plug
Groapă	- mormânt
Grumaz	- gât
Gumă	- radieră
Gurgoi	- vârful opincii

## H

Ha	- ce ?
Haizaș	- partea de acoperiș a casei
Hașme	- soi de ceapă
Hat	- ridicătură de pământ de-a lungul holdei situată în pantă
Haznă	- folos
Hăbăuc	- dezorientat
Hărăni (a)	- a hrăni
Hei	- loc de casă
Hibă	- defect
Hintă	- leagăn
Hoară	- orătării

Hoher	- hingher
Holdă	- parcelă cultivată cu grâu sau porumb
Holoangăr	- om de ajutor, ziler
Holomoc	- îngrămădit
Hudă	- gaură, spărtură
Huli (a)	- a bârfi, a batjocori
Hului (a se)	- a face hernie

## I

Iesle	- locul unde se pun furajele la vite în grajd
Iepar	- piesă de la război în care se fixează 2 sau 4 iepe ce schimbă ițele
Inimări	- scândurile care unesc tălpile războiului de țesut
Inima carului	- sul de lemn care leagă dricul din față de cel din spate
Ispas	- sărbătoarea „Înălțării Domnului”
Iță	- componentă a războiului de țesut formată din 2 vergele de lemn între care se află ochiuri de ață prin care se trec firele de urzeală
Iute	- repede
Izmenе	- indispensabili lungi de pânză de cânepă sau bumbac

## Î

Îmblăciu	- unealtă, compusă din 2 părți cu o legătură de piele folosită la îmblătitul grâului
Îmbumba	- a încheia un nasture
Îmburda (a)	- a răsturna
Împoivăna (a)	- a împiedica vitele
Împupit	- îmbobocit
Încelui (a)	- a înșela
Întinge (a)	- a înmuia o bucată de pâine într-o mâncare
Întrognat	- răcit
Învăli (a)	- a înfășura urzeala pe sulul războiului
Încârni (a)	- a îndoi
Îndăli (a)	- a începe un pulover, un ciorap, fular etc
Îndărăpt	- înapoi
Înspina (a se)	- a se înțepa cu spini
Însura (a se)	- a se căsători
Întoarce (a)	- a întoarce fânul sau otava de pe o parte pe alta
Înțarca (a)	- a termina laptele vacii, oii sau caprei înainte de a făta

## J

Jandar	- polițist
Jâț	- scaun din biserică
Jeb	- buzunar
Jireadă	- șir de snopi de tulei de porumb
Jirebie	- scul de lână, fuior
Jilău	- rindea mare

Jitari	- paznici ai holdelor
Joavină	- jivină, animal sălbatic
Jug	- piesă din lemn în care se înjugă vitele pentru a trage carul sau plugul
Junere	- ginere
Junincă	- vițea între 1-2 ani

## L

Labuș	- cratiță
Laibăr	- haină din pănură
Laută	- vioară
Laviță	- bancă lungă cu spătar și uneori cu ladă pentru haine
Lăibăruț	- vestă din costumul țărănesc pentru bărbați și femei
Lături	- mâncare pentru porci
Lăutaș	- cel care cântă la vioară
Ler	- cuptorul sobei
Lesne	- ieftin
Leșie	- apă fiartă cu cenușă
Lingurar	- suport din lemn pentru linguri
Lipideu	- cerceaf din pânză
Loitre	- părțile laterale ale carului
Loptă	- minge din piele umplută cu zdrențe
Ludaie	- bostan comestibil

## M

Macră	- carne fără os și grăsime
Mai	- ficat, unealtă de bătut rufele
Maistor	- meșter
Maltăr	- mortar
Mandule	- amigdale
Marhă	- animale
Mascure	- purcel de parte masculină
Mazăre	- fasole
Măietori	- locuință de vară, anexe gospodărești
Mălai	- aluat copt din făină de cucuruz
Mămăruță	- buburuză
Mănușă	- legătură de cânepă cât se cuprinde cu mâna
Măsăriță	- față de masă
Măsură	- unitate de 22 kg
Măștihoaie	- mamă vitregă
Măturoi	- mătură din crengi de mesteacăn
Mărtan	- motan
Meliță	- unealtă pentru zdrobit cânepa
Metăr	- metru
Mezdreală	- unealtă de tâmplărie
Mihei	- masă de tâmplărie
Miriște	- holdă după seceratul păioaselor

Moare	- zeamă de varză murată
Mojar	- vas pentru zdrobit
Morcoi	- morcov
Moșu	- bunicul
Muiere	- femeie, soție
Mursă	- apă îndulcită cu zahăr
Muroi	- strigoi care ia laptele de la vaci
Musai	- neapărat, trebuie, obligatoriu

## N

Nană	- apelativ pentru femeile trecute spre maturitate
Nap	- sfeclă
Nădăi (a se)	- a-și da seama de ceva
Nădrag	- pantalon
Nădușală	- astmă
Nănaș (ă)	- naș (ă)
Năpustu	- dracul
Nărav	- obicei
Nărod	- aiurit, nebunatic
Nărozi (a)	- a înebuni
Neam	- rudă
Nime	- nimeni
Nojițe	- curele pentru legat opincile
Notarăș	- notar
Nevedi (a)	- a trece firele de urzeală prin ițe și spată
Nodeu	- gleznă

## O

Obadă	- segment din roata de car, căruță sau rotilele de la plug
Obială	- bucată de pânză ce învelea laba piciorului în opincă
Obloc	- ușiță de lemn pe unde se pune fânul în iesle
Oblu	- drept
Obraz	- față
Ocol	- curte îngrădită
Ocoș	- priceput, fălos, mândru
Ogorî (a)	- a ara toamna pentru semănătura de primăvară
Olog	- paralytic
Oltoi (a)	- a altoi
Omeni (a)	- a ospăta
Opăci (a)	- a încetini
Oprege	- șorțuri din aba neagră, cu broderie dantelă și franjuri
Orbalț	- erizipel
Os	- sâmbure
Ospăț	- nuntă
Otavă	- iarba din a doua și a treia cositură
Otic	- unealtă pentru curățat plugul de pământ

**P**

Palanc	- gard din scânduri sau lațuri
Pancovă	- gogoășă
Parapleu	- umbrelă
Parastas	- colac mare pentru prăznuirea morților
Pănură	- țesătură groasă din lână
Pănuși	- foile care îmbracă știuletele de porumb
Păsat	- porumb zdrobit pentru hrană la animale
Pârlău	- butură de copac în care se opăreau hainele cu apă clocotită și leșie din cenușă
Peană	- floare
Pecie	- carne macră afumată
Pemniță	- pivniță
Pieptar	- cojoc fără mâneci
Pipa (a)	- a fuma cu pipa sau din țigară
Piparcă	- ardei
Pițărăi	- colăcei ce se dau copiilor ce colindă în ajunul Crăciunului
Pieptănuși	- unelte pentru pieptănat fibrele de cânepă
Plevas	- creion pentru lemnar
Pleavă	- resturile spicelor de grâu
Pleasnă	- ultima parte a biciului
Plev	- recipient cu capac pentru lapte
Ploier	- umbrelă
Plotog	- piele de vită tăbăcită
Plug	- unealtă pentru arat
Poame	- fructe
Podele	- dușumea din scândură
Podilarăș	- portofel
Pogan	- mare, voinic
Pojnar	- buzunar
Pomoci	- pământ pentru bărbierit
Poneve	- preșuri țesute în război
Postaie	- păstaie
Postată	- porțiune de holdă luată în lucru
Pozderii	- resturile lemnoase de la melițarea cânepii
Prepeleac	- par cu crăcane pe care se așază trifoi sau fân
Pristolnic	- matriță de lemn pentru prescuri
Privadă	- closet
Priveghi	- veghe la mort
Proptă	- lemn cu crăcane pentru sprijinit claia de fân
Proțap	- lemnul pe care se fixează jugul pentru a trage carul
Pup	- boboc de floare

**R**

Rac	- cancer
-----	----------

Raf	- bandă de fier care îmbracă o roată de car, căruță sau plug
Rașpăl	- pilă cu dinții mari pentru lemn
Rărunți	- rinichi
Rasteu	- vergea din fier care închide vita în jug
Rătez	- închizător la ușa grajdului sau a șurii
Râni (a)	- a curăța gunoiul din grajdul animalelor
Rântaș	- prăjeală din făină pentru dregerea zemurilor
Rânză	- stomac
Râp	- jeg
Râșcașă	- orez
Râșchia (a)	- a întinde firul pe râșchitor
Râșchitor	- unealtă pe care se deapănă firul de pe fus sau ghem
Rotile	- cotiga plugului de care se leagă grindeiul
Rudă	- lemn lung folosit la legarea fânului pe car

## S

Sălcer	- claie suplă de otavă, trifoi sau lucernă
Sămătișă	- brânză dulce, caș
Sărăhoi	- sărântoc
Sărăriță	- solniță
Sâmbrie	- plată
Sângerete	- cârnați făcuți din sânge, orez și slănină
Scărmăna (a)	- a dărăci lâna
Scoverzi	- clătite
Sfădi (a)	- a certa pe cineva
Sfetăr	- pulover
Sfredel	- burghiu
Snop	- un braț de fire de cereale legate la un loc
Socăciță	- bucătăreasă
Stean	- stâncă mare de piatră
Stelaj	- etajeră
Stog	- clăditură din fân sau snopi de grâu
Stretea (a)	- a fugi vitele înțepate de insecte
Strujac	- saltea din pânză umplută cu pănuși de porumb sau paie
Sucală	- unealtă pentru înfășurat firul pe țevi
Sucitoare	- făcăleț pentru întins aluatul
Sudalmă	- înjurătură
Sudui (a)	- a înjura
Sui (a)	- a urca
Sufulca (a)	- a sufleca mânecile
Sulă	- ac gros din oțel fixat într-un mâner de lemn folosit de pantofari
Svornic	- persoana care conduce ceremonialul nunții

## Ș

Șal	- fular
Șărămpău	- șanț îngust

Șcatulcă	- cutie de chibrituri
Șele	- partea de jos a șirei spinării
Șifonier	- dulap pentru haine
Șfung	- viteză
Șlaier	- voalul miresei
Șmeag	- gust aparte
Șod	- hazliu, nostim, glumeț
Șopru	- șopron, adăpost pentru unelte
Șorț	- piesă din costumul femeilor
Șpargă	- sfoară
Șpir	- spirt
Șpor	- sobă de cărămidă
Șteamp	- stâlp pentru gard
Ștergar	- prosop din pânză
Ștrec	- cale ferată
Ștrimfi	- ciorapi din lână
Ștrincăni (a)	- a împleti ciorapi sau pulovere
Șubă	- haină de lână
Șură	- acaret alcătuit din șură, grajd și podul șurii
Șurlui (a)	- a spăla podelele
Șuștar	- vas pentru muls
Șuștăr	- pantofar
<b>T</b>	
Taner	- farfurie puțin adâncă
Tălpi	- cele două lemne pe care se sprijină războiul de țesut
Tău	- baltă
Târnaț	- coridor nepodit de-a lungul casei țărănești
Târși	- crengi folosite la confecționarea unui măturoi
Ticlăzău	- fier de călcat
Tină	- noroi
Tindeu	- țesătură cu motive geometrice sau florale care împodobeau pereții caselor țărănești
Tocmeală	- înțelegere
Tont, toantă	- prost, proastă
Topilă	- baltă unde se topea cânepa
Trăgăna (a)	- a cânta duios
Troacă	- obiect pentru frământat pâinea sau spălat haine
Tureac	- partea superioară a cizmei
<b>Ț</b>	
Țanțoș	- fălos, încrezut
Țarcă	- coțofană
Țăst	- capac din pământ ars, piatră sau fontă sub care se cocea pâinea
Țâpa (a)	- a arunca ceva, a urla tare
Țeavă	- bucată de soc pe care se înfășoară cu ajutorul sucălei firul pentru țesut



Țintirim - cimitir

## U

Uiagă - sticlă de diferite capacități

Uitură - strigătură

Ujog - cârpă legată de un băț lung folosită la curățirea cuptorului de jar și cenușă

Urzeală - firele care se trec prin ițe și spată

Urzoi - unealtă alcătuită din două cadre și un ax pe care se înfășurau firele

## V

Vălău - bazin din piatră în care se adăpau vitele

Văru (a) - a murii pereții cu var

Vătrai - fâraș din tablă cu coada lungă, folosit la scoaterea cenușii din sobă

Vig - sul de țesătură de fabrică

Vinars - țuică de prune

Vânăț - albastru

Vânățeală - albăstreală pentru colorat varul

Vârtelniță - instrument pentru depănat firele

Voj - bute mare pentru strâns prunele pentru țuică

Vramiță - poarta mică de la intrarea în curte

## Z

Zamă - ciorbă

Zăpoze - poiană

Zar - broască

Zăuita (a) - a uita

Zbici (a se) - a se usca

Zdrânțar - preșuri făcute din cânepă și zdrențe colorate

Zdrâncăni (a) - a face zgomot cu un clopot sau a agita bilele introduse într-un alt obiect

Zgodi (a) - a nimeri

Zice (a) - a cânta din vioară

## **BIBLIOGRAFIE**

### **Arhive și biblioteci**

#### **Direcția Județeană Hunedoara a Arhivelor Naționale,**

Fond Prefectura județului Hunedoara  
Fond Tribunalul județului Hunedoara  
Fond Pretura Plasei Brad  
Fond Protopopiatul ortodox Brad  
Fond Colecția Stare Civilă  
Fond Parohia ortodoxă Crișan

#### **Primăria comunei Ribița**

#### **Casa parohială Crișan**

#### **Arhiva Școlii primare „Vlaicu Bârna” Crișan**

#### **Biblioteca Astra Sibiu**

### **Presă**

Amicul Școalei, 1861  
Revista Orăștiei, 1895-1898  
Transilvania, 1870-1913

### **Bibliografie generală și specială**

- ALBU, NICOLAE, Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800, București, 1944.
- IDEM, Istoria școlilor din Transilvania între 1800-1867, București, 1971.
- X X X, Analele Asociațiunii învățătorilor români din Ardeal, Banat și Părțile Ungurene, Sibiu, 1919.
- ANDRIȚOIU, IOAN, Contribuții la repertoriul arheologic al județului Hunedoara, Sargetia, XIV, 1979, p. 20.
- ANDRUȘ, RODICA, Din activitatea bibliotecilor înființate de Astra în județul Hunedoara, Sargetia, XX, 1986-1987.
- Az első magyarországi népstámlálás (1784-1787), Budapest, 1960.
- BARIȚIU, GEORGE, Părți alese din istoria Transilvaniei pe 200 de ani în urmă, vol. II, ediția a II-a, Brașov, 1994.
- BRANA, VIOREL, Memoriile unui geolog, fost deținut politic, București, 1997.

- BUNEA, AUGUSTIN, Episcopul Ioan Inochentie Klein (1728-1751), Transilvania, nr. 9-10, 1898.
- IDEM, Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici sau istoria românilor Transilvăneni de la 1751 la 1764, Blaj, 1902.
- IDEM, Statistica românilor din Transilvania în anul 1750, Transilvania, anul XXX, nr. 9, 1901.
- CIOBANU, VIRGIL, Statistica românilor ardeleni din anii 1760-1762, în AIN, III, 1924-1925, Cluj, 1926.
- Colecțiunea legilor din 1868, Buda, 1868.
- DENSUȘIANU, NICOLAE, Revoluțiunea lui Horia în Transilvania și Ungaria, 1784-1785, București, 1884.
- Din trecutul de luptă al țărănimii hunedorene, Deva, 1967.
- DRAGOMIR, SILVIU, Ioan Buteanu, prefectul Zarandului în anii 1848, București, 1928.
- IDEM, Vechi biserici din Zarand și ctitorii lor în sec. XIV-XV, în ACMI, Secția pentru Transilvania pe 1929, Cluj, 1930.
- IDEM, Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII, vol. I-II, Sibiu, 1930.
- IDEM, Studii privind istoria revoluției române de la 1848, Cluj-Napoca, 1989.
- DRĂGUȚ, VASILE, Dicționar enciclopedic de artă medievală românească, București, 1976.
- DOBRESCU, N., Istoria Bisericii Române, București, 1926.
- DUDAȘ, FLORIAN, Repertoriul arheologic al Țării Zarandului în lumina ultimilor descoperiri, în Revista Muzeelor, VII, nr. 5, 1970.
- IDEM, Zarandul, chipuri și fapte din trecut, București, 1981.
- IDEM, Memoria vechilor cărți românești, Oradea, 1990.
- DUMITRAN, ANA, Aspecte ale politicii confesionale a principatului calvin față de români. Confirmările în funcțiile ecleziastice și programul de reformare al Bisericii Ortodoxe din Transilvania, în Mediaevalia Transilvanica, Tom. V-VI, 2001-2002, nr. 1-2, p. 113-181.
- EDROIU, NICOLAE, Lupta de la Brad (28 noiembrie 1784) dintre țărănimea răsculată și trupele de represiune, în Sargetia, XIII, 1977, p. 335-339.
- IDEM, Răscoala lui Horea, 1784-1785, București, 1978.
- IDEM, Pe urmele lui Horea, București, 1988.
- FRUMA, IOAN, Horia, procesul și martiriul, Sibiu, 1947.
- FUGĂȚĂ, ALEXANDRU, Din trecutul parohiei Crișan în protopopiatul Zarand, în Telegraful român, nr. 60 din 19 august 1933.

- GLUCK, EUGEN, O filă din trecutul învățământului din județul Hunedoara, în RP, nr. 10, 1986, p. 63-64.
- Istoria românilor, vol. VII, tom. II, București, 2003.
- Istoria românilor, vol. VIII, tom. I, București, 2003.
- Izvoarele răscoalei lui Horea, Seria B, Izvoare narative, vol. II, 1786-1860, București, 1984.
- Izvoarele răscoalei lui Horea, Seria B, Izvoare narative, vol. III, Presa, Broșuri, 1784-1785, București, 1984.
- KOVACS, IOSIF, Agitații țărănești în Munții Apuseni după răscoala lui Horea, în Stat, societate, națiune. Interpretări istorice, Cluj-Napoca, 1982.
- LAPTEȘ, MARCEL, O variantă a obiceiului funerar al bradului, satul Crișan, comuna Ribița, în Miorița, nr. 4-5/ 1998, p. 56-58.
- LUPAȘ, IOAN, Răscoala țărănească din Transilvania, Cluj, 1934.
- LUPEI, NESTOR, NEAG, ROMULUS, CIRCO, STELIAN, Monografia Liceului „Avram Iancu” din Brad, 1994.
- LAZĂR, IOACHIM, PESCARU, EUGEN, Crișan, un sat istoric din Zarand, Deva, 2004.
- LAZĂR, IOACHIM, Contribuții la istoria învățământului elementar din județul Hunedoara (1780-1848), în Sargetia, XXI-XXIV, 1988-1991, p. 207-232.
- IDEM, Aspecte privind eforturile zărăndenilor pentru înființarea unui gimnaziu național, în Restituiri, I, Deva, 1993, p. 58-69.
- IDEM, Tragedia din Zarand din toamna anului 1848. Bătălia de la Târnavă (județul Hunedoara) din 8 noiembrie 1848, în Restituiri, V, Deva, 1997.
- IDEM, In memoriam Dimitrian-Laurențiu-Viorel Brana, în Sargetia, XXVII/2, 1997-1998, p. 743-745.
- IDEM, Tragedia clerului și distrugerile suferite de bisericile românești în timpul revoluției din Transilvania de la 1848-1849, în Sargetia, XXXII, 2004.
- IDEM, Învățământul românesc din sud-vestul Transilvaniei (1848-1883), Cluj-Napoca, 2002.
- IDEM, Valorificarea patrimoniului cultural-național în cadrul caselor memoriale „Crișan” și „Vlaicu Bârna” din satul Crișan (județul Hunedoara), în Patrimonium Apulense, vol. IV, Alba Iulia, 2004, p. 393-405.
- LĂZĂRESCU, I., BRANA, V., Aurul și argintul, București, 1972.
- MAGHIAR, NICOLAE, OLTEANU, ȘTEFAN, Din istoria mineritului în România, București, 1970.
- MAIOR, CARMINA, Crucea, răscrucea, troița (motivație pentru un repertoriu al troițelor), lucrare în manuscris.

- MAIOR, LIVIU, Politica școlară a guvernelor maghiare față de români (1900-1914), în AIIC, XXX, 1990-1991, p. 123-138.
- IDEM, 1848-1849. Români și unguri, București, 1998.
- MARCU, DANA, Sobe de cahle din Mănăstirea Vaca (sec. XVII), în *Ars Transilvaniae*, II, 1992, p. 169-194.
- Mănăstirea Crișan, Arad, 1997.
- METEȘ, ȘTEFAN, Istoria bisericii și a vieții religioase a românilor din Ardeal și Ungaria până la 1700, vol. I, Arad, 1918.
- IDEM, Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria, Sibiu, 1936.
- MORAR, MARCEL, Dr. Ioachim Lazăr la a 60-a aniversare, în *Sargetia*, XXX, 2001-2002, p. 11-22.
- MUȘAT, MIRCEA, ARDELEANU, ION, România după Marea Unire, vol. II, Partea I, 1918-1933, București, 1986.
- NEAG, VISARION, LAZĂR, IOACHIM, Mănăstirea Crișan, Arad, 1997.
- IDEM, Mănăstirea Crișan, Deva, 2001.
- NEAG, VISARION, Istoricul Sfintei Mănăstiri Crișan, lucrare în manuscris.
- NICOLAESCU-PLOPȘOR, C. S, Cercetări asupra paleoliticului superior, în *Materiale*, III, 1997.
- PASCU, ȘTEFAN, Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, Cluj, 1968.
- IDEM, Făurirea statului național unitar român, 1918, vol. I, București, 1983.
- IDEM, Voievodatul Transilvaniei, vol. I, Cluj, 1972.
- IDEM, Voievodatul Transilvaniei, vol. II, Cluj-Napoca, 1979.
- IDEM, Voievodatul Transilvaniei, vol. III, Cluj-Napoca, 1986
- PĂCURARIU, MIRCEA, Istoria Mănăstirii Prislop, Arad, 1986.
- Pentru libertate și unitate națională. Documente hunedorene, 1848-1920, București, 1989.
- POPA, RADU, La începuturile evului mediu românesc, Țara Hațegului, București, 1988.
- POPOVICIU, GEORGE, Uniunea românilor din Transilvania cu Biserica Romano-Catolică sub împăratul leopold I, Lugoj, 1901.
- PRODAN, DAVID, Domeniul cetății Șiria la 1525, în AIIC, III, 1960.
- IDEM, Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea, Vol. II, București, 1964
- IDEM, Problema iobăgiei în Transilvania, 1700-1848, București, 1981.
- IDEM, Răscoala lui Horea, vol. I-II, București, 1984.
- IDEM, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1984.
- IDEM, Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea, vol. I, București, 1986.

- PUȘCARIU, IOAN, Comentarii la Preaînalta patentă din 21 iunie 1854 pentru Ardeal, vol. I, Sibiu, 1857.
- RADU, DEMETRIU, Diecesa Lugojului, Șematism istoric, Lugoj, 1903.
- RADU, IACOB, Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului, Lugoj, 1913.
- RADU, IOAN, Monografia gimnaziului gr. or. din Brad, Orăștie, 1919.
- RAZBA, MARIA, Personalități hunedorene (sec. XV-XX), Dicționar, Deva, 2004.
- Recensământul din 1850, Cluj, 1996.
- Recensământul din 1857, Cluj-Napoca, 1997.
- Recensământul din 1880, Cluj, 1997.
- Recensământul din 1900, Cluj, 1999.
- Recensământul din 1910, Cluj, 1999.
- Relații interconfesionale româno-maghiare în Transilvania, Alba Iulia, 2000.
- RIȘCUȚA, NICOLAE CĂTĂLIN, Monografia arheologică a depresiunii Brad, Alba Iulia, 1996. (Lucrare de diplomă).
- RIȘCUȚA, NICOLAE CĂTĂLIN și colaboratorii, Dealu Mare, com. Vălișoara, jud. Hunedoara, Punct Ruști, în Cronică cercetărilor arheologice din România, Campania 2004, p. 135-136.
- ROSKA, MARTON, Cercetări preistorice în Ardeal, în ACMIT, 1926-1928, Cluj, 1929.
- ROSKE, OCTAVIAN, Colectivizarea agriculturii în România, 1949-1962, în Arhivele totalitarismului, an. I, nr. 1/1993.
- IDEM, Colectivizarea agriculturii. Represiunea totală, 1957-1962, în Arhivele totalitarismului, an. III, nr. 1/1995.
- ROȘU, LUCIAN, Cercetări asupra paleoliticului de la Iosășel, Revista Muzeelor, VI, nr. 3, 1970, p. 257-260.
- RUSU, ADRIANA, Cercetări în necropola Muncelu-Brad, în Materiale, XIII, 1979, p. 173-183.
- RUSU, ADRIAN ANDREI, Biserica românească de la Ribîța, (jud. Hunedoara), Revista Monumentelor Istorice, an. LX, nr. 1, 1991.
- RUSU, ADRIAN ANDREI, LAZĂR, IOACHIM, PETROV, GHEORGHE, Mănăstirea Vaca, în Ars Transsilvaniae, II/1992, p. 145-167.
- RUSU, ADRIAN ANDREI, Mănăstirea Vaca, în Steaua, 2/1993, p. 21-23.
- RUSU, ADRIAN ANDREI, SABĂU, NICOLAE, BURNICHIOIU, ILEANA, LEB, IOAN VASILE, MAKÓ LUPESCU, MARIA, Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Cluj-Napoca, 2000.

- RUSU, CORNEL TIBERIU, Strigături și uituri de la frumoasele jocuri populare din Ținutul Zarandului, Brasso – Brașov, 1915; Idem, Ediția a II-a, Brașov, 1921.
- IDEM, La Alba Iulia. În amintirea a 10 ani de la Unire, Cluj, 1929.
- SUCIU, CORIOLAN, Dicționarul istoric al localităților din Transilvania, Vol. I-II, București, 1966.
- Statistica românilor ortodocși din Transilvania din anul 1766, Mitropolia Ardealului, nr. 9, an. XXII.
- STAHL, HENRIC, Țările românești până în preajma timpurilor moderne, București, 1922.
- TUGEARU, LIANA, Biserica Sf. Nicolae din com. Ribița (jud. Hunedoara), Pagini de veche artă românească, vol. V, București, 1985.
- TULBURE, GHEORGHE, Școala sătească din Ardeal în epoca lui Șaguna, Cluj, 1937.
- Trepte din mineritul zărandean, Deva, 1979.
- TUDORAN PETRU, Țara Zarandului, Studiu geologic, București, 1983.
- Tradiție și modernitate în societatea transilvăneană, 1850-1918, Cluj-Napoca, 2003.
- VÂNĂTORU, VIOREL, VÂNĂTORU, ELENUȚA MĂRIOARA, Un document privind revoluția de la 1848-1849, în Sargetia, XXI-XXIV, 1988-1991, p. 241-252.
- IDEM, Un document privind victimele căzute în subcercul Hălmagiu (comitatul Zarand) în timpul revoluției de la 1848/1849, în Sargetia, XXV, 1992-1994, p. 513-528.
- VOILEANU, MAREI, Contribuțiuni la istoria bisericească din Ardeal, Sibiu, 1928.
- VALEA, MIRCEA, HOMORODEAN, MIRCEA, NISTOR, ANGHEL, Toponimie hunedoreană, II, în Sargetia, XXV, 1992-1994.

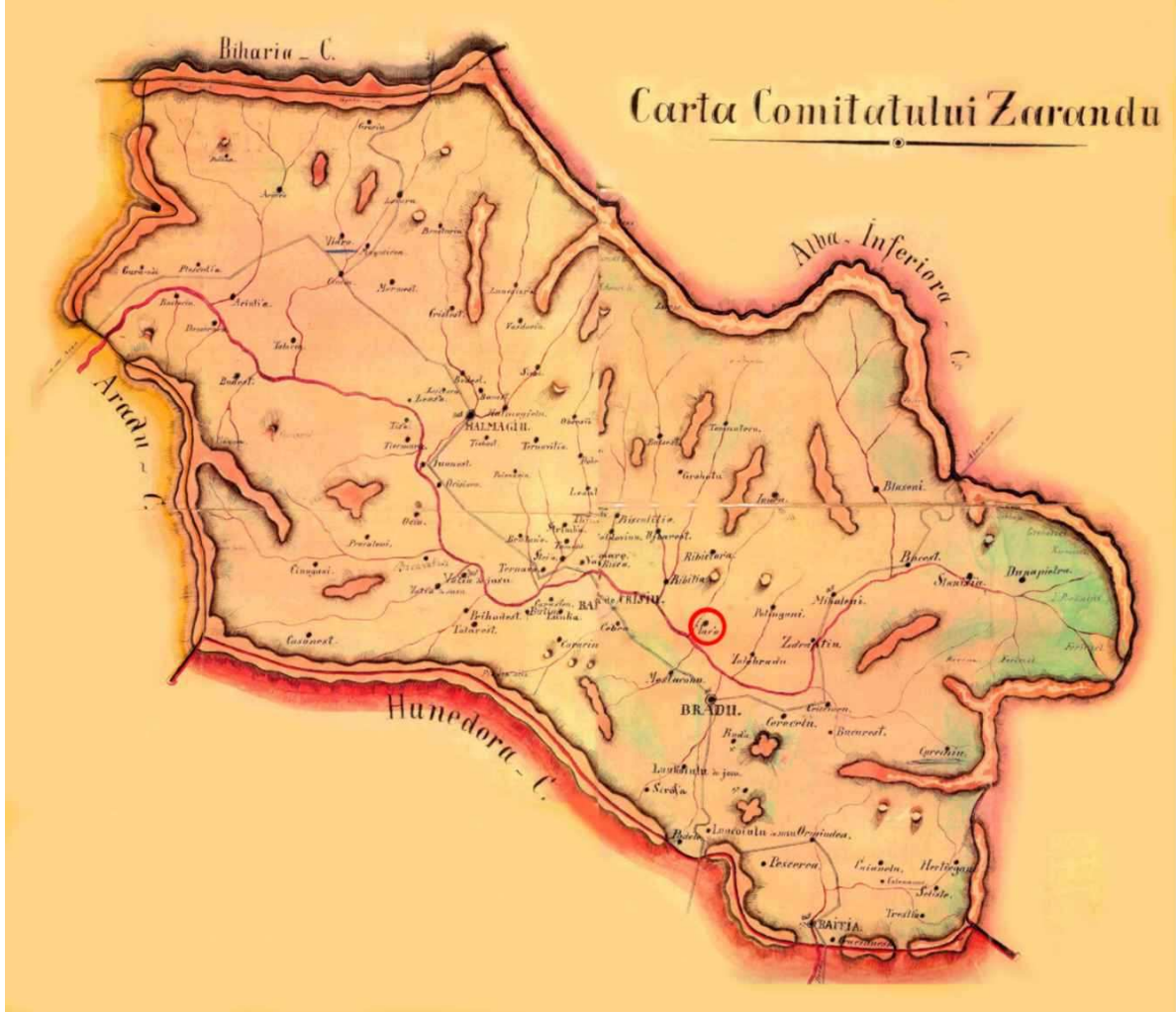
## CUPRINS

<b>În loc de Prefață</b> .....	5
<b>Argument</b> .....	7
<b>Condiții naturale</b> .....	13
Așezarea geografică .....	13
Relieful .....	13
Hidrografia .....	14
Clima .....	16
Umiditatea aerului .....	18
Precipitațiile atmosferice .....	19
Vegetația .....	20
Păsări și alte animale .....	21
<b>Satul Crișan între începuturile civilizației omenești și prima atestare documentară</b>	23
<b>Istoria satului Crișan de la prima atestare documentară la revoluția din 1848-1849</b>	26
<b>Participarea locuitorilor din sat la răscoala condusă de Horea, Cloșca și Crișan</b>	33
<b>Istoria satului Crișan în perioada autonomiei sale administrative (1848-1943) .....</b>	62
<b>Satul Crișan sub administrația comunei Țărățel (1943-1950) .....</b>	129
Starea de spirit a populației.....	145
<b>Satul Crișan în perioada 1950-2006</b> .....	150
<b>Primarii satului Crișan.....</b>	160
Nicolae Tulea.....	160
Petru Ionuț.....	161
Nistor Magdalina (1930-1931; 1932-1937).....	162
Ioan Faur (1931-1932).....	168
Ioan Tulea (1938-1939) .....	171
Ilie Iancu (1940-1941).....	175
Petru Lupea (1939-1940; 1941-1943).....	178
Avram Ioan I Ioan Totiș (1945-1950; 1956-1960).....	186
Nicolae Obădău (1960-1979).....	190
Ioan Faur (2004- prezent).....	191
Iancu Petru Avram.....	192
Alexandrina Miron.....	192
<b>Viața spiritual-religioasă a locuitorilor satului Crișan</b> .....	194
Biserici și mănăstiri folosite de credincioșii din sat.....	205
Biserica din Ribița.....	205

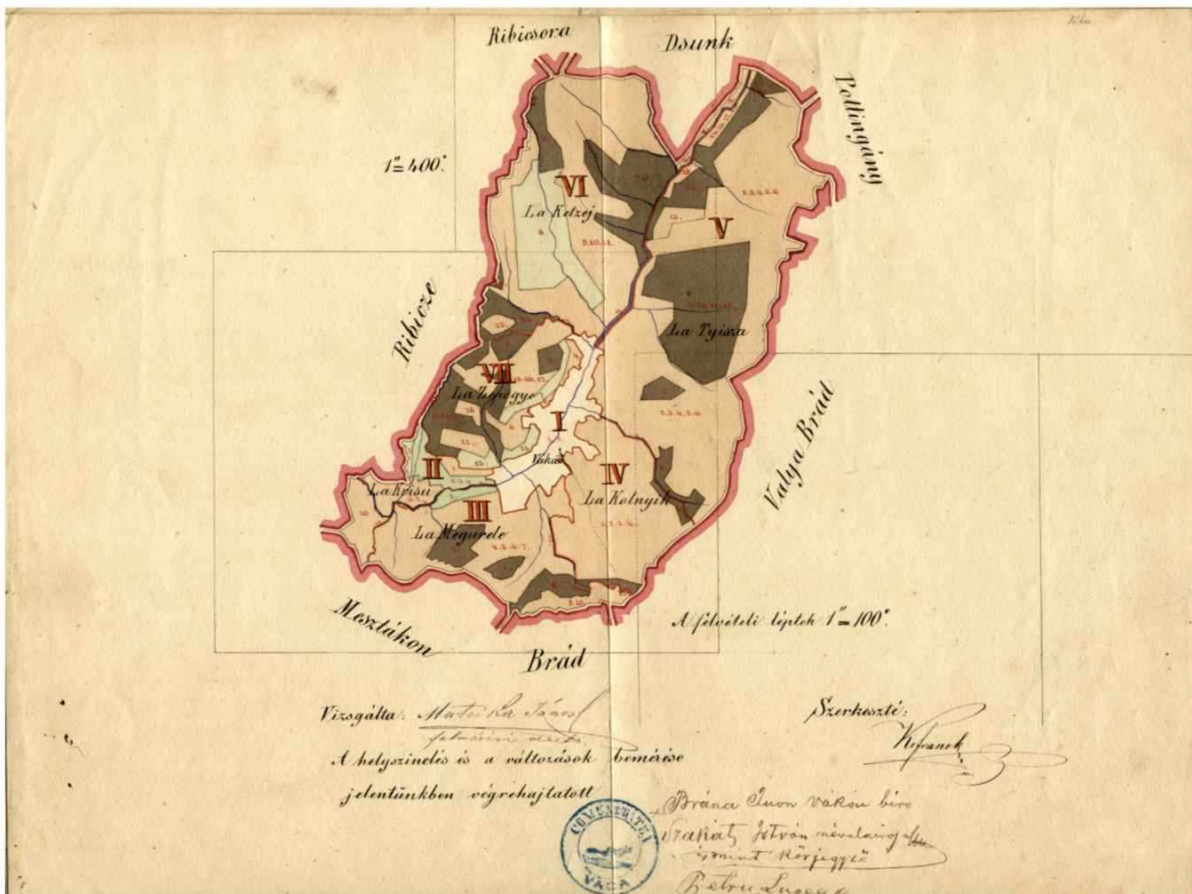


Întemeierea Mănăstirii Vaca (Crișan).....	207
Reactivarea mănăstirii Crișan (1992) .....	211
Prima biserică parohială din satul Vaca (Crișan) .....	217
Actuala biserică parohială din satul Crișan .....	219
Casa parohială Crișan .....	231
Preoți care au slujit în parohia Crișan (Vaca) .....	234
Ioan Tulea .....	234
Popa Dănilă Cor (1790-1815) .....	234
Popa Giorgie Cor (1815-1823) .....	235
Iovu Manea (1819-1839) .....	235
Nicolae Tulea .....	236
Ioan Manea (1840-1875) .....	237
Iosif Costea (1875-1918) .....	240
Ioan Rusu (1918-1920) .....	242
Alexandru Fugătă (1920-1934) .....	244
Tiberiu Perian (1935-1965) .....	249
Iancu Coroi (1965-2000).....	258
Adorian Lucian Trif .....	262
Cântăreții Bisericii Crișan .....	263
Donatori ai bisericii din Crișan .....	264
<b>Învățământ, școală și cultură .....</b>	<b>266</b>
<b>Oameni de seamă ai satului Crișan .....</b>	<b>294</b>
<b>Demografie .....</b>	<b>321</b>
Onomastica .....	332
<b>Toponimie și hidronimie .....</b>	<b>338</b>
<b>Tradiții, ritualuri și obiceiuri din satul Crișan .....</b>	<b>340</b>
<b>Troițele din satul Crișan .....</b>	<b>372</b>
<b>Anexe .....</b>	<b>377</b>
<b>Cronica evenimentelor .....</b>	<b>442</b>
<b>Glosar de cuvinte .....</b>	<b>448</b>
<b>Bibliografie .....</b>	<b>460</b>
<b>Cuprins .....</b>	<b>466</b>
<b>Ilustrație .....</b>	<b>468</b>





Harta comitatului Zarand



Teritoriul satului Crișan la 1854



**Primarul Ioan Faur**



**Membrii Consiliului comunal Ribita**



**Pârâul Goldeștilor,  
locul de naștere a lui Crișan**



**Gheorghe Crișan (1732 -1785)**



**Planul vechii biserici din Mesteacăn,  
locul adunării din 31 oct. 1784**



**Troița din Ribița  
ridicată în 1934**



**Biserica din Curechiu**



**Complexul mănăstiresc Crișan,  
vedere spre valea Vacii**



**Ruinele restaurate ale  
mănăstirii Vaca**



**Grup de călugări la ceremonialul  
hramului Mănăstirii**



**Specialiști discutând  
despre restaurarea ruinelor**



**Mănăstirea în ziua  
hramului - 8 septembrie 2006**



**Biserica mănăstirii Crișan  
în anul 1995**



**Troița din Colnic - 1854**



**Troița din cimitir - 1869**



**Troița din centrul satului**



**Troița din Colnic 473**



**Biserica cu intrarea bărbaților**



**Casa parohială - 1872**



**Tricolorul din 1869**



**Copii cu Vifleimul la biserică**



**Steuașii în biserică  
în ziua de Crăciun**





**Casa Crișan văzută  
din turnul bisericii**



**Ceremonie religioasă în cadrul  
acțiunii “Omagiu lui Crișan”**



**Participanți la simpozionul “Centenar  
Ștefan Pașca” la Casa Crișan - 2001**



**Acoperirea casei Crișan - 2003**



**Dansatori pe scena  
din fața casei Crișan**



**Participanții la simpzionul  
“Omagiu lui Crișan”**



**Satul Crișan - vedere spre dealul Căraciu**



**Casa bătrânească a familiei Golda Tecla**



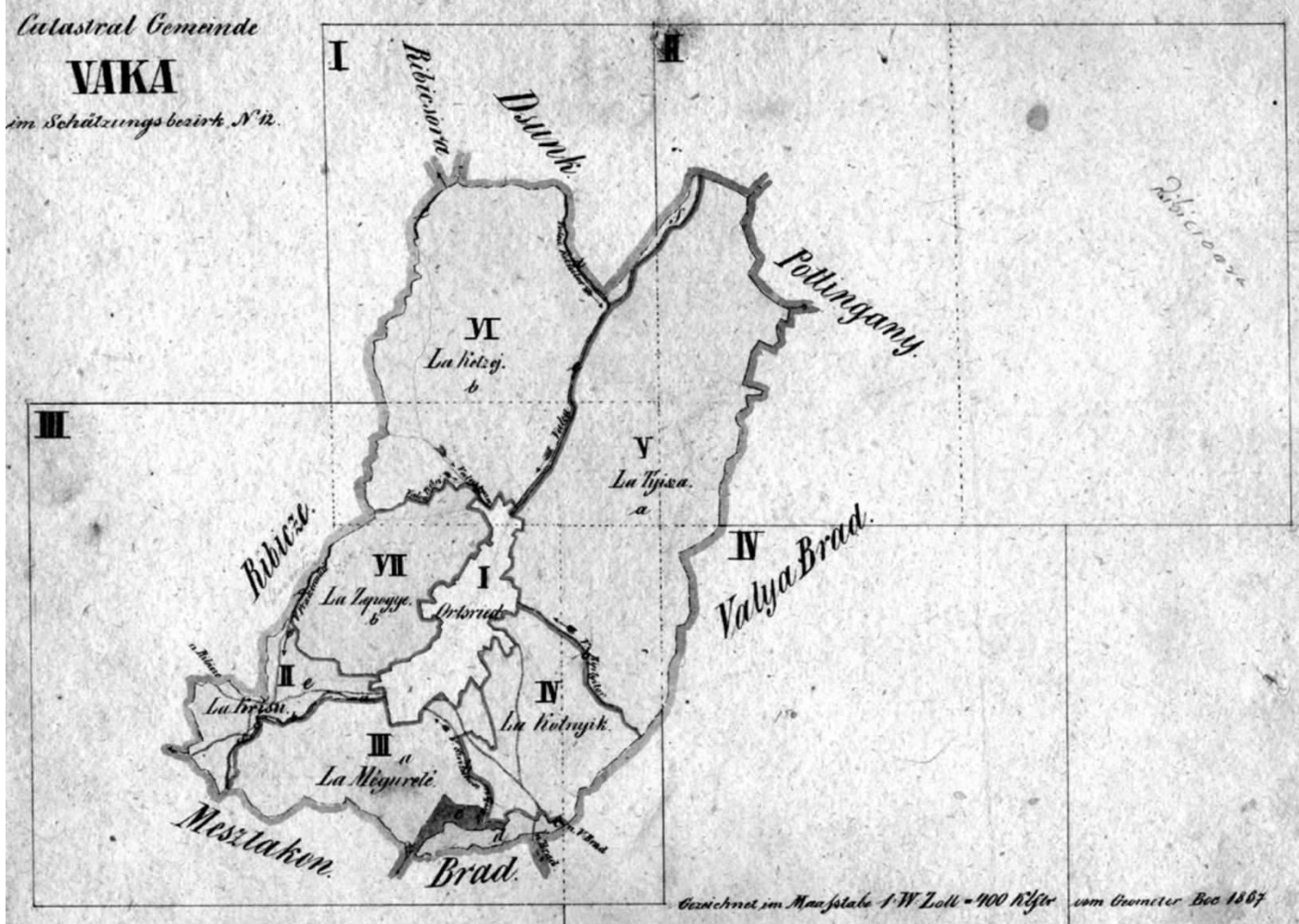
**Casa lui Bârna Viorel lui Pic**



**Avram Viorel a Iovului la 92 ani**



**Bexa Ana la 99 ani**



Descrierea Hotarului  
Comunitatii Contribuitoare Damboku

Comunitatea Damboku sa Margineste cu titutul Comunitatilor, Vaka, Pottingany, Mikailiani, Polafeni, si Ribicovara.

Vaka

Hotarul sa in Ciapa din virva Cateilor unde loveste holarele Comunitatilor, Damboku Ribicovara, si Vaka, si merge pe Gialu mgiosu spre dreapta si a merge in Cereu Cateilor pana unde este mtere 200. de pafi. — De aici merge totu pe Betru in josu pana in Gura Cateilor lingo Valie unde sa aple Ogomile, numarindu-se 1645. de pafi. — De aici merge tot pe lingo Gialu in susu pana aici au venit spre Reseritu, jare de aici in susu merge pe munde noapte pana in Gura lacului la Ditura Negiasca numarindu-se 1200. de pafi. — de aici in dreapta spre Reseritu si trase Valie pana in Gura tui Babu kakan holambu afluandu-se 60. de pafi. — De aici merge in susu pe Gialu pana in Dambu Illiescu la Ogomile numarindu-se 220. de pafi. — De aici sa sfirseste Margineste cu Vaka si in margile cu

Petru Lupu  
 Retuaru s. C.

+ Petru Faur	omn Comitetului
+ Arsam Faur	" "
+ Solomon Terita	" "
+ Adam Simon	" "
+ Nicolae Faur	" "
+ Iuan Furfu	" "



**Aspecte privind cercetarea și consolidarea ruinelor mănăstirii**



**Clopotnița bisericii din Crișan**



**Crucifix**



**Credincioși la cimitir  
în ziua de Paști**

**Spațiu pentru ridicarea  
parastaselor**





**Vechea biserică din Mihăileni unde a slujit Miron Popovici, originar din Crișan**



**Biserica din Crișan, vedere spre pronaos**

**Biserica din Crișan, vedere spre altar**





**Ruinele vechii biserici ortodoxe din Crișan**



**Credincioși în timpul unei slujbe religioase**



**Nistor Magdalena la  
întoarcerea din America**



**Preotul Ioan Rusu**

Pretura Plassel Brad  
No. 703 din 1 Iunie 1945  
Obiect: Plângerea tinerilor din satul Crisna contra preotului.  
lui.-

DOMNUL PREFECT,  
La ordinul Dvs., No. 5754/1945,  
Avem onoare a Va raporta următoarele:  
Din cererile intrprinse de noi în legătură  
cu reclamația tinerilor din satul Crisna contra preotului  
am constatat că intradevor preotul a semănat o parte din  
cimțir care până în prezent nu a fost lucrat, bazându-se pe  
ordinul dat de către organele superioare ca să se înșămân-  
zeze toate terenurile.  
In ce privește pășunatul vitelor din cimțir lo-  
cutorii susțin că vitele preotului au pășunat în cimțir  
iar preotul nu recunoaște acest lucru.  
S-a ajuns la soluționarea acestei reclamații  
în felul că, preotul să nu mai pășuneze vitele pe viitor  
în cimțir, iar după lucrarea recoltă din partea lucrată  
a cimțirului, să nu se mai înșămânzească partea a cimți-  
rului. - Va rugăm să binevoiți a ordona Dlul. Preot ca să se  
conformeze acestei hotărâri.  
Prin Prefect,

Noi de Prefect  
Crisna

ROMANIA  
PREFECTURA JUDEȚULUI HUNEDOARA  
SERVICIUL Administrativ. No. 295  
703  
Nr. 5754/1945. Div. SP. P. 1945

Privește:  
O Eminentă din Crisna,  
Reclamația contra  
preotului Perian.

Donnule Prefect,  
Va trimitem în original plângerea tinerilor din  
Crisna, prin care se arată că preotul Perian, la strică  
detaliile strămoșești, încercând să scoată vitele cimți-  
rului din satul, etc. Invindându-se o cerere realizată celor  
reclamanți și a lui măsuri legale în cercul dvs. de  
activitate și competență.

p. PREFECTUL JUDEȚULUI HUNEDOARA  
Dr. I. P. P. 1945  
Subprefect

Șeful Serviciului,  
Daniel Trelean

Anexe 1 buc.  
De către Tiberiu Perian  
al Com. Tutelă în  
cimțir, care nu  
nu face pășunare  
în cimțir  
Către  
Prefura Plassel  
Brad.



## Reclamația tinerilor din sat împotriva preotului Tiberiu Perian

### Declarație,

Subsemnatul Preot Tiberiu Perian dela  
parohia Crisna, în legătură cu afirmația că cultii  
și par cimțirul, declar următoarele:  
Pentru ca creștinii să-și facă o simț  
clară asupra situației terenurilor pe care  
le-am so am, căci am ocupat această parohie,  
care sa au a fost vacanta, am găsit gardul cimțirului  
complet distrus și peste el mi s'a drum de case  
în 3 direcții. P. c. pășunele preotului în mai multe pășu-  
duri, în timpul căl parohia a fost vacanta, a s'arat  
Episcopia Bisericii, să repare gardul și să interzică  
trecere cu carul prin cimțir. A-a fost peste puțin  
Indată ce am ocupat parohia am luat mă-  
suri de repararea gardului cimțirului de jum împrejuri  
La intrarea în cimțir trebuia o poartă, care costa  
bani și pentru procurarea cărora mi se opuneau câțiva  
credincioși, cari justificau opunerea lor, submotiu că nu  
fost poartă nici rotato și că nu se fi de lipsă. Era adevărat  
lor motiu, era, să nu se închida cimțirul, că să  
poartă trece cu carul prin cimțir, căci drumul  
nu era reparat.

Prin venirea la concluzia plătii grad a  
dlii Primarului At. Stefan Pop, la prima vizită co-a  
făcut o în comună, a vizită și Biserica, împreună cu  
dlii notar Paul, și sub forma de fapt și-a exprimat păr-  
rerea, că trebuia poartă la intrare. În conștientare  
cu dlii notar Paul, am așezat poartă la intrarea  
în cimțir, sub motiu că așa-și ar dăduse, și-am închis  
intrarea și trecerea prin cimțir în carele vitelor.  
Cimțirul propriu și, este împărțit de  
trei părți, de s'ajug de pășunat liber, folosibil, care

prăvănt cele cuprins tot în gardul cimțirului și dat preotului  
să se folosească, cum se poate constata din inventarul  
Bisericii. Acest pășunat a fost folosit și de anticășorul  
meu și de mine, ca făcând, pasune și unde sa putut și  
înșămânțat. În special, eu am înșămânțat partea din  
spre miazăzi, partea din spre sud am pășunat, iar  
partea din spre răăsrit ca făcând, ca am o vacă și un  
cal. Simțea partea din spre răăsrit o foloseam ca  
făcând, se înșămânțea ca și trăsura, sau chiar și primăvara,  
Când drumul se trece pe lângă cimțir și fi e cu no-  
rți mult, ca un trestiar cu carul pe drum, sau după gar-  
dul și să între în cimțir, urmând ca să-l pupă și la țară  
pe partea din spre sud.

În mai multe rânduri Episcopia Bisericii, se pîn-  
gia de această situație Consiliul parohial, care s'atendina  
era de parere, că dacă s'ar înșămânțea pășunatul tiberiu  
din spre răăsritul cimțirului, nu s'ar mai înșămânțea ast-  
fel de cazuri. Meru mi se cerea să-l înșămânțez, dar  
tot amărâm de pe un un pe celăl, din lipsă de pînă  
ca înșămânțat.

În Primăvara anului acesta, P. P. nostru  
Mitropolit Nicolae a dat o Pastorală cu No. 225/1945, ca să  
fi e în Biserica, în conștientare cu organele de stat, prin  
care s'atendina și m'atendina pe pășunat și înșămânțare s'ar  
ma palma de pășunat cultivabil, că așa nu eu înșamur.  
le Acest m'atendina pentru credincioși, pentru preot este un  
ordin al conștientării, ca să pășunat, cel distruș și accușat.

Deși eu am celăl înșamur în Biserica după sf.  
Liturghie, sau s'atendina să înșamur această m'atendina pă-  
rții tale, ca ajutându-se pe ei, ajută țara, care cere  
ultimul efort dela fiecare creștin; în primăvara de țară  
pășunatul liber din spre răăsritul cimțirului  
rind s'atendina și dorința credincioșilor, cu răspundere





**Biserica și cimitirul văzut din  
locul numit „Poduri”**



**Spovada  
din Vinerea de Paști**



**Ceremonia înmormântării  
Mariei David - 3 aprilie 1979**



**Punerea sicriului pe car  
și plecarea spre cimitir**



**Cortegiul mortuar  
în drum spre cimitir**



**Ridicarea parastasului pentru  
scriitorul Vlaicu Bârna**

# ABSOLUTORIU.

*Ioan Micu* de religiunea greco-orientală  
născut la ziua *20* luna *Aprilie* anul *1885* în comuna  
*Blăjeni - Criș* comitatul *Hunyad (Hunedoara)*  
elev ordinaru al seminariului pedagogic-teologic „Andreian“ al ar-  
chidiecei ortodoxe române transilvane, a ascultat studiile prescrise pentru  
secțiunea pedagogică în decursul anilor școlari *1903/4, 1905/6*  
și s'a clasificat în următorul mod:

Din moralitate . . . *deplin corespunzătoriu*  
Din diligență . . . *îndestulitoriu*

## Din obiectele de învățământ:

### A. Cursul anului I

Religiunea: Istoria biblică . . . . .	<i>bine</i>
Psihologia . . . . .	<i>foarte bine</i>
Limba română . . . . .	<i>îndestulitoriu</i>
Limba maghiară . . . . .	<i>îndestulitoriu</i>
Aritmetica și geometria . . . . .	<i>îndestulitoriu</i>
Geografia . . . . .	<i>bine</i>
Istoria și . . . . .	<i>bine</i>
Constituția patriei . . . . .	<i>bine</i>
Istoria naturală (Zoologia) . . . . .	<i>îndestulitoriu</i>
Cântările bisericesci și . . . . .	<i>bine</i>
Tipicul . . . . .	<i>bine</i>
Musica vocală . . . . .	<i>îndestulitoriu</i>
Musica instrumentală . . . . .	<i>îndestulitoriu</i>
Desemnul . . . . .	<i>îndestulitoriu</i>
Caligrafia . . . . .	<i>bine</i>
Gimnastica . . . . .	<i>bine</i>
Lucrul de mână . . . . .	<i>/</i>

**Certificat școlar aparținând  
învățătorului Ioan Micu  
din Blăjeni ce a funcționat  
în satul Crișan**

**Școala veche din Crișan,  
azi demolată**





**Elevi ai școlii din Crișan - 1938**



**Elevi ai școlii din Crișan - 1951**



**Amenajarea locului vechii școli din Crișan  
de către meșterul Tănase Bârna**

## Certificat de absolvire a învățământului primar complet (șapte clase)

Nr. 194  
Acest certificat s-a eliberat elevului Hlut  
Crisan născut în anul 1928  
luna Noiembrie ziua 4 în comuna Crisan  
       județul Hunedoara  
de națiune Română de religie ortodoxă  
copilul D. Hlut Gosiif  
de profesiune agricultor domiciliat  
în comuna Crisan județul Hunedoara

### SITUAȚIA GENERALĂ A ELEVULUI

Anul școlar	Clasa	Media generală	Conduita	Ordinea de clasificare	Observ.
1942-43	VI	7.12	10	IV. loc	

Eliberat astăzi luna oct. 2  
anul 1943 în baza petiției înregistrate la Nr. 37  
și conform partidei Nr. 4 din matricola  
Nr. XII  
(L. S.) DIRECTOR,

Președ. Com. Ex.  
Simion Balas  
Văzut: Inspector școlar,  
Hlemba  
Semnătura elevului  
Hlut Crisan



## Certificat de absolvire a învățământului primar complet (șapte clase)

Nr. 11-11 1943  
Acest certificat s-a eliberat elevului Margdalina  
Stihai născut în anul 1928  
luna Iunie ziua 13 în comuna Crisan  
       județul Hunedoara  
de națiune Rom. de religie ortodoxă  
copilul D. Margdalina Nistor  
de profesiune agricultor domiciliat  
în comuna Crisan județul Hunedoara

### SITUAȚIA GENERALĂ A ELEVULUI

Anul școlar	Clasa	Media generală	Conduita	Ordinea de clasificare	Observ.
1941/42	VII	7.04	10	1.	

Eliberat astăzi 6 luna Iunie  
anul 1943 în baza petiției înregistrate la Nr. 11/11/1943  
și conform partidei Nr. 11 din matricola  
Nr. II  
(L. S.) DIRECTOR,

Președ. Com. Ex.  
G. Pop  
Văzut: Inspector școlar,  
Margdalina Stihai  
Semnătura elevului  
Margdalina Stihai



## Certificat de absolvire a învățământului primar complet (șapte clase)

Nr. 1193  
Acest certificat s-a eliberat elevului Lazar  
Petru născut în anul 1923  
luna Aprilie ziua 10, comuna Crisan  
       plasa Brad, județul Hunedoara  
de națiune Română, de religie greco-orientală  
copilul D. Lazar Toader  
de profesiune plugar domiciliat în  
comuna Crisan plasa Brad  
județul Hunedoara

### SITUAȚIA GENERALĂ A ELEVULUI

Anul școlar	Clasa	Media generală	Conduita	Observațiuni
1934-35	VI	6.63	8	

Eliberat astăzi luna         
anul       , în baza petiției înregistrate la Nr.         
și conform partidei Nr.        din matricola Nr.         
pe anul școlar 193      -193      

L. S. Director Marius Popa  
Văzut: Revizor școl.,  
        
Semnătura elevului  
Lazar Petru



## CERTIFICAT DE ABSOLVIRE a învățământului primar complet (șapte clase)

No. 7 1940  
Acest certificat s-a eliberat elevului Ioan  
Hut născut în anul 1926  
luna Septembrie ziua 11 în comuna Crisan  
       (Foca), județul Hunedoara  
de națiune Român, de religie ortodoxă  
copilul D. Ioan Hut  
de profesiune agricultor domiciliat  
în comuna Crisan, județul Hunedoara

### SITUAȚIA GENERALĂ A ELEVULUI

ANUL ȘCOLAR	Clasa	Media generală	Conduita	Ordinea de clasificare	Observ.
1939/40	VIa	6.30	10	51	

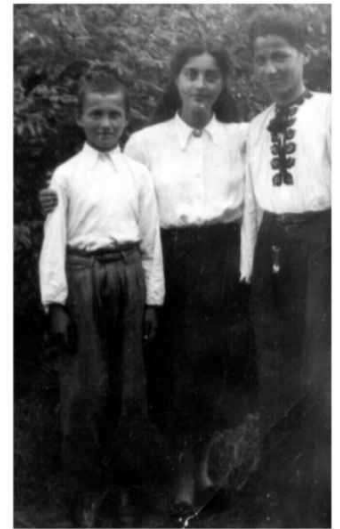
Eliberat astăzi, 17 luna Iunie  
anul 1940 în baza petiției înregistrate la No. 13  
și conform partidei No. 6, din matricola

L. S. Director Ioan Hut  
Văzut: Inspector școlar,  
        
Semnătura elevului  
Hut Ioan





**Diferite generații de elevi  
din satul Crișan**





**Culegere de folclor din Zarand  
de Cornel Tiberiu Rusu**



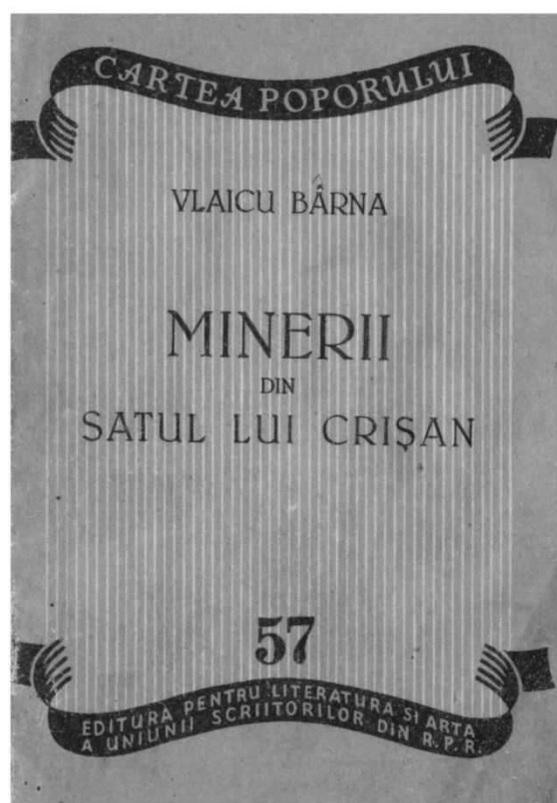
**Turnarea bustului lui Crișan  
în atelierul lui I. Matuz din Arad**



**Participanți la inaugurarea căminului  
cultural în fața bustului lui Crișan**



**Bustul lui Gheorghe Crișan  
sculptat de Marcel Olinescu**



**Volumul de poezii dedicat minerilor  
de Vlaicu Bârna**



**Inaugurarea Casei Crișan  
și diverși participanți la sărbătorirea anuală**

Despre toti cei indatorati la serviciul militar si sunt chemati  
Sub arme in parohia gr. or. Taca, predara Brad Comitatul

Huniatori.

Nr. or.	Numele si coc numele intin. Sulu.	Eta. Lea. ani	Casa, nu sau nu	Cadi. copu.	Nr. cor.	Numele si coc numele individului.	Eta. Lea. ani.	Casa, nu sau nu?	Cadi. copu.
1.	Avram Petru I. Craciun	36	casa lori	5.	21.	Lupca Petru I. Ioan	21.	—	—
2.	Braida Ioan	28	da	2.	22.	Ioan Ioan	30	casa lori	4.
3.	Lupca Tanase	22.	nu	—	23.	Neaga Ioan I. Ioan	22	—	—
4.	Lupca Ioan I. Fodor	26	casabil	—	24.	Birna Iosif	27	casa lori	1.
5.	Trifa Ioan	27	da	1	25.	Golba Ioan I. Ioan	26	—	—
6.	Stanciu Petru	30	da	3.	26.	Had Tanase	22.	—	—
7.	Golba Nicolae I. Nicolae	26	da	—	27	Faur Ioan	42	casabil	5.
8.	Manca Petru I. Petru	28	da	1.	28	Olesiu Ioan	36	da	4.
9.	Manca Ioan I. Ioan	30	da	1	29	Manca Ioan rele Neaga	32	da	2.
10.	Manca Petru I. Ioan	24.	—	—	30.	Combu Petru	21.	—	—
11.	Cot Petru	24.	da	1.	31.	Golba Lazar	25.	—	—
12.	Cot Tanase	27	da	1	32	Micu Ioan mo.	28.	casa lori	—
13.	Magdalena Ioan	26	da	—	33.	Avram George I. Danila	25.	da	1
14.	Avram Nicolae	27	da	1	34	Andrei Nicolae	25.	—	—
15.	Visa Petru I. Petru	21.	—	—	35.	Andrei Ioan	35.	casabil	2
16.	Filip Nicolae	28	da	1	36	Andrei Petru	27	—	—
17.	Bucium Nicolae	28	da	—	37	Cot Nicolae	27	casabil	1
18.	Nisa Ioan	24.	—	—	38	Avram Ioan I. Danila	30	da	3.
					39.	Faur George	30	da	2/

Locuitori din Crișan mobilizați în primul război mondial



Ofițerii regimentului Horea, Brad 1918



# Tablou

despre comunele și primumele președinților, consilierilor naționale, comișii și comand de garzi naționale în anul 1918 și 1919.

Comună	Numele comunei	Numele și primumele președinților Consiliului Național	Numele comandanților Garzii Naționale	Observații
1	Brad	Ioan Radu, Dir. Lucrului A. <sup>Fauce</sup>	Sabin Braicu, <sup>Carciu Mare</sup> Col. Reg. 88	
2	Falca Brad	Meates Petru	Meates Petru	
3	Tărătel	Benea Todor	Benea Todor	
4	Botingani	—	—	
5	Meșteacău	—	—	Nau fost
6	Criscan	—	—	Nau fost
7	Băita	Car Fânare	Car Fânare	
8	Crăciunesti	Balas Leontiu, <sup>Halea</sup> comerț.	Balas Leontiu	
9	Armindeia	" "	Galea Petru	
10	Harlugani	" "	Botiu Avram	
11	Ferterea	" "	Buda Alu	
12	Frestia	" "	Foma Fovie	
13	Seliste	" "	Pârva Petru	
14	Canicul de sus	" "	Ioan Traian	
15	Criscioi	Ioan Toderas	Ioan Toderas	} Pe toate comunele din notariatul Criscioi
16	Zdrapti	" "	" "	
17	Bucuresti	" "	" "	
18	Jesuri	" "	" "	
19	Rovina	" "	" "	
20	Curechin	" "	" "	
21	Luncoul de jos	—	—	
22	Luncoul de sus	—	—	
23	Ștejerel	—	—	
24	Fodele	—	—	
25	Ruda Brad	—	—	
26	Buceș	Biriu Nicolae	Biriu Nicolae	} Pe întreg notariatul
27	Lupapatriă	" "	" "	
28	Henijer	" "	" "	
29	Mihaleni	Meiron Popoviciu, preot Fauc Petru, decedat		
30	Blăjeu	Stefan Hărăguș, not. public Crădăreș mare		

Brad 13/II 1941

M. S. C. C.



**Diverse contingente de militari din Crişan**



**Diferite contingente de militari din Crişan**



**Prof. Dr. Cornel Furdui la Universitate**



**Ioanu Medrii în formația de pompieri**



**Locuitori din Crișan în anul 1910**



**Primarii din plasa Brad**



**La inaugurarea Căminului cultural**



**Grupa de vânători**



**Un tânăr și o șură bătrână**



**Avram Ioan Totiș, fost președinte  
al Sfatului popular**



**Avram Iancu, fost secretar  
al Sfatului**



**Primarul Lupea Petru și nepoții**



**Nuțu lui Lazăr, fost primar**



**Mariana Popovici, învățătoare**



**Ana Neaga împreună cu  
copiii Ioan și Ilie**



**Membrii familiei Bârna (Trăluța)**



**Casa familiei Brana**



**Casa familiei Macrei**



**Fosta baie populară**



**Fostul grajd comunal**



**Casa parohială 1936**



**Casa veche din Crișan**



Aspecte privind ceremonialul nunții, botezului și de la nedeie







Locuitori din satul Crișan de diverse vârste



**Alți locuitori din Crișan**





Bărbați, femei și copii în costum popular



**Geologul Viorel Brana și soția la sărbătoarea Crăciunului din 1940 în casa inginerului Florea Valer din Mediaș**



**Diferite generații de locuitori din Crișan**



**Alți locuitori din Crișan**



Aspecte privind diverse preocupări: munca în gospodărie și pe câmp





**Biserica ortodoxă - 1852**



**Căminul cultural Viorel Brana**



**Școala primară Vlaicu Bârna**



**Monumentul lui Crișan**